Józef Maroszek

Pięć wieków Ziemi Juchnowieckiej

RAZEM
o naszym miejscu

Józef Maroszek

Pięć wieków Ziemi Juchnowieckiej

Pamięci
Haliny ze Szrodeckich Olszewskiej
Pani na Kożanach

Juchnowiec Kościelny 2013

Projekt okładki:
Grzegorz Radziewicz ©
Projekt znaku graficznego serii:
Grzegorz Radziewicz ©
RADZIEWICZ.ART
grzegorz radziewicz

Korekta:
Teresa Radziewicz

Skład i łamanie:
Tomasz Matys
Opracowanie graficzne:
Tomasz Matys

atelier matys
PRACOWNIA PROJEKTOWA TOMASZ MATYS

© Copyright by Józef Maroszek
© Copyright by Marek Borchert
© Copyright by Gminna Biblioteka Publiczna w Juchnowcu Kościelnym,
Juchnowiec Kościelny 2013
Wszystkie prawa zastrzeżone
Kopiowanie lub reprodukowanie jakiegokolwiek fragmentu tej książki wymaga pisemnej zgody wydawcy

GMINNA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
W JUCHNOWCU KOŚCIELNYM

Nakład 200 egz.

ISBN 978-83-936266-1-7

GMINA
JUCHNOWIEC
KOŚCIELNY

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich
LEADER
Partnerstwo Krzemianka
Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013

„Projekt „Pięć Wieków Ziemi Juchnowieckiej" współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach działania 413
„Wdrażania lokalnych strategii rozwoju" objętego PROW na lata 2007-2013 w zakresie małych projektów"

Spis treści

WSTĘP 11
Źródła historyczne 11

WSPÓŁCZESNA GMINA JUCHNOWIEC A PRZESZŁOŚĆ 17

PRADZIEJE 20
Epoka kamienia 20
Epoka brązu 21
Epoka żelaza 21
Rostołckie kurhany wodzowskie z III w. n.e. 21
Pogańskie miejsca kultu 23
Grodzisko w Kożanach (Zajączkach) 24

W Wielkim Księstwie Litewskim 25
Zamek suraski 1390-1603 25
Kościoły 1385-1992 29
TUROŚŃ 1515 33
JUCHNOWIEC 1547 34
ZABŁUDÓW przed 1553 35
NIEWODNICA 1596 36
TRYCZÓWKA 1928 36
KSIĘŻYNO 1992 37
Cerkwie 1547-1944 37
SURAŻ 1547 39
RYBOŁY 1560 40
ZABŁUDÓW 1567 41
DOJLIDY 1571 43
KOŻANY przed 1558 43
Odpusty 48

1507-1512 król Aleksander Jagiellończyk i jego żona królowa Helena Iwanówna 54

1513-1533 starosta bielski Olbracht Gasztołd i rozgraniczenia wielkoksiążęcych nadań ziemskich 56

1533-1556 królowa Bona 58

1556-1572 król Zygmunt August 62
Pomiara włóczna wielkoksiążęcej włości suraskiej i bielskiej 1557-1562 62

Na granicy Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego 1569-1795 65
Przyłączenie Podlasia do Korony Polskiej w 1569 r. 65
Piechota wybraniecka ze wsi starostwa suraskiego 1578-1795 r. 73
Plony 75
Klęski elementarne 75
Potop szwedzki, moskiewszczyzna i zniszczenia wojsk własnych 1655-1662 77

Targowiska wiejskie – Juchnowiec 1667, Kożany 1687, Białystok 1727, Ryboły 1737 ... 85
Wojna północna 1700-1721 ... 90
Konfederacja Barska 1769-1772 ... 91
Komisja Boni Ordinis Ziemi Bielskiej 1779-1791 ... 95
Wojna rosyjsko-polska i Insurekcja Kościuszkowska 1792-1794 ... 95

Pod panowaniem Prus 1795-1807 ... 101

Pod panowaniem Rosji 1807-1915 ... 103
Obwód białostocki 1807-1842 ... 103
Kampania napoleońska 1812 ... 103
Powstanie styczniowe 1863 ... 105
Uwłaszczenie chłopów i przemiany struktury własności 1861-1915 ... 109
Parcelacja majątków ziemskich ... 114
Cegielnie ... 115
Kolej żelazna Brzesko-Grajewska 1873 ... 115
Rewolucja i edykt wolnościowy 1905. ... 116

Wielka wojna 1915-1918 ... 119

W Odrodzonej Polsce 1919-1939 ... 121
Wojna bolszewicka 1920 ... 121

Okupacja sowiecka 1939-1941 ... 122

Okupacja niemiecka 1941-1944 r. ... 125

Po 1944 ... 126

KRÓLEWSZCZYZNY ... 129
STAROSTWO BIELSKIE ... 129
WOJSZKI ... 129
STAROSTWO SURASKIE ... 130
BARANKI ... 135
BIELE ... 136
BOGDANKI ... 138
DOROŻKI ... 138
HRYNIEWICZE ... 139
POMYGACZE ... 139
ROSTOŁTY ... 139
SIMUNY ... 140
TRYCZÓWKA ... 140
BOREK STAROŚCIŃSKI PRZY HRYNIEWICZACH ... 142

OKOLICE SZLACHECKIE ... 143
SZERENOSY okolica szlachecka ... 143
OKSZTULE okolica szlachecka ... 144
CIEKUNY okolica szlachecka ... 145

HORODNIANY okolica szlachecka h. Korczak ... 145
Horodniany majątek ... 149
OLMONTY TROJANOWSZCZYZNA okolica szlachecka ... 152
IGNATKI okolica szlachecka ... 153
Ignatki majątek ... 155
Horodeński ... 155

MAJĘTNOŚCI ZIEMIAŃSKIE ... 161
KOŻAŃSKA 1504–1944 ... 161
KOŻANY ... 161
Jundziłłowiczowie (1504-1540) ... 161
Jundziłłowicz Mikołaj (1504-1514) ... 161
Jundziłłowiczowie Jan i Paweł (1514-1540) ... 161
Lewiccy herbu Rogala (1540-?) ... 161
Lewicki Maciej i Anna z Porycka (1540-1582) ... 161
Lewicki Maciej Maciejewicz (1582-1628) ... 163
Lewicki Jan Ignacy, s. Macieja Maciejewicza, jezuita (1630-1646) ... 166
Lewicki Stanisław (I), syn Macieja Maciejewicza, podkomorzy bielski, (†1669) ... 167
Lewicki Stanisław (II), s. Stanisława (I) – 1652-1671 ... 168
Lewicki Krzysztof, s. Stanisława (I), podstoli podlaski, ½ Kożan (†1658) ... 169
Rukiewiczowa z Lewickich Justyna, c. Krzysztofa, ½ Kożan (1658-przed 1689) ... 171
Smulscy ... 172
Niewiadomscy (1736-1786) ... 172
KOŻANY „A" – Niewiadomszczyzna, później Krzyżanowszczyzna ... 172
Niewiadomscy (1736-1786) ... 172
Krzyżanowscy (ok. 1817-po 1828) ... 174
KOŻANY „B" (1736-?) ... 174
Łęscy (1736-?) ... 174
Kożany „C" ... 175
Kożany „B" ... 176
Bartochowscy (1765-1784) ... 176
Łęski Maciej Kazimierz (1775-1806) ... 177
Nowińscy (po 1807-?) ... 180
Krzyżanowski, Dąbrowski, Nowiński ... 180
Janiewiczowie (1836-1890) ... 181
Szrodeccy (1890-1940) ... 185
ZŁOTNIKI ... 190
Złotniki wieś dóbr Juchnowszczyzna ... 192
Majątek Złotniki ... 193
ZALESKIE ... 197
Czerewki wieś ... 197
Zajączki wieś ... 197
DOJLIDZKA 1504–1944 ... 198
OLMONTY wieś ... 203
PACELISZKI wieś ... 205

SOLNIKI (SOLNICZKI) wieś 205
IGNATKI wieś. 206
WIDZIKI wieś 207
ZABŁUDOWSKA 1512 – 1944 208
JANOWICZE 213
HERMANÓWKA 217
WÓLKA ZABŁUDOWSKA 220
LEWICKA 1542 – 1944 221
NIEWODNICA LEWICKICH 221
Maciej Lewicki (1540-przed 1562) 221
Jan (I) Maciejewicz Lewicki, (†1629) 222
Jan (II) Lewicki, s. Jana Maciejewicza (†po 1641) 223
Lewicki Stanisław (I), podkomorzy podlaski, s. Macieja Maciejewicza (†1669) 223
Lewicki Samuel Aleksander, s. Stanisława (I), stolnik bielski (†1687) 224
MAŃKOWIZNA 228
RUMEJKI 229
KOJRANY 234
KOPLAŃSKA 1542 – 1944 235
NIEWODNICA SIESTRZEWITOWSKICH 235
JUCHNOWIECKA 1523 – 1944 239
JUCHNOWIEC GÓRA 239
Juchno Michnowicz do 1523 239
Olbracht Gasztołd 1523-1539 239
Stanisław Gasztołd 1539-1542 239
Zygmunt August, król 1543-1547 239
Włoszek Stanisław, s. Zachariasza, 1547-1568 239
Włoszek Mikołaj 1574-1592 243
Sławogórski Walenty 1592-po 1641 243
Sławogórscy Stanisław i Jakub (przed 1699) 243
JUCHNOWIEC DOLNY dwór 244
Kurzenieccy 245
Kurzeniecki Jan, s. Jerzego (1592-1611) 245
Kurzeniecki Zygmunt Wojciech 1717-1742 248
Bartochowscy 248
Michałowscy 249
Żywotowscy i Lachniccy 250
Blumerowie i Markgrafowie 250
Obryccy 250
Wieś CIEKUNY 251
BRONCZANY 252
JUCHNOWSZCZYZNA 254
DWÓR (dziś Rumejki 13) 254
WÓLKA JUCHNOWIECKA 257
NARGILEWSKA 265
Niewodnica Zalesie 266

Niewodnica Brzosczyńska 266
HOŁÓWKOWSKA 274
HOŁÓWKI 274
FRAMPOL 277
WŁASNOŚĆ DUCHOWNA 277
KLEWINOWO 277
KSIĘŻYNO 281
KOŚCIÓŁ PARAFIALNY W JUCHNOWCU KOŚCIELNYM 286
Świątynia Świętej Trójcy 288
Obraz Matki Boskiej słynący łaskami 290
Cmentarz grzebalny 294
Altaria Świętego Antoniego 294
Góra 295
PRZYTUŁKI (SZPITALE) 297
SZKOŁY 297
DROGI 300
KARCZMY 303
MŁYNY 305
Wykaz skrótów nazw instytucji, archiwów bibliotek i wydawnictw: 307
Wykaz tabel 308
Indeks 310
Suplement - Marek Borchert 351
Dzieje Gminy Juchnowiec w latach 1947-1989 w świetle dokumentów archiwalnych 351
PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY 351
BOHATEROWIE NOWYCH CZASÓW 354
ELEKTRYFIKACJA 359
URZĘDY POCZTOWE 362
OŚWIATA I KULTURA 362
SZKOLENIA ROLNIKÓW 369
BIBLIOTEKI I ŚWIETLICE 370
KURSY DLA ANALFABETÓW 371
DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA 371
OKRES TRANSFORMACJI 373
ZAKOŃCZENIE 374
Spis ilustracji 375

WSTĘP

Gmina Juchnowiec w XV-XVIII w. stanowiła teren niezwykle zróżnicowany własnościowo, gdzie występowała własność królewska, magnacka, klasztorna, średniozamożnej szlachty, okolic drobnoszlacheckich (bojarskich). Obok siebie koegzystowały grupy ludności pochodzenia mazowieckiego i ruskiego, a wśród nich osadnicy z etnicznej Litwy.

Fundamentem był zamek wielkich książąt litewskich w Surażu, któremu podlegało początkowo całe osadnictwo, wsie służebne – bojarskie i kmiece. Z woli wielkich książąt i królów polskich wyodrębniły się wskutek monarszych nadań włości wielkopańskie – zabłudowska, dojlidzka, kożańska, juchnowiecka i lewicka. O wartościach kulturowych terenu, jak i całego Podlasia, decydowały europejskie tendencje filozoficzno-estetyczne – humanizm, renesans, polityczna doktryna jedności dynastycznej Jagiellonów i unia realna Korony Polskiej z Wielkim Księstwem Litewskim (dalej WKL). Odbiorcy przywilejów nadawczych – Chodkiewiczowie, Jundziłłowiczowie, Lewiccy i Włoszkowie pełnili ważne funkcje na dworach monarszych – Aleksandra Jagiellończyka, jego żony Heleny, Zygmunta Starego i królowej Bony, wreszcie Zygmunta Augusta. Wielu z nich i ich potomkowie było dworzanami królewskimi, urzędnikami ziemskimi, grodzkimi, pełnili m.in. funkcje sędziów i podkomorzych, posłowali na sejmy, uczestniczyli w elekcjach królewskich, zasiadali w trybunale lubelskim. Stawali do popisów wojennych, uczestniczyli w pospolitym ruszeniu. W trudnym schyłkowym okresie Rzeczypospolitej angażowali się w obronę niezawisłości kraju. Pod zaborami walczyli w 1812, 1863 i 1918 r., co doprowadziło do konfiskat ich własności.

Władze carskie (1807-1915) prowadziły antypolską politykę narodowościową. Rugowały polską własność majętności ziemskich, a te zyskiwali tylko Rosjanie, grunty parcelowanych folwarków zasiedlali wyłącznie chłopi prawosławni, z całkowitym pominięciem katolików i Polaków. W latach 1886-1915 niemal wszystkie majątki ziemskie znajdowały się w rękach Rosjan: Rüdigerów, Reingardów, Dornów, Wojejkowych, Lebiediewych, Rajewskich i Mieciołowskich. Był to efekt konfiskat popowstaniowych i trudności, z jakimi borykali się polscy ziemianie po uwłaszczeniu chłopów 1861 r.

Źródła historyczne

Przedstawienie dziejów gminy Juchnowiec wymagało kwerend w zbiorach archiwów akt dawnych i nowych, bibliotek, muzeów zagranicznych w: Petersburgu, Moskwie, Wilnie, Mińsku, Grodnie, oraz krajowych: Białymstoku, Warszawie, Krakowie, które autor przeprowadzał sukcesywnie od 1970 r.

Podstawowe znaczenie posiadały dla poznania tematu archiwa parafialne: Juchnowiec Kościelny, Zabłudów, Suraż, Turośń Kościelna, Białystok, Kożany i Ryboły. W latach 1975-1976 autor, kierując zespołem Studenckiego Koła

Naukowego Historyków z Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, przeprowadził kwerendy w archiwum parafialnym w Surażu oraz wstępne rozpoznanie archiwalne m.in. w kościołach w Niewodnicy Kościelnej, Uhowie, Turośni Kościelnej. Dalsze kwerendy w zasobach parafialnych prowadzone były w latach 1980 - 1981 w ramach zespołu Atlasu Historycznego Ziemi Bielskiej, z udziałem historyków m.in.: Włodzimierza Jarmolika, Iwony Śliwińskiej, Haliny Boryszewskiej-Zieleniewskiej, Jerzego Zieleniewskiego i Leszka Postołowicza.

W latach 1977-1988 autor wspólnie z architektami krajobrazu – Krzysztofem Kucharczykiem i Ewą Bończak-Kucharczyk - przeprowadził rozpoznanie terenowe, inwentaryzację zabytkowej zieleni, badania archiwalne, zgromadził relacje ustne dawnych i współczesnych mieszkańców dworskich założeń ogrodowych: Kożan (Zajączki), Juchnowca Dolnego, Góry Juchnowieckiej, Ignatek, Horodnian, Hermanówki, Janowicz, Złotnik (dawnej Minkowszczyzny), Niewodnicy Nargilewskiej, Koplan, Niewodnicy Lewickich i innych.

Istotnym na omawianym terenie było funkcjonowanie w XVII i XVIII w. wsi targowych: Juchnowca, Kożan, Ryboł, Białegostoku, zbadanie przeze mnie w 1979-1980 r. Efekty zamieściłem w monografii: *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, Białystok 1990.

Przygotowania edycji źródeł dotyczących włości zabłudowskiej i dojlidzkiej autor dokonał w ramach Pracowni Badań Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego Filia w Białymstoku w latach 1990 - 1994, czego efektem była publikacja *Prawa i przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabłudów XV-XVIII w.* Białystok 1994.

W 1996 r. ukazała się edycja wizytacji cerkwi unickich dekanatu podlaskiego z 1773 r. zatytułowana: *Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego przeze mnie księdza Bazylego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana golniewskiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 iuxta vetus kalendarza sporządzona,* oprac. J. Maroszek, W. F. Wilczewski, Białystok 1996. Zawiera istotne informacje o parafiach i cerkwiach w Kożanach, Dojlidach, Rybołach i Surażu, które obejmowały swym zasięgiem obszar dzisiejszej gminy Juchnowiec.

Dla poznania historycznych procesów zachodzących na interesującym nas obszarze w 1996 r. autor niniejszego opracowania wspólnie z historykiem Waldemarem Franciszkiem Wilczewskim dokonali pełnego przeglądu archiwów parafialnych: juchnowieckiego, niewodnickiego i turośniańskiego. Uzyskano niezwykle wartościowy i detaliczny przegląd osób przewijających się przez dawne juchnowieckie księgi metrykalne: ochrzczonych (1651-1902), zaślubionych (1651-1895), zmarłych (1760-1906). Rozpoznano zbiór dokumentów papierowych tego archiwum dotyczących fundacji, beneficjum, kultu obrazu Matki Boskiej, inwentarze, wizytacje, spisy parafian, księgi nawróconych, korespondencję metryczną, rozporządzenia władz duchownych i świeckich, księgi rachunkowe i inne. Przygotowano do druku edycję dokumentu funduszowego

z 1547 r., (z polskim tłumaczeniem łacińskiego tekstu przez Monikę Misiewicz-Gilewską)[1].

Władze sowieckie (1939-1941) odebrały z kościołów i cerkwi księgi metrykalne od 1839 r. Umieszczono je w siedzibach sielsowietów. W czerwcu 1941 r. spłonęły w archiwum ZAGS w Zabłudowie, a ok. 1950 r. w budynku gminy w Zawykach[2].

Warto zwrócić uwagę na efekty prac archiwalnych innych badaczy zasobów juchnowieckiego archiwum – Marcina Szaciłowskiego i Jerzego Jamiołkowskiego, publikujących spisy parafian z 1840 i 1878 r.[3] i ekscerpty metryczne dotyczące mieszkańców Wólki Juchnowieckiej. Do podstawowych należy publikacja ks. Stanisława Niewińskiego, *Juchnowiec. Dzieje parafii*. Białystok 2006.

Ogromną wartość przedstawiają informacje i materiały rodzinne uzyskane od potomków ziemian, przede wszystkim skupionych w oddziale białostockim Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego; z Kożan: Haliny Szrodeckiej-Olszewskiej (1929-2009), Karola Nowickiego (1924-1997), z Hołówek Małych: Larysy Oniśko-Nowickiej (*1933), Elżbiety Korszun (*1945), Bogumiły Worowskiej , z Widzik: Alicji Talarowskiej-Sołowiej, z Góry Juchnowieckiej: Czesławy Kożuchowskiej (1928-2003).

Podstawowe znaczenie dla uformowania krajobrazu kulturowego okolic Juchnowca miała pomiara włóczna w latach 1558-1562. Ważnym źródłem informującym o jej przebiegu jest zachowany w Uniwersytecie Wileńskim rękopis i tekst ogłoszony drukiem w 1888 r. *Inwentarz y lidzba skarbowa starostw Branskiego y Saraskiego, 1558. Podanie rzeczy w dworze y folwarkach Brańskich przez więszczego od JKM pana Stanisława Dziewalthowskiego we władaniu panu Krysstophowy Olendzkiemu – staroście Brańskiemu y Saraskiemu, z których lidzbę uczynił do skarbu KJM wziąwszy the dzierżawy za roskazaniem JKM z mocy przeszłego namiestnika Branskiego pana Mikołaja Sękowskiego w temze roku [15]58 miesiąca Maja wtórego [2] dnia.*[4] Innym istostnym źródłem była księga do 1915 r. przechowywana w Centralnym Archiwum Historycznym w Wilnie: *Pomera, ograničenie gruntov i służiščija etim* 1562. Tekst został opublikowany w edycji źródłowej[5]. Spłonął w 1944 r. w Warszawie. Rejestrem pomiarowym

---

1 J. Maroszek, W. F. Wilczewski, *Przydatność archiwum parafialnego w badaniach niematerialnych wartości środowiska kulturowego na przykładzie archiwum parafialnego w Juchnowcu Kościelnym*, Białystok 1996 (maszynopis); *Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych – Juchnowiec*, wstęp i oprac. J. Maroszek. W. F. Wilczewski, Białystok 1996 (maszynopis).

2 Jan Kondratiuk w liście do Haliny Wandy Olszewskiej z grudnia 1993 r. – kopia listu w zbiorach autora.

3 http://www.jamiolkowski.pl/korzenie/pdfy/Spis1840.pdf; http://www.jamiolkowski.pl/korzenie/pdfy/Spisparafian.pdf

4 Biblioteka Uniwersytecka (dalej BU) Wilno, f. 4, nr 4904; *Akty izdavaemyje Vilenskoj Archeografičeskoj komissjej dla razbora drevnich aktov*, (dalej AWAK), t. 14, Vilna 1888, s. 27-61.

5 Do 1915 r. w Centralnym Archiwum Historycznym (dalej CAH) Wilno, nr 8947 (wg inwentarza N. Gorbaczewskiego); *Piscovaja kniga Grodnenskoj ekonomii s pribavlenijami*

1562 r. chłopi ze starostwa suraskiego posługiwali się w przedrozbiorowych sądach Referendarii Koronnej, dokumentując swoje obowiązki i prawa, sprzeciwając się zwiększaniem obowiązków. To w oparciu o rejestr pomiarowy z lat 1560-1562 Walenty z Szymbor Szymborski w 1761 r. wykreślił *Mappy wsi starostwa suraskiego w Wojewodztwie Podlaskim Ziemi Bielskiey leżącego Roku 1761 delineowane*[6].

Tylko w ograniczonym zakresie (wyłącznie dla wsi Wojszki starostwa bielskiego) uzupełniają wiedzę opublikowane drukiem *Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576*. W 1570 r. wcale nie lustrowano starostw bielskiego i suraskiego, a w 1576 r. starosta suraski Jan Dulski nie dopuścił do zinwentowania dzierżawy suraskiej[7].

Z innych publikowanych drukiem źródeł pisanych wymienić należy rejestry cła wodnego komory we Włocławku z XVI w., które notowały towary spławiane ze starostwa suraskiego i szlachty spod Juchnowca wiezione Wisłą do Gdańska[8]. Drukiem głoszono rejestr podatku poborowego płaconego w 1580 r. z ziemi bielskiej – *Regestr poborowy anni [15]80, w województwie podlaskiem, powiatu bielskiego, spisany przez mię Bieniasza Wysseńskiego, poborcę* (w tym z interesującego nas obszaru) z 1580[9], a także sumariusz poboru 1591 r.[10] Zachował się ponadto niedrukowany dotąd rejestr poborowy ziemi bielskiej z 1577 r.[11] Źródła te obrazują strukturę własności we wskazanych latach, posesorów i wielkość ziemi uprawianych przez chłopów.

Szczególną wartość posiada akt przysięgi, z wyliczeniem imiennym szlachty na wierność królowi polskiemu i Koronie Polskiej złożonej przez szlachtę ziemi bielskiej 14 V 1569 r.[12] Wiedzę o szlachcie z okolic Juchnowca zawierają popisy wojenne rycerstwa stawającego na wojnę z 1528, 1565 i 1567 r.[13]

Z drukowanych źródeł kościelnych wskazać należy: *Synodus Dioecesana*

izdannaja Vilenskoju kommissieju dlja razbora drevnich aktov, cz. 2, Vilna 1882, s. 317-528.

6 Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD) Warszawa, Zbiór kartograficzny (dalej Zb. kart.), nr R 134-2, s. 113-125.

7 *Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576*, oprac. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław-Warszawa 1959.

8 *Regesta thelonei aquatici Wladislaviensis saeculi XVI,* wyd. S. Kutrzeba, F. Duda, Kraków 1915.

9 AGAD Warszawa, Archiwum Skarbu Koronnego (dalej ASK), dz. I, nr 47; A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, Warszawa 1908, s. 90-134.

10 Tamże, t. 1, s. 134-160.

11 AGAD Warszawa, ASK, dz. I, nr 47.

12 *Akta unji Polski z Litwą 1385-1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, nr 96 i 97, s. 236-264.

13 A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, s. 183-222; *Opisanie dokumentov i bumag chranjaščichsja v Moskovskom archive ministerstva justicii, kniga 21*, [w:] *Russkaja istoričeskaja biblioteka* (dalej RIB), t. 33, Pietrograd 1915; LM, knyga 523 [1]; *Metryka Vjalikaga Knjastva Litouskaga. Kniga 523 Kniga publicnych sprau 1 Perapis vojska Vjalikaga Knjastva Litouskaga 1528 goda*, Minsk 2003; T. Wasilewski, *Pospolite ruszenie województwa podlaskiego i ziem zachodniej Litwy w XVI wieku*, [w:] Drobna Szlachta Podlaska w XVI-XIX w., Białystok 1991, s. 9-12.

Vilnensis 1744[14] i opisy parafii dekanatu knyszyńskiego 1784 r.[15] Niezwykle pomocne są źródła kartograficzne.

Il. 1. Jan Piotr Sapieha (1569-1611), kasztelanic kijowski, właściciel dóbr dojlidzkich, procesujący się ze szlachtą z okolicy Horodniany o granice dóbr. Portret miedziorytowy Willema Hondiusa. http://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Piotr_Sapieha. Dostęp 2013-10-06

Podstawowe znacznie dla poznania dziejów dzisiejszej ziemi juchnowieckiej ma altas planów gruntów wsi starostwa suraskiego z 1761 r. sporządzony dla potrzeb sądowych Referendarii Koronnej, komisji, która zebrała się 2 V 1761 r. w składzie: J. Wilczewski, podkomorzy, Wojciech Wnoroski, komornik graniczny ziemi bielskiej i Krzysztof Kierznowski, komornik ziemski bielski. Plany sporządził Walenty z Szymbor Szymborski, mierniczy generalny Rzeczyspolitej. Mapy odzwierciedlają stan z pomiaru przeprowadzonego przez Andrzeja Dybowskiego w 1562 r.[16]

Kolejnym źródłem kartograficznym są opisy parafii rzymskokatolickich diecezji wileńskiej: juchnowieckiej, turośniańskiej, niewodnickiej, zabłudowskiej i białostockiej, sporządzone przez plebanów w 1784 r., zgodnie z listem pasterskim biskupa wileńskiego Ignacego Jakuba Massalskiego (1729-1794), według jednolitej ankiety. Miały służyć kartografowi króla Stanisława Augusta – Karola de Perthées do sporządzenia mapy diecezji wileńskiej. Zachowały się

14 *Synodus Dioecesana Vilnensis ab [...] Michaele Joanne Zienkowicz [...] episcopo Vilnensi [...] Anno [...] 1744 diebus 10. 11. 12. [...] Febr: celebrata [...]*., Wilno 1744.

15 *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego 1784,* oprac. W. Wernerowa, „Studia Podlaskie", t. 1, 1990; *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat knyszyński i dekanat augustowski*, Warszawa 1996.

16 Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD) Warszawa, Zbiór kartograficzny (dalej Zb. kart.), nr R 134-2, s. 113-125.

oryginały opisów parafii: Juchnowiec, Niewodnica i Turośń[17]. Opisy z 1784 r. zachowały się w kopiach w dawnej kolekcji Joachima Chreptowicza ze Szczors i dzisiaj są przechowywane w Bibliotece Narodowej Ukrainy w Kijowie[18]. Kopia wykonana dla Chreptowicza zawiera mapki poszczególnych parafii, sumujące informacje podane przez plebanów tych parafii. Sporządził je Karola de Perthées. Zachował się ponadto tylko planik – szkic wykonany przez Perthées'a parafii suraskiej. Właśnie kopie kijowskie (a nie wileńskie oryginały) posłużyły dwóm publikacjom Wiesławy Wernerowej[19]. Nie zachowały się teksty opisów diecezji łuckiej, w tym parafii suraskiej, która w 1784 r. obejmowała: Baranki, Bogdanki, Biele, Hryniewicze, Oksztule, Rostołty, Simuny, Tryczówkę i Złotniki, dla której jednak pozostał szkic[20]. Ostatecznie w 1795 r. Karol de Pertées, w opisy o opisy parafii z 1784 r. sporządził zachowaną *Mapę szczególną województwa podlaskiego... 1795"*.[21]

Najdawniejszą przeszłość osad wyjaśnia, obok zabytków archeologicznych, system nazw. Nazwy zawierają informacje o etnicznej przynależności mieszkańców, np. Kojrany, w języku litewskim oznaczają mańkuta, Klewinowo pochodzi od nazwy litewskiej klonu - klēvas, Nargiel od litewskiego imienia Nargi, Olmonty od litewskiego imienia Almantas, Rumejki od litewskiej nazwy Rameikà, Rostołty, od nazwy osobowej Rostołt (por. Gasztowt, Witowt).[22] Domniemane lituanizmy to: Ciekuny, Klewinowo, Kojrany, Niewodnica Nargilewska i Olmonty.

Część nazw wskazuje na najdawniejsze powinności mieszkańców, np. Kożany, Solniki (dziś Solniczki), Zajączki, Złotniki, Horodniany i Koplany.

Trudności terminologiczne nazw miejscowości nad rzekami wynikały z tego, że kolejne dwory, folwarki i wsie nazywano tą samą nazwą, dodając do niej określenie od nazwisk właścicieli. W dolinie rzeki Niewodnicy funkcjonowały nazwy: Niewodnica Lewickich, Koryckich, Brzoszczyńska, Koplańska, Wysockich, Nargilewska, Kościelna. Postępujące rozdrobnienie dóbr (i nieścisłości nazewnicze w przekazach historycznych) dodatkowo utrudniają rekonstrukcję przemian własnościowych majątków, dworów i wsi.

Edycja tekstów została przeprowadzona w oparciu o instrukcję wydawniczą Kazimierza Lepszego[23]. Pisownia została zmodernizowana tak, by odpowiadała dzisiejszym standardom. Dostosowano pisownię małych i dużych

[17] CAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 3994, k. 167v-169 i 182-185v.

[18] BN Kijów, f. 1, nr 6008, s. 31-34, 55-62, 69-79.

[19] *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784*, opr. W. Wernerowa, [w:] „Studia Podlaskie", t. I, Białystok 1990, s. 99-217 (opublikowane wraz z indeksem geograficznym opr. przez J. Maroszka i L. Postołowicza; *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat knyszyński i dekanat augustowski*, oprac. W. Wernerowa, Warszawa 1996.

[20] BN Kijów, nr I.

[21] AGAD Warszawa, Zb. Kart., nr 98.

[22] M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostocczyzny*, Wrocław 1974, s. 136, 146.

[23] K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.*, Warszawa 1957.

liter, stosowanie liter „y", „ć", „sz" itd. W edycji zostały wykorzystane skróty: JW (Jaśnie Wielmożnyc), JM (Jego Mość).

WSPÓŁCZESNA GMINA JUCHNOWIEC A PRZESZŁOŚĆ

Gmina Juchnowiec Kościelny (do 31 grudnia 1997 nosiła nazwę gmina Juchnowiec Dolny) to gmina wiejska w województwie podlaskim, w powiecie białostockim. W latach 1975-1998 położona była w województwie białostockim. Siedzibą gminy od 1 stycznia 1998 r. jest Juchnowiec Kościelny.

Geograficznie teren przynależy do Doliny Górnej Narwi i Wysoczyzny Białostockiej, charakteryzuje się krajobrazem równinnym, urozmaiconym luźno rozrzuconymi pagórkami, częściowo zalesiony. Największe skupisko leśne znajduje się w północnej części gminy, stanowiąc pierścień lasów ochronnych miasta Białegostoku.

Teren gminy Juchnowiec Kościelny położony był w zlewni rzeki Narew. Przecinały go płynące tędy dopływy Narwi: Horodnianka, Niewodnica (Czaplinianka), Turośń i Mieńka. Strumień Święta Krynica (dopływ Niewodnicy Czaplinianki) wypływał z błota Paszewo, płynął południową granicą gruntów Niewodnicy Nargilewskiej i nieistniejącej dziś Wólki Zabłudowskiej. Strumień Marszszonka[24] (dziś Marszczówka) płynie z Hołówek przez Rostołty, obok Dorożek, Panek, Kożan wsi i Czerewek. Uchodzi do Narwi[25], w 1562 r. odgraniczała grunty wsi Bogdanki od gruntów wsi Złotniki.

Rzeczka Gniła (wzmiankowana w 1525, 1562 i 1925 r.), dopływ Turośni, płynie od wsi Krynickie przez grunty Klewinowa, łączy się z Turośnią w miejscu zbiegu granic gruntów wsi: Biele, Wólka i Juchnowiec Dolny. Inny strumień Zeremlanka był dopływem Turośni, płynął po granicy Janowicz z Wólką[26]. Zwraca też uwagę nazwa Tryczówki, dopływu rzeki Mieńki[27]. Sama Mieńka wypływa tak, jak i Turośń pod wsią Krynickie, ulokowaną pomiędzy dwoma strumieniami.

Rejestr zabytków przyrody gminy Juchnowiec Kościelny obejmuje jedynie dwa (!) obiekty, co odzwierciedla ogromne zaniedbanie przyrodoznawców i gospodarzy terenu. Ochroną objęto 12 I 1994 r.: pojedynczą lipę drobnolistną rosnącą w parku podworskim w Lewickich, o obwodzie pnia 330 cm i aleję 27 drzew – 9 kasztanowców, 8 jesionów wyniosłych, 9 lip drobnolistnych, 1 klon zwyczajny w parku podworskim Juchnowszczyzna w Rumejkach. Poza rejestrem pozostaje m.in. cenny kulturowo, widokowo głaz narzutowy w Zajączkach, przy szosie Juchnowiec-Wojszki.

Gmina obejmuje swym zasięgiem 46 sołectw: Baranki, Biele, Bogdanki, Bronczany, Czerewki, Dorożki (Doroszki), Hermanówka, Hołówki Duże, Ho-

[24] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 467.

[25] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 317-528.

[26] Biblioteka Narodowa (dalej BN) Kijów, f. 1, nr 6008, s. 79.

[27] *Piscovaja kniga...,* t. 2, s. 520; M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe...,* s. 204.

łówki Małe, Horodniany, Hryniewicze, Ignatki, Janowicze, Janowicze-Kolonia, Juchnowiec Dolny, Juchnowiec Kościelny, Kleosin, Klewinowo, Kolonia Koplany, Kolonia Księżyno, Koplany, Kożany, Księżyno, Lewickie, Lewickie-Kolonia, Niewodnica Nargilewska, Niewodnica Nargilewska - sołectwo Kolonia, Ogrodniczki, Olmonty, Pańki, Rostołty, Rumejki, Simuny, Solniczki, Stanisławowo, Szerenosy, Tryczówka, Wojszki, Wólka, Zajączki, Zaleskie oraz Złotniki. Gmina sąsiaduje bezpośrednio z miastem Białystok oraz gminami Choroszcz, Suraż, Turośń Kościelna, Zabłudów, Bielsk Podlaski oraz Wyszki.

Historycznie (od XVI w.), tereny dzisiejszych sołectw należały do dóbr ziemskich:

1. Juchnowieckich (Juchnowiec Dolny, Juchnowiec Kościelny, Ogrodniczki i Rumejki),
2. Dojlidzkich (Olmonty, Solniczki, Stanisławowo, Stanisławowo-Solniki,
3. Zabłudowskich (Hermanówka, Janowicze, Janowicze-Kolonia),
4. Starostwa suraskiego (Baranki, Biele, Bogdanki, Dorożki (Doroszki), Hryniewicze, Księżyno, Pańki, Rostołty, Simuny, Tryczówka i borek starościński koło Hryniewicz),
5. Bojarów (Horodniany, Ignatki, Olmonty, Szerenosy),
6. Starostwa bielskiego (Wojszki),
7. Kożańskich (Czerewki, Kożany, Zajączki, Zaleskie, Złotniki),
8. Niewodnica Koplańska (Kolonia Koplany, Koplany),
9. Niewodnica Lewickich (Bronczany, Lewickie, Lewickie Kolonia, Ogrodniczki, Rumejki, Wólka),
10. Niewodnica Nargilewska (Niewodnica Nargilewska, Niewodnica Nargilewska sołectwo Kolonia),
11. Hołówki (Hołówki Duże, Hołówki Małe),
12. Klasztoru supraskiego (Klewinowo).

Tabela 1. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków w gminie Juchnowiec Kościelny.

Lp.	Miejscowość	Nazwa obiektu	Nr rej.
1	Bogdanki	Wiatrak koźlak l.20 XX w.	434
2	Bogdanki	Wiatrak holender 1938 r.	433
3	Horodniany	Dwór mur. ok. 1880 r.	701
4	Horodniany	Pozostałości parku l. 80. XIX w.	686
5	Juchnowiec Kościelny	Kościół par. p.w. św. Trójcy mur. 1764 r.	210
6	Juchnowiec Kościelny	Cmentarz grzebalny rzymskokatolicki	704
7	Juchnowszczyzna	Dwór z otaczającym terenem z pocz. XIX w.	504
8	Lewickie	Pałac mur. pocz. XIX w.	56
9	Lewickie	Park 2 połowa XIX w.	393
10	Niewodnica Nargilewska	Dwór mur. 1906 r.	641
11	Niewodnica Nargilewska	Pozostałości parku XVIII w.	684

Parki o charakterze zabytkowym stanowiące pozostałości zespołów dworsko – ogrodowych, które nie zostały wpisane do rejestrów zabytków i są to:

- Ignatki – pozostałości zespołu dworsko-ogrodowego,
- Koplany – pozostałości zespołu dworsko-ogrodowego,
- Złotniki – pozostałości zespołu dworsko-ogrodowego.

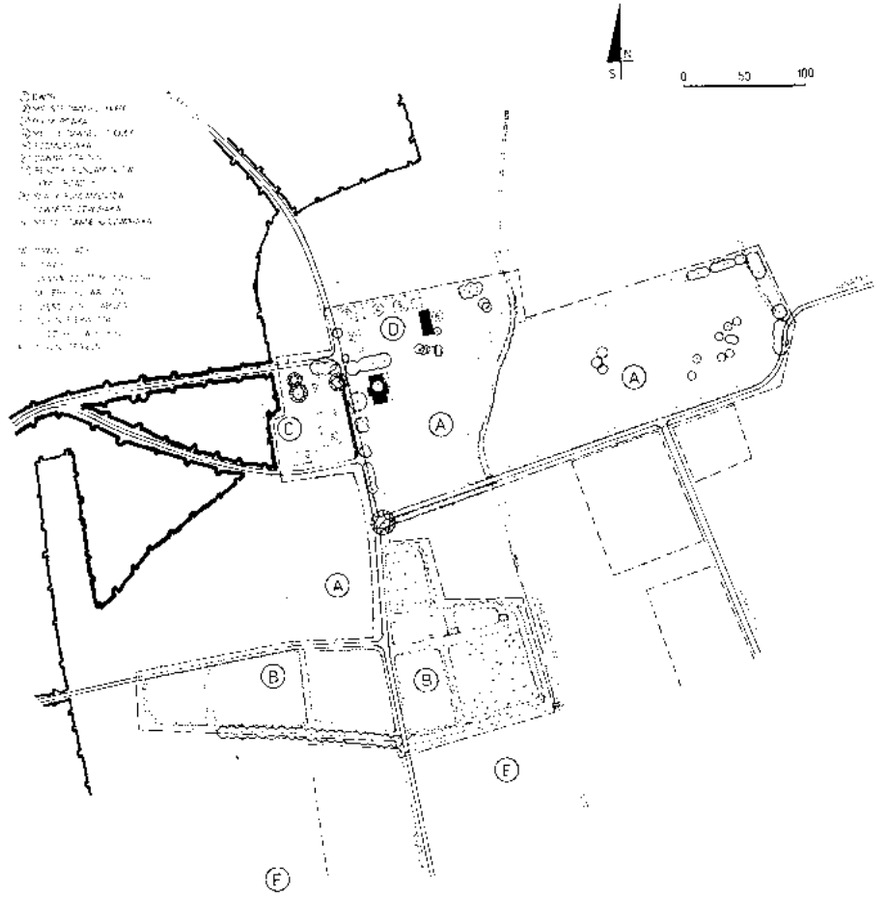

Il. 2. Horodniany. Plan założenia dworsko-ogrodowego, stan z 1988 r. Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku

Nie objęto ochroną prawną szczątków parków w Janowiczach, Hermanówce, Zajączkach (park Kożany), Rumejkach, Hołówkach Małych i Widzikach.

Mimo posiadanych wartości zabytkowych i estetycznych nie zostały wpisane do rejestru zabytków cmentarze:

- Ignatki – cmentarz dworski,
- Juchnowiec – cmentarz przykościelny,
- Kożany – cmentarz przycerkiewny,
- Tryczówka – cmentarz grzebalny,
- Tryczówka – cmentarz przykościelny.[28]

Mimo wyraźnych wartości zabytkowych nie objęto ochroną konserwatorską układów przestrzennych osad chłopskich, m.in. licznych rozmierzonych w latach 1558-1562 wsi królewskich (Tryczówka, Wojszki, Simuny, Hryniewicze, Dorożki, Pańki, Rostołty, Bogdanki, Biele), dawnych wsi bojarskich – okolic szlacheckich (Horodniany, Szerenosy), dawnych targowisk wiejskich – Kożany oraz Juchnowiec Kościelny, dawnych wsi wielkopańskich, m.in. radziwiłłowskich – Hermanówka, Janowicze, Solniczki, Olmonty, wsi dawnych dóbr średniozamożnej szlachty – Koplany, Brończany, Lewickie, Juchnowiec Dolny, Wólka, Złotniki, Czerewki, Zajączki i inne.

Od 2002 r. funkcjonuje Towarzystwo Przyjaciół Gminy Juchnowiec[29]

PRADZIEJE

Zainteresowania archeologiczne przeszłością Ziemi Juchnowieckiej rozpoczęły się w końcu XIX w. W 1892 r. rozesłano ankietę do szkół ludowych, m.in. do Juchnowca, w której pytano o zabytki archeologiczne znajdujące się w okolicy[30]. W dużym stopniu w oparciu o ankietę archeolog F. W., Pokrovskij (w pracy opublikowanej w 1895 r.) zamieścił informacje o zabytkach archeologicznych i przekazach ludowych ich dotyczących z terenu obecnej gminy Juchnowiec[31].

Epoka kamienia

Prowadzone po II wojnie światowej badania powierzchniowe dla potrzeb

[28] B. Gładkowska-Chocian, G. Chocian, G. Bagieński, *Program Ochrony Środowiska na lata 2004-2011 dla Gminy Juchnowiec Kościelny. Projekt*, Białystok 2004; *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Juchnowiec Kościelny*, Juchnowiec Kościelny 2000.

[29] http://www.infoveriti.pl/firma-krs/Towarzystwo,Przyjaciol,Gminy,Juchnowiec,Koscielny,Rumejki,Raport,gospodarczy,KRS,0000128981.htm [dostęp 23 VI 2013 r.]

[30] BU Wilno, f. 35, nr 551.

[31] F. Pokrovskij, *Archeologičeskaja karta Grodnenskoj gubernij*, Vilna 1895, s. 69.

Archeologicznego Zdjęcia Polski ujawniły wiele stanowisk prehistorycznych. Świadczą one o zasiedleniu tego terenu od czasów najdawniejszych[32].

Odnajdowane w trakcie „powierzchniówek" zabytki, ogólnie określone, że pochodzą z epoki kamienia, odnaleziono stanowiska w miejscowościach: Hermanówka (1), Olmonty (1), Rostołty (9 stanowisk), Wojszki (4), Wojszki Kolonia (8), Zajączki (2), Złotniki (2), Tryczówka (1), Wólka (2), Biele (5), Baranki (1), Bronczany (1), Dorożki (6), Zaleskie (3), Czerewki (3), Juchnowiec Dolny (4), Janowicze Kolonia (2), Kożany (2), Klewinowo (3), Koany 2, Koplany Cegielnia (2), Lewickie (1), Lewickie Kolonia (3), Niewodnica Nargilewska (3), Pańki (1 stanowisko).

Dokładniej na czas mezolitu, czyli środkowy okres epoki kamienia, trwający od około 11000-4500 lat p.n.e., archeolodzy określili stanowiska we wsiach: Hołówki Małe (1), Zajączkach (2), Wojszkach Kolonii (2), Dorożki (1 stanowisko).

Tymczasem na czas neolitu, czyli młodszej epoki kamienia, trwającej od ok. 4500 do 1700 p.n.e. datowano stanowiska we wsiach: Hołówki Małe (1) Zajączki (6), Solniczki (1), Wólka Juchnowiecka (1), Wojszki Kolonia (10 stanowisk).

Epoka brązu

Epokę brązu trwającą od ok. 1700 do ok. 700 lat p.n.e. reprezentują stanowiska archeologiczne odnalezione na terenach sołectw: Hołówki Nowe (1), Rostołty (10), Zajączki (3), Złotniki (1), Simuny (1), Szerenosy (2), Tryczówka (3), Wólka Juchnowiecka (1), Zaleskie (1), Biele (5), Baranki (1), Bronczany (3), Czerewki (1), Dorożki (2), Juchnowiec Dolny (1), Wojszki Kolonia (9), Wojszki (4), Czerewki (1), Dorożki (5), Juchnowiec Dolny (2), Janowicze Kolonia (1), Juchnowiec Kościelny (2), Klewinowo (4), Koplany (1), Koplany Cegielnia (4), Lewickie (1), Lewickie Kolonia (2), Niewodnica Nargilewska (1), Pańki (1 stanowisko).

Epoka żelaza

Na czas kultury halsztackiej trwającej od ok. 800 do 450 r. p.n.e. datowano pojedyncze stanowiska archeologiczne w Zajączkach, Szerenosach, Zaleskich, Wojszkach Kolonii i Klewinowie.

Rostołckie kurhany wodzowskie z III w. n.e.

W okresie wpływów rzymskich i wczesnego okresu wędrówki ludów, ziemie nad Mionką i Turośnianką znajdowały się granicach terenów objętych kulturą wielbarską. Była ona związana z wędrówką germańskich Gotów ze Skandynawii nad Morze Czarne. Goci osiedlali się najpierw na Pomorzu

[32] Wykaz stanowisk archeologicznych na terenie gminy Juchnowiec Kościelny,

Nadwiślańskim, potem przez Podlasie, Polesie, Wołyń wędrowali aż nad Morze Czarne. Do kultury tej należą kurhany w Rostołtach.

Kurhany rostołckie zostały przebadane w 1938 r. przez Konrada Jażdżewskiego[33], następnie w latach 1960-1962 przez Jana Jaskanisa. Od nich wzięły nazwę inne, o podobnej konstrukcji. Na Podlasiu zewidencjonowano 11 takich obiektów, od nazwy miejscowości określanych jako „kurhany typu rostołckiego. W samych Rostołtach odnaleziono 5 kurhanów z III wieku n.e. należących do kultury wielbarskiej, odkryto splądrowane w dawnych czasach pochówki z ozdobami i przedmiotami codziennego użytku[34]. W kurhanach chowano osoby wyróżniające się w społeczności: wodzów, naczelników plemion, może członków ich rodzin, kapłanów. Inni chowani byli na cmentarzyskach zwanych płaskimi. Monumentalny i rozbudowany rytualnie charakter konstrukcji kurhanowych złożonych z kamienno-ziemnych nasypów, z usytuowanych nad jamami grobowymi kilkuwarstwowych rdzeni kamiennych oraz regularnie koliście ułożonych kręgów wytyczających strefę *sacrum* dla odbywania rytuałów towarzyszących pogrzebowi – są to świadectwa wyjątkowej formy obrzędów przynależnych osobnikom wodzowskim wywodzącym się z elity plemiennej. Ich pozycję społeczną potwierdza często niezwykłość wyposażenia grobowego, dokumentującego kontakty ze światem antycznym wyrażone obecnością importów w postaci pucharów szklanych, kamieni do gry, wyrobów ze złota wysokiej próby czy naczyń metalowych oraz różnych przedmiotów pochodzących z obszaru środkowoeuropejskiego Barbaricum[35].

F. V. Pokrovskij pisał: „w odległości 200 sążni [350 m] na północ od wsi Bogdanki na gruntach właściciela ziemskiego Bronisława Sakowicza, na wypiętrzonym miejscu, znajdowały się trzy kopce kurhanów. W czasie jego penetracji terenowej w pełni zachowany był już tylko jeden z nich, pozostałe na wpół były rozkopane. Kiedy przy budowie, w pobliżu kurhanów wiatraka, jeden z kopców został rozryty, w nim znaleziono kości ze szkieletu ludzkiego. Jednorodny z tymi kurhanami był około wsi Rostołty, a także inny, w półtora wiorstach [1600 m. – dop. JM] od wsi Uhowa. W ostatnim z kurhanów znajdowano srebrne i miedziane monety, kule i inne rzeczy. Według ludowych opowieści wszystkie kurhany sięgają czasów wojen rusko-szwedzkich. W samym mieście Surażu, na ul. Choroszczańskiej, znajduje się miejsce nazywane „Kurhanki", co daje również podstawę do przypuszczeń, że również w tym miejscu znajdowały się kurhany.

Z informacji podanych przez Pokrovskiego wiemy też , że „był też kamień koło wsi Rostołty, ale obecnie [w 1873 r. – dop. JM] został użyty do budowy kolei. Starcy wspominali, że ten kamień był znakiem granicznym (czego?) z Prusami"[36].

[33] K. Jażdżewski, *O kurhanach nad górną Narwią i o hutnikach z przed 17 wieków*, [w:] „Z Otchłani Wieków" 1939, r. 11, z. 1, s. 1-22.

[34] Znaleziska są w posiadaniu Muzeum Podlaskiego w Białymstoku.

[35] J. Jaskanis, *Wodzowskie kurhany kultury wielbarskiej na Podlasiu*, Białystok 2012.

Pogańskie miejsca kultu

Archeolog F. V. Pokrovskij pisał: „Za wsią Bielami do miasta Zabłudowa stoi kamień, w formie trójgraniastej piramidy, na nim wyrzeźbiony jest niewielki krzyżyk i napis pokrywający z trzech stron. Napis, był trudny do odczytania, bo liczne litery od lat były zatarte. Kto i kiedy ten kamień postawił? Starcy tego nie pamiętają, opowiadają jedynie, że kiedyś jeden z miejscowych chłopów wziął ten kamień pod fundament chlewa, wkrótce po tym u niego zdarzył się pomór bydła i chłop przypisywał to nieszczęście kamieniowi, więc odwiózł go z powrotem[37].

Tenże w 1895 r. stwierdzał: „Grodzisko w dawnym majątku Kożanach obrośnięte osiką, to wał otoczony szerokim rowem, nazywany „Zamczysko"; nazywany był również <Ołtarz Plitnia>, gdzie palił się w czasach pogańskich święty ogień. Wspominają, że niegdyś rosły tam dęby" [38]. (Współcześni nam mieszkańcy wskazują jednak, że uroczysko „Plitna" nie odnosi się do okolicy grodziska wczesnośredniowiecznego, a łąk za Narwią, niedaleko ujścia rzeki Orlanki, na wprost dzisiejszej wsi Kożany, ujścia rzeki Mienki i pewnie oznaczało moszczoną zimową tam drogę).

Z mieszkańcami najstarszej siedziby kożańskiej „Zamczyska" być może wiąże się ogromny głaz na polach dawnego majątku ziemskiego Kożany, odległy o 400 m obiektu kulturowego zwanego „Świętym Miejscem". Może do niego odnosiła się podana przez Pokrovski'ego nazwa „Ołtarz", gdzie miał według niego palić się święty ogień. Współcześni nam mieszkańcy twierdzą, że kamienia z odciśniętą „Stópką" nie otaczali kultem (w niedawnych im czasach) ani prawosławni, ani katolicy, nie podążali do głazu pątnicy, mimo bliskości, od kaplicy na Świętym Miejscu, uczestnicy nabożeństw odpustowych. Za to w okresie międzywojennym był miejscem kultu wyznawców Sekty Grzybowskiej, którzy pozostawiali wokół kamienia tkane „szmatki". Najprawdopobniej „grzybowcy" przekonani byli, że „Stópkę" na głazie pozostawiła po sobie „Matka Boska". Zresztą i w sąsiednim Świętym Miejscu odbywał się odpust na Siewną, czyli święto Narodzenia NMP.

Według opowiadania chłopa ze wsi Bogdanki I. Kozaka – jak pisał Pokrovskij –u jego dziadka była „strzała gromowa", według opisu topór kamienny z wywierconym otworem, ale on w ostatnich czasach został zagubiony przez dzieci.[39]

[36] F. Pokrovskij, *Archeologičeskaja karta Grodnenskoj gubernij*, Vilna 1895, s. 69.

[37] F. Pokrovskij, *Archeologičeskaja karta Grodnenskoj gubernij,* s. 69.

[38] F. Pokrovskij, *Archeologičeskaja karta Grodnenskoj gubernij*, s. 68.

[39] F. Pokrovskij, *Archeologičeskaja karta Grodnenskoj gubernij,* s. 69.

Grodzisko w Kożanach (Zajączkach)

Grodzisko w Kożanach (dziś nazywane Zajączki) usytuowano na wprost bagiennych łąk towarzyszących ujściu do Narwi rzeki Orlanki, na kożańskich gruntach dworskich, przy samej granicy włości bielskiej, w miejscu, gdzie do 1795 r. biegła granica powiatów suraskiego i bielskiego. Miejscowi mieszkańcy określali je nazwą „Zamczysko". W końcu XIX w. o istnieniu tego nasypu poinformowano archeologa F. Pokrowskiego. Sygnał ten nadszedł z dworu Kożany[40]. Łąki otaczające grodzisko nosiło nazwę „Horodziska". Przed stu laty na nasypie rosła olszyna, a koło nasypu jeszcze wcześniej miały rosnąć dęby. Zarośla tam umiejscowione ukazuje zachowany plan majątku Kożany z 1904 r. Dworzysko kożańskie kontynuowało więc jeszcze średniowieczne tradycje zarządu klucza dóbr ziemskich..

Archeolodzy Janina i Aleksander Kamińscy w 1954 r. dokonali penetracji obiektu i nadali mu nową nazwę „Grodzisko Zajączki", gdyż majątek Kożany już nie istniał, na jego gruntach gospodarował PGR Zajączki. Łąki, na których wówczas znajdował się obiekt były własnością Mirona Antoniuka z kolonii Zajączki. Wokół wałów ziemnych, kolistych o średnicy ok. 35 m. Kamińscy oglądali ślad fosy, wgłębienie szerokości ok. 2-3 m, gdy F. Pokrovskij odnotował tam jeszcze „szeroki rów, który rzadko obsycha." Kamińscy wzmiankowali poza tym o widocznym fragmencie wału zewnętrznego, szerokości ok. 3 m i zastanawiali się nad faktem: Czy wał zewnętrzny biegł wokół całego gródka? Archeolodzy zwracali uwagę na fakt, że na obszarze grodziska występuje odmienna szata roślinna, wyróżniająca je od otaczających łąk. W kretowiskach na grodzisku znajdowali liczne kawałki polepy oraz jeden fragment ceramiki zdobionej równoległym żłobkowaniem. W oparciu o ten jedyny ślad datowali gródek na XI-XIII w. Wysnuli przypuszczenie, że był to gródek pomocniczy dla ruskich grodów Suraż i Bielsk. Obiekt jest dziś nasypem wzniesionym ponad poziom otaczającej łąki zaledwie o ok. 1 m. Słaby zaznaczony zarys obwałowań jest efektem osiadania nasypu na grząskim torfiastym podłożu[41].

Ekspedycja archeologiczna w 1989 r., kierowana przez Dariusza Krasnodębskiego z Instytutu Historii Materialnej PAN (przy okazji poszukiwań wykopaliskowych w Haćkach, na innym wczesnośredniowiecznym grodzisku), przeprowadziła badania grodziska przy siedlisku dworskim kożańskim. Wał i fosę przepruto przekopem 22 x 2 m po osi WE. Natrafiono na cembrowaną deskami studnię datowaną przez Krasnodębskiego na okres wczesnego średniowiecza. Fragmenty ceramiki znalezione w studni i w fosie przypuszczalnie określono na XII w. Krasnodębski wykonał serię dołów sondażowych wokół grodziska, „*dzięki którym sprawdzono występowanie warstwy kulturowej oraz pozyskano niewielką ilość materiału ceramicznego (wstępnie datowane XII-XI-II w.)*"[42]. Ludność z pobliskich Zajączek, wspominając pracę wykopaliskowe z rozczarowaniem stwierdza, że nie wykopano żadnych skarbów, a jedynie skorupki glinianych garnków.

[40] Na spotkaniu białostockiego oddziału Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego 6 VIII 1992 r. Halina Wanda ze Szrodeckich Olszewska i Anna z Nowickich Michalska wspominały: „Krzyżanowszczyzna Góra, to my tam chodziliśmy, to dalej troszkę od centrum. To miała jedna z ciotek [Melania ze Szrodeckich Mrukowa (1899-1957)], już nie żyje. To ona tam miała swoją siedzibę. I była wysoka góra. My tam złota szukałyśmy, kopałyśmy zawsze. Tam musiało coś kiedyś być. Kiedyś to była wysoka góra. Teraz nie ma góry. Jeszcze ciotka nabuntuje, że w nocy widziała słup ognia". W sąsiedztwie domu Mrukowej zwracał uwagę wał ziemny, uformowany wzdłuż skarpy nadrzecznej. Tę część Kożan nazywano Krzyżanowszczyzna, która to nazwa wywoływała skojarzenia z Krzyżakami. W rzeczywistości odnosiła się do istniejącego tam dworu Kazimierza Krzyżanowskiego, właściciela części majątku Kożany w latach 1818-1832.

[41] J. A. Kamińscy, *Grodzisko we wsi Zajączki, pow. Białystok*, „Wiadomości Archeologiczne", r. 1956, z. 4, s. 365-366; A. Kamiński, *Pogranicze polsko-rusko-litewskie miedzy Biebrzą i Narwią,* [w:] „Rocznik Białostocki", r. 1963, t. 4, s. 20-21.

W Wielkim Księstwie Litewskim

Zamek suraski 1390-1603

Zamek suraski funkcjonował na wczesnośredniowiecznym, XII-wiecznym, grodzisku. W 1390 r. król Władysław Jagiełło oddał księciu mazowieckiemu Januszowi I Drohiczyn, Mielnik, Suraż i Bielsk. Jagiełło i książę Witold 4 VIII 1392 r. zawarli ugodę, mocą której król przywrócił Witoldowi ojcowiznę – księstwo trockie wraz z Grodzieńszczyzną i ziemią drohicką[43]. Kronikarz Maciej Stryjkowski opisywał zgodę, która miała zapanować pomiędzy stryjecznymi braćmi[44]. Suraż za zgodą Władysława Jagiełły otrzymał w 1392 r. książę Henryk mazowiecki (w nagrodę za dobrze spełnioną tajną misję u Krzyżaków), ożeniony z siostrą Witolda, Ryngałłą (ok. 1366-1433). Lata 1382-1392 i 1390-1401, czas władania tych ziem przez Mazowszan, Janusza I i Henryka Siemiowitowica, wywołały nadania dla drobnego rycerstwa mazowieckiego. Towarzyszył im proces przenoszenia się rycerstwa z całego Mazowsza na tereny Podlasia. Można przypuszczać, że zasięg dzisiejszego osadnictwa rycerskiego na tym te-

[42] D. Krasnodębski, *Wstępne sprawozdanie z badań wykopaliskowych na terenie stanowiska Zajączki,* Warszawa 1990, (maszynopis SOZ Białystok).

[43] *Liber Cancellariae Stanislai Ciołek, Ein Formelbuch der polnischen königskanzlei aus der Zeit der husitischen Bewegung, wyd. J. Caro*, t. 1, Wiedeń 1875, nr LXXXII, s. 154-156. Cyt. Za M. Radoch, R*ywalizacja litewsko-mazowiecka...,* s. 141; J. Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego* ks. 10 (1370-1405), Warszawa 2009, s. 256-258.

[44] Szesnastowieczny kronikarz M. Stryjkowski twierdził, że Henryk Siemowitowic obiecywał zwrot „podlaskich zamków", wobec czego jak pisze „Dał się tedy namówić Witold, iż uciekł od Krzyżaków do Litwy, gdzie się pojednał z Jagełem i wziął od niego za udział Grodno ze wszystkimi przyległościami: Brzeście, Drohiczyn, Mielnik, Bielsko, Suraż, Kamieniec, Mścibohów i Wołkowisko, miasta i zamki z ich powietami; a tym dobrodziejstwem Jageło wiarę i posłuszeństwo Witoldowe sobie zniewolił, tak iż bez wiadomości Jagełowej i posła najmniejszego Witold nigdzie nie posyłał. A litewskie Latopiszcze świadczą, iż wtenczas Witoldowi dał Jageło z Wołyniem wszystko Podole". Zob. M. Stryjkowski, *Kronika polska litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*, Warszawa 1846., t. 2, s. 67.

renie wyznaczał obszar posagu Ryngałły, żony mazowieckiego księcia Henryka Siemionowica.

Zmiana przymierza przez Witolda i tajna misja Henryka, księcia mazowieckiego ściągnęły zemstę Krzyżaków. „W jesieni roku 1392 marszałek, brat Engelhard Rawe, z wielką liczbą braci i pielgrzymów pospieszył do [Pisza], zamku Świętego Jana, gdzie marszałek stół honorowy przysposobił. Pan Apill Vochs de Franken noszący chorągiew św. Jerzego, trzymał pierwsze miejsce. I przybywają do Szirazen [Suraża] i o staję[45] od zamku zsiedli z koni do boju i przez trzęsawisko postępują. Poganie zaś zamek marszałkowi oddali, w którym znaleźli szwagra Witolda [Henryka, księcia mazowieckiego, bpa płockiego]. Z rana idą dalej. A gdyby byli się zatrzymali, byliby pojmali biskupa i powrócili" [46].

Wielki mistrz Konrad von Wallenrode w liście do królowej Danii Małgorzaty 21 I 1393 r. opisał tę wyprawę: „Około św. Michała [29 IX 1392 r.] posłaliśmy naszego wielkiego marszałka z kilkoma innymi naszymi dostojnikami i z Niderlandczykami na Rusinów z jednym panem [Henrykiem]. Tenże z Bożej łaski chciał znajdować się tam, kiedy oni zdobyli warownię Suraż zwaną, ta do samego Witolda przynależała i spalili ją i schwytali 300 ludzi – Litwinów i Rusinów, młodych i starych. I przybywają z Bożą łaska bez przeszkód z powrotem do kraju"[47].

Suraż, zniszczony w 1392 r. przez Krzyżaków, nie mógł dalej pełnić roli ośrodka administracyjnego i znalazł się z czasem w obrębie utworzonej większej jednostki terytorialnej – powiecie bielskim, na którego czele stanął starosta. Powiat bielski, zwany w XVI-XVIII w. ziemią bielską, swą stolicę miał w Brańsku, zwłaszcza po spaleniu 22 VII 1564 r. zamku bielskiego. Suraż lokowany został jako miasto w 1445 i 1501 r.[48]

Panowanie Witolda (†1430 r.) to okres znacznego ożywienia pod względem gospodarczym ziem litewskich, zwłaszcza ich części zachodniej graniczącej z ziemiami polskimi. Witold, aby umocnić swe panowanie na rubieżach mazowieckich, osadzał pod grodami i przy głównych szlakach komunikacyjnych ludność na prawie bojarskim[49]. Powstały osobne wysepki bojarskie – pod zamkami Bielskiem, Mielnikiem, Drohiczynem, Brańskiem i Surażem. Dróg wiodących do zamku Suraż strzegli bojarzy w Chodorach, Szerenosach, Zimnochach, Kościanach, Ostaszach, Oksztulach, Borowskich, Leszni i Horodnianach. Pełnili na zamku obowiązki „stróży", z namiestnikiem udawali się na wojny, spełniali usługi pocztowe i in. Interesujące, że o ile rycerstwo mazowieckie osadzone przez księcia Janusza I zlokalizowane było tylko na zachód od Narwi, o tyle bojarskie jedynie zamieszkiwało osady na wschód od tej rzeki.

[45] Około 1 km.

[46] Wigand z Marburga, *Kronika*, s. 342.

[47] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, Ordensfoliantem, nr 1a, s. 25. Cyt. za.: M. Radoch, *Małżeństwo Henryka Siemowitowica z Kijestutówną,* [w:] Studia z dziejów polityki dynastycznej od XIII do XVII wieku. Prace ofiarowane prof. Antoniemu Czacharowskiemu w sześćdziesięciolecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej, red. J. Śliwiński, Olsztyn 1993, s. 99; Zob. tenże, *Rywalizacja litewsko-mazowiecka..., s. 138.*

[48] Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD) Warszawa, Kapicjana, p. 32, s. 259.

[49] J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca XVIII w*, Wilno 1844, s. 163.

Zamek nad Narwią odbudowano po najściach krzyżackich w latach 90-tych XIV w. Inwentarz z 1558 r. stwierdzał: „budowanie zamku i dwora saraskiego, wedle opisania więsczego KJM jest w całości, własny w dworze saraskim ko[ś]ciełek mały zostawa"[50]. W 1562 r. rejestr pomiarowy odnotował: „plac, albo kopiec, na którym zamek stoi, potrzebuje łaski JKM, dla poprawienia, którego w okrąg wzdłuż sznurów 3/7, a przeko na krzyż po prętów 10 ½ . Placu na którym stoi dwór sznurów ¼"[51].

Zrównanie bojarów podlaskich z prawami szlacheckimi miało miejsce na długo przed aktem inkorporacji Podlasia do Korony Polskiej. Obserwując popisy wojenne wojsk WKL z XVI w., gdzie bojarzy głównie stawali w pocztach namiestników zamkowych, to surascy bojarzy stawili się do rejestrów samodzielnie, tak jak ziemianie.

W 1528 r. z interesującego nas obszaru współczesnej gminy Juchnowiec (z parafii suraskiej) i najbliższej okolicy stawili się: „seło Hołowki, ziemianie: Semen Peszkowicz, seło Czaczkowe zemiane, Matey Janowicz, sam, brat ieho Mikołay, sam, Mikołay Mateiewicz sam, brat ieho – z tych wsiech [1] koń, seło Szironosy, Jacko Szironos sam, brat ieho Rud, Fedko Daszkowicz, Hrycko, sam, Sopotko Maniszicz, z tych wsich dwa koni, Mikołay Korycki, 2 koni[52]".

Na popis wojsk WKL do Rakowa pod Mińskiem Litewskim z najbliższej okolicy Juchnowca dotarli m.in.:

1 VIII 1565 r.

Stanisław Mikołajewicz [Brzoska] z Niewodnicy [Nargilewskiej] (2 konie z oszczepem),

Hanna Porycka, sędzina Lewicka z Kożan (6 koni z oszczepem),

8 VIII 1565 r.

Mikołaj Arciechowski, wojski bielski ze Strabli (4 konie),

Urban Siestrzykowski z Niewodnicy [Koplan] (1 koń),

12 VIII 1565 r.

Arnolf Uchański, wojewoda płocki – z opieki dzieci nieboszczyka Koreckiego [właściwie Koryckiego], sędziego bielskiego, z imion Niewodnicy [Koryckich] – (7 koni),

Szymon Wojciechowicz (6 koni, zbrojnie, z oszczepami, w tym 3 konie z Turośni [Hołówek], a 3 z Wyszognie [=Wyszonek] z Ruczy [=Wyliny Rusi]),

Wojciech Matysowicz [Szerenos] z Szerenosów (1 koń z oszczepem),

Matys Szczepanowicz z Chodorów (2 konie, zbrojnie, z oszczepem),

tenże z Czaczków, z kupna (1 koń, zbrojnie z oszczepem),

[50] AWAK, t. 14, s. 45.

[51] *Rejestr pomiarowy miasta Suraża...*, s. 153; *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 453-454.

[52] A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, s. 195.

Mateusz Michajłowicz z Leszni (1 koń, zbrojnie, z oszczepem),
Bartosz Jakubowicz z Zimnochów (1 koń, zbrojno, z oszczepem),
Trofiej Pawłowicz z Horodnian (1 koń, zbrojnie, z oszczepem),
Trofiej Hryszkiewicz z Ostaszów (1 koń, zbrojnie, z sahajdakiem).

Na kolejny popis wojsk , w 1567 r. do Radoszkowicz, koło Mińska stawili się:

z Niewodnicy [Koryckiej]– Mikołaj Bieldewski, z opieki kniazia archibiskupa [gnieźnieńskiego Jakuba Uchańskiego], z imienia nieboszczyka [Mikołaja] Koryckiego Niewodnice – koni 8. Wysłał [przełożonym] nad tym pocztem Mikołaja Wałdowskiego,

Anna *[z]* Porycka *[Lewicka]*, sędzina ziemska bielska, z majątku Niewodnicy *[Lewickiej]* i innych *[dóbr ziemskich]* – 8 koni. Wysłała nad nimi starszego sługę Stanisława Zimnocha,

Urban Siestrzewitowski [z Koplan] – 1 koń,

Węsław Pietrowicz z Niewodnicy, części należącej do jego syna i z Wyszonek – 1 koń,

Jan Wysocki wysłał syna Baltazara z koniem,

Stanisław Wysocki z Niewodnicy – 1 koń,

Paweł Wysocki z Niewodnicy – wysłał sługę,

Jerzy Wojciechowicz z Turośni i Wyszonek – 1 koń,

Szymon Wojciechowicz Hołówka z majętności Turośń[53] i Wyszonek – 1 koń,

Stanisław Wojciechowicz Hołówka z majątku Turośń i Wyszonek – 1 koń,

Tomasz Stanisławowicz Brzoska, z Brzózek i Niewodnicy [Nargilewskiej] – [1] koń,

Tomasz Stanisławowicz Brzoska z majątku Niewodnicy [Brzosczyńskiej][54], z opieki nad synowcem[55] Janem i siostrą Barbarą,

Tomasz Brzozka, od siostry swojej Małgorzaty Sokołowskiej z Niewodnicy [Nargilewskiej].[56]

5 III 1569 r. sejm lubelski, a także król, podjął postanowienie o inkorporacji Podlasia i Wołynia do Korony Polskiej[57]. Bojarzy pancerni ostatecznie utożsamili się ze szlachtą, zrównując się w kategorii społecznej z rycerskimi osadnikami mazowieckimi. Bojarzy zamku bielskiego mocą przywileju króla Zygmunta Augusta wydanego na sejmie lubelskim 1569 r., po złożeniu przysięgi na wierność królowi i Koronie Polskiej zostali zwolnieni od przysądu i służby zamkowej. Mieli oni odtąd sądzić się równo ze szlachtą. Bojarzy, wchodząc w poczet szlachty podlaskiej, nabywali prawa dziedziczne ziemi i mogli nią

[53] Szymon Hołówka z Turośni w latach 1566-1589 był komornikiem bielskiego Urzędu Ziemskiego – zob. A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 3, s. 250.

[54] Zob. CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 4, k. 434.

[55] Synowiec – bratanek.

[56] RIB, t. 33, s. 367-370, 1093-1098.

[57] *Akta unji Polski z Litwą, nr 96 i 97, s. 193-207*. Por. też O. Halecki, *Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszyzny*, Kraków 1915; Halecki O., *Dzieje Unii Jagiellońskiej,* t. 2, *W XVI wieku,* Kraków 1920.

dowolnie dysponować. Na wojnę stawali wraz z ogółem szlachty w jednych chorągwiach.

9 V 1603 r. „przypadkiem zgorzał zamek w Surażu". Podstarości stwierdził: „który lat kilkadziesiąt pusto stał"[58]. Najwidoczniej już w 1569 r. ustały bojarskie obowiązki obronne. Początkowo jednak niektórzy bojarzy pozostali w przysądzie starosty, bo jeszcze w 1595 r. czytamy:„Borowscy z Borowa Nowej Wsi i Wypychów Borowa i Zaków dziedzice [...] odstępując juryzdykcji swojej ziemskiej, a do tej się Grodzkiej Brańskiej, ile do niniejszego zeznania przynależy, wcielając i poddając"[59].

Kościoły 1385-1992

W 1385 r. na zjeździe w Krewie zadecydowano o chrystianizacji Litwy, dokonaniu jej w obrządku rzymskokatolickim. Kościół w Surażu istniał już przed 1385 r. Teren (dzisiejszej gminy Juchnowiec) w całości początkowo należał do parafii w Surażu, której zasięg pokrywał się z terytorium podległym suraskiemu zamkowi wielkoksiążęcemu. Do 1641 r. do parafii suraskiej należały dobra Kożany (z wsiami Kożany, Czerewki, Zajączki). Do parafii suraskiej należały do 1662 Szerenosy, a do 1809 r. Hołówki. Jeszcze w latach 1739-1741 r. [Wojciech?] Chrząstowski opłacał z Hołówek plebanowi suraskiemu należną dziesięcinę[60]

Inne kościoły parafialne, obejmujące zasięgiem interesujący nas obszar, powstały później niż suraski: Bielsk Podlaski (1492), Turośń (1515), Juchnowiec (1547), Zabłudów (przed 1553), Białystok (1581), Niewodnica (1596), Tryczówka (1928), Księżyno (1992).

Do 1795 r. obszar współczesnej nam gminy położony był w dwóch diecezjach rzymskokatolickich: łuckiej (Suraż i Bielsk) i wileńskiej (Turośń, Juchnowiec, Zabłudów, Białystok, Niewodnica). Diecezję wileńską utworzono w 1387, a łucka egzystowała od 1409 r. Niejasnym więc jest, dlaczego i od kiedyn przez terytorium nas interesujące do 1795 r. przebiegała granica zasięgu tych biskupstw. Fundacje wielkopańskie w Turośni, Juchnowcu, Zabłudowie, Białymstoku od samego początku były położone w diecezji wileńskiej, gdy macierzyste kościoły parafialne, suraski (z wsiami: Hryniewicze, Klepacze, Oliszki, Simuny, Pomygacze, Rostołty, Rzepniki, Biele, Szerenosy i Hołówk) oraz bielski (wieś Wojszki), w diecezji łuckiej.

Po III rozbiorze Polski, gdy parafie juchnowiecka, białostocka, suraska i turośniańska znalazły się w Prusach, Stolica Apostolska zleciła opiekę nad nimi biskupowi płockiemu. Taki stan trwał do 16 III 1799 r., tj. do powołania przez papieża Piusa VI mocą bulli „Saepe factum est" diecezji wigierskiej[61].

Po włączeniu obwodu białostockiego do Imperium Rosyjskiego, wyznaw-

[58] *CAH Mińsk,* f. 1708, op. 1, nr 20, k. 378v.

[59] *CAH Mińsk,* f. 1708, op. 1, nr 12, k. 184-185.

[60] BU Kraków, nr IV.6004, k. 190v.

[61] W. Jemility, *Podział adminisracyjny diecezji wigierskiej, diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej*, [w:] Studia Łomżyńskie, t. 2, Warszawa 1989, s. 163-173.

ców Kościoła rzymskokatolickiego włączono do arcybiskupstwa mohylewskiego. Biskup Stanisław Siestrzencewicz w 1809 r. dokonał reorganizacji struktury parafialnej, nastąpił całkiem nowy podział wsi należących do poszczególnych kościołów parafialnych. Nastąpiła też pełna reorganizacja granic poszczególnych parafii na terenie współczesnej nam gminy Juchnowiec. Od 1809 do parafii Turośń należały m.in. Pomygacze, Szerenosy, Hołówki Małe, Hołówki Duże, Simuny, Frampol, wcześniej należące do Suraża[62]. Z parafii Zabłudów w 1809 r. odłączono i przyłączono do kościoła juchnowieckiego: Janowicze, Hermanówkę, Wólkę Zabłudowską, Klewinowo, Kudrycze i osadę młyńską Lule.

W 1727 r. parafia juchnowiecka liczyła 1264 wiernych.[63]

Tabela 2. Przynależność miejscowości współczesnej nam gminy Juchnowiec do kościołów parafialnych dekanatu knyszyńskiego diecezji wileńskiej w 1744 r.

Parafia	**Miejscowość**
Niewodnica	Horodniany
Niewodnica	Ihgantki
Turośń	Szeronosy
Juchnowiec	Juchnowiec Oppidum[1] [Poświętne]
Juchnowiec	Ogrodniki
Juchnowiec	Romeyki
Juchnowiec	Koyrany
Juchnowiec	Niewodnica [Nargilewska]
Juchnowiec	Niewodnica Lewickie
Juchnowiec	Bronczany
Juchnowiec	Juchnowiec Wielki [Dolny]
Juchnowiec	Lubeyki
Juchnowiec	Ciekuny
Juchnowiec	Wolka [Juchnowiecka]
Juchnowiec	Złotniki
Juchnowiec	Juchnowszczyzna
Juchnowiec	Kozany tria praedia[2]
Juchnowiec	Czerewki
Juchnowiec	Zaiączki
Juchnowiec	Klewinowo
Juchnowiec	Worosołowszczyzna [Woroszyłowszczyzna]
Zabłudów	Janowicze
Zabłudów	Hermanowka
Białystok	Paceliszki
Białystok	Wolmonty
Białystok	Solniki
Białystok	Doylidy

Źródło: Synodus Dioecesana Vilnensis ab [...] Michaele Joanne Zienkowicz [...] episcopo Vilnensi [...] Anno [...] 1744 diebus 10. 11. 12. [...] Febr: celebrata [...]., Wilno 1744.

[62] APar Turośń, Inwentarz 1963, s. 24.

[63] APar. Juchnowiec, Wizyta 1727.

SURAŻ 1385 r.

W 1385 r. w Krewie, książę litewski Witold zatwierdził uposażenie kościoła parafialnego w Surażu, jako wotum za ocalenie życia (w 1382 r.) jego ojca, Kiejstuta, z zamachu, który przygotował szwagier Jagiełły, Wojdyła, starosta lidzki.[64]

Il. 3. Pieczęć kościoła Farnego w Surażu z XVII w. APar. Juchnowiec, Korespondencja metryczna.

Parafia suraska obejmowała całe starostwo suraskie, jednak zachowane księgi chrztów z lat 1600-1765, 1601-1726, 1612-1618, 1637-1649, 1642-1646, 1659-1668, 1683, 1691, 1698-1707, 1707-1726, 1712-1726, 1747-1757, jedynie sporadycznie rejestrowały mieszkańców z terenu tej dzierżawy królewskiej[65].

Do 20 XI 1641 r. folwarki: Niewodnica Lewickie, Kożany, Minkowszczyzna (Złotniki) i Romejki oraz wsie należące do dóbr kożańsko-lewickich wchodziły w skład parafii suraskiej i dostarczały dziesięcinę zbożową i pieniężną plebanowi suraskiemu. W 1641 r. zostały odłączone od suraskiej i weszły w skład parafii juchnowieckiej.

Do 1662 r. do parafii suraskiej należała okolica szlachecka Szerenosy. Inkorporacja jej do parafii turośniańskiej nastąpiła 13 VI 1662 r., a mieszkańcy zobowiązali się: „po wieczne czasy tytułem dziesięciny kościelnej płacić 6 zł pol. rocznie"[66].

Do połowy XVIII w. należała też do kościoła suraskiego również inna okolica szlachecka – Horodniany.

[64] W 1723 r. w czasie wizyty generalnej kościoła w Surażu bp Stefana Rupniewskiego zanotowano: „Quae ecclesia fundata et erecta est quo tempore et anno non constat. Constat tamen quod temporibus Alexandri Vitoldi magni ducis Lituaniae filii Kieystututu ducis, qui in Arce Krevensi in Lituania a Vladislao Jagellone fomen hatoris suspensi Vilnae strangulatus existens ad idolatria ab existente ad huc in eodem errore gentilismi, iam haec Ecclesiae in parochialem erecta et fundata extabat... Quod iam fuerat Surasensi Ecclesia temporibus dicti Alexander Vitoldi ducis extat eo nomine mentio in decreto Anno Domini 1502-do, sabbato proximo post Conversonis S. Pauli Apostoli lato per Commissarios SRM inter honorabilem Stanislaum Wenathek plebanum in Suraż actorem ab una et nobiles Albertum et Martinum Dzierzkowicz Joanne Tilka citatos parterale altera" - AD Siedlce, D. 152, k. 223.

[65] Kwerenda źródłowa w aktach parafii suraskiej, przeprowadzona w latach 1975-1977 przez Studenckie Koło Naukowe Historyków Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, pod kierunkiem Józefa Maroszka.

[66] CAH Grodno, f. 31, op. 2, nr 273, k. 19v

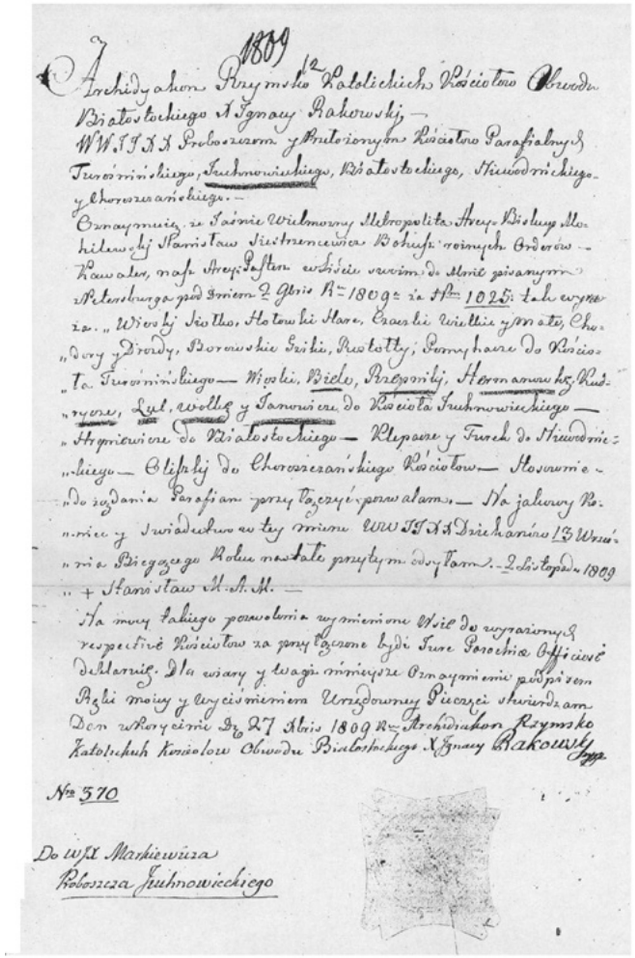

1809

Archidyakon Rzymsko Katolickich Kościołów Obwodu Białostockiego X. Ignacy Rakowski —
WW. JJ. XX. Proboszczom y Administratorom Kościołów Parafialnych Turośnickiego, Juchnowieckiego, Białostockiego, Niewodnickiego y Choroszańskiego. —
Oznaymuie, że Xiążnie Wielmożny Metropolita Arcy-Biskup Mohilewskij Stanisław Siestrzencewicz Bohusz rożnych Obrzędów — Rawalerz, nasz Arcy-Pasterz wyszedł rzeczim do Stolicy pisanym Petersburga pod Dniem 2 Gruda R. 1809 z. za № 1025. tak wyrzekł. „Wioski Siołko, Hołowki Stare, Czaszki Wielkie y Małe, Chodory y Drody, Borowskie Dziki, Rostotty; Przynależne do Kościoła Turośnickiego — Wioski, Biele, Przepiórki, Horonowszczyzny, Rudnyce, Lyt. Wolkę y Tamowicze do Kościoła Juchnowieckiego — Hryniewicze do Białostockiego — Klepacze y Turek do Niewodnickiego — Olszki do Choroszańskiego Kościołów — Stosownie do żądania Parafian przy tym czynię pozwalam. — Na jakowy Rozumie y Świadectwo w tym mianu WW. JJ. XX. Dziekanowi 13 Września Bieżącego Roku nastałe przytym odsyłam. — 2 Listopada 1809
+ Stanisław M. S. M. —
Na mocy takiego pozwolenia wymienione Wsie do wyrażonych respective Kościołów za przyłączone bydź Tuż Parochia Officiować deklaruię. Dla wiary y wagi mniejsze Oznaymienie podpisem Ręki moiey y Pieczęcią Urzędowney Pieczęci stwierdzam. Dan w Boryczinie Dz. 27 Abis 1809 R. Archidiakon Rzymsko Katolickich Kościołów Obwodu Białostockiego X. Ignacy Rakowski

№ 370

Do WX. Markiewicza
Proboszcza Juchnowieckiego

Il. 22. Arcybiskup mohylewski S. Siestrzencewicz zmienia przynależność parafialną wsi, (wcześniej należących do parafii w Surażu i Zabłudowiu), podporządkowując je kościołom rzymskokatolickim w: Niewodnicy, Turośni, Białymstoku i Juchnowcu. 2 XI 1809. APar. Juchnowiec Kościelny, Zb. dok. pap.

W 1723 z dóbr Hołówki „różni szlachcice" dawali 18 zł tytułem dziesięciny[67].

Bardzo istotnym był zestaw proboszczów suraskich, ludzi wybitnych:

Jasieński Józef, archidiakon wileński, pleban suraski, sekretarz królewski, † przed 1554 r.. Jako archidiakon katedry wileńskiej wzmiankowany był w okresie od 16 X 1536 r. do 1 XI 1551.68 Był plebanem w Jeziorosach, Surażu (wzm.

[67] AD Siedlce, D152, k. 214v.

[68] M. in. w 1543 r. – Centralne Archiwum Akta Dawnych (dalej CAAD) Moskwa, f. 389, op. 1, nr 43; A. Boniecki, *Poczet...*, s. 106.

20 IV 1550 r.), Drohiczynie, Witebsku, Skalbmierzu.69 Jako sekretarz królowej wzmiankowany był 20 IV 1550 r.70 Wkrótce przeszedł na służbę do króla Zygmunta Augusta i jako jego sekretarz był wzmiankowany 30 IX 1551 r.71 Zmarł przed 1554 r., bo wówczas plebanię suraską objął Piotr Fizyk z Poznania.

Piotr z Poznania zwany Fizykiem (*ok. 1504-29 IX 1578)

W 1554 r.[72] po ks. Józefie Jasieńskim probostwo suraskie otrzymał Piotr z Poznania zwany Fizykiem, lekarz królewski Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta, Barbary Radziwiłłówny, humanista, bibliofil, profesor Akademii Krakowskiej. Filantrop, który licznymi darami, legatami, stypendiami wspierał Uniwersytet, kolegia uniwersyteckie, katedrę wawelską. Również kościołowi suraskiemu ofiarował paramenty liturgiczne i egzemplarz *Biblii polskiej*, zapewne druk ze słynnej drukarni Szarfenbergera.[73] W księdze dobroczyńców Uniwersytetu Jagiellońskiego, po śmierci Piotra Fizyka zanotowano: „Mąż nauką filozoficzną, doświadczeniem medycznym, powagą obyczajów, szczerą pobożnością i hojnością jałmużniczą niezrównany".[74]

TUROŚŃ 1515

23 IV 1515 r. Jerzy Raczko z Puczyc, sędzia ziemski bielski, ze swą żoną Jadwigą i synami Rafałem, Mikołajem i Pawłem, ufundowali kościół parafialny w swych dobrach Turośń. Fundatorzy nadali mu wezwania: Trzech Króli, św. Anny, 10000 Żołnierzy [75].

13 VI 1662 r. dokonała się inkorporacja wsi Szerenosy do parafii turośniańskiej. Mieszkańcy zobowiązali się: „po wieczne czasy tytułem dziesięciny kościelnej płacić 6 zł pol. rocznie"[76]..

Il. 4. Pieczęć kościoła w Turośni Kościelnej z XVII w. APar. Juchnowiec, Korespondencja metryczna.

[69] AN Wilno, f. 1, nr 119, 121, 127, 151, f. 2, nr 46, f. 3, nr 98, f. 6, nr 164.

[70] AN Wilno, f. 2, nr 46.

[71] AN Wilno, f. 1, nr 152; *Opisanie ROVPB,* t. 3, priloženija s. 62-65, nr 25, r. Jasas, s. 204, nr 518.

[72] AGAD WARSZAWA, Księgi ziemskie bielskie, nr. 1, k. 296.

[73] L. Hajdukiewicz, *Piotr z Poznania,* PSB, t. 26, s. 417-8; MN Kraków, Bibl. Czart., nr 1498; AGAD WARSZAWA, MK, nr 109, k. 109 i 467.

[74] L. Hajdukiewicz, *Piotr z Poznania*, s. 418; M. Ferenc, s. 222-223.

[75] AA Białystok, Archidiakonat Białostocki, Zb. dok. pap. (dalej Zb. dok. pap.), (kopia 1791 r.); I. Kapica Milewski,

[76] CAH Grodno, f. 31, op. 2, nr 273, k. 19v

JUCHNOWIEC 1547

Stanisław Zachariaszewicz Włoszek, podskarbi litewski, dzierżawca dożywotni Juchnowskiego Dworu, za specjalnym pozwoleniem króla Zygmunta Augusta, 12 XI 1547 r. fundował w Juchnowcu kościół pw. św. Trójcy, Matki Boskiej i Wszystkich Świętych. Nadał plebanowi 1 włókę przy polach dworskich, którą wcześniej trzymał poddany Michałko i inny półwłóczek, na których otrzyma prawo osadzenia ogrodników. Nadał dziesięcinę ze wsi: Stare Sioło (Juchnowiec Dolny), Wola, Romieyczyki, Mazury (?) i wsi Ogrodników, a także od bojarów putnych, w wysokości 20 gr pol. Dawać je należało na św. Marcina (11 XI). Z tej kwoty 16 gr lit. przeznaczonych było dla plebana, a 4 gr na magistra szkoły. Magister ponadto 8 gr miał otrzymywać z istniejących trzech karczem. Nadał też Włoszek plac pod zabudowania plebańskie. Zakazał plebanowi posiadania innych prebend. Ma administrować parafię, odprawiać msze i udzielać sakramentów.

Biskup wileński Paweł Holszański zatwierdził akt uposażeniowy 12 XII 1547 r.[77] Zwracała uwagę obecność – jako pierwszego ze świadków dokumentu Józefa Jasieńskiego, archidiakona wileńskiego, sekretarza królewskiego, który jako pleban suraski musiał wyrazić zgodę na odłączenie terytorium od jego parafii. Obecność kanoników łuckich, Walentego z Pilzna i Stanisława Byrunskiego niezbędna była ze względu na fakt, że erygowana parafia zmieniała swą przynależność diecezjalną – z biskupstwa w Łucku do biskupstwa w Wilnie[78].

Dopiero w 1641 r. dobra Niewodnica Lewickich i Kożany zostały odłączone od parafii suraskiej i weszły w skład parafii juchnowieckiej. 20 XI 1641 r. ich dziedzic Stanisław (I) Lewicki uczynił zapis funduszowy dla plebanów juchnowieckich dziesięciny zbożowej z czterech folwarków: Niewodnicy Lewickich, Kożan, Minkowszczyzny (Złotnik) i Romejk oraz z wsi kmiecych z włóki uprawianej przez poddanych (po 10 gr. pol.), zobowiązał plebanów do jednej mszy św. czytanej w każdym tygodniu.

Bez wąpienia zadecydował o zmianie przynależności parafialnej, poza względami znacznego oddalenia od kościoła w Surażu, także rozwijający się od 1639 r. wzmożony kult obrazu Matki Boskiej z Dzieciątkiem..

Il. 5. Pieczęć kościoła parafialnego w Juchnowcu z XVIII w.
APar. Juchnowiec, Korespondencja metryczna

[77] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 27, s. 502-504; MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV.1777, k. 208v-209v.

[78] AGAD Warszawa, Księgi ziemskie bielskie, nr 2, k. 296; J. Maroszek, *Pogranicze Litwy...*

ZABŁUDÓW przed 1553

Poważnym problemem dla funkcjonowania Kościoła katolickiego na terenie parafii zabłudowskiej byli liczni kalwini i arianie zamieszkali we dworach i folwarkach dóbr zabłudowskich i dojlidzkich.

W 1648 r. w księgi Urzędu Brańskiego w Brańsku wpisano relację urzędników sądowych z oględzin figury Chrystusa Frasobliwego, ustawionej w sąsiedztwie Kudrycz, która według krążącej opowieści miała zostać sprofanowana najpewniej przez heretyków: „Ja szlachetny Maciej Romanowski, generał koronny i WKL zeznawam tę relację moją, żem oglądał z szlachetnemi panem Wojciechem Krokowskim i panem Marcinem Zimnochem Bożą Mękę zniesioną pode wsią Kudrycami roku 1645 [sic!], która za rozkazaniem książęcia JM pana Janusza Radziwiłła, hetmana WKL, poddany tegoż książęcia JM, na imię Marcin Lul zniósł i w gumnie swoim zniesioną położył przystojnie i dotychczas chowa. Którą obejrzawszy widziałem bez żadnego naruszenia. Na której ani siedzenia, ani rąbania żadnego znaku nie było. Tak też i figura Siedzenia Pana Chrystusowego w całości i w uczciwości, w izbie na ścienie przystojnie zachowana. A na potwierdzenie tego skryptu i relacji mej ręką moją się podpisuję. Dan w Kudrycach roku 1648 [sic] die 3 Martii. Maciej Rozwadowski, ręką własną".

W 1784 r. parafia zabłudowska obejmowała: miasto i dwór Zabłudów, Bobrowa, Białostoczek, Borowiki, Dobrzyniówka, Folwarki Małe, Folwarki Wielkie, Halickie, Hieronimowo, Hnieciuki, Hermanówka, Hoźna, Janowicze, Kamionka, Kołpaki, Kowalowce, Koźliki, Kudrycze, Kucharówka, Krynickie, Laszki, Lule, Łubniki, Małynka, Miniewicze, Niewodnica Nargilewska (!), Nowowola, Nowosady, Ochremowicze, Aleksicze, Olszanka, Ostrówki, Pasynki, Pasieka, Płoskie, Potoka, Protasy, Rafałówka, Rudnica, Sieśki, Solniki, Skrybicze, Tatarowce, Tylwica, Topolany, Tryhuby, Wólka Zabłudowska[79], Zajma, Zagruszany, Zwierki i Żuki..

Il. 6. Pieczęć kościoła w Zabłudowie z XVII w. na dokumencie z 1853 r.
APar. Juchnowiec, Korespondencja metryczna.

[79] Dziś nie istnieje, las pomiędzy Hermanówką a Lewickimi

NIEWODNICA 1596

Andrzej Korycki z żoną Elżbietą z Karpiów 30 I 1596 ufundowali kościół parafialny w swych dobrach Niewodnica Kościelna. Fundatorzy nadali mu wezwania: Św. Trójcy, Narodzenia NMP, świętych Andrzeja, Mikołaja, Stanisława, Elżbiety i Marii Magdaleny[80]

Il. 7. Pieczęć kościoła parafialnego w Niewodnicy Kościelnej na dokumencie z 1858 r.
APar. Juchnowiec, Korespondencja metryczna.

BIAŁYSTOK 1581

4 XII 1581 Piotr Wiesiołowski, marszałek wielki litewski ufundował w swych dobrach Białystok kościół parafialny pod wezwaniami: Wniebowzięcia NMP i Wszystkich Świętych[81] Parafia białostocka objęła również wcześniej należącą do dóbr białostockich część – majętność dojlidzką z wsiami (według stanu z 1784 r.): Bagnówka, Ciasne, Dojlidy wieś i dwór, Dojnowo, Olmonty, okolice szlacheckie Ignatki i Olmonty, wieś Olmonty, Karakule, Krywlany, Kuriany, Ogrodniczki (Podsupraskie), Osowicze, Paceliszki, Pieczurki, Sielachowskie, Skorupy, Słoboda, Sobolewo, Solniki, Zaścianki i Zawady[82]

Il. 8. Pieczęć kościoła Farnego w Białymstoku z 1808 r.
APar. Juchnowiec, Korespondencja metryczna.

TRYCZÓWKA 1928

Myśl o założeniu parafii w Tryczówce zrodziła się u miejscowej ludności w 1921 r. Od tego czasu trwały starania o budowę kościoła. Z majątku Złotniki (Minkowszczyzny) nabyto grunty pod świątynię i cmentarz. Rozważano ewentualne nazwy tego miejsca, m.in. Plebanów[83]. Ostatecznie wybrano nazwę Tryczówka, choć historycznie odnosiła się do obszaru położonego gdzie indziej, poza rzeką Mienką, gdzie była wieś tej nazwy i dawniej tak nazywanfolwark

[80] AN Wilno, f. 43, nr 441;AP Niewodnica, Księga sznurowa; *Kościół Katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych.* Niewodnica, z. 1., oprac. J. Maroszek, W. F. Wilczewski, Białystok 1997.

[81] *Kościół Katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych.* Białystok. z. 3, oprac. J. Maroszek; W. Wróbel, *Fundacje kościelne białostockiej linii rodu Wiesiołowskich w XVI i XVII wieku* [w:] *Zeszyty Historyczne,* Akademia w Częstochowie, t. 10, 2009, s. 165-215.

[82] BN Kijów, f. 1, nr 6008, s. 1-3.

[83] Informacja Wiktora Antoniuka ze Złotnik.

starostwa suraskiego. W 1925 r. komitet parafialny kupił drewnianą kaplicę z Czarnej Wsi. Postawiono więc tymczasową kaplicę i budynki plebanijne. Parafię w Tryczówce erygował 8 IX 1928 r. abp wileński Romuald Jałbrzykowski. W skład parafii weszły wsie należące dotąd do parafii Suraż, Juchnowiec i Turośń Kościelna. Pierwszym proboszczem został ks. Stanisław Glakowski.

W 1929 r. ks. proboszcz Alfons Borowski przystąpił do budowy kościoła z pustaków. Dnia 6 VII 1930 r. kościół poświęcił dziekan białostocki, ks. Aleksander Chodyko, a 18 X 1931 abp Romuald Jałbrzykowski uroczyście konsekrował[84].

W latach 1936-1940 proboszczem był ks. Paweł Sargiewicz. W nocy z 21 na 22 marca 1940 r. został aresztowany przez NKWD, osadzony w więzieniu i zesłany[85].

W latach 1949-1951 ks. Aleksander Grabowski wyposażył wnętrze kościoła, m.in. zbudował organy, które wykonała firma Zygmunta Kamińskiego z Warszawy. Ks. Grabowski wcześniej pracował w Zdzięciole, Smorgoniach, Borodzieniczach, Dziśnie, Postawach, Czarnej Wsi Kościelnej. W 1944 r. został kapelanem V Brygady Armii Krajowej[86]. On pierwszy w swej pracy magisterskiej w 1935 r. ustalił, że fundacja klasztoru w Supraślu w 1500 r. miała charakter unicki[87].

Generalny remont świątyni po roku 1994 przeprowadził razem ze swymi parafianami proboszcz Henryk Radziewicz.

KSIĘŻYNO 1992

W latach 1983-1985 bez pozowolenia władz państwowych zbudowano kaplicę, obecny kościół parafialny w Księżynie. Budowlę poświęcił 1 V 1983 r. bp Edward Kisiel. Erygował parafię 17 IV 1992 r. Pierwszym proboszczem został ks. Mirosław Wojno.

W skład parafii weszły: Księżyno, Horodniany, Ignatki i Koplany Cegielnia[88].

CERKWIE 1547-1944

Teren współczesnej nam gminy Juchnowiec w przeszłości organizowały powstałe w różnym czasie ośrodki duszpasterskie Kościoła wschodniego w Surażu, Bielsku Podaskim, Dojlidach, Kożanach i Zabłudowiu. Rusini zamieszkali na Podlasiu masowo osadzeni zostali w 2 poł. XV i w XVI w. Rów-

[84] Schematyzm archidiecezji wileńskiej, 1938.

[85] T. Krahel, *Ksiądz Paweł Sargiewicz proboszcz Tryczówki*, [w:] *„W Służbie Miłosierdzia"*, r. 2004, nr 1.

[86] http://jody.blog.onet.pl/2011/11/25/ks-aleksander-grabowski-katecheta-szkolny-w-parafii--borodzienicze-1937-1938/. [Dostęp 19 X 2013.]

[87] A. Grabowski, *Fundacja klasztoru o.o. bazylianów w Supraślu (unicka czy schizmatycka).* Praca przedstawiona Wydziałowi Teologicznemu USB dla uzyskania stopnia magisterskiego, Wilno 1935

[88] http://www.archibial.pl/parafie.php?par=51. [Dostęp 19 X 2013 r.]

nocześnie niewątpliwie powstawały cerkwie, choć źródła pisane najczęściej na ten temat milczą. W ostatnich latach XV i pierwszych XVI w. trwała akcja metropolity ruskiego Józefa Bułharynowicza, wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Jagiellończyka i biskupa wileńskiego Wojciecha Tabora wprowadzenia zasad unii florenckiej (z 1439 r.). Może wówczas bojarzy ruscy z terenu podległego cerkwi w Surażu przyjęli katolicyzm. Brak jest jednak źródeł, a pozostają domniemania. W XV i XVI w. stale postępował jednak proces odchodzenia od wyznania ortodoksyjnego „ziemian", którzy zainteresowani byli konfesją kalwińską. Następowała polonizacja bojarów – mieszkańców okolic szlacheckich –Horodeńskich, Szerenosów, Borowskich, Zimnochów, Czaczkowskich. Pewnie w XV i na początku XVI wieku mieszkańcy pozostawiili obrządek wschodni i przyjęli rzymski katolicyzm. Ułatwić ten proces miała realizacja kościelnej unii florenckiej, która podpisana była na soborze 1439 r. Jeszcze w 1569 r. część mieszkańców okolic szlacheckich nosiła imiona typowo ruskie, gdy inni polskie i łacińskie.

Negatywne stanowisko władców WKL wobec prawosławia zostało zmienione dopiero w 1511 r. na sejmie w Brześciu Litewskim. Odtąd do 1596 r. cerkwie w Surażu, Bielsku i Dojlidach funkcjonowały jako ortodoksyjne. W 1596 roku w Brześciu Litewskim część duchownych prawosławnych i wyznawców prawosławia uznała papieża za głowę Kościoła i przyjęła dogmaty katolickie, zachowując bizantyjski ryt liturgiczny. Cerkwie w Surażu, Rybołach, Dojlidach, Kożanach do 1839 r. funkcjonowały jako świątynie Kościoła katolickiego. Jedyną cerkwią prawosławną na interesującym nas terenie pozostała nieprzerwanie cerkiew zabłudowska.

Kościół unicki ulegał latynizacji, która objęła wszystkie dziedziny życia kościelnego: liturgię, obrzędy, instytucje i struktury organizacyjne, architekturę i wyposażenie kościołów, strój i styl życia duchowieństwa, a nawet nazewnictwo. W okolicach zamieszkałych przez ludność obu obrządków nasilenie latynizacji było większe i dokonywane spontanicznie. Wierni często uczęszczali do kościoła położonego bliżej miejsca zamieszkania, bez względu na obrządek. Obchodzono wspólne święta łacińskie, np. Boże Ciało i unickie Św. Jozafata. Urządzano wspólne pielgrzymki do miejsc kultu. W cerkwiach unickich zaczęto odprawiać tzw. ciche msze, różaniec, gorzkie żale. Wprowadzono grę na organach, wznoszono ołtarze boczne, konfesjonały, ławki do siedzenia. Usuwano ikonostasy i carskie wrota.

Latynizacji zakazały władze cerkiewne po śmierci biskupa supraskiego Leona Kiszki (†1834). Ks. Jonasz Sołtanowski, unita, bazylianin, w swoim pamiętniku wspominał: „W roku 1836 metropolita Siemaszko kazał pozabierać we wszystkich kościołach bazyliańskich kosztowne monstrancje, kielichy złote lub srebrne i wszystkie ofiary. Te drogocenne rzeczy ściągnęli do żyrowickiego konsystorza i tam na kowadle młotem pobiwszy na drobne kawałki, na masę stopiono, dołączono do sumy zebranej z funduszów i oddano na procenta."[89].

[89] P. Aleksandrowicz, *Diecezja siedlecka*

Inne pismo Siemiaszki do duchowieństwa dotyczyło właściwości szat i strojów. Sam metropolita stwierdzał w swoich *Pamiętnikach*, że do 1837 r. wybudował w cerkwiach metropolii wileńskiej (do której należał interesujący nas teren) 641 nowe ikonostasy, a tylko 15 pozostało starych, unickich, wyrzucił 117 organów, usunął 414 ambon. Usuwano ołtarze bczne, zabierano stare unickie służebniki i trebniki. Na zakup nowych prawosławnych utenstylii sprzedawał monstrancje. Jeszcze w 1865 r. Józef Siemaszko zarządzał, aby „wsie izobrażenija prinadleżazczije rimskoj cerkwi chranjaszczije w prawosławnych cerkwach byli niegłasnym obrazom unicztożieny".

15(27) X 1807 r. car Aleksander I wydał pierwszy manifest do mieszkańców obwodu białostockiego, zapewniając: „Wszystkie prawa i przywileje wasze zostaną nieodjętemi. Wyznanie religii waszej w całości się zachowa. I własność każdego, prawnie mu należna, nie tylko tknięta nie będzie, lecz jeszcze się pożytki wasze pomnożą rozciągnięciem na was prerogatyw i zaszczytów dawnym poddanym Rossyi właściwie służących". Ile warte były słowa cara? Akt przyłączenia katolickiego Kościoła unickiego w Imperium Rosyjskim do Cerkwi prawosławnej nosił datę 1 III 1839 r. Car Mikołaj I podpisał go 23 III 1839 r. i własnoręcznie napisał: „Składam dzięki Bogu i przyjmuję".

W miejsce dawnych drewnianych cerkwi pounickich, architektonicznie zbliżonych do kościołów rzymskokatlickich, rozpoczęto budowę murowanych moskiewsko-bizantyńskich świątyń prawosławnych – w 1865 r. w Surażu[90], w 1871 r. w Rybołach[91], w 1875 r. w Dojlidach[92]. W Kożanach, w których mieściła się filia parafii Ryboły, w 1882 r. wzniesiono cerkiew drewnianą.

Po edykcie tolerancyjnym z 17 IV 1905 r. część prawosławnych mieszkańców terenu dzisiejszej gminy wróciła do Kościoła katolickiego. W kościelnym archiwum juchnowieckim zachowała się księga osób dokonujących wówczas konwersji. Rozpoczyna ją wyliczenie osób z licznej rodzina Szrodeckich, właścicieli majątku ziemskiego Kożany.

SURAŻ 1547

Najdawniejsza cerkiew suraska pod wezwaniem św. Spasa miała niewątpliwie bardzo dawną metrykę. Królowa Bona 20 VII 1547 r. dała 1 włókę gruntu dla Fiedora Hermana (Hermach) Wasilowicza, popa z cerkwi Spasa w Surażu, i zatwierdziła prawo posiadania ogrodu położonego pod zamkiem suraskim. Nadanie włóki i ogrodu było wieczyste, a potwierdził je 19 II 1619 r. król Zygmunt III. Jeszcze w latach 90-tych XVII w. cerkiew spaska stała zrujnowana przez obce wojska i przez starość[93]. Może cerkiew spaska była zamkową, pew-

[90] CAH Grodno, f. 97, op. 1, nr 32.
[91] CAH Grodno, f. 97, op. 1, nr 359.
[92] CAH Grodno, f. 97, op. 1, nr 84 – prace kosztorysowe w 1865 r.
[93] CAH Mińsk, f. 1789, op. 1, nr 5, k. 356-357v: „Synagogam in oppido nostro Suraz rithus Ruthenici Transfigurationis Domini, alias Spassa".

nie głównie obsługiwała Rusinów-bojarów z terytorium podległego władzy namiestnika suraskiego (w XV-XVI w.).

W 1558 r. w dzielnicy miasta Suraża, na prawym brzegu Narwi, przy ul. Zabłudowskiej egzystowała jeszcze jedna cerkiew „założenia Świętego Piotra"[94]. Była uposażona w 1 włókę gruntu we wsi Zawyki. Jej popem w 1558-1562 r. był Wasil Siemionowicz Sawdzieswieriło.[95] W XVIII w. była to jedyna cerkiew w tym mieście. Była niewątpliwie młodsza od drugiej suraskiej cerkwi spaskiej nastawionej na duszpasterską posługę mieszczan zamieszkałych w prawobrzeżnej części miasta (głównie osadzonych tam w 1501 r.) oraz chłopów ze starostwa suraskiego. Wyznawcy Kościołów – wpierw prawosławnego, a później unickiego, zamieszkali we wsiach chłopskich starostwa suraskiego – Dorożkach, Hryniewiczach, Pańkach, Pomygaczach, Rostołtach, Barankach, Bielach, Tryczówce - należeli właśnie do cerkwi suraskiej pod wezwaniem św. Piotra w prawobrzeżnej części Suraża.

W Zawykach, poza popem Wasilem z Suraża, w 1562 r. notowany był inny pop – Chwieczko, pewnie obsługujący, jak sądzić można już wówczas istniejącą kaplicę zawykowską[96]. Cerkiew suraska św. św. Piotra i Pawła oraz św. Praksedy, do której uczęszczali pierwotnie wyznawcy obrządku greckiego z interesującego nas obszaru, położona w unickim dekanacie podlaskim, w 1773 r. obejmowała już tylko miasteczko Suraż i Zawyki. W 1804 r. należała do dekanatu białostockiego, a parafię unicką stanowiło jedynie: 7 domów w mieście Surażu, 26 w Zawykach i 13 w Barankach.[97]

Cerkiew św. Piotra uległa zniszczeniu 15 VI 1754 r., gdy „po południu o godzinie 4-tej przeszła wielka burza ..., w Surażu cerkiew defundo wywróciła i ściany w małe kawałki połamała, dzwony porozbijała. Szkody nigdy szacowanej poczyniła po miastach, miasteczkach i wsiach"[98].

RYBOŁY 1560

Wieś Wojszki należała do parafialnej cerkwi w Rybołach. Tamtejsza świątynia przed 1560 r. usytuowana była w uroczysku „Cerkwisko", gdzie też znajdowała się pierwotnie osada chłopska[99]. W 1560 r., w trakcie pomiary włócznej bielskiej włości wielkoksiążęcej, wieś rozmierzono w obecnym miejscu i przeniesiono do niej świątynię. Popa uposażono w 2 włóki ziemi. Osada uzyskała nową nazwę Antonowo (Antonowicze), która nie utrzymała się i wieś nazywano Ryboły[100].

Cerkiew rybołowska świętych Kosmy i Damiana oraz Położenia Ryzy

[94] AWAK, t. 14, nr 4, s. 50. *Piscovaja kniga*, s. 459-460.
[95] *Rejestr pomiarowy Suraża...*, s. 185.
[96] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 459.mh
[97] CAF Wilno, f. 634, op. 1, nr 60, k. 33.
[98] APar. Ryboły, Chrzty 1751-1767.
[99] E. Pańko, *Z naszej przeszłości. Ryboły.* „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego", Warszawa 1971, nr 3.
[100] *Lustracje województwa podlaskiego*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław 1959, s. 50-51.

Matki Boskiej w latach 1596-1839 była świątynią katolicką obrządku greckiego. Nie posiadała ikonostasu. W 1773 roku znajdował się w niej: „*Ołtarz wielki ze skrzydłami od carskich drzwi, rżniętemi, z obrazem Najświętszej Panny*"[101].

Jeszcze przed kasatą unii kościelnej, która miała miejsce w 1839 r., w 1835 r. z cerkwi wskutek nakazu władz usunięto organy i nakazano zbudowanie ikonostasu[102]. Potrzebowano ikon Chrystusa, Matki Bożej, dwunastu Apostołów, Ostatniej Wieczerzy, na carskie wrota czterech Ewangelistów i Zwiastowania, a na boczne drzwi św. Michała i św. Stefana. Należało pomalować ikonostas. Brakowało *płaszczenicy*. Łączna kwota z zakupem utensyliów cerkiewnych miała wynieść 255 rubli[103].

Prezbiter rybołowski w XVIII w. pełnił funkcję dziekana unickiego dekanatu podlaskiego, obejmującego unickie parafie: Boguszewo, Choroszcz, Ciecierówka, Dobrowola, Dojlidy z filią w Białymstoku, Fasty, Jałówka, Knyszyn, Kożany, Nowa Wola, Potoka, Ryboły, Suraż, Topilec, Topolany, Trześcianka, Wasilków[104].

Ukaz carski 6 XII 1829 r. kasował część unickich parafii, m. in. 11 VII 1835 r. parafię w Kożanach, włączając jej wiernych do unickiej parafii w Rybołach[105].

Egzystencję parafii unickiej w Rybołach przerwał ukaz cara Mikołaja I z dnia 23 III 1839 r. Odtąd do dziś Ryboły są parafią ortodoksyjną.

Il. 9. Pieczęć cerkwi w Rybołach.
APar. Juchnowiec, Korespondencja metryczna.

ZABŁUDÓW 1567

Dla wyznawców ortodoksyjnych najdawniejszą parafię Zaśnięcia NMP i św. Mikołaja Grzegorz Chodkiewicz wybudował w 1567 r. 6 VI tego roku uposażył popa w 2 włóki ziemi, diaka w 1 włókę. Dał też plac na zbudowanie domu popowskiego i dziesięcinę. Uposażył szpital dla ubogich „tak zakonu ruskiego jako i rzymskiego". Cerkiew miała obsługiwać „wszystkich poddanych

[101] *Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego przeze mnie księdza Bazylego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana golniewskiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 iuxta vetus kalendarza sporządzona*, oprac. J. Maroszek, W. F. Wilczewski, Białystok 1996, s. 105.
[102] Cerkiew w Rybołach została ujęta, bo była siedzibą dekanatu białostockiego, znajdowała się w administracyjnych granicach powiatu bielskiego.
[103] CAH Wilno, f. 605, op. 1, nr. 2495.
[104] *Księga wizyty dziekańskiej...*
[105] *Zapiski Josifa mitropolita Litovskogo,* izdannye Imperatoskoju Akademieju Nauk, t. 3, Petersburg 1885.

naszych tej majętności naszej zabłudowskiej", a więc także z Janowicz, Wólki Zabłudowskiej i Hermanówki, może także z Klewinowa. Chodkiewicz zaznaczył: „A ubogich ludzi, którzyby nie miał co dać, jako to od przewodu, szlubu dawania, od chrztu dzieci i od innych duchownych spraw, tedy to wszystko powinien będzie pop bez zapłaty czynić, a od miejsca, jako przedtym wymysły czynili i o to się targowali, w chowaniu ciał zamarłych ludzi, tedy to już więcej nie ma być czyniono"[106].

Cerkiew zabłudowska, nawet po wprowadzeniu unii brzeskiej w 1596 r., pozostała nadal ortodoksyjną. Wdowa po Januszu Radziwille Maria Wołoszka, miała 20 XI 1659 r., w czasie najścia wojsk moskiewskich pod dowództwem Chowańskiego, uposażyć przy zabłudowskiej cerkwi monaster dla 12 zakonników, afiliowany „pod władzę bractwa monasteru św. Ducha, prawosławne i nieuniej w Wilnie będącego". Ten akt uposażeniowy w 100-włókową wieś Folwarki Miejskie (dziś Wielkie) i folwark Żukowszczyznę (dziś Folwarki Wielkie i Folwarki Małe) był falsyfikatem. Jego wiarygodność obalał właściciel Zabłudowa, Bogusław Radziwiłł, ale monaster przy cerkwi pozostał. Proces sądowy o realizację testamentu Marii Wołoszki trwał aż do roku 1821[107]. W 1824 r. władze zaborcze zlikwidowały klasztor prawosławny w Zabłudowie[108].

Michał Kazimierz Radziwiłł, dziedzic dóbr, ufundował przy kościele rzymskokatolickim w Zabłudowie dwóch zakonników bazylianów unitów z obowiązkiem prowadzenia misji wśród poddanych zabłudowskich „zarażonych sektą schizmatycką". Do dziś w metrykach kościoła zachowały się z XVIII i początkowych dekad XIX w. spisy licznych konwersji z prawosławia na rzymski katolicyzm[109]. Zachowała się dotąd ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem, stanowiącą niegdyś własność bazyliańskiej misji zabłudowskiej.

Na terenie prawosławnej parafii zabłudowskiej zamieszkiwali też unici. W 1773 r. dziekan podlaski tego Kościoła pisał, że należą do unickiej parafii Potoka „gdzie tylko unitów w Hrabstwie Zabłudowskim, pomiędzy schizmą najduje się"[110].

[106] *Prawa i przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabłudów XV-XVIII w.*, oprac. J. Maroszek, Białystok 1994, nr 9, s. 68-72.

[107] T. Wasilewski, *Radziwiłłowa z Lupulów Maria,* „Polski Słownik Biograficzny" (PSB), t. 30, s. 299-401.

[108] E. Orlovskij, *Sud'by pravoslavja v Grodnenskoj gubernii v XIX stoletii (1794 -1900)*, Grodna 1903, s. 90; G. Sosna, *Prawosławne dzieje miasteczka Zabłudów,* [w:] „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego", r. 1976, z. 160.

[109] AA Białystok, APar. Zabłudów, Chrzty; *Prawa i przywileje miasta i dóbr Zabłudów...*, nr 77, s. 303-305.

[110] *Księga wizyty dziekańskiej...*, s. 93.

DOJLIDY 1571

Wierni z Olmont, Paceliszek, Hryniewicz, Niewodnicy Nargilewskiej w 1775 r. należeli do unickiej parafii Narodzenia NMP i św. Eliasza w Dojlidach[111].

Cerkiew dojlidzka funkcjonowała od co najmniej 1571 r. Kosma Dmitryewicz, bogomolec cerkwi dojlidzkiej 21 VI 1571 roku prosił właściciela majątku Grzegorza Chodkiewicza, kasztelana wileńskiego, hetmana wielkiego WKL o zamianę gruntów i by dawano mu dziesięcinę z folwarku Dojlid, taką jaką otrzymuje z chodkiewiczowskiego „imienia" Karakul, pop w Gródku. Chodkiewicz polecił „namiestnikowi" dojlidzkiemu Mikołaju Chorużycowi, by odebrał włókę cerkiewną w Krywlanach, a zamiast niej dał w siole Dojlidy włókę „Łyskową", leżącą w tym czasie „pusto", bez właściciela. Nakazał też, aby namiestnik zaczął dawać dziesięcinę z pól ornych dojlidzkich[112].

Do czasu przyjęcia unii kościelnej w 1596 roku cerkiew dojlidzka była świątynią prawosławną. Później, od 1596 aż do 1839 roku, była siedzibą unickiej parafii greckokatolickiej (jej filią była wzniesiona w 1727 roku cerkiew św. Mikołaja przy ul. Lipowej w Białymstoku, w 1839 roku zamieniona na prawosławną). Do 1798 r. należała do dekanatu podlaskiego Kościoła unickiego, a później do dekanatu białostockiego.

Cerkiew dojlidzka nosiła wezwania Narodzenia NMP i św. Eliasza. W 1628 roku opisywano ją: „Cerkiew przy dworze dojlidzkim. Hrehory Czerniewski swieszczennik według dawnego prawa i posesji swej przy tej cerkwi wolno trzyma zaścianek, z pola, od rzeki Doylidy, która pode dwór idzie, aż do rzeczki Białegostoku, która idzie ode wsi Doynowy. Na tymże zaścianku cerkiew z dzwonnicą, budowanie jego, ogrody i sianożęć." We wsi Zagrodniki znajdowały się 3 ogrody popowskie, wolne od powinności na rzecz dworu[113].

Już w 1865 r. opracowano kosztorys budowy murowanej cerkwi w Dojlidach[114].W 1880 r. przygotowywano dokumentację projektową i kosztorysową budowy nowej drewnianej (cmentarnej?) cerkwi w Dojlidach[115].

KOŻANY przed 1558

Cerkiew powstała pewnie przed 1558 r. W tym roku wśród gruntów wsi Dorożki wspominano półwłóczek „popa ruskiego Jurgowskiego", może posługującego w cerkwi św. Jerzego w pobliskich Kożanach?[116]

Dokument fundacyjny cerkwi kożańskiej wystawił 20 IX 1621 r. Maciej

[111] *Księga wizyty dziekańskiej dekanatu...*, s. 29.

[112] AA Białystok, Akta dworu zabłudowskiego, oryginalny dok. papierowy.

[113] AA Białystok, Archiwum Radziwiłłów z Zabłudowa, Zb. dok. pap. dóbr Zabłudów, sygn. dawna 807. *Inwentarz imienia Dojlid JO księcia Krzysztofa Radziwiłła... spisany.. podany w dzierżenie arendownym sposobem... Samuelowi Przypkowskiemu w roku 1628 dnia 17 novembris.*

[114] CAH Grodno, f. 97, op. 1, nr 84.

[115] CAH Grodno, f. 1, op. 2, nr 277, f. 8, op. 1, nr 1247.

[116] AWAK, t. 14, s. 53.

Lewicki, cześnik podlaski. Fundator uposażył parocha w ¾ włóki wolnej od opłat. Świątynia otrzymała wezwanie św. Jerzego Męczennika. 4 IV 1631 r. syn Macieja Maciejewicza – Jan Lewicki, podstoli podlaski zwiększył uposażenie o ¾ włóki we wsi chłopskiej Kożany[117]. Zachowały się plany gruntów cerkiewnych z 1848 r.[118]

W 1664 r. „parafia cerkwi kożańskiej" liczyła 278 wiernych[119]. Wizyta dziekańska z 1748 r. podaje liczbę rodzin unitów zamieszkujących parafię: Kożany 14 rodzin, Doroszki – 30, Pańki – 5, Zajączki – 15, Złotniki – 25 i Czerewki – 11 rodzin[120]

Il. 10. Pieczęć cerkwi unickiej w Kożanach z przedstawieniem św. Jerzego, patrona parafii przed 1839 r.
APar. Juchnowiec, Korespondencja metryczna

Kamień wmurowany przy bramie ogrodzenia cerkiewnego z rytą datą „657" i trzema krzyżami może jest pamiątką stacjonowania w Kożanach wojsk hetmana litewskiego Pawła Sapiehy, gdy zdobywał z rąk szwedzkich twierdzę tykocińską, a wiemy, że stał obozem pod Kożanami 11 VI 1657 r.[121] W lipcu 1660 r. wojsko litewskie ponownie stało pod Surażem[122].

Zarządca nieodległego bazyliańskiego Topilca twierdził: „w dawniejszem roku 1659 i 1660 folwarki, wsi, karczmy, tak przez wojska różne, jako i nieprzyjaciela moskiewskiego są pospustoszone, popalone i poznoszone, jako o tem relacja jego w przeszłem roku to jest zeznana i zapisana, ale i teraz z roku 1660 że za ustąpieniem nieprzyjaciela głębiej do WKL, iż potrosze poddanych tejże włości zebrawszy do chałup swoich które nie popalone zostali i drudzy, co żywi zostali chaty, budy poczęli sobie stawiać, tedy jednak dla zniszczenia przeszłego i dla nastąpienia zgromadzenia z Korony wojsk i ściągnienia się... pod Surażem zabrano, a potem dla ciągnienia do Litwy tak litewskiego, jako i koronnego wojska dla powietrza morowego żadnech karczem i szynków mieć nie mogli"[123]..

W 1662 r. szlachta ziemi bielskiej w sejmowej instrukcji poselskiej zalecała, aby posłowie upomnieli się na sejmie Rzeczypospolitej o nagrodę dla podstolego podlaskiego Stanisława Lewickiego [II] za „szkody, które poniósł w funditiej

[117] J. Maroszek, *Lewickie,* [w:] „Rubieże. Pismo poświęcone historii, tradycji i kulturze polskiej", nr 2-3, Białystok 1993, s. 109.
[118] CAH Grodno, f. 11, op. 6, nr 3; APar. Ryboły.
[119] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 45, k. 399.
[120] APar. Ryboły, *Cerkovno-prichodskaja letopis Kožanskoj Krestovozdviženskoj cerkvi zavedena s 1912 goda*, s. 1-3.
[121] BU Wilno, nr 157.739.
[122] J. A. Chrapowicki, *Diariusz,* t. 1, s. 244.
[123] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 42, k. 64.

Il. 23. Kożany. Obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z XVIII w.
Kolekcja Joanny Tomalskiej z Białegostoku

swej przez wojsko i obóz WKL, kiedy stał czas niemały pod Kożanami... aby mogła być słuszna rekompensata"[124].

Cerkiew w Kożanach, dekanatu podlaskiego, pozostająca w 1763 r. w kolacji Bartłomieja i Michała Smolskiego oraz Stefana Niewiadomskiego, stolnika bracławskiego i towarzysza znaku husarskiego buławy WKL i Barbary Niewiadomskich nadal obejmowała w 1773 r. wsie Kożany, Zajączki, Dorożki, Złotniki, Pańki i Czerewki. W cerkwi w Kożanach były wówczas: „Deisis [ikonostas] z obrazami św. Apostołów, Proroków i Ewangelistów, drzwi carskie snycerskiej roboty, dwoiste, malowane, częścią pozłacane, na zawiasach żelaznych", a także obraz Matki Boskiej Częstochowskiej[125].

Niestety, wizytator cerkwi unickich zarzucał ówczesnemu parochowi księdzu Antoniemu Kowalewskiemu, że „na tegoż wielebnego ojca zachodziły skargi, iż bawi się karczmą, złym przykładem, pijąc do dnia – msze miewa; nakazuje się, ażeby poprawił się w obyczajach swoich"[126]. W 1780 skargę na tegoż księdza złożył dziedzic Kożan, regent grodzki goniądzki Michał Kazimierz Łęski (1740-1806), mąż Katarzyny z Lewickich (1750-1811)[127]. W 1804 r. do parafii tej, położonej w ówczesnym dekanacie białostockim przynależało: 18

[124] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 42, k. 339.
[125] *Księga wizyty dziekańskiej... 1773*, s. 76 - 77.
[126] *Księga wizyty dziekańskiej... 1773*, s. 76-85.
[127] APar. Juchnowiec, Zgony 1797-1810.

domów w Złotnikach, 37 w Dorożkach, 6 w Pańkach, 13 w Zajączkach, 6 we wsi Kożany[128].

25 XI 1761 r. przy cerkwi w Kożanach powstało Bractwo Pocieszenia Matki Najświętszej. W ołtarzu wielkim znajdował się czczony malowany na blasze, nieduży – „in quarto" obraz Narodzenia NMP[129]. W 1775 r. sprawiono do tego obrazu sukienkę atłasową. W 1779 r. wybudowano nową cerkiew. 29 X 1784 r. kolatorzy Łęscy ofiarowali cerkwi monstrancję, puszkę srebrną, wewnątrz wyzłacaną i tabliczkę z wyobrażeniem św. Jana Nepomucena – „które to wotum zostawać wiecznemi czasy przy cerkwi kożańskiej"[130].

„Roku 1783 dnia 5 Novembris, juliańskiego kalendarza, cerkiew kożańska nowo erygowana przez WMM panów: Pawła, starostę lubowieckiego i bachatyńskiego, [Łukasza] Michała, sędziego grodzkiego brańskiego, Kazimierza, regenta grodzkiego goniądzkiego i Ignacego rotmistrza województwa połockiego braci Łęckich [s] kolatorów, poświęcona przeze mnie niżej podpisanego, za wyrażonym instrumentem JW JM ks. Antoniego Modzolewskiego, wikarego metropolii całej Rusi, oficjała generalnego wileńskiego. Roku i dnia ut supra, w Kożanach. Ks. Bazyli Guttorski decanus Podlachiae manu proprio."

Łęscy, mimo, że byli rzymskimi katolikami, tak jak ich poprzednicy Lewiccy, z racji na fakt, że w ich dobrach licznie zamieszkiwali unici ufundowali im nową świątynię. Fundacja nastąpiła wraz z aktywizacją ośrodka kultowego w Świętym Miejscu (od 1780 r.).

Później ks. Soleniewicz prezbiter kożański zanotował: „Roku pańskiego 1784 miesiąca Octobra dnia 29 JWW państwo kolatorowie Łęscy sprowadzili do cerkwi własnej parafialnej monstrancyum, wraz z puszką srebrną wyzłacaną i tabliczkę srebrną, na której statua wyrżnięta świętego Jana Nepomucena, które to wotum mają zostawać *[ss]* wiecznemi czasy przy cerkwi parafialnej kożańskiej." Przedstawienie św. Jana Nepomucena nie mogło pozostać „wiecznemi czasy", jak życzyli sobie kolatorowie[131].

Cekiew w Kożanach posiadała cztery ołtarze. Cenne zabytki malarstwa unickiego z cerkwi kożańskiej zachowały się w kaplicy w Wojszkach, obrazy: ŚŚ. Kosmy i Damiana, z XVIII w., malowany na desce ze złoconym tłem, Chrystusa Pantokratora, także pewnie z tego czasu, malowany na desce, gruntownie

[128] CAH Wilno, f. 604, op. 1, nr 60, k. 39.

[129] Według K. Staweckiego obraz powstał w 1 poł. XVIII w. Zob. K. Stawecki, *Konserwacja obrazów z metalowymi sukienkami na przykładzie ikon z Kożan i Kleszczel*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego", nr 15-16 [2010], s. 147.

[130] AP Białystok, Parafia Unicka Kożany, Księga urodzeń, małżeństw i zgonów, 1770-1789, nr 1, s. 21.

[131] AP Białystok, Parafia Unicka Kożany, Księga urodzeń, małżeństw i zgonów, 1770-1789, nr 1; Jeżeli tego nie dokonano w 1 poł. XIX w. to wszelkie srebrne i wartościowsze utensylia cerkiewne zostały wywiezione w 1915 r., do Rosji, skąd z wyjątkiem obrazu Matki Boskiej Pocieszenia, nigdy już nie powróciły.

przemalowany w w. XIX oraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem w otoczeniu puttów z 1 połowy w. XIX[132].

Zgodnie z nakazem carskim z 6 XII 1829 r. skasowano część unickich parafii, m.in. 11 VII 1835 r. parafię w Kożanach, ze względu na grożącą zawaleniem się cerkiew i małą liczbę wiernych[133]. Część wiernych przyłączono do parafii Ryboły, a większość do parafii Suraż.

Cerkiew kożańska 12 lipca 1838 r. nie posiadała ikonostasu i nie nadawała się do jego instalacji, głównie ze względu na stan – była cała zmurszała, bez odpowiedniego funduszu na utrzymanie duchownego, ani plebanii, gdzie mógłby mieszkać[134]. Zwyczajem katolickim, stały w niej cztery boczne ołtarze[135]. Kożańską monstrancję z 1784 r. ze św. Janem Nepomucenem (świętym wyłącznie z katolickim) bez wątpienia zniszczono.

W 1839 r. cerkiew filialną w Kożanach przejęli prawosławni. Zmieniono wezwanie świątyni, zamiast świętego Jerzego Męczennika zaczęto używać nowego tytułu Podwyższenia Krzyża Świętego. Do dziś we wsi Kożany funkcjonuje cerkiew prawosławna.

W 1848 r. wykonano plan gruntów prawosławnej cerkwi kożańskiej[136]. W 1884 r. prowadzono budowę cerkwi w Kożanach[137], świątyni istniejącej po dzień dzisiejszy. Starą cerkiew – według miejscowej tradycji – przeniesiono na cmentarz grzebalny do Ryboł[138].

W 1899 r. cerkiew filialna w Kożanach pw. Podwyższenia Krzyża Świętego należała do macierzystej parafii w Surażu. Parafia suraska obejmowała wówczas wiernych zamieszkałych w Surażu, Bogdankach, Barankach, Dorożkach, Zawykach, Złotnikach, Kożanach, Pańkach i Czerewkach.

Prócz filialnej cerkwi kożańskiej do prawosławnej parafii suraskiej należała cerkiew filialna pw. św. Trójcy w Zawykach.

Były też dwie kaplice – pierwsza w Świętym Miejscu koło Paniek, w pobliżu cerkwi kożańskiej, druga w Złotnikach zbudowana w 1894 r., jakoby na pamiątkę ocalenia życia rodziny carskiej w zamachu dokonanym 17 X 1888 r. W kaplicy złotnickiej w 1899 r. znajdowały się przedstawienia Ukrzyżowania Chrystusa i według opinii prawosławnego biskupa Iosifa (Sokolova), św. Jana Chrzciciela, a w rzeczywistości św. Jana Nepomucena[139]. Jednak współcześni mieszkańcy Złotnik twierdzą, że kaplicę zbudowano na pamiątkę zniszczeń

[132] Według Katalogu Sztuki w Polsce z 1964 r.

[133] *Zapiski Josifa mitropolita Litovskogo*, izdannye Imperatoskoju Akademieju Nauk, t. 3, Petersburg 1885.

[134] CAH Wilno, f. 605, op. 1, nr 2483.

[135] CAH Wilno, f. 605, op. 1, nr 2245.

[136] CAH Grodno, f. 11, op. 6, nr 3.

[137] CAH Grodno, f. 97, op. 1, nr 535.

[138] Informacja Wiktora Antoniuka ze Złotnik.

[139] „Litovskije Eparchjalnye Vedomosti", r. 1867, nr 24, s. 1065-1068, r. 1895, nr 34, s. 316-317; Iosif (Sokolov), ep.,*Grodnenskoj pravoslavno-cerkovnyj kalendar ili Pravoslavie v Brestsko-Grodnenskoj zemle v konce XIX wieka,* Voroneěž 1899, cz. 2, s. 149-150.

dokonanych (w 1888 r.?) przez kataklizm – trabę powietrzną i gradobicie[140]. Pierwotnie usytuowana była na osi ulicówki wiejskiej, poza szosą z Juchnowca do Bielska.

29 kwietnia 1905 r. powołano w Kożanach do życia odrębną parafię prawosławną. W XX w. obejmowała swym zasięgiem ogromną część teren współczesnej nam gminy Juchnowiec (bez Olmont, Ignatek, Solniczek, Widzik należących do parafii dojlidzkiej).

Odpusty

Odpusty parafialne w życiu społeczeństwa, prócz aspektu czysto religijnego, tworzyły kalendarz corocznego rytmu kontaktów towarzyskich, czas rozrywki i możliwości wymiany wiedzy. Zasięg geograficzny uczęszczanych tworzył drugi, szerszy niż parafialny krąg społeczny.

Najważniejsze miejsca odpustowe związane były z okolicznymi klasztorami: bernardynów w Tykocinie (od 1479), bazylianów w Supraślu (od 1500), karmelitów w Bielsku (od 1635), dominikanów w Choroszczy (od 1654)[141].

Kościół bernardynów w Tykocinie nosił wezwanie Nawiedzenia NMP. 5 II 1520 r. Zachariasz, biskup gardyński, na prośbę Olbrachta i Zofii z Wierejskich Gasztołdów nadał odpusty w dnie: Nawiedzenia NMP (2 VII), Oczyszczenia NMP (2 VII), św. Franciszka (4 X), św. Mikołaja (6 XII) i św. Zofii (15 V). W kościele klasztornym (obecnie w parafialnym) słynął łaskami obraz Matki Boskiej. Zwano ją „Szlachecką", bo okoliczna szlachta składała przed nim śluby[142]. Ważnym odpustem było franciszkańskie święto *Porcjunkuli* Matki Bożej, czyli NMP Anielskiej (2 VIII). Bernardyni tykocińscy wspierali duszpasterstwo parafialne w okolicznych kościołach, także w Juchnowcu, Niewodnicy, Turośni, Surażu. Ich imiona przewijają się w księgach metrykalnych chrztów, zgonów i ślubów.

W Supraślu wielkie uroczystości religijne odbywały się tradycyjnie w dzień św. Jana Ewangelisty, od końca wieku XV patrona wspólnoty. Głównym powodem, dla którego powołano klasztor, była modlitwa za zmarłych kolatorów i dobroczyńców. Dzień Zaduszny był najstosowniejszym terminem, w którym należało się modlić za zmarłych. Z tego względu o odpusty w tych terminach starano się w Rzymie. Papież Innocenty XII dał 28 VI 1695 r. indulgencje klasztorowi bazylianów w Supraślu na specjalne uprzywilejowanie ołtarza wielkiego w Dzień Zaduszny. A dwa dni później, 30 VI 1695 r., takie indulgencje na odpust w dzień św. Jana Ewangelisty, również na lat 10. Widocznie zezwolenia odpustowe były niezwykle ważną podstawą funkcjonowania tego ośrodka, bo klasztor natychmiast po upływie wyznaczonych dekad ponawiał starania w Rzymie o kolejne bulle papieskie. Klemens XI powtórzył 5 V 1705 r. indulgencje klasztorowi bazylianów w Supraślu, na odpusty w dni św. Jana Ewangelisty i w Zaduszki na 10 lat. Tenże papież 1 III 1715 r. ponowił na następną dekadę te same odpusty. Po upływie dekady Benedykt XIII ponowił 21 I 1726 r. nadanie indulgencji klasztorowi bazylianów w Supraślu na odpust w dzień Zaduszny na 10 lat. Papież Benedykt XIII dał indulgencje klasztorowi bazylianów w Supraślu na odpust przy ołtarzu wielkim w tej świątyni na 10 lat, na msze za zmarłych i dusze zmarłych wszystkich chrześcijan – 10 V 1728 r. Indulgencje na odpust w Zaduszki opactwo zyskiwało jeszcze później 24 VII 1737 r., 24 VII 1747 r. i 11 VIII 1758 r. W czasach opactwa Lwa Kiszki zaprzestano starań o odpusty na św. Jana Ewangelistę, a starano się o indulgencje na święto bliższego w czasie, „aktualnego" unickiego męczennika, św. Jozafata Kuncewicza. W Rzymie Innocenty XIII dał indulgencje 7 VIII 1723 r. na odpuszczenie grzechów tym osobom, które w dowolnej unickiej cerkwi wysłuchają liturgii i będą u spowiedzi w dniu św. Jozafata Kuncewicza. Bullę (która nie dotyczyła jedynie opactwa supraskiego) przechowywano starannie wśród 14 papieskich dokumentów w tamtejszym archiwum, co świadczy o randze święta również w tym sanktuarium. Święto Jozafata weszło na stałe do supraskiego kalendarza odpustów, bo jeszcze 27 I 1773 r. papież Klemens XIV dał indulgencje klasztorowi bazylianów w Supraślu na odpust grzechów wszystkim odwiedzającym klasztor w dniu św. Jozafata, 26 września. Odpusty obu świętych – Jana Ewangelisty i Jozafata Kuncewicza – wypadały w tym samym dniu, 26 września. Zmianie uległa nazwa odpustu, jego treść ideowa, lecz termin wielkich spotkań religijnych pozostał ten sam. Ciekawe, że przed 1737 r. wśród starań w Rzymie nie ubiegano się o główny odpust w dniu Zwiastowania NMP. Najwidoczniej tłumnie uczęszczany przez pątników, nie wymagał żadnych zachęt, bo i bez nich Supraśl 25 III zapełniały rzesze wiernych. Dopiero 22 VII 1737 r. Klemens XII dał indulgencje klasztorowi bazylianów w Supraślu na odpust w dniu Zwiastowania NMP. Powtórzył je 30 III 1772 r., z odpustem zupełnym grzechów wszystkim odwiedzającym klasztor w tym dniu, papież Klemens XIV[143].

W 1641 r. w Bielsku został zbudowany kościół pw. Matki Boskiej z Góry Karmel i zaprowadzono odpust w dniu Matki Boskiej Szkaplerznej (16 VII). Karmelici bielscy w okolicznych parafiach uruchomili bractwa szkaplerzne i spopularyzowali noszenie szkaplerzy.

Kościół dominikanów w Choroszczy od 1654 r. przyciągał wiernych odpustami – na św. Jana Chrzciciela, patrona świątyni, relikwiami św. Wita, św. Wiktorii i św. Aleksandry, św. Wita przywiezionymi z Rzymu w 1673 r., (a przekazanym w 1674 r. dominikanom choroskim), przez właściciela miasta biskupa wileńskiego Mikołaja Stefana Paca[144] i wielu innych, m.in. św. Kandyda.

[140] Informacje Wiktora Antoniuka ze Złotnik.

[141] J. Maroszek, *Klasztory Podlasia źródło kultury i świadomości narodowej*, Białystok 1995.

[142] *Klasztory bernardyńskie w Polsce*, red. H. E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 392-396

[143] AN Wilno, f. 1, nr 476-497; *Opisanie rukopisnogo otdelenja,* nr 476-497, s. 8-9; J. Maroszek, *Monografia miasta i gminy Supraśl*, Białystok 2013, s. 163-165.

[144] M. Machowski, *O relikwiach z choroszczańskiego kościoła, [*w:] Parafia rzymskokatolicka w Choroszczy. 550 lat. Księga Jubileuszowa, red. T. Kasabuła, A. Szot, Białystok 2009, s. 150-151.

Szczególnie czczonym był obraz Chrystusa Dźwigającego Krzyż, uważany za cudowny. W 1728 r. ze stopionych tabliczek wotywnych sporządzono srebrną szatę obrazu[145].

Dominikanie propagowali modlitwę różańcową i zakładali w okolicy bractwa różańcowe. Kazimierz Puchalski, pisarz WKL, właściciel Puchł ok. 1694 r. sporządził testament, przeznaczając 3 tys. zł na utworzenie przez dominikanów choroskich bractwa różańcowego przy cerkwi unickiej w Puchłach. Kwotę ulokował na dobrach Niewodnica Lewickie należących do Łukasza Sarnackiego, podczaszego mielnickiego[146]. Również im zawdzięcza powstanie bractwo różańcowe w Zabłudowie[147].

Mieszkańcy terytorium współczesnej nam gminy Juchnowiec uczestniczyli w katolickich odpustach w okolicznych kościołach i cerkwiach (do 1839 r.): Juchnowcu, Białymstoku, Dojlidach, Zabłudowie, Rybołach, Kożanach, Surażu, Choroszczy, Niewodnicy. W 1818 r. w Turośni „wszystkie odpusty są z Rzymu perpetuis temporibus nadane": na świętą Trójcę i przez niedziel 4 w roku, które Bractwu uprzywilejowane Trójcy Świętej, na Nawiedzenie Najświętszej Panny, na uroczystość Świętej Anny, „jako patronki kościoła tutejszego", na świętego Michała Archanioła, w Dni Zaduszne, przez całą oktawę, na Najsłodszego Imienia Jezus"[148]. W Zabłudowie w 1851 r. corocznie obchodzono dwa odpusty: na św. Piotra i Pawła, na św. Michała Archanioła, „od najdawniejszych czasów takowe festa były obchodzone i teraz obchodzone są"[149]. W Niewodnicy odbywały się odpusty: na święto NMP Szkaplerznej, „nadane przez Stolicę Apostolską w 1680", na św. Antoniego Padewskiego (od 1779)[150]. W Surażu w XVII i XVIII w. dużym odpustem było święto Niepokalanego Poczęcia NMP (8 XII), koncentrujące się przy obrazie Matki Boskiej. Działało tam (od ok. 1640 r.) bractwo Niepokalanego Poczęcia NMP[151]. Jednak w 1828 r. proboszcz twierdził że odbywały się odpusty tylko na Boże Ciało, które było tytułem kościoła, w dwunastą niedzielę po Zielonych Świątkach i w czasie 40-godzinnego Nabożeństwa[152]. W 1741 r. w Uhowie, przy kaplicy filialnej parafii suraskiej odbywał się odpust na św. Wojciecha, na który przybyło 6 księży. Na przyjęcie odpustowe kupowano więc mięsiwo i korzenie[153]. W Choroszczy tradycyjny odpust odbywał się na św. Jana Chrzciciela (24 VI) i kontynuował starą tradycję,

[145] G. Szymak, *Prerogatywy Zakonu kaznodziejskiego z faworów, łask i dobrodziejstw osobliwszych sobie od swej Matki i opiekunki nieba i ziemi Królowej Św. Maryi Panny dotąd świadczonych, z kronik dawnych zebranych,* Wilno 1755.

[146] AA Białystok, APar. Choroszcz, Inwentarze 1666-1716, k. 80v, 89v, 109.

[147] A. Szot, Dzieje..., s. 121, 165.

[148] CAH Grodno, f. 37, op. 2, nr 273, k. 17.

[149] BU Wilno, f. 36019 (A-2684).

[150] BU Wilno, f. 36103 (A-2769).

[151] M. Sokół, W. Wróbel, *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Surażu. Monografia historyczna do 1939 r.*, Suraż 2010, s. 447.

[152] CAH Wilno, f. 604, op. 1, nr 10832.

[153] BU Kraków, nr IV.6404, k. 191v.

sięgającą czasów pogańskich uroczystości sobótkowych, które odbywały się na sąsiadującej z Choroszczą górze Sieśkowizna.

W Białymstoku w 1626 r. konsekrowano świątynię parafialną – Stary Kościół Farny pw. Wniebowzięcia NMP. Poświęcenie odbyło się w drugą niedzielę po Wielkiej Nocy, wówczas zwaną niedzielą Miłosierdzia czyli *Misericordiae*. 20 I 1664 r. władze duchowne ustanowiły święto kościoła Farnego w Białymstoku w drugą niedzielę po Wielkanocy, zwaną Miłosierdzia Pańskiego. 7 I 1723 r. król August II nadał dla miasta Białystok przywilej na odbywanie się jarmarków m.in. w pierwszą niedzielę po Przewodniej (i Wniebowzięcie NMP)[154]. Taka była tradycja „Białegostoku Miasta Miłosierdzia" Zachowaną do dziś marmurową tablicę z inskrypcją rytą w 1664 r. umieszczono we wnętrzu Starego Kościoła[155]. Znanym i licznie odwiedzanym białostockim odpustem było święto (a właściwie niedziela) po św. Rochu (16 VIII) obchodzone w kaplicy tego świętego poza miastem[156]. Okazję ku temu dało wybudowanie w 1742 r. przez J. K. Branickiego kaplicy i fundacja altarii świętoroskiej. 4 VIII 1768 r. J. K. Branicki zwiększył uposażenie altarii św. Rocha „in suburbio Bialostocensi situm"[157].

W Dojlidach funkcjonowała cerkiew pw. Narodzenia NMP i św. Eliasza Proroka. Odbywały się tam prazdniki 8 IX i 20 VII (wg kalendarza juliańskiego). Szczególnie uczęszczanym był prazdnik na św. Eliasza. Z kolei w Rybołach świętowano według kalendarza juliańskiego na świętych Kosmę i Damiana (17 X) i Położenia Ryzy NMP (2 VII), bo takie były wezwania miejscowej cerkwi.

W Kożanach najbardziej uczęszczanym prazdnikiem było święto Spasa (Przemienienia Pańskiego), odbywające się 6 VIII (według kalendarza juliańskiego). 25 XI 1761 r. przy cerkwi w Kożanach powstało Bractwo Pocieszenia Matki Najświętszej.

Znanym w okolicy ośrodkiem kultu religijnego jest Święte Miejsce w lesie pańkowskim. Unicki prezbiter kożański, ks. Antoni Kowalewski, w księdze metrykalnej zgonów przy okazji śmierci młodego chłopca. Młodzieniec bowiem „z miasta Suraża był za bronowłóka u Onchima Wuc JM pani stolnikowej bracławskiej Barbary [z Rukiewiczów Stefanowej Niewiadomskiej - dop. JM] człowieka. Woły pasąc z pastuszkami, gdy im dało się widzieć obraz we Trzech Osobach, pod nogami miesiąc. Jak te pastuszki powiedzieli mu: Mateuszu, my widzieli obraz! A gdzie ten obraz? Pokażcie mnie! Też pastuszki przyprowadziwszy pokazali mu. A ten Mateusz wziąwszy się za nogę skakał, różne wyrabiał sztuki na tym miejscu. Ale odszedł z tego miejsca, zaraz odjęło rękę i nogę. Wielkie cuda wyrabiał w tej chorobie, że nie można wypowiedzieć. Chorował

[154] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 26, s. 750-754.

[155] J. Maroszek, *Dzieje Białegostoku w latach 1547-1692*, [w:] [W:] Historia Białegostoku / red. A. C. Dobroński. Białystok, 2012, s. 50-93.

[156] J. Bąkowski, *Kronika kościoła parafialnego w m. Białymstoku położonego w diecezji wileńskiej, guberni grodzieńskiej, powiecie i dekanacie białostockim 1849*, oprac. J. Maroszek, "Białostocczyzna" 1993, nr 2, s. 86-100.

[157] BN Kijów, nr I.5889, s. 242-244.

Il. 24. Obrazek odpustowy z przedstawieniem Matki Boskiej Poczajewskiej. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

więcej tygodnia. I oto wspomniany Mateusz mający lat 16 pochowany dnia 12 VI 1780 r. na cmentarzu. Ten cud stał się w lasku nad granicą kożańską, na gruncie, roku 1780"[158]. Po tym zdarzeniu w kapliczce w Świętym Miejscu umieszczono malowaną na jedwabiu niewielką kopię obrazu Matki Boskiej Poczajewskiej[159] (jednego z najbardziej czczonych przez unitów). Odtąd w dniu koronowania w Poczajewie papieskimi koronami wizerunku Matki Boskiej Poczajewskiej – 8 września 1773 r. (według starego stylu) w Świętym Miejscu odbywał się odpust. Obraz kożański przetrwał dwa pożary kaplicy. Wspominano go jako słynący łaskami. Przy nim zawieszano liczne inne obrazy – na drewnie, blasze i papierze[160]. W 1880 r. kolejną kapliczkę, zachowaną do dziś, wzniósł za zgodą władz eparchialnych jako wotum dziękczynne za uzdrowienie Teodozy Zdanudczyk z Paniek[161] Przeniósł on na Święte Miejsce drewniany spichlerz.[162] Obecnie kaplica nosi wezwanie Matki Boskiej Kazańskiej[163].

W pobliżu Świętgo Miejsca (około 400 m od kapliczki), wśród dawnych pól dworskich, znajduje się głaz narzutowy, z wycisniętym – jak uważali okoliczni mieszkańcy –śladem stopy Matki Boskiej[164].

Bazylianie z Supraśla obsługiwali ośrodki odpustowe przy świętych źródłach. Święte źródła od czasów przedchrześcijańskich spotykane są na terenie całej dawnej Rzeczpospolitej. Szczególnie w okresach epidemicznych te odosobnione miejsca dawały możliwości schronienia się i przetrwania. Szczególną rolę miały w czasie epidemii 1709-1711 r., gdy wymarła część ludności. W ramach reform, zgodnie z koncepcją opata supraskiego metropolity całej Rusi Lwa Kiszki, w latach 20. XVIII w. zostały rozbudowane misje, a czynne do dziś ośrodki dawnych misji, prowadzone były w miejscach związanych z kultem świętej wody: Grabarka, Knorydy, Leśna Podlaska, Stary Kornin, Miłkowice Maćki, Studzieniczna, Święta Woda koło Raczek, Święta Woda koło Wasilkowa, Hodyszewo, Piationka koło zabłudowskich Folwarków Wielkich, Płonka, zapewne w kożańskiej Krynoczce, u stóp góry na której usytuowana była cerkiew parafialna i wiele innych.

Niemal za każdym razem w miejscach związanych ze świętymi źródłami tradycja wskazuje na fakty pojawienia się w ich sąsiedztwie obrazów Matki Boskiej z Dzieciątkiem, które zasłynęły jako wizerunki słynące łaskami. W Zawykach (do 1915 r.) było to przedstawienie Matki Boskiej Boruńskiej, umieszczone w kaplicy filii unickiej parafii suraskiej ok. 1761 r. (fundacji Ignacego Karniewskiego, generała wojsk koronnych). Znajdowało się w niej w 1773 r. również przedstawienie św. Rocha.

Dodatkowo wzmacniały kult religijny altarie, czyli fundacje kościelne, odrębne uposażenia dla księży altarystów przy ołtarzach wyznaczonych specjalnie do tego celu w kościołach parafialnych. W Niewodnicy Kościelnej działała altaria Świętego Antoniego. W Turośni działała altaria św. Anny, gdzie był fundusz 6 tys. zł dany w 1703 r. przez Konstancję z Tarchońskich Szczawińską, zabezpieczony na dobrach Turośń Dolna, Dobrowoda, Stoczek, Szyszki[165].

Altaria św. Antoniego w Juchnowcu otrzymała od Łukasza Sarnackiego 5 II 1696 r sumę 2 tysięcy zł, zabezpieczoną na majątku Niewodnica Lewickich. 17 VII 1696 r. Achiles po Franciszku Mokrzecki i jego żona Aleksandra z Olszewskich, w asystencji Michała Olszewskiego, łowczego mielnickiego, rodzonego brata Aleksandry, dali altarii juchnowieckiej 2 tys. zł, sumę zapisaną na dobrach sukcesorów po Stanisławie (II) Lewickim, mianowicie Felicjana, Aleksandra i Stanisława[166]. „Roku 1740 VI 23 dnia Stefan Lewicki i Łukasz Sarnacki erygując altarię przy kościele juchnowieckim zapisali na nią w sądzie brańskim zł pol. 7.000, z procentem siódmym od sta, na dobrach dziedzicznych Nargielowszczyźnie i Koplanach... Zostały przeniesione na dobra obywatelskie Niewierowo zwane JW. Antoniego Szumowskiego[167]. Łukasz Sarnacki był szwagrem Stefana Lewickiego. 16 III 1769 r. wzmiankowany był ks. Adam Pstrągowski, altarzysta św. Antoniego z Padwy, komendariusz kościoła juch-

[158] AP Białystok, AP Białystok, Parafia Unicka Kożany, Księga urodzeń, małżeństw i zgonów, 1770-1789, nr 1.

[159] Kolekcja ks. Grzegorza Sosny w Rybołach, Klirovaja Vedomost' Surażskoj Svjato-Preobrażenskoj cerkvi za 1904-j god. (rękopis).

[160] Iosif (Sokolov), ep., *Grodnenskoj pravoslavno-cerkovnyj kalendar ...,* cz. 2, s. 264-265.

[161] Iosif (Sokolov), ep., *Grodnenskoj pravoslavno-cerkovnyj kalendar...*, cz. 2, s. 149-150.

[162] APar. Kożany ,Relacja ustna Stefana Nikołajczuka, syna Jakuba, z okresu międzywojennego.

[163] G. Sosna, *Kaplica w Kożanach*, [w:] „Przegląd Prawosławny", r. 1994, nr 10, s. 31.

[164] Relacja o kultowym kamieniu Elżbiety Filipowicz z domu Antoniuk, ze Złotnik.

[165] AD Siedlce, nr D 155, k. 214v.

[166] APar. Juchnowiec

[167] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap.- *Sumariusz akt altarii kościoła juchnowieckiego*

nowieckiego.[168] Około 1800 r. na dobrach Tykocin ciążyła kwota 10 tys. zł dla altarii juchnowieckiej.[169]

Może z nazwą „Altaria" łączy się też nazwa „Ołtarz" podana przez badacza „starożytności" F. V. Pokrovskiego oraz fundacja Łęskich z Kożan zachowanego do dziś obrazu Matki Boskiej Pocieszenia w cerkwi kożańskiej i działającym tam (od 1761 r.) Bractwem Matki Boskiej Pocieszenia.

1507-1512 król Aleksander Jagiellończyk i jego żona królowa Helena Iwanówna

Obszar dzisiejszej gminy Juchnowiec do 1569 r. pozostawał w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego, w granicach utworzonego w 1513 r. województwa podlaskiego, ziemi bielskiej. Niemal w całości należał do powiatu suraskiego (z wyjątkiem Wojszek położonych w powiecie bielskim). Granice powiatowe określała bowiem przynależność do zamków wielkoksiążęcych w Bielsku Podlaskim (spłonął 22 VII 1564 r.) i Suraża (spłonął 9 V 1603 r.).

Udokumentowana źródłami pisanymi przeszłość terenu rozpoczyna się w pierszych latach XVI w. i jest związana z osobą królowej Heleny, żony Aleksandra Jagiellończyka, córki wielkiego księcia moskiewskiego Iwana III. Helena Iwanówna nie była koronowana na królową, ale nierzadko tak ją właśnie określano. Pierwszy znany dokument pochodził z 20 X 1504 r., gdy król Aleksander Jagiellończyk nadał Mikołajowi Jundziłłowiczowi kuchmistrzowi królowej Heleny dobra ziemskie „Kożany, trzech chłopów, z gruntem ich potuznym (ubogim), a do tego dwóch chłopów Dojlidy, wszystkiego tego pięć żerebiów wiecznie i nieporuszno"[170]. Może więc jeszcze za życia monarchy przewidziano na oprawę jego żony zamki w Surażu i Bielsku, a dwór Kożany (dziś Zajączki) położony był na samej granicy powiatów suraskiego z bielskim.

Król Aleksander Jagiellończyk zmarł 15 VIII 1506 r. Nowy władca Litwy i król polski Zygmunt I 5 I 1507 r. zapewnił Helenie – wdowie po bracie Aleksandrze dożywocie na dobrach hospodarskich: Bielsku, Surażu i Brańsku: „a dali esmo ei milosti zamok i s mesty do žyvota ei milosti [...] i so vsimi bojary i slugami putnymi i ljud'mi tjaglymi, i danniki Belskogo poveta, i z ich vsimi zemljami našimi i bortnymi, i bory, i lesy, i dubrovami, i gai, i z senožatmi, i z lovy zvernnyi i ptašimi, i z lovišč'y, i s ozery, i z rekami, i z rečkami, i z bobrovymi gony, i z stavy, i z stavišč'y, i z mlyny i ich vymelki, i z danmi grošovymi i medovymi, i bobrovymi, i kuničnymi, i s kapščinami, i z mytnymi penez'mi, i s činši, i so vsimi inymi platy i dochody, i požitki, i so vsim s tym, kak esmo sami na sobe tot zamok i tye mesta deržali [...] "[171]. Włości wielkoksiążęce Bielsk

[168] APar. Juchnowiec, Chrzty 1747-1786, s. 329.

[169] AGAD Warszawa, ARoskie, nr 377, s. 1.

[170] AP Kraków, *Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów (AMCh.)*, nr 35, s. 1-8; AGAD Warszawa, Arch. Radz., dz. XXVII, nr VIII – 7. Prawa i przywileje.., s. 90.

[171] *Lietuvos Metrika , (LM). Knyga Nr. 8 (1499-1514). Užrašymų knyga 8, Vilnius 1995, nr 189,*

i Suraż, z obszarem nas interesującym, pozostawały w ręku Heleny Iwanówny do jej śmierci w Brasławiu 24 I 1513 r.

Grupę panów litewskich, oskarżonych o oligarchiczne zamiary zmonopolizowania władzy w WKL, a nawet o zamach stanu, w tym Aleksandra Chodkiewicza, król Zygmunt I uwięził w 1509 r.[172] Chodkiewiczowski zamek Supraśl w Gródku, puszczę Błudów, rozciągającą się aż po rzekę Supraśl, podporządkowano zamkom Bielsk i Suraż pozostającym w rękach królowej Heleny: „pan Alexandro [Chodkiewicz], według daniny naszoe[hospodarskoj] y uwiezania pana woiewody [wilenskogo Mikołaja Radziwiłłowicza], na kolkos lety [1495-1509] ludy derżał, potom woiewoda wilenski neboszczyk pan [Mikołaj] Mikołaiewicz Radziwiłowicza [1509], iak od nas Bielsk derżał, tyi ludy u neho otniał y prywernuł k zam[k]u naszomu".[173] W obszarze tym znajdowały się późniejsze Janowicze i Hermanówka. Także kolatorstwo nad wspólnotą mnichów nad brzegiem Supraśli przeszło w ręce wdowy po Aleksandrze Jagiellończyku.

Dopiero 16 III 1512 r. w Krakowie Zygmunt Stary skierował list do królowej Heleny, zarządzającej zamkami w Bielsku i Surażu, aby przywróciła Aleksandrowi Chodkiewiczowi jego ojcowiznę. Okazało się, że „ljudi naši Belanie i Saražane pušču dei ego vlostnuju Bludovskuju rozrobili i domy svoimi poselili... Vsich dej ich 20 služb. I povedil nam: štož kak let svoich dorožšy mnogokrot' o tom vspominal bratu našomu Aleksandru KJM [1492-1506], niz'li dej nedospešnostju prava toj zemli i do sich časov zvesitsja ne moglo..." Król prosił Helenę, aby zwróciła mu puszczę Błudów i wwiązała w własność 20 wsi Bielan i Surażan (w tym osady położone w wierzchowiskach rzek Niewodnicy i Turośni)[174]. Ponowił swoje nadanie 3 IV 1525 r., kiedy trwała już prowadzona przez Bonę akcja sprawdzania tytułów własności i rewindykacja dóbr hospodarskich, które w czasach rządów Aleksandra trafiły w ręce prywatne.[175]

s. 187-188; Akty otnosjasščijesja k istorii Zapadnoj Rossii, t. 2, nr 8, s. 6; E. Turaeva- Cereteli, s. 324; V. Łastoúski, G*istaryia Belaruskai (kryúskai) knigi. Sproba paiasnicelnai knigopisi ad kanca X da pačatku XIX stagodzdzia*, Koúna 1926, s. 262.

[172] J. Jasnowski, *Chodkiewicz Aleksander,* PSB, t. 3, s. 354.

[173] CAH Mińsk, f. 1716, op. 1, nr 1, k. 251-253.

[174] CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 9, k. 35v-36; AGAD Warszawa, tzw. ML, nr 193, s. 653, nr 195, s. 796-797, nr 26; RIB, t. 33, Moskva 1915, nr 26, s. 195; *Prawa i przywileje...*, nr 3, s. 45-47.

[175] AGAD Warszawa, tzw. ML, nr 197, s. 395-399; *Opisanie dokumentov i bumag*, kn. 21, nr 194, s. 273, Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522-1529). *Užrašymų knyga 12,* parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 2001, nr 456, s. 364-367; *Prawa i przywileje...*, nr 5, s. 50-58.

1513-1533 STAROSTA BIELSKI OLBRACHT GASZTOŁD I ROZGRANICZENIA WIELKOKSIĄŻĘCYCH NADAŃ ZIEMSKICH

Ziemie podległe zamkom w Bielsku i Surażu, stanowiące wcześniej wdowią oprawę Heleny Iwanówny, przejął król Zygmunt I. Dobra wielkoksiążęce w ziemi bielskiej, w tym włość suraską, do której przynależał opisywany tu obszar, od 1513 do 1533 r. trzymał w zastawie od Zygmunta I Olbracht Marcinowicz Gasztołd, najbogatszy człowiek na Litwie, właściciel niedalekiego Tykocina[176].

Gasztołd wykonywał polecenia króla Zygmunta I – dokonując rozgraniczeń nadań ziemskich, m.in. Bronczan (1521), Klewinowa (1522 i 1524), Juchnowskiego Dworca, późniejszego Juchnowca (1525), Niewodnicy Nargilewskiej (1528), Raczkowszczyzny, późniejszej Tryczówki (1528) i Koplan (przed 1533), a także dóbr zabłudowskich – Janowicz i Hermanówki.

Król Zygmunt I nadał 21 II 1513 r. Grzegorzowi Sofonowiczowi Denisowiczowi, zwanemu Żaba, bojarzynowi smoleńskiemu, na wieczystą własność cztery żerebie „pustowszczyzny" (w tym Klewinowo), położone w powiecie bielskim, we włości suraskiej[177]. W Tykocinie 5 VII 1524 r. Olbracht Marcinowicz Gasztołd, wojewoda wileński, starosta bielski wydał wyrok w sprawie między surażanami Wysowichowiczami a Grzegorzem Żabą o zabranie ziemi, „gdzie i granica opisuje się"[178]. Później 10 V 1525 r. monarcha na życzenie Grzegorza Denisowicza zatwierdził dokonane przez Olbrachta Gasztołda zmiany (w nadaniu z 1513 r.)[179]. 21 VI 1528 r. Zygmunt I potwierdził Żabie, właścicielowi Klewinowa, posiadanie ziemi Raczkowszczyzny (grunty późniejszej wsi Tryczówka) w powiecie suraskim, którą właścicielowi Klewinowa dał Gasztołd. Okazuje się z tego dokumentu, że „otczyca", który trzymał Raczkowszczyznę zabił (pewnie wydał wyrok śmierci sędzia bielski) Mikołaj Korycki[180], a na tej ziemi pozostała bezdzietna wdowa, która żadnej służby z Raczkowszczyzny nie dawała. Prosiła więc ona Gasztołda, by zabrał od niej tę ziemię. Gasztołd oddał Raczkowszczyznę Grzegorzowi Tymofiejewiczowi Żabie, z obowiązkiem pełnienia służby ziemskiej[181].

Zygmunt I nakazał 3 VII 1513 r. wojewodzie wileńskiemu Olbrachtowi Marcinowiczowi Gasztołdowi, aby zwrócił Aleksandrowi Chodkiewiczowi 22 służby osadzone na terenie Puszczy Błudów z wielkoksiążęcych zamków Bielsk

[176] M. Kuźmińska, *Olbracht Marcinowicz Gasztołd,* „Ateneum Wileńskie", r. 4 1927, s. 362.
[177] AP Kraków, AMCh, nr 860, t. 1, k. 11.
[178] MN Kraków, nr 860, t. 2, k. 79.
[179] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522-1529). Užrašymų knyga 12,* parengė D. Antanavičius, A. Baliulis Vilnius 2001, nr 470, s. 375-376.
[180] Mikołaj Korycki od 12 VI 1531 r. był podsędkiem ziemskim bielskim, w latach 1533-1540 namiestnikiem brańskim, w latach 1537-1553 sędzią ziemskim bielskim – *Urzędnicy podlascy*, nr 144, 212, 320.
[181] *LM, knyga 12 (1522-1529)*, nr 678, s. 521.

i Suraż na terenie włości. Ponownie król potwierdził ich posiadanie Chodkiewiczowi 3 IV 1525 r.[182] Granica zachodnia przebiegała po granicach późniejszych wsi i folwarków: Klewinowo, Janowicze, Wólka Zabłudowska, Hermanówka, Niewodnica Nargilewska, Skrybicz i Solników (dzisiejszych Solniczek).

W początkach XVI w. trwała intensywna kolonizacja w dolinie rzeki Nie-

Il. 11. Giovanni Cini z Sieny. Nagrobek w katedrze wileńskiej Olbrachta Gasztołda ((†1539), wojewody wileńskiego, kanclerza WKL, starosty bielskiego, zarządcy i posesora zastawnego „powiatu" bielskiego. Gasztołd w latach 1513-1533 dokonywał rozgraniczeń majątków okolic Juchnowca. Fot. Zilinskas. Vilniaus architektúra, Vilnius 1985, il.31.

wodnicy. W toku kilku nadań wielkoksiążęcych, o których źródła historyczne niestety milczą, powstał połączony rzeczką ciąg majątków ziemskich, a w nich dwory, każdy z nich nazwany był Niewodnicą. Były więc: Niewodnica Zabłudowska (Skrybicze, późniejszy Bogdaniec), Niewodnica Nargilewska, Niewodnica Zalesie, Niewodnica Brzosczyńska, Niewodnica Bronczany, Niewodnica Lewickich, Niewodnica Zalesiany, Niewodnica Wysockich, Niewodnica Koplany, Niewodnica Ignatki, Niewodnica Koryckich i Niewodnica Kościelna.[183] Ciekawe, że najczęściej byli to Polacy, rzymscy katolicy, wywodzący się z Korony Polskiej i Mazowsza, a nie z Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Król Zygmunt I 28 VII 1521 r., nadał na własność dziedziczną Bronczany swemu dworzaninowi Myczowi Ołtuchowiczowi jako ekwiwalent za odebrane w czasie pomierzenia włości suraskiej ziemie – Zenczewczynę i Kotowczynę[184].

Maciej Chołujewski (†1525), właściciel Niewodnicy Nargilewskiej zmarł w 1525 r. Zygmunt I w styczniu 1526 r. zezwolił bratu Macieja – Jakubowi Chołujewskiemu na objęcie opieką dzieci brata i ich grunty[185]. 18 V 1528 r.

[182] *LM, knyga 12 (1522-1529)*, nr 194, s. 227-228, nr 456, s. 364-367.
[183] *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. 1, Wrocław 1980, s. 47; A. Jabłonowski, Podlasie, t. 3, s. 109.
[184] AP Kraków, ZZG, nr 53.
[185] W 1525 r. Jakub Chołujewski był wójtem łuckim. Zob. *LM, knyga 6 (1494-1506)*, nr 726, s. 299, nr 730, s. 301, nr 591, s. 240.

ten król zatwierdził podział Niewodnicy Nargilewskiej przeprowadzony przez Olbrachta Gasztołda[186].

Niewątpliwie za przyczyną Olbrachta Gasztołda odbyło się też nadanie Koplan (Niewodnicy Koplańskiej) Krzysztofowi Siestrzewitowskiemu, zarządcy jego dóbr tykocińskich.

Również własnność Koryckich nad Niewodnicą powstała około 1531 r., ponieważ w Krakowie, 12 VI tego roku, Mikołaj Korycki otrzymał list królewski na podsudkowstwo bielskie[187]. W 1537 r. został sędzią ziemskim brańskim[188]. Był namiestnikiem brańskim (i pewnie suraskim)[189]. Uczestniczył w rozgraniczeniach okolic szlacheckich: Horodnian (w 1540) i Szerenosów. Ożenił się z wdową po zmarłym w 1525 r. Macieju Chołujewskim, właścicielu Niewodnicy Nargilewskiej.

1533-1556 królowa Bona

Na Podlasiu w 1524 r. podjęła działalność królowa Bona. W 1532 r. szlachta ziemi bielskiej, licząc na poparcie królowej Bony, zaczęła zdecydowanie domagać się zrównania jej w prawach ze szlachtą polską. Ostro temu sprzeciwił się Olbracht Gasztołd, wojewoda wileński, kanclerz WKL, od 1513 r. starosta bielski[190], od 1522 r. dzierżawca brański[191]. Ziemianie bielscy postanowili więc dobrowolnie opodatkować się i zebrane pieniądze przekazać królowej Bonie, by mogła wykupić „Bielszczyznę" i uwolnić ją od „ucisków" starosty. Szlachta i mieszczanie ziemi bielskiej zebrali odpowiednią ilość pieniędzy. 22 XII 1533 r. Bona wykupiła z rąk Olbrachta Gasztołda ziemię bielską z Bielskiem, Brańskiem, Kleszczelami, Narwią i Surażem, zamkami i należącymi do nich wsiami i dochodami, z wyłączeniem stacji, komory i karczem bielskich, pozostawionych (jak za czasów Gasztołda) na użytek skarbu królewskiego. Na wykupienie ziemi bielskiej wyłożyła królowa sumę 5 tys. zł węgierskich i 2 tys. 700 kop gr lit. Bielsk już w 1536 r. przekazała Zygmuntowi Augustowi, ale inne dobra, w tym Suraż, zatrzymała „do najdłuższego życia swego".

Bona wyjechała z Polski do Włoch 1 II 1556 r. Musiała przy tym, na żądanie szlachty, zrzec się wszystkich posiadanych w Polsce dóbr ziemskich, które przejął syn król Zygmunt August (†1572). Zmarła w Bari 20 XI 1557 r.[192]

[186] *LM, knyga 224 [4] (1522-1530)*, nr 268, s. 228-229.
[187] AGAD Warszawa, Metryka Litewska, nr 202, k. 157.
[188] AGAD Warszawa, Metryka Litewska, nr 209, s. 301-306.
[189] *Urzędnicy podlascy...*, nr 144, 212 i 320, s. 50, 55, 64.
[190] M. Kuźmińska, *Olbracht Marcinowicz Gasztołd*, „Ateneum Wileńskie", r. 4 1927, s. 362.
[191] W 1522 r. Olbracht Marcinowicz Gasztołd wykupił dzierżawę brańską od synów zmarłego wojewody wileńskiego Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła – Mikołaja biskupa żmudzkiego, Stanisława i Jana Radziwiłłów.
[192] L. Kolankowski, *Zygmunt August*, s. 355-357; W. Pociecha, *Królowa Bona,* t. 3, s. 112; A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów, a ruch egzekucyjny,* Wrocław 1974, s. 61; A. Przeździecki, *Jagiellonki polskie w XVI w.*, t. 2, Kraków 1868, s. 235, t. 3, s. 4.

Il. 12. Aleksander Chodkiewicz (1457-1549), właściciel dóbr Puszcza Błudowska i Dojlidy, który dokonał pomierzenia wsi i folwarków: Janowicze, Hermanówka, Olmonty, Solniczki, Widziki, Ignatki. Portret z I poł. XVII w. znajdujący się w Pokojach Archimandryckich w Supraślu (dziś nie istnieje). Dalmatov, Suprasl'skij blagoveščenskij monastyr', St Peterburg 1892, s. 35.

Północne Podlasie w czasach Bony i Zygmunta Augusta zapełniło się ludźmi renesansu, blisko związanymi z władcą i jego dworem monarszym. Bliżej lub dalej Knyszyna zamieszkiwali dzierżawcy, wybitni ekonomiści, działacze pomiary włócznej: Aleksander Chodkiewicz (Choroszcz, Gródek, Dojlidy), Hieronim Korycki (Niewodnica Koryckich, później Kościelna), Stanisław Włoszek (Juchnowiec), Jakub Uchański, prymas polski (Niewodnica Koryckich), Maciej Lewicki, sędzia bielski (Kożany i Niewodnica Lewickie), Józef Jasieński ,archidiakon wileński, pleban suraski, sekretarz królewski (Uhowo), Jan i Józef Jaskiewiczowie, odźwierni (Woroszyłowszczyzna vel Księżyno), Maciej z Krajny zwany Lisem, medyk (Buzuny), Piotr Fizyk z Poznania, pleban suraski, lekarz (Uhowo), Jan Wiesiołowski, dworzanin (Białystok), Piotr Wiesiołowski starszy, oboźny, Piotr Wiesiołowski młodszy, dworzanin. Osobliwością Podlasia było upowszechnienie renesansowych rozmierzeń siedzib dworskich i towarzyszących im ogrodów. Licznie zakładane w XVI w. siedziby dworskie, głównie należące do osób związanych z dworem królewskim (m.in. Kożany, Lewickie, Juchnowiec Góra i Dolny).

Już 7 VI 1524 r. król, na prośbę swej żony królowej Bony nadał wieczyście Maciejowi Crayna z Buzun (koło Turośni) „*physicum nostrum*", lekarzowi królewskiemu, dwie ziemie w ziemi bielskiej Samułki, Mulawicze i Warpechy, z dwoma brzegami rzeki Narwi i wyspami, z młynem, który zbuduje, jazami itd. Poddani z tych ziem byli obowiązani do budowy zamków w Bielsku, Surażu i Brańsku[193]. Powstały tam dobra strabelskie.

Bardzo blisko z Boną związany był właściciel puszczy Supraśl vel Błudów oraz Dojlid (terenów dziś w części położonych na interesującym nas obszarze)

[193] *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum* [...], wyd. Rykaczewski, s. 364-368.

– Aleksander Chodkiewicz (†28 V 1549)[194]. To on od 1530 r. w imieniu królowej zarządzał przejętą od Radziwiłłów majętnością knyszyńską[195]. W 1537-1538 r. Chodkiewicz przeprowadził pomiarę włóczną starostwa knyszyńskiego i założył miasto Knyszyn. W liście do Chodkiewicza Bona kazała mu żyto z folwarku knyszyńskiego młócić na spław i eksportować czamry, tj. najcenniejszy w handlu leśnym asortyment, przeważnie dębowy na budowę okrętów.[196] 29 III 1538 r. Aleksander Chodkiewicz, dzierżawca knyszyński przesłał Bonie sprawozdanie z poleconej mu przez monarchinię pomiary włócznej włości knyszyńskiej. Jesienią 1537 r. prac tych *dlja zlohož povetreja ne meril*. Pomiarę rozpoczął dopiero wiosną 1538 r. od pomierzenia wójtostwa knyszyńskiego, pól miasta Knyszyna. Przerwał prace w czasie Wielkiego Postu 1538 r., gdy król wezwał go na sejm do Wilna. Ale skoro się sejm zakończy, obiecywał, że dokończy pomiarę po świętach Wielkiej Nocy. Zapewniał Bonę: *może Vaša Milost v tom mene veriti, iž spravedlive meru i dostatočnyi voloki vydaju*[197]. Działalność Chodkiewicza polegała na rozmierzeniu nowych chłopskich działek siedliskowych, trójpolowego systemu gruntów folwarcznych i wiejskich. Bez wąpienia wówczas, korzystając z doświadczeń i usług mierników wielkoksiążęcych, w swoich dobrach błudowskich i dojlidzkich założył na nowo i przekomponował stare osady – wieś i folwark Janowicze, wieś i folwark Hermanówkę, wieś Olmonty, wieś Solniki (Solniczki), likwidując wcześniejsze jednodworcze struktury osadnicze. Najpewniej wówczas powstało miasto Zabłudów, któremu dokument na prawo miejskie w 1553 r. uzyskał już jego syn – Grzegorz[198].

W niedzielę św. Eufemii – 16 września 1543 r. Zygmunt August wyjechał z Grodna na polowanie[199]. Odwiedził klasztor supraski, pozostający w kolacji Aleksandra Chodkiewicza. Pobyt opisano na ostatniej karcie rękopisu przechowywanego w bibliotece klasztornej *Kroniki Kijowskiej i Nowogrodzkiej* (zawierającego opis dziejów Rusi). Zakonnicy świadomi byli rangi odwiedzin[200]. Polowanie odbyło się pewnie w puszczy Błudowskiej.

Maciej Lewicki, dziedzic Kożan i Lewickich blisko związany był z królową Boną i realizował jej politykę na Podlasiu. Funkcję namiestnika sądowego

[194] S. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne*, t. 3, Warszawa 1872, s. III-IX.

[195] J. Jasnowski, *Chodkiewicz Aleksander*, PSB, t. 3, s. 354-355.

[196] W. Pociecha, *Królowa Bona,* t. 3, s. 170; M. Dovnar-Zapolskij, *Gossudarstvennoe chozjaistvo...,* s. 285.

[197] Arch. sb, t. 1, nr 26, s 39-40; W. Pociecha, *Królowa Bona,* t. 3, s. 168-170.

[198] J. Maroszek, *Prawa i przywileje...*

[199] L. Kolankowski, *Zygmunt August wielki książę Litwy do r. 1548*, „Archiwum Naukowe. Wydawnictwo Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej" dz. I, t. 7, z. 1, Lwów 1913, s. 390.

[200] *Supras'lskaja rukopis soderžaščaja Novgorodskuju i Kievskuju sokraščennyja letopisi*, wyd. M. A. Obolenskij, Moskwa 1836, s. 155; I. Szaranowicz, *O latopisach i kronikach ruskich XV i XVI w., a zwłaszcza o latopisie „Wielikoho kniażstwa Litowskoho i żamotskoho"*, „Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności", t. 15, Kraków 1882, s. 351-413.

bielskiego monarchini pełnił już w 1541 r.[201] Zakupił 1 XII 1545 r. część dóbr Dolistowo[202]. Może w 1547 r. nabył Kożany, bo tego roku król Zygmunt I wynagradzał mieszkańców Kożan i Hryniewicz za odebranie prawa wchodów do puszczy Białystok[203]. W swym dworze w Kożanach 27 VI 1549 r. wystawił dokument dla plebana dolistowskiego[204]. Król Zygmunt August pisał 8 I 1550 r. do namiestnika suraskiego, że posłano do Macieja Lewickiego o nieoddanie za jego dzierżania z wielkoksiążęcych włości Zabiela i Dolistowa dani miodowej za rok 1550 (i wcześniejsze lata). Dlatego do prac w hospodarskim dworze suraskim pozywano ludzi Lewickiego z jego dziedzicznych dóbr Niewodnica Brończany. Zygmunt August nakazał „zwrócić" tych poddanych Maciejowi.[205] Lewicki zmarł przed 1562 r., a ożeniony był z Anną z Porycka[206].

Odźwiernych królowej Bony Jana i Józefa Jaskiewiczów, z rozkazania królewskiego przed 1556 r. obdarzono 4 włókami ziemi na służbę odźwiernicką i 2 włókami na czynszu[207]. Powstał mająteczek Odźwieniki, później zwany Woroszyłowszczyzna i Księżyno.

Stanisław Zachariaszewicz Włoszek, właściciel dóbr Juchnowiec starostą knyszyńskim został w 1565 r. Z tej okazji 29 XI 1565 r. spisany został *„Inwentarz dochodów starostwa knyszyńskiego... po śmierci pana Jarosza Koryckiego koniuszego JKM i podając to starostwo panu Stanisławowi Zachariaszewiczowi Włoszkowi, podskarbiemu JKM dwornemu"*.[208] Włoszek zmarł w końcu 1568 r.

[201] A. Boniecki, *Herbarz polski*, cz. 1, t. 10, s. 185.

[202] AGAD Warszawa, Kapicjana, nr 32, s. 11-12.

[203] NID Warszawa, Teki Glinki, nr 28, s. 15-18.

[204] AGAD Warszawa, Kapicjana, nr 32, s. 510-511.

[205] CAH Petersburg, f. 1343, op. 24, nr 1160, k. 6.

[206] AGAD Warszawa, Kapicjana, nr 12, s. 197-199.

[207] APar Juchnowiec, *Zbiór dokumentów w sprawie dóbr Woroszyłowszczyzna*; CAAD Moskwa, f. 389, f. 389, op. 1, nr 93, k. 34 - 1560: *List odvernym Janu a Jozefu Juškowičom na 5 volok obrubu Worošyłowičyny w powete belskom, v volosty saraskoy*; Por. AGAD Warszawa, Archiwum Publiczne Potockich (APP), nr 19, k. 592.

[208] Dawniej przed 1944 r. w Bibliotece Narodowej jako rękopis Biblioteki Ordynacji Krasińskich nr 135, k. 204-261. Por. *Opis 815 rękopisów...,* s. 103, nr 119; *Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce XVI i XVII w.*, 1876 oprac. W. Chomętowski, Warszawa, s. 299.

Pomiara włóczna wielkoksiążęcej włości suraskiej i bielskiej 1557-1562

Pomiara włóczna, zwana także agrarną reformą Zygmunta Augusta, była najważniejszą reformą ekonomiczno-ustrojową w WKL, zapoczątkowaną przez Bonę.[209] Określiła ona na ponad trzy następne stulecia wygląd i układ wsi i miast na większości obszarów WKL. Jej główne zasady i założenia opracowane zostały przez zaufanych urzędników i administratorów dóbr królewskich Bony i Zygmunta Augusta.

Rozmierzono i rozlokowano na nowo wsie, osady młyńskie i miasta królewskie. Posłużono się przy tym wzorami polskimi, gdzie zamieniono starą jednostkę pomiaru ziemi „służbę" na włókę, odpowiadającą polskiemu łanowi. Jednocześnie wewnątrz jednostek gospodarczych – wsi, gruntów miejskich czy folwarcznych – dokonywano wewnętrznego podziału na trzy pola, co odpowiadało trzypolowemu systemowi uprawy ziemi (tzw. trójpolówce). Włóka zawierała w sobie ok. 16,5 ha, dzielona była na 30 morgów, a te z kolei na pręty bądź sznury. Wieś powstała w okresie pomiary włócznej miała kształt ulicówki, czyli zabudowania, gospodarstwa poszczególnych kmieci (chłopów) uszeregowane były równo, jedno obok drugiego, wzdłuż jednej długiej ulicy, drogi stanowiącej oś wsi. Istniało w każdej wsi wspólne pastwisko, na którym wypasano bydło. Bardzo często po podziale gruntów ornych pozostawały jeszcze kawałki ziemi zwane zaściankami, a które również były użytkowane rolniczo. Dodatkowo niemal każda wieś posiadała nadane sobie łąki sianożętne, a także łąki leśne w wydepczyskach leśnych i na różnych uroczyskach. Rozmierzono wówczas m. in. wsie: Wojszki w starostwie bielskim i wszystkie wsie starostwa suraskiego oraz samo miasto Suraż.

Znamy niektórych mierników w 1562 r.: Michał Łapa (osadził Suraż i Rynki) Mathfieiowicz (rozmierzył Bogdanki, Dorożki, Rzepniki, Tryczówka), Chwiedor Hriniewiczki (rozmierzył Biele), Jan Borowski zwany Dzwonek, Paweł Borowski (rozmierzył Hryniewicze, Oliszki i Klepacze)[210]. Trochim osadzony był na stałe we wsi Tryczówka, gdzie trzymał 1 włókę gruntu[211].

Warto odwołać się do przykładu. W 1561 r. dokonano pomiary włócznej wsi Rzepniki. 15 VIII 1563 r. komisarze królewscy: Adam Pilchowski, scholastyk warszawski, referendarz podlaski i Andrzej Dybowski, dworzanin królewski, stwierdzili, że wieś Rzepniki posiada 24 włóki gruntu i ustalili wysokość

[209] S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski*, t. 2, Litwa, 1921, s. 62-69; L. Kolankowski, *Pomiara włóczna,* „Ateneum Wileńskie", z. XIII Wilno 1927; D. I. Pochilewicz, *Ziemleustrojstwo i poziemielny katastr w Biełorussii, Litwie i Ukrainie w XVI i XVII w,* [w:] Matieriały po istorii ziemliedielija SSSR", sbornik I, Moskwa 1952; W. S. Piczeta, A*grarnaja rieforma Sigismunda Awgusta w Lit.-rus. Gosudarstwie*, Moskwa 1917, cz. 1 i 2.

[210] *Piscovaja kniga, t. 2*, s. 465.

[211] *Piscovaja kniga, t. 2*, s. 481.

pełnionych z nich świadczeń. Dokument potwierdzili królowie: 20 III 1580 r. Stefan Batory, 31 III 1612 r. Zygmunt III, a 28 VI 1637 r. Władysław IV[212], 22 VIII 1754 r. król August III. W potwierdzeniu króla Augusta III z 22 VIII 1754 r. dokument brzmiał:

„Sioło Rzepniki. Włók 24, gruntu srzedniego, rozdanie od ściany antonowskiej[213]. To sioło siedzi dwiema połaciami w srzednim polu, końcem jednym ku ścienie antonowskiej, drugim końcem ku ścienie tryczowskiej. Prawa strona siedzi ku granicy JM *[Grzegorza Chodkiewicza]* pana trockiego[214], lewa strona tyłem ku ścienie woyśniewskiey[215]. Ulica między nimi na szerz, na 10 prętów uczyniona.

Sadzibne pole obiema stronami leży, końcem jednym do ściany sioła Woyśniow, drugim końcem do granicy JM pana trockiego, bokiem między skrajnemi polmi. W tym polu rezy dłużyny sznurów 26 1/31, ostawa na prętów 12 25/30, to czyni morgów 11.8. 19/60.

Drugie pole leży: końcem jednym do włók woyśniewskich, drugim końcem do ściany imienia JM pana trockiego Zabłudowia, bokiem jednym do ścieny antonowskiej[216], drugim bokiem do sadzibnego pola. W tym polu rezy mają dłużyny sznurów 26.3, ostawa na 12.23/30 prętów. Czyni morgów 11.8. 19/60

Trzecie pole leży końcem jednym do ściany czernieckiej[217], bokiem jednym do ściany tryczowskiej, drugim bokiem do sadzibnego pola. W polu rezy mają dłużyny sznurów 26.3. Ostawa na 12.25/30 prętów. Czyni morgów 11.8. 19/60.

Granica tym włókom w krąg na szerz na pręcie ściany obegnane. Jedna ściana graniczy z włókami sioła Woyśniów, druga ściana z włókami sioła Antonowie, trzecia ściana graniczy z włókami sioła Tryczowa, czwarta ściana graniczy z ziemią czerniecką [Klewinowem] i JM pana trockiego.

W tym siele włók 24, gruntu srzedniego, przyjętych na osadzie. Powinność z tych włók czynszu groszy 12 osady, za owies 10, za odwóz 10, za gwałty 10, za siano 10, za odwóz 3, za gęsi, kury, jajca 3 ½ , za stacją 2 ½, tłoki 12, na niewody 2. Suma z każdej włóki kop 1.37. Czyni z tego sioła czynszu kop 4, osady kop 1, za owies 4, za odwóz 4, za gwałty 4, na siano 1. 12, za odwóz 1.48. Suma wszystkiego czyni ze wszystkim do skarbu JKM kop 38.48.

Ale tego roku 1561-go poddani tego sioła mają płacić, jako robotni, bo ten rok cały służyli do folwarku JKM, ale roku 1562 poczną płacić, jako osadni."[218]

Jednym z podstawowych kierunków prac było dokładne rozgraniczenie własności królewskiej, np. w 1541 r., gdy pleban narewski skarżył się Bonie, że odebrano mu nadane w dokumencie funduszowym kościoła z 1528 r. ziemie,

[212] AGAD Warszawa, Grodzkie brańskie, nr 32, 675v-677v.

[213] Antonowicze – dziś Ryboły.

[214] Grzegorz Chodkiewicz, w latach 1559-1572 kasztelan trocki.

[215] Dziś Wojszki.

[216] Antonowicze – dziś Ryboły

[217] Klewinowo – własność czerńców monasteru supraskiego.

[218] AP Białystok, Kamera, nr 2097 (dawna 1796), k. 264-

królowa poleciła podsędkowi bielskiemu Maciejowi Lewickiemu z Niewodnicy, który rozgraniczał zabrane ziemie, aby na nowo je wymierzył i oznaczył granice „trwałymi znakami". Pleban narewski nie był zadowolony z efektów prac Lewickiego. 17 VIII 1545 r. z polecenia królowej Bony ponownie wyznaczał on granice plebanii narewskiej.[219]

Pomiarę włóczną do 1561 r. przeprowadzał Stanisław Skoczek Dziewałtowski (syn Bartłomieja)[220]. W 1558 r. sporządził on inwentarze starostw suraskiego i brańskiego. Nosił on tytuł: „*Inventarz y lidzba skarbowa starostw Branskiego y Saraskiego*" (ogłoszony drukiem w 1888 r.)[221].

W archiwum parafialnym w Juchnowcu przechowywany jest akt z roku „1558 – Inwentarz ziemi Woroszyłowskiej przez Dziewałtowskiego dworzanina królewskiego sporządzony, któren to dworzanin był lustratorem dóbr królewskich, miał moc dobra królewskie przemieniać, listy na daniny rewidować i zmiany ze szlacheckiemi królewskich czynić, zjechał w roku wyżej wyrażonym na grunt, czyli ziemię Woroszyłowszczyznę i znalazł oną być gruntem, raczej dobrem królewskim, posiadanym przez dwu braci Jana i Józefa Jaskiewiczów odźwiernych królowej JM, którzy z rozkazania królewskiego mieli dane włók 4 na służbę odźwiernicką, a 2 włóki na czynszu i zostawił ich w posesji za wyrażonemi temiż obowiązkami"222. W 1560 r. odnotowano w księdze zapisów Metryki Litewskiej: List odvernym Janu a Jozefu Juoškovicomna 5 (!) volok obrubu Vorošylovičyny v povete belskom v volosty sarazkoy.223 W 1577 r. w starostwie suraskim zapisano: „Obrub Woroszyłowski odźwierni KJM włók 6 czyni zł 4"224.

W starostwie suraskim pomiara starostwa suraskiego trwała już w 1559 r., bo 29 XII 1559 r. król Zygmunt August nakazywał Krzysztofowi Olędzkiemu, staroście suraskiemu, aby podał na własność wieczystą 7 włók we włości suraskiej, w obrubie Lubejkowskim – Stanisławowi Zachariaszewiczowi Włoszkowi. Wcześniej włóki te nadane były ziemianinowi powiatu bielskiego – Stefanowi Klimowiczowi Borowskiemu, ale po jego bezpotomnej śmierci zostały włączone do włości suraskiej.[225] Na gruntach tych powstała wieś Lubejki, należąca do dóbr juchnowieckich Włoszków.

Skoczek nie ukończył zaczętych jeszcze w 1558 r. prac mierniczych starostwa suraskiego. Łukasz Górnicki pisał: „Miernicy jeździli po Podlaszu, w bielskim powiecie, nad którymi był superintendentem Stanisław Skoczek... A iż ten

[219] AD Drohiczyn, APar Narew.

[220] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 4, k. 32v.

[221] BU Wilno, f. 4, nr 4904; AWAK, t. 14, s. 24-61.

[222] APar Juchnowiec, Zb. dok. pap. – *Zbiór dokumentów w sprawie dóbr Woroszyłowszczyzna;* W sumariuszu ML, Księga zapisów, nr 93, k. 34 *zapisano pod rokiem 1560: List odvernym Janu a Jozefu Juškowičom na 5 volok obrubu Worošyłowičyny w powete belskom, v volosty saraskoy* Por. AGAD Warszawa, Archiwum Publiczne Potockich (APP), nr 19, k. 592.

[223] CAAD Moskwa, f. 389. Op. 1, nr 93, k. 34; AGAD Warszawa, APP, nr 19, k. 592.

[224] AGAD Warszawa, ASK, dz. I, nr 47, k. 119.

[225] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552-1561). Užrašymų knyga 37*, parengė D. Baronas, Vilnius 2011, nr 324, s. 333; AGAD Warszawa, *Księgi ziemskie suraskie, t. 2,* k. 15-16v.

Skoczek nieludzce się obchodził z ludźmi, tak iż czasem przez pójśrzodek izby sznur miernikom ciągnąć kazał, dziury poprzewierciawszy, odjął też był niesłusznie niejakiemu Wójcikowi niemało gruntu. Ten Wójcik kilkakroć królowi się skarżył o tę krzywdę..., podał regestrzyk, w którym wypisane były zbrodnie mierników i Skoczkow[e]".226

W 1562 r. z rozkazu królewskiego, wskutek skarg zlecono ponowną pomiarę starostwa Andrzejowi Dybowskiemu (†1569) i księdzu Adamowi Pilchowskiemu, scholastykowi warszawskiemu, plebanowi grodzieńskiemu[227]. Prace swoje ukończyli 31 XII 1562 r. W następnym, 1563 r. wszyscy poddani ze starostwa mieli dawać już należne czynsze i opłaty według ich rejestru[228]. Nosił tytuł: „Regestr pomiaru włók, dworów i miast JKM Branska a Saracza i wszitki wołości, do tych dworów przysłuchającej, według ustawy JKM najasniejszego królia Sigmuntha Augusta, w WKL udziałanej, która się poczęła przez pana Stanisława Dziewiałtowskiego Skoczka roku 1560 i roku 1561 działana..."[229].

Na granicy Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego 1569-1795

Przyłączenie Podlasia do Korony Polskiej w 1569 r.

W 1566 r. dokonano podziału administracyjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wytyczona *limes*, przebiegająca przez terytorium dzisiejszej gminy Juchnowiec, była granicą obowiązujących praw – litewskiego i polskiego, a tym ostatnim, zwanym „prawem podlaskim", posługiwali się wówczas właściciele dóbr: Kożany, Juchnowski Dworzec, Niewodnica Nargilewska, Niewodnica Lewicka, Niewodnica Koplańska. Granice Podlasia z powiatem grodzieńskim w latach 1565-1566 delimitowano następująco: „Z Czerejskoj granicy prosto w granicu Pruskuju. Czerez wierch, gdzie wstała reka Dowspuda. Graniceju

[226] Ł. Górnicki, *Dzieje w Koronie Polskiej z przytoczeniem niektórych postronnych rzeczy od roku 1538 do roku 1572*, [w:] Łukasz Górnicki. *Pisma*, oprac. r. Pollak, t. 2, Warszawa 1961.

[227] I. T. Baranowski, *Adam Pilchowski - działacz agrarny z czasów zygmuntowskich,* „Przegląd Historyczny", r. 20:1916, s. 141-151.

[228] *Rejestr pomiarowy miasta Suraża z roku 1562*, oprac. J. Kazimierski, [w:] „Teki Archiwalne", r. 1954, t. 2, s. 138-191.

[229] Do 1915 r. w CAH Wilno (sygn. 8947 wg „starego" inwentarza Gorbaczewskiego), zob. *Katalog drevnim aktovym knigam gubernii: vilenskoj, grodnenskoj, minskoj i kovenskoj, tože knigam nekotorych sudov gubernii mogilevskoj i smolenskoj chranjaščichsja nyne w Centralnom Archive v Vilne sostavlen archivarjušom onago členom Vilenskoj Archeografičeskoj Komissii ...*, opr. N. Gorbačevskij, Vilna 1872; sygn. 8861 wg „nowego" inwentarza Sprogisa, zob. *Inwentarz do akt Archiwum Akt Dawnych*, opr. I. Sprogis, Wilno 1929. W egzemplarzu inwentarza Sprogisa przechowywanym dziś w Wilnie znajduje się wykaz ksiąg, które przekazano do Warszawy w okresie międzywojennym, a wśród nich księgę o sygnaturze 8861. Uległa spaleniu wraz ze zbiorami AGAD w 1944 r. Tekst „*Regestru pomiaru*" opublikowany został drukiem w 1882 r. [w:] Piscovaja kniga, t. 2, s. 317-528.

Pruskoju do Toczilowa. Ottol' granicoju Mazowieckoju, w reku Bobru. Bobroju w niż ku Narwi. Narwoju u wierch do Sliwny. Sliwnoju, jako zaszła granica Waniewskaja, zajmuczi Tykotin wieś, ku granicy Foroszczkogo[230] imienia. A toju hraniceju Foroszczkogo imenija w Bełostokskuju granicu. I dalej imieniami tych panow szlachty, kotoryje należat pod prawom Podlaszskim, aż w Zabłudowskuju granicu. A toju Zabłudowskuju granicu, w Dorogu Welikoju, kotoraja idiet do Korolewa Mostu. Otdolia zostawujuczi pana krajczoho[231] Berestowicu, k staromu dworu Wołpienskomu. Graniceju Wołpienskoju w Niemen, wyszej Łunny, do ustja Zelwy reki. A u werch Zelwy, jako granica Mostowskaja zachodit."[232]

5 III 1569 r. sejm lubelski podjął postanowienie o inkorporacji Podlasia do Korony Polskiej. Tego dnia król wystawił również swój akt przywracający i wcielający do Korony Polskiej Podlasie i określił dokładnie warunki tego wcielenia[233]. 8 III 1569 r. wezwał panów rady, posłów i starostów podlaskich, by stawili się w Lublinie 27 III 1569 r. dla wykonania przysięgi królowi i Koronie Polskiej. Do Bielska wysłano komornika królewskiego, który zawiózł tam listy m.in. do Grzegorza Chodkiewicza, kasztelana wileńskiego, właściciela dóbr zabłudowskich i dojlidzkich, Jana Dulskiego, starosty suraskiego, sędziego bielskiego, Jerzego Brzoski, chorążego i wojskiego bielskiego. Jednak nie wszyscy podlascy urzędnicy i właściciele usłuchali królewskiego pierwszego wezwania do przybycia do Lublina, dla złożenia przysięgi wierności Koronie Polskiej i królowi polskiemu.

9 V 1569 r. komisarz królewski przybyły do Brańska oblatował w księgach grodzkich uniwersał króla, naznaczający obywatelom ziemi bielskiej, aby każdy z tych, którzy mają tam osiadłości, zjechali do „miasteczek grodowych [...] a tam przysięgę nam i Koronie Polskiej powinną [...] uczynili".[234] Królewskie uniwersały o włączeniu ziemi podlaskiej do Korony Polskiej, zostały obwołane i rozesłane.

Grzegorz Chodkiewicz (†1572), ówczesny właściciel zamku supraskiego w Gródku, Zabłudowa, Dojlid oraz Choroszczy nie złożył ze swoich dóbr przysięgi na wierność królowi i Koronie Polskiej, co spowodowało, że podlaskie wcześniej włości chodkiewiczowskie i Puszcza Błudowska pozostały w granicach WKL. Zostały przyłączone do powiatu grodzieńskiego województwa trockiego, a stan taki prawny utrzymał się do schyłku Rzeczypospolitej[235]. Poza

[230] Choroszcz.
[231] Jerzy Chodkiewicz był krajczym litewskim w latach 1555-1569.
[232] Ljubavskij, Litovsko-russkij sejm, priloženie nr 55, s. 159.
[233] Akta unji Polski z Litwą, nr 96 i 97, s. 193-207. Por. też O. Halecki, Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny, Kraków 1915; Halecki O., *Dzieje Unii Jagiellońskiej,* t. 2, *W XVI wieku,* Kraków 1920.
[234] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 10, s. 107-111.
[235] J. Wiśniewski, J. Bieniak, *Państwo Miecława. Studium analityczne*, Warszawa 1963, s. 13.

Koroną Polską pozostało też Klewinowo, które było własnością klasztoru supraskiego, a ten pozostawał w opiece kolatorskiej Chodkiewiczów.

W efekcie przez obszar współczesnej nam gminy Juchnowiec w latach 1569-1795 przebiegała granica Korony Polskiej z Wielkim Księstwem Litewskim. Po stronie litewskiej, należącej do województwa trockiego, powiatu grodzieńskiego znalazły się dobra zabłudowskie z wsiami i folwarkami: Janowicze, Hermanówka, Klewinowo, Wólka Zabłudowska, dobra dojlidzkie ze wsiami, folwarkami i okolicami szlacheckimi: Ignatki, Olmonty, Paceliszki, Solniki (=Solniczki), lasem solnickim (późniejsze Stanisławowo). Należy zaznaczyć, że granica państwowa biegła po granicy gruntów struktur rolnych tych osad i dziś łatwo ją odszukać, bo wyznaczają ją dotąd granice współczesnych nam sołectw gminy Juchnowiec.

14 V 1569 r. szlachta województwa podlaskiego złożyła przysięgę na wierność królowi polskiemu i Koronie Polskiej w urzędach ziemskich w: Drohiczynie, Mielniku i Brańsku236. Z opóźnieniem, 25, 26, 28 V i 1, 4 VI, składali przysięgę inni. Tylko 14 V 1569 r. do Brańska zjechało około 4 tysięcy szlachty bielskiej. Treść przysięgi brzmiała następująco: „Ja N. przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, że od tego czasu na potym wierny posłuszny będę królowi JM, natenczas i na potym będącemu i Koronie Polskiej, sprawując się we wszelkiej powinności swej, wiernie i statecznie stojąc przy KJM i Koronie Polskiej i nigdy się od niej nie odrywać i wszelakiego niebezpieczeństwa i szkód ich podle możności mej ostrzegać, jako na wiernego poddanego należy. Tak mi Pan Bóg racz pomóż i Jego Święta Ewangelia." Król zapowiedział: „tej przysięgi, ktoby się kolwiek uczynić zbraniał, takowemu, jako nieposłusznemu, zwierzchności naszej i prawa pospolitego imiona237 jego, któreby miał na Podlasiu konfiskować będziemy"238.

14 V 1569 r. szlachta tłumnie przybywała do urzędu ziemskiego w celu złożenia przysięgi na wierność Koronie Polskiej; wśród niej byli:

z „Szeronosz":

- Maciej, syn przeszłego Hricza,
- Iwasko, syn przeszłego Chwietka,
- Hrehor, syn przeszłego Łesza,
- Piotr Szeronos,
- Maciej, syn przeszłego Michała,
- Marcin, syn przeszłego Piotra,
- Karp, syn Chwiedora Rocza z Szeronosz,
- Jan, syn Mikołaja, w imieniu własnym i swego chorego brata,

z Niewodnicy Siestrzewitowskich [Koplan]:

- Michał, syn niegdyś Krzysztofa Siestrzewitowskiego,

z Niewodnicy Lewickich, synowie (z pierwszego małżeństwa) Macieja:

- Rafał Lewicki,

[236] *Akta unji Polski z Litwą,* nr 97, s. 196-207.
[237] Majętności ziemskie.
[238] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 10, s. 107-111.

- Piotr Lewicki,
- i Andrzej Lewicki, pewnie brat Macieja,

z Horodnian:

- Iwoch, syn Andrzeja, w imieniu własnym, chorego ojca, a także nieobecnego natenczas w domu rodzonego brata Jakuba,
- Truchon, syn Samuela, w imieniu własnym i osłabionego starością ojca,
- Maciej, syn przeszłego Piotra,
- Jan, syn przeszłego Piotra,
- Homelian,
- Chwiedor, syn przeszłego Kosaka,
- Michał syn Saka, w imieniu własnym i osłabionego starością ojca,
- Lewon, syn przeszłego Hricza, w imieniu własnym i chorego stryjecznego brata, Chwieczki[239].

22 maja 1569 r. przysięgę na wierność królowi i Koronie Polskiej złożyli:

- Jan Wiesiołowsk, Kiszka, Kan Dulski i Mikołaj Włoszek[240].

28 VI uchwalono, a 1 VII 1569 r. podpisano akt unii Korony Polskiej z Wielkim Księstwem Litewskim.

Pograniczność Korony Polskiej z WKL powodowała jednak niespójności prawne i niekiedy ostre konflikty, w których jedni odwoływali się do praw polskich, inni do praw litewskich. Zwracają uwagę opisy takich konfliktów, dotyczących sporów o Choroszcz, Olmonty i Ostrówki, które do 1569 r. przynależały do Podlasia, ale wobec niezłożenia przysięgi na wierność królowi polskiemu i Koronie Polskiej, pozostały w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego, należąc do powiatu grodzieńskiego województwa trockiego. Czynna na tym polu była właścicielka dóbr Niewodnica Lewicka, Kożany oraz Dolistowo, wdowa po Macieju Lewickim, sędzim ziemskim bielskim – Anna Lewicka ze Zbaraża z książąt Poryckich.

Anna Lewicka w Gdańsku w 1576 r. pożyczyła Aleksandrowi Chodkiewiczowi, (synowi Grzegorza Chodkiewicza, hetmana wielkiego litewskiego), właścicielowi dóbr Choroszcz, Dojlidy i Zabłudów, przebywającemu na wyprawie z królem Stefanem Batorym pod Gdańskiem. 18 XI 1577 r. uczyniła zapis pożyczonej kwoty swoim synom Janowi i Maciejowi[241]. Dobra po ojcu odziedziczyły jego siostry: Aleksandra Sanguszkowa, Zofia Kmitowa i Anna Sapieżyna (później Pacowa).

Lewicka swoim i imieniu Macieja i Jana swoich synów (nieobecnych) 24 IV 1581 w sądzie ziemskim suraskim zeznała, że „Anna z Chodkiewiczów, żona zeszłego Pawła Sapiehy kasztelana kijowskiego, i jej dziatki z nim spłodzone: Zofia, Jan, Paweł, Elżbieta, Anna, Petronela [?], Aleksandra, także Aleksandra, żona Jana księcia Zasławskiego i jej małżonka: Chwiedora, Marina, dzieci księżęcia Romana Sanguszkowicza z ich opiekunem księciem Ostrowskim wojewodą kijowskim, żę złożyła w sądzie łomżyńskim dwa pozwy, jeden o odjęcie

[239] *Akta unji Polski z Litwą*, s. 258-259.
[240] Dawniej w Ossolineum. Nr 1793, k. 555/
[241] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 32, s. 464-470.

wsi Rogowa, a drugi o nie zapłacenie 100 kop lit., o odjęcie wsi Olmontów (Jasmuntów) i Ostrówka”[242].

Annę z Porycka Lewicką z Kożan spotkała później, w związku z jej pretensjami niezwykła przygoda, ze strony Anny Chodkiewiczówny Sanguszkowej i jej męża Jerzego Sanguszki-Kowelskiego, gdy siłą zajechali trzymany przez Lewicką dwór w Choroszczy. Skargę w akta Urzędu Grodzkiego Brańskiego 11 IV 1586 r. wpisał wpisał jej syn Maciej Lewicki:

„Ustanowiwszy się na Urzędzie oblicznie i przed Księgami niniejszemi Grodzkiemi Bielskiemi ur. Maciej Lewiczki syn niegdyś ur. Macieja Lewiczkiego, sędziego ziemskiego bielskiego, imieniem matki swojej ur. Anny z Poryczka Liewiczkiej sędzinej bielskiej, jako natenczas chorej, która dla wielkiego szkodliwego zbicia, zmordowania, tu do Urzędu i będąc nieprzespieczną a wątpiąc o zdrowiu swojem tu przyjachać nie mogła.

Wielkiem płaczliwem płaczem a żalem opowiedział się i skarżył na ur. Andrzeja Sanguszka kniazia Kowelskiego [†1591].

Iż on teraz, w ten czwartek po święcie Wielkanocnem [10 IV 1584], gdy ta ur. Anna Poryczka Liewiczka sędzina bielska, matka jego, z dzierżawy swojej Choroszczy jachała, prawie też pod dworem ur. Andrzeja Koryczkiego w Niewodniczy, ten to mieniony ur. Andrzej kniaź Kowelski, zapomniawszy bojaźni Bożej, wstyd i poczciwą sławę swą na stronę odłożywszy, srogość prawa na takie swowolniki, drapieżniki, łupieżniki, rozbójniki, oraz zastępcze majętności ludzkiej i zdrowia pragnących ustawicznie, zwierzchności JKM zaniedbawszy, ale prawie jako nie miał pod własnem ramieniem a bokiem JKM, z wielkością Tatarów, Czyganów i innych łupieżników, pomocników swych, których imiona, przezwiska, rodzaj, liczbę wie i zna, onych na to sobie przygotowawszy, iż matkę jego na tem tam miesczu wyżej mienionem z kilkiem sług swoich dobrowolnie, spokojnie, jadącą z dzieweczką małą, a z drugą panią starą Pawłową Wyssocką pojmał, a tam razem pojmawszy sługi z koni zbił, poranił, pomordował, suknie, majętności, konie [z] siodłami i przy nich rzeczy będące zabrał. A potem i woźnice z koni zbiwszy, sługę swego na konie wsadził.

A tak nielitościwie z nią, jako białogłową, którą co narychlej do Choroszczy miasteczka przywiózł. A gdy już na groblej była bliże dwora, tam on sam tę urodzoną Annę Poryczką, matkę jego, z woza wyrzucił. Potem sam ten kniaź [Andrzej Sanguszko] Kowelski onę sablią, pięściami za syje bił, a potem chłopom do ręku podał i kazał topić w stawie [?]. Potem Żyda Gierszona, którego tam sam kniaź zmordował krwawego, przywieźć kazał. I kazał temu Żydowi onę bić, mordować i krwi żydowskiej nad krwią sliachecką, cnotliwą i Czyganom rozdziewać się kazał, a w tem onę osadziwszy.

Cokolwiek było majętności przy niej wozie, w skrzynkach złota, srebra, czar, majętności, łyżek, kubków, pieniędzy wszytko zabrał. Naprzód kubków 6, łyżek srebrnych 12, pieniędzy 3 tys. zł we złocie, monety 800 zł, łańcuchów 4 (ważności 700 zł), we złocie, konewek srebrnych półgarczówek 2, żupka czarna,

[242] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 32, s. 562-565.

nowa, kunami podszyta, pierścionek z palców, kobierce z wozów 2, inne rzeczy, które przy niej były [w] wozie. A pomienionego Macieja Lewiczkiego łyżek 6, beczka miodu przaśnego i konia z wozem.

To gdy już z woza wybrał, wyłupił, konie jej własne z wóz wyprzągszy, klacze rzędne, wóz założywszy, one z wozu zrzucił i zamordowanego, zabitego, na imię Bochdana, sługę jej własnego na ten wóz wrzuciwszy i za miasteczko Choroscą wywieźć kazał. A potem woźnicy wywiózszy odbieżeć kazał na polu w nocy.

Tam ona, nędzna białogłowa, tak złupiona, zmordowana, z majętności, z odzienia, na mrozie stać musiała, aż człowiek z Kosciuków Czerniczki ulitowawszy się, a użaliwszy i onej dzieweczki przy niej i drugiej białej głowy samotrzeciej, do domu swego, do Koscziukow dowiózł.

A w tem dworze, jako własnej dzierżawie wielmożnej Anny Chodkiewiczówny, wojewodziny mścisławskiej pobrawszy inse wszytką majętność własną, ruchomą i leżącą, sługi pomordował.

Jakoż zabitego i zamordowanego tuż przed urząd uczciwego Bogdana przywiezionego pokazał, na którem ciele widział dwie ranie krwawe szkodliwe, jedną na głowie, a drugą nad łokciem prawej ręki.

K temu urzędnika jej choroszczkiego szl. Jerzego Brzozowskiego zbito, zmordowano i ze wszytkiej majętności złupiono i nie wiedzieć, jeśli że żyw, albo nie, bo onego wydać nie chciał.

K temu u Matysa Topiczewskiego zranionego ukazał plecy wszytkie sine z opuchlinami wielkiemi i jedną ranę między plecami przetrąconą, krwawą i rękę lewą siną wszytką i na wierzchu głowy ranę przetrąconą, krwawą, wielką. Któremu przy tym biciu jego pobrano konia z siodłem ważnego kop 10, szablę, botki, dwa żupany i delia, koszule i chustkę i 50 gr pol. I pas za który dał gr 3.

Potem Andrzej Spakowski okazał rany dwie przetrącone, krwawe, na ręku prawem, drugą napuchłą na lędźwi prawej. Potem Jan Zimnoch, Simon Wyssomierski, Jerzy Brzozowski, Ostapko, gdy lepiej wyzdrowieją, a będą żywi, rany swoje okażą, a urząd za takowe przyjął.

O który rozbój na dobrowolnej drodze, przy tym zabrania tych rzeczy obyczajem łupu, o zabicie i zamordowanie tego Bogdana, o zranienie przy rozboju na drodze na imieniu ur. Andrzeja Koryczkiego, temu to ur. Andrzejowi kniaziowi Kowelskiemu, tej ur. Anny Lewiczkiej, matki swojej, o zbicie jej winę dali, o zabranie rzeczy, majętności ruchomej i wozaczej i wygnanie z Choroszczy i zbicie, zamordowanie, szl. Jerzego Brzozowskiego, urzędnika i Matisa Topiczewskiego, wielmożnej Annie Chodkiewiczównie, wojewodzinej mscisławskiej dał winę, iż ona przez tego kniazia Kowelskiego zięcia swego, jako przez osobę nadstawną, to wybicie z Choroszczy, mordowanie, zabranie rzeczy, szkody uczynienie we dworze przez wygnanie samej wojewodzinę winę dano, iż ona nad pierwsze szkody, które przez sługę swego Bohdana czyniła, o co jej pozew jest zadany teraz większe szkody, zabranie, wygnanie uczyniła.

Jakoż w tej skardze uczynionej postanowił woźnego ziemskiego, albo ge-

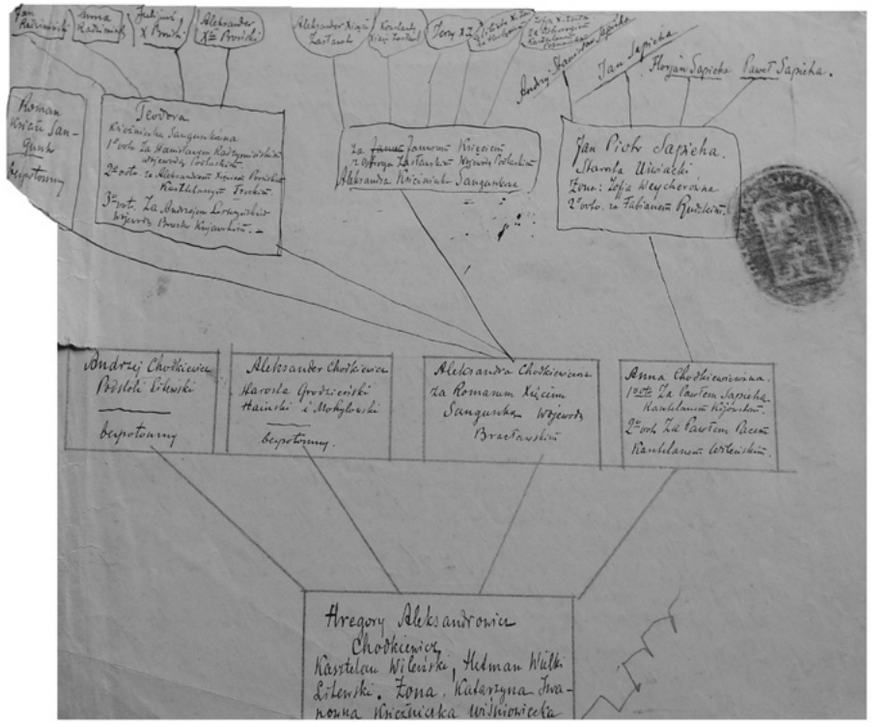

Il. 25. Drzewo genealogiczne potomków Grzegorza Chodkiewicza, hetmana wielkiego litewskiego, właściciela dóbr zabłudowskich i dojlidzkich (†1572).
Opracował ks. Nowicki, AA Białystok, Akta Dworu Zabłudowskiego. Notatki ks. Nawrockiego.

nerała koronnego szl. Stanisława Zimnocha, o którego przysiędze i o własności urzędu jego urzędowi dosyć jest wiadomo. Szlachetnemi Jerzym Zimnochem i Stanisławem Lesczyńskim, który wyznał, iż miesce to u dworu ur. Andrzeja Koryczkiego pod samem dworem, to miejsce i złupienia, rozkradzenia majętności widział i ten Andrzej Koryczki i poddani wszytki tego imienia Koryczkiego, Niewodniczowie, Ogrodniczy, Czaplinianie. Ten gwałt, rozbój, rozkrwawienie, tam się stało i tak być a nie inaczej świadczono. Tamże u tej ur. Anny Liewiczkiej plecy i twarz sina, z opuchliną. I to ciało zamordowane i te ranne, zbite i rzeczy majętności złupienie o czem świadczono. O który rozbój, złupienie na dobrowolnej drodze osób niżej mienionych i tego zamordowanego ciała temu Kowelskiemu winę dano. A o rany drugich sług o wybicie z Choroszczy, o zabranie majętności, szkody wszytkie w dworze Choroszczy wielmożnej Annie Chodkiewiczownie, wojewodzinej mścisławskiej winę dano. Które się stało w dworze.

K temu też natenczas był drugi woźny generał Józef Lubienski, jadąc do

Brańska w sprawie ur. Jerzego Kurzenieckiego, starościca pińskiego [†1587]. Gdy tę ur. Annę Liewiczką, sędziną do Choroszczy temi Tatarami i sługami przywiózł, tam ją sam na groblej z wozu zrzucił, potem sam bił, mordował, sługom kazał i temu to Żydowi Giersonowi bić rozkazał, a potem ją wybiwszy i złupiwszy z supki, chłopom podał. I wóz do dwora z końmi wziął, o czem czasu swego ten woźny relacją uczynił.

Także też o wybicie z Choroszczy, ślady zabrania majętności, na wielmożną Annę Chodkiewiczówną wojewodziną mścisławską, według tejże żałoby u zwierzcha, iż ona nie dbając na zapis swój i zakłady to uczyniła przez tę osobę nadstawną."[243]

Istotą problemu był fakt, że Choroszcz położona była w WKL, a dwór Niewodnica Koryckich, w późniejszej Niewodnicy Kościelnej, położony był w Koronie Polskiej. Odmienne były właściwości praw państwowych i kompetencji instytucji sądowych.

Ciąg dalszy konfliktu Lewickiej ze spadkobiercami Aleksandra Chodkiewicza toczył się w 1590 r. się przed trybunałami koronnym lubelskim i litewskim wileńskim odbył sie proces sądowy pomiędzy Anną Lewicką z Kożan – z koronnych Kożan, a kniaziem Fiodorem Massalskim (właścicielem sum pożycznych Tyszkiewiczówny) i jego „pomocniczką" Anną Chodkiewiczówną Sapieżyną, wojewodziną mścisławską – z litewskich Dojlid. Lewicka zyskała koronny dekret trybunalski skazujący Massalskiego „na banicję" z dóbr Dojlidy i ich zajęcie oraz wwiązanie się w ich posiadanie. Celem dokonania tych czynności do dworu w Dojlidach 6 XI 1591 r. przybył podstarości brański Andrzej Jałbrzyk Wyszeński z Urzędu Grodzkiego w Brańsku. Nie został tam wpuszczony, bowiem „Stanisław Gogolewski, urzędnik dóbr Dojlid, z wielką kupą ludzi, ręką zbrojną, rozmaitą bronią opatrzony, zwłaszcza z rusznicami, z hakownicami, działki palnemi... stanąwszy z innymi pomocniki..., za kobyliną, którą wrota do dworu były zastawione, dobrze opatrzone bronią i wroty, za opisaniem urzędowym powiedział imieniem paniej swej Anny Kopciowny Iwanowej Wołowiczowej marszałkowej i starościny grodzieńskiej, iż tego imienia Dojlid broni mocno i bronić będę, wwiązania żadnego czynić nie dopuszczę, mając rozkazanie od paniej swej, która dobra Dojlidy pani moja trzyma, za prawem swym i przezyskami od kniazia Masalskiego". Gogolewski oświadczył też: „Prawa nie powinien pokazywać na tem miejscu, gdyż te dobra Dojlidy należą do juryzdykcjej grodzieńskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego, a nie do prawa koronnego... Ukazał też dekret trybunalski w roku przeszłym 1590 uczyniony, że między panią moją [Anną Wołłowiczową], a panią [Anną z Porycka] Lewiczką remisja się stała na sejm koronny, a nie skończyła się jeszcze, a jest ta akcja odesłana na sejm o te dobra Dojlidy, do której juryzdykcjej należeć mają – jeśli do Korony, jeśli do Wielkiego Księstwa Litewskiego?" Również w Trybunale Litewskim w Wilnie toczył się proces z kniaziem Massalskim o Dojlidy. Trybunał przysądził Dojlidy Annie Chodkiewiczównie.[244]

[243] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 8, k. 209-209v, 268-269v.

Banda pod przywództwem niejakiego Brzózki łupiła dwory szlacheckie i całe wsie. Podstarości grodzieński Bieniasz Kamieniecki 17 VII 1598 r. informował o tym hetmana: „był w Białymstoku, majętności pana Wiesiołowskiego, podskarbiego dwornego, ale stamtąd obrócił się na Podlasze ku Brańskowi"[245]. Wobec przekroczenia granicy WKL, podstarości postanowił rozpuścić Tatarów, gdyż nie miał prawa wykorzystywać ich na terenie Korony.[246].

Król Zygmunt III 13 VI 1599 r. pisał do Marka Brzozowskiego, starosty brańskiego: „Dochodzą nas pewne, a częste wiadomości, z krajów podlaskich i innych im przyległych, o swawoleństwie i rozpustności wielkiej liczby niektórych, że niemałym orszakiem zebrawszy się do kupy, nie tylko po drogach rozboje i teraz się dzieją. Majętności tak nasze, jako inszych, z osobna nachodzących, dobytki zagarniają, rzeczy ich zabierają i szkody rozmaite czynią, alie i domy szlacheckie najeżdżając, ludzie mordują i krew niewinną przelewają. Za takowem swawoleństwem, gdzieby się w czas temu nie zabieżało, obawiając się, potrzeba, żeby więc na tym do czego gorszego nie doszło. A iż ta powinność, ze strony ochrony pokoju pospolitego i bezpieczeństwa na drogach od rozbojów i złodziejstw wszelakich, na uprzejmość i wierność Waszą, za prawem pospolitym, jest złożona, które tak obmawia: „villars depopulator et predio ubique capia hoc et detnentur". W czym oczekujemy przedtym uprzejmości i Wierności Wasze przez listy nasze napominali, jednak i teraz napominamy i rozkazujemy uprzejmościom i Wiernościom Waszym, abyście z urzędów swych, według prawa przeciwko takim ludziom, postąpili i nie dopuszczali takiej swawoli ich góry brać, ale owszem one hamowali i onych, jako [i] ich postępki potrzebują, karali, nie zaniechiwając na koniec tego, do czego prawo pospolite w imaniu i karaniu takich swowolnych ludzi skazuje. Co będziecie uprzejmość i wierność wasza, dlia łaski naszej, z powinności swej"[247].

Piechota wybraniecka ze wsi starostwa suraskiego 1578-1795 r.

Król Stefan Batory i sejm, celem stworzenia stałej piechoty, w 1578 r. postanowił, aby każdych 19 gospodarzy wybierało i wysyłało na wojnę 20-go pachołka dobrego i sposobnego. W zamian wybrańcy zostawali wolni od wszelakich czynszów, robót i służb należnych staroście, co uskuteczniać mieli za nich pozostali poddani królewscy. W 1616 r. sejm uchwalił, że wybraniec przez pół roku służył o swojej strawie, danej mu przez wyborców, a potem, gdy był dłużej na wojnie, wojskowy pisarz polny miał mu wypłacać po kopie groszy każdego

[244] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 11, k. 834v.

[245] B. Kamieniecki do K. Radziwiłła, Grodno 17 VII 1598, Российская национальная библиотека (Санкт-Петербург). Отдел рукописей, Собрание автографов П. П. Дубровского, Фонд 971 Авт. 115, k. 11.

[246] K. Łopatecki, E. Zalewska, *Najazd na dobra białostockie z 1598* r., „Studia Podlaskie", t. 19.

[247] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, k. 77v-78.

miesiąca.[248] Wybrańcom przysługiwało prawo warzenia piwa i palenia gorzałki na własną potrzebę, wolny wrąb w lasach i wolni byli od podwód i innych czynszów.

Wybrańcy ze starostwa suraskiego skarżyli się królowi Augustowi II, że ich pisane dokumenty zostały „z wszytkiem pogorzałe, zgubione, z przyczyny ognia spalone" i prosili „abyśmy im prawa ich i przywileje na też wybraniectwa od najjaśniejszych królów polskich, przodków naszych, nadane, a przez ogień przypadkowy zgorzeli i zgubione, władzą i powagą naszą królewską ponowili i onych ogółem wszystkich, każdego wybrańca z osobna, przy posesji przerzeczonych wybrańctw zachowali. Przeto, my mając osobliwy wzgląd na to, iż pomienieni wybrańcy, na usługę Rzeczypospolitej, podług opisu praw koronnych, pachołka z przynależnościami, koniem, moderunkiem, corocznie kosztem znacznym wyprawiają. A jednak jako toż prawo mieć chcę, łanów wybranieckich zupełnych, wydzielonych sobie, a z tych wolnych stacjami."

Toczące się wojny i przemarsze wojsk znacznie zubożyły społeczeństwo, również gospodarstwa wybranieckiego („przechodami zrujnowani i w cale zubożeni"). Król August II 13 III 1698 r. w Warszawie nadał utracone w pożarze przywileje na łany wybranieckie, „każdego z nich, z osobna wzmiankowanych, przy spokojnym dzierżeniu wybraniectw pomienionych trzymać i zachować, jakoż ponawiamy, trzymamy, na wieczne czasy zachowujemy niniejszym przywilejem naszym, w którym wzwyż mianowani... z całemi łanami wybranieckiemi, które im urodzony starosta suraski wcale i zupełnie, podług prawa wydzielić powinien (i ze wszystkiemi budynkami, rolami, polami, łąkami, pastwiskami, wolnym w lasach starostwa suraskiego na opał i budynki, drew rąbaniem, także tylko własną potrzebę, piwa robieniem, gorzałek kurzeniem, ze wszystkiemi wolnościami, z prawa pospolitego wybrańcom służącemi. Także ze wszystkiemi przynależnościami, teraz i od dawna do tychże wybrańców należącemi, będą trzymać, onych używać, w posesji swojej mieć wiecznemi czasy." Przywilej wybraniecki w 1698 r. nadano: Dawidowi Szwabia ze wsi Rzepniki, Grzegorzowi Miniewskiemu ze wsi Doroszki, Iwanowi Turowskiemu ze wsi Baranków, Michałowi Olędzkiemu ze wsi Rostołtów, Mikołajowi Dzitowskiemu ze wsi Szymony, Wawrzyńcowi Kuczyńskiemu i Jakubowi Bogdańskiemu ze wsi Bogdanki, Szymonowi Wyszogrodzkiemu i Jakubowi Rajewskiemu ze wsi Klepacze, Zachariaszowi Ostrowskiemu ze wsi Oliszki, Janowi Grajewskiemu ze wsi Pomygacze Piotrowi Hryniewickiemu ze wsi Hryniewicze.

Akt ten okazano lustratorom starostwa suraskiego w 1775 r., a później już po III rozbiorze żywo interesowali się nim Prusacy, ustalający należne skarbowi dochody ze wsi starostwa suraskiego [249].

[248] Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska,* t. 4, Warszawa 1858, s. 468.
[249] AP Białystok, Kamera, nr 2040 (dawna 1665), k. 5-6.

Plony

O możliwościach plonów zbóż w XVII-pocz. XIX w. informuje dokument dotyczący półwłóczka gruntu (ok.8, 25 ha) kościoła juchnowieckiego we wsi Złotnikach, stanowiący ważne źródło do dziejów gospodarstwa wiejskiego: żyto z 1 ziarna dawało 3 ziarna, pszenica z 1 ziarna przynosiła 4 ziarna, owies z 1 ziarna dawał 4 ziarna, a 1 ziarno jęczmienia rodziło 4 ziarna. Wysiewano na tym półwłóczku:

17 czetwery[250] żyta, z którego plon wynosił 120 kop (=51 czetwery),
2 czetwerty pszenicy co dawało 16 kop (8 czetwerty),
12 czetwerty owsa, co dawało kop 50 (=48 czetwerty),
7 czetwerty jęczmienia dawało kop 56 (=28 czetwery)[251].

Klęski elementarne

Wielka epidemia miała miejsce w 1603 r. Znamy jej opis z najbliższego sąsiedztwa Markowszczyzny i Niewodnicy Koryckich (należących do synów zmarłego Andrzeja Koryckiego – Piotra, Jana i Stanisława). Zaczęła się tam 10 VII i spowodowała śmierć ich poddanych, którzy pomarli wraz z żonami i czeladzią: we wsi Niećki – 12, Tołcze – 9, Trypucie – 8, Czaplin – 2, Niewodnicy Koryckich – 16, Ogrodnikach Koryckch (koło Czaplina) – 8, a służba i czeladź w folwarku Markowszczyźnie – 11, w dworze niewodnickim – 2 osoby. „Którech to poddanech zmarłych domy puste i opalone i nieogrodzone... widział zboża, także i łąki na poliach, tak w jarzynie, jako i w życie tak na folwarkowym gruncie, jako i na podanych, nie pożęte, popasione i spustoszone, także też i w pożennem, a zwłaszcza w paszni dwornej, w stertach wielką szkodę, która się stała, że nie było komu dojrzeć tak od bydła, jako też że nie nakryto dobrze, a to czasu powietrza przez pomarcie przerzeczonych poddanych i czeladzi dwornej, że nie było komu dojrzeć. Także też tenże pan Jan Koriczki szkoduje w nabiale w dworze w Markowczyźnie i w Niewodniczi przez pomarcie tych białech głów albo rikuniów, a insze nie śmieli dla powietrza dojrzeć. Także też i w jesieni.. e woźny widział barzo wielie ról tak poddanych, jako i na pasny dwornej nie zasianych, które nie są zasiane, dla niedostatku poddanych zmarłych"[252].

We wsi Złotniki, w listopadzie 1624 r., wskutek morowego powietrza zmarło 13 chłopów z dziećmi żonami wszystką czeladzią, a także uprawiający 6 włók roli, po których pozostały puste chałupy. Dalsze 3 włóki wymarły w sąsiedniej wsi Zajączkach w dobrach Macieja Lewickiego, cześnika podlaskiego[253]..

Ważną kwestią były nieurodzaje. Przykład znamy z dóbr juchnowieckich. Albrycht (Olbrycht) Kurzeniecki, właściciel Juchnowca Dolnego nie mieszkał

[250] 1 czetwert=210 litrów.
[251] Arch. Par. Juchnowiec, *Wizyta generalna... 27 IX 1828* r.
[252] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 20, k. 160-161.
[253] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 34, k. 511v.

w Juchnowcu, ale gospodarował w majątku Jasionówka. Juchnowiec Dolny, Kalinówkę i Sokołdkę (późniejsze Jurowce) wydzierżawił przed 1638 r. swemu siostrzeńcowi Janowi Karpiowi (1604-1644) *dziedzicowi na Brzozowej* (późniejsze Karpowicze)[254]. Jednak zarówno w 1638 r. jak i w 1640 r. z powodu *gwałtowności mrozu [i] z dopuszczenia Bożego* uprawy rolne a zwłaszcza zboża jare uległy zniszczeniu. Natomiast wuj Kurzeniecki pomimo, iż był zobligowany odpowiednimi zapisami umowy, nie powołał świadków do oszacowania szkód wywołanych tym przypadkiem losowym. Stosowne zobowiązanie podpisał wcześniej – pod zakładem 10 tys. zł. Sąd brański nałożył na niego karę

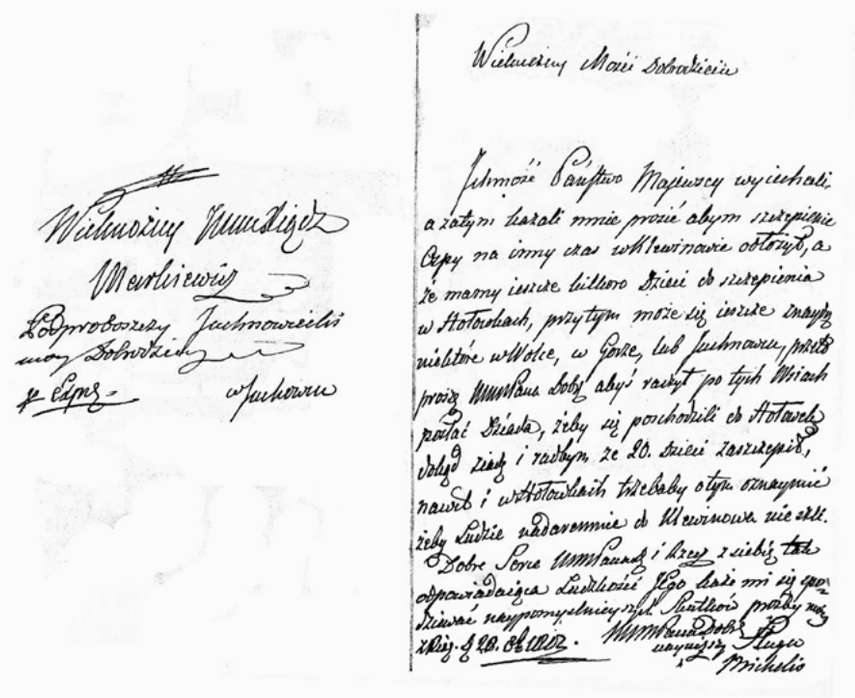

Il. 26. List Jakuba Michelisa, lekarza (†1820) do ks. Wincentego Markiewicza (†1820), podproszcza juchnowieckiego, w sprawie szczepień przeciw ospie, 28 X 1803.
APar. Juchnowiec Kościelny, Zb. dok. pap.

w wysokości 14 grzywien[255]. 17 IX 1640 r., złożono kolejny pozew wzywając Jana Karpia na proces do Brańska. Karp domagał się, aby wyceniono straty poniesione *z suchości powietrza* i formalnie odliczono je od wielkości tenuty dzierżawnej, którą miał wypłacić Albrychtowi (Olbrachtowi) Kurzenieckiemu. W grodzie brańskim odbyły się już rozprawy 24 III 1639 r. i 27 I 1640 r.[256]

Stanisław Świnarski, sługa Bogusława Radziwiłła, zarządzający dobrami

[254] Leżą w pobliżu Białegostoku.
[255] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 131, k. 116v.
[256] NGABM, f. 1708, inw. 1, nr 131 k. 91-93.

Zabłudów, z folwarku Białystoczek 4 IX 1662 r. informował o zarazie, która wybuchła w Zabłudowie: „która barzo się szerzy, siła ludzi dobrych i mieszczan i z Żydów, w krótkim czasie wymarło... Oprócz Zabłudowie niemal dokoła wszędzie się zapowietrzyło. Jam ustąpić musiał do folwarku o milę od Zabłudowia i tu pod strachem zostawam"[257] Na początku 1663 r. pisał on o przeciwnościach: najpierw „powietrze, które z dopuszczenia Bożego dotychczas było..., druga, wojsko przechodzące przez tę włość (którą nam ujęto), ciężkie haniebnie na ubogich poddanych było, trzecia zaś JMM panowie deputaci, od trzech niedziel zajachawszy, takiego mnie kłopotu nabawili"[258]. Ostatnie uwagi dotyczyły wojsk, które zajęły i odebrały Bogusławowi Radziwiłłowi jako zdrajcy włość zabłudowską.

Wikariusz suraski, ks. Dominik Jabłoński zapisał, że w święto Bożego Ciała, 13 VI 1748 r. „Poczęło bydło i ze szczętem wyzdychało w całym Surażu, na kilkanaście kop, że się mało co zostało, takoż Zawykach, Konczewiźnie i po innych wsiach w suraskiej parafii". Tegoż roku w wigilię Wniebowzięcia NMP (14 VIII) „straszna szarańcza przyleciała, która przez jedną noc jarzynę259na Surażu, w polu od Konczewizny i [w] Konczewiźnie zjadło. Której obfitość wielka każdego zboża była. Dwór zaś zawykowski per medium obronił na paszni niektóre zboża, przez ustawiczne strzelania. Po paszni jeżdżąc, biczami strzelania, wiechami oganiania... Taż szarańcza... jarzynę zjadła i innych parafiach, jako to płońskiej. Która to szarańcza, in anno 1749, z ikry porodziła się. In eadem anno żyta w polu srzednim i jarzynę, a zjadszy zboże w polu, to piesze przyszedszy do miasta, bo jeszcze nie mogła latać, nie mając skrzydeł należytych do latania, nacinę na warzywie, kapustę, konopie, zboża, siew, na placach i ogrodach wyjadła, potem doroszszy, mediis Augusti, ku Tykocinowi poleciała. I tak z łaski Bożej przepadła, szkody wielkie przez dwie lecie narobiwszy."[260]

Do klęsk elementarnych zalicza się huragany, które niszczyły zabudowania. 15 czerwca 1754 r. „po południu o godzinie 4-tej przeszła wielka burza ..., w Surażu cerkiew defundo wywróciła i ściany w małe kawałki połamała, dzwony porozbijała. Szkody nigdy szacowanej poczyniła po miastach, miasteczkach i wsiach"[261].

Potop szwedzki, moskiewszczyzna i zniszczenia wojsk własnych 1655-1662

W pierwszej połowie listopada 1655 r. polskie oddziały wojskowe stacjonujące w Bielsku i Brańsku przyjęły zwierzchnictwo szwedzkie. Bogusław Radziwiłł przebywał pod Surażem, gdzie na prawym brzegu Narwi, w Zawykach ,wyznaczył punkt zborny dla pospolitego ruszenia ziemi bielskiej. Skupiło

[257] AGAD WARSZAWA, AR, dz. V, nr 15506, s. 10-11.
[258] St. Świnarski z folwarku Białostoczek 6 I 1663 r. – AGAD Warszawa, AR V, nr 15506, s. 19.
[259] Zboże jare.
[260] AA Białystok, APar. Suraż – wpis na wklejce księgi metrykalnej.
[261] APar. Ryboły, Chrzty 1754.

się ono około 13 XI w niewielkiej liczbie na lewym brzegu Narwi, naprzeciw Zawyk. Szwedzi jednak zakazali Bogusławowi Radziwiłłowi wszczynania nowej wojny z Moskalami. Usłuchał ich. 30 XI 1655 r. w Warszawie deputowani szlachty ziemi bielskiej przyjęli protekcję szwedzką.

Wojska szwedzkie, które w zamku, w Tykocinie wzmocniły załogę Janusza Radziwiłła, przybyły tam zapewne w początku grudnia 1655 r. 31 XII 1655 r. zmarł nagle w Tykocinie książę Janusz Radziwiłł[262]. Bogusław Radziwiłł na wieść o śmierci księcia Janusza zapowiedział swe przybycie z Prus na Podlasie, bo „się plugawie na ciało nieboszczykowskie grożono, nie chciałem tak sromotnie dopuścić zemsty, ani tego, żeby dobra moje [m.in. zabłudowskie – dop. JM] in direptione poszły". 13 II 1656 r. król Karol Gustaw wydał rozkaz obrony Tykocina za wszelką cenę.

Na Podlasiu powstał zamęt i niepewność. Już w styczniu 1656 r. połączyło się z hetmanem Pawłem Sapiehą i dowodzonym przez niego wojskiem litewskim 200 jazdy zmarłego hetmana wielkiego Janusza Radziwiłła i 200 piechoty węgierskiej stacjonującej dotąd w Zabłudowie (chorągwie husarska i kozacka zmarłego Janusza Radziwiłła). Na stronę króla polskiego przeszły również oddziały piechoty cudzoziemskiej, zapewne regiment piechoty zmarłego księcia, razem ponad 1 tys. ludzi. Przejście ich na stronę polską oddało Polakom samo miasto Tykocin już w lutym 1656 r.

Paweł Sapieha, hetman polny litewski, otrzymał od króla Jana Kazimierza rozkaz znoszenia wojsk zmarłego Janusza Radziwiłła. Wysłał wówczas pod Tykocin swój pułk przedni w celu zablokowania dostępu do twierdzy i skłonienia do poddania jej Janowi Kazimierzowi. 25 II 1656 r. Bogusław Radziwiłł z Węgrowa pomaszerował na Tykocin. „Zebrawszy tedy, com jeno mógł ludzi, szedłem na odsiecz Tykocinowi, żeby ciało nieboszczyka książęcia, nad którym się pastwić chciało, eliberował". Po drodze rozbił kilka chorągwi sapieżyńskich, m.in. rozlokowaną w Wysokim Mazowieckim chorągiew husarską Aleksandra Hilarego Połubińskiego pod porucznikiem Kotowskim. Stacjonowała ona bez straży i warty, toteż zupełnie została rozbita. Również pod Choroszczą pokonał pułk Samuela Korotkiewicza, a sam pisał „bom na głowę pułk jego w Choroszczy zniósł, tak że ledwo sam uszedł" [263]. Cztery chorągwie dowodzone przez Korotkiewicza były pewnie tylną strażą wycofujących się wojsk litewskich. Bogusław Radziwiłł zdobył wówczas insygnia pokonanych chorągwi. Rozbitkowie spod Wysokiego Mazowieckiego 25 II przybyli pod oblężony Tykocin z fałszywymi wieściami o nadciąganiu silnej armii szwedzko-radziwiłłowskiej. Oddziały litewskie wycofały się na dwie godziny przed triumfalnym wkroczeniem zwycięskiego Bogusława do tykocińskiej twierdzy. Po uwolnieniu z oblężenia twierdzy Tykocin, Bogusław Radziwiłł wycofał z niej pułk Jana Berka, wprowadzając do twierdzy własnych żołnierzy. Oddziały litewskie oddaliły się w okolice Bielska. Łącznie Bogusław zdobył 7 chorągwi litewskich, które złożył

[262] T. Wasilewski, *Radziwiłł Janusz h. Trąby (1612-1655)*, PSB, t. 30, s. 208-215.

[263] B. Radziwiłł, *Autobiografia*, s. 58.

u stóp króla szwedzkiego. 13 III Bogusław ponownie zjawił się w Tykocinie. Król szwedzki 16 i 17 III rozkazał Carlowi Gustawowi Wranglowi i Filipowi Sulzbachowi pacyfikowanie Podlasia.

Około 8 V 1656 r. Tykocin ponownie obległy wojska litewskie. Był to pułk Samuela Oskierki, sędziego ziemskiego mozyrskiego, oddziały zaciężne i pospolite ruszenie okolicznej szlachty podlaskiej, łomżyńskiej, wiskiej. Karol X Gustaw oceniał w liście do elektora, że Tykocin oblegało wówczas 2 tys. ludzi, a Bogusław Radziwiłł później mówił aż o 3 tysiącach". 10 VII 1656 r. Bogusław Radziwiłł wyruszył na czele własnych oddziałów i wojsk szwedzkich dowodzonych przez Roberta Douglasa na odsiecz Tykocinowi, gdzie dotarli 13 VII. Oblegający nie próbowali stawić im czoła, ponieśli duże straty (aż ok. 2 tys.). Na przełomie sierpnia i września książę Bogusław Radziwiłł ponownie został wysłany na Podlasie, m.in. dla zaprowiantowania załogi szwedzkiej w Tykocinie. 14 IX 1656 r. przedzierał się aż do Tykocina wraz ze Szwedami przez lasy, w których chłopi poprzecinali drogi zasiekami. Szwedzki komendant Tykocina w czasie wycieczki z fortecy zdobył w tym samym czasie dwie chorągwie. Okupacja Tykocina przez załogę Janusza Radziwiłła i szwedzką trwała jeden rok i pięć miesięcy. 27 I 1657 r. hetmani: wielki litewski – Paweł Sapieha i polny litewski – Wincenty Gosiewski zdobyli zamek tykociński dzielnie broniony przez Szwedów. Pamiętnikarz Wespazjan Kochowski zapisał: „W owym czasie Paweł Sapieha, wojewoda wileński i hetman litewski, oblegał zamek tykociński, w którym przebywała wdowa po [Januszu] Radziwille z rodziną. Zamku broniło 400 Szwedów i ani żadne namowy, ani ofiarowane im zaszczytne warunki, nie zdołały ich nakłonić do kapitulacji... w żaden sposób nie chciał odstąpić od Tykocina, zanim zamek się nie podda albo nie zostanie zdobyty. Oblężenie przeciągało się do połowy marca, kiedy to płk Erkstein, zwątpiwszy wreszcie w możliwość dalszej obrony, umieścił w posadach murów beczki z prochem (Szwedzi mają już taki zwyczaj) i większą część zamku obrócił w perzynę. Powiadano, że przepadły wówczas bogactwa Radziwiłłów, gromadzone przez wiele stuleci, a co bardziej osobliwe, wybuch wyrzucił w powietrze niepogrzebane ciało niedawno zmarłego księcia wojewody wileńskiego Janusza, który w ten sposób znalazł grób w chmurach"[264].

Wojska litewskie Pawła Sapiehy podzielone były na trzy grupy. Najmniejsza znajdowała się w miasteczku Narwi i ta brała udział w oblężeniu Tykocina w lipcu 1656 r. W bibliotece szczorsowskiej Chreptowiczów w XIX w. znajdował się rękopis: „Związek generalny wojska JKM dawnego zgodnie postanowiony w Choroszczy 1657"[265]. Hetman Paweł Sapieha, stojąc obozem pod Kożanami, 11 VI 1657 r. wydał glejt dla dóbr opactwa supraskiego skierowany do „pułkowników, rotmistrzów, obersternów, chorążych, rotmistrzów, oficyerów i wszystkiemu rycerstwu... żeby nie ważyli się pobierać strawne, pokarmować, noclegować, podwód i strawę brać," bo folwark Topilec dawał już na jego

[264] W. Kochowski, *Lata Potopu 1655-1657,* Warszawa 1966, s. 274-275.

[265] S. P. Ptašickij, *Ščorsovskaja Biblioteka...,* s. 7-31.

kuchnię hetmańską. Twierdził: „inaczej każdego surowie sądzić będę i znosić, na gardle karać".[266] 25 VII 1657 r. Michał Kazimierz Radziwiłł, podczaszy WKL i Zygmunt Adam Słuszka, chorąży nadworny WKL udali się z Zabłudowa do Suraża[267], niewątpliwie do obozu wojsk litewskich pod Kożanami. W Kożanach funkcjonowała wówczas przeprawa przez Narew, z której korzystał w 1658 r. Jan Antoni Chrapowicki[268].

Po ugodzie w Hadziaczu (1658), pomiędzy Rzeczypospolitą a Janem Wyhowskim, hetmanem zaporoskim, nastąpiła tzw. inkursja moskiewska w latach 1659-1661, kolejny najazd moskiewski. Wyszły „wici na pospolite ruszenie" tutejszej szlachty. Tuż po Bożym Narodzeniu, 28 XII 1659 r., wojska moskiewskie Iwana Chowańskiego nagle wtargnęły na Podlasie. W księdze chrztów i małżeństw kościoła w Niewodnicy w roku 1660 proboszcz tamtejszy zapisał: „W tym roku byli Moskale i spustoszyli całe Podlasie, Mazowsze i ograbili kościoły w okolicy, zabrali dzwony. Wielu kapłanów i ludzi świeckich zaznało męczeństwa. Pomścij Panie, krew sług Twoich".

J. A. Chrapowicki w swoim dzienniku zapisał:

„21 XII 1659 r. Zjazd ziemie bielskiej, ratione pospolitego ruszenia, w Narwi.

24 XII 1659 r. [...]. Trwogi wielkie, od kozaków i Moskwy, od Pińska [...]

27 XII 1659 r. [...] Przyszła wiadomość, że Grodno zdał Moskwie bez szturmu komendant Gutowski die 19 praesentis [...]

28 XII 1659 r. niedziela [...] Trwogi od Moskwy, bo dano znać, że ta jest w Zabłudowiu[...]

29 XII 1659 [...] Przyszła wiadomość, że Moskwa w Orlu [...] Trwogi zewsząd srogie. Posyłaliśmy pod Orle, przyniesiono, że Moskwa w Orlu nocuje [...]

2 I 1660 r. piątek [...]z pewnych wiadomości, że kniaź Iwan Andrejewicz Chowański ze wszystka potęgą stoi w Zabłudowiu obozem.

3 I 1660 r. sobota [...] Przyszła wiadomość, że moskiewskie wojsko we dwu milach od Zabłudowia stoi i że ma iść do Brześcia, po święcie, jako to jutro [...]

4 I 1660 r. niedziela [...] Trwogi przecie od Moskwy i ognie było widać wielkie ku Zabłudowiu.

Ważne informacje z lat 1659-1660 o podlaskim i juchnowieckim wątku dziejów obrazu Matki Boskiej Różanostockiej zapisano w księdze cudów i łask. Była to już kolejna księga, „bo pierwsze cuda Moskwa z wotami, których pełen już był obraz, zabrała". W Turośni Kościelnej mieszkała siostra stolnika derpskiego Szczęsnego Tyszkiewicza, Eleonora, żona Jana Albrychta Krakowa, miecznika ziemi bielskiej. „Roku 1659... gdy Moskwa znowu na Litwę z Cho-

[266] BU Wilno, nr 157.739.

[267] J. A. Chrapowicki, *Diariusz*, t. 1, w. 125-126.

[268] J. A. Chrapowicki, *Diariusz*, t. 1, s. 173.

Il. 27. Matka Boska Różanostocka. Obraz z 1652 namalowany przez Jerzego Szretera. W czasie najścia moskiewskiego, na przełomie 1659/1660 r., przechowywany w kościele juchnowieckim.
Obrazek odpustowy. Chromolitografia. 1900 r. Państwowe Muzeum Historyczno-Archeologiczne Grodno. Kolekcja Józefa Jodkowskiego.

wańskim nastąpiła WJM pan Tyszkiewicz, barziej obraz jak siebie od nieprzyjaciół salwując, uwozi onego z sobą, na Podlasze, tam przez niedziel kilka się bawiąc [...] Tego roku 1659, gdy Moskwa plądrując, w Podlasie wkroczywszy WJM pan Tyszkiewicz oczewiste tam dla siebie widząc niebeśpieczeństwo, ujeżdża stamtąd, ale mniej szczęśliwie. Uchodzącego, bowiem Moskwa, w dzień Młodziankowy [29 XII 1659] w nocy, napadłszy wszystkie mu wozy (gdzie i obraz Panny Przenajświętszej był złożony) zabrała, i ledwie sam JMcią żoną swoją przed tą napaścią umknął. Prowadząc zdobycz takową Moskale wielkim tejże samej nocy zdjęci byli strachem..., tak dalece, że nie mogąc tych wozów do obozu swego doprowadzić, we wsi się jednej zastanowić musieli, gdzie do jednego chłopskiego podwórza wszystkie zabrane wozy sprowadziwszy, a ludzi WJM pana stolnika, których z wozami zabrali do chałupy wpędziwszy i straż do nich, by nie pouciekali przydawszy, sami do rabowania wozów się rzucili, gdzie, gdy na obraz Najświętszej Panny napadli i otwierać onego poczęli, (bo się przedtym drzwiczkami zamykał), wraz temu, który się pierwszy do otwarcia obrazu porwał rękę skurczyło, tych zaś, co do zdzierania tabliczek albo wotów z tegoż obrazu się rzuciło, sześciu natychmiast świętokradców olsnęło. Odniósłszy takie ukaranie krzykiem zarazem nieprzyjaciel narzekając na obraz: LACKAJA PRECZYSTAJA POSZYBNUŁA. A w tym razie chcąc się krzywdy swojej pomścić, gdy z dobytą przypadłszy szablą, jeden zapamiętalec chce ciąć

obraz Matki Najświętszej, siebie samego, chybiwszy obrazu, tak ciężko rani, że aż o ziemię zemdlony pada. Przerażeni przypadkiem takowym drudzy, by dalszej dla siebie nie odnieśli klęski, z żadną się już złością targać na obraz nie śmieli, ale ludziom WJM pana stolnika, w budynku pod wartą śledzącym, w całości onego oddali, a sami do wyrabowania reszty z wozów powrócili. Tam zdobycz niemałą znalazszy, aby onę przed wojskiem swym utaili, żadnego z więźniów do wojska nie prowadzić (by snać nie opowiedzieli), ale wszystkich tamże pozabijać umyślili. Umysł takowy, gdy już wykonać chcieli, i z tym a nie innym do aresztantów wpadli sercem; rzecz dziwna, strach ich nierównie większy, jak przedtym ogarnął, tak, że ani ręki, ani broni podjąć nie mogli. Rozumiejąc, że się to przez czary dzieje, palić więźniów z chałupą, w której zawarci byli, uradzili. Jakoż wraz słomą oprowadziwszy i tynem suchym naokoło okładszy, budynek ów zapalili, pilnie tego, by zgorzał, doglądając. Rzecz cudu pełna. Wszystko wkoło pogorzało. Izba się nie tylko nie spaliła, lecz i zająć nie mogła, w której pomienieni aresztanci z obrazem Najświętszej Panny byli. Zadumieni na to nieprzyjaciele pytać aresztowanych, wszedszy do izby poczną: <Co się to takiego dzieje, że lubo was nie żywić umyśliliśmy – nic wam jednak uczynić nie możem? Ogień nie szkodzi? Broń nie bierze?> Odpowie na to z pośrzodku innych JM pan Krakow, mieczny ziemi bielskiej, że <nas wprzód łaska Boska, potym ten obraz cudowny Matki Najświętszej broni [...]> <Co to za obraz? Czyj? I skądby był?> – pytać zatym poczną, narzekając na tych, którzy go z miejsca uwozili. A wziąwszy wiadomość o godności i zacności obrazu tego, i dlaczego z swego był ruszon miejsca, padną zarazem wszyscy na twarz swoją, krzyżem przed tymże obrazem, poprzysięgając jawnie Bogu i Pannie Przenajświętszej, że póki tu, w tych Polskich krajach byli, nigdy, przenigdy, ludzi ścinać, ani ogniem palić nie mieli. Jakoż wraz więźniów owych, których wprzód na śmierć skazali, nie tylko od wszelkiej kary, ale i od samego aresztu wolnemi uczynili, oddawszy im wszystko, co byli zabrali. Obraz jednak Najświętszej Panny wziąć z sobą chcieli, ale niegodnym tego, tym się oparł cudem, że wziąć nie mogli. Na które bowiem sanie włożono, to się na pół niepojednokrotnie łamały tak, że ani za wrota wywieźć go nie mogli. Co widząc Moskwa brać obrazu z miejsca się nie ważyła, ale tamże we wsi zostawiwszy, sama, co prędzej, do wojska się udała. Po odejściu której, ludzie WJM pana stolnika [dorpackiego Szczęsnego Tyszkiewicza], wespół z innemi, z tejże niewoli za łaską obronicielki ojczyzny naszej Maryi Panny wypuszczonemi [...], w swoje rozeszli się drogi. Obraz Najświętszej Panny w tejże wsi porzuciwszy, którego na potym ubóstwo, nie wiedzieć skąd się wziąwszy, do kościoła juchnowieckiego zanieśli. W niedziel kilka, dowiedziawszy się o tym, WJM pan stolnik derpski, obraz znowu do siebie, z wielką pozyskał radością, a to już w roku 1660. A gdy za czasem od trwóg nieprzyjacielskich się uciszyło, przywiózł go do dworu swego, to jest do Rożanego-Stoku, gdzie takowemi niż wyrażonemi łaskami i dobrodziejstwy zdobił miejsce”[269].

W 1660 r. w świątyni były aż trzy spośród najbardziej kultywowanych w diecezji wileńskiej wizerunków Maryi: juchnowiecki, różanostocki i wileński!

Z Wilna do juchnowieckiego kościoła przywieziono na przechowanie najbardziej czczony obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, zwanej „Sapieżyńską”, ogromnie czczoną w kościele bernardynek św. Michała. W spisanych dziejach tego obrazu czytamy: „1655 r., w lat 95, istnienia tego obrazu w kościele Święto-Michalskim, kiedy nieprzyjaciel opanował Wilno, wszystko niszczył i palił wtedy i ten kościół przez ogień i rabunki zdezelowano. Obraz jednak NMP cudem w całości pozostał. Przed najściem nieprzyjaciół i dezocacją przez nich miasta Wilna, pewnego dnia między Oktawą Bożego Ciała, twarz NMP w Obrazie widziano smutną i surową, z tego zakonnice przewidując bliskie już klęski, jakie wkrótce na to miasto i okolice Wilna przyszły, poleciwszy siebie i swój kościół, i swój klasztor i wszystko opiece NMP, opuściły swe klasztorne mieszkanie, a udały się do Juchnowic [sic] na Podlasie. Wydalając się z klasztoru, niektóre ozdoby jakie lud wierny doznawszy cudów na ołtarz NMP ofiarował, zachowały, ale i te nieprzyjaciel wynalazł i zabrał, obrazu tylko się nie tknął, ani psuł ani palił, i ten pozostał, resztę zaś wszystko świętokradzka ręka zniszczyła. Przed najściem tychże nieprzyjaciół na Podlasie [1659-1660] zakonnice do Wilna powróciły, bo już i ty nieco było spokojniej.” W 1669 r. biskup wileński Aleksander Sapieha polecił swemu sufraganowi biskupowi Mikołajowi Słupskiemu polecił komisyjne zbadać cuda zdziałane za przyczyną tego wizerunku. 10 XI 1669 r. komisja przeprowadziła dochodzenie. 13 II 1670 r. bp Sapieha aprobował efekt inkwizycji, polecił opublikować księgę zaprzysiężonych cudów, dzień Zwiastowania NMP (25 III) wyznaczył na dzień uroczystego nabożeństwa w kościele św. Michała[270]. Książeczka „Skarbnica niebieska”, z opisem cudów ukazała się drukiem w Wilnie w 1671 r.[271] 8 IX 1750 r. obraz został koronowany przez legata papieskiego i biskupa wileńskiego Michała Jana Zieńkowicza. Była to dziewiąta w kolejności koronacja obrazu w Rzeczypospolitej. Obecnie cudowny obraz Matki Boskiej Sapieżyńskiej z kościoła bernardynek św. Michała jest umieszczony w katedrze wileńskiej.

Bardzo trudny czas nadszedł po wojnach doby „potopu”. Były to rabunki wojsk własnych. Komisarze Bogusława Radziwiłła, wysłani do rewidowania

[269] *Oryginał Albo samo opisanie ziawienia Cudownego Obrazu Przenayswiętszej Maryi Panny Rożano-Stockiey wespół z Cudami, które się przy tym działy ziawieniu Roku 1652*, b.m., b.d.

[270] *X. M. J. r., Wiadomość o cudownych obrazach Pana Naszego Jezusa Chrystusa i Najświętszej Panny Maryi w mieście Wilnie i o koronacyi obrazów uroczystym obrzędem w Kościele bożym*, Wilno 1863, s. 14.

[271] *Skarbnica niebieska z dawna y temi czasy iaśniey otwarta przy obrazie Bogarodzice Maryey Panny w Kościele Michała Swiętego w Wilnie Pánien Zakonnych Zakonu Franciszka Swiętego Fundacyi Sapieżyńskiey codziennemi, iawnemi Autentycznemi Cudámi ubogacona. Ku Pociesze duszney wiernych Chrystusowych na Swiat wydána. W Wilnie w Drukarni Oycow Jezuitow Roku Pańskiego 1671*, Wilno 1671.

i zordynowania majętności zabłudowskiej 10 II 1662 r., pisali: „pod teraźniejsze ustawiczne przechody welkie, tak włość, jako i miasto, ma uciążenie... żeby zawsze miasto miało szpiegów swoich, po różnych miejscach pytających się o chorągwiach, o których dowiedziawszy się mają się znieść z zamkową zwierzchnością i nie czekając zbliżenia się ich i za mil kilka potykać i godzić... Jeżeli by się trafiło, żeby we wsiach żołnierz stanął, majc przez zesłąnych, tak od Zamku, jako i od miasta i Żydów porządznie spisane wszystkie szkody, w tych wsiach poczynione[272].

W 1662 r. z rozkazu Wacława Leszczyńskiego, krajczego koronnego, regimentarza, obersztlerlejtnant Kaczorowski i kwatermistrz Pietrzycki „zaciągnąwszy przy tym do siebie różnej piechoty i zebrawszy chorągwie cztery, wprzód w miasteczku Surażu przez niedziel 8 stojąc, nic na spustoszenie nieprzyjacielskie nie dbając, prowianty wymyślne sobie dawać każąc, jedli, pili i szkody niezmierne poczynili, a prawie miasteczko w niwecz obrócili, potym do włości się starostwa suraskiego WM JM pana [Jana Zaleskiego] kuchmistrza, dzierżawy z chorągwiami ruszywszy ode wsi do wsi chodząc, koniecznie sobie prowiant z włości dać rozkazali, którego prowiantu, gdy dla spustoszenia pozwolić nie mogli, tedy bydła ze wszytkiej włości zagrabili i one przez niedziel 4 w mieście Surażu trzymając, głodem morzyli, z którego bydła od głodu sztuk 30, tj. krów 10 po zł 22, wołów 15 każdy po zł 33, nieuków 5, każdy po zł 15 zdechło. Tamże po włości suraskiej ode wsi do wsi przez niedziel 18 chodząc stacje pieniężne i chlebowe nieznośne, bardzo ubogich poddanych biorąc, ciemiężąc, okrom tego co zjedli i spili prowentów, w gotowiźnie wybrali zł 300... W Doroszkach wójtowi konia waloris zł 45, w Tryczówce Jakubowi Radczukowi klacz, ważności zł 36, w Szymonach u Czyganczuka krowę zabiwszy, ważności zł 20, w Rzepnikach u Tomka Bernasika, krowę ważności zł 20, w Pomianach [s] u Andrzeja Łupienskiego konia waloris zł 40, u Grzegorza Łupinskiego klacz ważności zł 50 wzięli, co uczyni zł 211. Obiedwie tedy sumy złączywszy uczyni 1077 zł."[273]

Przed Aktami Grodzki Brańskimi skarżyli się też Chwiedor Marcinik, burmistrz, Aleksander Sciehlejski, gmiński, Tomasz Mioduszewski, pisarz miasteczka JKM Suraża w imieniu całego urzędu i pospólstwa przeciwko panom Dmitrackowi, Lewickiemu, Andronikowi deputatom i chorągwi pana Tomasza Karczewskiego, starosty janowskiego, rotmistrza KJM, „iż oni nie uważając nic na tak wielkie spustoszenie i zubożenie miasteczka, tak przez nieprzyjaciela różnego, po kilka razy napadającego, także częste i gęste stanowiska pod temże miasteczkiem obozów wojskowych różnych, stanowiska, przechody codzienne żołnierzów i wyciąganie stacji, rabowanie, na ostatek przez ognie i powietrza częste, ani też przestrzegając ordynanse i traktatów i artykułów wojskowych i nie kontentując się tak rocznem wyciąganiem chleba zimowego nad ustawę

[272] AA Białystok, Archiwum Dworu Zabłudowskiego, Zb. dok. pap.
[273] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 41, k. 13-13v.

wojskową,a teraz na ten rok stanąwszy wprzód JMM panowie deputaci pomienieni wyciągnęli chleba powtórnego gotowemi pieniędzmi złotych 70 pol.,

- tym się nie kontentując, ale zagrabiwszy bydło, cokolwiek było i nie przyjmując juramentu na włóki spustoszałe, których od dawnych czasów nie zarabiają, ale spustoszeli i żadnego do nich sukcesora i posesora nie masz, tak długo trzymali, bydło zmorzyli, ubogiech mieszczan różnemi sposobami dręczyli, aż musieli onem z tech pustych włók gotowych pieniędzy dać zł 390.
- A z osobna ciż panowie deputaci mieszkając w ubogiem miasteczku zbytecznie sobie z końmi leżąc dostatki dawać kazali, natrawili zł 66 gr 20.
- Potym gdy przyjechali na rewizję odebrania chleba pierwszego panowie kapitani spod inszej chorągwi z panem Dmitraskiem natrawili zł 28 i kontentacji sobie wyciągnęli zł 6.
- Pan Androwicz towarzysz na rewizją jadąc do folwarku natrawił zł 3.
- Pan Korycki, towarzysz, przed chorągwią gdy przyjechał dla upatrzenia przeprawy chorągwi natrawił zł 5.
- Potym gdy nastąpiła chorągiew z Knyszyna, już po odebraniu chleba nad słuszność i zwyczaj stojąc przez 3 dni natrawili zł pol. 140.
- Potym w tymże tygodniu pan Dmitrasko z panem Androniem przyjechawszy po stację i tam po zł 3 wzięli, zł 12 kontentacji każdy i piwszy z osobna zł 12 przymusili sobie dać, a z osobna natrawili zł 7, gr 25,
- od młynarza ubogiego z osobna wyciągnęli zł 2.
- Na ostatek wyjechawszy z miasteczka naprzód do Daniłowa przez pole tylko wyciągnęli stacji, żeby pominęli zł 3 natrawili zł 2, porszuka zabili i z sobą wzięli, za zł 1.

Których szkód i wyciągnienie chleba, stacji i na strawienia zbytecznego dosyć porachowawszy uczyniło zł 1390 i gr 20."[274]

Targowiska wiejskie – Juchnowiec 1667, Kożany 1687, Białystok 1727, Ryboły 1737

Obszar współczesnej nam gminy w XVII-XVIII w. obejmowały swym zasięgiem rynki miasteczek Suraża, Choroszczy, Zabłudowa, Białegostoku i targowisk wiejskich – w Juchnowcu Kościelnym, Kożanach i Rybołach.

Targowiska wiejskie, tak jak miasteczka, zyskiwały monarsze zezwolenie na cotygodniowe targi i doroczne jarmarki, bo zgoda na tego typu imprezy handlowe stanowiła regale królewskie. Władca poprzez rozdawnictwo przywilejów rezygnował bowiem na rzecz właścicieli placów rynkowych z dochodu targowego. Targowiska wiejskie nie posiadały praw miejskich, nie zamieszkiwała w nich ludność posługująca się prawem miejskim, a handlem trudnili się tam Żydzi.

„Rynek" juchnowiecki zlokalizowano na Poświętnym, gdzie do dziś pozostał duży plac z promienistym zbiegiem 6 dróg. W XVIII w. wiodły do niego gościńce: jeden przez Janowicze od traktu pocztowego (Warszawa-Białystok-Grodno-Wilno), drugi przez Turośń Kościelną, z powiatowego Suraża, trzeci

[274] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 41, k. 209-209v.

z Choroszczy (przez Niewodnicę Kościelną), czwarty z wsi i cerkwi w Kożanach, piąty z Niewodnicy Nargilewskiej (przez Rumejki), szósty z Topilca (przez Markowszczyznę). Jest to dziś ważny element zabytkowego układu przestrzennego, choć nie w pełni zachowany i częściowo przekształcony. Nie objęto go jednak, mimo istotnych wartości, ochroną konserwatorską.

Kościół juchnowiecki dysponował królewskimi przywilejami z 1667, 1669 i 1724 r., a właściciele Kożan dokumentem z 1687 r., zaś dzierżawcy Ryboł z 1737 r. W źródłach z XVII i XVIII w. na określenie Kożan i Juchnowca niekiedy używano określenie „oppidum", co w polskim tłumaczeniu brzmi: „miasteczko".

Targowisko przy kościele juchnowieckim istniało od dawna. Zachował się wypis z Ksiąg Wójtowskich Zabłudowskich sprawy z 6 VI 1661 r.: „Żałował i z wielkiem żalem opowiedał się Rachim Failliszewicz, Żyd Zabłudowski, kramarz, na poddanech JM pana Gabryela Kurzenieckiego, imieniem Mathisza, Jacoba Sczyglukow, Jaska krawca i kowala dwornego i na pomocników ich, którech lepiej oni znają imiona ich wiedzą. O to iż gdy protestujący Żyd na Poświątnym przy kościele juchnowieckim w dzień Zesłania Ducha Świętego, w roku wyż mianowanym z kramem swym stał, tamże wskazane [?] osoby, bez dania żadnej przyczyny, będąc opiłemi, [z] zuchwalstwa i złości, napadszy na Żyda protestującego kijmi jęli bić i mordować, aż zaledwo sam JM ksiądz pleban juchnowiecki Żyda odratował, a nie dosyć na tem mając, zbuntowawszy się po wtóre , a zdradziecko z tyła i potajemnie przyszedszy Żyda stojącego nad towarem i kramem kijem jeden w głowę z obżałowaniem srodze uderzył, od którego raza tamże zaraz na ziemię padszy, gdy leżącego obżałowane osoby z pomocnikami swemi, protestującego Żyda okrutnie prawie, a zapamiętale kijami zbili, aż ledwo tenże JM ksiądz pleban juchnowiecki za daniem sobie znać o takowym zabójstwie z innemi tenczas przytomnemi JMM panów slachty i pospolitem gminem odebrali i odratowali. O którego boju takowego, nie wiedzieć jeśli żyw będzie. W którym to zamieszaniu i boju protestujący Żyd Nachim w różnem towarze swojem kramie mającego skody lekko rachując przez tech obżałowanech osób i pomocników ich na zł 55 ponosi i skoduje. Przy którym opowiadaniu stanąwszy sławetny Sebestian Bielawski, ławnik, będąc zesłany z Urzędu na oglądanie Nachima Faliszewicza Żyda zbitego, w domu jego, na pościeli leżącego, wedle ran zapisania do Ksiąg Wójtowskich Zabłudowskich dnia i roku wyżej mianowanego, zeznał, iż widział u Nachima Faliszewicza Żyda nos w pół rozcięty, twarz wszystkie spuchłe, krwawą z tyłu ranę, do krwi kijem przebitą, spuchłą, plecy wszystkie, począwszy od łopatek aż do samego pasa kijmi zbite, spuchłe, krwią nabiegłe, ręka lewa spuchła, także krwią naciekła. Który od tych znaków bitech, ledwo żyw zostaje i nie wiedzieć jeśli żyw będzie. Przy tejże protestacji i relacjej, tenże sławetny Sebestian Bielawski, ławnik oglądanie ran relację zeznał: Iż u Narka Fachszewicza Żyda a brata Nachima Fachszewicza widział rękę lewą spuchłą siną, kijem bitą. Który to Narko Fachszewicz mienił by sobie stał i tegoż dnia i roku wyż mianowanego, od poddanych JM pana

Gabriela Kurzenieckiego Mathisa i Jakuba Juska krawca i kowala dworskiego na Poświątnym w Juchniewczu z bronienia brata swego i Nachima, by go na śmierć nie zabito. Przy tem też i szkód stałych sobie towarze kramnem na zł 20 przez techże wyżej mianowanych poddanych JM pana Kurzenieckiego mienił. O który bój, rany i skody onem poczynione, chcąc onemi przynależnego sądu i prawa prawnie przeprowadzić, te opowiedanie swoje do Ksiąg Wójtowskich Zabłudowskich dali zapisać. Co jem zapisano, a potrzebującej stronie z Ksiąg wypisem wydano. Pisano w Zabłudowiu, dnia miesiąca i roku zwyż mianowanego. Sebestian Sobolewski, wójt miasta Zabłudowia, Marcin Niewiarowski, pisarz miasta Zabłudowia, manu propria. Locus sigilli Civitatis Zabludoviensis."[275]

29 IV 1667 r. w Warszawie, podczas sejmu walnego, król Jan Kazimierz nadał ks. Wojciechowi Ludwikowi Orzeszko, plebanowi juchnowieckiemu, prawo na 4 jarmarki corocznie i targ dnia niedzielnego[276]. Miały się odbywać w czasie świąt Matki Boskiej: Zwiastowania NMP – 25 III, Narodzenia NMP – 8 IX, Niepokalanego Poczęcia NMP – 8 XII oraz św. Kazimierza – 4 III. Prawo na jarmarki na Poświętnym powtórzył 9 XI 1669 r. król Michał. Za staraniem tegoż proboszcza, ks. Orzeszki, dał przywilej na odbywanie w Juchnowcu targów i jarmarków, a dochód z nich przeznaczył na utrzymanie kościoła i cudownego obrazu.[277] Ponowny dokument na jarmarki w Juchnowcu wystawił 17 XI 1724 r. król August II[278].

W księdze cudów przy obrazie Matki Boskiej Płonkowskiej wspomniana jest pielgrzymka, w jaką udawali się wierni z Płonki do juchnowieckiego Obrazu Matki Boskiej na uroczystość Narodzenia NMP.[279]

Pomiędzy właścicielami majątku ziemskiego Rumejki a plebanem trwał spór o pobieranie opłat z handlu, czyli o tzw. targowe. 1 V 1727 r. pleban juchnowiecki twierdził, że „plac za szpitalem juchnowieckim, między drogami z jednej strony Białostocką, z drugiej strony Zabłudowską, w szerokości nie gubując miejsca, gdzie był stary szpital leżący, dłużyną swoją po drogę poprzeczną przez te obedwiem drogi ciągnący się" był własnością kościelną i stamtąd według dawnego zwyczaju „od ludzi podczas targu świąt pewnych do Juchnowca zgromadzających się" odbierał kościół targowe. Odmienne zdanie posiadał dziedzic – Stanisław Szymon Gąsowski, który twierdził, że „plac nie jest kościelny, ale do dóbr dziedzicznych Góry Juchnowieckiej należący i targowe z niego, jako przedtym antecesorowie JM wybierali, tak i teraz, respektem dawnego zwyczaju wybierać rozkazuję". Pleban w tej sprawie złożył skargę w Konsystorzu Wileńskim. 21 X 1730 r. w Grodnie, w czasie sejmu walnego, mediatorzy wy-

[275] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 42, k. 164v-165.

[276] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap.; AP Białystok, Kamera, sygn. dawna nr 155a, k. 224.

[277] AGAD Warszawa, Metryka Koronna (dalej MK), Sigillata, nr 20, k. 28, nr 20, k. 69; Tamże, MK, Libri inscriptionum, nr; AP Białystok, Kamera, nr 155A, k. 224; J. Maroszek, *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, Białystok 1990.

[278] AGAD Warszawa, MK Sigillata nr 20, k. 69.

[279] APar. Płonka, Księga cudów.

znaczeni przez biskupa wileńskiego, rozpatrzyli sprawę konfliktu pomiędzy ks. Michałem Płońskim (od II 1724 r. plebanem juchnowieckim) a Stanisławem Szymonem Gąsowskim, skarbnikiem ziemi bielskiej, właścicielem dóbr Rumejki, dotyczącego konfliktu między innymi o opłaty targowej od zjazdów handlowych mających miejsce w Juchnowcu. Postanowili, że zachowują plebana przy własności placu. Wolno tam wybudować „dom dla księdza różaniec promującego, jak Deodande do kościoła juchnowieckiego wprowadzony będzie". 25 X 1730 wyrok został zatwierdzony przez biskupa wileńskiego.[280]

Jan III Sobieski Stanisławowi i Justynie Rukowiczom zezwolił w „ich miasteczku Kożanach w ziemi bielskiej" na jarmark tygodniowy zaczynający od święta Spasa, czyli Przemienia Pańskiego. Stosowny dokument król podpisał 11 VII 1687 r. Akt obladowano w księgach Urzędu Grodzkiego w Brańsku w 1689 r.[281] Okazją do handlu były „prazdnik" na Spasa. Doroczny zjazd handlowy, czyli jarmark miał trwać cały tydzień. Zresztą Kożany były znanym w okolicy miejscem odpustowym, a wybijające u stóp wzgórza cerkiewnego pewnie cudowne źródełko dostarczało łask pątnikom przybywającym na odpust, zwłaszcza na Spasa. Także przy cerkwi w Kożanach, spotykamy znaczną przestrzeń, dawniej rynkową.

24 XI 1737 r. król August III nadał Janowi Klemensowi Branickiemu, wówczas chorążemu JKM, staroście bielskiemu, prawo odbywania cotygodniowych targów „w dobrach" Ryboły.[282]

Na targowiskach wiejskich w Juchnowcu, Kożanach i Rybołach handlowali przybywający z pobliskich miasteczek Żydzi: ze stolicy okręgu kahalnego w Tykocinie i jego przykahałków w Zabłudowie, Choroszczy i Białymstoku.

Żydów w Tykocinie 10 III 1522 r. osadził Olbracht Marcinowicz Gasztołd, posiadający w swym zarządzie włości bielską i suraską. 18 VII 1576 r., w czasie pobytu w Tykocinie, król Stefan Batory stwierdził: „pozwalamy aby im było wolno wszędzie, w miastach, miasteczkach, wsiach naszych, pańskich, duchownych, szlacheckich, co im jedno potrzeba będzie na targach, jarmarkach, tak w dni powszednie targowe, jarmarkowe, jako we święta kiedy, towary wykładać, targować, bez wszelakiego hamowania i przenagabania, tak jako innym wszem w państwach naszych wolno jest, owszem też także wolno być ma, okrom ubliżenia praw i swobód innych wszech, którym gdzie co słusznie należy [...]"[283].

W Surażu w 1603 r. 12 VI odbywał się jarmark na „ruskie" Zielone Świątki[284]/ 28 X 1663 r. król wyznaczył tam dwa terminy jarmarków – na Trzech Króli (6 I) i św. Szymona i Judę (28 X)[285]. W XIX i na pocz. XX w. w Surażu odbywał

[280] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap.
[281] APar. Ryboły, *Cerkovno-pichodskaja letopis Kožanskoj... cerkvi...*, s. 1-2.
[282] AGAD Warszawa, MK Sigillata, nr 26, k. 58.
[283] AGAD Warszawa, MK Księgi Kanclerskie, nr 80, cz. 3, s. 94-102.
[284] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 20, k. 412v.
[285] AP Białystok, Kamera, nr 3115, cz. 3, k. 37; Kordjumov, s. 486, nr 26

się jarmark przy okazji „prazdnika" Matki Boskiej Opieki, czyli Pokrowy, zwany też „Piationką' (1/10 X).[286]

7 stycznia 1723 r. król August II nadał dla miasta Białystok przywilej na odbywanie się niedzielnych targów i trzydniowych jarmarków: w pierwszą niedzielę po Przewodniej, św. Piotr i Pawła, Wniebowzięcie NMP, św. Michała[287]. 29 stycznia 1749 r. J. K. Branicki otrzymał zezwolenie na odbywanie się w Białymstoku czteroniedzielnego jarmarku na św. Jana Chrzciciela[288].

O mieszczanach i miasteczku Choroszcz pisał w swym dokumencie król Zygmunt I już 17 VII 1507 r.[289] W połowie XVI w. zamieszkiwali tam Żydzi. W 1783 r. miasto Choroszcz otrzymało królewski przywilej na odbywanie trzech jarmarków[290]. W liście sejmu Żydów Korony do kahału grodzieńskiego z 1653 r. wymieniono Wasilków „*w którym niedawno osiedlili się Żydzi* [z] *Choroszczy*" [291].

21 VIII 1553 r. król Zygmunt August dał Grzegorzowi Chodkiewiczowi prawo na „zasadzenie miasta" w Zabłudowie i prawo odbywania tam cotygodniowych targów i dwóch dorocznych jarmarków – jednego na Wniebowzięcie NMP (15 VIII) i drugiego na św. Jerzego (23 IV)[292]. Po reformie kalendarza w 1582 r. jarmarki najwidoczniej odbywały się nadal według kalendarza juliańskiego, gdyż złączone były z cerkiewnymi. W maju 1661 r. z odbywającego się w Zabłudowie jarmarku na św. Jerzego wracali mieszkańcy Tryczówki i Złotnik, którzy handlowali krowami i solą.[293] 7 IV 1665 r. król Jan Kazimierz potwierdził prawa miejskie i odbywanie w mieście Zabłudowiu jarmarków mających trwać po tygodniu oraz cotygodniowych targów w poniedziałki i piątki.[294]

23 IV 1645 r. Janusz Radziwiłł wydał ordynację dla osiadających w Zabłudowie Żydów, pisząc: „Pozwalam im z wszelkiemi kupcami towary handlować i kupować, według możności każdego i rzeźnictwem każdemu Żydowi szynkować, a od rzezi mają starsi Żydzi zabłudowscy dawać łoju co rok ogółem kamieni 7, w każdy kamień po 40 funtów, szynki też w samym mieście wszelakie wolne być mają [...] Bożnicę ciż Żydzi mają sobie postawić w ulicy Suraskiey, według listu świętej pamięci księcia JM, im na postanowienie bożnice do pana Berezowskiego, starosty natenczas zabłudowskiego [...] Aby pod żadnym pretekstem i zasłoną nie ważyli się ni w czym bluźnić i szkalować wiary

[286] A. Stafiński, *Z przeszłości Suraża*, s. 28.
[287] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 26, s. 750-754.
[288] AGAD Warszawa, MK Sigillata, nr 28, s. 138.
[289] *Archeografičeskij sbornik dokumentov otnosjaščichsja k istorii severo-zapadnoj Rusi. Izdavaemyi pri upravlenii Vilenskago Učebnago okruga,* t. 9, Vilna 1870, s. 22-23.
[290] *Miasta polskie w Tysiącleciu,* red. S. Pazyra, t. 1, Warszawa 1965, s. 252.
[291] A. Leszczyński, *Spór pomiędzy kahałami Grodna i Tykocina o hegemonię nad skupiskami żydowskimi pogranicza Korony z Litwą w XVII w.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego", 1983, nr 2-3, s. 90-91 i. 143.
[292] *Prawa i przywileje...*, nr 8, s. 66-67.
[293] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 42, k. 138v-139.
[294] CAH Mińsk, f. 694, op. 2, nr 2642, k. 35v.

chrześcianskiej, a pogotowiu Imienia Jezusa Chrystusa Zbawiciela naszego, nigdy bluźnierską nie wspominali".

Handel na Poświętnym juchnowieckim znakomicie uzupełniały karczmy. W 1673 r. było ich trzy – pierwsza plebańska, druga pani Zofii Lewickiej z Niewodnicy Lewickich, podkomorzynej ziemi bielskiej i trzecia Marianny ze Szczawińskich Sławogórskiej, właścicielki dworu w Górze Juchnowieckiej.

Ciekawe, że juchnowieckie księgi chrztów notują przypadki konwersji z judaizmu, np. 27 XII 1739 w bardzo uroczystym chrzcie Żyda Jana Stefana z Niewodnicy Nargilewskiej uczestniczyła cała elita okolicznej szlachty: Katarzyna Lewicka, podstolina bielska, Stanisław Gąsowski (właściciel majątku Rumejki, Bohuszki, Kojrany i Bronczany, skarbnik ziemi bielskiej), Katarzyna Kruszewska, żona Pawła Kruszewskiego, podczaszyna ziemi bielskiej, Zygmunt Kurzeniecki (właściciel majątku Juchnowiec Dolny), Małgorzata Gąsowska, skarbnikówna ziemi bielskiej, Antoni Wilczewski, podkomorzyc wiski, Teresa Wilczewska, Jan Kruszewski(1713-1791), panna Marianna Wolska (z dworu Hołówki)i wielu innych[295].

22 IX 1777 r. skargę na starostę suraskiego Piotra Ożarowskiego i przeszłemu ekonomowi tego starostwa Michałowi Krasuckiemu złożyli w Urzędzie Ziemskim w Bielsku burmistrzowie surascy: „Starosta suraski, nie mając sobie prawem pozwolonego, arendarzów Żydów, w tymże mieście JKM Surażu, trzymania i konserwowania, na kupionych od obywatelów miasta placach, w wybudowanych karczmach, miasto Żydami przeciw prawu osadziwszy, tym to Żydom arendarzom swoim targowe, mostowe, groblowe miasta Suraża, służące, kontraktem do arendy przyłączył i wszelki prawie rząd w mieście Surażu, tymże Żydom arendarzom swoim zlecił. Od których Żydów arendarzów ciż obywatele miasta uciski i wielorakie pokrzywdzenia ponosić muszą."[296].

Wojna północna 1700-1721

Przez Podlasie przeciągały wojska saskie, litewskie, moskiewskie, koronne, niszcząc i rabując teren. W maju 1702 r. były to wojska szwedzkie. Ponownie były tu w roku następnym. W 1704 r. w Tykocinie i Białymstoku, dobrach Stefana Mikołaja Branickiego, wojewody podlaskiego, stało 200 kozaków i dwie chorągwie wołoskie, które doszczętnie zrujnowały te majętności. August II obiecał wyprowadzić swoje wojska augzyliarne z zamku i dóbr ziemskich fortecy Tykocin oraz dziedzicznych majętności szlacheckich ziemi bielskiej[297]. 12 XI 1705 r. na zamku tykocińskim zjawił się August II. Wspaniałe przyjęcie zgotował mu tam car Piotr. W r. 1706 obozował pod Zabłudowem Karol XII.

[295] APar. Juchnowiec, Chrzty 1715-1747, s. 374.
[296] AP Białystok, Kamera, nr 2096 (dawny 1708), k. 61-62.
[297] VL, t. 6, f. 104; S. Jamiołkowski, *Tykocin*, s. 732.

13 II 1708 r. przebywał na zamku tykocińskim król szwedzki Karol XII, skąd 6 II stanął w Grodnie[298].

Zniszczenia dotyczyły i innych dóbr ziemskich. Słyszymy, że Szwedzi zniszczyli dobra Horodniany i Ignatki, należące do Michała Horodeńskiego, podejrzewając, że sprzyjał on królowi Augustowi II[299].

Latem 1710 r. grasowało morowe powietrze. 20 lipca 1710 r. w Folwarku Juchnowieckim, tamtejszy pleban ks. Michał Jasieński napisał: „Mościa kochana i najmilsza , jedynie kochana siostro, jak też mój osobliwy dobrodzieju mości panie Władysławie [Putwinski], szwagrze mój najmilszy. Oczy we łzach mając, jęcząc nieutulenie, patrząc na plagę Boga mojego, która dokoła, sięgła mię, grasuje – to jest powietrze – uchowaj Boże czego na mojej osobę, pokornie proszę żegnając moich kochanych i ulubionych dobrodziejów, abyście dosyć uczynili ostatniej woli mojej, wszakże to przed Panem Bogiem znajdzie się, kiedy jak najprędzej wybawiciel duszy mojej... wraz rozstając piszę to. WMM państwa i kochanych dobrodziejów najniższy brat i sługa Michał Jasienski, K[anonik?] S[moleński?] P[leban] J[uchnowiecki]". Dopiero po ustąpieniu dżumy 14 VI 1711 r. sporządzono inwentarz sprzętu kościelnego pozostałego po śmieci ks. Jasieńskiego[300].

Konfederacja Barska 1769-1772

Pierwszy podjął hasła konfederacji na Podlasiu Leon Michał Kuczyński (1716-1777) z Korczewa, który w końcu V 1768 r. na czele około 200 szlachty podlaskiej pomaszerował do Białegostoku. Tam podporządkował sobie część milicji nadwornej Branickiego, zabrał działa z arsenału hetmańskiego. Około 20 VIII Rosjanie stoczyli w Korczewie potyczkę z konfederatami Kuczyńskiego, zwyciężając i rozpraszając powstańców.[301]

Część województwa podlaskiego w dniu 5 VII 1769 r. skonfederowała się w Drohiczynie Marszałek konfederacji 15 VII 1769 r. wezwał do powstania pozostałe ziemie. Bielska skonfederowała się pod Kazimierzem Karwowskim, cześnikiem wiskim[302], ruch powstańczy organizował aktywnie Antoni Sarnacki skarbnik bielski (najpewniej z Rumejk)[303], który później, 26 V 1780 r., ofiarował do kościoła juchnowieckiego obraz Ukrzyżowanego Chrystusa, słynący łaskami[304].

8 III 1791 r. wdowa po Antonim Sarnackim, „chorążanka malborska" wy-

[298] S. Jamiołkowski, *Tykocin,* cz. 2, s. 30.
[299] szlachcic.hbz.pl/korczak/korczakdh.doc. [Dostęp 19 X 2013.]
[300] APar Juchnowiec, Inwentarz 1711, k. 19.
[301] *Materiały do konfederacji barskiej r. 1767-1768*, oprac. S. Morawski, t. 1, Lwów 1851, s. 221-222.
[302] W. Szczygielski, Karwowski Kazimierz, PSB, s. 165-167.
[303] J. Dygdała, *Sarnacki Antoni (ok. 1722-1787) chorąży malborski* [w:] PSB, t. 35 s. 200.
[304] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap..

szła za mąż w kościele zabłudowskim za wdowca Władysława Markowskiego, sędziego ziemskiego bielskiego, komisarza ziemi bielskiej.

W trakcie przemarszu wojsk konfederackich przez Podlasie, zubożało archiwum brańskie. Szlachta ziemi bielskiej jeszcze w 1792 r. na sejmku postanawiała: „księgi graniczne i lustracje Dziewałtowskiego i Dybowskiego oraz Gasztołdowskie z archiwum brańskiego, tykockiego i surazkiego w czasie niepokoju krajowym zabrane zostały, dla odzyskania do archiwum tychże obligujemy".

W czasie przemarszu oddziału Konfederatów Barskich pod dowództwem Józefa Bierzyńskiego *„marszałka związkowego"* z Bielska Podlaskiego do Białegostoku, w Zabłudowie, centrum życia religijnego prowincji podlaskiej kalwinów, zniszczono zbór i plebanię, dlatego litewski synod w 1770 r. przekazywał 230 zł na wynagrodzenie strat *„podczas teraźniejszej rewolucji"*, a 1771 r. postanowił przenieść szkołę kalwińską do Kojdanowa, tłumacząc: „z okoliczności teraźniejszego w kraju zamieszania, w którym partykularnie podpada ustawicznym najazdom i ekstorsjom Zabłudów, gdzie ani księża, ani studenci, ani szpitalne osiedzieć się nie mogą". W 1774 r. liczono, że koszty budowy nowego zboru kalwińskiego w Zabłudowie pochłoną, co najmniej 5 tys. zł[305].

13 VII 1769 r. konfederaci barscy stoczyli z wojskami rosyjskimi bitwę pod Olmontami[306]. Konfederaci liczyli na pomoc Jana Klemensa Branickiego, właściciela Białegostoku. Ten jednak przyjął postawę wstrzemięźliwą[307]. Wydarzenia olmonckie opisał Michał Hieronim Starzeński ze Strabli: „niektóre oddziały konfederatów połączyły się ze sobą i utworzyły korpus 3-tysiączny, z tych 700 najwyżej było ludzi radziwiłłowskich, którzy od niedawna z 18 działami do konfederaci przystąpili. Sprzysiężeni podsunęli się pod Białystok w celu pochwycenia hetmanowi dwóch pułków konnych, dwóch kompanii, węgierskiej i janczarskiej oraz 600 ludzi na jego żołdzie będących. Branicki poinformowany dokładnie o wszystkiem, co się działo, polecił memu ojcu [Maciejowi Starzeńskiemu, swemu sekretarzowi, pisarzowi wojskowemu – dop. JM] wydanie odpowiednich rozporządzeń; chodziło, bowiem o to, aby nie dopuścić pułków koronnych do akcji zaczepnej przeciw Rosjanom. Konfederaci rozłożyli się obozem o ćwierć mili od miasta [Białegostoku – dop. JM]. O świcie wszystkim wojskom hetmańskim polecono zająć stanowiska w ogrodach pałacowych. Oddział ks. Golicyna został wysłany w nocy, aby podejść śpiących konfederatów, ale z powodu trudności przeprawy przez Narew, opóźnił się. Konfederaci wypadli na nich z wioski, zaatakowali i wypędzili po krótkim oporze do błotnistego lasku, gdzie Rosjanie wytrzymywali atak aż do samego wieczora. Hetman [Branicki] zmuszony był ustąpić zniecierpliwionym pułkom koronnym, które jako nieruchomi widzowie przypatrywali się okrucieństwom pijanych

[305] J. Maroszek, *Dzieje zboru kalwińskiego w Zabłudowie w latach 1608-1868,* „Rocznik Zabłudowski". T. 3/2009, Białystok 2009, s. 3-55.

[306] Z. Kosztyła, B*itwa pod Białymstokiem w dniu 13 VII 1769 r.*, [w:] „Rocznik Białostocki", t. 2 1961, s. 435-444.

[307] W Bibliotece Szczorskowskiej Chreptowiczów znajdowały się zbiory rękopisów dotyczące konfederacji barskiej. Sziś przechowywane są w BN Kijów – nr I.5988-I.5991

kozaków. Wysłano parlamentarza, gen. [Franciszka] Pugeta pod eskortą 200 ludzi i 4 dział. Chciano wyratować w ten sposób samego księcia [Aleksandra] Golicyna, który straciwszy masę ludzi i prawie wszystkie konie, był już bliskim zagłady. Konfederaci tymczasem wyczerpali cały zapas amunicji, armaty ich zamilkły. Jeden kapitan strzelców mógłby o 600 kroków dalej zająć pozycję na wzgórzu z sześcioma armatami, myśląc jednak, że już osiągnęli cel, cofnęli się za wcześnie, nie mając ani wodza, ani planu obmyślonego do dalszego działania; rozsypali się i każdy z dowódców w inną poszedł stronę. Pozwolono im rozejść się spokojnie. Książę Golicyn bardzo rad, że sam wyszedł cało, przybył do pałacu, zabronił resztkom swego wojska wszelkich nadużyć i odjechał do Warszawy. Zajęto się grzebaniem zabitych [przy rzymskokatolickiej kaplicy św. Marii Magdaleny w Białymstoku – dop. JM], a rannych 370 przeniesiono do pałacu. Teatr, zabudowania, mieszczące się w środku parku, zamieniono na szpitale. We 24 godzin po bitwie wszyscy ranni byli opatrzeni. Mojemu ojcu powierzono kontrolę nad chorymi; z wyjątkiem 10. czy 12., wszyscy powrócili do zdrowia. Każdy otrzymał od hetmana kompletne uekwipowanie oraz pieniężny zasiłek w miarę poniesionych strat. Mnie było poleconem spisywanie listy owych zapomóg oraz wydawanie każdemu wychodzącemu paszportów." Po bitwie olmonckiej oficer radziwiłłowski Schütz (Szyc) „zachował zimną krew i zorganizował w miarę uporządkowany odwrót, konfederaci ponieśliby większe straty i zostaliby całkowicie rozbici" [308]..

26 XII 1770 r. w kościele juchnowieckim przy chrzcie asystował Jan Lewicki, jak zaznaczono „pułkownik konfederacji ziemi bielskiej". 22 X 1774 r. wziął ślub w kościele zabłudowskim z Małgorzatą de Save Plane, „starościanką wojsk koronnych" (?)[309]. Najpewniej był posesorem zastawnym części dóbr zabłudowskich – wsi i folwarków Hermanówki, Kudrycz, Nowosad, Tryhub, młyna i stawu Lule[310]. Od 27 VII 1764 r. do IV 1775 r. występował z tytułem cześnika podlaskiego[311]. Zmarł 9 II 1802 r. w wieku 64 lat w folwarku Jelenia Góra w parafii sokólskiej. Akt zgonu wpisano jednak w księgi zmarłych parafii juchnowieckiej, gdzie najwidoczniej pochowany został w kościelnej krypcie rodowej, zaznaczono jednocześnie – „WM pan Jan Lewicki, pułkownik bywszych wojsk polskich".[312] Może Jan był synem Anny z Markowskich i Leona Józefa Lewickiego (1704-1762) z Czaplina, chorążego bracławskiego (†IV 1762) i jego żony pochowanego w krypcie Lewickich w kościele juchnowieckim „na prawo od ołtarza wielkiego"[313].

Państwa ościenne, oskarżające Polskę o anarchię i całkowity rozkład państwa, dokonały w 1772 jej I rozbioru. Nienawiść trwała aż po kres państwa.

[308] M. Starzeński, *Na schyłku dni Rzeczypospolitej. Kartki z pamiętnika Michała Starzeńskiego (1757-1795)*, wyd. H. Mościcki, Warszawa-Kraków 1914.

[309] APar. Zabłudów, Śluby 1770-1785.

[310] BN Kijów, f. 1, nr 6008, s. 69, 77.

[311] *Volumina legum*, t. 8, col. 289 i 569.

[312] APar. Juchnowiec, Zgony 1797-1810, k. 31v.

[313] APar. Juchnowiec, Zgony 1760-1786.

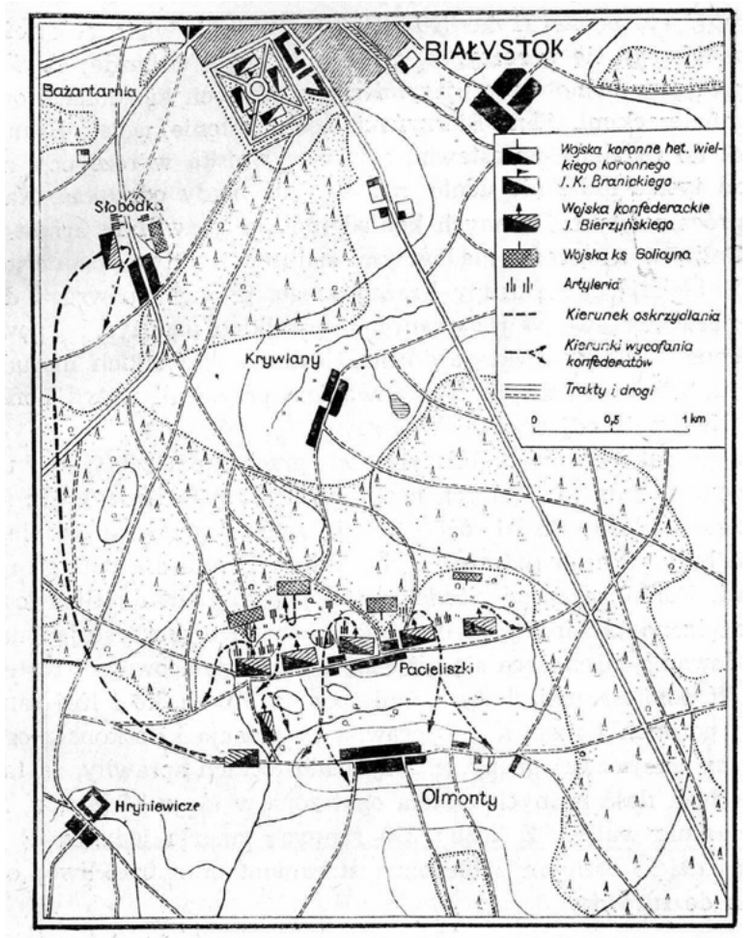

Il. 28. Plan rozmieszczenia sił konfederackich, wojsk rosyjskich i koronnych w bitwie pod Olmontami i Białymstokiem 13 VII 1769 r.
Oprac. Zygmunt Kosztyła, 1961. Z. Kosztyła, Bitwa pod Białymstokiem w dniu 13 VII 1769 r., „Rocznik Białostocki", t. 2, 1961, s. 439..

Franciszek Biłgorajski (*8 XII 1794 r. w Strabli) wspominał, że po 1794 r. „po wyrżnięciu Pragi, rozwścieczone kozactwo rozlało się po całej Rzeczypospolitej i po naszym województwie, rabując paląc i mordując spokojnych mieszkańców. Żyd, chłop, mieszczanin i dygnitarz mieszkający w pałacach, mający załogę - wolni byli od najazdu i rabunku. Cała wściekłość wywarta była na szlachtę i na obywateli zamożniejszych. Za pośrednictwem Żyda, popka, a czasem i rozhultajonego pijaka, co stracił swą fortunę, wskazanych mieli kozacy zamożniejszych obywateli".[314]

Komisja Boni Ordinis Ziemi Bielskiej 1779-1791

Ważna rolę odegrała rodzina Kruszewskich z Niewodnicy Nargilewskiej – Jan i jego syn Ludwik, starostowie wasilkowscy. 6 IX 1764 r. Jan Kruszewski, starosta wasilkowski w imieniu ziemi bielskiej głosował na Stanisława Augusta. Tytuł starosty dostał jeszcze za życia Augusta III.[315]

Na sejmie 1773 r. wygłosił mowę jego syn Ludwik Kruszewski (ok. 1744-1823), poseł ziemi bielskiej[316]. 28 IV 1779 r. wyznaczono skład Komisji Boni Ordinis Ziemi Bielskiej. Zasiadł w niej również Ludwik Kruszewski, starosta wasilkowski, właściciel Niewodnicy Nargilewskiej. Sejm Czteroletni powołał do życia działające w latach 1789-1792 Komisje Cywilno-Wojskowe, kolegialne organy administracji samorządowej, z nadzorem nad handlem, rzemiosłem, komunikacją, rolnictwem, opieką społeczną, ochroną przeciwpożarową, szkolnictwem, kontrolą ruchu ludności, statystyką demograficzną, a także poborem podatków, rekrutacją poborowych, zakwaterowaniem żołnierzy i ich zaopatrzeniem, nadzorem stanu dróg i mostów. Na czele Komisji Cywilno-Wojskowej ziemi bielskiej stał Ludwik Kruszewski, właściciel dóbr Niewodnica Nargilewska.

Pewnie on był pomysłodawcą nadania nazwy dla zajazdu pocztowego na trakcie z Warszawy przez Wojszki do Białegostoku w lesie solnickim – Stanisławowo, na cześć króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, często tędy przejeżdżającego do siostry Izabeli Branickiej i na sejmy grodzieńskie[317].

Ustawa sejmowa z 1789 r. postanawiała dobrowolną ofiarę na wojsko Rzeczpospolitej – podatek 10-go grosza. Alojzy Sarnacki, syn Jana, chorążego mozyrskiego, wniósł opłatę z 3 lat z dziedzcznego folwarku rumejkowskiego, pozostającego w jego posesji Komisji Cywilno-Wojskowej Ziemi Bielskiej[318].

Wojna rosyjsko-polska i Insurekcja Kościuszkowska 1792-1794

26 IV 1789 r. podskarbi białostocki Branickich donosił sekretarzowi Izabeli Branickiej w Warszawie: „U nas tu pełno różnych wieści o Moskalach i księżach dyzunickich, mających namawiać schizmatyków do buntu. Ludzie okoliczni są potrwożeni. Daj Boże, żeby te były fałszywe. Dla bezpieczeństwa i dla egzaminowania o to podejrzanych wychodzą dziś stąd komendy – jedna do Zabłudowia, z JM panem kpt. Mejerem, a dwie kompanie do Drohiczyna,

[314] BU Kraków, nr 2811 – F. Biłgorajski, *Pamiętnik szlachcica podlaskiego*.
[315] VL, t. 7, f. 224, s. 107.
[316] AGAD Warszawa, Archiwum Hipolita Skimborowicza (1815-1880), p. XXI/1/21.
[317] M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe...*, s. 189.
[318] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap..

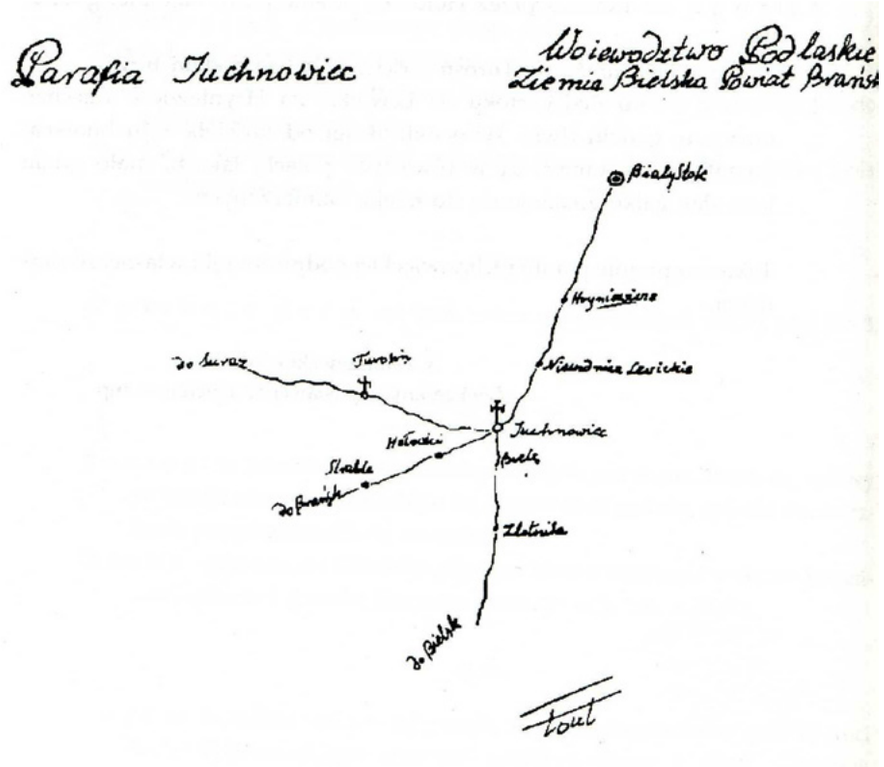

Il. 29. Parafia juchnowiecka w 1784 r.
Karol de Perthées, kartograf, szkic z 1790r. „Opisanie Topograficzne Dekanatów w Królestwie Polskim z r. 1784 przez Plebanów Parafialnych uczynione..."
BN Kijów, nr I.6008.

w komendzie JM pana kpt. [J.] Szuszkowskiego, które podobno dopiero jutro wyjdą"[319].

14 VII 1792 r. w czasie wojny rosyjsko-polskiej miała miejsce bitwa pod Wojszkami nad Narwią, w której uczestniczył Mustafa Baranowski ze swoim oddziałem Tatarów. W metrykach zgonów kościoła zabłudowskiego z 1792 r. notowano zabitych uczestników walk.

Trakt pocztowy z Warszawy do Grodna, wiodący przez Bielsk, Wojszki, Stanisławowo i Białystok był miejscem ostatniego dramatu. Król Stanisław August zmuszony przez carycę Katarzynę II udał się tędy do Grodna. „Wyjechał z Warszawy 7 I 1795 r. pod konwojem samych Moskalów. Na całej trasie wiodącej od Bielska do Grodna mieszkańcom wsi i miasteczek nakazano tworzyć

[319] NID Warszawa, Teki Glinki, nr 316, s. 69; Antoni Szuszkowski – major 5. Regimentu Fizylierów, uczestnik wojny polsko-rosyjskiej 1792 roku, odznaczony Orderem Virtuti Militari w 1792 roku. Wziął udział w powstaniu kościuszkowskim, awansował na kapitana z kompanią.

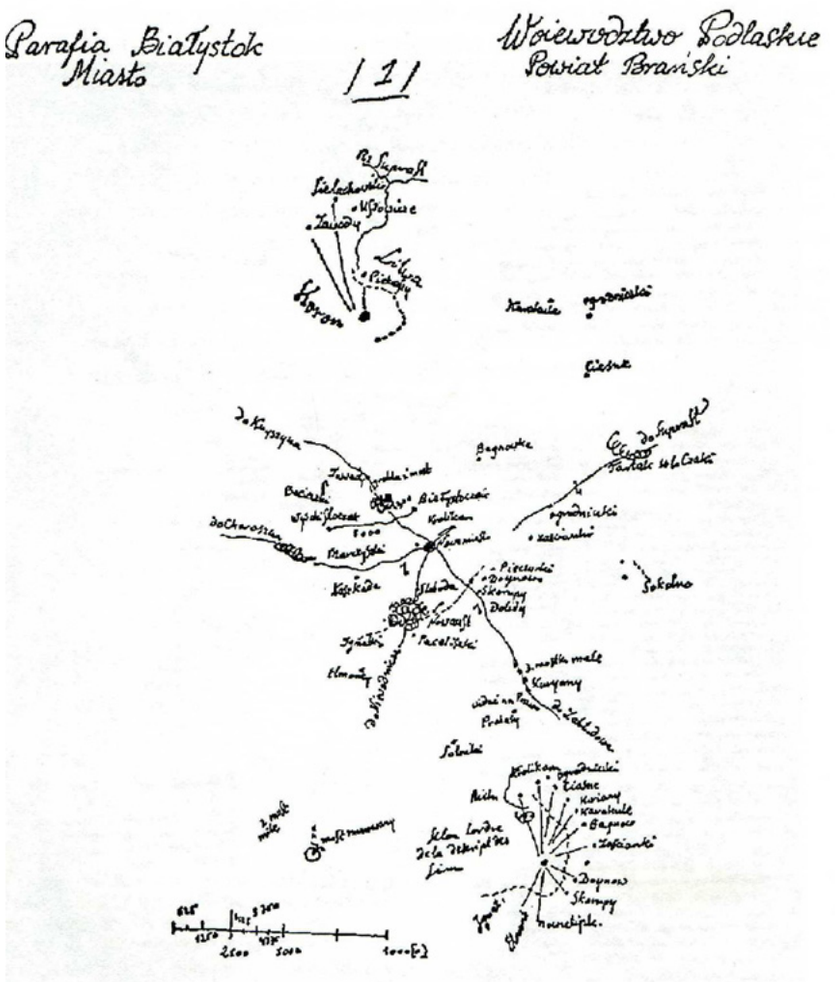

Il. 30. Parafia białostocka w 1784 r.
Karol de Perthées, kartograf, szkic z 1790 r. „Opisanie Topograficzne Dekanatów w Królestwie Polskim z r. 1784 przez Plebanów Parafialnych uczynione..."
BN Kijów, nr I.6008.

szpaler, aby [...] widziano jak koronowana głowa jest respektowana". Po trzech dniach zatrzymał się w Białymstoku... wyruszył do Grodna, by tam doczekać się układów, decydujących o III rozbiorze Polski. Tam też został zmuszony do podpisania abdykacji 25 XI 1795 roku, w 31 rocznicę swej koronacji. Do kraju już nie wrócił.

W 1795 r. nastąpił trzeci rozbiór Rzeczypospolitej, a tym samym ostateczna likwidacja państwa – na ponad 120 lat.

25 V 1794 r. Komisja Porządkowa określiła liczbę rekrutów w powiecie grodzieńskim, w którym znajdowały się z terenu dzisiejszej gminy Juchnowiec

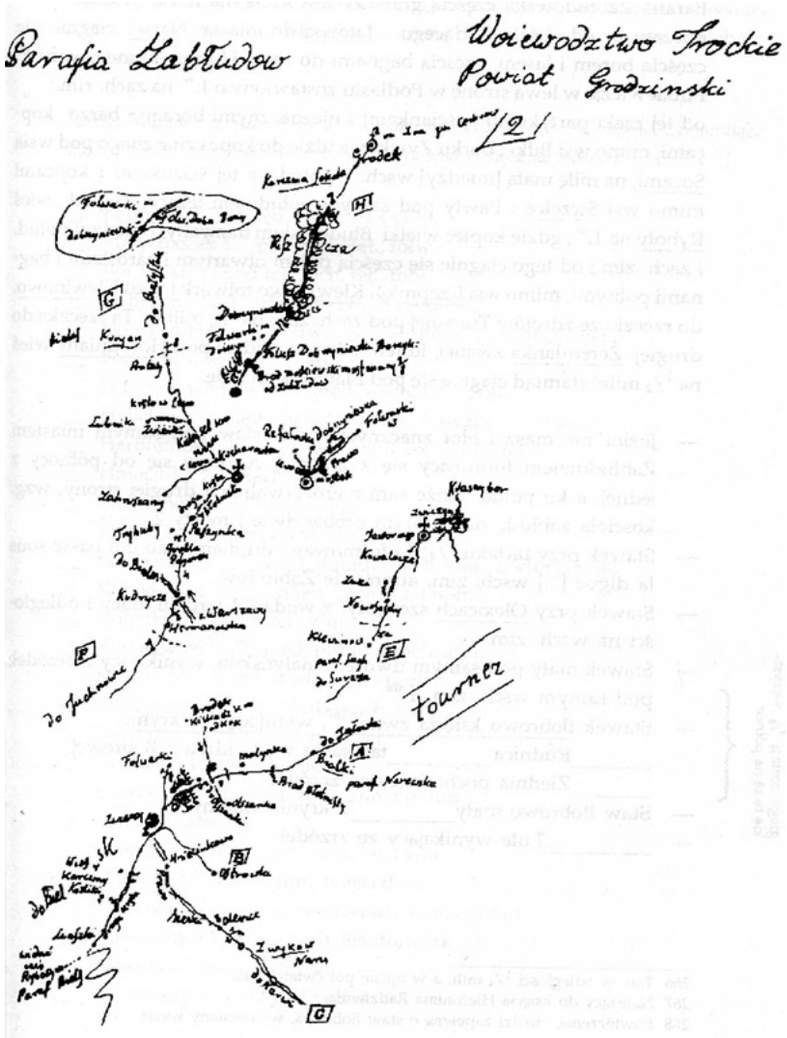

Il. 31. Parafia zabłudowska w 1784 r.
Karol de Perthées, kartograf, szkic z 1790 r.
„Opisanie Topograficzne Dekanatów w Królestwie Polskim z r. 1784 przez Plebanów Parafialnych uczynione..."
BN Kijów, nr I.6008.

okolice szlacheckie: Ignatki i Olmonty, wsie chłopskie klucza dojlidzkiego: Olmonty, Paceliszki i Solniki (Solniczki), poza tym wsie i folwarki Hermanówka (64 dymy wiejskie) i Janowicze (24 dymy ziemskie)[320]. Rekruci z nich mieli iść do Powstania Kościuszkowskiego. O ich losach nie wiemy nic.

17 VI 1794 r. Rada Najwyższa Narodowa powołała Sąd Najwyższy dla

[320] *„Tabela dymów rolniczych w powiecie grodzieńskim znajdujących się ostatnią taryfą zajętych do wybierania rekrutów podług niżej dla wiadomości Komisyi Porządkowej sporządzona*

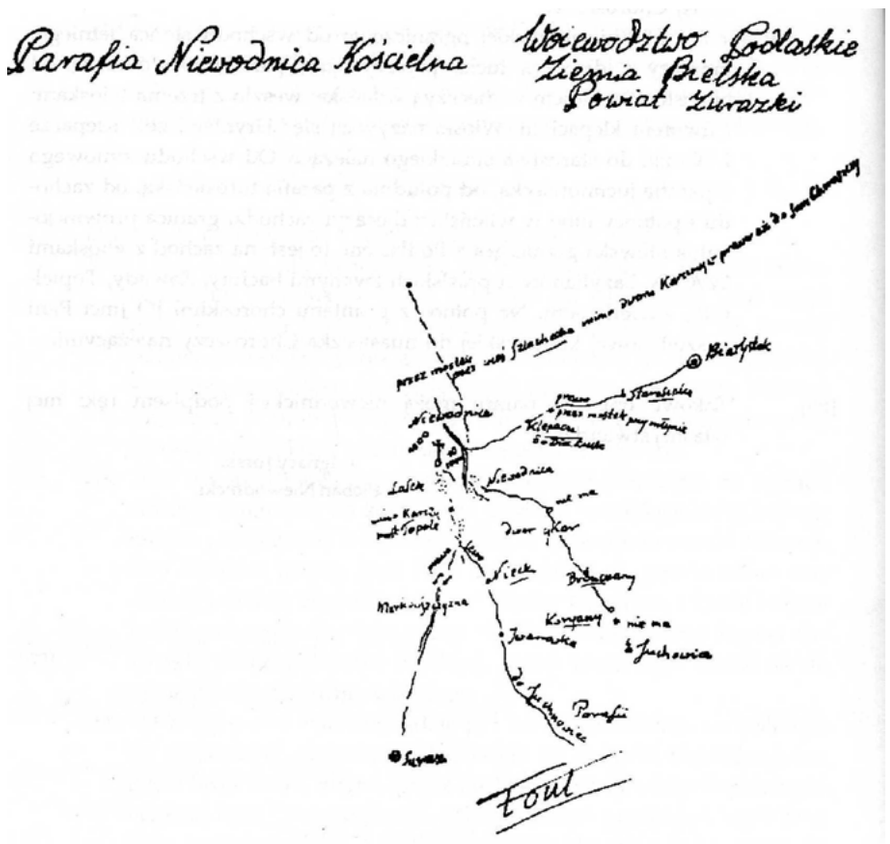

Il. 32. Parafia niewodnicka w 1784 r.
Karol de Perthées, kartograf, szkic z 1790r. „Opisanie Topograficzne Dekanatów w Królestwie Polskim z r. 1784 przez Plebanów Parafialnych uczynione..."
BN Kijów, nr I.6008.

Korony i Litwy złożony z 16 sędziów. Jednym z sędziów został Franciszek Ignacy Orsetty, dziedzic dóbr Juchnowiec z folwarkami: Góra, Juchnowiec Dolny i Wólka.

Na wsparcie Insurekcji przekazywano srebra kościelne z kościołów. W konsekwencji opustoszały skarbczyki kościelne. W Niewodnicy w 1798 trzeba było sprawić monstrancję i kielich. Ks. Rakowski, pleban juchnowiecki, sprzedał na ten cel różne przedmioty, które po stopieniu ważyły 6 grzywien (ok. 1,2 kg).[321] „Regestr srebra kościoła zabłudowskiego, przy tymże kościele zostającego z 30 VI 1794 r. stwierdzał, że „za rewersem na Skarb Publiczny do Komisji

r[ok]u 1794 m[iesiąc]a V 25 dnia", oprac. J. Urwanowicz, A. Woltanowski, „Studia Podlaskie, 1990, t. 1, s. 246.

[321] APar. Niewodnica, Księga sznurowa, k. 76.

Grodzieńskiej wzięto": kielichów 2 z patynami, krzyż 1, ampułek 2 „i inne różne wota w różnej próbie, ważące srebro w ogólności łutów 132 [ok. 1,7 kg]"[322].

Niechlubną rolę odegrał starosta suraski Piotr z Alkantary Ożarowski (ok. 1725-1794) – działacz polityczny, hetman wielki koronny od roku 1793, konsyliarz konfederacji generalnej koronnej w konfederacji targowickiej[323], członek konfederacji grodzieńskiej 1793 r. W 1764 podpisał elekcję Stanisława Augusta Poniatowskiego, którego początkowo był stronnikiem. Był posłem na sejm 1766 r. Był członkiem konfederacji radomskiej 1767 r. 23 X 1767 roku wszedł w skład delegacji Sejmu, wyłonionej pod naciskiem posła rosyjskiego Nikołaja Repnina, powołanej w celu określenia ustroju Rzeczypospolitej. W 1767 został kawalerem Orderu Świętego Stanisława, a w 1773 Orderem Orła Białego. Nie przebierał w środkach, aby dojść do bogactwa i dygnitarskich godności. Jurgieltnik Rosji i jeden z najzagorzalszych przeciwników reform ustroju w dobie Sejmu Wielkiego. Od roku 1789 współpracował z ambasadorem rosyjskim Ottonem von Stackelbergiem. Znajdował się na rosyjskiej liście płac z jurgieltem rocznym 2000 dukatów. Figurował w 1792 roku na liście posłów i senatorów posła rosyjskiego Jakowa Bułhakowa, która zawierała zestawienie osób, na które Rosjanie mogą liczyć przy rekonfederacji i obaleniu dzieła 3 maja. Po przystąpieniu do konfederacji targowickiej stał się filarem targowiczan w wojsku. Został mianowany w roku 1792 komendantem Warszawy. Sekował oficerów patriotów i śledził poczynania spiskowe. Poseł rosyjski Jakob Sievers zaproponował mu przejęcie laski sejmu rozbiorowego, który miał przeprowadzić II rozbiór Polski, jednak Ożarowski zażądał zbyt wysokiej ceny za swoje usługi. Na sejmie grodzieńskim w 1793 roku został mianowany przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego członkiem deputacji do traktowania z posłem rosyjskim Jakobem Sieversem. 22 VII 1793 r. podpisał traktat cesji przez Rzeczpospolitą ziem zagarniętych przez Rosję a 25 IX cesji ziem zagarniętych przez Prusy w II rozbiorze Polski. 19 XI 1793 r. mianowany hetmanem wielkim koronnym. W czasie insurekcji warszawskiej usiłował zdławić ją siłą, nie znalazł jednak poparcia u podwładnych. Pojmany, aresztowany, 9 V 1794 roku został razem z trzema innymi osobami przekazany przez Radę Zastępczą Tymczasową pod jurysdykcję Sądu Kryminalnego. W czasie procesu: „*Pytano go się, czyli on podpisał rozbiór kraju. Na to Ożarowski odpowiedział, że podpisał. Czyli on za to wziął pieniądze? Odpowiedział, że wziął i jeszcze bierze. Pytanie: czyli on wydał wojsku polskiemu ordynanse na łączenie się z Moskalami i na bicie Polaków? Przyznał, że to on wydał (...)*"[324]. Ożarowski jako zdrajca został skazany

[322] AA Białystok, APar. Zabłudów, Zb. dok. pap..

[323] D. Rolnik, *Szlachta koronna wobec konfederacji targowickiej (maj 1792 - styczeń 1793)*, Katowice 2000, s. 162.

[324] *Kronika powstań polskich 1794-1944*, Warszawa 1994, s. 33; http://pl.wikipedia.org/wiki/Piotr_O%C5%BCarowski

na śmierć przez powieszenie. Wyrok przyjął jako słuszny i podpisał go. Wyrok wykonano natychmiast 9 V 1794 r.[325]

Pod panowaniem Prus 1795-1807

24 X 1795 r. został podpisany traktat rozbiorowy. Część Podlasia, w tym Juchnowiec i okolice znalazły się w zaborze pruskim. Po dokonaniu nowego podziału administracyjnego ziemie te przynależały do prowincji Prus Nowowschodnich, departamentu białostockiego, w większości w powiecie suraskim, a jedynie Horodniany, Janowicze, Hermanówka, Niewodnica Nargilewska w powiecie białostockim[326].

Wsie starostwa suraskiego starały się o zastąpienia pańszczyzny czynszem. 18 VI 1803 r. z Rzepnik gromada tej wsi monitorowała władze Kamery Pruskiej w Białymstoku: „Wysoce Ustanowiona Wojenno Ekonomiczna Kamero. Już rok zakończył się, gdy odebraliśmy na podaną naszą notę rezolucją, iż mamy czekać, aż anszlag[327] będzie uczyniony w starostwie suraskim. A że żadnej nie odebraliśmy wiadomości, przeto ze wszelką powagą Wysoce Ustanowionej Kamerze przypominamy nasz interes, wsi Rzepników, względem osadzenia nas na czynszu, o co upraszając jako poddani zapisujemy się. Gromada wsi Rzepniki".[328]

W listopadzie 1805 r. przez teren (dzisiejszej gminy Juchnowiec) położony wówczas w Prusach Nowowschodnich maszerowali żołnierze rosyjscy, podążający za Bug, do zaboru austriackiego, na pomoc Austriakom w walkach z wojskami napoleońskimi.

Michał Hieronim Starzeński ze Strabli opisał przejście wojsk rosyjskich w 1805 r. przez Białystok, Wojszki i most w Ploskach: „Korpus rosyjski pod rozkazami [gen.] Benningsena, znajdował się w Grodnie i miał przejść przez obwód białostocki... Dzierżawcy dóbr rządowych, wezwani aby oświadczyli ile mają zboża i paszy, uczynili między sobą zmowę i przyjęli na siebie cała dostawę i utworzenie magazynów. Marszruta... przeprowadzenia korpusu 60.000 przez ich kraj... Rozkazy cesarza polecały dywizji Benningsena przybycie na dzień oznaczony do naznaczonego punktu.... Kurjer odjechał z paką sekcji map, wskazujących marszruty i punkta magazynów... Awangardy rosyjskie przybyły do Białegostoku, Knyszyna i Zabłudowa.... Ponieważ oddziały rosyjskie, według marszruty, miały przechodzić przez moje majątki: Pietków, Kuczyn i Kluków,

[325] *Kronika powstań polskich 1794-1944*, Warszawa 1994, s. 33; http://pl.wikipedia.org/wiki/Piotr_O%C5%BCarowski

[326] J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie (Neuostpreussen) 1795-1806*, Poznań 1963. Zob. H. Ch. Textor, D. F. Sotzman, T*opographisch Militarische Karte vom vormaligen Neu-Ostpreussen oder dem jetzigen Nordlichen Theil des Herzogsthums Warschau nebst dem Russischen Districk Mit Allerhoch-Lieutenans v. Geusau, und unter ortlicher Aufsicht des Quartiermeisters Oberst Lieutenans v. Stein aufgenomen vermessung Karte auf Blaetter reducirt nach eigenen trigonometrischen Messuungen und astronomisches Beobachtungen berichtigt, und nach dem topographisches Registern redigirt, vom ...*, Berlin 1808. Skala 1:155 000 - AGAD Warszawa, Zbiór kartograficzny, nr 479-1.

[327] Obwieszczenie.

[328] AP Białystok, Kamera, nr 2097 (dawna 1796), k. 339.

musiałem wszędzie tam dojeżdżać, aby ochronić folwarki i wsie od rabunku lub nieporządku... Wojska rosyjskie, przybyłe z głębi Rosji, nie rozumiały ani słowa po niemiecku. Urzędnicy cywilni, przemienieni na komisarzy wojennych, rekwirowali szkapy rozmaite od chłopów; te, dosiadane przez mirmidonów, z ostrogami im nieznanemi, źle kierowane, cofały się i wierzgały, co wzbudzało niemało wesołości u Rosjan. Gdy Rosjanie przybywali na miejsce oznaczone w marszrucie na noclegi, nie znajdowali furażów, lub też pisarze magazynowi spierali się z nimi co do gatunku i wagi siana; owies przygotowywano nie nasypano w worki, lecz w kupach. Pułk więc o tysiącu koni musiał oczekiwać na rozdział obroku do północy. Zapominano też o wozach potrzebnych do przewiezienia siana; kawaleria nie mogąc czekać na takowe, otwierała gwałtem stodoły włościan i takowe wypróżniała. Urzędnicy i magazynierzy pruscy obchodzili się po grubiańsku z mieszkańcami. Zabawnem wydarzeniem nazwać można, że nazajutrz o świcie szwadrony kirasjerów, najpiękniejsze jakie widziałem kiedy w życiu, rozsypane po wsiach, pomyliwszy się w drodze gubiły się, i znaleźć się dopiero potrafiły w kilka godzin później. Dzielny generał Tuczkow, przybywszy do Wojszków, stracił swój oddział, i oczekiwać musiał na niego przy moście w Ploskach. Obecny komisarz pruski skrył się do oberży, dopiero kozacy go odnaleźli. Udałem się tam konno dla widzenia przepysznej artylerii dwóch pięknych pułków piechoty i dwóch pułków kirasjerów, składających oddział tego generała. Nieszczęśliwy Prusak poznawszy mnie, żądał gestami protekcji; podał generałowi pakę papierów: niektóre wiatr unosił, inne sam rozdzierał. Wystąpiłem jako pojednawca. Trudno uwierzyć, lecz karty wojenne, w kraju znanym przeze mnie jak mój pokój, były zupełnie fałszywe; nazwy wsi tak przekręcone, że trzeba było odgadywać je i domyślać się. Gniew generała uśmierzył się, a znalazłszy na nich obznaczone moje wioski, ofiarowałem się na przewodnika, zaprosiwszy kilku oficerów, by mnie odprowadzili do domu”[329].

Dla bezpieczeństwa przed rabunkiem w kościele juchnowieckim złożone były wówczas różne wartościowe przedmioty. W księdze chrztów z tego czasu znajdujemy opis wydarzeń: „w roku 1805, z wtorku na środę, tj. z dnia 26 na 27, w miesiącu listopadzie złodzieje odbiwszy drzwi u zakrystii, przez wykręcenie probojów, kłódki i zamku i którzy pierwej dziury naokoło zamku pokręciwszy i dać rady nie mogli, aż zaczęli drzwi wybijać i tak probój wyleciał. Zabrali rzeczy w tem schowaniu będące przed Moskalami, tj. WM JM pani Magdalenie Todwenowej srebro i suknie etc., WM JM panu chorążemu Lewickiemu futra, suknie, etc., organistemu Piotrowi Grendyszowi czerwonych zł pol. 12, płótna sztuk 1, bieliznę, JM księdzu Kazimierzowi Dzieszkowi zł pol. 150. Kościelnych rzeczy nie wzięli, oprócz buławy miedzianej, pozłacanej”[330].

[329] M. H. Starzeński, *Pamiętniki*,t. 5 [w:] W. Podbielski, *Urywki brakujące odnalezione według tłumaczenia Sędziego [Wincentego] Podbielskiego* [kopia sporządzona przez K. Kraszewskiego], s. 116 -123.

[330] APar. Juchnowiec, Chrzty 1797-1808.

Pod panowaniem Rosji 1807-1915

Obwód białostocki 1807-1842

Na mocy traktatu tylżyckiego z 27 X 1807 r. obwód białostocki, obejmujący powiaty: Białystok, Bielsk, Drohiczyn i Sokółkę, włączono do Rosji. Również obszar współczesnej nam gminy Juchnowiec, położony w powiecie białostockim, z krótką przerwą w 1812 r. znajdował się aż do 13 VIII 1915 r. w Rosji. Car Aleksander I 27 X 1807 r. wydał pierwszy manifest do mieszkańców obwodu, zapewniając: „Wszystkie prawa i przywileje wasze zostaną nieodjętemi. Wyznanie religii waszej w całości się zachowa. I własność każdego, prawnie mu należna, nie tylko tknięta nie będzie, lecz jeszcze się pożytki wasze pomnożą rozciągnięciem na was prerogatyw i zaszczytów dawnym poddanym Rosji właściwie służących”

Kampania napoleońska 1812

Wkroczenie wojsk napoleońskich społeczeństwo Juchnowca odebrało jako wskrzeszenie Polski. Po 27 VII, a przed 11 VIII 1812 r. proboszcz juchnowiecki zapisał: „Tu egzystencja Polski, a razem i kalendarz rzymski, według którego metryki umarłych piszą się”[331]. Wojskami francuskimi dowodził gen. Jean'a Reynier. Rozpoczął się kilkumiesięczny okres niepodległości. 3 VII 1812 r. mieszkańcy obwodu białostockiego złożyli akces do Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego. Konfederacje miały stanowić zaczątek przyszłej państwowości Polski na ziemiach wyzwalanych przez Napoleona.

Marszałkiem konfederacji białostockiej został Józef Zawadzki. Do Rady Tymczasowej weszli Michał Starzeński ze Strabli, Joachim Józef Wołłowicz[332] z Jasionówki, Franciszek Orsetty z Juchnowca, Antoni Wróbel, Józef Łazowski[333] z Zalesian i Rumejk, Józef Grabowski, Jan Grzymała, Jerzy Tołwiński, Stanisław Budzyński. Franciszek Orsetty, oficer Księstwa Warszawskiego, został naczelnikiem utworzonej wtedy Gwardii Narodowej w Białymstoku[334].

Napoleon wskazał w lipcu 1812 r. Wiktora Grądzkiego[335] na członka białostockiej Izby Administracyjnej, ale ten został zmuszony przez cofające się wojska rosyjskie, wraz z prezydentem trybunału białostockiego, Michałem Daszkiewiczem udać się do Rosji. Dlatego już w 1812 r. w archiwum juchnowieckim jego żonę Zuzannę z Drewnowskich nazywano wdową. Tymczasem

[331] APar Juchnowiec, Zgony 1809, k. 15.

[332] T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, r. 11, Poznań 1889; *Spravočnyj kalendar po gorode Belostoke na 1913* god., Białystok 1913, s. 72.

[333] Józef Łazowski zmarł w 1845 r. Zob. epitafium na ścianie kościoła w Juchnowcu.

[334] PSB, t. 24 s. 256.

[335] Może tożsamy z Wiktorem Grądzkim herbu Łada, synem Jana i Marianny z Chmielewskich. Zob. http://www.katalogszlachty.com/index.php?option=com_content&id=9683:szlachta-herbowa-wojewodztwa-augustowskiego- erbowa-wojewodztwa--augustowskiego-w-i-poowie-xix-wieku-litera-g

Wiktor Grądzki powrócił do Białegostoku 20 I 1813 r. Zmarł śmiercią samobójczą w 1815 r. w majątku Klukowie koło Ciechanowca, należącym wówczas do hrabiego Michała Starzeńskiego[336].

W Kampanię Napoleońską zaangażował się też Ignacy Kruszewski, syn Ludwika, właściciela majętności Niewodnica Nargilewska. Po upadku Napoleona i powrotu władztwa rosyjskiego imperator nakazał konfiskatę własności Polaków – uczestników wojny po stronie francuskiej. 12 XII 1812 r. opublikowano manifest cara, wyznaczający dwumiesięczny termin powrotu do kraju. Sporządzono i opublikowano „Imienny rejestr obywatelów obwodu białostockiego wybyłych za granicę i na naznaczony dwuchmiesięczny termin nie zwróciwszy się do Państwa Rosyjskiej Imperii, których majątki znajdujące się w tutejszym obwodzie, wskutek Najwyższego Manifestu 12 Decembra 1812 r. podpadają konfiskacji na konto skarbu, a niektóre po różnym okolicznościam powinny być pod zaprzeczeniem".[337] Rejestr wymieniał m. in. Niewodnicę Nargilewską. To pewnie było powodem, że tytuł prawny do Niewodnicy Nargilewskiej dostał się Uziębłowej, córce Ludwika, a nie któremuś z jej braci.

Na liście majątków przeznaczonych do konfiskaty znalazły się też dobra zabłudowskie, należące w 1812 r. do księcia Dominika Hieronima Radziwiłła (a w tym majętności: Dojlidy i Janowicze). Dominik Radziwiłł (IX 1786-11 XI 1813) w 1811 r. wyposażył 8 pułk ułanów, otrzymał stopień pułkownika i został jego dowódcą. 28 VI 1812 r. na czele tego regimentu wkroczył do Wilna. Bił się pod Ostrownem, ranny był pod Witebskiem. Wykonał znakomitą szarżę pod Hanau, która otworzyła Napoleonowi drogę odwrotu spod Lipska, przez próbujące go zatrzymać wojska bawarskie. Sam jednak został ranny i wkrótce, tj. 11 XI 1813 zmarł[338].

Skonfiskowane miały być dobra Juchnowiec, z folwarkami: Góra, Juchnowiec i Wólka, będące własnością Franciszka Orsettyego, folwark Turośń Dolna – Antoniego Skiwskiego, folwarki Markowszczyzna, Niewodnica Korycka, Niewodnica Dolna – ojca Stefana Łyszczyńskiego, folwark Zalesiany – ojca Antoniego Kobylińskiego, Augustyna Makaciewicza – kolonie wsi Wojszki[339].

Koło Wojszek znajduje się cmentarz zwany Francuskie Mogiłki. Prawdopodobnie pochowano tam żołnierzy armii napoleońskiej, którzy wracali w 1813 roku spod Moskwy. Podczas budowy w 1963 r. drogi z Wojszek do Tryczówki natrafiono na dwie zbiorowe mogiły młodych mężczyzn. Przy nich leżały resztki toreb skórzanych, mogli to być żołnierze Napoleona[340]. Bardziej

[336] PSB, t. 8, 1959-1960, s. 562.
[337] BU Warszawa, sygn. 144807.
[338] http://www.eduteka.pl/doc/radziwill-dominik-ix-1786-11-xi-1813-ofic-poi. [Dostęp 3 VII 2013 r].
[339] J. Maroszek, *Konfiskaty mienia mieszkańców Białostocczyzny po wojnie z Rosją 1812 r.,* [w:] „Rubieże", r. 1992, nr 1, s. 101-107.
[340] http://www.przegladprawoslawny.pl/articles.php?id_n=166&id=8 [Dostęp 7 VII 2013].

prawdopodobnem jest, że ten cmentarz wojskowy powstał wcześniej, po bitwie stoczonej pod Wojszkami w 1792 r.

Powstanie styczniowe 1863

Pierwszą bitwę powstańcy stoczyli 22 stycznia 1863 r. pod Surażem, w którym stacjonowała kompania żołnierzy rosyjskich. Dowodził Władysław Cichorski ps. Zameczek (1822-1876), a jego oddział złożony ze szlachty zaściankowej zdobył Suraż.

22 V 1863 r., w czasie odpustu św. Trójcy w kaplicy w Zawykach, doszło do zgromadzenia się oddziału partyzantów. W nabożeństwie uczestniczył duszpasterz prawosławnej parafii suraskiej ksiądz Konstanty Prokopowicz. Współdziałał on z moskiewskim wojskiem w tropieniu powstańców. 23 V 1863 r. powstańcy powiesili go na topoli w Surażu na przeciw popówki prawosławnego (23 V 1868 r. wzniesiono w miejscu egzekucji pomnik w postaci kamiennej piramidy, zwieńczonej 3-metrowym krzyżem, umieszczono tam tablicę z inskrypcją)[341]. Doszło do aresztowań mieszczan suraskich, którym skonfiskowano grunty i własności. Aktywną działalność prowadzili bracia Konopińscy, właściciele bliskiego Surażowi mająteczku ziemskiego Reńszczyzny.

W działania powstańcze angażował się też rzymskokatolicki proboszcz z Turośni, zajmując się aprowizowaniem powstańców.

Powstańcy powiesili w Turośni kowala, znanego w okolicy denuncjatora, który wszystkim dał się znać fałszywymi donosami. Rosyjski gen. lejtnant Zachar Maniukin „kat Podlasia", pacyfikujący teren, podarował wdowie po kowalu dworską kuźnię należącą do hrabiny z Ossolińskich Jabłonowskiej. Dziedziczka zakwestionowała darowiznę, wynagradzając kowalichę domem z ogrodem. Kowalicha odwołała się. W efekcie Powierocznaja Kommisja podjęła decyzję: „Kuźnię kowalisze zwrócić natychmiast, zarządzającego zaś dobrami za sprzeciwienie się woli wyższej władzy, administracyjną drogą wysłać na Sybir, etapnym porządkiem."[342]

13 X 1863 r. obywatele województwa grodzieńskiego, obejmującego były obwód białostocki w piśmie do Rządu Narodowego, stwierdzali swoją niezłomną wolę przynależności do Królestwa Polskiego. Wybitną rolę odgrywał marszałek szlachty guberni grodzieńskiej, Wiktor Wacław Starzeński, właściciel Strabli i Niewodnicy Nargilewskiej[343].

Ważnym ogniskiem ruchu powstańczego były Zalesiany (dziś w gminie Turośń Kościelna), mająteczek ziemski Kazimierza Kobylińskiego (1816-1863). Należał on do patriotów, którzy najchlubniej zapisali się w dziejach powstania. Gdy tylko nadeszły wiadomości o przystąpieniu do otwartej walki z za-

[341] Iosif (Sokolov), *ep., Grodnenskoj pravoslavno-cerkovnyj kalendar...*, cz. 2, s. 373-377.
[342] J. Maroszek, W. F. Wilczewski, *Dzieje obszaru gminy Turośń Kościelna,* Turośń Kościelna 1997, s. 19.
[343] Czasopismo „Niepodległość", z 7 XI 1863 r.; H. Mościcki, *Unia Litwy z Polską*, Warszawa 1919, s. 111.

borcą zorganizował partię, do której zaciągnęli się: obaj jego synowie, Adolf i Konstanty, zięć Rafał Korycki, Adolf Kobyliński, bratanek z Horodnian (syn Tomasza), siostrzeniec - Adolf Nowosielski oraz liczny zastęp młodzieży szlacheckiej z okolicy. Adiutantem swym mianował Kobyliński Adolfa Nowosielskiego (znanego z działalności konspiracyjnej na terenie Białegostoku), który wsławił się niezwykłym męstwem bojowym. Kazimierz Maciej Kobyliński miał wybitny talent organizacyjny, partię swą potrafił przekształcić w silny oddział kawalerii podlaskiej, liczący około tysiąca koni[344].

Aleksander Kobyliński, rodzony brat przywódcy partii powstańczej Adolfa, urodzony w 1825 r., był od 1837 r. uczniem białostockiego gimnazjum, od 1848 r. pracował w sądzie powiatowym w Białymstoku. Gdy rozpoczęły się konfiskaty majątków uczestników powstania styczniowego, czynił przeszkody tym, którzy chcieli nabywać z licytacji przedmioty pochodzące z konfiskat. 23 IX 1863 r. został aresztowany i następnego dnia w trybie administracyjnym zesłany do guberni kostromskiej. W 1867 r. zwolniony został z katorgi bez prawa powrotu do stron rodzinnych, ale pozwolono mu osiąść na terenie Królestwa Polskiego[345]. W kościele w Niewodnicy Kościelnej znajduje się pamiątka po rodzinie powstańców Kobylińskich z Zalesian - statuetka z hebanu Matki Boskiej, wykonana przez murzyńskiego rzeźbiarza z Kinszasy w Zairze, ofiarowana przez Izabelę Kuczyńską (wnuczkę powstańca 1863 r. Aleksandra Kobylińskiego) i jej męża Władysława, potomków zalesiańskich Kobylińskich, ze stosowną inskrypcję informującą o korzeniach rodzinnych i tragedii powstańczej[346].

Inny styczniowy powstaniec, Paweł Powierza, urodzony 24 I 1844 w majątku Czaje koło Drohiczyna, zmarły 1 XII 1914 r. w Warszawie (pochowany na cmentarzu Powązkowskim.), pozostawił po sobie pamiętnik, spisany latach w 1902-1910 r.[347] Pragnął utrwalić przede wszystkim pamięć o czynach swego bohaterskiego dowódcy, Kazimierza Kobylińskiego, oddalić podejrzenia rzucane na Adolfa Kobylińskiego, syna i adiutanta Kazimierza Kobylińskiego, że (w Siedlcach przy ujawnieniu) poszedł na współpracę z rosyjskim gen. Maniukinem. Z Adolfem Kobylińskim Powierza związany był więzami przyjaźni

[344] H. Mościcki, Białystok. *Zarys monograficzny, Białystok 1933* , s. 159, H. Zdanowicz, *Kazimierz Kobyliński najpiękniejsza postać Grodzieńskiego Powstania 1863 r.,* [w:] http://pamiec.org.pl/844/. [Dostęp 8 VII 2013]; W CAH Grodno, f. 11, op. 3, nr 45 a, k. 4 przechowywany jest *Plan ziemli raznych władielcew dieriewni Zaliesiany... Sostawliał ziemliemier W. Kułagin.* Plan sporządzono ok. 1865 bez wątpienia w związku z konfiskatą popowstaniową majątku Kobylińskich. Potomkowie Kazimierza Kobylińskiego podejmowali kroki w niepodległej Polsce odzyskania ojcowizny. Dopiero wiosną 1939 r. zdołali uzyskać wyrok sądowy przyznający im 80 ha z 330. Wszystko utracono po reformie rolnej 1944 r. Dziedzictwo rodu Kobylińskich, gniazdo rodzinne od 300 lat, bezpowrotnie przepadło.

[345] CAH Wilno, f. 378, p/ 1863, nr 758; J. Trynkowski, *Gimnazjum. Z dziejów Gimnazjum Białostockiego (1777) 1802-1915*, s. 306.

[346] List Izabeli Nowickiej-Kuczyńskiej z Warszawy, w lutym 1988 do ks. Franciszka Wilczewskiego, proboszcza w Niewodnicy

[347] 9 IV 1933 r. Bolesław Andrzej Powierza (1883-1944) syn autora , przepisał i rozesłał maszynopis pamiętnika

i niemal rodzinnie, bo Adolf był narzeczonym jego bliźniaczej siostry Łucji Powierzówny. Pisał, że w partii Kobylińskiego znajdowało się 24 uczniów gimnazjum. Wśród wymienianych osób z okolic Juchnowca wyliczał:, „Kobyliński Adolf umarł w więzieniu w Grodnie, Kobyliński Konstanty wysłany, Kobyliński Adolf – drugi wysłany. Grodzki – wyemigrował, powrócił do kraju – zwariował... Michałowski – wyemigrował, powrócił do kraju, zwariował, Sakowicz wyemigrował do Szwajcarii"[348]. Wspomniany Sakowecz, to może Eugeniusz, mąż Józefiny Janiewicz-Janiewskiej ze Złotnik, którego syn Bronisław do 1894 r. był właścicielem Złotnik? Wspomniany „Grodzki", to najpewniej syn Wiktora Grądzkiego i Zuzanny z Drewnowskich, właścicieli Niewodnicy Lewickich. Ojciec jego w 1815 r. popełnił samobójstwo, on jak czytamy „zwariował".

Wielokrotnie w tekście Paweł Powierza wzmiankuje o dworze swoich rodziców – Niewodnicy Nargilewskiej, w którym zamieszkiwał w okresie gimnazjalnym (1862 r.). Kilkakrotnie zajeżdżał tam w czasach powstania. „1862 roku. Ja wyjechałem na razie [z Białegostoku] do Niewodnicy, gdzie pomagałem Ojcu w gospodarstwie. Miałem wtedy lat 18". W innym miejscu pisze: „Ja byłem w tym czasie w domu. Pewnej nocy dano mi znać, ażebym stawił się w oznaczonym miejscu, celem przeprowadzenia znanymi mi drogami części partii spod Walił, która chciała przedostać się do Królestwa. Zastałem tam 36 ludzi. Prowadził ich niejaki Sikorski. Mieli kilka dubeltówek, a poza tym kosy. Przeprowadziłem ich przez lasy hermanowskie do lasów turośniańskich, gdzie przejął ich inny przewodnik". Już po powstaniu znów odwiedził rodzinny dom – „Na trzeci dzień stanąłem w Niewodnicy pod Białymstokiem – w domu. Było to w lutym 1865 roku, czyli po półtorarocznej przeszło nieobecności. Rodziców zastałem przy życiu. Radość staruszków była wielka... Gospodarka była w opłakanym stanie. Parobków nie było, więc pola były nieobsiane. W domu zabawić mogłem tylko do następnego dnia". W archiwum parafialnym w Juchnowcu zachowała się księga „Ludność parafii Juchnowiec w 1862", zawierająca spisy wszystkich katolików zamieszkujących parafię. Odnajdujemy w niej informację: „Dwór Niewodnica Nargilewska: pan Antoni Powierza, lat 69, żona Antonina lat 55, syn Paweł lat 18, córka Łucja lat 20, druga córka Konstancja lat 13." W bezpośrednim sąsiedztwie dworu Powierzów w Niewodnicy Nargilewskiej istniał inny dwór o tej nazwie, w 1862 r. własność Wiktora hr. Starzeńskiego, marszałka szlachty guberni grodzieńskiej, skonfiskowany w 1865 r. za udział właściciela w Powstaniu Styczniowym[349]. Dokładne badania terenowe przeprowadzone w tym rejonie wskazują, że dwór Powierzów znajdował się na zachód od wsi Niewodnicy Nargilewskiej i siedliska dworskiego Starzeńskich (gdzie w 1906 r. wzniesiono zachowany do dziś murowany dwór). Obecnie na miej-

[348] *Wspomnienia z powstania styczniowego 1863 roku. Testament moralny autora*, oprac. L. Bokauszyn i K. Filipow, Białystok 1996, s. 92-93; Recenzja wydawnictwa autorstwa J. Maroszka [w:] „Białostocczyzna", nr 2(42)1996),

[349] Zob. inwentarz majątku Niewodnica Nargilewska z maja 1852 r. – CAH Grodno, f. 1, op. 27, nr 1258, k. 27 – przesłany gubernatorowi grodzieńskiemu w związku z toczącym się procesem konfiskaty.

scu dworu Powierzów na wzgórzu, na polu ornym, gdzie bezimienny strumień uchodzi do rzeczki Niewodnicy zachowały się ślady siedliska dworskiego i osady młyńskiej.[350] Teren należy obecnie do gminy Juchnowiec Kościelny.

W 1865 r., za udział w Powstaniu Styczniowym Pawła Kasperewicza dobra Juchnowszczyzna znalazły się na liście majątków podlegających przymusowej sprzedaży. Nowym właścicielami zostali Lebiediewowie. We dworze stale zamieszkała Maria Lebiediew licząca w 1873 r. 24 lata. Majętność obejmowała wówczas ok. 350 ha gruntów.[351]

Na liście skonfiskowanych majątków po powstaniu 1863 r. spotykamy Stanisława Łazowskiego (z Rumejk?) z guberni grodzieńskiej, któremu skonfiskowano dobra 253 dziesięciny ziemi[352].

Ciekawą informację podał w 1939 r. „Dziennik Białostocki": „Dzięki uprzejmości pana sędziego [Karola – dop. JM] Korab Karpowicza otrzymaliśmy do zużytkowania kopie rękopisu Mieczysława Korzeniewskiego z Lubiejek, który w 1907 r. na podstawie opowiadań dziadka swego i osób pamiętających powstanie 1863 r. opisał bohaterski zgon Karoliny Popławskiej u jej narzeczonego Zygmunta Wielickiego".[353]

W podzięce za pokonanie polskiego powstania styczniowego i dla upamiętnienia poległych żołnierzy rosyjskich we wsi Wojszki, w prawosławnej parafii rybołowskiej wzniesiono kaplicę wotywną św. Archanioła Michała. 7 XI 1864 r., generał gubernator wileński Michał Murawjow zwany „Wieszatielem", wyasygnował 500 rubli na murowaną świątynię swego patrona. Parafianie zebrali 100 rubli i zobowiązali się dostarczyć kamienie oraz wykonać roboty niefachowe. Jak głosi tradycja, kaplica stanęła na posesji poczty, obok karczmy. Uroczysta konsekracja odbyła się 17 X 1865 r. Kaplicę otoczono kamiennym ogrodzeniem. Odprawiano w niej nabożeństwa, m.in. za fundatora Murawjowa „Wieszatiela"[354]. Kaplica funkcjonuje dotąd.

Na pamiątkę pokonania polskiego powstania 1863-1864 r. tenże Murawjow fiarował do cerkwi zabłudowskiej srebrny krzyż ołtarzowy[355].

23 V 1933 r. w Juchnowcu „zmarł 89-letni Józef Pietraszewski weteran powstania 1863 roku"[356]

[350] P. Powierza, W*spomnienia z powstania styczniowego...,* s. 11-13, 70; J. Maroszek, rec.

[351] SG, t. 15, cz. 1, s. 28.

[352] *Spisok imenjam Severo-zapadnogo kraja podležaščim objazatenoj prodažv 2-ch godičnyj srok na osnovanu wysočasščajšogo povelenja 10 dekabrja 1865 g. I po Grodnenskoj gubernii,* Wilno 14-15.

[353] *Karolina* „Dziennik Białostocki" 9 II 1939, s. 5.

[354] Iosif (Sokolov), ep.,*Grodnenskoj pravoslavno-cerkovnyj kalendar...*, cz. 1, s. 112; M. Bołtryk, O*chotnicza Straż Pożarna w Wojszkach ma sto lat, a może i więcej. Skąd o tym wiadomo?*, „Przegląd Prawosławny", r. 2002, nr 8 (206); http://drzewoisacrum.eu/pl/trasa/wojszki/informacje [Dostęp 7 VII 2013]

[355] Iosif (Sokolov), e*p.,Grodnenskoj pravoslavno-cerkovnyj kalendar...,* cz. 1, s. 171.

[356] Gazeta Białostocka Dzień Dobry", 1933 r..

Uwłaszczenie chłopów i przemiany struktury własności 1861-1915

Akt z 19 II 1861r. informuje o zniesieniu pańszczyzny na terenie Imperium Rosyjskiego. Demonstracje chłopskie w majątku Zabłudów[357].

Akcję uwłaszczenia chłopów poprzedziła akcja sporządzania inwentarzy majątków ziemskich.[358]

Tabela 3. Zachowane rękopiśmienne inwentarze dóbr ziemskich z terenu współczesnej nam gminy Juchnowiec Kościelny

Dobra	Data	Źródła
Hermanówka	19 X 1853	CAH Grodno, f. 1, op. 27, nr 1258, k. 126-128
Horodniany	31 VIII 1865	CAH Grodno, f. 31, op. 1, nr 45, k. 126-133
Kożany Teodozego Janiewicz-Janiewskiego	1847	CAH Grodno, f. 10, op. 3, nr 12
Niewodnica	6 VIII 1852	CAH Grodno, f. 1, op. 27, nr 1258, k. 27-28
Juchnowiec i Hołówki Kazimierza Michałowskiego	1857-1859	CAH Grodno, f. 2, op. 15, nr 557, k. 1-167
Juchnowiec	1846	CAH Grodno, f. 31, nr 269, k. 3-32
Juchnowiec Kościelny kościół	1844	CAH Grodno, f.31, op. 2, nr 289
Dojlidy	1847	CAH Grodno, f. 31, op. 2, nr 481, k. 37-42

[357] Biblioteki Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego Wrocław, Archiwum profesora Stanisława Poniatowskiego, nr 385/1

[358] Szumski J., 1984: *Uwłaszczenie chłopów w obwodzie białostockim oraz północno-wschodniej części Królestwa Polskiego*, [w:] Wieś i rolnictwo ziem północno-wschodniej Polski w II połowie XIX i początkach XX w.

Tabela 4. Struktura własności gruntów ornych w 1890 r. na terytorium współczesnej nam gminy Juchnowiec Kościelny

Nazwa osady	Właściciel	Ziemia orna	Łąki i pastwiska	Lasy	Nieużytki	Razem
Gmina Zabłudów						
w. Solniki Białostockie	Łubnickie Tow. Włościańskie	171	41 ½	4	15	231 ½
Solniki kolonia	M. Zakrzewski	7	1 ½	-	-	8 ½
Gmina Zawyki						
w. Kożany	Kożańskie Tow. Włościańskie					114 ½
w. Czerewki	Kożańskie Tow. Włościańskie					218 ¾
w. Zajączki	Kożańskie Tow. Włościańskie					199 1/2
w. Biele	Bielskie Tow. Włościańskie					497 ¾
w. Klewinowo	Bielskie Tow. Włościańskie					877 ¾
w. Pańki	Pańkowskie Tow. Włościańskie					208 ¼
w. Dorożki (Doroszki)	Pańkowskie Tow. Włościańskie					560
w. Rostołty	Rostołtowskie Tow. Włościańskie	442	147	60 ¼	28 ½	677 ¾
w. Tryczówka	Rzepnickie Tow. Włościańskie					446
w. Simuny	Sieminowskie Tow. Włościańskie					322 ¾
w. Bogdanki	Bogdankowskie Tow. Włościańskie					284 ½
w. Baranki	Bogdankowskie Tow. Włościańskie					560 ½
[cerkiew w Kożanach]	Rybołowska cerkiew parafialna	23 ½	13	3	9	48 ½
Maj. Kożany Kolonia Berezowo	Julia Giedroić	156	119	38	12	325
Folwark Zaleskie	Julia Giedroić	105	15	-	30	150
Gmina Dojlidy						
Olmonty	Dojlidzkie Tow. Włościańskie					386 ½
kolonia Izabelin	Zofia *Rüdiger*					

maj. Trojanowszczyzna i Olmonty	Emilian Rutkowski	53	21	16	7	97
maj. Olmonty	Franciszka Lubowicka	16	4	-	-	20
maj. Sobolewszczyzna i Olmonty	Różni właściciele					
Gmina Białostoczek						
uroczysko Woroszyłowszczyzna	Białostoczańskie Tow. Włościańskie	32	24 ½	-	1	57 ½
Okolica Horodniany	Białostoczańskie Tow. Włościańskie	7	13		1	21
Osady Ignatki i Zalesiany	Białostoczańskie Tow. Włościańskie	39	8	-	-	47
uroczysko Księżyn	Bernard Zaczeniuk	8	45	4	¾	57 ¾
maj. Ignatki	Jan Borowski	8	-	-	-	8
osada Horodniany	różni właściciele	44	29	3	16	92
Wieś Hryniewicze	Starosielskie Tow. Włościańskie	135	103	-	32	270
maj. Horodniany uroczysko Klementynowo	Adolf Rejngard	238	54	90	78	460
Gmina Juchnowiec						
w. Juchnowiec	Juchnowieckie Tow. Włościańskie					340 ½
w. Hołówki Stare	Juchnowieckie Tow. Włościańskie					190 ¾
w. Hołówki Siółki	Juchnowieckie Tow. Włościańskie					110
w. Ogrodniczki	Juchnowieckie Tow. Włościańskie					94 ¾
w. Szerenosy	Juchnowieckie Tow. Włościańskie					31
w. Złotniki	Juchnowszczyniańskie Tow. Włościańskie	469	41	1	17	399 4/4
w. Wólka	Juchnowszczyniańskie Tow. Włościańskie					128 ½
w. Janowicze	Janowiczyńskie Tow. Włościańskie	225	40	20	11	296
w. Koplany	Koplańskie Tow. Włościańskie	162	32	15	4	103
w. Bronczany	Koplańskie Tow. Włościańskie					78 ½

w. Ignatki	Koplańskie Tow. Włościańskie					32
w. Hermanówka	Nowosadzkie Tow. Włościańskie	600	51 ½	18	10	234 ½
w. Niewodnica Lewicka	Lewickie Tow. Włościańskie	287 ¼	30 ½	5	7	223 ½
w. Niewodnica Nargilewska	Lewickie Tow. Włościańskie					40 ½
w. Romejki	Lewickie Tow. Włościańskie					66
w. Pomygacze	Pomygackie Tow. Włościańskie	851	65	20	76	869 ½
w. Juchnowiec Poduchowny	Pomygackie Tow. Włościańskie					73 ½
w. Juchnowiec	Kościelnej ziemi	30	1 ½	-	1 ½	33
maj. Hermanówka i folwark Zatopolany	Aleksy Dorn	284	85	250	181	800
maj. Ignatki	Luba Rejngard	60	31 ½	61 ½	12 ¾	165 ½
maj. Niewodnica Lewickie zaścianek Mańkowizna	następcy Michała Nowickiego	173	156 ½	166 ½	23	519
maj. Niewodnica Nargielewska zaścianek Cegielnia	Dymitr Wojejkow	204	62	113	30	409
maj. Romejki zaścianek Kojrany	Władysław Czarkowski	133	56	57	11	257
maj. Juchnowiec Góra, Hołówki, Franpol	Ignacy Lachnicki	588	78	142	37	845
maj. Juchnowszczyzna, folwark Wólka	Wiktor Lebiediew	220	86 ½	6 ½	11	334
maj. Janowicze, Zatopolany, Widziki	Michał Karpowicz	146 ½	73	126	4 ½	350
maj. Złotniki, fol. Ostasze fol. Przybórka	Bronisław Sakowicz	172	23	-	7	202 ½
maj. Koplany Bronczany	Aleksander Brzozowski	28 ½	17	22	2 ¼	69 ¾
maj. Koplany Bronczany	Konstancja Duzy	160	20	60	-	210

maj. Koplany Bronczany	Wincenty Szamotuło	91	25	34	-	150
okolica Szerenosy	różni właściciele	61	1	7 ¾	¼	75
przy wsi Ogrodniczki	różni właściciele	13	1	3	-	17
przy wsi Janowicze	różni właściciele	5	18	7	-	30

Źródło: Spisok' zemlevlad"nij v Grodnenskoj gubernii, [oprac.] A. Dikov, Grodno 1890.

Właściciele ziemscy zostali zobowiązani do przekazania chłopom działki przyzagrodowej oraz nadziału gruntowego, za który chłopi mieli płacić czynsz lub odpracowywać go w postaci powinności pańszczyźnianych[359]. Ustawa bezwarunkowo zezwalała chłopom na wykup zagrody, natomiast wykupienie nadziału do 1891 mogło mieć miejsce jedynie za zgodą właściciela ziemskiego. Wykup dokonywany był całą wspólnotą, nigdy indywidualnie. Instytucja gminy wiejskiej utrudniła popularyzowanie się wśród chłopów postawy przedsiębiorczości i dążeń do inwestycji we własny grunt. Reforma ta była jednak skrajnie niekorzystna dla chłopów, którzy otrzymywali nie użytkowaną przez siebie ziemię, lecz nadziały wyliczone w oparciu o jakość ziemi. Niektórzy musieli oddać nawet jedną trzecią swoich gruntów. Ponadto nadziały nie stawały się własnością włościan, lecz złożonych z nich gmin. Utrzymano wszystkie powinności z pańszczyzną włącznie aż do czasu spłaty przez nich wykupu rozłożonego na 49 lat. Kuriozalny wręcz w stosunku do innych stosowanych w regionie rozwiązań kształt rosyjskiej reformy najlepiej pokazuje, czemu carat cieszył się w XIX wieku zasłużoną opinią najbardziej konserwatywnego reżimu Europy.

W związku z uwłaszczeniem prowadzono prace geodezyjne, które dawały podstawy do ordębności towarzystw włościańskich i wewnętrznych w nich podziałów gospodarstw chłopskich

Tabela 5. Prace geodezyjne prowadzone w latach 70-90. XIX wieku

Wieś	Data mapy	Źródło
Olmonty	1871	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 47
Złotniki	1876	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 100
Kożany	1876	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 101
Czerewki	1876	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 102; APar. Ryboły[3]
Hołówki Małe	1876	AP Białystok, BSZPP, nr 60
Rumejki	1877	AP Białystok, BSZPP, nr 70
Ogrodniczki Juchnowieckie	1877	AP Białystok, BSZPP, nr 68
Koplany	1877	AP Białystok, BSZPP, nr 64
Hołówki	1877	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 226
Hołówki Duże	1877	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 227

[359] L. Bzaylow, *Dzieje Rosji*. 1801-1917, Warszawa 1977, s. 229-232.

Bronczany	1877	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 228
Juchnowiec wieś	1877, 1881	AP Białystok, BSZPP, nr 62-63
Wólka	1876	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 230
Hermanówka	1888	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 231
Ignatki gm. Juchnowiec	1882	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 240
Ignatki gm. Choroszcz	1879	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 241
Koplany	1877	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 243-247
Niewodnica Lewicka	1874-1877	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 251
Niewodnica Nargilewska	1874, 1877	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 252
Ogrodniczki	1877	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 254-255
Rumejki	1877	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 257
Szerenosy	1877	CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 264
Hołówki Duże	1888 i 1892	AP Białystok, BSZPP, nr 58-59
Niewodnica Lewickie	1888	AP Białystok, BSZPP, nr 67

Parcelacja majątków ziemskich

Reforma uwłaszczeniowa została negatywnie przyjęta przez rosyjskie ziemiaństwo. Postępująca parcelacja majątków pozostawiła po sobie dokumentację geodezyjną, w postaci planów gruntów m.in.:

Tabela 6. Plany parcelacyjne majątków ziemskich z lat 1893-1914.

Horodniany	Rajewska Nadzieja	1909	CAH Grodno, f. 11, op. 7, nr 111, p.7-8
		1908-1909	CAH Grodno, f. 11, op. 16, nr 1, kk. 26, 29, 30, 32, 33, 34, 53
Dojlidy, las		1911	CAH Grodno, f. 11, op. 7, nr 111, p.15
Niewodnica Lewickie		1912	CAH Grodno, f. 11, op. 7, nr 111, p. 23
Niewodnica Nargilewska las		1914	CAH Grodno, f. 11, op. 7, nr 111, p. 24
Frampol	[Leopoldyna] Chrapowicka	1893	CAH Grodno, f. 11, op. 7, nr 111, p. 41
Koplany			CAH Grodno, f. 11, op. 7, nr 111, p. 42
Szerenosy	Witte i Szmitt	1903	CAH Grodno, f. 11, op. 7, nr 111, p. 43
Juchnowiec Kościelny		1911	CAH Grodno, f. 11, op. 7, nr 111, p. 44

Gminy Białostoczańska, Dojlidzka, Zawykowska i Juchnowiecka w świetle akt Grodzieńskiego Komitetu Atatystycznego z XIX w.

Również stanem gospodarki zajmował się Grodzieński Komitet Statystyczny

Gmina Białostoczańska	CAH Grodno, f. 14, op. 1, nr 103, 130, 273, 278
Gmina Dojlidzka	CAH Grodno, f. 14, op. 1, nr 103, 104, 130, 275, 277
Gmina Zawyki	CAH Grodno, f. 14, op. 1, nr 102, 275, 277
Gmina Juchnowiec	CAH Grodno, f. 14, op. 1, nr 103, 104, 263, 276, 278

Aleksandra Szwajko-Szwajkowska z Langiertów, córka Romualda i Franciszki Andrzejkowiczów (od 1887 r. właścicielka Lewickich) 1909 sprzedała II Lewickiemu Towarzystwu Włościańskiemu (22 chłopów) grunta majątku – 38 dziesięcin.

Cegielnie

W 1884 r. zatwierdzono plan budowy cegielni (z piecem Hoffmana) w Horodnianach. Przedłożył plan Mordechaj Tiktin[360]. W 1894 r. w Turczynie zbudował cegielnię Aleksander Czaczkowski[361]. W 1896 r. cegielnię w Koplanach zbudował Wincenty Szamotuła[362]. W Dojlidach Górnych w 1908 r. powstała cegielnia Antoniego Gilewskiego[363]..W 1898 r. wybudowano browar w Dojlidach, własność Zofii Rudiger[364].

W grodzieńskim archiwum zachowały się ponadto materiały dotyczące prowadzenia inwestycji w Juchnowcu w 1905 r.[365], w folwarku Frampol w 1893[366], w majątku Koplany w 1902[367], w lesie Horodniany w 1909 r.[368]

Kolej żelazna Brzesko-Grajewska 1873

Ważnym wydarzeniem dla obszaru dzisiejszej gminy Juchnowiec była budowa trakcji kolejowej. Rozmowy na temat budowy linii kolejowej Brzesko-Grajewskiej (zwaną też Jugo-Zapadnaja Żeleznaja Doroga) prowadzone były między stroną rosyjską i pruską od 1861 r. Koncesję na jej budowę wydano w grudniu 1869 r. Dla jej realizacji powołano Towarzystwo Budowy Kolei Brzesko-Grajewskiej. Oddana została do użytku 9 VIII 1873 r. trasa liczyła w sumie

[360] CAH Grodno, f. 8, op. 2, nr 457.
[361] CAH Grodno, f. 8, op. 2, nr 940.
[362] CAH Grodno, f. 8, op. 2, nr 1154.
[363] CAH Grodno, f. 8, op. 2, nr 1294.
[364] CAH Grodno, f. 8, op. 2, nr 1324.
[365] CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 1746.
[366] CAH Grodno, f. 11, op. 6, nr 8 - *Plan gruntów maj. Frampol własność Leopoldyny Chrapowickiej, c. Ignacego 1893*, kopia 1902-1903.
[367] CAH Grodno, f. 11, op. 6, nr 10.
[368] CAH Grodno, f. 11, op. 6, nr 17.

217 km. Cała trasa przebiega od Kijowa przez Brześć, Białystok, Grajewo aż do Królewca.

Stację kolejową „Lewickie" zbudowano na terenie dawnego folwarczku „Mańkowizna" vel „Mońkowizna"[369] należącego do dóbr Rumejki. Był to może teren „obrubu Mionki", który nadano Maciejowi Lewickiemu w 1558 r.[370]

Na stacji kolejowej Lewickie w 1905 r. mieszkaniec wsi Nowosady Jan Lul wybudował cysternę naftową[371].

To właśnie funkcjonowanie tej linii kolejowej było powodem, dla którego Białostocczyzna do lutego 1919 r. pozostawała pod okupacją niemiecką. Kolej Brzesko-Grajewska miała zapewnić armii pruskiej wycofywanie się transportów wojskowych.

Rewolucja i edykt wolnościowy 1905.

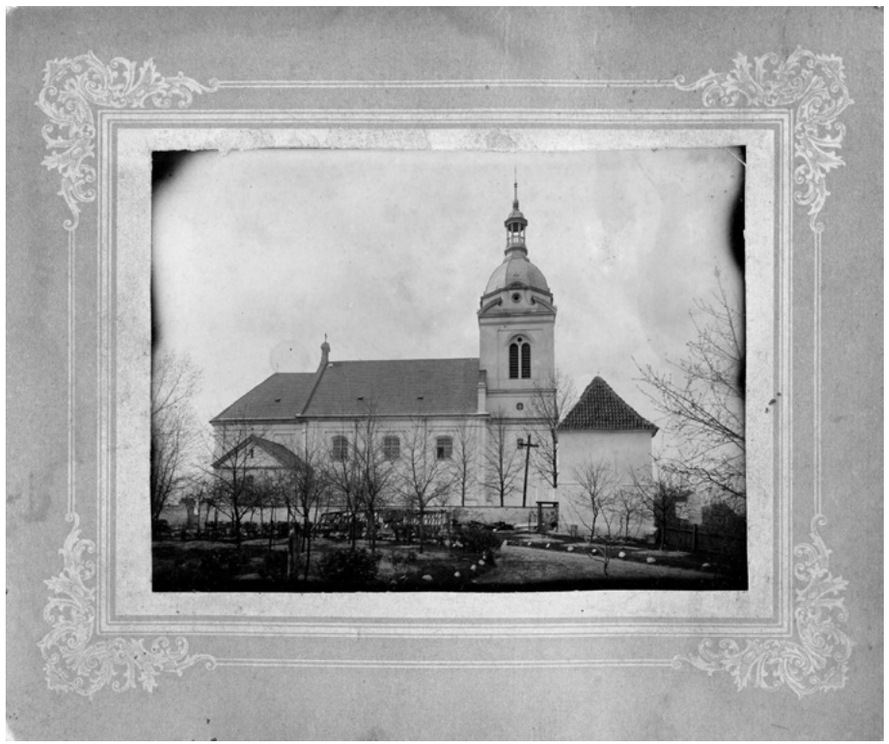

Il. 13. Juchnowiec Kościelny. Kościół parafialny.
Foto 1906 r. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku

[369] Jego lokalizację podaje *Topograficzeskaja karta Grodnenskoj guberni z 1856 r.* – zob. BU Kraków,

[370] AWAK, t. 14, s. 46 i 58.

[371] CAH Grodno, f. 8, op. 2, nr 1783.

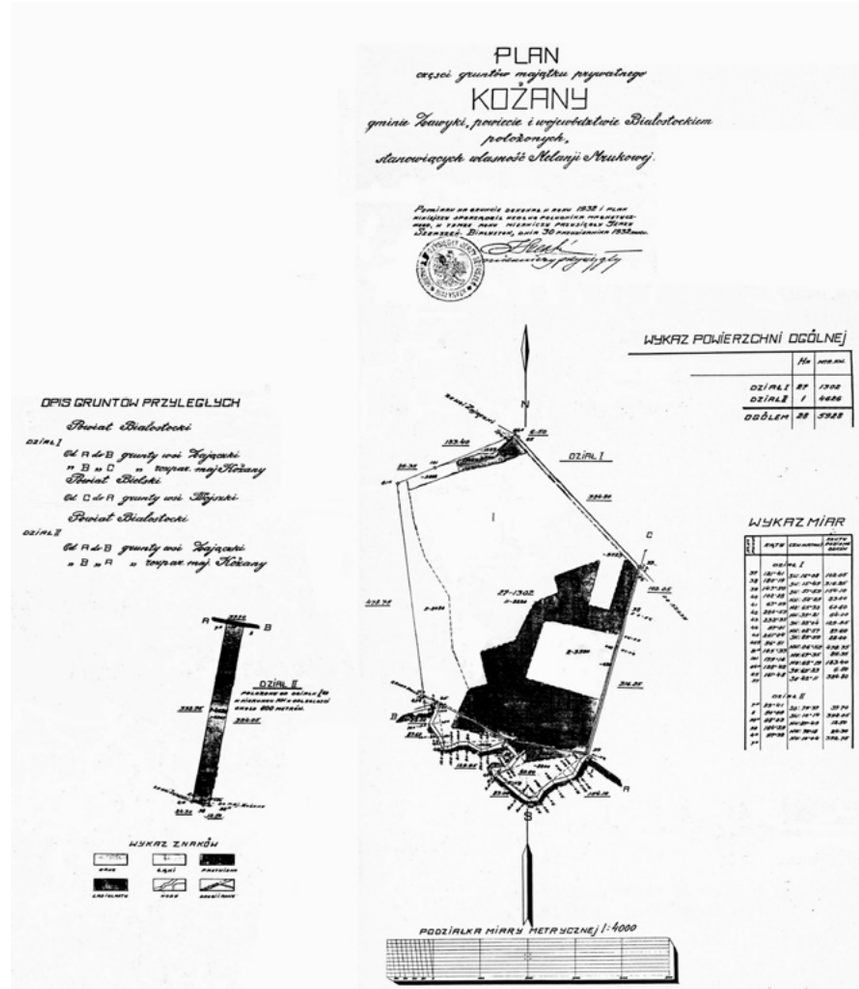

Il. 33. „Plan gruntów majątku prywatnego Kożany... własność Melanii Mrukowej... 1932"
Mierniczy przysięgły Jerzy Szerszeń, 30 X 1932. Skala 1:4.000
Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

Spis osób posiadających prawo uczestnictwa w powiatowym zjeździe właścicieli ziemskich dla wyboru delegatów na gubernialne wyborcze zebranie przedstawicieli do Dumy Państwowej Imperium Rosyjskiego, podpisany przez marszałka szlachty powiatu białostockiego Masłowa, wyliczał następujących właścicieli majątków m.in.: Aleksander Dykałowicz, s. Ignacego (maj. Kojrany), Wiktor Lebiediew, s. Wasyla (maj. Juchnowszczyzna), Hugo Markgraf (maj. Juchnowiec), Władysław Czarkowski (maj. Janowicze), Stefan Szrodecki,

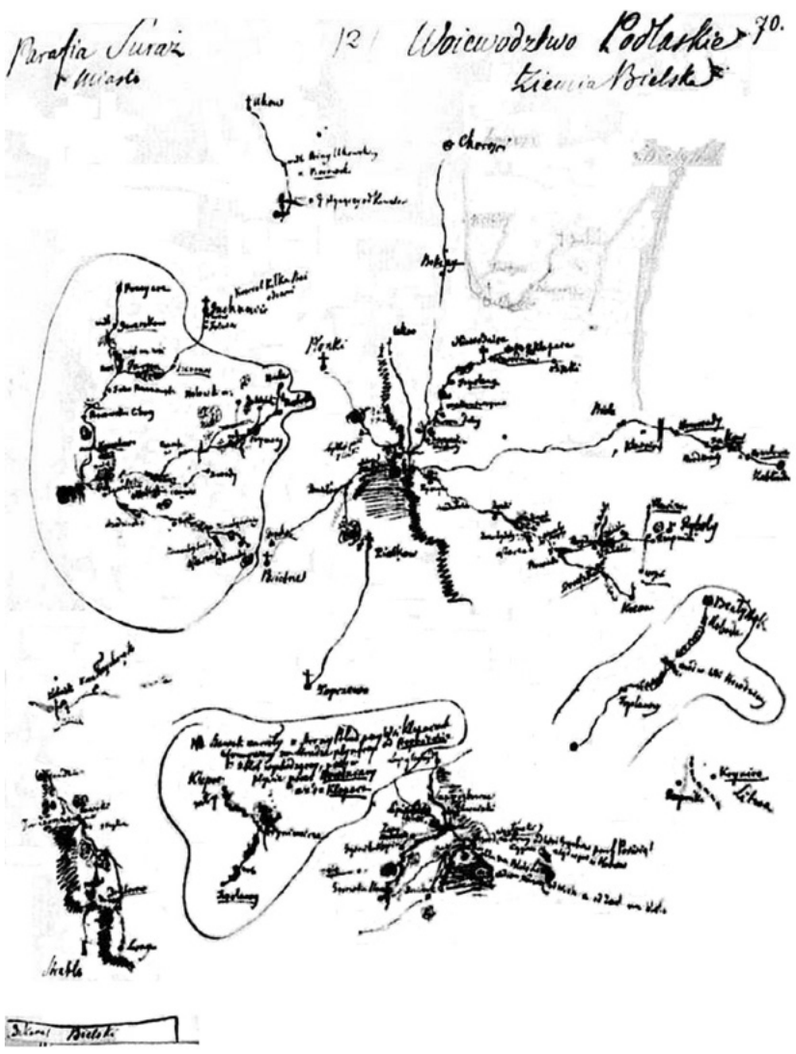

Il. 34. Parafia suraska w 1784 r.
Karol de Perthées, kartograf, szkic z 1790 r.
„Geograficzno-statystyczne opisanie parafiów Królestwa Polskiego... Diecezja łucka"
BN Kijów, nr I.5975, t. 12, s. 70.

s. Konstantego (maj. Kożany), Wasyl Janowski (maj. Franopol), oraz zarządca majątku Niewodnica Nargilewska – Konstanty Łowicki, s. Michała[372].

W latach 1904-1905 prowadzono starania o remont kapitalny kościoła w Juchnowcu.[373] W 1905 r. remontowano dach kościoła.[374]

[372] Kolekcja Edmunda Chodorowskiego z Knyszyna. Druk.
[373] CAH Grodno, f. 1, op. 18, nr 1014.
[374] CAH Grodno, f. 8, op. 2, nr

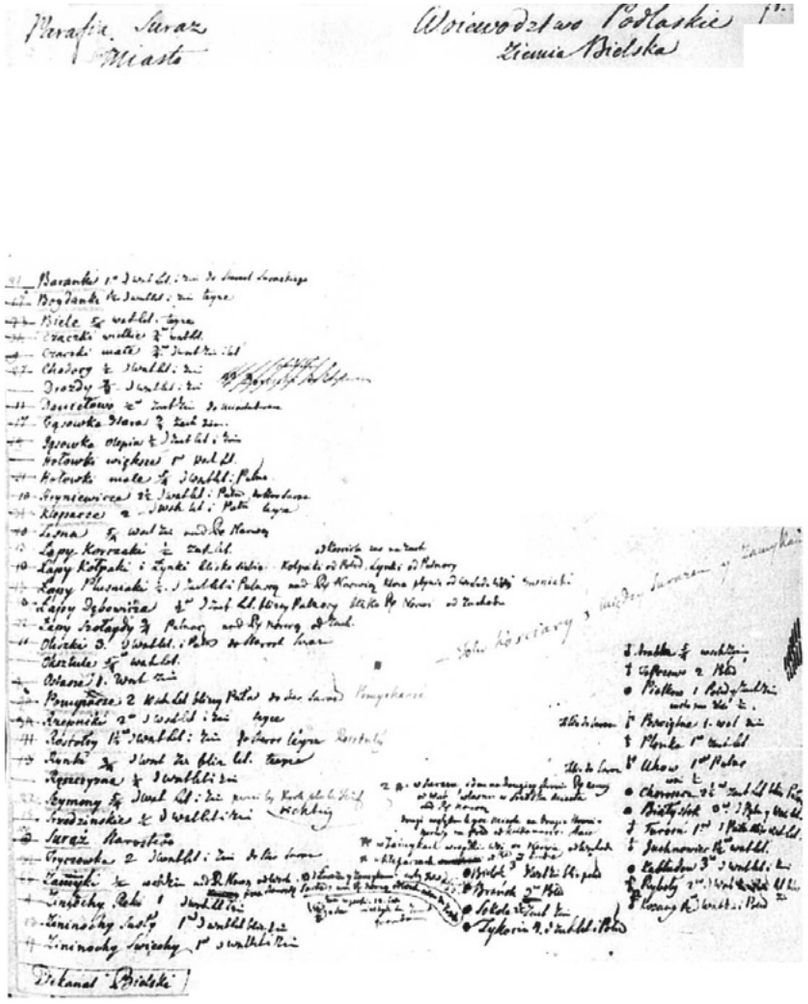

W aktach gubernatora grodzieńskiego zachowały się materiały (od 15 IV 1907 do 29 X 1908 r.) dotyczące budowy rzymskokatolickiej kaplicy w Klewinowie, o budowę której wystąpili Stanisław Kiercel i inni[375].

Wielka wojna 1915-1918

W głąb Rosji przed wkraczającymi Niemcami uciekł Szymon Szeremeta ze swoją rodziną[376]. Szrodeccy, właściciele Kożan, schronili się u krewnych Wysockich, w majątku Waleskowszczyzna w Wołkowyskim, w pobliżu stacji Porozowo. Wkrótce, po zajęciu przez Niemców Wołkowyska, powrócili do

[375] CAH Grodno, f. 1, op. 18, nr 1175.
[376] Wspomnienia rodzinne Szeremetów.

Kożan. W Kożanach zastali duże zniszczenia. Spalono: pałac, stodołę, oborę oraz oficynę administratora. Zamieszkali początkowo w chacie ogrodnika[377]. Stefan Szrodecki pisał: „W Majątku Kożany, wskutek wojny światowej, zostały spalone zabudowania i straciłem wszystko co tylko miałem”[378] Sam brał udział w walkach legionów polskich i został ranny”.[379]

Ewakuowano prawosławną ludność z parafii Kożany. Rodzina Oleksiuków w czasie „bieżeństwa” – jak nazywano ten wojenny eksodus – ewakuowana wpierw do guberni smoleńskiej, później saratowskiej opiekowała się zabranym z cerkwi w Kożanach obrazem Matki Boskiej Pocieszenia[380]. Udało się z nim wrócić po 1921 r. Eliasz Oleksiuk, który obraz przywiózł z Rosji, zmarł w 1963 r.[381]

Nocą z 12 na 13 sierpnia 1915 r. Rosjanie opuścili Białystok.

Michał Więcko z Pomygacz wspominał: „W moim domu w Pomygaczach stacjonowali wówczas Niemcy. Na podwórku stał wóz załadowany bronią. Na wieść o tym, że polskie siły zbrojne skupione w Polskiej Organizacji Wojskowej są już w pobliskich Łapach [od grudnia 1918 r.], Niemcy zaczęli przygotowywać się do ucieczki. Zanim to jednak nastąpiło czterej nieco starsi ode mnie młodzieńcy – Antoni Zajkowski, Bronisław Matys, Seweryn Zaczeniuk [z Księżyna] i Antoni Tomkiel dokonali nocnego wypadu po broń. Ze stojącego wozu pobrali karabiny i amunicję. Z tym łupem zameldowali się w łapskim Oddziale powstającego Wojska Polskiego. Miałem także ogromną ochotę pójść z nimi. Niestety surowe oblicze ojca świadczyło o dezaprobacie wobec moich zamiarów. Po prostu byłem za młody... Dotarli do wsi legioniści i zaczęli tworzyć polskość. Sołtysem był wówczas Andrzej Wysocki, a gmina mieściła się w Juchnowcu... W listopadzie 1919 r. zostaję powołany do 42 pułku piechoty w Białymstoku. Z tym pułkiem zostaję przewieziony do Stanisławowa...” Było też 5 innych poborowych: Stanisław Obsulewicz, Wacław Muszyński, Antoni Dańko, Bolesław Muszyński, Stanisław Skalimowski[382].

5 lutego 1919 r. podpisano polsko-niemiecką „Umowę odnoszącą się do wzajemnej ochrony interesów w związku z odwrotem wojsk niemieckich grupy kijowskiej i 10 armii”. Niemcy zobowiązali się do przekazania Polsce opuszczanych terenów i zezwalali na swobodne przemieszczanie się wojsk polskich przez Białystok i Grodno podążające na wojnę z bolszewikami. 11 lutego 1919 r. wyruszyły z Łap pierwsze oddziały Dywizji Litewsko-Białoruskiej[383].

[377] K. Nowicki, *Rodzina z majątku Kożany*, s. 2.
[378] Archiwum Akt Nowych (dalej AAN) Wilno, f. 160, op. 1, nr 499, k. 34.
[379] Wspomnienia Haliny ze Szrodeckich Olszewskiej.
[380] *Katalog zabytków sztuki w Polsce, pow. Białystok*, oprac. A. Troja, E. Żytko, 1962, nr 246 (maszynopis SOZ Białystok).
[381] I. Matus, *Bieżeństwo z ikoną*, „Przegląd Prawosławny”, r. 1993, nr 10, s. 10-11.
[382] K. Derkowski, *Rok 1918 w Pomygaczach*, [w:] „Dyskusja. Biuletyn Wojewódzkiego Domu Kultury, r. 1988, nr 18, s. 10-13.
[383] J. Snopko, *Umowa białostocka z 5 lutego 1919 roku (geneza, postanowienia, znaczenie),* [w:]

W Odrodzonej Polsce 1919-1939

Wojna bolszewicka 1920

Eugenia ze Szrodeckich Nowicka (1897-1947), córka[384] Stefana z Kożan w 1920 r. udała się do Dzierżyńskiego z prośbą o wypuszczenie z więzienia Mieczysława Falkowskiego, właściciela majątku Reńszczyzna pod Surażem. Dzierżyński odpowiedział jej, żeby zajęła się babskimi sprawami. Falkowskiego zamordowano z innymi przy Szosie Północnoobwodowej (dziś ul. Gen. Maczka) w Białymstoku.

Il. 14. Stefan Szrodecki (†1929), mąż Marii Giedrojciówny, właściciel dóbr Kożany. K. Nowicki, Rodzina z majątku Kożany, Wiedeń 1985 (maszynopis).

Stefan Szrodecki, syn właściciela dziedzica z Kożan walczył w 1920 r. w 10 pułku ułanów litewskich, miał stopień podporucznika i został w walkach ranny. To później, w 1939 r., było jednym z powodów jego aresztowania i osadzenia w więzieniu.Większość własności ziemskich borykała się z dużymi trudnościami finansowymi. Stale zagrażały im licytacje, np. 10 i 30 XII 1938 r. miała się odbyć licytacja majątku Kojran, liczącego 96,93 ha własności Juliana Śliwowskiego, Grzegorza i Józefa Kisielów oraz innych[385].Trudności miał Borys Miecioł owski, notowany 24 X 1936 r., jako właściciel majątku Ignatki, liczącego 98h[386].

„Dyskusja. Biuletyn Wojewódzkiego Domu Kultury, r. 1988, nr 18, s. 7-9
[384] Poślubiła Piotra Nowickiego (1872-1934), mieszkali w Tryczówce. Ich córka Anna (*1929) była zamężna za Hipolitem Michalskim (1927-1990).
[385] „Słowo”.
[386] AP Wilno, f. 1207

Podobnie było z Hermanówką – majątkiem Sznajdera[387] W 1934 r. trudności posiadał majątek Widziki Wacława Dziubińskiego[388].

W 1928 r. zniesiono dawne sądy pokoju I, II, III, IV okręgu i utworzono sąd powiatowy w Białymstoku obejmujący m. in. gminy: Dojlidy, Juchnowiec, Zabłudów i Zawyki[389].

Okupacja sowiecka 1939-1941

19 XI 1939 r. na posiedzeniu Biura KC KP(b)B podjęto uchwałę o powołaniu obwodu białostockiego. Do 15 XII przeprowadzono rejonizację obwodu białostockiego. Dawny powiat białostocki podzielono na kilka rejonów. Rejonizacja dostosowywała administracyjnie ziemie te do modelu radzieckiego, osłabiała dotychczas istniejące jednostki administracyjne – powiaty.[390] Teren współczesnej nam gminy Juchnowiec znalazł się w rejonach białostockim, łapskim i zabłudowskim, które podzielono na sielsowiety (sielskie sowiety), nie pokrywające się z granicami przedwojennych gmin.

Rejon zabłudowski obejmował sielsowiety:
Ryboły (należała do niego wieś Wojszki), Pasynki (m.in. wsie Solniczki i Niewodnica Nargilewska), Dorożki (Doroszki) (wsie: Baranki, Bogdanki, Czerewki, Dorożki (Doroszki), Dorożki (Doroszki) Kolonia, Klewinowo Kolonia, Kożany, Kożany Kolonia, Kożany Majątek, Kożany, Rostołty, Rzepniki, Rzepniki Kolonia Tryczówka, Zajączki), Juchnowiec Kościelny (Biele, Hermanówka, Juchnowiec Dolny Folwark, Juchnowiec Góra Folwark, Janowicze, Janowicze Folwark, Juchnowszczyzna Folwark, Klewinowo Nowe, Mańkowizna Folwark, Niewodnica Nargilewska Majątek, Niewodnica Nargilewska Kolonia, Rumejki, Widziki, Wólka).

Rejon łapski objął wsie:
Hołówki Małe (Nowe), Hołówki Duże (Stare), Szerenosy, Koplany, Bronczany.

Rejon białostocki objął:
Kleosin, Horodniany, Ignatki, Księżyno. Hryniewicze, Olmonty i Izabelin[391].

W nocy z 21 na 22 III 1940 r. został aresztowany przez NKWD ks. Paweł Sargiewicz (1902-1967), proboszcz w Tryczówce. Trzymano go najpierw w Białymstoku, a stąd przewieziono do Mińska. Później więziono go w Połocku, Tobolsku i w łagrze na północ od Archangielska. Po zwolnieniu znalazł się w Armii Andersa, w której od 16 II 1942 r. był kapelanem. Walczył pod Monte Cassino, w 1946 r. znalazł się w Anglii, gdzie zmarł 1 IX 1967 r. Pochowany został w Białymstoku na cmentarzu Farnym[392].

[387] AA Warszawa, MRiRR II, nr 1788, k. 2.
[388] AAN Wilno, f. 1207, op. 1, nr 144.
[389] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 grudnia 1928 r. o dyzlokacji sądów pokoju w powiecie białostockim w okręgu sądu okręgowego w Białymstoku (Dz. U. 1928 Nr 102, poz. 913; P. Fiedorczyk, P. Kowalski, *Sądownictwo powszechne na terenie województwa białostockiego w II RP*, [w:] *Miscelanea Historico Juridica*, t. 11, Białystok 2012, s. 288.
[390] D. Boćkowski, *Na zawsze razem*, s. 120-121.
[391] *Karta zabłudovskogo rajona*, skala 1:5.000.

Il. 15. Paweł Sargiewicz (1902-1967), ksiądz proboszcz w Tryczówce, aresztowany przez NKWD w 1940 r., kapelan w Armii Andersa.
httpwww.wsm.archibial.plwsm1art.phpid_artykul=10

Wraz z ks. Sargiewiczem aresztowani zostali: Tadeusz Mazur, kierownik szkoły powszechnej w Bogdankach, Bronisław Domaszuk z Bogdanek, sąsiad szkoły, Jerzy Szrodecki, właściciel majątku Kożany[393]. Ostatniego z nich wpierw więziono w Białymstoku, później w okresach 18 V 1940- 13 VI 1941-16 I 1942 w Tobolsku. 16 I 1942 r. został zwolniony z więzienia. Do 20 III 1942 r. pracował jako robotnik przy budowie domów. 20 III 1942r. gen. Zygmunt Szyszko-Bohusz wezwał go do Armii Polskiej, gdzie w ośrodku formującym Armię ZSSR znalazł się 7 IV 1942r. 17 VII 1942 r. przekroczył granicę Iranu[394].

4 kwietnia 1940 r. NKWD aresztowało Polikarpa Kożuchowskiego[395], właścicila mająteczku Góra Juchnowiecka i osadzono w białostockim więzieniu. Polecił swe dzieci opiece Antoniego (1905-1976) i Marianny Moniuszko (1901-1979), już listem z więzienia darował im 5 ha ziemi, w nagrodę za 10-letnią służbę, prosząc o opiekę na dziećmi. Dzięki tej opiece i ukrywaniu ich ocalały i nie były deportowane do Kazachstanu. Polikarp Kożuchowski 22 III 1941 r. otrzymał wyrok skazujący go na 8 lat łagru. Dalsze jego losy są nieznane.

[392] T. Krahel, *Ksiądz Paweł Sargiewicz proboszcz Tryczówki*, [w:] „W Służbie Miłosierdzia", r. 2004, nr 1.
[393] http://spbogdanki.w.interia.pl/historia.html. [Dostęp 17 VI 2013].
[394] Kolekcja Danuty Rybakowskiej z Olszewskich w Białymstoku – odręczna notatka Jerzego Szrodeckiego.
[395] Urodził się 29 VIII 1893 r. we wsi Rogoziczka, koło Międzyrzeca Podlaskiego. Był synem Antoniego i Kamili z Targowskich (Tarkwskich). Ochrzczony w Białej Podlaskiej.APar. Lublin, Parafia Biała Podlaska, Urodzeni 1883, nr 120/1883.

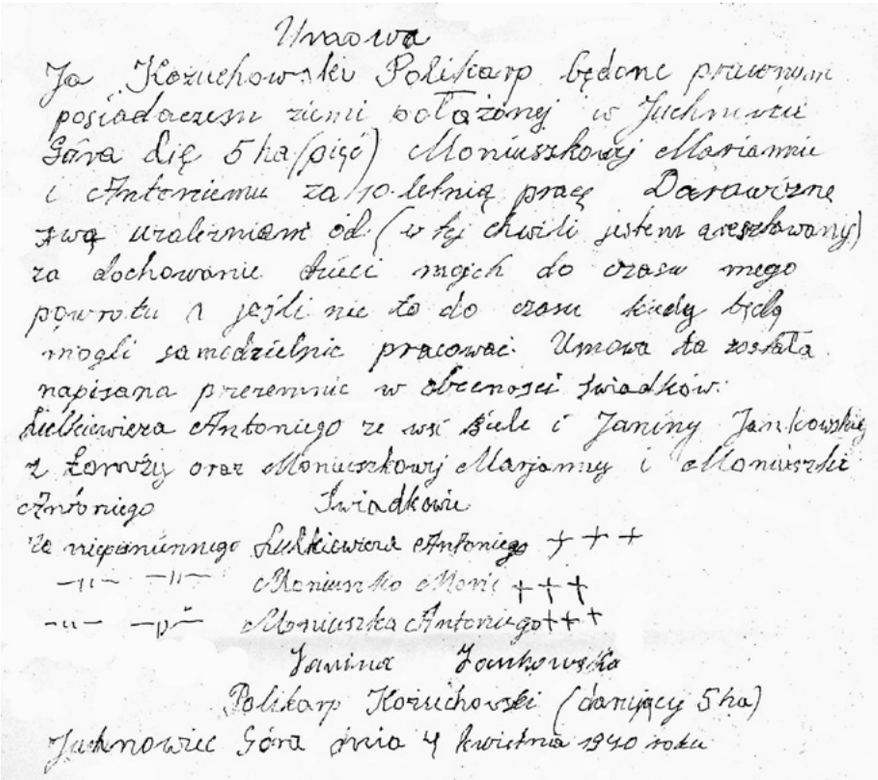

Umowa

Ja Kożuchowski Polikarp będąc prawnym posiadaczem ziemi położonej w Juchnowie Góra dię 5 ha (pięć) Moniuszkowej Marianni i Antoniemu za 10-letnią pracę Darowizne swą uralizniam od (w tej chwili jestem aresztowany) za dochowanie dzieci moich do czasu mego powrotu a jeśli nie to do czasu kiedy będą mogli samodzielnie pracować. Umowa ta została napisana przeze mnie w obecności świadków: Lukiewicza Antoniego ze wsi Biele i Janiny Jankowskiej z Łomży oraz Moniuszkowej Marjanny i Moniuszki Antoniego

Świadkowie

Ze mojemu Lukiewicz Antoniego + + +
—"— —"— Moniuszko Marii + + +
—"— —"— Moniuszka Antoniego + + +
Janina Jankowska
Polikarp Kożuchowski (darujący 5 ha)
Juchnowiec Góra dnia 4 kwietnia 1940 roku

Il. 35. Akt darowizny Polikarpa Kożuchowskiego z Góry Juchnowieckiej, w momencie aresztowania przez NKWD, 4 kwietnia 1940 r., dla Antoniego i Marianny Moniuszków opiekunów jego dzieci.
Kolekcja Mirosława i Beaty Kożuchowskich z Białegostoku

W dniu 31 XII uznano go za zmarłego. 12 VII 1947 r. dzieci Polikarpa – Wanda, Czesława i Szczepan, będący już pełnoletni przekazali Marii Moniuszko darowiznę ojca „za okazaną nam pomoc i roztoczoną opiekę po aresztowaniu ojca naszego Polikarpa Kożuchowskiego i śmierci naszej matki[396]".

13 IV 1940 r. deportowano do Kazachstanu (ze stacji PKP Lewickie), Felicję Mańkowską (*1919) z Janowicz, żonę przedwojennego policjanta osadzonego w obozie w Ostaszkowie, Kazimierza Mańkowskiego[397] .

W 1940 r. wojska sowieckie urządziły obóz na uroczysku Cerkwiszcze nad Narwią, obok miejsca zwanego Przystań, pierwotnej lokalizacji wsi Wojszki, niszcząc krzyże i mogiły. Dzisiaj na tym terenie stoją domki wczasowe.

[396] Materiały w kolekcji Mirosława i Beaty Kożuchowskich z Białegostoku.

[397] *Patrzyłam na zachód... Rozmowa z Felicją Mańkowską mieszkanką Juchnowca Dolnego deportowaną wiosną 1940 na Syberię,* [w:] „Nasza Gmina", r. 2008, nr 8, s. 9-11

Okupacja niemiecka 1941-1944 r.

W majątku Kożany 26 V 1942 r. został zamordowany Stefan Wilhelm Hülsey, syn Marii ze Szrodeckich i Austriaka Stefana Hülseya (†1922). Brutalnego morderstwa dokonali miejscowi „bolszewicy" z czerwonymi opaskami na przedramieniach. Pochowany został na cmentarzu w Tryczówce. Wydarzenie to relacjonowała Maria Hülsey'owa swej bratanicy Melanii Janinie ze Szrodeckich Kwiatkowskiej następująco: „Celem pacyfikacji do wsi Zajączek i majątku Kożan przybyli Niemcy. Ona sama (matka zamordowanego), biegle mówiąca po niemiecku, wyreklamowała wieś, a okupanci odstąpili od pacyfikacji. Jednak została posądzona o współpracę z okupantami. W momencie przybycia bandytów skryła się w krzakach. Zamiast niej zamordowali chłopca, w okrutny sposób rozkawałkowali jego ciało, na oczach matki skrytej w zaroślach. Porzucone zwłoki Maria Hülsey'owa nocą pozbierała w prześcieradło i zaciągnęła na cmentarz w Tryczówce, gdzie je pochowała. Miejscowy chłop Haryton, życzliwy Szrodecczance (do której miejscowi chłopi zawsze zwracali się słowami „Proszę Maniusi") ostrzegł ją, by uciekała przed oprawcami, bo i ją spotka zemsta, pomógł jej uciec, wywożąc na swoim wozie. Po wojnie Maria do 1970 r. mieszkała samotnie w maleńkim domku na gruntach dawnego majątku Kożany, koło Zajączek, gdzie zmarła[398].

Wiosną 1943 r. w lesie Wilejki koło wsi Biele Niemcy ujęli 8 osób podejrzanych o przynależność do oddziału partyzanckiego, a następnie rozstrzelali. Zwłoki ich zakopali, na miejscu zbrodni. Po wyzwoleniu, ciała dwóch jeńców radzieckich i sześciu obywateli miejscowych ekshumowano i pochowano na różnych cmentarzach. [399]

Trzy dni po bestialskiej pacyfikacji nieodległego Rajska hitlerowska żandarmeria przeprowadziła akcję pacyfikacyjną w Wojszkach. 19 VI 1944 r. do wsi przybyli żandarmi poszukując partyzantów. Podczas akcji przypadkowo zastrzelono komendanta oddziału. Aby uniknąć odpowiedzialności za zabicie

[398] Jan Kondraciuk, urodzony w Zajączkach, w liście do Haliny ze Szrodeckich Olszewskiej 27 IX 1993 r. opisywał te wydarzenia: „Okupację hitlerowską przeżyłem strasznie. Byłem dwukrotnie aresztowany, bity, torturowany i to za to, że podobno miałem kontakt z partyzantką radziecką. Owszem miałem. Wszystkie te tortury wytrzymałem. Ojciec mój uratował mnie. Załadował na wóz dwa barany, dużo masła, sera i gotówki, zawiózł do Zabłuowia (siedziałem tam w areszcie) i przekupił szwabów. Zostałem zwolniony z aresztu. Winę za moje aresztowanie przez gestapo ponosi Pani Maniusia Hilsey, Twoja ciotka, która współpracowała z gestapo. Przez Panią Maniusię Hilsey zginął jej syn Stefan Hilsey. Partyzantka radziecka dowiedziała się, że byłem aresztowany i torturowany przez gestapo, ustalili, że to był donos Pani Marii Hilsey, więc przyszli w nocy i otoczyli jej dom, z zamiarem spuścić jej porządne lanie. Udało się jej uciec... , natomiast Stefan (miał granaty i pistolet) zaczął się bronić. Został zastrzelony. Dowiedziałem się później od dowódcy partyzantki radzieckiej, starszego lejtienanta ps. <Paweł>, jak to wyglądało ten napad. Było to w 1943 r. [sic!]. Kopia listu w zbiorach autora.

[399] J. Onacik, *Przewodnik po miejscach walk i męczeństwa woj. białostockiego lata wojny 1939-1945*, Warszawa 1970, s. 23,

Niemca i stworzyć pozory walki, żandarmi spalili kilkadziesiąt budynków i zamordowali siedem osób, w tym jedną spalono żywcem[400]

26 VII 1944 r. wycofujące się wojska niemieckie, w odwecie za śmierć niemieckiego oficera we wsi Pawły, wydały wyrok na miejscowych mieszkańców. Przeprowadziły obławę, zabierając mieszkańców ze wsi Ciełuszki, Kaniuki, Pawły, Ryboły i Tryczówka. Zawieźli ich do stodoły na kolonii Tryczówka nr 24 i tam spalili żywcem 24 osoby. Resztki zwęglonych zwłok pochowali na cmentarzu.[401] Uratował się z pożaru jeden z mieszkańców Pawłów – Andrzej Wójtowicz, który następnie przez kilka dni ukrywał się w kapliczce w Świętym Miejscu koło Kożan[402].

W czasie okupacji tajne nauczanie we wsi Hołówki Duże prowadziła nauczycielka Teodora Cieśluk na poziomie klas I-IV przez 4 miesiące w roku, 6 dni w tygodniu. W sumie z nauczania skorzystało 50 uczniów[403].

Po 1944

W końcu V 1946 r. Urząd Bezpieczeństwa w Białymstoku wymordował więźniów białostockiego podziemia – żołnierzy Armii Krajowej, Narodowych Sił Zbrojnych i organizacji „Wolność i Niezawisłość". W końcu 1946 r. oficer Armii Krajowej ps. Nałęcz raportował, że w Olmontach w starym bunkrze znaleziono masowy grób, a przypuszczalna liczba zamordowanych „plus minus 90". Pisał: „Zabici leżą przypuszczalnie w trzech warstwach przysypanych 30 cm warstwą piasku"[404].

Kazimierz Sobecki (19 VII 1934-2 V 1996) z udziałem ks. Feliksa Dominowskiego, kapelana Domu Pomocy Społecznej w Czerewkach, Henryka Radziewicza, proboszcza z Tryczówki, Józefa Maroszka, dyrektora Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska (ROSiOŚK) z Białymstoku i Waldemara Franciszka Wilczewskiego, historyka specjalisty ROSiOŚK dokonali 16 V 1995 r. wizji lokalnej w lesie koło wsi Olmonty, w miejscu wskazanym przez K. Sobeckiego. Ten ostatni opierał się na relacjach osób już wówczas nieżyjących: leśniczego Błaszczuka z Nadleśnictwa Dojlidy, Józefa Sobeckiego (ojca Kazimierza), Mieczysława Fryca, nauczyciela z Olmont. Około 1946 r. młoda dziewczyna, podająca się za studentkę medycyny z Wrocławia, przybyła do Olmont w poszukiwaniu zaginionego i aresztowanego przez UB, a rozstrzelanego w Lesie Izabelińskim sąsiada, mieszkańca ul. Szpitalnej w Białymstoku. Odgrzebała mogiłę, odsłoniła płytko leżące 12 ciała pomordowanych, które były ubrane w swetry i miały krótko przystrzyżone włosy. Stwierdziła, że głębiej znajduje się druga warstwa pomordowanych, ale głębiej już nie identyfikowała.

[400] W. Monkiewicz, *Pacyfikacja wsi w regionie białostockim 1939, 1941-1944*, [w:] „Białostocczyzna", 1988, nr 1, s. 31.

[401] J. Onacik, *Przewodnik po miejscach walk...*s. 34.

[402] I. Matus, *Kapliczka osłoniła przed śmiercią*, [w:] „Przegląd Prawosławny", r. 1995, nr 3, s. 18.

[403] F. Januszek, *Jawne i tajne szkoły polskie w województwie białostockim w latach II wojny światowej,* Białystok 1975, s. 351.

[404] R. Rudnicki, *Las pełen tajemnic*, „Gazeta Współczesna", 13 IX 1996, s. 7.

Z informacji o 12 pogrzebanych ciałach i dwóch warstwach wysnuto wniosek, że pomordowanych było 24. Sobecki twierdził, że ktoś upamiętnił mogiłę i na olsze rosnącej na krawędzi wykopu wbił w drzewo krzyż z drutu kolczastego, wrastający w pień drzewa. Drzewo ścięto (przed około 2 laty), ale w trawie pozostawały girlandy z plastikowych kwiatów, dawniej zawieszonych na drzewie. Mogiła była rozkopywana przez poszukiwaczy przedmiotów ze złota. Była umiejscowiona w lesie przy drodze z kolonii Izabelin do PGR Ignatki, ok. 250 m od skrzyżowania jej z gościńcem Olmonty – dawna wieś Swoboda, dziś w obrębie miasta Białystok. W pobliżu zagłębienia po mogile na jednym z drzew umieszczona była kapliczka z Pasją (z odłamanymi nogami Chrystusa), obok niej ławeczka. Zwracały uwagę zagłębienia po ziemiankach rekrutów z 1944 r., gdzie formowano posiłkowe oddziały udających się na front. K. Sobecki stwierdzał, że obóz już nie istniał, gdy dokonano egzekucji.

Z informacji później gromadzonych przez J. Maroszka wynikało, że w dniu, w którym słychać było strzały, gościńcem do Białegostoku jechały furmanki na jarmark św. Jana. Najprawdopodobniej więc egzekucji dokonano nad ranem 24 VI 1946 r.

9 VI 2002 r. kombatanci z Białegostoku ze Związku Więźniów Politycznych Okresu Stalinowskiego, Narodowych Sił Zbrojnych, Niezależnego Ruchu Kombatantów Armii Krajowej zorganizowali Mszę Świętą w kościele św. Wojciecha i odsłonięcie Pomnika Bohaterów Polski Podziemnej. Ciała zamordowanych z Olmont spoczęły na Cmentarzu Wojskowym w Białymstoku.

Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Białymstoku 22 VIII 2003 r. umorzyła śledztwo w sprawie zabójstwa przez funkcjonariuszy państwa komunistycznego co najmniej ośmu osób w 1946 r., w lesie w pobliżu Olmont.[405]

Po wojnie przeprowadzono wywłaszczenie majątków ziemskich Góra[406], Hermanówka[407], Ignatki[408]. Wykaz majątków ziemskich w pow. białostockim podlegającym reformie rolnej wyliczał własności przejęte:

30 VII 1944 Dojlidy – Rafał Jerzy Lubomirski (1887-1978)– 3419 ha
1 IX 1944 Izabelin – tegoż – 108,00
23 IX 1944 – Juchnowszczyzna – 226,00 ha
Widziki 2 X 1944 – [Stefan] Talarowski – 102,00 ha
Ignatki 5 X 1944 – [Borys] Moczałowski [s] – 176,00[409].

Protokół przejęcia majątku Góra należącego do zaginionego w ZSRR Polikarpa Kożuchowskiego, sporządzony 19 VIII 1949 r. w obecności jego syna Szczepana wyszczególniał odebrane: grunty około 53 ha, w tym 25 ornych, 3 łąk, 24 pastwisk, podwórze – 0,5 ha, dom mieszkalny (18x9x3 m z drewna kryty

[405] IPN Białystok, nr S 33/02/Zn

[406] AP Białystok, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku, nr 2.

[407] AP Białystok, Starostwo Powiatowe Białostockie, nr 359.

[408] AP Białystok, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku, nr 893; Urząd Wojewódzki Białostocki, nr 2689.

[409] AP Białystok.

dachówką w stanie dobrym, stodołę ryglową 32x9x3 m z desek, krytą słomą, chlewek 6x9x2,5 m z drewna kryty słomą w stanie złym, chlew 8x6x2,5 drewaniany, kryty dachówką, 1 pług 1, grabiarka, 1 złą sieczkarnię, 1 parnik, 1 wóz pojedynczy, 1 sanie niezdatne do użytku, 1 parę uprzęży roboczej, łańcuch przy strudni, 1 sito, 1 wiadro, 1 bronę, 1 radło, 1 motykę, 1 widła, 2 worki[410]

We wsi Zajączki utworzono spółdzielnię produkcyjną, zlikwidowaną po 1956 r.[411]

[410] Kolekcja Mirosława i Beaty Kożuchowskich z Bialegostoku.
[411] K. Nowicki, *Rodzina z majątku Kożany*, 1985 (maszynopis).

KRÓLEWSZCZYZNY

STAROSTWO BIELSKIE

WOJSZKI

Z rozległego niegdyś królewskiego starostwa bielskiego, jednego z najbardziej dochodowych w dawnej Rzeczypospolitej, jedna tylko wieś Wojszki znajduje się dziś w obszarze gminy Juchnowiec.

Wieś była pierwotnie zlokalizowana nad rzeką Narwią w uroczysku Przystań, zwanym też Cerkwiskiem. Tu też mieścił się cmentarz i może cerkiew. Świadczyły o tym znajdowane tu niegdyś kamienne płyty nagrobne.

Lustratorzy 1576 r., opisując wsie należące do folwarku Stołowacz, stwierdzili: „Wójtostwo antonowskie[412]. Sioło Woysnie. W nim włók 46 gruntu, z których płacą czynszu i za inne powinności po gr 72, uczyni kop lit. 55 gr 12. Nadto owsa, z każdej włóki dają po beczek 2, czyni beczek 92. Kładąc za każda beczkę według ustawy po gr 10 facit lit. kop 15 gr 20. Nadto dają siana z każdej włóki po wozu 1, czyni wozów 46. Kładąc za każdy wóz z odwozem wedle ustawy po gr 5, facit lit. kop 3 gr 50. Młynowego płacą z każdej włóki po gr 6, uczyni lit. kop 4 gr 36. Suma prowentu z tej wsi facit lit. kop 78 gr 58, które uczynią zł pol. 197 gr 12 ½”[413]. Dwa młyny na Narwi, każdy po 1 kole były w dzierżeniu młynarzy: Chwiedki Momotowicza i Radkowiczów[414]. Do dziś mieszkańcy nazywają to miejsce Mlinisko.

Lustracja z 1664 r. obrazuje zniszczenia wojenne w Wojszkach. Zasiane były tylko 4 włóki ziemi.

Przez wieś w XVIII w. prowadził szlak pocztowy z Warszawy i Bielska do Grodna i Wilna. Austeria wojszkowska ze stacją pocztową, mogła pomieścić nawet 100 koni. Zachował się opis ceremonii przywitania pod Wojszkami króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w czasie jego podróży z Warszawy do Grodna w 1794 r.

14 VII 1792 r. w czasie wojny rosyjsko-polskiej pod Wojszkami miała miejsce bitwa.

W 1888 r. Wojszki liczyły 467 mieszkańców. Działała tu kuźnia oraz 5 wiatraków. W szkole gramoty uczyło się 23 dzieci.

[412] Antonowicze – dziś Ryboły.
[413] *Lustracje województwa podlaskiego*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław 1959, s. 50-51.
[414] Tamże, s. 59.

STAROSTWO SURASKIE

15 VIII 1506 r. zmarł król Aleksander Jagiellończyk. 5 I 1507 r. Zygmunt I zapewnił królowej Helenie – wdowie po bracie Aleksandrze dożywocie na dobrach hospodarskich: Bielsku, Surażu i Brańsku. Nadanie obejmowało wszystkich bojarów, sługi putne, ludzi ciągłych, danników powiatu bielskiego, ze wszystkimi ziemiami, lasami, sianożęciami, łowami na zwierzynę oraz ptactwo, jeziorami, rzekami, gonami bobrowymi, stawami, młynami, daniami groszowymi, miodowymi, bobrowymi, kunicznymi, kapszczyznami (od karczem), mytami, czynszami i innymi opłatami i dochodami, jakie należały samemu władcy wraz z posiadaniem zamków i miast[415].

Dróg wiodących do zamku Suraż strzegli bojarzy w Chodorach, Szerenosach, Zimnochach, Kościanach (dziś Bojary), Ostaszach, Oksztulach, Hołówkach, Borowskich, Leszni i Horodnianach.

W latach 1513-1533 wielkoksiążęca włość suraska znajdowała się w zastawie u Olbrachta Gasztołda. Zygmunt I zezwolił swej żone dokonać wykupu zastawionych majętności Bielska i Suraża.[416] 22 XII 1533 r. królowa wykupiła z rąk Gasztołda włości wielkoksiążęce w ziemi bielskiej z miastami Bielskiem, Brańskiem, Kleszczelami, Surażem, zamkami i wszystkimi należącymi do nich wsiami i dochodami. Na wykupienie ziemi bielskiej wyłożyła królowa sumę 5 tys. zł węgierskich i 2 tys. 700 kop gr lit.[417] Środki pochodziły z dobrowolnego podatku uchwalonego w 1532 r. przez szlachtę ziemi bielskiej. Starostwa i dzierżawy król zapisał żonie, by trzymała je *do najdłuższego życia swego*.[418] Zygmunt I potwierdzając Bonie nabywanie poszczególnych dóbr, załączał konsekwentnie warunek, że po śmierci Bony majątek przejdzie na własność Zygmunta Augusta, a tylko na wypadek, gdyby syn zmarł bezpotomnie, na jego siostry.[419] Zestaw dóbr własnych króla Zygmunta Augusta zwiększony więc został o majętności pozostałe po wyjeździe z Polski do Włoch 1II 1556 r. królowej Bony.[420] Szczególne znaczenie miały podlaskie apanaże królowej - Bielsk, Brańsk i Suraż –„także i drugie imiona po królowej JMci paniej matce naszej

[415] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499-1514). Užrašymų knyga 8*, Vilnius 1995, nr 189, s. 187-188; *Akty otnosjasščijesja k istorii Zapadnoj Rossii*, t. 2, nr 8, s. 6; E. Turaeva- Cereteli, s. 324; V. Łastoúski, *Gistaryia Belaruskai (kryúskai) knigi. Sproba paiasnicelnai knigopisi ad kanca X da pačatku XIX stagodzdzia*, Koúna 1926, s. 262.

[416] *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scriptuarum et monumentorum quecunque in Archivo Regni in Arce Cracoviensi continentur per commissarios, a SRM et Reipublicae ad revidendum et connotandum omnes scripturas in eodem Archivo existentes, deputatos confectun Anno Domini MDCLXXXII cura Bibliotecae Polonicae editur,* wyd. E. Rykaczewski, Paryż 1862, k. 367.

[417] L. Kolankowski, *Zygmunt August wielki książę litewski...*, s. 355-357.

[418] W. Pociecha, *Królowa Bona,* t. 3, s. 112; A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów, a ruch egzekucyjny*, Wrocław 1974, s. 61.

[419] O takim warunku czytamy np. w potwierdzeniu kupna od Konstantyna Abrahamowicza dóbr Nowy Dwór Biały 26 VI 1536 r. Por. *Opisanie dokumentov i bumag ...*, s. 386, 378, 402, 405, 407-410, 414-415.

[420] A. Przezdziecki, *Jagiellonki polskie w XVI wieku*, t. 2, Kraków 1868, s. 235.

w Panie Krystusie zmarłej [19 XI 1557 r.] na nas prawem przyrodzonym jako na własnego potomka przypadłe" - pisał w 1571 r. w swym testamencie król Zygmunt August[421].

Po śmierci Bony w 1558 r., król nakazał sporządzenie zachowanych dotąd inwentarzy starostw suraskiego i brańskiego[422]. Przekazywał je Mikołaj Sękowski, zaufany dworzanin zmarłej monarchini, zarządzający starostwem suraskim od 1555 r. Inwentarz spisał dworzanin króla Zygmunta Augusta - Stanisław Skoczek Dziewałtowski (syn Bartłomieja)[423]. Dało to początek pomierze włócznej starostwa suraskiego, którą przeprowadził właśnie Dziewiałtowski, ale jej nie dokończył. Kontynuował prace Andrzej Dybowski w 1562 r. Opublikowany rejestr pomiary włócznej starostw brańskiego i suraskiego Dybowskiego z 1562 r. nosił tytuł: „Regestr pomiaru włók, dworów i miast JKM Branska a Saracza i wszitki wołości, do tych dworów przysłuchającej, według ustawy JKM najasniejszego królia Sigmuntha Augusta, w WKL udziałanej, która się poczęła przez pana Stanisława Dziewiałtowskiego Skoczka roku 1560 i roku 1561 działana" [...]"[424].

W 1558 r. starostwo na podstawie inwentarza spisanego przez Dziewałtowskiego przejął Krzysztof Olędzki. Za jego dzierżawy pomiarę włóczną przeprowadzali wpierw Dziewałtowski, a po nim Dybowski. Olędzki trzymał Suraż do 1564 r.

Jan Dulski (1564– †28 III 1590), dworzanin króla Zygmunta Augusta, był w latach 1581–1590 podskarbim nadwornym koronnym. Starostwo suraskie zyskał w drodze zastawu, pożyczając królowi 6 tys. kop gr lit. Podobny zastaw Dulskiemu za pożyczoną monarsze kwotę 4 400 kop gr lit., ciążył na starostwie brańskim. W 1566 r., Mikołaj Kiszka, podczaszy nadworny litewski, usiłował wykupić z zastawu podlaskie starostwo brańskie i suraskie, lecz król 26 VI 1566 r. pisał, że nie zgadza się na wykupienie starostw przez niego.[425] Miarą kariery Dulskiego był fakt posłowania w 1573 r. do Francji, do Henryka Walezego. Karierę umacniały ożenki. Pierwszą żoną poślubioną w 1570 r. była Barbara

[421] *Testament Zygmunta Augusta*, oprac. A. Franaszek, O. Łaszczyńska S. E. Nahlik, Kraków 1975

[422] BU Wilno, f. 4, nr 4904; AWAK, t. 14, s. 27-61.

[423] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 4, k. 32v.

[424] Do 1915 r. w CAH Wilno (sygn. 8947 wg „starego" inwentarza Gorbaczewskiego, zob. *Katalog drevnim aktovym knigam gubernii: vilenskoj, grodnenskoj, minskoj i kovenskoj, tože knigam nekotorych sudov gubernii mogilevskoj i smolenskoj chranjaščichsja nyne w Centralnom Archive v Vilne sostavlen archivarjušom onago členom Vilenskoj Archeografičeskoj Komissii ...*, opr. N. Gorbačevskij, Vilna 1872; sygn. 8861 wg „nowego" inwentarza Sprogisa, zob. *Inwentarz do akt Archiwum Akt Dawnych*, opr. I. Sprogis, Wilno 1929. W egzemplarzu inwentarza Sprogisa przechowywanym dziś w Wilnie znajduje się wykaz ksiąg, które przekazano do Warszawy w okresie międzywojennym, a wśród nich księgę o sygnaturze 8861. Spalona wraz ze zbiorami AGAD w 1944 r. Tekst „*Regestru pomiaru*" opublikowany został drukiem w 1882 r. [w:] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 317-528.

[425] MN Kraków, Bibl. Czart., TN nr 75, dok. 77, s. 315. Dokument ten dla Tek Naruszewicza skopiowano w XVIII w., wówczas przekręcono pierwszą literę nazwiska Górnickiego (*Bornicki*).

Lisówna z Buzun i Strabli[426], drugą była Barbara Mniszchówna (zm. 1580 r.), trzecią była Zofia Oleśnicka, siostrzenica Jana Zamoyskiego.

Pierwszej żone Barbarze, córce znakomitego medyka królewskiego i humanisty Macieja Fizyka Lisa z Krajny (właściciela Buzun pod Turośnią i Strabli) Jan Dulski 6 IV1570 r. zapisywał sumy pieniężne należące do niego ze starostwa suraskiego.[427] Jan Dulski zmarł w Warszawie 28 III 1590 r. [428]

Na warszawskim sejmie walnym, 2 IV 1590 r. Zygmunt III nadał Pawłowi Orzechowskiemu, podkomorzemu chełmskiemu, dzierżawę suraską i wieś Pomygacze w dożywocie. Orzechowski zasłużył się na sejmach w czasach Stefana Batorego, podczas interregnum, w sprawie tureckiej podczas sejmu. Dzierżawę miał wykupić z rąk spadkobierców po Janie Dulskim. Ponieważ sumy na tych dobrach były zapisane w okresie przynależności Podlasia do Wielkiego Księstwa Litewskiego, nie zostały pomniejszone[429]. Orzechowski wykupił te dobra z rąk spadkobierców Dulskiego.

Na sejmie walnym w Warszawie, 10 VI 1593 r., Zygmunt III rozszerzył dożywocie Pawła Orzechowskiego na dzierżawie suraskiej i Pomygaczach, na jego żonę Elżbietę z Oleśnicy[430].

Zygmunt III król polski 13 VII 1597 r. w Warszawie zakazywał Pawłowi Orzechowskiemu, staroście suraskiemu, nakładać na poddanych z tego starostwa obciążenia większe od opisanych przez komisarzy królewskich[431].

Od 1616 r. starostwo suraskie trzymał Krzysztof Wiesiołowski z Białegostoku, marszałek wielki WKL. Cieszył się popularnością wśród szlachty i był dwukrotnie w 1609 i 1618 r. obierany marszałkiem izby poselskiej.[432] Zmarł 19 kwietnia 1637 roku. Pogrzeb odbył się 19 kwietnia w Grodnie, w kościele brygidek[433]. Pisał o tym A. Wituński w pogrzebowym panegiryku *Kamień wiecznie*

[426] K. Lepszy twierdził, że żoną Dulskiego była Rożnówna z Bruśnik, wdowa po Firleju woj. krakowskim.

[427] AGAD WARSZAWA, MK 107, k. 521; MRPS, t. 5, cz. 1, s. 235, nr 4146.

[428] K. Lepszy, *Dulski Jan*, PSB, t. 5, s. 461.

[429] AGAD Warszawa, MK 133, k. 416v. - 417v.

[430] AGAD Warszawa, MK 133, k. 560v.-561v.

[431] AGAD Warszawa, Brańskie grodzkie, nr 14, k. 452v-453.

[432] J. Wolff, *Herbarz szlachty litewskiej*, s. 233, cyt. za J. Glinka, *Zamek obronny w Białymstoku na przełomie XVI i XVII w.*, s. 78 ; K. Niesiecki, *Herbarz polski*, s. 325-326; *Volumina legum*, t. 3, Petersburg 1859, s. 169.

[433] AN Kórnik, Dział Starych Druków, nr 1625 – A. Wituński, *Pierscien niesmiertelnosci oddany w żałobnych namiotach śmierći Jasnie Wielmożnego Pana, Iego Mosci P. Krysztopha Wiesiolowskiego, Wielkiego Marszałka W. X. Litewskiego, Mielnickiego, Tykocinskiego, Surazkiego, Kleczelskiego, &c. Starostę, Oekonoma Grodźieńskiego. Przez X. Augustina Withunskiego Zakonu ś. Franciszka Bernardynow mianowanego, w Konwenćie Lubelskim, Lektora Philosophiey, y Kaznodźieie. W Horodnicy przy namiotach 26. Maii. Roku 1637. cum speciali licetia Rndis Pris Pacifici Romani Comissarii & Visitatoris Generalis Apostolici.”*

żyjący, wydrukowanym w Krakowie w 1637 r. Podstarościm suraskim w tym czasie był Tomasz Karniewski, zaufany dworzanin Krzysztofa Wiesiołowskiego.

Starostwo suraskie dzierżawił Michał Gedeon Tryzna, podskarbi WKL (†11 IX 1652)[434].

Zniszczenia wojenne i stacjonowanie wojsk własnych sprawiło, że starosta w latach 1667-1668 upominał się u Bogusława Radziwiłła, właściciela dóbr zabłudowskich o poddanych zbiegłych z Suraża[435]. Rejestr pogłównego parafii suraskiej z 1676 r. wymieniał wsie starostwa suraskiego: Rymki seu Dupki (6), Kosciany (8), Oleski (14), Klepacze (39), Hryniewicze (17), Szymany (16), Pomiacze (40), Rostołty (72), Biele (26), Baranki (32), Rzepniki (43), Bogdanki (21), Trzyczowka (51), Panki (10), Doroszki (56 „głów”, od których zapłacono podatek)[436].

Od około 1661 r. do 1771 r. starostwo suraskie przez cztery pokolenia pozostawało w dzierżawie, przybyłej z Prus Królewskich rodziny Zaleskich.

Pierwszym, który około 1661 r. przejął dzierżawę był Jan Zaleski, kuchmistrz królewski. Zmarł w 1679 r.

Drugim był jego najmłodszy syn, Jan Stanisław, stolnik, następnie chorąży nurski, pod koniec życia kasztelan wiski. Jan III Sobieski, król polski, nadał w 1679 r. starostwo suraskie w dożywotnią dzierżawę Jana, kuchmistrza JKM Janowi Stanisławowi Zaleskiemu, kasztelanowi wiskiemu[437]. Ten poślubił Annę Teofilę Wilczewską (chrzest 24 VII 1673 w Turośni[438]), córkę Jana Wilczewskiego, pisarza ziemskiego malborskiego (†13 IX 1701 r.[439]) i Katarzyny Anny z Koryckich (†30 IV 1673[440]), jedyną spadkobierczynię dóbr ziemskich Turośń Kościelna.

Trzecim był Jan Władysław, który w 1721 r. za zgodą króla otrzymał to starostwo. Został on ochrzczony 22 III 1699 r. w kościele w Surażu. Jan Władysław Zaleski, kasztelan wiski, starosta suraski, zmarł przed 1748 r.[441] 24 I 1723 r. ożenił się on z Marianną z Kuczyńskich, córką Wiktoryna Kuczyńskiego, kasztelana podlaskiego (28 VIII 1708 – po 21 IX 1765).[442] Tego roku wzniósł w Turośni kościół parafialny pw. św. Trójcy. Starostą suraskim był do 1737 r.

Czwartym był Piotr z Alkantary Ożarowski, syn Jana Władysława. Zmarł

[434] http://www.sejm-wielki.pl/b/dw.17524; J. Wolff, Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795, Kraków, s. 187-188, 228, 292, 302, 319.

[435] NID Warszawa, Teki Glinki, nr 290, s. 15-33.

[436] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV 1099, s. 778.

[437] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 174 - - oblata przywileju Jana III na starostwo suraskie; K. Niesiecki, Herbarz, t. 10, s. 38.

[438] APar. Turośń, Chrzty 1660-1687, k. 28v

[439] Pochowany w Choroszczy w kościele dominikanów - APar. Turośń, Zgony, k. 69v.

[440] APar. Turośń, Zgony 1669-1692, k. 1.

[441] APar. Turośń Chrzty 1687-1769, k, 293; Chrzty 1769-1798, k. 28, 40v.

[442] *Wiosna nieśmiertelnych kwitnących dwóch osób... Marianny Kuczyńskiej...*, b.m., b.d. [1723]; W. Kuczyński, Pamiętnik 1668-1737, Białystok 1999, s. 11, 40, 51, APar Turośń, Chrzty 1687-1769.

w 1771 r.[443] Nie wiadomo w jakim czasie otrzymał starostwo. [444] Podpisał on w 1764 r. elekcję króla Stanisława Augusta[445].

Staroswo suraskie w 1770 r. dawało kwarty 5 053 z 28 gr.

Trwały nieustanne procesy sądowe w Referendarii Koronnej pomiędzy starostami a chłopami ze wsi starościńskich: 6 VII 1720, 13, 18 i 23 VI 1721, 31 X, 17 XI 1722, 21 I, 14 VII, 25 X 1755, 2 VI 1759, 7 VIII 1760, 23 I 1761, 21 X 1768, 15 IX 1769, 26 IX 1769, 14 IV 1772, 24 IX 1772, 12 IX 1772, 1773 r., 15 VI 1781, 30 VI 1787[446]. 7 VII 1761 r. sąd referendarski polecił geometrze sporządzenie planów wsi starostwa suraskiego[447]. W 1769 r. Piotr Zaleski, starosta suraski, występował w sądzie Referendarii Koronnej przeciw „gromadom" wsi: Zawyki, Rostołty, Simony, Rynki, Baranki, Biele, Dorożki, Tryczówka, Rzepniki, Bogdanki, Klepacze, Oliszki, Hryniewicze, Pomygacze i Pańki. Zarzucał im: „nieodbywanie robocizn ciągłych, stróżowszczyzny, podwód, hajducznego, niewodowego, talkowego, czynszów, dziakła, odsepów; o nieodwożenie drzewa kłód , tyuż lustracjami i dekretami utwierdzonych i o niepełnienie zgoła innych powinności przez zuchwałość i bunty; o niewypłacanie sum dekretami przysądzonych i w kontr tymże dekretom, żadnej wcale powinności, więcej jak przez pół roka, mianowicie od gromad wsiów Rostołów, Szymonów, Bielów i Rzepników nieodbywanie i na czas przyszły nie odbywać przegrażanie się; o zabranianie nawet innym wsiom tychże powinności odbywania, a częstokroć i po drogach zastępowane i do odmów wracanie, a stąd przez opóźnione zasiewy i zbóż zbyt późne zbieranie, a drugich w polu na pniu przestanie się i podpadnienie, i dobytkiem różnym popasienie, łąk połowę niekoszonych przepadnienie..., o porywanie się do pobicia ludzi dworskich...". Starosta żeby zmusić do prac „Mapy całego starostwa suraskiego, świeżo przez urodzonego geometrę [Walentego Szymborskiego w 1761 r.], znacznym kosztem gromad sporządzonej, onym wydać nie kazał. Sprowadziwszy piechotę hetmańską [Jana Klemensa Branickiego], poddanym jarzyn sprzątać ani orać – konie, wozy, sierpy, kosy pozabierać kazał – młócić w stodołach zabronił i żyta gromadzkie w sąsiekach sobie należeć do dworu przywłaszczył"[448]. Chłopów bito „plagami postronkowymi", a jednego z nich doprowadzono do kalectwa. Na dziedzińcu w dworze starościńskim karano gąsiorem (przez 3 dni), ale polecano by nie za szyję, ale na ręce albo nogi.

Sąd 15 IX 1769 r. postanowił odnośnie map wsi starostwa (wykonanych

[443] *Księgi Referendari Koronnej*, wyd. A. Keckowa, W. Pałucki,. 1, s. 127-128); CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 47, k. 112 v-113.

[444] NID Warszawa, Teki Glinki, nr 317, s. 51.

[445] PSB, t. 14, s. 673-678, T. Żychliński, Złota księga, r. 9, s. 274-277.

[446] *Księgi Referendari Koronnej z drugiej połowy XVIII w. (1768-1780),* wyd. A. Keckowa, W. Pałucki, t. 1-2, Warszawa 1953-1957; *Księgi Referendari Koronnej z czasów saskich. Sumariusz*, oprac. M. Woźniakowa, t. 1-2, Warszawa 1939-1970.

[447] *Księgi Referendari Koronnej z drugiej połowy XVIII w*, t. 2, s. 283.

[448] *Księgi Referendari Koronnej z drugiej połowy XVIII w*, t. 1, s. 127-136; B. Baranowski, *Z dziejów antyfeudalnych ruchów chłopskich na Podlasiu*, Warszawa 1953, s. 106-110.

w 1761 r.): „Luboli mapy te, z przyczyny kosztu samej tylko strony pozwanej na sprowadzenie urodzonego geometry, i delineację onychże łożonego, przy tejże stronie pozwanej zostać by się powinny, jednak to dzieło pracowite i należycie przez urodzonego geometrę sporządzone, jako jest chwalebne i sprawiedliwe, tak tymże pozwanym niemiłe mogłoby być, jakim sposobem, bądź to przez przypadek ognia, częstokroć po wsiach trafiającego się, lub złą konserwacją, nie mając sposobności do tego, zatracone, przeto z przyczyn pomienionych, zapobiegając oraz wszelkim na potym kłótniom i procesom prawnym, które by z zatracenia casu quo takowych map geometrycznych przez złą ich konserwacją, mogły nastąpić, też mapy geometryczne, dla tym lepszej i bezpieczniejszej konserwy onnychże, jako niemniej dla trafiających się między tymże starostwem o awulsyją gruntów gromadzkich – a dobrami dziedzinemi spraw granicznych, aby przy stronie powodowej, to jest urodzonym staroście naszym surasim, praevia jednak połowy sumy, jaką ciż pozwani – gromadzy – na urodzonego geometrę, pomiar ten odprawującego, ekspediowali, z sum temuż urodzonemu staroście od gromad przysądzonych compensatione zostawały, deklarujemy." Mapy zatrzymała sobie Anna z Narzymskich Zaleska, wdowa po Piotrze Zaleskim, staroście suraskim.

BARANKI

Baranki były wsią rozmierzoną jeszcze przed 1558 r., w wójtostwie zawykowskim, przez superintendenta mierników – Stanisława Skoczka Dziewałtowskiego. Wówczas wieś nazywała się Usziebli (Uziębły). Liczyła włók 14.

Jedna z włók w 1558 r. była wolna od powinności i opłat, przeznaczona na wójtostwo zawykowskie, trzymał ją ówczesny wójt Kacz[449]. Później 10 X 1562 r. wójt ten przyjął włókę „na słuskowstwo", na służbę konną. We wsi w 1562 r. nadziały po 1 włóce otrzymali bednarze: Iwan Stanisław Wosbin, pochodzący z Ostaszy Iwan Kunczik, Kurilo, koleśnik Maciej Czimochowicz Wosbin, a także kowal Czwieczko[450]. Nie znajdujemy ich nazwisk i nadziałów rolnych włók w zachowanym rejestrze z 1558 r.

Dziewałtowski dał przy pierwszej pomierze ziemianom Zimnochom z pobliskiej okolicy szlacheckiej, zaścianek, czyli grunt położony poza ścianą rozmierzonych trzech pól wiejskich Uziabłów vel Baranek. Stanisław Guszewicz Sczech i Sczepan Zimnochowie płacili z zaścianku kop 2 gr lit[451]. 20 IX 1562 r. w kolejnej pmierze odebrano Zimnochom dzierżawiony przez nich zaścinek, zasiany ozimym żytem. Pozwolono im zebrać w 1563 r. plony, a sam zaścianek rozmierzono pomiędzy chłopów osadzonych we wsi[452].

[449] AWAK, t. 14, s. 53.

[450] *Piscovaja kniga,* t. 14, s. 464.

[451] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 63

[452] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 465.

B I E L E

Wieś pierwotnie nazywano Bielewicze. Powód zmiana nazwy na Biele jest niejasny[453]. W 1558 r. obrub Bielewicze w wójtostwie tryczowskim trzymali: Jan, Jocz i Urban Bielewicze i wójt Wojciech Krassowski[454]..

Zachował się tekst pomiary włócznej dokonanej przez Stanisława Skoczka Dziewałtowskiego w 1561 r. Ciekawe, że chłopi właśnie ten dokument przekładali później w sądach zadwornych, a nie późniejszy z 1562 r.:

„Wsi Bielewiczy. Włók 7, gruntu dobrego, rozdania od Złotników. Poddani tego sioła w roku 1561 mają płacić czynsz, jako robotni, bo ten rok cały służyli do folwarku JKM, ale roku 1562 poczną płacić jako osadni.

To sioło siedzi w srzednim polu, końcem jednym ku granicy pani [Anny z Porycka] Lewickiej Złotników, drugim końcem ku granicy oxtulewskiej. Sadzibne pole leży końcem do granice JM pana Stanisława Włoska, podskarbiego JKM, imienia juchnowskiego, drugim końcem do ściany rostołtowskiej, bokami między krajnemi polami. W tym polu mają rezy niejedną dłużynę, a te w każdej po morgów 11. Skrajne pole jedno leży końcem jednym do włók rostołtowskich, drugim końcem do granicy JM pana Włoskowey, bokiem jednym do odmiany pani Lewickiey, drugim bokiem do pola sadzibnego. W tym polu, w każdej rezie po morgów 11. Trzecie pole leży końcem jednym do ściany rostołtowskiej, drugim końcem do granicy JM pana Włoskowey, bokiem jednym do odmiany oxtutlowskiey, drugim bokiem do pola sadzibnego. W tym polu, w każdej rezie po morgów 10. Przy boku tego pola, podle odmiany oxtulewskiey jest morgów 7, ale 7 morgów dano ku temu polu w naddawki, na każdą rezę po morgowi jednemu. Granica tym włókom w okrąg na pręcie ściany obegnane. Jedna ściana graniczy z włókami sioła Rostołtow, druga ściana graniczy z odmianą oxtulewską, trzecia ściana graniczy z odmianą Włoskową imienia juchnowskiego, czwarta ściana graniczy z odmianą pani Lewickiej.

Włóka, która za rozkazaniem JKM jest dana ku młynowi JM panu Stanisławowi Włoskowi, podskarbiemu JKM, leży końcem jednym do odmiany pani Lewickiej, drugim końcem do odmiany oxtulewskiej, bokiem jednym do ściany oxtulewskiej, drugim końcem po rzeczkę Turosną, włóka 1[455].

W tym siele włók 7, gruntu dobrego, przyjętych na osadzie. Z tych włók Jan Kobielewicz ma włókę na służbę putną, na pół konia.

Powinność z tych włók czynszu groszy 21, osady 30, za odwóz groszy 10, za gwałty żyta 10, za siano 10, za odwóz groszy 5, za gęsi, kury, jajca 3 ½, za stację 2 ½, za tłoki 12, na niewody 2. Suma z włóki osadnej gruntu dobrego czyni do skarbu JKM kopę jedną, gr 46. Czyni z tego sioła czynszu kop 2 gr 27,

[453] M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe...,* s. 27.

[454] AWAK, t. 14, s. 57.

[455] Stanisław Włoszek 28 III 1560 r. otrzymał od króla młyn na rzece Turośni (2 mile od zamku suraskiego) wraz z 1 włóką ziemi - *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552-1561). Užrašymų knyga 37,* parengė D. Baronas, Vilnius 2011, nr 347, s. 344; CAAD Moskwa, f.389, op. 1, nr 76, k. 209.

osady kop 3 gr 30, za owies kopę 1 gr 10, za odwóz kopę 1 gr 10, za gwałty 1 gr 10, za siano 21/2, odwóz 14, za gęsi kury, jajca 25,5 za stację 15 [s], 5, za tłoki 1. Suma wszystkiego czyni kop 20 gr 22. Z tej sumy na włókę 1, putną wolno."

Jeszcze 22 VIII 1754 r. król potwierdził akt pomiarowy z 1560 r. „My tedy August III, król polski, do pomienionej supliki, przez panów rad naszych, imieniem pracowitych poddanych wsiów Rzepniki i Bielewiczy, do starostwa suraskiego należących, do nas wniesionej, łaskawie się skłoniwszy, przerzeczone lustracje i w nich opisane powinności, we wszystkich punktach, klauzulach, artykułach, kondycjach i obowiązkach, potwierdzić i aprobować umyśliliśmy. Jakoż powagą naszą królewską utwierdzamy i aprobujemy, niniejszym przywilejem naszym, aby ciż poddani wsiów Rzepniki i Bielewiczy do większych danin, pańszczyzn, podwód i innych wymyślnych robocizna nad opisanie tej lustracji, pociągani, agrawowani nie byli, mieć chcemy i rozkazujemy. Dodając temu prawu walor i moc, aby od wszystkich wiecznych i nienaruszenie obserwowanie i zachowanie było do łaski naszej. Na co dla lepszej wiary i wagi ręką naszą królewską podpisaliśmy i pieczęć koronną przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia 21 miesiąca Novembris roku pańskiego 1754, panowania naszego 22 roku. Augustus Rex"[456].

Dokument króla Augusta III z 1754 r. został wpisany w Urzędzie Grodzkim Wąsoskim 31 I 1754 r. Zwraca uwagę fakt, że nie skorzystano z któregoś urzędu podlaskiego (Brańsku, Surażu, Tykocinie czy Goniądzu), aby oblatować przywilej, ale udano się na Mazowsze do odległego Wąsosza. Dopiero 9 V 1783 r. ekstrakt „privilegii seu confirmationis jurium" chłopi z Rzepnik i Bielewicz – pracowici Antoni Opaliński i Joachim Nowicki wnieśli do oblaty w księgi Urzędu Grodzkiego Brańskiego.[457]

26 X 1787 r. w Rzepnikach, w oparciu i przywilej Augusta III z 1754 r., zatwierdzający rejestr pomiary włócznej z 1561 r., komisarze Sądów Zadwornych rozpatrywali sprawę między gromadami wsi Rzepniki i Bielewicze a Piotrem Ożarowskim, starostą suraskim[458].

Jednak akt pomiary przeprowadzonej 25 IX 1562 r. przez Chwiedora Hriniewiczkiego, miernika powiatu bielskiego, różni się zasadniczo od przytoczonego wyżej aktu z 1561 r. Okazuje się, że włók było nie 7 a 20. Podzielone były na trzy pola. Trzy włóki wolne były od powinności: dwie służki putnego (Jana Kobielewicza), jedna włóka Janki Jakuczicza, koleśnika zamkowego. Poza tym wójt tryczowski Wojciech Krassowki miał jedną włókę, a inną włókę jego ławnik – Simko Bukowicz. Wieś, ulokowana w średnim polu, ciągnęła się wzdłuż smugu nadrzecznego nad strumieniem Gniła. Domy były ustawione po jednej stronie ulicy (8 prętów), „czołem na zachód słońca"[459]. Graficzny obraz in-

[456] AP Białystok, Kamera, nr 2097 (dawna 1796), k. 264-CAH Wilno, f. 1135 – Zbiór dokumentów pergaminowych (dalej Zb. dok. perg.), op. 1, nr 55 -3036 xm, Kopia potwierdzona wydana 8 XI 1837 r. Matusowi Sawickiemu.

[457] AP Białystok, Kamera, nr 2097, k. 264.

[458] AP Białystok, Kamera, nr 2097 (dawna 1796), k. 29-47, 280-288.

[459] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 467-468.

wentarza pomiarowego z 1562 r. przedstawił mierniczy Walenty z Szymborów Szymborski.[460]

6 VII 1697 r. miała miejsce komisja graniczna pomiędzy starostą suraskim Janem Zaleskim w imieniu poddanych z Bieli a Symeonem Cyprianowiczem kandydatem na opata supraskiego o granice między wsiami Biele i Klewinowo, dyferencja wynikała ze zmiany biegu strumienia Gniłej[461].

B O G D A N K I

Miejscowość dawniej nosiłą nazwę „Bohdanki". W 1558 nie istniała jeszcze w pełni zorganizowana wieś. W wójtostwie zawykowskim był natomiast „Obrub Bohdanki, który trzymają: Panas, Olechno, Dorosz i Saniecz, płacą kop 4" gr lit.[462]

W 1562 r. wieś rozmierzył Trochim Mathfieiowicz miernik powiatu bielskiego. „Sadziby w srzednim poliu, jedną połacią udziałane, nad rzeką Mienką, tyłem domów ku rzeczce, czołem domów na zachód słońca, gumna przez ulicę, której jest poprzek prętów 8". W siole było 10 włók gruntu „podłego". Chłopi płacili czynsz pieniężny, ponadto tłoki, za owies, odwóz zboża, siano, gęsi, kury i jajka, na niewody, za dawanie stacji[463].

D O R O Ż K I

Wieś „Doroski" istniała w 1558 r. Należała do wójtostwa doroskowskiego. Wójtem był Hricz, a uprawiana przez niego 1 włóka ziemi była wolna od opłat i powinności. Całą wieś liczyła 16 włók. Poza tym we wsi były 6 gospodarstw zagrodniczych (ogrodników), nieposiadających włók.

Zwraca uwagę istnienie w 1558 r. półwłóczka „popa ruskiego Jurgowskiego". Może jest to ślad istnienia już wówczas cerkwi pw. św. Jerzego w pobliskich Kożanach?[464]

Wieś na nowo, tym razem na 10 włókach, „gruntu podłego" w 1562 r. rozmierzył Trochim Mathfieiowicz, miernik powiatu bielskiego. Osada otrzymała „sadziby w srzednim poliu, jedną połacią udziełane, nad rzeką Mienką, tyłem domów ku rzece, czołem domów na zachód słońca, gumna przez ulicę", szerokość wynosiła prętów 8. Rozdawanie chłopom gruntów miało miejsce 30 IX 1562 r.

Przy wsi funkcjonował w 1562 r. młyn o 2 kołach. Młynarzem był Saintko Iwaniuczucz[465]. Niewątpliwie młyn ten usytuowano w osadzie młyńskiej Pańki.

[460] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr R 134-2, s. 123.
[461] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 522-525.
[462] AWAK, t. 14, s. 53.
[463] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 475-476; AGAD Warszawa, Zb. kart., nr R 134-2, s.
[464] AWAK, t. 14, s. 53.
[465] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 476.

H R Y N I E W I C Z E

Wieś Hryniewicze rozmierzył w 1560 r. Stanisław Skoczek Dziewałtowski. Nienaruszony pomiar urzymał jego następca Dybowski w 1562 r., jednak zapisał: „W tym siele włók 7, w regestrze pana Skoczkowim napisano gruntem srzednim, ale iżziemia borowa, więcej podłego, niż srzedniego gruntu, a liudzie ubóstwo, płacić będą z gruntu podłego"[466]. Graficzny obraz inwentarza pomiarowego przedstawił mierniczy Walenty z Szymborów Szymborski[467].

P O M Y G A C Z E

Grunta wsi Pomygacze należącej do wielkoksiążęcego starostwa suraskiego graniczyły z ziemiami wsi Lubejki, należącej do Włoszków, właścicieli dworu juchnowskiego, Niewodnicą Lewickich i „ziemian" Wysockich. W 1558 r. wieś rozmierzył Stanisław Skoczek Dziewałtowski. Zajął wówczas część gruntów należących do prywatnych dóbr ziemskich: Niewodnica Lewickich, Turośń Pawły Raczki, i ziemian z Niewodnicy Wysockich. Za zabrane grunty wynagrodził gruntami ze starostwa suraskiego. Sąsiedzi jednak nie godzili się na zamiany. Następca Dziewałtowskiego, który zastąpił go w czynieniu pomiary włócznej – ks. Adam Pilchowski zweryfikował rozmierzenie wsi. Dlatego w 1562 r. powtórnego pomiaru dokonali miernicy Jan zwany Dzwonek i Paweł Borowscy[468]. W 1577 r. wieś posiadała 42 włóki ziemi, znajdowała się w niej karczma i funkcjonowały 4 kuźnie[469].

R O S T O Ł T Y

Wieś „Rostholthy" w wójtostwie tryczowskim była rozmierzona już przed 1558 r. Liczyła wówczas 27 ¼ włók gruntu, 71 gospodarstw chłopskich i 11 zagrodniczych. We wsi mieszkał wójt wójtostwa tryczowskiego – Stanisław Wołyniec (zwolniony z opłat) i jego ławnicy sądowi – Szymon, Jothko Zahadło. Młynarz Paweł Toleczkiewicz „na młyn" miał tam włókę wolną od czynszu i opłat[470].

Miernik Chwiedor Hriniewiczki w 1562 r. rozmierzył wieś częścią w starych, a częściowo w nowych granicach. Graniczyła z gruntami starościńskimi wsiami Baranki, Biele, Bogdanki, Simuny, należącą do Anny z Poryckich Lewickiej, sędziny bielskiej wsią Złotniki. Przez grunta przepływał strumień zwany w 1562 r. „Marszczonka", dzisiejsza Marszczówka[471]. Nadal liczyła 24 włóki, które były rozmierzone w 27 rezach. Rejstr nie wspominał o młynarzu, za to wójt Wojciech Krasowski uposażony był w 2 włóki. Mieszkańcy opłacali czynsz z 22 włók, płacili za ciążące na nich obowiązki: odwozu płodów rolnych, dostarcza-

[466] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 491.
[467] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr R 134-2, s. 121.
[468] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 484-485.
[469] AGAD Warszawa, ASK, dz. I, nr 47, k. 119.
[470] AWAK, t. 14, s. 55-57.
[471] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 467.

nia siana, za gęsi, kury i jaka, za obowiązwk dawania tzw. stacji, na niewody oraz zamiasta dwu dni w tygodniu pańszczyzny. Wieś była uboga, trzeba było ją ponownie zasiedlać. Dlatego ks. Adam Pilchowski, referendarz podlaski uznał, że wieś ma wnosić czynsz taki, jak przewidziano dla gruntów średnich[472].

SIMUNY

W 1558 r. wieś jeszcze nie była rozmierzona, a obrub „Szymanowiczy" trzymali: Jakub i Piotr Szymanowicze oraz Matys Lach, którzy płacili z niego 5 kop gr lit.[473] Wieś „Simonowicze" romierzana była wpierw w 1560, a później po raz kolejny przez miernika Chwiedora Hriniewiczkiego w 1562 r. Częściowo wieś miała zająć grunty sąsiednich ziemian – Hołówkowiczów i Oksztulewiczów, którzy jednak nie godzili się na to i nie przyjęli innych danych im w odmianie za odbierane. W efekcie 10 włók (każda po 33 morgi 24 pręty) gruntu „podłego" przyjęli: Jakub Simanowicz, Marcin Stanisławowicz, Piotr Simanowicz, Grzegorz Jakubowicz , Marcin Stanisławowicz i inni[474]. Wieś osadzona była na czynszu, z każdej włóki po 18 gr, obowiązana była do dawania pieniędzy za inne obowiązki z włóki za 1 beczkę owsa, za 1 wóz siana, za obowiązki odwożenia płodów rolnych (najpewniej do portów rzecznych), za obowiązek pańszczyzny = 2 dni w każdy tydzień

TRYCZÓWKA

Raczkowszczyzna, należała do zamku suraskiego. W latach 20-tych XVI w. uprawiał pewien kmieć tzw. „otczyc". Zabił go (pewnie wydał na niego wyrok sędzia bielski) przed 1528 r. Mikołaj Korycki[475]. Na gospodarstwie pozostała samotna, bezdzietna wdowa. Ta przyszła do starosty bielskiego Olbrachta Gasztołda i dobrowolnie zrzekła się tej ziemi. Starosta wyraził pisemną zgodę. Oddał Raczkowszczynę ziemianinowi bielskiemu Grzegorzowi Tymofiejewiczowi, nakazując mu pełnić służbę bojarską, taką jak inni bojarzy bielscy. Na prośbę Tymofiejewicza król Zygmunt I nadał 21 VI 1528 r. mu tę służbę, także jego żonie i potomkom[476].

25 VIII 1541 r. dokonano rozgraniczenia między gruntami zamku suraskiego, wsią Tryczówka „królowej Jejmości", a dobrami „Raczkowszczyzna[477] i Markowszczyzną JW JM pana Aleksandra Chodkiewicza, starosty brzeskiego, gdzie i dekret asesorski, te dobra rozgraniczający, którym w swoim ograniczeniu zostawił przysądzone, a poddanym tryczoskim wieczne milczenie nakazuje"[478]..

[472] P*iscovaja kniga*, t. 2, s. 467-469
[473] AWAK, t. 14, s. 57.
[474] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 463-464.
[475] *Słownik biograficzny białostocko-łomżyńsk*i, Białystok 2002, s. 76-77
[476] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522-1529). Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis Vilnius 2001, nr 678, s. 521.
[477] MN Kraków, nr 860, t. 2, k. 80 – zamiast Raczkowszczyzna napisano: Getejkowszczyzna

Il. 16. Pieczęć Tedozego Kowalewskiego, wójta tryczowskiego na dokumencie z 1836 r.
APar. Juchnowiec, Korespondencja metryczna.

W 1558 r. funkcjonowała wieś Tryczówka należąca do starostwa suraskiego. Inwentarz z tego roku wyszczególniał: „Wieś Tryczowka i Zapole... włók 26". W 1562 r. zwiększono liczbę włók do 32, rozmierzonych w 32 rezach. Wójt Stanisław trzumał „na wójtostwo 2 włóki". Jedną włókę w 1562 r. posiadał we wsi miernik Trochim Mathfieiowicz, „wójt i miernik powiatu bielskiego", który rozmierzył wówczas tę i inne wsie wójtostwa tryczowskiego. Funkcjonował w 1558 r. też młyn wodny. Konsekwentnie w rejestrze z 1562 r. zaznaczano, że przez wieś biegnie droga, „ku siołu Repnikom" o szerokości 1 pręta. Może była to wspominana w 1512 i 1525 r. droga kożańska[479].

W 1592 r. król Zygmunt III interweniował w sprawie krzywd wsi Tryczówka. Starosta suraski Paweł Orzechowski przeniósł wieś na inne gorsze miejsce, a na starych chłopskich gruntach założył folwark. Wsi dał miejsce górzyste i piaszczyste, nie dające żadnego pożytku, chłopom dał nowe siedliska. Przeciwnych ciemiężył bił i więził.[480]

Zygmunt III do Jana Orzechowskiego starosty suraskiego Kraków 11 V 1592

„ ...Przychodzili do nas poddani ze wsi Tryczówki do starostwa saraskiego..., uskarżając się, że je nad powinny i starodawny ich zwyczaj i nad dekreta przodków naszych na każdy dzień do robót wielkich i nieznośnych przymuszasz. Wieś tę to naszą Tryczówkę ze wszytką osadą, siedliskami, ogrodami i przyległościami jej, z dawna na tym miescu zasadzoną, na insze miesce, górzyste, piasczyste i do żadnego pożytku nie użyte, także role ich i grunty z dawna uprawne i poznaczone, powymierzane, tak iż gdzie niektórzy mieli po łanu, po półłanku teraz każesz się jem stanowić na ćwierci jednej łanu i gdzie nalepsze grunty były onym pobrawszy w folwark obróciłeś, więzieniem wielkim i biciem srogim, że się na tych nowych siedliskach, które szczerym piaskiem być mienią, sadowić i stanowić nie chcą, ciemiężysz i hapić ich rozkazujesz i inszych wiele ciężkości na nie wkładasz. Co jeśliby tak było nie mogło by bez ukrzywdzenia ich być, więc i przenoszenie tej wsi bez dokładu naszego być nie miało.

A tak rozkazujemy, aby WT opatrzył to naprzód, aby na więtsze roboty

[478] AP Kraków, AMCh, nr 37.
[479] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 478-483.
[480] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 10, k. 805v-806; nr 27, k. 70v.

nie byli poddani ci naszy wyciągani, jedno jako prawo i zwyczaj w dobrach naszych królewskich okolicznych ukazuje. Co dotyczy przenoszenia tego siedliska ich starego na którym oni z starodawna zasiadli, na nowe, jako powiadają i nie użyteczne miesce, rozkazujemy aby nie było w tym żadne bezprawie tym poddanym i nie inaczej, żeby tego przenoszenia brał, jedno tak że było bez krzywdy i uciążenia poddanych. I w inszych tych powinnościach nic nowego i niezwykłego na nie żeby wnoszono było.

I o to, że do nas na skargi przychodzili rozkazujemy WT, aby ciężkości żadnej i najmniejszej nie ponosili, gdyż każdemu wolno do nas, jako do zwierzchnego pana się uciekać... [481]

Gromady wsi Bilewicze i Rzepniki ze swymi sołtysami 15 VI 1787 r. skarżyły w Sądzie Referendarii Koronnej starostę suraskiego Piotra Ożarowskiego[482], Michała Grabowskiego, komisarza i Franciszka Koleszańskiego, ekonoma, o wyciąganie z poddanych nadmiernej pańszczyzny oraz nieoddalenie uciążliwego ekonoma Koleszańskiego, który będąc w zmowie z arendarzem Wechlem dozwalał temuż narzucać trunki, a sam biciem wymuszał od poddanych daremszczyzny. Wyrok w ich sprawie zapadł 26 X 1787 r. Jednak 30 VI 1788 r. skarżyli „pracowici" Aleksander Sawka i Jan Byczek z Rostołtów, imieniem gromad wsi Rzepniki i Rostołty, a także wybrańców i młynarzów, że wyrok był niesprawiedliwy, starosta, dzierżawca i ekonom pogwałcili glejt bezpieczeństwa dany gromadom. W odpowiedzi starosta oskarżył gromady o przeciwstawienie się dekretowi z 177_ r., kasującemu dawne przywileje, o zuchwałe nieposłuszeństwo zwierzchności dworskiej i nieodbywanie powinności, podwożenie przez wybrańców, „w większej liczbie nad przepis prawa łany wybranieckie posiadających", obcych trunków, z uszczupleniem propinacji dworskiej. Wnosił o ukaranie Aleksandra Sawki „jako pierwszego w starostwie naszym spokojności burzyciela". Sąd nakazał natychmiast odebrać wszelkie dawne przywileje, jakie posiadali poddani starostwa suraskiego, nawet z użyciem pomocy wojskowej i odesłać je do sądu referendarskiego oraz rozsądzić wszelkie wzajemne pretensje.[483]

Zachował się inwentarz folwarku Tryczówka z 1811 r.[484]

BOREK STAROŚCIŃSKI PRZY HRYNIEWICZACH

Na mapie starostwa suraskiego z 1761 r., sporządzonej przez Walentego Szymborskiego zaznaczono „Borek Starościński Suraski". Mierniczy przy jej sporządzeniu posłużył się rejestrem pomiary włócznej sporządzonym w 1560 r. przez Stanisława Skoczka Dziewałtowskiego[485]

W 1562 r. opisano granice lasu należącego do starostwa suraskiego, gra-

[481] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 10, k. 805v-806.

[482] Piotr Ożarowski, starosta suraski, pisarz koronny. PSB, t. 14, s. 673-678.

[483] *Księgi Referendarii Koronnej z drugiej połowy XVIII wieku,* t. 2 (1781-1791), wyd. A. Keckowa, W. Pałucki, [Warszawa] 1957, nr 376 i 452, s. 108, 129.

[484] CAH Grodno, f. 1143, op. 1, nr 5.

[485] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr R 134-2, s. 121.

niczącego z włókami starościńskiej wsi Hryniewicze, gruntami należącymi do wsi Wolimontow (Olmont) i Widziekow (Widziki), własności Grzegorza Chodkiewicza[486]. „Lias..., przy wsi Hriniewicze, dwie mili od Sarasza, jest granicą i kopcami osypany. A naprzód poczyna się końcem od włók sioła Hryniewicz, [z] strony jedni, wzdłuż za starą granicą, od gruntów JM pana [Grzegorza Chodkiewicza, kasztelana] trockiego, od sioła Wolimontow i Widzikow [z] strony drugiej. Kończy się i klinem schodzi niedalieko rzeki Niewodnicze, po kopiec udziełany, a z trzeciej strony podlie zaścianku sioła Hriniewiczom danego. Drzewa różnego sośniny jedliny, olszyny, zostawiono na potrzeby zamku Saraskiego włók 2 [morgów]6"[487]. Współcześnie na terenie dawnego Borku Starościńskiego znajduje się wysypisko śmieci.

OKOLICE SZLACHECKIE

SZERENOSY okolica szlachecka

Początkowo nazwą Szerenosy określano też grunty wsi Lubejki. Odkupił je dworzanin królewski Michał Gliński. Wdowa po nim, Petronela, za dozwoleniem monarszym w 1533 r. poślubiła kniazia Michała Tyszkiewicza. Jej prawa spadkowe zakwestionował brat zmarłego kniaź Semen Gliński. W efekcie przed sądem królewskim toczyła się sprawa sędziego Jerzego Raczka Puczyckiego z dworzaninem JKM kniaziem Semenem Glińskim o część majętności Szerenosy[488].

W 1528 r. na popis wojenny z „Szirinosow" w parafii suraskiej stawiło się samodzielnie 5 „ziemian": Jacko Szironos, jego brat Rud, Fedko Daszkowicz, Hrycko, Sopotko Maniszicz. Złożyli się też oni na utrzymanie w rynsztunku jeźdźców na dwóch koniach[489].

Stanisław Włoszek „leśniczy królewski" zeznał przed królem Zygmuntem Augustem ugodę jaką zawarł z „ziemianinem bielskim Jaczkiem Srzonessem i z bracią jego, za ich żądaniem o granice imienia ich Seronossow, a jego Juchnowskiego Dwora". Mikołaj Korycki, sędzia ziemski bielski, dawniej już te granice określał, ale teraz muszą one ulec zmianie. Władca polecił 7 III 1548 r. dokonanie rozgraniczenia. Efekt prac mierniczych król opisał następująco: „od tegoż miescza, z jednej strony, od drzewa olszy, gdzie się schodzą trzy granice – Cziekunow, ludzi KJM księżnej Jaśny Bony, pani matki naszej – ku Sarasza, a tych Srzorzonossow, przez las aż do kopca, przy którym stoi lipa królowej JMci [Bony] ku Zarossa i tych ziemian Szorzonosow..."[490]

Później 12 VIII 1565 r. na wojnę stawił się Wojciech Matysowicz z Szere-

[486] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 456.

[487] *Piscovaja kniga , t.* 2, s. 456.

[488] J. Maroszek, W. Wilczewski, *Dzieje obszaru gminy Turośń Kościelna, Turośń Kościelna 1997*, s. 22.

[489] A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, s. 196.

[490] CAH Mińsk, f. 1744, op. 1, nr 1, k. 207-209.

nosów (1 koń z oszczepem). Kolejny popis wojsk w 1567 r. dokonany w Radoszkowiczach koło Mińska nie wzmiankuje o zgłoszonych Szerenosach. [491]

W 1569 r. przysięgę na wierność krolowi polskiemu i Koronie Polskiej złożyli: Hrehor, s. nieżyjącego Łesza, Iwasko, s. nieżyjącego Chwietka, Karp, s. Chwiedka Rocz, Maciej s. nieżyjącego Hricza, Maciej, s. nieżyjącego Michała, Marcin s. nieżyjącego Piotra i Piotr Seronos[492].

Podatek poborowy w 1580 r. opłacił z 8 włók szlacheckich Piotr Szeronos[493].

Wśród metryk kościoła turośniańskiego znajdujemy informacje o rodzinie Szorców. W latach 1662-1664 odbyły się chrzty dzieci Baltazara i Barbary Szorców z Szerenos: 13 X 1662 r. – Sebastiana, 6 IV 1664 r. Felicjana. 12 IX miał miejsce ślub Józefa Szorca i Joanny Siekluckiej, 23 V 1686 r. chrzest ich syna Jana, a1 XI 1684 r. córki Elżbiety[494].

Rejestr pogłównego parafii turośniańskiej z 1676 r. wymieniał właścicieli działów w okolicy szlacheckiej Seronosy: Szorcowej, Andrzej Borowski, „rydlem kopie", Stanisław Seronos, Piotr Seronos, „rydlem kopie", (†po 1676), Bolesta, Janowa Borowska, „wdowa rydlem kopie", Maciej Seronos, Jakub Seronos, Wojnowa, „wdowa rydlem kopie" Stanisław Borowski, Marcin Borowski, Janowa Seronosowa, „rydlem kopie", Stanisław Szczawik, Stanisław Seronos, drugi Stanisław Seronos, Jan Seronos „rydlem kopie", Stanisław Horodziej, Jakub Seronos, Stanisław Seronos[495]

Pleban turośniański, opisując w 1784 r. swoją parafię napisał: „Szerenosy szlachta. Leżą nad rzeczką Turosienką, która idzie od Bielow (starostwa surażskiego), na Hołówki, staw, młyn, z mostami i groblą WM JM pana Woynicza, komendanta granicznego, która idzie na Szerenosy, Turośń Kościelną i Dolną i tam wpada w Narew i kończy się. Ta wieś [Szerenosy] ma dwór JM pana Humnickiego, graniczy z dobrami JMM panów Orsettych. Na wschodzie letnim [względem kościoła turośniańskiego]. Od kościoła turosińskiego do kościoła juchnowieckiego pół mile. Droga tamże prosta, przez bór sosnowy"[496].

OKSZTULE okolica szlachecka

Nieistniejąca dziś wieś Oksztule w 1562 r. poprzez rzekę Turośń sąsiadowała z Bielami. „Ziemianie Oksztulewicze" nie godzili się wówczas na zmianę swych granic[497].

[491] RIB, t. 33, s. 367-370, 1093-1098.
[492] *Akta unji Polski z Litwą.*
[493] A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, s. 113.
[494] J. Maroszek, W. F. Wilczewski, D*zieje obszaru gminy Turośń Kościelna, Turośń Kościelna* 1997, s. 43.
[495] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV.1099, s. 788.
[496] BN Kijów, f. 1, nr 6008, k. 61-62.
[497] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 463-464.

CIEKUNY okolica szlachecka

Ciekuny, dawniej wieś, dziś nieistniejąca, obecie pole i pastwisko we wsi Juchnowiec Dolny. Swą nazwę zawdzięczała litewskiemu wyrazowi *tekūnas* oznaczającemu „posłańca, gońca, kuriera", a więc mieszkańcy Ciekun byli początkowo bojarami putnymi spełniającymi posługi przewożenia poczty zamku suraskiego[498] W 1558 r. pisano: „Wieś Ciekuny. W niej było włók 9, zaścianek 1, za listem KJM tę wieś oddano w roku [15]58 panu Stanisławowi Zachariaszewiczowi Włoszkowi, podskarbiemu KJM dwornemu, ze wszystkim dochodem".[499]

Na miejscu osady bojarów putnych Włoszek osadził wieś chłopską. W 1676 r. we wsi Ciekunay należącej do dóbr Juchnowiec Dolny mieszkało 42 poddanych[500].

HORODNIANY okolica szlachecka h. Korczak

Horodniany to dawna wieś bojarów zamku suraskiego. Nosili nazwisko Horodziński, potem Horodeński, później Horodyńscy[501]. Powstała zapewne po 1392 r., gdy wielki książę litewski Witold (†1430) odbudowywał spalony przez Krzyżaków zamek suraski i stworzył system wsi bojarskich, które miały strzec warowni (Czaczki, Zimnochy, Borowskie). Nazwa miejscowości pochodzi od horodni, konstrukcji drewnianych, z których budowano zamki, drewnianych przęseł, składających się na „mur" zamku drewnianego, złożonych z dwóch drewnianych ścian, wypełnionych gliną, piaskiem lub kamieniami, drewniane ściany były wylepione gliną. O dostarczenie ich do Suraża mieli najwidoczniej dbać bojarzy horodniańscy. Może Horodniany powstały później, gdy w 1437 r. książę Michał Zygmuntowicz czynił nadania ziemskie nad rzeką Choroszczą: Rogowskim Rogowo[502], Maciejowi z Gumowa – Puszczę Chroszczę i może Raczce Tabutowiczowi – Białystok (Starosielce)[503].

W 1533 r. „Horodyńscy, ziemianie z powiatu bielskiego, dziedzice Horodnian, nad rzeką Choroszczą, Andrzej, Piotr, Jan, Jacko Horodzińscy ze stryjami swymi Hryniem (czyli Grzegorzem), najstarszym z braci ich ojca), Szczepa-

[498] M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe...,* s. 42.
[499] AWAK, t. 14, s. 46, 58.
[500] MN Kraków, nr 1099, s. 788.
[501] I. Kapica Milewski, Herbarz.
[502] AGAD Warszawa, Zb. dok. perg., nr 750; I*nventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scriptuarum et monumentorum quecunque in Archivo Regni in Arce Cracoviensi continentur per commissarios, a SRM et Reipublicae ad revidendum et connotandum omnes scripturas in eodem Archivo existentes, deputatos confectun Anno Domini MDCLXXXII cura Bibliotecae Polonicae editur*, wyd. E. Rykaczewski, Paryż 1862, s. 358-359.
[503] J. Glinka, *Ród Klausucia w wiekach XIII-XVI. Ze studiów nad kształtowaniem się i różnicowaniem społecznym bojarstwa litewskiego*, [w:] „Studia Źródłoznawcza", t. 5, Warszawa-Poznań 1960, s. 37; J. Wiśniewski, *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa,* [w:] Studia i materiały do dziejów Białegostoku, t. 4, red. H. Majecki, s. 14-15; J. Tyszkiewicz, *Zarys dziejów okolic Białegostoku od starożytności do początku XVI w.*, [w:] Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku, t. 1 Białystok 1968, s. 71; T. Wasilewski, Białystok w XVI-XVII w., s. 71;

nem (czyli Stefanem), Mieleszkiem (czyli Emilianem), Mordaszem i innymi braćmi żałowali i uskarżali się, na Mikołaja Koryckiego podsędka bielskiego, namiestnika brańskiego, że zabrał ich ziemię ojczystą leżącą przy granicy Jośka Czaplica"[504]. Z rozkazu Olbrachta Marcinowicza Gasztołda, wojewoda wileńskiego, kanclerza WKL, starosty bielskiego, Hryszko Kimbarowicz, namiestnik bielski i Węcław Mikołajewicz, pisarz i namiestnik suraski, wytyczyli granicę pomiędzy Horodnianami, Czaplinem i Niewodnicą Koryckich.[505]

Inny akt z tegoż 1533 r. dotyczący granicy Horodnian z sąsiadującymi Klepaczami (w starostwie suraskim) jest jednak ewidentnym falsyfikatem. Czytamy w nim, że Horodyńscy, ziemianie z powiatu bielskiego, dziedzice Horodnian, nad rzeką Choroszczą, Andrzej, Piotr, Jan, Jacko Horodzińscy ze stryjami swymi Hryniem (czyli Grzegorzem), Szczepanem (czyli Stefanem), Mieleszkiem (czyli Emilianem), Mordaszem i innymi braćmi żałowali i uskarżali się, na Jana Sapiehę „kasztelanica kijowskiego, dworzanina JKM". Paweł Sapieha (†1580) kasztelanem kijowskim został w 1566 r. Jego synem był Jan Piotr „kasztelanic kijowski", zmarły na Kremlu 15 X 1611 r. [506]Właśnie osoba tego ostatniego wymieniana w skardze powoduje nieprawdziwość tego dokumentu.

Horodeńscy, synowie Stefana (czyli Szczepana), Aleksego i Chodora oraz ich stryjeczni bracia, synowie Grzegorza (czyli Hrynia), dokonali podziału własności na części. Akt ten zeznali przed Urząd Ziemskim Bielskim w Brańsku 7 XII 1540 r. w obecności Mikołaja Koryckiego z Siedlca, sędziego bielskiego i Macieja Lewickiego z Niewodnicy, podsędka bielskiego. Wymieniono uczestników postępowania własnościowego:

Andrzej i Piotr, synowie Grzegorza, seniora,
Aleksy, Stefan i drugi Grzegorz, młodszy, urodzeni z niegdyś Stefana (czyli Szczepana),
Samuel i Jakub, Jan synowie niegdyś Aleksego,
Maciej, syn niegdyś Chodora.[507]

W 1560 r. Stanisław Dziewałtowski Skoczek, prowadząc pomiarę starostwa suraskiego, wymierzył w Horodnianach 20 włók „podlego" gruntu, najwidoczniej chcąc okolicę szlachecką przekształcić w wieś kmiecą. Horodnianie bronili się przed tym. W następnej pomierze w 1562 r. czynionej przez Andrzeja Dybowskiego zapisano: „z tej ziemie przerzeczebi Horodnianie służbę ziemską wojenną służą, alie iż listów nie ukazują, wszytkich powinność odłożono na wolią i łaskę JKM". Andrzej, Samuel i Łukasz, w imieniu swoim i swych braci z Horodnian, udali się do króla, twierdząc, „że imienie ojczyzne przy rzece Chorosczey, na imię Horodnianie, od dawnych czasów w spokojnym dzierżaniu i pewnych granicach oni trzymają i służbę ziemiką wojenną służą

[504] Jeszcze przed 1482 r. dobrami choroskimi zarządzał dziad Jeśka - Stefan Czapla, bojar chodkiewiczowski wywodzący się z Kijowszczyzny.

[505] I. Kapica Milewski, *Herbarz,* s. 136; AGAD Warszawa, Arch. Roskie, sygn. dawna 662 – 29 III 1533 r.

[506] I. Kapica Milewski, *Herbarz*, s. 136.

[507] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 27, s. 342-343.

i wolności i prawa szlacheckiego używają, po temu, jako i insza szlachta tam ożna powiatu bielskiego". Obawiając się że w związku z pomiarą, która ma mieć miejsce w tym powiecie, „krzywdy jakiej [w] zabieraniu gruntów mieli, bili nam [królowi] czołem, abyśmy list nasz do ciebie [Andrzeju Dybowski] pisać kazali, żebyś imienia ich włókami naszymi nie ruszał" Król Zygmunt August 28 IX 1562 r. prośbę wysłuchał i polecił „przykazujem tobie, aż byś będąc na sprawie pomiary włócznej, tam w Bielsku, ziemie imienia ich Horodnian, jeśliby się włóki nasze przez ich gruntów wypełnić mogły, nie ruszał, a jeśliby przez gruntów ich włóki nasze wyrównane i wyprostowane być nie mogły i ziemie ich, cobykolwiek we włóki nasze weszło, przykazujem tobie, abyś za to za wszytko, cokolwiek będzie we włóki nasze wzięto, odmianę słuszną i równą sporu im dał, także dobrym gruntem, jako u nich wzięto będzie, konieczni, żeby oni krzywdy i szkody od ciebie nie mieły i nam powtóre nie salwowali"[508]

Przysięgę na wierność Koronie Polskiej i królowi polskiemu ślubowali w 1569 r. szlachcice Horodnian:

Iwoch, syn Andrzeja, w imieniu własnym, chorego ojca, a także nieobecnego w natenczas w domu rodzonego brata Jakuba,
Truchon, syn Samuela, w imieniu własnym i osłabionego starością ojca
Maciej, syn przeszłego Piotra,
Jan, syn przeszłego Piotra,
Homelian,
Chwiedor, syn przeszłego Kosaka,
Michał syn Saka, w imieniu własnym i osłabionego starością ojca,
Lewon, syn przeszłego Hricza, w imieniu własnym i chorego stryjecznego brata, Chwieczki[509]

Horodyńscy vel Horodzińscy spełniali funkcje urzędnicze. 5 XI 1611 r. występował w źródłach urzędnik Paweł Horodzinski z ziemi bielskiej[510]. Z kolei Marek, syn nieżyjącego już Iwocha Horodzińskiego, dziedzic na Horodnianach w 1654 r. uczynił zapis na rzecz swego z kolei syna – Samuela Horodzińskiego, komornika ziemskiego bielskiego. Wiemy, że w 1676 r. Samuel Horodziński, syn nieżyjącego już Marka, komornik ziemski bielski, zapisał sumę pieniędzy swej żonie Katarzynie, córce Mikołaja Świackiego. Michał Horodyński (*29 IX 1680), komornik ziemi bielskiej, gdy ojciec już nie żył w 1704 r. zapisał swej żonie Katarzynie z Siekierskich córce Wojciecha, dobra Ihnatki, położone w Wielkim Księstwie Litewskim, powiecie grodzieńskim[511]. Drugą żona Michała Horodyńskiego była Antonina Misiewiczówna, córka Joanny i Wojciecha Misiewicza. W 1734 r., gdy Michał Horodeński już nie żył z wdową po nim, Antoniną Misiewiczówną, ożenił się jego rodzony brat Józef.

Interesujący obyczajowo jest zachowany opis konfliktu, pomiędzy staro-

[508] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 492-493.

[509] *Akta unji Polski z Litwą,* s. 259.

[510] A. Jasas, P*ergamentų katalogas,* Vilnius 1980, nr 815, s. 327.

[511] I. Kapica Milewski, *Herbarz*, Kraków 1870, s. 137

stą suraskim, właścicielem sąsiednich dóbr Białystok, Krzysztofem Wiesiołowskim w 1617 r.

„Przyszedszy oblicznie do Urzędu i Akt niniejszych starościech grodzkich Brańskich szl. Jan, przeszłego Lewonia, Horodziensky, imieniem swoim i inszych dziedziców Horodzienskych i uskarżali i oświadczali się na przeciwko urodzonemu Krzysztofowi Wesiołowskiemu stolnikowi WKL, tykocińskiemu i saraskiego starostę. O to, iż nie dbając na Bojaźń Bożą i prawo pospolite, nasławszy przez sługę na imię szlachetnego Thomasza Karniewskiego, podstarościego swego saraskiego i z inszymi osobami, tj. Bielickym, Kozłowskym wójtem z Klepaczow, Wojciechem Zajkowskim i z inszymi, których oni imiona i przezwiska lepiej wiedzą i znają, zbrojno, z pałkami, z oszczepami, z łukami na dobra Horodzinskie i tam gwałtowne szkody poczynili, tj.:

szl. Jakubowi, przeszłego Macieja, żyta beczek 2, miary chorosczkiej, kłódkę od góry odbito i wzięto, drugą od komory i chleba bochen 1,
szl. Janowi, przeszłego Trochima, wołów 2, koni dwoje, żyta beczek 2, gruszek suchych czwarcinę, chleba 6 bochnów, serów 2, sośników par 2, siekiera 1,
Markowi, przeszłego Iwocha, konia 1 i klaczkę,
Jozwowi, przeszłego Jana, sośników parę, żupan błękitny, karazyjowy, żyta beczkę 1 miary choroskiej i siekierę 1, świder 1,
szl. Teraszkowi, przeszłego Lewonia, sośników par 2,
szl. Pawłowi, przeszłego Timosza, owiec 20, klaczkę 1,
szl. Hieronimowi, przeszłego Lewonia, wołu jednego,
szl. Trochimowi, przeszłego Lewonia, wołów 2, krowę 1,
szl. Janowi, przeszłego Lewonia, krów 2, klaczkę 1, wołu 1,

W sobotę po Podniesieniu Świętego Krzyża *[16 IX 1617]* pobrali i na pożytek swój obrócili, a drugie do dwora saraskiego Tryczowki odprowadzili".[512]

Rejestr pogłównego parafii niewodnickiej z 1676 r. wymieniał właścicieli działów szlacheckich we wsi Horodzinskie seu Horodniany: Wawrzyniec Horodzinski, Jakub Horodzinski, Lewon Horodzinski, Szymon „sam jeden rydlem kopie", Grzegorzowa wdowa, Samuel Horodzinski, Andrzejowa wdowa, Stefanowa wdowa, Aleksander Józef Horodzinski, Stefan Raszczuk.[513]

Wieś winna należeć do parafii rzymskokatolickiej w Surażu, należącym do diecezji łuckiej. Jednak otoczyły ją położone o wiele bliżej kościoły parafialne diecezji wileńskiej: Choroszcz (1459), Turośń (1515), Juchnowiec (1547), Białystok (1581), Niewodnica (1596). Dlatego uczęszczali do najbliższego – niewodnickiego. Pleban niewodnicki w 1723 r. twierdził: „Dziesięcina szlachecka

[512] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 31, k. 347v.
[513] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV.1099, s. 787.

pieniężna... Wieś Horodniany, także Ihnatki szlachecka wieś, którzy parafii swojej nie mając, w administracji JM księdza plebana, obligują, a nic nie dają."[514]

Horodniany majątek

Mimo rozdrobnienia własnościowego w okolicy szlacheckiej Horodniany, znajdował się też większy dział dóbr. Pierwotnie siedziba dworska mieściła się na niewielkim wzgórzu nad rzeką Choroszczą, na osi ulicówki wsi bojarskiej. Usytuowana była ok. 700 m na południe istniejącego do dzisiaj dworu.

Ta część Horodnian ciągnęła się znacznie na północny wschód od wsi, bowiem jeszcze w 1891 r. ówczesna właścicielka – Nadzieja Rajewska –sprzedała działkę gruntu pod budowę koszar 12 pułku dragonów[515]. Tak więc istniejąca odtąd jednostka wojskowa na białostockim Nowym Mieście, w okresie międzywojennym 10 Pułku Ułanów Litewskich (im. Marszałka Józefa Piłsudskiego), po 1944 Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, ostatnio 18 Białostockiego Pułku Rozpoznawczego,w rzeczywistosci powstała na gruntach należących do Horodnian.

Tylko część pierwotnego nadania znalazła się w granicach polskich, dział z późniejszymi Ignatkami z bliżej nieznanych powodów pozostał w granicach Litwy. Z tego faktu można wnioskować, że pierwotnie Horodniany były związane z dobrami Białystok i tak samo jak włość białostocka w 1569 r. (podzielona pomiędzy Wiesiołowskich i Chodkiewiczów) w części znalazła się w Litwie, a w części w Koronie Polskiej. W 1784 r. pleban białostocki odnotował, że szlachecka *okolica Ignatki* w jego parafii przynależy do litewskiego powiatu grodzieńskiego, a pleban niewodnicki, że Horodniany *wieś szlachecka panów Horodeńskich* przynależy do koronnego powiatu suraskiego.[516]

Od XVI w. następował proces rozdrabniania tych niewielkich dóbr, jednak pozostał tam jeden większy folwark niepodlegający podziałom. Folwark ten pozostawał własnością Horodeńskich (wzm. m.in. w 1562[517], 1533[518], 1676[519], 1784 r. [520]) od XV do r. 1869.[521] Oprócz budynków gospodarczych należały do niego: ogród, stawy, a w XIX w. także gorzelnia. Stawy i gorzelnia uległy likwidacji na pocz. XX w., prawdopodobnie po pożarze zabudowań.[522]

W XVIII w. działy dóbr Horodniany i Ignatki znalazły się w jednym ręku. Właścicielem ich był Karol Horodeński, pułkownik wojsk koronnych, szam-

[514] APar. Niewodnica, Inwentarz 1723.
[515] AP Białystok, SNG, nr 134, k. 90-81.
[516] AN Kijów, nr 6008, k. 1 i 55; *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784*, s. 109, 176.
[517] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 429 i 494.
[518] AGAD Warszawa, Arch. Roskie, nr 5; NID Warszawa, Teki Glinki, nr 233.
[519] MN Kraków, Bibl. Czart, nr 1099, s. 787.
[520] AN Kijów, nr 6007, k. 69;*Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784,* „Studia Podlaskie", t. 1, s. 176-181, 201-203
[521] I. Kapica-Milewski, Herbarz, s. 136.
[522] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr AG 125-21; Lapinski, *Karte vom Surascher Kreis... 1804.* Skala 1:140.000; CAH Berlin,, nr Q 17-030, sekcje 92 i 102.

belan królewski, ożeniony z Konstancją Zajączkówną (†po 1820 r.).[523] W I poł. XIX w. majętność przeszła do rąk Kobylińskich. 1 II 1795 r. w Horodnianach zmarł 27 letni Jerzy Brzozowski, syn Tomasza Brzozowskiego, chorążego ziemi bielskiej i delegata brańskiego[524]

Wzmianki dotyczące czasów Powstania Styczniowego informują o konfiskacie majątku Horodniany, należącego do Tadeusza Kobylińskiego, z powodu udziału w powstaniu jego syna Adolfa.[525] W 1869 r. Józef Karol Horodeński (s. Franciszka), pewnie z tego też powodu, sprzedał dobra Horodniany Adolfowi Reingardtowi (wzm. 1876 i 1886 r.). Ten znacznie zadłużył majątek, który w 1889 r. kupiła na publicznej licytacji Nadzieja Rajewska (wzm. 1889-1898 i 1932 r.). Sprzedażą objęto również dom, ogród i cegielnię „Kozłowszczyzna" (założoną przez Mordechaja Tiktina w 1884 r.[526]) w bezpośrednim sąsiedztwie dworu i gorzelni..

Il. 17. Horodniany. Dawny dwór (zbudowany po 1884 r.), należący dawniej do Reingardtów i Rajewskich, właścicieli majątku Horodniany.
Fot. Piotr Mastalerz, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

W l. 70. lub 80-tych XIX w. nastąpiło przeniesienie siedziby właścicieli na obecne miejsce, tj. na sąsiednie wzgórze, położone na północ od stawów cegielnianych. Wzniesiono tam murowany dwór i drewnianą oborę, rządcówkę, stodołę oraz 2 czworaki. Czworaki i rządcówkę umieszczono na zachód od dworu, a część gospodarczą na północ. W latach późniejszych została tu też wzniesiona murowana stajnia. Wokół dworu posadzono sad, zajmujący prostokątny teren po obu stronach rzeki, który otoczono szpalerami z lip i ałyczy (śliwy wiśniowej). Przy drodze biegnącej przed dworem i wokół dworu posadzono szpalery brzóz, a dalej, przy drodze łączące stare siedlisko z nowym - aleją topolową. Jedną z glinianek zaadaptowano na sadzawkę rybną. Pomiędzy stawami a dworem założono drugi, mniejszy sad.[527]

W końcu XIX w. i na pocz. XX w. Rajewska prowadziła wielką wyprzedaż gruntów majątkowych.[528]

Po 1932 r. dobra po Natalii Rajewskiej[529] wystawiono na publiczną licytację i sprzedano niejakiemu Landsbergowi, nigdy tu niemieszkającemu. W użytkowanej przez rządcę siedzibie nie zachodziły istotne zmiany. Dosadzono tu tylko drzew przy drogach i krzewów ozdobnych w sąsiedztwie dworu. W 1929 r. wichura zniszczyła aleją topolową.[530]

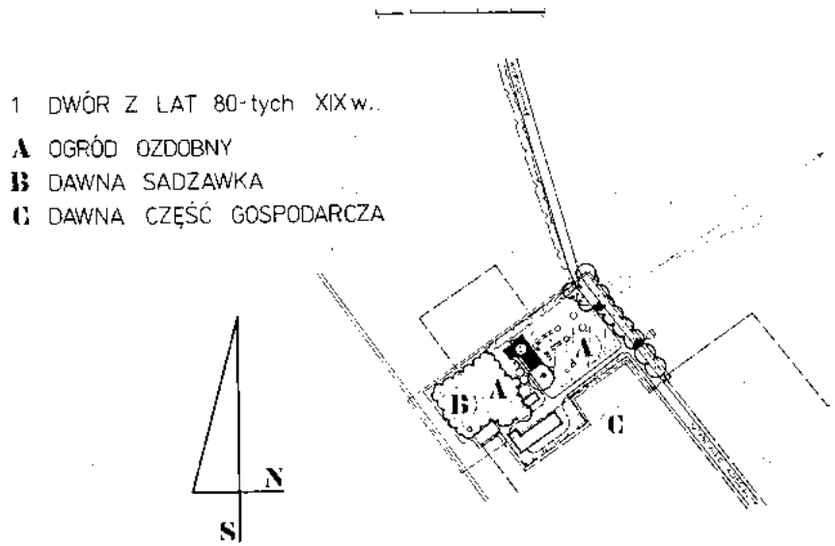

Il. 18. Księżyno. Plan siedziby rodziny Zaczeniuków w 1988 r.
Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

Przed wybuchem II wojny światowej Horodniany zostały sprzedane rodzinie Maciejewskich, do których należały do 1977 r., jednak w czasie działań wojennych doznały dużych zniszczeń. Spłonął dom rządcy, obora i czworaki. Usunięto część drzew owocowych i sporo drzew ozdobnych. W latach 1941-1944 Niemcy zaczęli tu wznosić nowe budynki, ale nadchodzący front przerwał prace.[531]

Po wojnie nastąpiły kolejne wycinki drzew – usunięto lipy ze szpalerów

523 A. Boniecki *Herbarz polski,* t. 7, s. 351.
524 APar. Juchnowiec, Zgony 1786-1799,.
525 H. Mościcki, *Białystok*
526 CAH Grodno, f. 8, op. 2, nr 458.

527 Kolekcja Karoliny Kuźmińskiej z Horodnian, Plan wsi Horodniany.
528 CAH Grodno, f. 11, op. 6, nr 17; AP Białystok, SNG, nr 850, 2684, 3348, 3961, 4128, 6416, 6625, 7049- 7054, 7304, 7595- 7507, 7744, 7755, 8044, 8221.
529 AAN Wilno, f. 160, op. 1, nr 804.
530 AAN Wilno, f. 1207, op. 1, nr 144, s. 62.
531 Relacje ustne Karoliny Kuźmińskiej i Jana Szymańskiego z Horodnian, gm. Juchnowiec.

otaczających sad i część drzew przy dworze. W części dworu do 1975 r. mieściła się Gromadzka Rada Narodowa i poczta. W 1977 r. siedlisko zostało sprzedane rodzinie Śliwowskich, a w latach następnych budynek dworu wyremontowano i dziś w całości służy on celom mieszkalnym. Z innych zabudowań przetrwała tylko murowana stajnia w części gospodarczej.

Po ogrodach pozostały do 1988 r. tylko zarośnięte olsem stawy i wnętrza dawnych sadów, otoczone szpalerami leszczyn, ałyczy lub zaroślami. Przy wschodniej granicy stawu rośnie kilka lip z dawnych szpalerów, sadzonych w końcu XIX w. Nieliczne stare drzewa (7 lip, 3 klony srebrzyste, kasztanowiec, brzoza i kilka grochodrzewów) rosną też w sąsiedztwie dworu. Wyróżniają się wśród nich klony o przekroju pni 93, 108 i 121 cm, sadzone ok. poł. XIX w. Z dawnej alei topolowej pozostało tylko jedno drzewo (średnica pnia 112 cm). Przy drodze biegnącej przed dworem rosną lilaki, karagany i jaśminowce. Część terenu zajęły olsy, a od zachodu i północnego zachodu sąsiaduje z założeniem las sosnowy. Łącznie występują tu 22 gatunki drzew i krzewów.

Dwór i szczątki dawnych nasadzeń osłonięte są od północy, zachodu i południa przez las sosnowy, młode olsy i nowe zabudowania zagród chłopskich, toteż nie odgrywają w krajobrazie znaczniejszej roli. Pięknie wyglądający po remoncie budynek dworu może być jedynie oglądany z sąsiadującego z nim wnętrza dawnego ogrodu i biegnących obok niego dróg.

OLMONTY TROJANOWSZCZYZNA okolica szlachecka

Nazwę Trojanowszczyzna wyjaśnia inwentarz włości dojlidzkiej z 1629 r. We wsi Olmontach zapisano, że Michał Trojanowski, „za listem i prawem dawnym do woli i łaski księcia JM włóki 3". Uprawiał też 4 morgi „wolne" od opłat na rzecz dworu księcia Radziwiłła[532]. O powiązaniach Trojanowskiego z Krzysztofem Radziwiłłem niestety nie wiemy nic.

W 1794 r. Komisja Porządkowa zobowiązała do stawienia rekrutów do Insurekcji Kościuszkowskiej z okolicy Olmonty z 3 dymów szlacheckich konnych –1 rekruta.[533]

Zachowany „Planik Olmontów" z 1810 r. ukazuje nie tylko chłopskie grunty i siedliska przy ulicówce wiejskiej, ale też usytuowane pomiędzy nimi działki gruntów „szlacheckich", które najwidoczniej początkowo przy wymierzaniu wsi w XVI w. były integralną częścia systemu trójpolowego, a dopiero później zmieniły właścicili z chłopskich poddanych włości dojlidzkiej na rzecz

[532] AA Białystok, Inwentarz włości Doilid, 1629, k. 10-11.

[533] *„Tabela dymów rolniczych w powiecie grodzieńskim znajdujących się ostatnią taryfą zajętych do wybierania rekrutów podług niżej dla widaomości Komisyi Porządkowej sporządzona r[ok]u 1794 m[iesiąc]a V 25 dnia"*, oprac. J. Urwanowicz, A. Woltanowski, „Studia Podlaskie, 1990, t. 1, s. 246.

pana Trojanowskiego, co uczynił pewnie Krzysztof Radziwiłł (1585-1640). W 1810 r. było tam tych włók więcej niż w 1629 – bo aż 6.[534]

W 1886 r. „majątek" Trojanowszczyzna liczył 97 dziesięcin (ok. 100 ha) gruntów i był własnością Emiliana Rutkowskiego. Poza tym w Olmontach istniał jeszcze dział własnościowy Franciszka Lubowickiego – 20 dziesięcin (ok. 21 ha). Do Olmont Trojanowszczyzny niewątpliwie należały też nieokreślone wielkościowo jeszcze inne niewielkie własności różnych osób, nie zaliczane do Olmonckiego Towarzystwa Włościańskiego[535].

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915), zawierają informacje o Baranowskiej Emilii, szlachciance z Olmont Trojanowszczyzny, właścicielce tego majątku[536].

Jeszcze około 2000 r. w północno-zachodniej części Olmont istniał drewniany osiemnastowieczny dwór, nakryty dachem naczółkowym, a w pobliż u rosły drzewa (m.in. okazałe kasztanowce białe) z nasadzeń ozdobnych otaczających siedziby dworskie Trojanowszczyzny.

IGNATKI okolica szlachecka

Ignatki, pierwotnie Niewodnica Ignatki, swą nazwę zawdziędzają pewnie Ihnatowi Chlebowiczowi. W 1558 r. wzmiankowano „obrub Hryniewicze, który trzymali Ihnat z Chwieckiem i Wasko Chlebowiczowie oraz Iliasz Iwanowicz, Thyss Miskowicz z inszemi, płacili z niego do starostwa suraskiego"[537] Ciekawe, że jeszcze w 2 poł. XVIII w. (gdy wieś nazywano „Rhyniewicze, Ryniewicze") w księgach metrykalnych białostockiej parafii Farnej zamieszkiwali w niej Rynkowscy, Zimnochowie i Ignatowscy.[538] Księgi te notują jeszcze inną nazwę: Ihnateczki (27 IX 1787), a chłopskiego dziecka rodzicami chrzestnymi byli wielmożni Michał Horodeński i Teresa Sobolewska.[539]

Jak wynika ze źródeł historycznych w 1569 r. okolica Ignatki znalazła się w Koronie Polskiej, w odróżnieniu pobliskiego od folwarku i wsi chłopskiej, które jako należne do dóbr dojlidzkich własności wówczas Grzegorza Chodkiewicza pozostały w Wielkim Księstwie Litewskim.

W 1598 r. donację dóbr Niewodnica Ihnatki i Zalesie Maćkowięta uzyskał Marek Kobyliński, syn niegdyś Wojciecha. Tenże w 1618 r. darował je swemu synowi Łukaszowi Kobylińskiemu[540]. 24 VI 1619 Celestyna z Mokrzeckich ze swoim mężem Łukaszem Kobylińskim (synem Marcina [Marka?] Kobylińskiego, dziedzice na Niewodnicy Wysockich, Zalesiu,) kwitowała rodzonych braci

[534] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr R 453-3, k. 73-78.

[535] P. Dikov, *Spisok zemlevladenii*

[536] AP Białystok ,SNG, , nr 71 k. 40-41

[537] AWAK, t. 14, s. 59.

[538] APar. Białystok, Fara, Chrzty 1761-

[539] APar. Białystok Fara, Chrzty, k. 159v.

[540] I. Kapica Milewski, *Herbarz,* s. 185-186.

Apollona i Archilego Mokrzeckich na sumę 1500 zł pol.[541] (Celestyna z Mokrzeckich była później żoną Jana Moczarskiego, sędziego ziemskiego wiskiego). W 1644 r. córka nieżyjącego już Marka Kobylińskiego, żona Jana Baykowskiego ofiarowała synom, Łukaszowi i Andrzejowi, swoje dobra w Niewodnicy, Zalesiu, Ichnatkach Pawłowszczyźnie[542].

1 III 1778 r. Piotr Kobyliński, syn Kazimierza, zastawił swoje grunty w Zalesianach i Ignatkach (Ihnatkach) Stefanowi Kobylińskiemu, synowi Jana[543].

Pleban niewodnicki w 1723 r. twierdził: „Dziesięcina szlachecka pieniężna... Ihnatki szlachecka wieś, którzy parafii swojej nie mając, w administracji JM księdza plebana, obligują, a nic nie dają."[544]

Komisja Porządkowa powiatu grodzieńskiego, do którego należały okolice szlacheckie w parafii choroskiej: Ignatki i Olmonty, 35 V 1794 r. zobowiązała do stawienia z nich rekrutów do Insurekcji Kościuszkowskiej: z okolicy Ihnatek z 2 dymów szlacheckich – 1 rekruta, a z okolicy Olmonty z 3 dymów szlacheckich konnych – również 1 rekruta.[545]

30 VI 1795 r. trzej synowie Felicjana Łazowskiego: Antoni, Józef i Piotr zostali sądownie intromitowani w spadłe na ich drogą naturalnej sukcesji po ojcu dobra: Niewodnica, Zalesiany i Ihnatki. W 1828 r. właścicielem Rumejek Zalesian i Ignatek był Józef Łazowski[546]. Józef Łazowski, syn Felicjana „wprzód [od 1788 r.] komornik powiatu kowieńskiego[547], później [od 1792 r.] patentowany od króla przysięgły geometra[548], a teraz [w 1817 r.] deputat powiatu białostockiego z wyborów szlacheckich." Żoną jego była Julianna[549].

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią we wsi Ignatkach:

Ignatki wieś, nr 81 k. 239-241, nr 107 k. 295-299
Borowski Michał, s. Wojciecha, chłop Ignatki wieś, nr 96 k. 98-111
Borowski Wojciech, s. Wojciecha, chłop Ignatki wieś, nr 96 k. 98-111
Dunaj Antoni, s. Pawł, chłop, Ignatki wieś, nr 96 k. 98-111

[541] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 15, s. 76-80.
[542] I. Kapica Milewski, *Herbarz,* s. 185-186.
[543] *Wypis z Ksiąg Szlacheckich Obwodu Białostockiego wywodu familii urodzonych Kobylińskich herbu Prus*.
[544] APar. Niewodnica, Inwentarz 1723.
[545] *„Tabela dymów rolniczych w powiecie grodzieńskim znajdujących się ostatnią taryfą zajętych do wybierania rekrutów podług niżej dla widaomości Komisyi Porządkowej sporządzona r[ok]u 1794 m[iesiąc]a V 25 dnia"*, oprac. J. Urwanowicz, A. Woltanowski, „Studia Podlaskie, 1990, t. 1, s. 246.
[546] APar. Juchnowiec, Wizyta 1828, k. 7.
[547] Instrument na urząd komornika powiatu kowieńskiego 28 XI 1788 r. dał Józefowi Łazowskiemu Tomasz Wawrzecki, podkomorzy powiatu kowieńskiego.
[548] Patent na uprzywilejowanego geometrę w całej Rzeczpospolitej 12 IV 1792 r. dał Józefowi Łazowskiemu król Stanisław August.
[549] Wypis z Ksiąg Szlacheckich Obwodu Białostockiego wywodu familii Łazowskich herbu Krzywda. 16 IX 1817 – w rodzinnej kolekcji rodziny Łazowskich.

Dunaj Józefa, c. Andrzeja, chłopka, Ignatki wieś, nr 107 k. 295-299
Dunaj Wojciech, s. Pawła, chłop, Ignatki wieś, nr 107 k. 295-299
Dunaj Wojciech, s. Wojciecha, chłop, Ignatki wieś, nr 107 k. 295-299
Kamieński Konstanty, chłop, Ignatki wieś, nr 81 k. 239
Klemensowicz Aleksander, s. Antoniego, chłop Ignatki wieś, nr 91 k. 283-284
Klemensowicz Jan, s. Antoniego, chłop, Ignatki wieś, nr 96 k. 98-111
Klemensowicz Józef, s. Antoniego, chłop, Ignatki wieś, nr 91 k. 283-284, nr 96 k. 98-111
Klemensowicz Piotr, s. Jana, chłop, Ignatki wieś, nr 110 k. 153-158
Korol Jan, s. Andrzeja, chłop, Ignatki wieś, nr 96 k. 98-111
Korol Michał, s. Andrzeja, chłop, Ignatki wieś, nr 96 k. 98-111
Oksztul Antoni, s. Pawła, chłop, Ignatki wieś, nr 96 k. 98-111
Oksztul Paweł, chłop, Ignatki wieś, nr 81 k. 240
Rutkowski Henryk, szlachcic, Ignatki wieś, nr 81 k. 241
Sobolewska Zofia Jan chłopka Ignatki wieś, nr 103 k. 203-209.

Ignatki majątek

W 1784 r. podproboszcz białostocki ks. Franciszek Dobrzyński opisujący teren swojej parafii zaliczył do niej okolicę drobnoszlachecką Ignatki. Stwierdził też, że „parafia białostocka graniczy z województwem trockim, powiatem grodzieńskim, która poczyna się od dwóch krzyżów, po lewej stronie Ignatków [względem drogi z Białegostoku], ciągnie się koło Zwierzyńca, oddzielając Ignatki, Elmonty, Paceliszki, Kuryany, Solniki... od województwa podlaskiego, powiatu brańskiego"[550]

Horodeński

1812 r.;w Hiszpanii znajdował się w różnych bitwach, a w Rosji był pod Czasznikami i Borysowem. Jan wyszedł do dymisji 1817 r. w stopniu podporucznika (Ks. Wojskowe).

Kazimierz, syn Ambrożego, z synami: Michałem, Franciszkiem i Józefem, oraz Franciszek i Marcin, synowie Antoniego, wylegitymowani w Cesarstwie 1849 r. i zapisani do ksiąg szlachty okręgu białostockiego.[551]

W czasach króla Stanisława Augusta właścicielem Ignatek był Karol Horodeński, szambelan królewski, ożeniony z Konstancją Zajączkówną (†po 1820 r.).[552] Część majątku Ignatki w 1800 r. była w posesji Ludwika Rabeckiego[553]

Ignatki skonfiskowane za udział właściciela, Adolfa Kobylińskiego, w Powstaniu Styczniowym nabył Adolf Reingardt. W 1886 r. jako właścicielka występuje Luba Reingard.[554]

Przed 1894 r. Ignatki stały się własnością rodziny Mieciołowskich[555], któ-

[550] BN Kijów, f. 1, nr 6008, k. 89.
[551] szlachcic.hbz.pl/korczak/korczakdh.doc
[552] A. Boniecki *Herbarz polski*, t. 7, s. 351.
[553] AGAD Warszawa, Zb. kart, nr AK 70.
[554] A. Dikov, *Spisok zemlevladenii...* s. 77.
[555] AP Białystok, SNG, nr nr 2572, 3893-3895; Inskrypcje na nagrobkach cmentarza dworskiego w Ignatkach, gm. Juchnowiec.

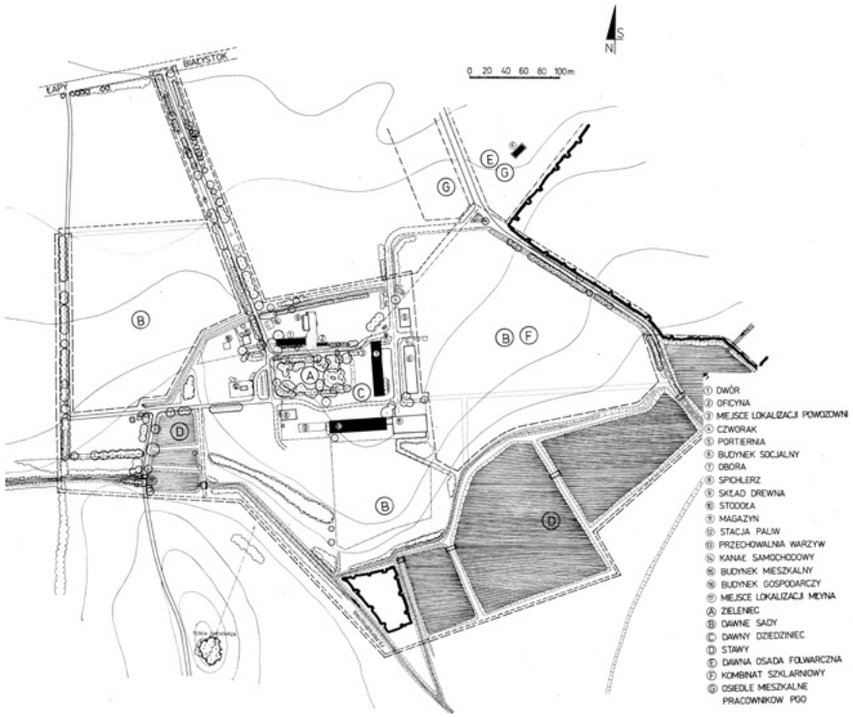

Il. 36. Ignatki. Plan założenia dworsko-ogrodowego, stan z 1988 r.
Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku

rzy gruntownie przebudowali tę siedzibę. Powstał tam nietypowy układ przestrzenny, w którym ustawione w czworobok budynki otaczały leżący wyżej prostokątny zieleniec. Wynikało to zapewne z faktu, że nowe budynki zaczęto stawiać wokół istniejących wcześniej zabudowań folwarku, których z jakiś przyczyn nie można było rozebrać. Drewniany dwór stojący przy północnym boku tego prostokątnego terenu, postawiono prawdopodobnie na końcu, gdy nie było już miejsca na lepszą lokalizację. Dopiero po wzniesieniu nowych zabudowań usunięto stare, a na wzgórzu w centrum układu posadzono drzewa i krzewy ozdobne. Wzdłuż dróg obiegających zieleniec rosły szpalery klonowe, a we wnętrzu na trawnikach kolista altana lipowa, grupy lip, klonów, świerków, grabów i krzewów ozdobnych. Wokół wnętrza i do altany przeprowadzone zostały drogi spacerowe. Przy dworze, wyposażonym w oszkloną werandę, posadzono klony i graby. Uporządkowano system drożny założenia. Wszystkie 4 drogi dojazdowe wychodziły z narożników dziedzińca otaczającego zieleniec. Drogi te zostały obsadzone alejami lip, grabów, klonów, topól i kasztanowców. Na południe i wschód od zabudowań założono graniczący z rzeką kompleks sadów. Dalej wykopane zostały 3 duże stawy, ponadto usypano nad rzeką groblę i wzniesiono młyn wodny. Na południowym zachodzie od stawów ulokowano na szczycie niewielkiego wzgórza cmentarz dworski, na których zasadzono sos-

Il. 37. Ignatki. Dawny dwór z 1889 r. właścicieli Ignatek – Mieciołowskich.
Fot. Piotr Mastalerz, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

ny, a przy granicach lilaki (pochowane tu zostały 4 osoby z rodziny Mieciołowskich). Na zachód od dworu i prowadzącej do niego od północnego- zachodu alei założony został kolejny sad, który otoczono drogami oraz szpalerami jesionów i świerków. W oddali od siedziby dworskiej, na północny- wschód od drogi do Hryniewicz, zostały zlokalizowane czworaki.

Mieciołowscy władali Ignatkami do wybuchu II wojny światowej. W latach 30-tych ich właścicielem był Borys Mieciołowski.[556] Zachował się Plan gruntów majątku prywatnego Ignatki w gminie Białostoczek, w pow. i woj. Białostockiem położonego, b.d.(1937-1939). Skala 1: 5 000[557].

Od 1939 r. do 1941 r. majątek był użytkowany przez „*Prisobno Chozjajstwo Wojennogo Wajentorga*", a w l. 1941-1944 przez Niemca z Giżycka.

Po II wojnie światowej przeszedł na własność Państwowego Gospodarstwa Ogrodniczego Ignatki.[558] Nastąpiły wówczas istotne zmiany układu przestrzennego obiektu. Likwidacji lub przesunięciu uległy drogi, wychodzące z południowego wschodu i północnego zachodu, z narożników dziedzińca. Część budynków dworskich rozebrano. Na wschód od budynków dworskich wzniesiono duży kompleks szklarni i budynków gospodarczych. Na miejscu rozebranych czworaków powstało osiedle mieszkalne dla pracowników gospodarstwa. Mieszkania pracowników umieszczona także we dworze. W oficynie do lat

[556] AAN Wilno, f. 1207, op. 1, nr 144, s. 15, nr 352, nr 422 i nr 435; AP Białystok, Akta Notariusza Stefana Bednarskiego z Białegostoku, rep. 1641/128 (1933 r.).
[557] CAH Wilno, f. 1270, op. 1, B 43, L 1 cz. 4.
[558] AP Białystok, WUZ Białystok, nr 34, k. 2 i 101-106.

Il. 38. Ignatki. Założenie dworsko-parkowe. Cmentarz dworski, właścicieli majątku – Reigardtów i Mieciołowskich.
Fot. Piotr Mastalerz, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

70-tych mieściły się dziedziniec i świetlica zakładowa. W l. 50-tych wzniesiono spichlerz, łamiąc prostokątną dotąd formę dziedzińca.[559]

Całkowitemu zniszczeniu uległy sady dworskie. W latach 1945- 1946 posadzono natomiast świerki serbskie i pospolite wzdłuż drogi wiodącej do szosy białostockiej, przy samej szosie i na przedłużeniu zachodniej granicy założenia. Dewastacji uległa stara roślinność alei i szpalerów oraz zieleńca, na którym urządzono tor do jazdy konnej, wykorzystywany przez Studencki Klub Jeździecki. Zieleniec ogrodzono wtedy wysoką siatką, a wewnątrz ustawiono przyrządy hippiczne. W l. 60-tych na południe od dworu wzniesiono dwa nowe budynki. Z dawnych zabudowań przetrwały do dziś: dwór, oficyna, obora, stodoła i czworak. Z dawnych nasadzeń zaś część drzew zieleńca i dziedzińca, resztki szpalerów wokół zachodniego sadu i część alei prowadzącej do dworu. Poza tym zachowały się stawy, drogi dojazdowe i zarośnięty cmentarz dworski. Starodrzew pochodzi z nasadzeń dokonywanych w k. XIX w. lub w 1. poł. XX w., a składa się z lip, jesionów, klonów, świerków, topól i brzóz. Przy dworze rosną 3 drzewa starsze - świerki i 2 kasztanowce z 2. poł. XIX stulecia. Występuje

[559] PGR Ignatki, *Kronika PGR Ignatki* (maszynopis); Relacja ustna Kazimierza Korzanczuka z Ignatek, gm. Juchnowiec.

tu dziś tylko 15 gatunków drzew i krzewów. Część roślinności to zarośla lub pojedynczo rosnące samosiewy.

Ignatki są dobrze widoczne z otaczających dolinę rzeki wzgórz. Wyróżniają się w krajobrazie wprowadzonymi daleko poza centrum szpalerami i aleją, jednak zdewastowana część centralna przedstawia widok mało estetyczny, a nowa zabudowa konkuruje w widoku ze starym układem.[560]

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Ignatkach:

Ignatki folwark, nr 71 k. 340-341, nr 72 k. 34-54, nr 74 k. 12-28, nr 75 k. 152-177, nr 78 k. 8-11, nr 80 k. 229-252, nr 81 k. 281-301
Ignatki majątek, nr 70 k. 1-10, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 76 k. 348-351, nr 78 k. 194-206, nr 81 k. 141-144, 213, nr 90 k. 1-12, nr 96 k. 112-117
Antonikowski Aleksander, s. Grzegorza, szlachcic Zalesiany majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, 78 k. 194-206
Antonikowski Aleksander, s. Grzegorza, szlachcic Ignatki majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, 78 k. 194-206
Antonikowski Eugeniusz, s. Grzegorza, szlachcic Zalesiany majątek, nr 73 k. 299-301, nr74 k. 38-45, 78 k. 194-214, 90 k. 1-12, 96 k. 112-117
Antonikowski Eugeniusz, s. Grzegorza, szlachcic Ignatki majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, 78 k. 194-206, 90 k. 1-12, 96 k. 112-117
Antonikowski Eugeniusz, s. Grzegorza, szlachcic Koplany Bronczany majątek, nr 93 k. 240-252
Antonikowski Fiodor, s. Grzegorza, szlachcic Zalesiany majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 78 k. 194-206
Antonikowski Fiodor, s. Grzegorza, szlachcic Ignatki majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 78 k. 194-206
Antonikowski Grzegorz, ksiądz prawosławny, Ignatki majątek, nr 71 k. 277-294, nr 73 k. 299-301, nr 78 k. 233-235
Antonikowski Grzegorz, s. Grzegorza, szlachcic, Zalesiany majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 78 k. 194-206
Antonikowski Grzegorz, s. Grzegorza, szlachcic Ignatki majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 78 k. 194-206
Antonikowski Mikołaj, s. Grzegorza, szlachcic Zalesiany majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, 78 k. 194-206
Babecki Ludwik, ziemianin, Koplany majątek, nr 67 k. 15-16
Babecki Ludwik, ziemianin, Ignatki majątek, nr 70 k. 2-3
Babecki Michał, ziemianin, Koplany majątek, nr 67 k. 15-16
Babecki Michał, ziemianin, Ignatki majątek, nr 70 k. 2-3
Babecki Władysław, ziemianin, Koplany majątek, nr 67 k. 15-16
Babecki Władysław, ziemianin, Ignatki majątek, nr 70 k. 2-5
Łoszkiejt Borys, s. Fiodora, szlachcic, Ignatki majątek, nr 96 k. 112-117
Łoszkiejt Borys, s. Fiodora, szlachcic, Zalesiany majątek, nr 96 k. 112-117
Łoszkiejt Ludmiła, c. Fiodora, szlachcianka, Zalesiany majątek, nr 96 k. 112-117
Łoszkiejt Ludmiła, c. Fiodora, szlachcianka, Ignatki majątek, nr 96 k. 112-117

[560] J. Maroszek, J. Szydłowski, *Ignatki. Dokumentacja ewidencyjna parku,* Białystok 1978, (maszynopis SOZ Białystok).

Łoszkiejt Natalia Grzegorz szl. Ignatki maj, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 78 k. 194-206, nr 96 k. 112-117
Łoszkiejt Natalia, c. Grzegorza, szlachcianka, Zalesiany majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 78 k. 194-206, nr 96 k. 112-118, nr 97 k. 286
Misiuk Jan, s. Juliana, chłop, Ignatki majątek, nr 98 k. 219-223, nr 105 k. 309-310
Reinhardt Adolf, radca kolegialny, Ignatki majątek, nr 76 k. 348-351
Reinhardt Adolf, radca kolegialny, Horodniany majątek, nr 71 k. 340-341, nr 72 k. 34-35
Reinhardt Lubow, żona płk artylerii, Ignatki majątek, nr 70 k. 1-10, 81 k. 143-144
Sokołow Nadieżda, szlachcianka, Ignatki majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 78 k. 194-206
Sokołow Nadieżda, szlachcianka, Zalesiany majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 78 k. 194-206
Stratonowicz Katarzyna, szlachcianka, Ignatki majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 78 k. 194-206
Stratonowicz Katarzyna, szlachcianka, Zalesiany majątek, nr 73 k. 299-301, nr 74 k. 38-45, nr 78 k. 194-206
Zaczeniuk Bernard, właściciel ziemski, Ignatki majątek, nr 78 k. 23-26, nr 81 k. 143-144
Zaczeniuk Jakub, chłop, Ignatki folwark, nr 81 k. 141-144, 213, 281-301
Zaczeniuk Józef, chłop, Ignatki folwark, nr 81 k. 281-301
Zaczeniuk Seweryn, chłop, Ignatki majątek, nr 81 k. 141-144, 213, 281-301
Zaczeniuk Stanisław, chłop, Ignatki majątek, nr 81 k. 141-144, 213
Zaczeniuk Wojciech, chłop, Ignatki majątek, nr 81 k. 141-144, 213, 281-301.

MAJĘTNOŚCI ZIEMIAŃSKIE

KOŻAŃSKA 1504–1944

KOŻANY

Jundziłłowiczowie (1504-1540)

Jundziłłowicz Mikołaj (1504-1514)

20 X 1504 r. król Aleksander Jagiellończyk nadał Mikołajowi Jundziłłowiczowi kuchmistrzowi królewskiemu dobra ziemskie „Kożany, trzech chłopów, z gruntem ich potuznym (ubogim), a do tego dwóch chłopów Dojlidy, wszystkiego tego pięć żerebiów wiecznie i nieporuszno."[561]

Mikołaj Jundziłłowicz, pierwszy właściciel Kożan, był wpierw kuchmistrzem wielkiej księżnej Heleny, żony Aleksandra Jagiellończyka. W roku 1495 otrzymał od Aleksandra Jagiellończyka kilka nieosiadłych wsi w pow. wołkowyskim.W 1498 r. zeznał wraz z braćmi przed tym władcą, że jego dziad Raczko i ojciec Jundziłło dokupili różne ziemie do swych dóbr Krzemienicy w tymże powiecie i prosił wielkiego księcia o potwierdzenie aktów kupna, co też uzyskał. W 1500 r. uzyskał 3 wsie w pow. brzeskim[562].

Znacznie ważniejszym zdaje się fakt, że był właścicielem połowy dóbr białostockich – Dojlid.

Jundziłłowiczowie Jan i Paweł (1514-1540)

24 II 1514 r. król Zygmunt I potwierdził dla synów Jundziłłowicza – Jana i Pawła nadanie Kożan i Dojlid „*w powiecie bielskim na wieczność*" dokonane dla ich ojca przez swego brata króla Aleksandra.[563] Najstarszy znany dokument dla dziedzica Białegostoku, Mikołaja Michnowicza Raczkowicza, z 29 II 1514, wzmiankował Drogę Kożańską wiodącą z Kożan najpewniej do myśliwskiego dworu Sokołdka (późniejsze Jurowce)[564].

Lewiccy herbu Rogala (1540-?)

Lewicki Maciej i Anna z Porycka (1540-1582)

Maciej Lewicki po raz pierwszy wzmiankowany był 7 VI 1525 r. jako na-

[561] AGAD Warszawa, Arch. Radz., dz. XXVII, nr VIII – 7.
[562] T. Żychliński, *Złota księga*, r. 13, 1891, s. 112-114.
[563] AP Kraków, Arch. Młyn. Chodkiewiczów, nr 35, k. 5-5v.
[564] Jundziłłowie swoje majątki posiadali na Litwie. W 1514 r. zapisali kościołowi w Wawierce młyn na rzece Lebiedzi.

miestnik bielski[565]. Nie wiemy, w jaki sposób Kożany przeszły z rąk Jundziłłowiczów do rodziny Lewickich. Nastąpiło to ok. 1540 r. Stały się własnością Macieja Lewickiego wpierw podsędka, a później sędziego ziemi bielskiej. Może ojcem Macieja Lewickiego był Andrzej, który w 1569 r. złożył przysięgę na wierność Koronie Polskiej i królowi polskiemu[566].

Sędzia Maciej Lewicki w swym dworze w Kożanach nad Narwią 27 VI 1549 r. dał plebanię dolistowską księdzu Leonardowi z Topczewa.[567] W archiwum wawelskim zachowały się inne listy Macieja, jeden z nich datowany jest 24 X 1554 r. z „domu Macieja" Lewickiego właśnie z Kożan[568]. Lewiccy posiadali też inne dobra nad rzeką Niewodnicą. Powstał tam dwór Niewodnica Lewickich, druga obok Kożan podlaska rezydencja tej rodziny. Maciej Lewicki sędzia ziemi bielskiej zmarł po 2 V 1558, a przed 1563 r.[569] Wdowa po nim, Anna z Porycka, żyła jeszcze w 1608 r.[570] Należące do niej dobra: Niewodnica Lewickie, Kożany, Złotniki i Dolistowo obejmowały aż 66 włók osiadłych, uprawianych przez chłopów poddanych, 2 młyny, pola folwarczne obrabiało 22 „ogrodników".[571]

Maciej Lewicki, sędzia ziemi bielskiej ostatni, raz zasiadał w sądzie ziemskim w Surażu 9 III 1557 r.[572] Jako właściciel dóbr ziemskich osiągnął wysoki poziom ich zagospodarowania, gdyż w latach 1555-1556 notują go rejestry cła wodnego włocławskiego, gdy spławiał zboże do Gdańska[573].

Dziećmi Macieja Lewickiego, sędziego bielskiego, i Anny z Poryckich z książąt zbaraskich byli synowie: Jan i Maciej junior, a córkami: Helena(†po 1582), żona Mikołaja Pęskiego, dziedzica na Mikicinie i Głębokim Stoku pod Knyszynem (†po 1569), Zofia, żona Przecława Padkowskiego, dziedzica na Padkowie, Katarzyna, żona Krzysztofa Węża z Patrykoz i Ryteli w ziemi drohickiej[574]. Aleksander Grzegorzowicz Chodkiewicz w 1576 r., w Gdańsku, w związku z pożyczoną sumą pieniędzy uczynił zapis na rzecz Anny z Porycka z książąt Zbaraskich, wdowy po Macieju Lewickim, sędzim ziemi bielskiej, właścicielce sąsiednich dóbr ziemskich: Niewodnica Lewickie, Złotniki i Kożany.[575] Lewicka 17 XI 1577 r. dała ten zapis swoim synom – Maciejowi i Janowi

[565] *Summariusz dokumentów do dóbr supraskich,* oprac. A. Mironowicz, Białystok 2009, [t. 1] s. 60.
[566] *Akta unji Polski z Litwą*, s. 259.
[567] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 32, s. 510-511.
[568] AP Kraków, AMCH, nr 35, k. 5-5v.
[569] AWAK, t. 14, s. 55.
[570] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 12, s. 197-199; F. Piekosiński, Rekognicjarz poborowy woj. podlaskiego z 1581 r., Lwów 1911; Jeśli wierzyć A. Bonieckimu, *Herbarz...,* s. 185 nawet w 1608 r. procesowała się z Poryckimi o swe sumy posażene
[571] A. Jabłonowski, *Podlasie,* t. 1, s. 114.
[572] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 32, s. 112.
[573] *Regesta thelonei aquatici Vladislavienskis saeculi XVI*, wyd. S. Kutrzeba i F. Duda, Kraków 1915, s. 70 i 107.
[574] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 20, k. 804; I Kapica, *Herbarz,* Kraków 1870, s. 238-239.
[575] *Prawa i przywileje...*, nr 12, s. 80-81.

Lewickim.[576] W 1591 r. „panowie Lewiccy" dali podatek poborowy z 4 włók ich chłopskich poddanych[577].

Anna z Porycka Lewicka była zapobiegliwą gospodynią. Wzięła w zastaw pozostałą po śmierci Aleksandra Chodkiewicza majętność Choroszcz[578].

Lewicki Maciej Maciejewicz (1582-1628)

Maciej, cześnik, i Jan, podstoli podlaski, Lewiccy 18 VII 1604 r. dokonali dział dóbr ojczystych. Starszy Maciej wziął Kożany, Zajączki i Ogrodniki Kożańskie, a młodszy Jan Niewodnicę z przyległościami[579].

Anna z Porycka, wdowa po sędzim bielskim, już wcześniej, w 1582 r. ofiarowała Kożany starszemu synowi Maciejowi Maciejowiczowi. Wyraziła przy tym swą gorącą ku niemu miłość:

„Iż będąc wzruszona krwią własną swą, a miłości macierzyńską ku synowi swemu urodzonemu Mathiasowi Lewiczkiemu, dworzaninowi JKM, względem baczenia, a miłości jako dobrej, a sławnej pamięci nieboszczyk zeszły urodzony Maciej Lewicki, sędzia ziemski bielski, małżonek mój, umiłowawszy mię w stanie małżeńskiem baczeniem a miłością, prawdziwą i zrządzenia woli Bożej i przejrzenia jego Świętego, względem też wzięcia i wniesienia posagu z strony mojej na imię jego i służb prawdziwych moich ku niemu, jako małżonkowi czynionych, których szczerości a miłości doświadczywszy małżeńskiej, rozumiejąc to o mnie, iżem ja też takiesz wzgląd mieć miała naprzeciwko spolnem dziadkom swem, z tem małżonkiem swem zrodzonymi. Naprzód na połowicy wszystkich i zupełnych imion swych: Niewodnickim, Złotniczkiem, Kożeńskiem, Dolistowskiem[580] i na inszych siołach, przysiołkach, bojarach, użytkach, pożytkach, sumach pieniężnych, złocie, srebrze i innych, żadne nie wyjmując, ruchomych i nieruchomych, któremkolwiek kształtem, imieniem, przezwiskiem nazwanie i mianowane były, które imiona natenczas miał i za pomocą Bożą na potem dostać by mógł, na tym wszytkiem sumę pewną pieniężną według biegu prawa pospolitego koronnego, opisał, oprawił, obwarował, umocnił, ugruntował. Potym rychło, za dobrego zdrowia, stanowiąc i żywota swego rozmyślnie zebranie swe mnie małżonkę swą, a dziadki, pamiętając na śmiertelność swą, na imionach wszystkich swoich, wyżej mienionych ruchomych i nieruchomych, dożywotne używanie mnie opisał, warował i wszystkie dziadki, z majętnością wszytką, do czasu zamierzonego i opisanego, w opiekę podał, jako te zeznania urzędowne, a wypisy z ksiąg ziemskich saraskich szerszą

[576] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 32, s. 464-470.
[577] A. Jabłonowski, *Podlasie,* t. 1, s. 153.
[578] AP Kraków, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, nr 31 - Zapisy sum na dobrach męża Aleksandrze z Tyszkiewiczów Aleksandrowiczowej Chodkiewiczowej na: Brzostowicy, Choroszczy, Dojlidach i wynikłe spory po śmierci męża w l. 1577–1599.
[579] Akt oblatowano w Aktach Ziemskich Suraskich 18 I 1605 r. – APar. Juchnowiec, *Wypis wywodu familii urodzonych Lewickich, 10 IX 1817.*
[580] Dolistowo nabył Maciej Lewicki 1 XII 1545 r. Zob. AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 32, s. 11-12, p. 11, s. 94-98.

obmowę czynią. A tak względem tak wielkiej łaski, a miłości, jako małżonek mój, mnie okazał.

To też mnie matce, ku dziadkom swem okazać przystoi, pamiętając na służby i wielką miłość i posłuszeństwo, które syn mój miły urodzony Mathias Lewiczki miał i ma ku mnie, matce swej, chcąc onego jeszcze milszem wdzięczniejszym ku sobie uczynić, z pociechą radosną, a ochłodą starości i ulżeniem prac, trudności moich, onemu odtąd ustępuję, jako żem już i przedtym ustąpiła dobrowolnie imienia wszystkiego Kożańskiego, dworu ze wszystkim budowaniem, i innszy przysiółek bojar ku temu imieniu, a dworu Kożańskiemu należących, z młyny, stawy, gajmi, lasy, poddanemi, czynszami, robotami, żadnych nie wyjmując, ale owszem z tego wszystkiego i zupełnego, wszystkich opraw [w] niesienia swego, sumy pieniężnej dożywotnej i innych którymkolwiek kształtem zwane, mienowane było, z tego imienia znoszę, ustępuję i onych się wyrzekam wiecznemi czasy

A temu synowi memu urodzonemu Mathiasowi Lewiczkiemu wolno jest i będzie w stan małżeński święty, przyjąwszy małżonkę swą, na tem imieniu kożańskiem i na inszych imionach (które by na niego by w dziale przyjść miały z bratem jego Janem) oprawę, według biegu prawa pospolitego uczynić. Wszakże używanie dożywotnie sobie zostawuję na imionach niewodnickiem, złotniczkiem, dolistowskiem. K temu to warując, iż po śmierci mojej żadna córka moja posagu, wyprawy, oprawy, upominać się nie ma, ani będzie, ani z innych imion wszystkich, które przy mnie zostają ojczystych i macierzystych. Gdyż te, które są wydane w stan małżeński, dosyć się im z imienia wszystkiego ojczystego, z oprawy mojej stało. I oprawy, od małżonków ich, na imionach posagi są im opisane. A te, które są przy mnie, którem się niedosyć stało, na imię: jako pannie Katarzynie, pannie Zophiey, a nie są wyposażone z gotowych pieniędzy, a sumy, które są w szafunku, a zachowaniu moim i położeniu, gdy z przejrzenia Bożego w stan małżeński wstąpią, przez mię odprawione być mają, jako i pierwsze, a nie z imion leżących.

A jeśli żeby z dopuszczenia Bożego Pan Bóg śmierć na mnie dopuścił, a już by onych wyposażyła i w stan małżeński wydała, tedy im z pieniędzy moich gotowych, które są w położeniu moim, gdziebym naznaczyła, albo oni przed tym czasem na imienie albo zastawę dała, ci synowie moi Mathais i Jan razem gotowemi, jako się inszym dziewkom moim dało, każdej z osobna po 2.000 zł. i wyprawę przystojną dać mają, a cokolwiek nad oprawę zbyło, gotowych pieniędzy, srebra, złota i innego sprzętu, także i na długach po śmierci mojej, ci synowie Mathiasz i Jan Lewiczcy spólnie, równie, tak imieniem leżącem, jako ruchomem dzielić się mają". Postanowienie o przekazaniu majętności kożańskiej Maciejowi Lewickiemu dworzaninowi królewskiemu zostało 2 IV 1582 r. wpisane do ksiąg grodzkim bielskich „który zapis z tych akt grodzkich do ziem-

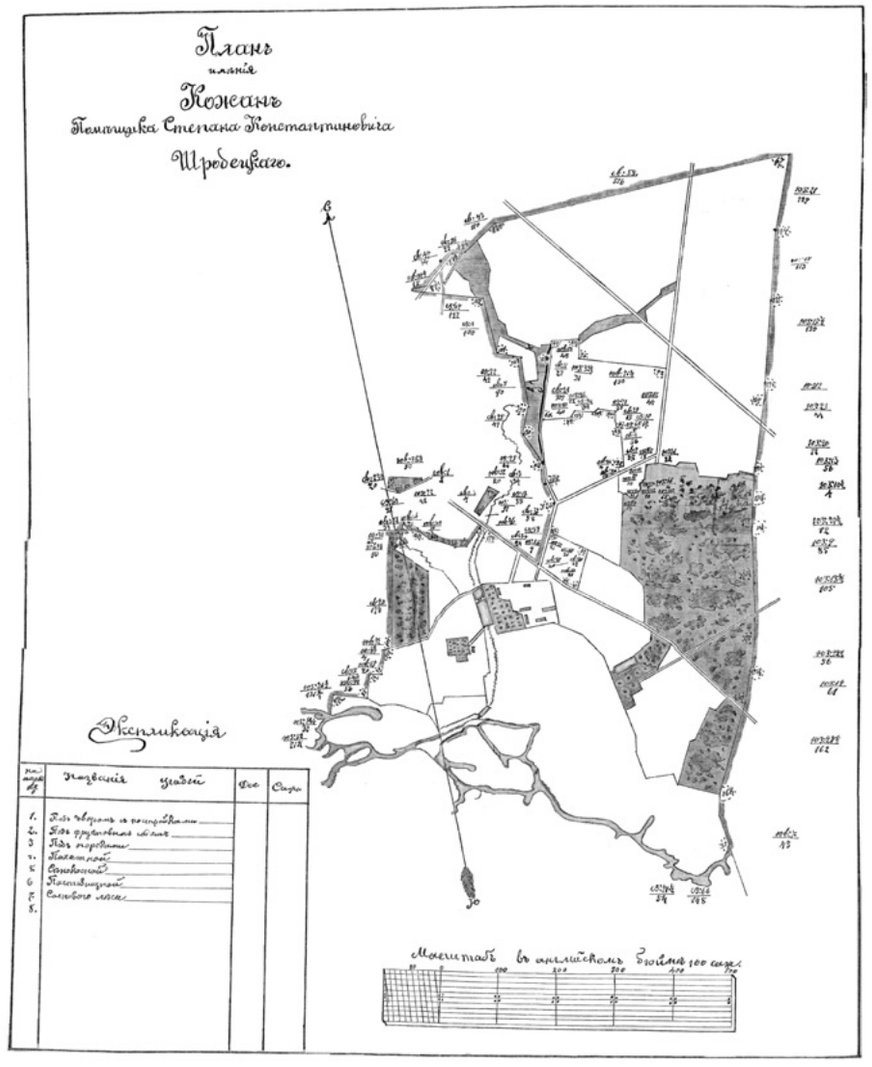

Il. 39. Plan dóbr Kożany własności ziemianina Stefana Szrodeckiego, 1890 r. (?) Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku, kserokopia.

skich przenieść i wpisać pozwoliła przerzeczonemu Mathiasowi Lewiczkiemu synowi swemu w niebytności swej".[581]

Od 1582 r. Kożany były więc rezydencją dworzanina królewskiego Macieja Lewickiego. Był żonaty z Anną Wołłowiczówną (córką Iwana marszałka kró-

[581] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 20, s. 291-298; J. Maroszek, *Dwór polski. Lewickie*, „Rubieże. Pismo Poświęcone Historii, Tradycji i Kulturze Polskiej", nr 2-3, 1993, s. 108-109.

lewskiego[582] i Anny Kopciówny, pisarzówny litewskiej (†po 1636 r.).[583] Maciej Maciejowicz nosił tytuł cześnika podlaskiego i z tym tytułem wzmiankowany był w dokumencie z 20 IX 1621 r., mocą którego ufundował i wyposażył unicką cerkiew w Kożanach, dając parochowi ¾ włóki ziemi wolnej od podatków.[584]

Maciej Maciejowicz Lewicki, cześnik podlaski po śmierci króla Stefana Batorego pozostał dworzaninem królewskim Zygmunta III Wazy. 12 XI 1610 r. wraz z Ostafim Tyszkiewiczem i Zygmuntem Kazanowskim słał z Grodna do króla list donoszący o tym, że dokonał wypłaty zaległego żołdu żołnierzom inflanckim. Wspominał przy tym o liście, który otrzymał od Zygmunta III polecającym mu wypłacić nagrodę walczącym za „*Parnawski Szturm i Dynamentską Potrzebę*"[585].

Cześnik podlaski prowadził wzmożoną akcję osadniczą, 20 IX 1621 założył i uposażył on cerkiew w Kożanach, nadał parochowi ¾ włóki wolnej od opłat. Świątynia otrzymała wezwanie św. Jerzego Męczennika i była od samego początku świątynią katolicką obrządku unickiego. (W 1748 r. wizyta dziekana podlaskiego stwierdziła, że w skład parafii wchodziły wsie: Kożany – 14 rodzin, Doroszki – 30, Pańki – 5, Zajączki – 15, Złotniki – 25 i Czerewki – 11 rodzin. Wymienione wsie obejmowały całość dóbr Kożany w momencie powstania tam parafii unickiej, tj. w 1621 r.)[586]

Maciej Lewicki zmarł 10 XII 1628 r. Nagrobek zmarłemu mężowi w tykocińskim kościele oo. Bernardynów („*in lapide marmures supra sepulchrum fratrum*") postawiła wdowa, na którym umieściła napis:

> *MATHIAS DE LEWICZINO LEWICZKI PINCERNA PALATINATUS PODLACHIAE OBIIT DECIMA DECEMBRIS ANNO DOMINI MDCXXIIX SUMPTA ET OPERA MAESTA UXOR UNDIDIT ANNA WOŁŁOWICZOWNA LEWICKA PODCZASZYNA PODLASKA*[587].

Lewicki Jan Ignacy, s. Macieja Maciejewicza, jezuita (1630-1646)

Maciej Maciejewicz Lewicki (†1628), cześnik podlaski miał trzech synów: Pawła (w stanie duchownym), Jana (jezuitę) i Stanisława (I), podczaszego podlaskiego. Jeszcze za życia ojca 19 XI 1620 r. trzej synowie Macieja Maciejewicza Lewickiego: Paweł (prałat, scholastyk wileński, (†1661)[588], Stanisław (podstoli

[582] Iwan Wołłowicz marszałkiem był w latach 1568-1582. W 1566 przyjmował poselstwo moskiewskie w Grodnie, uwiecznione przez Matthiasa Zündta na słynnym miedziorycie. K. Niesiecki, *Herbarz polski,* t. 9, s. 416.

[583] K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 9, s. 416.

[584] APar. *Ryboły, Cerkovno-prichodskaja letopis' Kožanskoj... cerkv...*, s. 1-3.

[585] AN Wilno, f. 273, nr 1499.

[586] APar. *Ryboły Cerkovno-prichodskaja letopis Kožanskoj.. cerkvi...*, s. 1-3.

[587] Maciej Lewicki cześnik podlaski, mąż pozostałej wdowy Anny Wołłowiczówny podczaszynej podlaskiej zmarł 10 XII 1629. Zob. Archiwum Domu OO. Bernardynów w Krakowie, M-13, s. 649.

[588] AD Włocławek – M. Herburt, t. 2, k. 172; Akta kapituły, t. 13, s. 273; W. F. Wilczewski,

podlaski) i Jan (jezuita), dokonali działu dóbr ojcowskich[589]. Dział ponowili 20 III 1631 r.

Kożany po Macieju Maciejewiczu odziedziczył Jan Lewicki jezuita. 4 IV 1631 r. Lewicki zwiększył uposażenie cerkwi unickiej w Kożanach o ¾ łana we wsi chłopskiej Kożany, co łącznie z darowizną ojca dawało wówczas 1½ łana gruntu.

Jan Ignacy Lewicki w 1632 r. wstąpił w Rzymie do Towarzystwa Jezusowego. 31 VII 1638 r. przed Urzędem Ziemskim w Surażu Jan Ignacy Lewicki, jezuita, skwitował spisanie umowy na kwotę 4 tys. zł, przewidzianą do zapłaty za dobra Kożany, Czerewki i Zajączki[590].

20 XI 1630 r., odziedziczone przez Jana Ignacego Lewickiego, po śmierci stryja Jana, w mieście Tykocinie – dom nad Narwią i ziemię, przekazał swemu rodzonemu bratu Stanisławowi (I) Lewickiemu, podstolemu podlaskiemu[591]. Stanisław w jego imieniu zarządzał też Kożanami, bo w 1638 r. Stanisław Lewicki, podczaszy podlaski, dziedzic na Niewodnicy Lewickich, pozywał Stanisława Włoszka o zapłacenie 33 zł podwójnego podymnego z Kożan, które Włoszkowi puścił w dzierżawę. Przed sądem stawił się wójt z Kożan i zeznał, że oddał pieniądze faktorowi Lewickiego, Jakubowi Chodorowskiemu. Dzierżawcę uwolniono od zarzutów.[592] Ostatecznie w 1641 r. jezuita Jan Ignacy sprzedał należące do niego dobra Kożany bratu Stanisławowi, podczaszemu podlaskiemu.[593]

Ojciec jezuita Jan Lewicki zginął w 26 I 1646 r. w drodze na misje do Tonkinu w Wietnamie po rozbiciu okrętu.[594]

Lewicki Stanisław (I), syn Macieja Maciejewicza, podkomorzy bielski, (†1669)

Stanisław Lewicki (I), syn Macieja Maciejewicza w latach 1631-1648 był podczaszym bielskim (podlaskim), później, 21 X 1648 r., nominowany został na podkomorzego ziemi bielskiej[595]. Był elektorem (27 IX–13 XI 1632) króla Władysława IV. Posłował na sejm. Źródła z 1640 roku nazywają go dworza-

„Tułactwo" kapituły wileńskiej w latach 166-1662, „Roczniki Humanistyczne:, r. 1999, t. 47, nr 2, s. 108.

[589] Akt działu był oblatowany w księgach Urzędu Grodzkiego w Brańsku W Grodzie Brańskim 1 VII 1630, a także Urzędu Ziemskiego w Surażu 31 III 1631. Zob. CAH Petersburg, f. 1343, op. 24, nr 116. W Grodzie Brańskim 1 VII 1630 r. i APar. Juchnowiec, *Wypis wywodu familii urodzonych Lewickich, 10 IX 1817.*

[590] CAH Mińsk, f 1789, op. 1, nr 3.

[591] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 16, s. 144.

[592] CAH Mińsk, f 1708, op. 1 nr 128, k. 1404 i1405 –„*Inter Lewicki et Włoszek Libertas*".

[593] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 1, k. 213v

[594] AP Białystok, Grodzkie brańskie 1640-1641, k. 18 i nn.

[595] AP Kraków, ZZG, nr 14.

ninem królewskim. Ożenił się prawdopodobnie w 1631 r., bo 3 IV tego roku uczynił zapis swej żonie, Zofii z Karniowa († 1673)[596].

Pozostał „zapis w oryginale na pergaminie przez WM Stanisława Lewickiego (I) w roku 1641 miesiąca listopada 20 dnia w Niewodnicy uczyniony, jakowym naznaczona jest dla substancji plebana juchnowieckiego i jego następców z czterech folwarków: Niewodnicy Lewickich, Kożan, Minkowszczyzny [Złotnik] i Romejk roczna zbożowa ordynaryjna z każdego folwarku po 3 beczki miary krakowskiej żyta, po 2 beczki owsa, po 1 beczce jęczmienia, po ½ beczki grochu, po ½ beczki gryki, po 1 korcu miary krakowskiej pszenicy, z każdego łana czyli włóki wsiów swoich dziedzicznych od poddanych po 10 gr. pol., z obowiązkiem jednej mszy św. czytanej w każdym tygodniu"[597].

W 1652 r. tytułował się dziedzicem na Niewodnicy i Kożanach.[598] Zmarł 20 IV 1669 r.

Wdowa po Stanisławie (I), Zofia z Karniewskch, mieszkała w dworze Niewodnica Lewicka aż do swojej śmierci 3 III 1673 r.

Lewicki Stanisław (II), s. Stanisława (I) – 1652-1671

Dziedziczyli po Stanisławie Lewickim (I), podkomorzym bielskim, synowie: Stefan, Krzysztof, Samuel Aleksander i Stanisław Lewicki (II). Samuel Aleksander Lewicki wziął Niewodnicę Lewickich, a Kożany zostały podzielone pomiędzy Krzysztofa i Stanisława

Ten ostatni po ojcu otrzymał urząd podstolego podlaskiego, a w ostatnich latach swego życia piastował urząd podkomorzego ziemi bielskiej.

Kożanami Stanisław (II) zarządzał niewątpliwie jeszcze za życia ojca, może od 1652 r. 12 I 1655 r. spisano *„Regestr szkód poczynionych od żołnierzów JM pana Kazimierza Masalskiego wojewodzica brzeskiego rotmistrza KJM"* w dobrach Kożany Stanisława Lewickiego (II) syna Stanisława Lewickiego (I), podkomorzego bielskiego. Protest przeciw bezprawnym działaniom wojsk WKL wraz z tym regestrem złożył w Urzędzie Grodzkim Brańskim „szlachetny Wojciech Kroczowski, urzędnik z Kożan i sługa JM pana Stanisława Lewickiego, syna ur. JM pana Stanisława Lewickiego, podkomorzego ziemie bielskiej na Kożanach etc. dziedzica. Szkody poddanych dóbr kożańskich poczynione zostały przez żołnierzy.[599]

W Urzędzie Grodzkim Brańskim 24 VII 1662 r. złożono skargę w związku ze zdarzeniem, które miało miejsce w kożańskim dworze. Porucznik Jerzy Michalkiewicz z chorągwi Zygmunta Adama Słuszki, chorążego WKL († 2 XII 1674) i Kiszarzewskiego, porucznika starosty żmudzkiego Jerzego Hieronima Hlebowicza, „idąc od Kobrynia, na chleby poboczne wydawali karteczki i oraz grabieże po szlachcie brali, co i do ur. JM pana Stanisława Lewickiego

[596] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 16, s. 238.
[597] APar. Juchnowiec, Wizyta 1828, k. 16.
[598] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 38, k.
[599] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 37, cz. 2, k. 1702-1703.

[II], podstolego podlaskiego, nabiegszy na dwór, w niebytności jego, małżonkę znieważywszy, czeladź posiekszy i grabieże za temiż kartkami pobrali... Rankor [powziął] na urodzonego pana podstolego, urodzony Jerzy Michalkiewicz, porucznik WM JM pana chorążego WKL. Umyślnie chcąc szkodzić w majętności JM, z gościńca i przepraw zwyczajnych wstąpiwszy do majętności JM, kożańskiej, gdzie przeprawy przedtem żadnej nie było, z pułkiem swojem, przybrawszy do siebie drugi pułk JW JM pana [Hieronima Hlebowicza] starosty żmudzkiego, nad którym komendantem ur. zostawał Kis[z]arzewski, porucznik przerzeczonego JM, z pułkami zaciągnąwszy budynek, we wsiach przeprawę pułkom czyniąc, porozbierać i przeprawiwszy się z wodą puszczać, drugie popalić, poddanych bić i różne przez tydzień stojąc, nieznośne krzywdy czynić rozkazał. Nie kontentując się tem JMM panowie towarzystwo z tychże pułków, jadąc z chleba ze Żmudzi do techże wsiów wiolento modo ur. Michalkiewicz, także i ur. Kiszarzewski, młodszy..., najachawszy ostatek budynków spalili, cielęta, barany, prosięta pobili i grabieże w podwody za kilkanaście mil pobrali, które aż poddani wykupować musieli".[600]

Listy Stanisława Lewickiego (II) do Bogusława Radziwiłła były datowane: – jeden w Kożanach 27 X 1668 r., a inny w Niewodnicy 5 XI 1669 r.[601] Stanisław (II) Zmarł po 20 III 1670, a przed 20 III 1671 r.

Ciekawe, że w 1676 r. folwark Złotniki należący do Lewickich był w dzierżawnym posiadaniu księdza Wojciecha Orzeszki[602].

Lewicki Krzysztof, s. Stanisława (I), podstoli podlaski, ½ Kożan († 1658)

Ślub Krzysztofa Lewickiego z Dorotą Kanigowską miał miejsce 18 IV 1655 r. w Juchnowcu. Krzysztof Lewicki zmarł 9 II 1658 r. W testamencie wspominał tylko o swej jedynej córce. Dał nawet „Maruszce, tej która dziecię moje piastuje zł 10, krowę i świnię".[603]

Dopiero 15 III 1658 r. ochrzczono ich córkę Elżbietę. Elżbieta było prawdziwym chrzestnym imieniem Justyny Lewickiej Rukiewiczowej, której metryki chrztu nie udało się w Juchnowcu odnaleźć.

Wdowa po nim, Dorota z Kanigowskich, wyszła powtórnie za mąż za Marcina Kurzenieckiego.

Wobec faktu, że opiekę nad małoletnią córką Krzysztofa Justyną sprawował stryj Stanisław Lewicki (II), podstoli podlaski, dlatego przejął on część majątku ruchomego. Zachowała się sporządzona specyfikacja pozostałego po Krzysztofie Lewickim majątku ruchomego: „Regestr albo inwentarz rzeczy ruchomych, po nieboszczyku JM panu Krzysztofie Lewickim, podstolim podlaskim, w roku 1658 zmarłym, pozostałych, spisany. Z których pozostałych rzeczy pobrał JM pan Stanisław Lewicki [II], podstoli podlaski: naprzód

[600] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 42, k. 534v.
[601] AGAD Warszawa, Arch. Radz., dz. V, p. 179, nr 8424.
[602] MN Kraków, Bibl. Czart., IV.1099, s. 789.
[603] APar. Juchnowiec, Zbiór dokumentów papierowych (dalej Zb. dok. pap.).

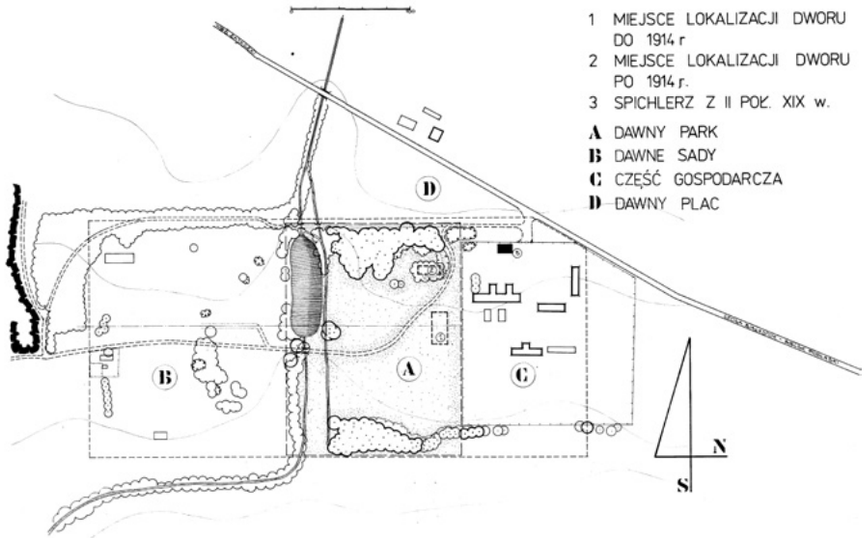

Il. 40. Zajączki. Plan założenia dworsko-ogrodowego Kożany, stan z 1988 r.
Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku

szkatułę z pieniędzmi, w której było 6 tys., drugą szkatułę z prawami, trzecią szkatułę z klejnotami różnemi, w której był kanaczek złoty z rubinami i perłami uriańskiemi i krzyżyk rubinowy, złoty, przy nim czepek perłowy, pierścień złoty, łańcuszek złoty, panczenowy, sztuk kilka rubinowych, złotych. Tenże JM pan podstoli pupki sobole z podsuknie, pióro złote szanszerowe, szablę w czapę oprawne. Tenże JM pan podstoli konia tureckiego gniadego, klacz, którą oddał panu Ożarowskiemu, drugą klacz wziąwszy oddał dragunowi swemu, trzecią klacz tenże wziąwszy oddał Szwedkowi, konia karego Hryszkowi, koni parę dropiatych oddał JM panu Samuelowi Lewickiemu, [bratu] rodzonemu, szor 6 koni, kocieł jeden piwny, co w niem 20 cebrów było, kocieł drugi mniejszy, którego oddał JM paniej [Mariannie] Brzozowskiej, siestrze swej rodzonej, obicie półatłasowe, bretów w niem 21, kobierzec perski, ksiąg różnych sztuk kilkadziesiąt, wozów konnech 2, słodu pszennego szanków 12, jęczmiennego szanków 10, karczemnego szanków 10, gorzałczanego szanków 6, cyny sztuk 50, bydła różnego sztuk 40, pieniędzy czynszowych zł 200 i inszy sprzęt domowy, tenże JM pan podstoli pobrał. Drugi zaś regestr rzeczy ruchomych, które pozostali po niebosczyku JM panu Krzysztofie Lewickim podstolem podlaskiem, te wszytkie zostali pani małżonce JM pozostałej. Naprzód czapka sobola, piwny kocioł, drugi mniejszy, bania gorzałczana, panew mosiądzowa, patelniów dwie zielaznych, cyny półmisków 20, misa cynowa wielka, talerzy cynowych 10, nalewka

cynowa z miednicą, lichtarz mosiądzony, srebrnech łyżek starych 3, bydła sztuk 3, rogatego, świni sześcioro, soli białej beczek 10, lektyczka z parą klacz."[604]

Rukiewiczowa z Lewickich Justyna, c. Krzysztofa, ½ Kożan (1658-przed 1689)

Spadkobierczynią połowy Kożan, po Krzysztofie Lewickim została w 1658 r. małoletnia jego córka Justyna. Nad nią opiekę sprawował stryj Stanisław Lewicki (†1676), podstoli podlaski, właściciel drugiej połowy Kożan[605]. Justyna z Lewickich wyszła za mąż za Stanisława Rukiewicza.

Należy nadmienić, że w bliskim sąsiedztwie Kożan, w Niewodnicy Wysockich mieszkała Anna Franciszka z Duszymina Rukiewiczowa, która 5 IX 1662 r. spisała testament, legując na kościół juchnowiecki 400 zł, prosząc „tenże kościół przed majestatem Boskim i przed obrazem Przenajświętszej Patronki i Opiekunki mojej, dusza moja i miłego małżonka mego dobrodzieja, tj. Stanisława Rukiewicza nie była zapomniana w Mszach świętych i w modlitwach świątobliwych, względem której sumy wzwyż mianowanej, aby na każdy rok Mszy świętych regularnych 12 na dusze nasze odprawowane były. gdzie ciało małżonka mego Stanisława Rukiewicza odpoczywa'[606]. W 1662 r. ks. Stanisław Kossakowski, pleban juchnowiecki stwierdzał, że Rukiewiczowa zalegała z należnego procentu od sumy legowanej na jej dobrach, wynoszącej 2 tys. zł.[607] Na pogrzeb Stanisława Rukiewicza, sekretarza JKM, sporządzono czarne antepedium ołtarzowe z herbami zmarłego, wzmiankowane w wyposażeniu kościoła juchnowieckiego 16 XI 1663 r.[608] Z kolei w 1695 r. ojciec Aleksy Rukiewicz był przeorem i budowniczym nowego klasztoru dominikanów w Choroszczy[609].

Synem Stanisława i Marianny z Duszymina był najpewniej Stanisław Rukiewicz, sekretarz królewski, mąż Justyny z Lewickich, córki Krzysztofa Lewickiego z Kożan. Od 25 VI 1696 r. był instygatorem WKL[610]. To właśnie Stanisławowi i Justynie Rukiewiczom Jan III Sobieski, król polski, 11 VII 1687 r. dał przywilej na jarmark w Kożanach na święto Spasa[611]. Stanisław Rukiewicz zmarł 4 II 1710 r. [612] Jego żona zmarła wcześniej, po 1684, a przed 1689 r.

Pewnie syn Stanisława i Justyny Rukiewiczów o imieniu Andrzej wzmiankowany był w asyście chrztu dziecka ówczesnych ekonomów kożańskich małżonków Franciszka i Doroty Bobińskich w 1709 r.

Później spadkobierczynią części Kożan była Barbara z Rukiewiczów, może córka Andrzeja, Stefanowa Niewiadomska.

---

604 CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 41, k. 324-324v.
605 CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 41, k. 324.
606 CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 41, k. 91-91v; APar. Niewodnica, Księga sznurowa.
607 APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap. – „Debita ecclesiae Juchnowiensis 1663 die 18 Novembris".
608 APar. Juchnowiec, Inwentarz 1663.
609 http://www.choroszcz.bialystok.opoka.org.pl/index.php?id=historia .[Dostęp 23 IX 2013.]
610 *Volumina legum*, t. 5, s. 868
611 APar. Ryboły, *Cerkovno-prichodskaja letopis Kožanskoj... cerkvi..*, s. 1-3.
612 *Volumina legum,* t. 6, s. 24.

Smulscy

25 II 1753 r. w kościele w Juchnowcu odbył się ślub Benedykta Gąsowskiego („terre smolenscensem") z Marianną Smulską, skarbnikówną sanocką z Kożan[613] Świadkowali Józef Łęski, skarbnik wołyński i Stefan Niewiadomski, stolnik bracławski.

Wśród kolatorów cerkwi w Kożanach, dekanatu podlaskiego, w 1763 r. wspomniano Bartłomieja i Michała Smolskiego.[614]

Niewiadomscy (1736-1786)

KOŻANY „A" – Niewiadomszczyzna, później Krzyżanowszczyzna

Niewiadomscy (1736-1786)

W latach 30 XVIII w. doszło do podziału dóbr kożańskich, a wraz z tym w bezpośrednim sąsiedztwie na skarpie narewskiej zaczęły funkcjonować aż trzy dwory właścicieli, w 1799 r. zwane Kożany „A", Kożany „B" i „Kożany C".

Na Niewiadomszczyźnie (alias Krzyżanowszczyźnie), najbardziej wysuniętej na południe, znajdował się dwór („Kożany A") Barbary z Rukiewiczów Stefanowej Niewiadomskiej (†1786), bardziej ku północy pozostawał dwór Józefa Stefana Łęskiego.

12 II 1736 r. w kościele juchnowieckim Barbara Rukiewiczówna (†1786), być może córka Andrzeja, zawarła ślub ze Stefanem Niewiadomskim († przed 1773). Wydzielono wówczas czwartą część majętności, którą wniosła Barbara w dom mężowski. W sąsiedztwie starej siedziby dworskiej powstał dwór należący do Niewiadomskich. Jeszcze w 1809 r. dwór określano jako Niewiadomszczyznę. Jednak na przełomie XVIII i XIX stulecia przeszedł we władanie Krzyżanowskich. Później całość wróciła do jednych rąk i przed 1939 r. Krzyżanowszczyzna (uprzednio Niewiadomszczyzna) stanowiła dział należący do Melanii Szrodeckiej.

Barbara Rukiewiczówna Niewiadomska zmarła w dworze kożańskim 28 VI 1786 r. W Kożanach też, 30 VI tego roku, odbył się jej pogrzeb. Już wcześniej, przed 1773 r., zmarł jej małżonek, Stefan Niewiadomski. Barbara Rukiewiczówna i Stefan Niewiadomski mieli liczne potomstwo. Księgi parafii juchnowieckiej notują chrzty ich dzieci „z Kożan": 12 X 1740 r. Ignacy Feliks (*30 IX 1740), 28 X 1741 r. Władysław Józef (*16 I), 23 X 1742 r. Marcin Michał, 9 IV 1744 r. Ewa, 22 IV 1745 r. Wojciech Jerzy, 2 V 1746 r. Jan Stanisław (*23 IV 1746-25 III 1778 r.), 15 V 1747 r. 1748 r. Justyna Joanna, 30 X 1749 r. Michał Szymon, 1753 r. Anna, 1 IX 1751 r. Wiktor Ludwik, 3 XI 1754 r. Szymon Juda,

[613] APar. Juchnowiec, Śluby 1714-1769, s. 562

[614] 25 II 1753 r. w kościele w Juchnowcu odbył się ślub Benedykta Gąsowskiego z Marianną Smulską , skarbnikówną sanocką z Kożan – APar. Juchnowiec, Śluby 1714-1769, s. 562

10 II 1760 r. Ponadto 21 VIII 1773 r. zmarła Anna Niewiadomska, córka Stefana Niewiadomskiego, licząca lat 19. 20 IV 1779 r. w dworze kożańskim odbyło się wesele Jana Rydzewskiego, syna łowczego ziemi bielskiej, z Łucją Niewiadomską, w innym akcie nazwaną „stolnikówną bracławską", a więc również córką Stefana Niewiadomskiego.

Rodzina Niewiadomskich była liczna. Prócz Stefana źródła notują innych jej członków. Jan Niewiadomski świadczył na ślubie Stefana i Barbary z Rukiewiczów Niewiadomskich. Tegoż 1736 roku w asyście chrzestnej dziecka ekonomów kożańskich spotykamy „pannę Katarzynę Niewiadomską". To pewnie z nią znacznie później, bo aż w 1774 r., zawarł ślub Maciej Kumorowski, a jako miejsce zamieszkania panny młodej wskazano Kożany. W 1751 r. w uroczystościach chrzestnych w Juchnowszczyźnie kumował Jerzy Niewiadomski chorąży JKM. Pewnie Stefan Niewiadomski „wżeniając się w Kożany" przybył ze swym rodzeństwem. Zresztą w pobliżu zamieszkiwał jeszcze Józef Niewiadomski „komornik i komisarz zabłudowski", wysługujący się Radziwiłłom. Pomiędzy nim a właścicielem Kożan zachodziło pokrewieństwo, którego stopnia określić nie można. Faktem jest, że Józef Niewiadomski z Zabłudowa uczestniczył w uroczystościach rodzinnych swych familiantów z Kożan. 1 XII 1760 r. w dworze kożańskim zmarła panna Wiktoria Niewiadomska, córka „towarzysza chorągwi", może Jana Niewiadomskiego.

Pewnie na spadkobiercę fortuny kożańskiej wyznaczono Wojciecha Jerzego chorążego wojsk JKM. Zmarł on 25 III 1778 r. w Kożanach. Długi po nim płacił podskarbi Branickich z Białegostoku jeszcze w 1779 r. Barbara z Rukiewiczów Niewiadomska przeżyła syna.

Po śmierci Barbary Rukiewiczówny Stefanowej Niewiadomskiej dziedzictwo kożańskie (Kożany A) przeszło na Jana Niewiadomskiego, porucznika wojsk polskich. W 1799 r. był on jednak posesorem zaledwie czwartej części majętności Kożany. (Inna, czwarta także część Kożan, stanowiła własność Katarzyny z Lewickich (1750-1811) i jej męża Michała Kazimierza Łęskiego, a natomiast połowa całych dóbr Kożany była własnością Pawła Łęskiego).

Jan Niewiadomski, porucznik wojsk polskich, ożeniony był z Katarzyną z Ziętarskich, która zmarła 1 IX 1798 r. w wieku lat 35. Pochowano ją w kościele juchnowieckim w krypcie przed wielkim ołtarzem. 2 IV 1792 r. ochrzczono ich syna Wincentego. Źródła wzmiankują również o śmierci ich dwóch synów: – Ignacego – 31 III 1796 i liczącego 26 niedziel, Kazimierza – 9 X 1797 r. Przy okazji tej ostatniej wzmianki paroch unicki z cerkwi w Kożanach, gdzie w aktach odnotowano zejście dziecka nazwał Jana Niewiadomskiego „pułkownikiem", gdy w metryce zgonu Katarzyny Niewiadomskiej określono ją jako „porucznikową wojsk polskich". Kiedy zmarł Jan Niewiadomski i w jakich okolicznościach, tego trudno dociec. Pewnie nastąpiło to po 1809 r. i z dala od Kożan. Może jego osoby szukać należy wśród uczestników kampanii napoleońskiej? W „Publikacji od rządu obwodowego białostockiego" z 1812 r., gdzie

umieszczono nazwiska obywateli, którzy zbiegli zagranicę, nie znajdujemy informacji o Kożanach.

W 1767 r. w dworze w pobliskich Złotnikach zmarło małżeństwo Jan Niewiadomski, stolnik żytomierski (24 VII, w wieku ok. 75 lat) i Teofila z Żochowskich (25 XI lat ok. 74). Może ten fakt jest śladem łączności Złotnik i Kożan już wówczas, co stwierdzamy później, w czasie posesji Janiewiczów.

Krzyżanowscy (ok. 1817-po 1828)

Józefa z Niewiadomskich, córka Jana, pułkownika wojsk polskich, (1793-† po 1847) wyszła za mąż za Kazimierza Krzyżanowskiego, syna Tomasza, rotmistrza wojsk rosyjskich (1783-† po 1828). 19 I 1818 r. urodził się ich syn Otton-Włodzimierz-Ferdynand. Ślub rodziców miał miejsce wcześniej – przed 1814 r., bowiem 4 X 1814 r. przy obrzędach chrzestnych kumowała Józefa Krzyżanowska „rotmistrzowa pułku ułańskiego". Jeszcze w tymże 1818 r. Kazimierz i Józefa z Niewiadomskich Krzyżanowscy mieszkali w Brześciu Litewskim. Kazimierz Krzyżanowski, rotmistrz pułku ułańskiego zmarł, po 1828 r.[615], a przed 1845 r. żona jego, Józefa z Niewiadomskich „właścicielka Zajączek" wzmiankowana była 16 X 1847 r. Zamieszkiwała wówczas w mieście Białymstoku, (wcześniej w 1845 r. w Zabłudowie). Otton Krzyżanowski stale zamieszkiwał w Brześciu Litewskim. Proboszcz kościoła rzymskokatolickiego w tym mieście zaświadczał 16 II 1845 r., że odczytał trzy zapowiedzi przedślubne urzędnika komisariatu brzeskiego Ottona Krzyżanowskiego „zabierającego się" do stanu małżeńskiego z panną Emilią Danieyko z dworu Janowicze w parafii juchnowieckiej. 27 IX 1828 r. ojciec Ottona – Kazimierz legitymował się własnością trzech gospodarstw chłopskich w dobrach Kożany, w których mieszkało 9 dorosłych osób.

KOŻANY „B" (1736-?)

Łęscy (1736-?)

Teodor Żychliński pisał: „Józef Stefan Łęski, drugi syn Jana z Doroty Dramińskiej, urodzony 19 III 1694 r., jako poświadczają księgi kościelne parafii horodyskiej, przeprowadził się na Podlasie i był skarbnikiem ziemskim bielskim *[błąd – w rzeczywistości był skarbnikiem latyczowskim – przyp. JM]* oraz dziedzicem dóbr Kożany, Zajączki i Czerewki w Podlaskiem. Ożeniony z Bogumiłą Łopotówną, jako świadczy akt z 6 dnia po święcie ŚŚ. Wita i Modesta [20 VI] 1738 r. w grodzie brańskim. Miał czterech synów: Paweł Antoni, *[Łukasz]* Michał, sędzia grodzki brański, sterilis, *[Maciej]* Kazimierz, regent grodzki brański, Ignacy"[616].

Nie wiemy, co spowodowało przybycie Józefa Stefana Łęskiego na Podlasie i jaką drogą wszedł w posiadanie - jak się później okazuje - połowy dóbr kożańskich. Nastąpiło to przed 1738 r., bo 6 X 1738 r. prezbiter cerkwi kożańskiej ochrzcił Łukasza Michała (późniejszy sędzia), syna Józefa Łęskiego „haerdis de Kożany" i jego żony, Bogumiły z „Kożany Aula". Akt wpisano do ksiąg kościoła juchnowieckiego. 4 III 1740 r. w tychże metrykach odnotowano chrzest Macieja Kazimierza innego ich syna (późniejszego regenta grodzkiego goniądzkiego). Aktów chrztu Pawła Antoniego i Ignacego nie udało się odnaleźć, może byli chrzczeni wcześniej, kiedy rodzice ich zamieszkiwali jeszcze gdzie indziej.

Prócz synów, potomków męskich Józefa Stefana Łęskiego, odnajdujemy wzmianki o „skarbnikównych latyczowskich". Jako kumy w 1772, 1773 i 1778 odnotowana były panny: Judyta (1773, 1785 i 1778) Franciszka (1773), Anna. Ostatnia z nich 26 II 1775 r. poślubiła Stefana Świderskiego, miecznikowicza, z parafii niewodnickiej. Inna Łęszczanka – Katarzyna – 2 III 1781 r. poślubiła Michała Drągowskiego, delegata brańskiego z Brzozowa Chrzczonków w parafii poświęciańskiej. Akta parafialne kożańskie notują w 1780 r. jako kumę też „pannę Eleonorę Łęską", ale nie wiemy, czy była ona również córką Józefa Stefana Łęskiego skarbnika latyczewskiego.[617]

W 1784 r. pleban juchnowiecki, opisujący swą parafię, stwierdził: „Kożany wieś i folwark różnych. Jedna część WM JM pana *[Stanisława]* Bartochowskiego *[stolnika ziemi bielskiej]*, druga WMM JMM panów Niewiadomskich, *[spadkobierców Stefana i Barbary z Rukiewiczów]*, stolnikowiczów *[bracławskich]*, trzecia WMM JMM *[Łukasza Michała i Blondyny z Markowskich]* panów Łęskich, sędziów grodzkich brańskich".[618]

Łukasz Michał zmarł bezpotomnie w tymże 1784 r. Schedę w Kożanach po nim przejęli żyjący bracia – Maciej Kazimierz (1740-1806), Paweł Antoni (1735-† po 1799) i Ignacy († po 1802). Jednak ostatni z nich – Ignacy, musiał pozbyć się należnej mu części na rzecz brata Pawła Antoniego, co powodowało, że w Kożanach funkcjonowały dwa dwory należące do Łęskich – większy Pawła Antoniego i mniejszy Macieja Kazimierza Łęskich.

Kożany „C"

Posesorem połowy dóbr Kożany i położonego w środku dworu był Paweł Antoni Łęski, jeden z czterech braci. O sposobie podziału dóbr Kożany informuje zeznanie proboszcza juchnowieckiego przedstawione urzędowi pruskiemu w Białymstoku z 25 X 1799, który „dał z siebie tłumaczenie: W jakim sposobie podane 10 zł pol. i różne zboża z dóbr Kożan odbiera, czyli razem z całej wsi, czyli z każdej części z osobna oraz w którym powiecie dobra Miękowszczyzna (czyli Złotniki) się znajdują? Na to odpowiedział tenże: Iż podana danina w pieniądzach i zbożu oddawana była od całej wsi Kożan w tym sposobie:

Urodzony Jan Niewiadomski, który część <<Kożan A>> posiada, co

[615] APar. Juchnowiec, Wizyta 1828, k. 7.

[616] T. Żychliński, *Złota księga,* r. 11, 1889, s. 107.

[617] Latyczowskiego, a nie „bielskiego" - jak określał go T. Żychliński.

[618] *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego 1784,* opr. W. Wernerowa, „Studia Podlaskie", t. 1, 1990, s. 148.

czwartą część całej wsi wynosi, płaci czwartą część tej kwoty pieniędzy i zboża, które się od całej wsi należały.

Urodzony Kazimierz Łęski dziedzic części <<B>>, takoż czwartą część oddaje.

Urodzony Paweł Łęski, który część <<C>> posiada oddaje połowę kwoty z całej wsi należącą się. Co się tyczy dóbr Miękowszczyna, dowodził proboszcz, że to do wsi Złotnik należy, gdyż dwór złotnicki tak się nazywa. Należąca się danina ze wsi Złotnik, ze dworu oddawana była proboszczowi juchnowieckiemu".

Na własność Pawła Antoniego Łęskiego, czyli „Kożany C" składały się części wsi Zajączki i Czerewki. Dochodzący swoich praw proboszcz juchnowiecki oczekiwał na werdykt hipoteki. Wyznaczono Pawłowi Łęskiemu termin w dniu 13 XII 1799, ale się on w tym terminie nie zjawił.

Paweł Antoni Łęski, syn Józefa Stefana, urodził się 15 VII 1735 r. i tytułował się dziedzicem dóbr Kożany, Czerewki i Zajączki. Ożeniony był z Elżbietą Zarankówną. 4 V 1791 r. otrzymał order Orła Białego. W Kożanach pewnie nie mieszkał i bywał bardzo rzadko. Jego imię pojawia się raz przy okazji poświęcenia cerkwi ufundowanej przy Łęskich, 5 X 1783 r., a jego żona Elżbieta też jedynie raz wymieniana jest w metrykach cerkwi kożańskiej, gdy asystowała przy chrzcie 10 II 1772 r. Posiadali oni dwóch synów: Antoniego urodzonego 14 IX 1797 r., a zmarłego w 1873 roku oraz Aleksandra urodzonego w 1799 r., a zmarłego w 1881 r.[619] Ani jednego, ani drugiego nie chrzczono w Juchnowcu lub Kożanach. Milczą też na ich temat miejscowe źródła. Wydaje się, że Paweł Antoni Łęski był zajęty życiem publicznym i przebywał z dala od Kożan. Pewnie też skupił on wdowę po wcześnie zmarłym bracie Michale (1738-1784). Ożeniony był z Blondyną Markowską, sędzianką ziemską bielską.[620]

Kożany „B"

Bartochowscy (1765-1784)

25 XI 1765 r. w dworze Kożany zmarła Anna z Gąsowskich Wilczewska, wdowa po Antonim Wilczewskim, stolniku ziemi bielskiej.[621] Franciszka Wilczewska, (ochrzczona w Turośni 30 IV 1738 r.), córka Antoniego i Anny z Gąsowskich, wyszła za mąż na płk wojsk koronnych Antoniego (Stanisława) Bartochowskiego 12 II 1768 r. w Topczewie. (Według innych źródeł ślub odbył się w Dolistowie 6 I 1765 r.[622]). Wniosła mu w wianie dobra topczewskie.

Stanisław Batochowski po raz pierwszy jako mieszkaniec „Auli Kożany"

[619] . T. Żychliński, *Złota księga.*

[620] A. Boniecki wyliczał dzieci Pawła Antoniego Łęskiego z pierwszej nieznanej bliżej żony: Pawła, Kazimierza, Franciszka, Eleonorę, Judytę, Agatę Świderską, Katarzynę Drągowską i Elżbietę Pietuchową, choć wydaje się to mało prawdopodobne - Paweł i Kazimierz byli jego rodzonymi braćmi, a wspomniane niewiasty córkami Kazimierza Łęskiego

[621] APar. Juchnowiec, Zgony, 1760-1786.

[622] AA Białystok, APar. Dolistowo, Zb. dok. pap.

wspomniany był przy okazji chrztu syna Macieja Józefa, zrodzonego z żony Franciszki z Wilczewskich 20 II **1766** r. Inny ich syn Józef Jan, w kościele juchnowieckim został ochrzczony 16 III 1769 r., z ojca „porucznika JKM".

Stanisław Bartochowski pełnił funkcję marszałka dworu Jana Klemensa Branickiego w Białymstoku. Już w 1753 r. przywoził srebro Branickiego z Warszawy. Inne o nim wzmianki w korespondencji Branickich pochodzą z 1754 i 1757 r. Ta ostatnia data odnosi się do pisanego przez Stanisława Bartochowskiego listu do Branickiego informującego hetmana o powrocie statków z Gdańska. Bartochowski zmarł około 1792 roku, a następcą jego na stanowisku marszałka dworu był Ciecierski. Postać Stanisława Bartochowskiego jest przedmiotem powieści historycznej Kajetana Kraszewskiego zatytułowanej „Bartochowski"[623].

Ostatnia o Stanisławie Bartochowskim wzmianka w aktach parafii juchnowieckiej odnosi się do daty 26 II 1775 r., (23 XI) i stwierdza, że był właścicielem wraz z Zofią Lewicką, cześnikową ziemi bielskiej folwarku Złotniki, a ich poddani wówczas brali ślub). Po 1784 r. nie słychać już o Stanisławie Bartochowskim jako współwłaścicielu majętności kożańskiej. W 1802 r. Wojciech Bartochowski (syn Stanisława) dziedziczył po nim folwark Góra Juchnowiecka).

Łęski Maciej Kazimierz (1775-1806)

Kożany B

Przed 1799 r. czwarta część dóbr Kożany (po Bartochowskim) pozostawała w ręku Macieja Kazimierza Łęskiego, brata sędziego brańskiego Łukasza Michała.

Maciej Kazimierz Łęski trzymał najbardziej na północ wysunięty dział, (który w okresie międzywojennym stał się własnością Eugenii ze Szrodeckich Nowickiej). Może był to zakup Macieja Kazimierza, bo po ojcu miał równy udział w spadłej na synów schedzie – połowie dóbr kożańskich. Wnioskować o tym możemy z praw kolatorskich, jakie bracia posiadali do unickiej cerkwi kożańskiej. „Roku 1783 dnia 5 Novembris, juliańskiego kalendarza, cerkiew kożańska nowo erygowana przez WMM panów: Pawła, starostę lubowieckiego i bachatyńskiego, [Łukasza] Michała, sędziego grodzkiego brańskiego, Kazimierza, regenta grodzkiego goniądzkiego i Ignacego rotmistrza województwa połockiego braci Łęckich [s] kolatorów[624].

Łukasz Michał Łęski (1738-1784) trzymał arendą dzierżawę Jeżewo nale-

[623] K. Kraszewski, *Bartochowski.*

[624] AP Białystok, Kożany -śluby i zgony, t. 1-II; W 1839 r. cerkiew kożańską zamieniono na prawosławną, a wszelkie przedmioty katolickiego kultu znajdujące się w odebranych unitom cerkwiach z poufnego polecenia gubernatora grodzieńskiego należało po cichu zniszczyć. Święty Jan Nepomucen nie był świętym czczonym w cerkwi prawosławnej łączył się wyłącznie z kultem katolickim, toteż wotum bez wątpienia zniszczono. Jeżeli tego nie dokonano w I poł. XIX w. to wszelkie srebrne i wartościowsze utensylia cerkiewne zostały wywiezione w 1915 r., do Rosji, skąd nigdy już nie powróciły. Taki los spotkał obraz Pocieszenia Matki Najświętszej przechowywany w świątyni kożańskiej. W czasach

żącą do Hrabstwa Tykocińskiego[625]. W 1775 r. Kazimierz Łęski w liście do Branickiego użalał się na Gołdę arendarza tykocińskiego i na Taylora, tamtejszego gubernatora (ekonoma) o niesłuszne wzięcie koni słudze jego brata [zapewne Łukasza Michała] z Jeżewa.

17 V 1807 r. w białostockiej hipotece „urodzony" Kazimierz Łęski prosił „aby zapis na 400 zł pol. uczyniony dla zmarłej żony swojej wpisany został w hipotekę dla dzieci z nią spłodzonych, to jest Anieli i Weroniki. Co się zaś tycze daniny, *[o]* którą proboszcz *[juchnowiecki Ignacy]* Rakowski podał, mógłby opozycję uczynić, a to dlatego, iż wieś Złotniki już do Kożan części B nie należy... Jeżeliby się okazało, że w podanej na części Kożan B danina wieś Złotniki razem przyłączona jest - wolno mu będzie dochodzić tego drogą sprawiedliwości". Pojawiająca się nazwa „Kożany B" ustalona została dla potrzeb hipoteki, a sytuacja własnościowa dóbr kożańskich stała się aż tak skomplikowana, że miejscowy proboszcz nie był w stanie odróżnić, do kogo duża wieś i folwark Złotniki należą.

Dziwny wydaje się fakt, że 2 V 1807 r. „w wyznaczonym do hipoteki terminie stanął urodzony Kazimierz Łęski osobiście, w asystencji regencyjnego adwokata Michałowskiego, gdyż Kazimierz wówczas prawie od roku nie żył. Zmarł 4 VI 1806 r. w Kożanach, przeżywszy 66 lat. Stawając wraz z K. Łęskim adwokat był jego zięciem, mężem Weroniki z Łęskich.

Córka Kazimierza Łęskiego, Weronika wyszła za mąż za Franciszka Michałowskiego, regenta wiskiego, adwokata regencji białostockiej, liczącego lat 30, a Weronika Łęska „regentówna goniądzka" lat 16. Ślub odbył się 24 XI 1800 roku w kościele zabłudowskim. W aktach kościoła juchnowieckiego zachowała się metryka chrzestna. Ochrzczono ją z wody w cerkwi unickiej, później 6 XII 1789 r. dopełniono obrzędów rzymskokatolickich. Przy chrzcie wystąpiła w asyście niemal cała ówczesna rodzina Lewickich: Ignacy, podkomorzy królewski, Zofia, cześnikowa ziemi bielskiej, panna Wiktoryna, chorążanka bracławska († w Juchnowszczyźnie 6 XI 1806[626]), Leon, cześnik ziemi bielskiej, a poza nimi Józef Łęski, skarbnikowicz ziemi bielskiej i Katarzyna Drągowsk,a subdelegatowa grodzka brańska.

Weronika Ewa Łęska i jej mąż Franciszek Michałowski zamieszkiwali w dworze Niezbudka. Ich syn Kazimierz był twórcą miasteczka Michałowa, założonego na gruntach dworu niezbudkowskiego. Córka Paulina w wieku 21 lat w 1842 r. wyszła za mąż za Józefa Korzeniowskiego, właściciela dóbr Pokaniewo.

Druga z córek Kazimierza Łęskiego Amelia, też wyszła za mąż za człowieka znanego w okolicy. Był nim 56-letni wdowiec (ona panna 16-letnia!) „pułkownik bywszych wojsk polskich" Antoni Węgierski. Małżeństwo zawarte

unickich funkcjonowało nawet Bractwo Pocieszenia Matki Najświętszej skupiające parafian kożańskich.

[625] 29 VI 1773 r. jest ojcem chrzestnym dziecka urodzonego w Jeżewie – APar. Tykocin, Chrzty 1771-1785, nr 294, s. 54.

[626] APar. Juchnowiec, Zgony 1797-1810, k. 62v.

7 II 1804 r. nie trwało długo. Węgierski zmarł w okolicy szlacheckiej Ostasze (par. suraska) 14 II 1808 r., a pochowano go na cmentarzu w Turośni Kościelnej. Amelia Karolina Bogumiła z Łęskich Węgierska ochrzczona (a zapewne i urodzona) była w Kożanach 6 VIII 1789 r. Prezbiter odnotował, że matką jej była Marianna z Kramkowskich. Po śmierci męża zamieszkała pewnie w Szczytach-Dzięciołowie. Tam w 1821 r. zmarła jej 16-letnia córka Agnieszka.

Marianna Kramkowska Kazimierzowa Łęska, matka Amelii Karoliny Bogumiły Węgierskiej i Weroniki Ewy Michałowskiej zmarła 14 VII 1797 r. Była jeszcze bardzo młoda, liczyła dopiero 30 lat. Ciało pochowano w kościele juchnowieckim, w krypcie przed wielkim ołtarzem. To właśnie o niej wspominał w hipotece Łęski, że zapisał jej sumę 400 zł pol., którą przelał na córki.

31 V 1789 r. wdowiec Kazimierz Łęski, regent goniądzki, ożenił się powtórnie, tym razem z panną Katarzyną Lewicką, chorążanką bracławską, córką Leona Józefa Lewickiego (*1704-† 1762 w dworze Czaplin).[627] Katarzyna z Lewickich Łęska zmarła 21 I 1811 r. w Juchnowszczyźnie.[628]

Należy wspomnieć o jeszcze jednym synu Józefa Stefana Łęskiego Ignacym (1746-† po 1816). Ożeniony on był z Weroniką Bilewiczówną, w 1783 r. wzmiankowany był jako rotmistrz woj. połockiego, później jako szambelan królewski.

Ignacy Łęski i jego żona Weronika bywali gościnnie w Kożanach. Ignacy w lipcu i sierpniu 1802 r. kumował przy chłopskich chrztach w kożańskiej świątyni, a jego żona przy tej samej okazji odnotowana była w 1788 i 1809 r. Według opinii heraldyka Bonieckiego wdowa po Ignacym żyła jeszcze w 1827 r. Trzech ich synów urodziło się w 1786 r. Stanisław, 1788 r. Józef, 1792 r. Paweł. Po tych najmłodszych pozostało potomstwo (żona Maria z Zalewskich): Kalikst urodzony w 1821 r. i Aleksy w 1824 r.[629]

Izabela z Łęskich Szacińska urodziła 2 VIII 1815 r. syna nazwanego Euzebiusz Feliks, którego 10 VIII tego roku ochrzczono z wody w cerkwi kożańskiej. Fakt ten stał się powodem trudności z przynależnością wyznaniową dorosłego Euzebiusza Feliksa, bo na marginesie księgi metryk cerkwi kożańskiej dopisano: „Czitana była sprawa 2 Nojabra 1856 goda v Konsistorii". Nie wiemy, jak zakończyła się sprawa. Jeszcze raz w Kożanach Szacińscy zjawili się w początkach 1816 r. 12 I 1816 r. kumowali w cerkwi kożańskiej. W 1854 r. Euzebiusz Feliks już nie żył. Na cmentarzu grzebalnym w Tykocinie do 1995 r. zachowana była piaskowcowa tablica z napisem informującym, że Izabella z Łęskich Szacińska

[627] Nie posiadał chyba potomka męskiego, a z drugiego małżeństwa także córek. To skłoniło heraldyka Bonieckiego, by odnotował, że K. Łęski zmarł bezpotomnie („sterilis") - A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 15, cz. 1, Warszawa 1912, s. 326.

[628] APar. Juchnowiec, Zgony 1809-1827

[629] Boniecki *Herbarz polski*, t. 15, cz. 1, s. 326.

zmarła 14 V 1854 r., w rzeczywistości zmarła 14 IV tego roku. Mąż jej był pisarzem magazynu solnego w Tykocinie[630].

Nowińscy (po 1807-?)

Tajemniczą sprawą jest fakt urodzenia się w Kożanach Emiliana O. Klemensa Nowickiego (1791-1863 r.). Fakt ten podaje Polski Słownik Biograficzny[631]. Autor biogramu twierdził, że ten znakomity profesor kliniki oftalmiczno-chirurgicznej Uniwersytetu Wileńskiego urodził się „we wsi Kożany na Podlasiu", był synem Mikołaja - właściciela ziemskiego i Marianny z Borszów. Za doskonałe wyniki w akademickim gimnazjum w Białymstoku otrzymał medal, a król Fryderyk Wilhelm III przez ministra Schrotera zapewnił mu dalszą opiekę". Nic więcej o związkach tej rodziny z Kożanami powiedzieć nie umiemy.

Z Kożanami „C" łączy się później nazwisko (dość podobnie brzmiące): Nowiński vel Nowieński w l. 1823,1825, 1828 i 1830. Wzmiankują o „Nowieńskim dziedzicu czwartej części folwarku Kożan" wizytacje kościoła juchnowieckiego. Zalegał on plebanowi ze „zbożową ordynarią, łącznie z łanowym, co rok po zł 23 w dniu 1 Januarii płacić się powinien". Raz tylko w aktach parafii juchnowieckiej udało się natknąć na wzmiankę o tej rodzinie. Otóż 29 VIII 1819 roku zapisano, że w dworze Kożany zmarł 17-letni Ludwik, syn WMM państwa Marcina i Agnieszki Nowińskich. Pochowano go na cmentarzu juchnowieckim[632]. I to wszystko. Wiele lat wcześniej w 1785 r. Marcin Nowiński występował w księdze chrztów jako kum. Prezbiter kożański zanotował wówczas, że ten JM pan był sekretarzem starostwa suraskiego"[633]

Nowiński właścicielem czwartej części Kożan musiał zostać po 17 V 1807 r.

Krzyżanowski, Dąbrowski, Nowiński

Nie wiemy kiedy i w jaki sposób „Kożany A" wyszły z rąk Łęskich. Dział do Pawła Łęskiego należący, później był własnością Jana Dąbrowskiego. Pojawia się on w źródłach cerkwi unickiej w Kożanach 19 I 1818 r., określany jest mianem „kapitan wojsk rosyjskich". Trzymał do chrztu wraz ze swą żoną Amelią dziecko: Ottona Włodzimierza Ferdynanda, syna Kazimierza Krzyżanowskiego rotmistrza wojsk rosyjskich, i Józefy z Niewiadomskich pułkownikówny wojsk polskich. Rodzice naturalni Ottona zamieszkiwali w dworze Kożany A, czyli na tzw. Niewiadomszczyźnie vel Krzyżanowszczyźnie. Jan Dąbrowski, kpt wojsk rosyjskich, pojawia się w aktach metrykalnych właściwie tylko jeszcze raz, kilka dni później, 4 II 1818 r. Podejrzewać jednak można, że wszedł w posiadanie Kożan C drogą ożenku. Nie znamy nazwiska panieńskiego jego żony Amelii, ale być może jest ona tożsama z córką Kazimierza Łęskiego

630 APar. Tykocin, Zgony 1843-1854, nr 65, s. 644.
631 PSB, t. 23. s. 315.
632 APar. Juchnowiec, Zgony 1809-1827.
633 AP Białystok, Parafia Unicka Kożany, Księga urodzeń, małżeństw i zgonów, 1770-1789, nr 1.

ochrzczoną w 1789 r., która w 1804 r. poślubiła kilkakrotnie starszego od siebie płk Antoniego Węgierskiego i wkrótce owdowiała w 1808 r. To jedyny słabo poświadczony ślad. W 1830 r. w aktach parafialnych w Juchnowcu wymienia się 3 właścicieli kożańskich: [Kazimierz] Krzyżanowski, Dąbrowski i Nowiński[634]. Wobec faktu, że Krzyżanowski jak wiadomo miał czwartą cześć Kożan (po Rukiewiczach i Niewiadomskich), a Nowiński miał również czwartą część (pewnie nabytą część Kazimierza), to Dąbrowski posiadał resztę (czyli część po Pawle Łęskim). Informacje te są dość zagmatwane, a brak źródeł, był je precyzyjnie określić. Po raz ostatni Dąbrowski wspomniany jest jako posesor Kożan 20 VI 1838 r. w aktach Komisji Aprowizacji Ludowej przechowywanych w Archiwum Państwowym w Białymstoku.[635]

Janiewiczowie (1836-1890)

Właścicielem Kożan został rzeczywisty radca stanu Teodozy Janiewicz-Janiewski, syn Szymona, który zmarł 14 I 1849 r.[636] Dokumenty własnościowe Teodozego Janiewicza stwierdzały, że majątek został nabyty od Krzyżanowskiego, Dąbrowskiego, Piotrowskiego, spadkobierców Nowińskiego i Grodeckiego. Najdawniejsza wzmianka o Janiewiczach, właścicielach Kożan nosi datę 29 X 1836 r., gdy Złotniki nazwane zostały wsią dziedziczną radcy Janiewicza. Później, 20 X 1841 r., w Złotnikach wystawiono „Świadectwo z folwarku dziedzicznego Kożan JM wicegubernatora grodzieńskiego i kawalera Janiewicza".

Do czasu uwłaszczenia chłopów w 1861 r., obowiązki cotygodniowej chłopskiej pańszczyzny w dobrach Kożany i folwarkach Zaleskie, Złotniki i Ostasze obejmowały czynności: orkę (w 2 woły), orkę powtórną, wykonanie bruzd, trzykrotne bronowane, wywóz nawozu, roztrzęsienie nawozu, wywóz nasion, siew, żniwa, zwózka, ułożenie w stogi, omłócenie, zebranie słomy, koszenie siana, suszenie z układaniem w kopy, zwózka siana, ułożenie siana w stogi, a także budowanie według potrzeb (latem zatrudniano też najemników do żniw). Rządcy prowadzili szczegółową rejestrację wykonywanych prac. Innymi obowiązkami ciążącymi na chłopach były szarwarki i stróża – dozorowanie kolejno zabudowań gospodarczych folwarków[637].

Teodozy Janiewicz był początkowo rosyjskim tłumaczem rządowym w Białymstoku. Po włączeniu obwodu białostockiego do Wileńskiego Okręgu Naukowego w r. 1810, podjął się nauczania języka rosyjskiego w białostockim gimnazjum W 1812 r., wraz z ustąpieniem władz rosyjskich z miasta, oddalił się ze szkoły, powrócił do niej w r. 1813. Po krótkim czasie znów porzucił gimnazjum, bo powołano go do Kancelarii Głównej Kwatery Imperatorskiej[638], ale do

634 APar Juchnowiec, Spis 1830.
635 AP Białystok, Komisja Aprowizacji Ludowej, nr 1, k. 7v.
636 „Kurier Warszawski", r. 1849, 11 II, nr 40, s. 190.
637 CAH Grodno, f. 10, op. 3, nr 12.k. 542v.
638 CAH Wilno, f. 567, op. 2, nr 399, k. 10, 43, 47, 50; nr 417, k. 13.

Il. 41. Karol Giedrojć (1814-1874), mąż Julii z Janiewiczów, właściciel dóbr Kożany.
K. Nowicki, Rodzina z majątku Kożany, Wiedeń 1985 (maszynopis).

gimnazjum ponownie wrócił. Będąc sekretarzem gubernatora białostockiego definitywnie odszedł ze szkoły we wrześniu roku 1814[639].

Wicegubernatorstwo Janiewiczowie rezydowali w Złotnikach, a Kożany stanowiły jedynie folwark. Teodozy Janiewicz ożeniony był z Zofią Wysocką (1790-1878). W spisie mieszkańców dworu złotnickiego z 1873 r. wraz z wdową po wicegubernatorze, Zofią Janiewiczową (1790-1878), liczącą wówczas 83 lata zamieszkiwał jej brat Ksawery Wysocki (1789-1873), liczący 84 lata (mieszkał tam już wcześniej w 1866 r. i nazwany był podpułkownikiem). Proboszcz juchnowiecki skreślił go z listy 1873 r., widocznie Ksawery w tymże roku zmarł, bądź wybył ze Złotnik[640]. Zofia Janiewiczowa zmarła w dworze złotnickim 6 VI 1878 r. Trzy dni później na cmentarzu juchnowieckim odbył się jej pogrzeb. W akcie zgonu odnotowano, że była wdową po Teodozym Janiewiczu-Janiewskim, „rzeczywistym radcy" i pozostawiła jedną tylko córkę - Julię.

Teodozy Janiewicz zmarł w 1849 r., w testamencie zapisał wszystkie swoje nieruchomości synowi, inżynierowi kapitanowi Artemowi Janiewiczowi, a córkom Felicji (Bułharynowej), Leontynie (Waldykowskiej) i Julii (Giedrojciowej) po 8 tys. rubli, dzieciom zmarłej w 1848 r. Józefiny (Sakowiczowej), małolet-

[639] Był dobrym nauczycielem, a wizytujący gimnazjum białostockie w 1811 r. A. Chreptowicz stwierdzał: *„w rosyjskim ze wszystkich szkół przeze mnie widzianych, nie tylko że najwięcej, ale nawet postąpili w nim uczniowie tak dalece, że najtrudniejsze wyjątki poezji i stylu wyższego doskonale rozumiejąc, pronuncjacji właściwej nabyli, charaktery piękne uformowali i prawidła gramatyczne znają. Przypisać to należy gorliwości i trafnie dobranemu sposobowi uczenia pana Janiewicza."* – J. Wołczuk, Znajomość i nauczanie języka rosyjskiego w Polsce do roku 1832, Wrocław 1992 s. 179.

[640] Metryki zgonu Ksawerego Wysockiego w archiwum juchnowieckim nie znajdujemy.

Il. 42. Pieczeć sygnetowa Karola Giedroycia (1816-1874) z Kożan.
K. Nowicki, Rodzina z majątku Kożany, Wiedeń 1985 (maszynopis).

nim Bronisławowi Sakowiczowi i Józefinie Sakowiczównie (Ostromęckiej) 3 tys. rubli. Folwark Złotniki pozostawił jako dożywocie swej żonie – Zofii Janiewiczowej, z coroczną pensją z dochodów majątku Kożany 200 rubli. Tak więc w latach 1848-1854 właścicielem majątku Kożany był Artemon Janiewicz.

Leontyna z Janiewiczów Waldykowska (*1825 r.) była zamężna za Adolfem Janem von Waldykowskim, adjutantem drugiej brygady Niżyńskiego Jegierskiego Pułku. Ślub ich odbył się 25 IX 1847 r. w kościele juchnowieckim. Pozwolenie na ślub „proporszczyka niżnowskiego jegierskiego pułku", kawalera Adolfa von Waldykowski, wyznania katolickiego, wystawił dowódca 2 brygady specjalnej dywizji w Białymstoku. W 1867 r. Leontyna z Janiewiczów Waldykowska już nie żyła, przed śmiercią przekazała należne jej 8 tys. rubli swej siostrze Julii[641].

16 VII 1870 r. w Złotnikach zmarła Felicja Bułharynowa, córka Teodozego. Urodzona była ok. 1819-1822 r., latach 1862-1869 notowana w spisach parafian juchnowieckich, zamieszkiwała wraz z matką w Złotnikach. W 1861 r. Felicja Bułharynowa wzięła od Julii Giedrojciowej w bezterminową arendę folwark dóbr kożańskich Zaleskie.

Jeszcze za życia ojca – w 1848 r. zmarła Józefina (Sakowiczowa), pozostawiając dzieci Bronisława Sakowicza i Józefinę Sakowiczównę (później Ostromęcką). Kontakty Janiewiczów z rodziną Sakowiczów były widoczne już od momentu nabycia Kożan. Wśród metryk juchnowieckich zwraca uwagę akt ślubu z 1844 r. Józefa Sakowicza „młodziana" z folwarku Kożan „marszałka powiatu białostockiego", z WM Wiktorią Grądzką, panną z Niewodnicy Lewickich.

W 1850 r. w akcie zaślubin Julii Janiewiczówny z Karolem Giedrojciem wzmiankowano, że „panna" Julia urodziła się w 1829 r. w Białymstoku (wpierw do aktu wpisano „Złotniki", ale nazwę tę skreślono). Swego przyszłego męża, Karola Giedrojcia, znała od roku. Rodzicami jej byli: Teodozy Janiewicz, wicegubernator guberni grodzieńskiej, rzeczywisty radca stanu i Zofia z Wysockich. Karol książę Giedrojć był kawalerem, urzędnikiem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego, zamieszkiwał w Warszawie w parafii Św. Krzyża. Był synem Franciszka księcia Giedrojcia i Elżbiety ze Staniszewskich Giedrojciów. Urodził się 4 XI 1814 roku w mieście Olsiady w guberni kowieńskiej. Tam również zamieszkiwali jego rodzice. „Asesor kolegialny" Karol Giedrojć w momencie ożenku liczył 35 lat. Przy akcie zaślubin świadkowali: Adolf Waldykowski i Kalikst Bułharyn, sędzia powiatu wołkowyskiego. O ile przy pierwszym spośród świadków mamy pewność, że był szwagrem panny

[641] CAH Grodno, f. 10, op. 3, nr 12.k. 291v.

młodej (mężem Leontyny Janiewiczówny), to w przypadku drugiego jedynie domyślamy się, że był drugim szwagrem, mężem z kolei siostry Felicji Bułharynowej.

Początkowo Giedrojciowie zamieszkali w dworze złotnickim. Notują ich tam spisy parafian kościoła juchnowieckiego z 1856 i 1861 r. Najpewniej przebywali jednak w Warszawie, bowiem w metrykach kościoła juchnowieckiego nie znajdujemy aktów urodzin ich dzieci: Witolda urodzonego w 1851 i Eustachię urodzoną w 1853 r.

W 1856 r. Julia z Janiewiczów Giedrojciowa przejęła pozostałe po zmarłym bracie Artemonie dobra Kożany. W 1862 r. Giedrojciowie przenieśli się do Kożan. Spis ludności parafii juchnowieckiej notuje „Dwór Zajączki Kożany", w którym w 1862 zamieszkiwali książę Karol Giedrojć (l. 46), żona Julia (l. 36), syn Witold (l. 10) i córka Eustachia (l. 8). Najmłodszą była Maria urodzona pewnie w 1860 r., choć i jej metryki nie odnajdujemy w archiwum kościelnym juchnowieckim. Kiedy 4 I 1874 r. w Białymstoku zmarł na zapalenie płuc „opatrzony SS. Sakramentami" 58 letni książę Karol Giedrojć, zostawił po sobie wdowę Julię z Janiewiczów, syna Witolda Michała i dwie córki: Eustachię i Marię. 7 I 1874 r. odbył się jego pogrzeb na cmentarzu juchnowieckim. Wkrótce 16 VII 1878 r. zmarł na gruźlicę w majątku Kożanach Witold Michał książę Giedrojć. Liczył wówczas 27 lat. Również pochowany został w grobowcu rodzinnym w Juchnowcu. Wspomnieć jeszcze można o zmarłym w 1857 r., liczącym zaledwie rok, synu Karola i Julii Giedrojciów Feliksie Teodozym Giedrojciu. Po 1878 zmarła Eustachia, o której źródła kościelne juchnowieckie po śmierci ojca milczą, wymieniając jako jedyną żyjącą Marię Giedrojciównę. Księżna Julia córka Teodozego z Janiewiczów Giedrojciowa, zmarła jako wdowa w swym posażnym majątku Kożany 18 II 1901 r. Pogrzeb jej odbył się na cmentarzu juchnowieckim. Jako przyczynę zejścia podano: „zmarła ze starości".

Maria Giedrojciówna poślubiła Stefana Szrodeckiego. Pochodził z okolicy Bociek. Jego ojciec, Konstanty Szrodecki według tradycji rodzinnej posiadał: Krasnowieś koło Bociek, Krzywczyk koło Narwi, Mokre i Barszczew (?) koło Bielska Podlaskiego. Wspominano, że spędził na zsyłce syberyjskiej 15 lat. Prowadzono go pieszo, zakutego w kajdany. Również syn Konstantego, Stefan opowiadał, że był zesłany, ale jako więźnia wieziono go kibitką. We wspomnieniach rodzinnych Stefan Szrodecki przedstawiony był jako gorący patriota i Polak. W dworze kożańskim przez długie lata przechowywano różaniec wykonany z kości (pozostałych po posiłkach) w więzieniu rosyjskim z wyrytym na krzyżu napisem: *PAMIĄTKA Z WIĘZIENIA 1863*, który został włożony do trumny Melanii ze Szrodeckich Mrukowej zmarłej 14 X 1957 r. W posiadaniu Karola Nowickiego jest bransoletka tzw. Żałoby Narodowej z okresu Powstania Styczniowego. Inną pamiątką po Stefanie Szrodeckim jest krucyfiks z rzeźbioną w kości słoniowej pasją – katolicki. Stefan Szrodecki miał go od swego wuja bądź stryja, który był rzymskokatolickim księdzem, dziekanem. Stefan Szrodecki do 1906 r. był jednak zaliczany jako wyznawca prawosławia. Karol

Nowicki wspominał, że okoliczne ziemiaństwo z dużym zgorszeniem przyjęło wiadomość o ożenku księżniczki Giedrojciówny z prawosławnym. Ułożony na tę okoliczność wierszyk głosił: „Hospodi pomiłuj! Na żonę bata nie żałuj!"

Na mocy ukazu carskiego z 17 IV 1905 r. Stefan Szrodecki mógł powrócić na łono Kościoła katolickiego. Dokonał tego 8 II 1906 r. Uroczysty akt powrotu zachował się w archiwum kościelnym w Juchnowcu. Rzymski katolicyzm przyjmowali wówczas: Stefan Szrodecki, syn Konstantego, parafianin cerkwi boćkowskiej oraz jego dzieci parafianie cerkwi rybołowskiej – Wiktor, lat 11, Jerzy, lat 4, Maria, lat 13, Eugenia, lat 9 i Melania, lat 6.

Szrodeccy (1890-1940)

Może powodem przyjęcia prawosławia przez Stefana Szrodeckiego była chęć utrzymania dóbr Kożany. Majętność, mimo śmierci Julii z Giedrojciów, była wciąż jej nominalną własnością. Inwentarz sporządzony 30 IX 1888 r. opisywał 350 dziesięcin ziemi, z czego teren założenia dworskiego zajmował 10 dziesięcin, ziemia orna 200 dziesięcin, łąki nadrzeczne 70 dziesięcin i las 70 dziesięcin.[642] 6 III 1890 r. majętność została wystawiona na licytację, co spowodowane było zadłużeniem w Wileńskim Banku Ziemskim. Pragnąc nie wypuścić Kożan w obce ręce, nabył je właśnie Stefan Szrodecki, mąż Marii Giedrojciówny. Oczywiście w myśl obowiązujących wówczas przepisów prawnych nabywcą mógł być wyłącznie wyznawca prawosławia, nigdy katolik. To mogło skłonić Stefana Szrodeckiego do zmiany konfesji i przyjęcia prawosławia, co zarzucił w 1906 r. Stefan Szrodecki potrzebował nadal pieniędzy. Już w roku następnym 24 I 1891 r. zadłużył on nabyte dobra na sumę 2 tys. rubli srebrem.

Il. 43. Maria z Giedrojciów Szrodecka (1860-1925), właścicielka dóbr Kożany z córkami Melanią Mrukową (1899-1957) i Eugenią Nowicką (1876-1947). K. Nowicki, Rodzina z majątku Kożany, Wiedeń 1985 (maszynopis).

[642] 1 dziesięcina = ok. 1,1 ha.

Wierzycielem był Włodzimierz Stupnicki, syn Adama, zamieszkały w Kleszczelach. Szrodecki był z wykształcenia prawnikiem. Studia w tym zakresie odbył w Petersburgu. Później przez jakiś czas przebywał w lejbgwardii cara. Jeszcze po II wojnie światowej w Kożanach zachowany był gronostajowy płaszcz Stefana Szrodeckiego z czasów służby na dworze carskim. Stefan Szrodecki zmarł 18 XII 1929 r. i pochowany został na cmentarzu w Juchnowcu. Po jego śmierci doszło do podziału majątku (ok. 170 ha) na 5 części: Witold i Jerzy Szrodeccy otrzymali centrum, Maria Hülsey teren na wschód od centrum, Eugenia Nowicka (1897-1947) przy sadzie owocowym, Melania Mrukowa, za częścią Marii, na wschód, na tzw. Krzyżanowszczyźnie

Witold Szrodecki walczył w czasie I wojny światowej w armii rosyjskiej, był artylerzystą. Ożenił się z Litwinką, miał z nią córeczkę. Po I wojnie światowej żona przyjechała z córką do Kożan, ale małżeństwo nie było udane, toteż wróciła na Litwę. Kontakt z nią został zerwany. W 1931 r. Witold ożenił się ponownie. Tym razem z Janiną Mrukówną, rodzoną siostrą Dominika, męża Melanii ze Szrodeckich. Zmarł 17 VII 1933, a wdowa wyszła za mąż za inż. E. Zagóreckiego, który usynowił Jerzego Karola, dając mu swoje nazwisko.

Jerzy Szrodecki, drugi syn Stefana, młodszy od Witolda, brał udział w wojnie z bolszewikami w 1920 r. Walczył w 10 pułku ułanów litewskich i miał stopień podporucznika. W 1927 r. ożenił się z Ireną Wyrzykowską. Jej rodzicami byli Eugeniusz i Leokadia z Piotrowiczów (1885-1954). Irena urodzona była w 1907 r. miasteczku Czeczersk w okolicach Mohylewa. Zmarła 20 X 1940 r. we wsi Zielony Gaj w rejonie czkałowskim w Kazachstanie. Wraz z Ireną Szrodecką aresztowano i wywieziono do Kazachstanu również jej matkę, Leokadię Wyrzykowską, która w 1940 r. zjechała z Białegostoku do Kożan. Wróciła z zsyłki

Il. 44. Jerzy Szrodecki (1901-1966) z żoną Ireną z Wyrzykowskich (1907-1940), właściciele dóbr Kożany.
K. Nowicki, Rodzina z majątku Kożany, Wiedeń 1985 (maszynopis).

Il. 45. Londyn. Cmentarz Straetham Park. Grób Jerzego Szrodeckiego (1901-1966), właściciela majątku Kożany. Kolekcja Danuty Rybakowskiej z Białegostoku.

i zmarła 20 X 1954 r. w Białymstoku, została pochowana na cmentarzu parafii św. Rocha. Irena z Wyrzykowskich Szrodecka, będąc już na zsyłce, wystarała się o odszkodowanie za pozostawiony w Kożanach inwentarz gospodarczy i mienie ruchome. Kiedy otrzymała sumę 1460 rubli powiedziała „no to już koniec". Rozchorowała się na zapalenie opon mózgowych i po dwóch tygodniach od tego faktu zmarła. Leżąc w gorączce mózgowej zwracała się do starszej z córek – Haliny „uciekamy z tąd". Pochowana została na wiejskim cmentarzu w kołchozie Zielony Gaj.

Dodać można, że Irena Wyrzykowska spokrewniona była z Woronieckimi. Ich majątki już w okresie międzywojennym znalazły się poza granicami Polski. Według tradycji zlokalizowane były w okolicach Riazania. Inni krewni Szostakowscy posiadali majątek Michałówkę koło Wołkowyska. Wyrzykowscy pieczętowali się herbem Ślepowron. Irena z Wyrzykowskich była osobą wykształconą. Jerzy Szrodecki poznał ją w czasie polowania, a była wówczas pensjonarką.

Jerzego Szrodeckiego aresztowano 12 II 1940 r. w Kożanach. Był chory, gdyż w czasie walk 1920 r. miał przestrzelone płuca. Już w okresie międzywojennym leczył się w Zakopanym i leżał w szpitalu. Był więźniem Kozielska, ale to, że był chory spowodowało, że znalazł się w szpitalu. Gdy powstawała Armia Andersa, również leżał w szpitalu w Krasnowodsku i gdy wychodziła do Iranu, chorego wyniesiono na noszach. Dlatego nie mógł zabrać z Kazachstanu córek, które pozostawały tam aż do 1946 r. Po wojnie zamieszkał w Londynie. Wraz

z kilkoma kolegami kupił dom i ciężko pracował. Zmarł 23 II 1966 r. w wieku 66 lat. Pochowany został w Londynie na cmentarzu Straetham Park. Na jego mogile umieszczony jest napis: „Rot. J. SZRODECKI LAT 66. NIE DANYM CI BYŁO SPOCZĄĆ W POLSKIEJ ZIEMI. DAJ CI BOŻE SPOKÓJ MIĘDZY OBCYMI. NAJDROŻSZEMU OJCU CÓRKI. ODPOCZYWAJ W BOGU".

Szczegółową historię rodzeństwa Jerzego Szrodeckiego przedstawia w swym opracowaniu Karol Nowicki. Zaraz po wkroczeniu wojsk sowieckich w 1944 r. przystąpiono do dalszej grabieży majątku Kożany. Kolejną przyczyną był „Dekret o Reformie Rolnej", mocą którego grunty kożańskie podzielono pomiędzy chłopów ze wsi Zajączki. Najpierw 20 XI 1944 r. Komisja Podziału Ziemi dokonała podziału tej własności i zakwalifikowała kandydatów na nabywców. Józef Ulaczyk, mierniczy Urzędu Wojewódzkiego, opracował projekt parcelacji i sporządził dowody pomiarowe, które następnie przedłożył do zatwierdzenia w starostwie. 28 X 1947 r. Powiatowa Komisja Ziemska przy Staroście Powiatowym w Białymstoku zatwierdziła projekt parcelacji maj. Kożany o powierzchni 52,27 ha ziemi. Areał podzielono pomiędzy 6 chłopów: Jana Kondraciuka s. Pawła (ok. 10 ha), Pawła Kondraciuka s. Maksyma (ok. 9 ha), Włodzimierza Dziemiańczuka s. Witolda (ok. 9 ha), Szymona Korolczuka s. Jana (ok. 8 ha), Aleksego Korolczuka s. Jana (ok. 7 ha) i Eugeniusza Feliksa s. Gabriela (ok. 8 ha). Na zachowanym spisie działek przyznawanych chłopom z majątku przy 3 pierwszych nazwiskach dopisano adnotację: „Uchylony decyzją PKZ z dnia 17.VIII. 1950 r." jeszcze rok później 21 I 1948 r. Wojewódzka Komisja Ziemska przy Wojewodzie Białostockim rozpatrywała sprawę podziału gruntów. Jeden z mieszkańców wsi Zajączki Mikołaj Mironiuk domagał się zwrotu ogrodu majątku Kożany przylegającego do jego domu. Parcela posiadała obszar 0,25 ha, nazwano ją „Śliwki". Chłop powoływał się na prawo własności, które nabył w 1939 r., a więc z darowizny Sowietów. Wniosek jego Komisja oddaliła. 6 X 1948 r. jeszcze jedno orzeczenie zostało wydane w sprawie Kożan. Autorem jego był wojewoda białostocki, który otrzymał 23 XI 1946 r. podanie Haliny i Janiny Szrodeckich, córek Jerzego. W piśmie do wojewody występowały jako „spadkobiercy po Jerzym", widocznie jeszcze nie dotarła do nich wiadomość, że Ojciec ich przeżył wojnę. Prosiły one o wyłączenie spod parcelacji „ich" części majątku Kożany (28 ha). „Niezależnie od tego w dniu 7 VI 1947 r. do byłego Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego w Białymstoku wpłynęło podanie Janiny Zagórskiej, primo voto Szrodeckiej, o wyłączenie spod parcelacji 25 ha gruntów z majątku Kożany. Janina Zagórska złożyła: świadectwo metryczne ślubu Nr 3357 zawartego 24 IV 1936 r. z Eliaszem Zagórskim, odpis świadectwa metrycznego Nr aktu 19 o śmierci (1933 r.) Wiktora Szrodeckiego, odpis świadectwa urodzenia z aktu 31 Jerzego-Karola Szrodeckiego ur. 29.IV. 1933, zaświadczenie Zarządu Gminy Zawyki w Rynkach z dnia 4.VI. 1947 r. Nr 39/47, że 25 ha z majątku Kożany było własnością Janiny Szrodeckiej, która je uprawiała do 1940 roku. ...odpis aktu notarialnego Repertorium Nr 1775/152, z którego wynika, że w 1933 r. majątek Kożany uległ podziałowi pomiędzy spadkobierców po Stefanie Szrodeckim, że Janina Szrodecka po zmarłym Witoldzie i Jerzy Szrodecki otrzymują na wspólną własność w równych i niepodzielnych częściach 2 parcele obejmujące ogólną powierzchnię 58,3477 ha, uważają się oni za jedną jednostkę i zrzekają się na zawsze prawa ponownego podziału". Wojewoda oddalił prośby zarówno Haliny i Janiny Szrodeckiej jak i Janiny Zagórskiej.

Janina Zagórecka, dokumentując swoje prawa do Kożan przedstawiła zaświadczenie wystawione przez zarząd Gminy w Rynkach z 1947, że 25 ha z majątku Kożany uprawiała do 1940 r. W Kożanach było tylko jedno gospodarstwo w centrum, a nie dwa. „Ciotki" – Eugenia Nowicka, Maria Hülsey i Melania Mrukowa miały swoje wydzielone gospodarstwa i ich grunty graniczyły z ziemiami niepodzielnego centrum. W ostatnich latach przed wojną Jerzy Szrodecki starał się uporządkować stan prawny i spłacić obarczoną długami część po zmarłym bracie Witoldzie. W „Monitorze Polskim" nr 242 z 17 X 1936 r. zarząd Wileńskiego Banku Ziemskiego podawał do publicznej wiadomości, że za nie uiszczenie zaległości i innych należności z pożyczek wydanych przez Bank (6433,18 zł) majątek Kożany: parcele numer 8 i 9: obejmujące łącznie 58,35 ha, zostały wystawione na licytację, której dwa terminy miały mieć miejsce 3 i 30 XII 1936 r. Widocznie wówczas zaspokojono żądanie banku i wpłacono ratę należności, bo tejże samej treści ogłoszenie pojawiło się 16 IV 1938 r., z wyznaczeniem terminów licytacji na 10 i 30 VI 1938 r. Ostatecznie uporządkowanie spraw związanych z tytułem własności przerwała wojna w 1939 r.

W miejscu, gdzie od gościńca skręcała droga wiodąca do zabudowań Marii Szrodeckiej, stał drewniany krzyż, dziś go już tam nie ma, pozostała kępa bzów. Krzyż ten spłonął w latach 60-tych XX w., gdy podpalono pegerowskie zboże. Później Maria Szrodecka postawiła mniejszy, ale i ten już nie istnieje. Halina Olszewska wspominała, że będąc dzieckiem zawieszała na tym krzyżu wianuszki. Przypomina się jej dziś proroczy sen, który miała tuż przed wywózką do Kazachstanu: „Przyśnił mi się Chrystus właśnie z tego krzyża i mówił do mnie: „Już więcej wianuszków wieszać nie będziesz". Tak też się stało.

Po przeciwnej stronie drogi stał inny krzyż, przy którym żegnano odwożonych zmarłych, m. in. Marię z Giedrojciów Stefanową Szrodecką w 1925 r. Mieszkańcy Zajączek wspominali niezwykłe zdarzenie [z 1944 r.]. Żenił się wówczas Wańka Kondratiuk, a jego ojciec Paweł, który był pastuchem we dworze miał ściąć stojący w tym miejscu krzyż, żeby upiec weselne pierogi. Porąbany krzyż włożono do pieca i spalono, pierogi jednak pozostały surowe. Ludzie zgodnie widzieli w tym „palec Boży". Wańka znalazł zatrudnienie u Sowietów. Został w „ZAGS" w Zabłudowiu. Tuż przed nadejściem Niemców w 1941 r. powołano go do marynarki sowieckiej i przeżył wojnę. Po wojnie pracował w UB w Białymstoku. Napadał niewinnych ludzi, szczególnie bogatszych białostoczan, których wywoził poza miasto i kazał dawać haracz, za to trafił do więzienia. Mimo wszystko jego matka była z tego zadowolona, bo to mogłoby mu się przydać, gdyby znów zmienił się ustrój i sytuacja w tych stronach. Póź-

niej przeniesiono go służbowo do pracy w UB w Koszalinie. Tenże sam Wańka Kondratiuk uczestniczył w 1947 r. w parcelacji majątku Kożany. Mieszkał w Koszalinie.

Halina Wanda Olszewska ze Szrodeckich zmarła w Białymstoku 26 IX 2009 r. i pochowana została na cmentarzu katolickim w białostockich Dojlidach[643].

ZŁOTNIKI

Minkowszczyzna, bo taką nazwę nosiło to założenie w Złotnikach[644], zlokalizowana została na terenie łagodnie opadającym w kierunkach południowym i wschodnim, do tworzącej tu zakole, rzeki Mieńki. Nieopodal krzyżowały się gościńce: z Juchnowca Kościelnego, Kożan, Suraż i Bielska Podlaskiego.

Folwark i wieś Złotniki należały do majątku ziemskiego Kożany.

W dokumencie z 20 XII 1528 r. ograniczającym dobra Klewinowo wspomniano: „A tymi kopcami i hranicami pana Alexandrowymi [Chodkiewicza], czerez les i pole dorohoju, aż do Hniłoy reczki, a reczkoju Hniłoju w les do hranicy pana Pawła Jundyłowicza. I tojeju hraniceju Jundyłowicza..." [645] Stąd należy wnosić, że należały już wówczas do dóbr Kożany, bo 24 II 1514 r. król Zygmunt I potwierdził dla synów Jundziłłowicza – Jana i Pawła nadanie Kożan i Dojlid „w powiecie bielskim na wieczność", dokonane dla ich ojca przez swego brata króla Aleksandra[646].

Około 1540 r. stały się własnością Macieja Lewickiego, podsędka bielskiego (w l. 1538-1553), a później sędziego bielskiego (w l. 1554-ok. 1559). Nazwę zawdzięczały może Janowi Złotnikowi z Bielska Podlaskiego, który ok. 1554 r. podobno wydzierżawił folwark. Oddzielony był od pozostałych dóbr Lewickich pasem gruntów hospodarskich starostwa suraskiego. Po drugiej stronie rzeki Mieńki, na wschód od folwarku złotnickiego od 1611 r. znajdował się folwark Tryczówka.

Po śmierci Macieja Lewickiego (ok. 1559 r.) dobrami kożańskimi zarządzała wdowa Anna z Porycka Lewicka z ks. Zbaraskich, zamieszkująca w Niewodnicy Lewickich i Kożanach (żyjąca jeszcze w 1602 r.). W 1582 r. wdowa twierdziła, że ma zabezpieczony swój posag na połowie wszystkich dóbr mężowskich, m. in. na „imieniu złotnickim".

Maciej, cześnik, i Jan, podstoli podlaski, Lewiccy 18 VII 1604 r., dokonali dział dóbr ojczystych. Starszy Maciej wziął Kożany, Zajączki i Ogrodniki Kożańskie, a młodszy Jan – Niewodnicę i Złotniki.[647] Jan Lewicki16 XII 1608 r.

[643] E. Rogalewska, *Noblesse oblige... Ziemiańskie tradycje ocalone przez siostry Szrodeckie,* „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej", r. 2011, nr 3(124), s. 115-122.

[644] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 27, k. 70v

[645] MN Kraków, Bibl. Czart., nr MN 542/8 – oryginalny dokument pergaminowy; AP Białystok, Kamera, nr 1068, k. 2. Por. też: AP Kraków, AMCH, nr 37, s. 23-24.

[646] AP Kraków, Arch. Młyn. Chodkiewiczów, nr 35, k. 5-5v.

[647] Akt oblatowano w Aktach Ziemskich Suraskich 18 I 1605 r. – APar. Juchnowiec, *Wypis wywodu familii urodzonych Lewickich, 10 IX 1817.*

ofiarował kościołowi juchnowieckiemu 600 zł na organy, a 30 X 1617 r. półwłoczek gruntu we wsi chłopskiej Złotniki[648]. Zmarł 13 VI 1629. Ożenił się z Elżbietą Włoszkówną, która zmarła przed 1633 r. Byli bezdzietni, wobec czego Złotniki z Minkowszczyzną i Niewodnica Lewickie przeszły w ręce bratanka Stanisława Lewickiego I, podczaszego podlaskiego, późniejszego podstolego podlaskiego († przed 30 IV 1658) r.), syna Macieja Maciejewicza i Anny Wołłowiczówny, ożenionego w 1631 r. z Zofią Karniewską. 20 XI 1641 r. Stanisław Lewicki I uczynił zapis dla plebana juchnowieckiego ze swoich folwarków: Niewodnicy Lewickich, Kożan, Minkowszczyzny i Rumejk oraz wsi. Pleban zobowiązany został do czytania w każdym tygodniu jednej mszy świętej. Z dworu w Minkowszczyźnie należało oddać (według miar krakowskich) beczek: żyta 3, owsa 2, jęczmienia 1, grochu ½, gryki ½ i pszency 1 korzec miary krakowskiej. Każdy poddany z każdej włóki opłacać miał po 10 gr[649].

Jednak Stanisław Lewicki I nie posiadał tytułu do własności, a tylko zarządzał majątkiem swego brata Krzysztofa (zmarłego 9 II 1658 r.), bo 19 V 1661 r. wspominano, że do niedawna właścicielem majątku Złotniki był nieżyjący Stanisław Lewicki, podkomorzy ziemi bielskiej, ale w 1661 r. należały do wdowy po Krzysztofie, Doroty z Kanigowskich Krzysztofowej Lewickiej, podstolinej podlaskiej, a teraz po powtórnym zamążpójściu Marcinowej Kurzenieckiej.[650]

Później Złotniki dzierżawił Jan Tobiasz Brzozowski, podstoli podlaski, sługa Bogusława Radziwiłła. 13 X 1669 r. pisał z Minkowszczyzny do Bogusława.[651] W 1673 r. arenda Brzozowskiego obejmowała wsie Czerewki, Zajączki i Złotniki oraz „dwór Minkowszczyznę"[652]. Folwark Minkowszczyzna i wieś Złotniki w 1676 r. znajdowały się w dzierżawie u kanonika smoleńskiego Wojciecha Ludwika Orzeszki, proboszcza juchnowieckiego[653].

Jako właściciel Złotnik już w 1715 r. wzmiankowany był Felicjan Lewicki (1671-po 1741), syn Stanisława Lewickiego II.

Kolejnym posesorem był Idzi Michał Lewicki (†19 VII 1772 r. w Złotnikach), cześnik ziemi bielskiej. Żonami jego były: wpierw Franciszka, a później Zofia Niewiadomska, dziećmi zaś: Katarzyna Zuzanna Wolska (7 XII-1732), żona Leona z Szerenosów, Józef Hieron (* 30 IX 1736), Leon Ignacy (29 XI 1740-21 VIII 1799), Marianna Justyna (*27 III 1742) i Jan. Jeszcze w 1784 r. spadkobiercy Idziego Michała Lewickiego nie dokonali podziału pozostałej po nim schedy, a odnotowano, że Złotniki stanowiły własność „cześnikowiczów ziemi bielskiej".[654] Wdowa po Idzim Michale – Zofia z Niewiadomskich Lewicka –zmarła w dworze złotnickim w 1797 r.

W XVII lub XVIII w. kompozycja folwarku została przekształcona w du-

[648] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap..

[649] APa.r. Juchnowiec, Wizyta 1828, k. 16.

[650] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 42, k.

[651] CAH Wilno, f. 1280, op. 1, nr 2128, s. 14v.

[652] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap. – „Spisanie pogłównego" 3 III 1673 r.

[653] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV.1099, s. 787.

[654] BN Kijów, f. 1, nr 6008, s. 32.

chu barokowym. Wzniesiono nowy budynek dworski, już nie przy dziedzińcu gospodarczym, lecz w ogrodzie, na wschód od skrzyżowania osi dzielącej ogród na 4 kwatery. Na północ i południe od dworu powstały wnętrza o charakterze ozdobnym. W południowo-wschodnim narożniku ogrodu wykopano prostokątną sadzawkę i zaczęto użytkować dąbrowę, położoną nad rzeką, stanowiącą zapewne rodzaj zwierzyńca. Dąbrowa ta została połączona z ogrodem dwoma alejami: jedną stanowiącą przedłużenie osi głównej, a drugą poprowadzoną na przedłużeniu drogi, biegnącej wzdłuż zachodniej granicy założenia.

Złotniki wieś dóbr Juchnowszczyzna

Niewątpliwie wieś Złotniki swą nazwę zawdzięczają Janowi, złotnikowi z Bielska Podlaskiego, który w 1554 r. dzierżawił tę wieś od Macieja Lewickiego.

Dionizy Lewicki, marszałek szlachty powiatu białostockiego, 29 VI 1799 r. kupił za 20 tys. talarów pruskich wieś Złotniki wraz „z attynencją" Juchnowszczyzna od synów Idziego Michała, swych stryjecznych, braci Jana i Leona Lewickich. Ostatni z nich zmarł w Złotnikach 23 VIII 1799 r.

Marszałek Dionizy Lewicki urodził się w Kleszczelach 24 III 1749, a zmarł 24 VII 1821 r. w Juchnowszczyźnie. Był synem Leona Józefa (1704-1762), chorążego bracławskiego, i Anny z Markowskich. Żoną jego była Barbara z Żółkiewskich. Zaszczycony został orderem św. Anny. Synami ich byli: Jan Nepomucen Paweł Leon (chrzest 23 VI 1794)[655], Wincenty (chrzest 29 VI 1795), Ignacy Henryk Aleksander (chrzest 16 VII 1800) i Leon (chrzest 9 IV 1802) Lewickiccy[656]. Dwaj pierwsi wraz z Ludwikiem Sawickim byli wzmiankowani w 1829 wraz jako właściciel Złotnik.

W dworze w Juchnowszczyźnie 25 I 1811 r. zmarła Katarzyna z Lewickich, wdowa po regencie goniądzkim Macieju Kazimierzu Łęskim (1740-1806). 28 II 1824 r. dzierżawcą folwarku Złotniki był Łęski, pewnie Stanisław, bratanek męża zmarłej. 1 IV 1824 r. rząd obwodu białostockiego powiadomił archidiakona białostockiego, że sukcesorowie powiatowego marszałka i kawalera Dionozego Lewickiego, zmarłego 24 VII 1821 r., Jan i Witold Lewiccy „nie znajdują się w stanie opłacić juchnowieckiemu parafialnemu kościołowi funduszowych procentowych pieniędzy i wnieść należne od nich produkty, inaczej tylko w terminie 24 Junii r.b., w czym i dali podpiskę". 23 V 1824 r. pisano, że „majątek, na którym takowa należność funduszowa kościoła juchnowieckiego jest ubezpieczona... w siedmioletnią dzierżawę został wypuszczony."[657]

Zachowany imienny wykaz własności ziemiańskiej z 31 VII 1862 r. informował, że wieś Złotniki w dobrach Juchnowszczyzna liczyła 14 zagród, 40 mężczyzn i 41 kobiet – pańszczyźnianych, (ponadto 1 mężczyzna i 1 kobieta byli samotni i bezrolni). Do parafii prawosławnej w Surażu należało 11 zagród,

[655] Tego z kolei syn, również Jan, został ochrzczony w Białymstoku 15 I 1831 r. – CAH Petersburg, f. 1343, op. 24, nr 116.

[656] CAH Petersburg, f. 1343, op. 24, nr 116. Chrzty odbyły się w kościele w Juchnowcu.

[657] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap.

a do parafii rzymskokatolickiej w Juchnowcu 3 zagrody. Należała do majątku Juchnowszczyzna. Właścicielem dóbr ziemskich Juchnowszczyzna był Rosjanin Paweł Kasperewicz, który mieszał w Białymstoku. Był wyznania prawosławnego i należał do prawosławnej parafii białostockiej. Majętnością zarządzał jego syn Mikołaj. Poza wsią Złotniki do majątku Juchnowszczyzna należał folwark Wólka i wieś Wólka (11 zagród pańszczyźnianych)[658].

Majątek Złotniki

Wkrótce, pewnie w 1831 r., Złotniki stały się własnością Wysockich. W 1836 r. dziedzicem majątku Złotniki był radca rzeczywisty, wicegubernator grodzieński Teodozy Janiewicz-Janiewski (†14 I 1849 r.[659]) ożeniony z Zofią z Wysockich (1790-1878). W 1850 r. córka Janiewiczów, Julia, wyszła za mąż za księcia Karola Giedrojcia (1814-1874), który początkowo zamieszkał w dworze złotnickim, a w 1862 przeniósł się do Kożan. Do 1878 r. w dworze złotnickim mieszkała jego właścicielka, Zofia Janiewiczowa.

Złotniki po śmierci Zofii z Wysockich Janiewiczowej, zmarłej w 1878 r., przeszły w posiadanie jej wnuka Bronisława Sakowicza (†1940), syna Józefiny Janiewiczówny. Spis posiadaczy ziemskich guberni grodzieńskiej sprzed 1890 r. wylicza 202 ½ dziesięciny ziemi (ok. 215 ha) w majątku Złotniki, do których należały folwarki Ostasze i Przybórka, a właścicielem był Bronisław Sakowicz.

Na Cmentarzu Farnym w Grodnie znajduje się grób rodzinny, gdzie pochowana jest Józefa z Janiewiczów Sakowiczowa, której to „MATCE I ŻONIE TEN POMNIK ŻALU W PAMIĘĆ JEJ CNÓT DOMOWYCH JAKO WZÓR DO NAŚLADOWANIA DLA JEJ DZIECI MĄŻ ZASMUCONY POSTAWIŁ". Mężem zmarłej był Eugeniusz Sakowicz (s. Jana), rzeczywisty radca stanu. Józefina z Janiewiczów Sakowiczowa zmarła 22 IX 1848 r. w wieku lat 29 była córką wicegubernatora grodzieńskiego Teodozego Janiewicza. Pozostały po nich dzieci to Bronisław i Józefina Ostromęccy.

W tymże grobowcu na grodzieńskim cmentarzu Farnym pochowano właśnie Józefę Ostromęcką. Jak wynika z akt parafii Farnej w Grodnie, Józefa Ostromęcka z Korwin Sakowiczów zmarła w Druskiennikach w wieku lat 53 w lipcu 1904 r.

W grobowcu pochowano też męża Józefiny Marii Eugenii – Stanisława Ostromęckiego, który wskutek samobójstwa zmarł w marcu 1908 r. w Domanoszewszczyźnie w wieku lat 66.

Obok tego grobowca znajduje się inny, w którym pochowana jest Tekla Wysocka z Sawickich, zmarła 11 X 1845 r. w wieku lat 75. Pochowana była razem z Marią Rohozową. Przypomnieć należy, że żona wicegubernatora Teodozego – Zofia Janiewiczowa była z domu Wysocka. Tekla Wysocka z Sawickich była zapewne matką Zofii Janiewiczowej. Syna Jana, Ludwika Sawickiego natomiast jako współwłaściciela Złotnik (wraz z Janem, Wincentym, Leonem Lewickimi)

[658] CAH Wiln, f. 1266, op. 1, nr 8.

[659] „Kurier Warszawski", r. 1849, 11 II, nr 40, s. 190.

wzmiankuje akt wizytacji kościoła juchnowieckiego z 1828 r. Ludwik Sawicki był adwokatem sądu głównego obwodu białostockiego. Był sekretarzem loży masońskiej „Złotego Pierścienia" w Białymstoku.[660] Jako plenipotent prowadził sprawę pomiędzy Radziwiłłami a Demblińską o należności finansowe z dóbr zabłudowskich[661].

Według Karola Nowickiego, autora opracowania „Rodzina z majątku Kożany", Józefa Sakowiczówna wniosła w wianie Złotniki Stanisławowi Ostromęckiemu.

Przytoczone koneksje wyjaśniają pokrewieństwa, które łączyły Korwin Sakowiczów, Janiewiczów, Wysockich i Sawickich.

Artemon Janiewicz zmarł w 1854 r.[662]

Janiewiczowie w Złotnikach zamieszkali dopiero w 1848 r. Taką datę przybycia do dworu nad Mienką podano w akcie zaślubin Julii Janiewiczówny z Karolem Giedrojciem.

Po śmierci Zofii Janiewiczowej Złotniki stały się własnością Korwin Sakowiczów, wnuków (po zmarłej młodo córce, Józefie Sakowiczowej): Bronisława Sakowicza (wzm. 1890) i Józefy Marii Eugenii z Sakowiczów Ostromęckiej (1851-1904), wzmiankowanej w dokumentach z 1878 i 1879 r. Ta ostatnia poślubiła Stanisława Ostromęckiego (wzm 1878-1879), który urodził się w Łosośnie Wielkiej[663].

W połowie XIX w. kompozycja Złotnik osiągnęła szczytowy punkt rozwoju. Nowy obszerny drewniany dwór wzniesiono na miejscu poprzedniego. Wnętrza położone na północ od dworu zajął podjazd oraz ustawione po jego bokach lamus i oficyna. Wnętrza położone na południe otrzymały swobodną kompozycję drzew i krzewów, rosnących pojedynczo i w grupach, a czasem tworzących koliste klomby. Stare aleje częściowo usunięto, a częściowo podsadzono drzewami, mającymi zniwelować ich sztywny kształt. Teren dąbrowy aż do rzeki przekształcony został w krajobrazowy park. Utrzymano dwie stare, otoczone szpalerami drzew, kwatery zachodniej części kompozycji zajęte teraz przez sad. Został też zasadzony nowy sad we wschodniej części założenia. Powiększono część gospodarczą. Wzniesiono tam kompleks nowych zabudowań wokół dużego, prostokątnego dziedzińca. Część tę ogrodzono od północy i zachodu drewnianym parkanem, a dwoma bramami na osi dróg dojazdowych (od północy ze Złotnik i od zachodu z Suraża).

Gustowny krajobrazowy park powiązany był widokowo z doliną rzeki oraz położonymi na południe od niej łąkami i polami. Od zachodniej bramy wyjazdowej, poprzez wyciętą wśród lasu przesiekę, biegł widok na starą, słupową kapliczkę.

W końcu XIX w. większość zabudowań gospodarczych strawił pożar,

[660] H. Mościcki, *Białystok,* s. 259.
[661] *Sprawa WJP. Mikołaja Malinowskiego...,* s. 15-16.
[662] CAH Grodno, f. 10, op. 3, nr 12.k. 290-290v.
[663] http://www.biol.uni.torun.pl/~kozlow/gen/indur.htm [dostęp 18 VI 2013 r.]

wzniecony przez samego, właściciela w celu uzyskania odszkodowania, mającego posłużyć do spłaty długów. Z pożogi ocalał tylko dwór i lamus.

W 1894 r. majątek Złotniki, należący do Bronisława Sakowicza, syna Eugeniusza wystawiono na licytację a następnie rozparcelowano. Grunty nabyli chłopi ze wsi Tryczówka, a centrum przeszło na własność Aleksandra i Jana Prokopczyków z Chmielewszczyzny.[664] Jan Prokopczyk 1 IV 1924 r. sprzedał siedzibę dworską i 45 ha gruntów Antoniemu Nalewajce (1884-1970).[665]

Po parcelacji nastąpiła też dewastacja kompozycji ogrodów. Zaniedbany park powoli dziczał, a znaczne jego połacie zaczęły zarastać lasami. W czasie I wojny światowej został spalony dwór, toteż na terenie dawnego dziedzińca (na głównej osi kompozycji) wzniesiono potem nowy, drewniany, kryty dachówką dom. Przy dawnym dziedzińcu wzniesiono drewnianą, krytą słomą stodołę i takąż oborę, a na miejscu oficyny – chlew. Teren dawnej części gospodarczej, zajmującej otoczone z trzech stron lasem wnętrze, zaczęto wykorzystywać jako pastwisko.

Antoni Nalewajko oraz jego spadkobierca, a kolejny właściciel obiektu Władysław Nalewajko († 25. VIII 1991 r.), starali się nie zniszczyć kompozycji ogrodowej. Jednak uległa ona degradacji wskutek braku zabiegów pielęgnacyjnych. Część starych drzew wypadła, drogi ogrodowe zanikły, fragmenty parku zajęły las i zarośla, wyschła sadzawka i uległa likwidacji część sadów. W 1953 r. pożar zniszczył wzniesioną przez Nalewajków oborę. Dworski XVIII-wieczny lamus został pozbawiony dolnej kondygnacji. Ruinie uległa słupowa kapliczka. Pojawił się natomiast w okresie międzywojennym nowy element związany widokowo z założeniem – zbudowany w latach 1929-1930 rzymskokatolicki kościół parafii Tryczówka pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP, wzniesiony na północny zachód od parku, przy drodze do Suraża.

Walentyna Nalewajko (1927-2013), wdowa po Włodzimierzu (1924-1991), przekazała teren dawnego założenia dworskiego wnuczce Marii Grabowieckiej.[666]

Mimo długoletniej dewastacji Złotniki zachowały do dziś wiele dawnych walorów. W parku rosną liczne drzewa i krzewy, zachowujące we fragmentach dawny układ przestrzenny. Stare szpalery otaczają wnętrze dawnych sadów. Malowniczo wygląda wnętrze po budynkach gospodarczych, otoczone lasami i parkiem. Widok wnętrz parku wzbogaca kręta linia rzeki.

Roślinność założenia w 1988 r. składała się z 31 gatunków drzew i krzewów i była zróżnicowana wiekowo. Najstarsze drzewa pochodziły z nasadzeń XVIII – wiecznych lub z początku w. XIX . Należały do nich: kasztanowiec o średnicy pnia 136 cm, lipa o średnicy pnia 120 cm, 2 lipy i 2 jesiony o średnicy pni ok. 100 cm i 2 dęby o średnicy pni po 105 cm. Liczne lipy, klony, jesiony i kasztanowce posadzone zostały ok. poł. XIX stulecia. Pozostałe różnogatun-

[664] AAN Wilno, f. 160, op. 1, nr 766.
[665] AAN Wilno, f. 160, op. 1, nr 1778.
[666] W. Antoniuk, *Nasza mała ojczyzna Złotniki,* „Gazeta Juchnowiecka", r. 1, nr 2, 2009, s. 1 i 8.

kowe stare nasadzenia pochodzą z II poł. XIX w. i wzbogacone są roślinnością sadzoną lub wyrosłą z samosiewów w okresie międzywojennym. Zachowało się też kilka zdziczałych grup krzewów parkowych.

Otoczony dziś lasami park jest atrakcyjny widokowo głównie od wewnątrz. Z dawnych powiązań widokowych z otaczającym krajobrazem zachował się tam tylko widok poprzez rzekę w kierunku południowym. Z drogi wiodącej do parku od zachodu rozciąga się widok na kościół i ruiny kapliczki. Od zewnątrz park jest prawie niewidoczny. Jedynie od zachodu zwracają tam uwagę drzewa ze starego szpaleru, rosnącego przy granicy sadów.[667]

W 1867 r. dobra Kożany obejmowały około 300 dziesięcin, folwark Złotniki miał 200 dziesięcin (pozostawał w dożywociu wdowy Zofii z Wysockich Janiewiczowej), folwarku Zaleskie, liczącego 200 dziesięcin,

Wspomnieć należy o jeszcze Artemonie Janiewiczu, jedynym synu wicegubernatora Teodora Janiewicza i Zofii z Wysockich, który popełnił samobójstwo. Na skraju założenia dworsko-ogrodowego w Złotnikach do dnia dzisiejszego w miejscu śmierci i pochówku jego stoi zrujnowana kapliczka-obelisk.

Portret Artemona Janiewicza, z datą na odwrocie „1845", pozostaje w posiadaniu Larysy Nowickiej, wdowy po Karolu Nowickim z Warszawy († 23 II 1997)[668]. Artemon był synem Teodozego Janiewicza i Zofii z Wysockich.[669] Karol Nowicki napisał, że „Artemon Janiewicz, z wykształcenia inżynier, popełnił samobójstwo, podobno w dniu ustalonego przez rodziców ślubu z panną Krasińską, dziedziczką majątku Pietkowo. Przyczyną samobójstwa nie była romantyczna miłość, lecz jej brak. Artemona jako samobójcę nie pochowano w rodzinnym grobowcu na cmentarzu w Juchnowcu lecz w miejscu śmierci". Nie mogło to jednak dotyczyć rodziny Krasińskich, którzy w posiadanie dóbr pietkowskich weszli znacznie później, lecz Starzeńskich, którzy od 1798 r. byli właścicielami Pietkowa[670].

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Złotnikach:

Złotniki majątek, nr 76, k. 163-164, nr 84, k. 359-360
Sakowicz Bronisław, szlachcic Złotniki majątek[671], nr 76 k. 163-164

[667] E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, K. Kucharczyk, *Katalog parków i ogrodów województwa białostockiego,* t. 12, Białystok 1988, (maszynopis SOZ Białystok).
[668] K. Nowicki, *Rodzina z majątku Kożany, Wiedeń 1985* (maszynopis). Karol Nowicki został pochowany w Warszawie na Cmentarzu Powązkowskim w grobowcu rodziny Ostromęckich, Władysława (1879-1945), ich syna Juliusza (1909-1992) i tego żony Urszuli (1918-2004).
[669] Karol Nowicki błędnie napisał, że był synem Cezarego Janiewicza i Zofii z Nowickich.
[670] Jeszcze o tajemniczym obelisku, „Gazeta Współczesna", 9 i 24 III 1978.
[671] P. Dikov, s. 777 - 202 ½ dziesięcin +kolonia Ostasze + folwark Przybórka]

ZALESKIE

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Zaleskich[672]:

Sakowicz Bronisław, szlachcic, Zaleskie folwark, nr 80 k. 110-111
Bułharyn z Sakowiczów Felicja[673], ziemianka, Zaleskie folwark, nr 80 k. 110-111
Ostromęcka Józefina, ziemianka, Zaleskie folwark, nr 80 k. 110-111
Giedrojć Julia, córka Teodozjusza, księżna, Zaleskie majątek, nr 77 k. 128-131, 80 k. 110-111, 81 k. 193-197, 91 k. 1-3
Drozdowski Antoni, syn Franciszka, mieszczanin, Zaleskie majątek, nr 91 k. 1-3
Leszczyński Józef, syn Andrzeja mieszczanin, Zaleskie majątek, nr 91 k. 1-3
Olszański Aleksander, syn Tomasza, mieszczanin, Zaleskie majątek, nr, nr 91 k. 1-3
Olszański Antoni, syn Tomasza, mieszczanin, Zaleskie majątek, nr, nr 91 k. 1-3
Radziwon Kazimierz, syn Jana, chłop, Zaleskie majątek, nr, nr 91 k. 1-3
Zimnoch Piotr, syn Jakuba, mieszczanin, Zaleskie majątek, nr, nr 91 k. 1-3

Czerewki wieś

Sprawy uwłaszczeniowe trwały w latach 1862-1876. Dopiero w 1876 r. wykonano plan wydzielonych gruntów z majątku Giedrojciów Kożany[674].

Zajączki wieś

Także w Zajączkach i Czerewkach sprawy uwłaszczeniowe trwały w latach 1862-1876.[675]

[672] AP Białystok, SNG, Zaleskie majątek pow. Białystok, nr 77 k. 128-131, nr 80 k. 110-111, nr 81 k. 193-197, nr 91 k. 1-3.
[673] †16 VII 1870 w Złotnikach, l. 50 cmentarz Juchnowiec.
[674] CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 102 (bez zachowanego planu); APar. Ryboły, *Geometryczeskij specjalnyj plan Grodnenskoj gubernii Belostokskago uezda časti dač derevni Čerevki vladenija krestjan sobstvennikov Zavykovskoj volosti, Kožanskogo selskobo obščestva vydelennych iz imenija Kožany pomeščika Gedrojcja... 1876 godu zemlemerom...*
[675] CAH Grodno, f. 11, op. 2, nr 100- opis geodezyjny gruntów wsi Zajączki.

DOJLIDZKA 1504–1944

Dobra ziemskie Dojlidy początkowo stanowiły część majętności białostockiej Raczki Tabutowicza, która uległa rodzinnemu podziałowi własnościowemu. 20 X 1504 r. król Aleksander Jagiellończyk nadał Mikołajowi Jundziłłowiczowi kuchmistrzowi królewskiemu dobra ziemskie „Kożany, trzech chłopów, z gruntem ich potuznym (ubogim), a do tego dwóch chłopów Dojlidy, wszystkiego tego pięć żerebiów wiecznie i nieporuszno."[676] 24 II 1514 r. król Zygmunt I potwierdził dla synów Jundziłłowicza – Jana i Pawła nadanie Kożan

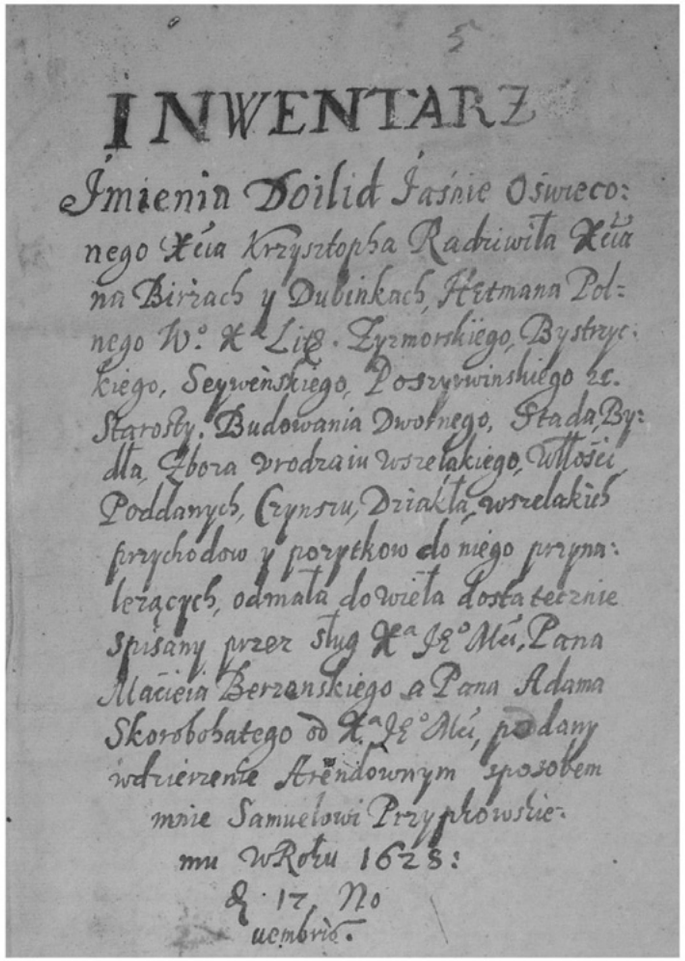
INWENTARZ
Imienia Doilid Jaśnie Oświeco:
nego Xcia Krzysztopha Radziwiła Xcia
na Birżach y Dubinkach, Hetmana Pol:
nego W: X: Lit: Żymorskiego, Bystryc:
kiego, Seywińskiego, Poszywinskiego ꝛc.
Starosty, Budowania Dworzego, Stada By:
dła, Zbora Prodzaiu wszelakiego, Włości
Poddanych, Czynszu, Dziakła, wszelakich
przychodow y pożytkow do niego przyna:
leżących, odmalu do wieła dostatecznie
Spisany przez sługę Xcia Jg° Mci, Pana
Macieia Berzanskiego a Pana Adama
Skorobohatego od Xcia Jg° Mci, podany
w dzierżenie Arendownym sposobem
mnie Samuelowi Przypkowskie:
mu w Roku 1628:
d: 17, No
uembrio.

Il. 46. Karta tytułowa inwentarza dóbr dojlidzkich z 1629r. (zawierającego m.in. informacje o wsiach: Olmonty, Ignatki, Widziki, Solniczki i Paceliszki) wydzierżawianego Samuelowi Przypkowskiemu (1592-1670), uznanemu poecie, pastorowi ariańskiemu.
AA Białystok, Inwentarz imienia Doilid, 1629 r., k. 1.

[676] AGAD Warszawa, Arch. Radz., dz. XXVII, nr VIII – 7.

i Dojlid „w powiecie bielskim na wieczność" dokonane przez swego brata króla Aleksandra.[677]

Jan Jundziłłowicz, starosta oszmiański, zmarł w 1521, lub w roku następnym.[678] Później do 1528 posiadali tę część dóbr synowie Jundziłła – Maciej i Mikołaj Jundziłłowicze. Dojlidy i folwark Białostoczek wziął od nich w zastaw Aleksander Chodkiewicz, właściciel sąsiedniej puszczy Błudów, zamku Supraśl i majętności Choroszcz. W archiwum Chodkiewiczów jeszcze w 1614 r. był przechowywany *List pargaminowy pod 7 zawiesistymi pieczęciami pod datą: w Wilnie roku 1528 Julii 9, indykta 1, panów Macieja i Mikołaja Jundziłow na*

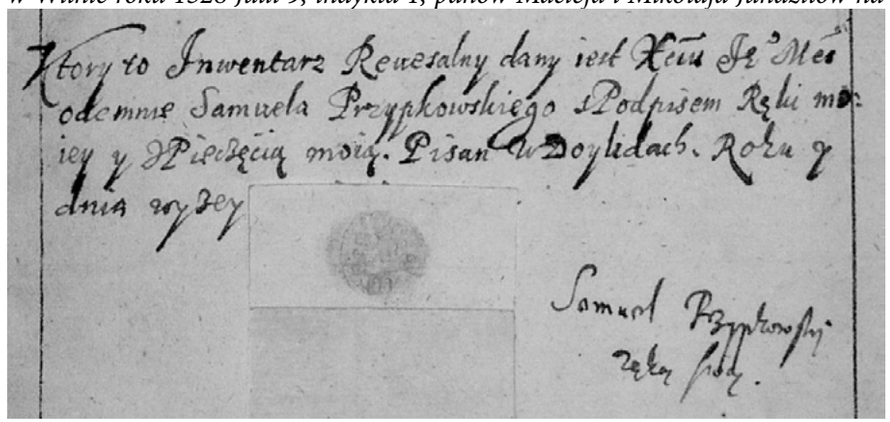
Ktory to Inwentarz Reuesalny dany iest Xciu Jg° Mci
odemnie Samuela Przypkowskiego z Podpisem Ręki mo:
iey y z Pieczęcią moią. Pisan w Doylidach. Roku y
dnia wyżey
Samuel Przypkowski
ręką swą.

Il. 47. Podpis i pieczęć dzierżawcy majątku Dojlid Samuela Przypkowskiego w inwentarzu z 17 XI 1629 r.
AA Białystok, Inwentarz imienia Dojlid, 1629 r., k. 15.

przedaż Doylid JP Aleksandrowi Chodkiewiczowi staroście brzeskiemu.[679] Ponadto w 1541 r. w Metryce Litewskiej wpisano dekret sądowy pani Janowej Jundziłłowiczowej i jej syna Józefa o majętność dojlidzką.[680]

Aleksander Chodkiewicz, starosta brzeski i knyszyński wojewoda nowogródzki zmarł 28 V 1549 r.[681] 2 I 1550 r. synowie Aleksandra Chodkiewicza: Hieronim, Grzegorz i Jerzy (1524-1569) podzielili ojcowiznę. Dojlidy stały się własnością Grzegorza Chodkiewicza, hetmana wielkiego WKL, zmarłego 12 XI 1572 r.

Grzegorz Chodkiewicz, zgodnie z postanowieniem unijnego sejmu lubelskiego w 1569 r. nie złożył z dóbr przysięgi na wierność królowi i Koronie Polskiej, co spowodowało, że podlaskie wcześniej włości chodkiewiczowskie:

[677] AP Kraków, Arch. Młyn. Chodkiewiczów, nr 35, k. 5-5v.

[678] A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim,* Warszawa 1883, s. 112.

[679] AP Kraków, AMCh, nr 35, k. 6v; AGAD Warszawa, tzw. Metryka Litewska, nr 205, s. 1105; *Prawa i przywileje miasta i dóbr Zabłudów...*, nr 14, s. 90; AGAD Warszawa, ML, nr 209, s. 265-266.

[680] AGAD Warszawa, Arch. Publiczne Potockich, nr 17, s. 395

[681] S. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne,* t. 3, Warszawa 1872, s. III-IX

Il. 48. Grzegorz Chodkiewicz, hetman wielki litewski (zm. 1572), właściciel dóbr zabłudowskich i dojlidzkich (1549-1572).
P. N. Batjuškov, Belorussja i Litva, Petersburg 1890.

Dojlidy, Choroszcz, Fasty, Zabłudów i puszcza Błudowska pozostały w granicach WKL i zostały przyłączone do powiatu grodzieńskiego woj. trockiego, a stan taki prawny utrzymał się do schyłku Rzeczypospolitej[682]

Zabłudów, Dojlidy i Rogowo odziedziczył w 1572 r. jego syn Aleksander, starosta grodzieński i mohylewski. Ożeniony był z Aleksandrą Tyszkiewiczówną. 21 I 1577 r. Aleksander Grzegorzewicz Chodkiewicz oświadczył, że „na swoją pilną i własną potrzebę" – na uczestnictwo w ekspedycji gdańskiej króla Stefana Batorego i pożyczył od żony kwotę 8 tys. kop gr lit., którą to sumę zabezpieczył na wypadek śmierci na dobrach Choroszcz, Dojlidy i Rogowo. Aleksander Grzegorzowicz Chodkiewicz zmarł bezpotomnie w 1578 r. *„prędko po ekspedycji gdańskiej"*. Aleksandra Tyszkiewiczówna, wdowa po Aleksandrze Chodkiewiczu wyszła później za mąż za Mikołaja Jazłowieckiego, starościca śniatyńskiego. Sprzedała wówczas swoje prawa do dóbr, wynikające z zabezpieczenia sum posagowych kniaziowi Fiodorowi Massalskiemu, marszałkowi nadwornemu litewskiemu.

13 IV 1579 r. został dokonany sądowy dział majątku ziemskiego pozostałego po bezpotomnym Aleksandrze Grzegorzowiczu Chodkiewiczu.[683] Dziedzictwo przeszło na trzy rodzone siostry: Zofię Kmitową, Aleksandrę Sanguszkową i Annę Sapieżynę. Dojlidy stały się własnością tej ostatniej, Anny Chodkiewiczówny, od 7 XI 1557 r. żony Pawła Sapiehy, powtórnego zamążpójścia, po

[682] J. Wiśniewski, OWB, s. 13.
[683] CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 64, k. 57, dokument 62.

tego śmierci w 1579 r., Pawła Paca, wojewody mścisławskiego (ten † 1595 r.).[684] Anna Chodkiewiczówna zmarła po 2 VI, a na krótko przed 5 X 1599 r.

Anna Chodkiewiczówna zastawiła dobra ziemskie Dojlidy „ze wszystkimi przyległościami za pewną sumę pieniędzy" Annie Kopciównie Iwanowej Wołłowiczowej, marszałkowej i starościnie grodzieńskiej. W zastawie tym Dojlidy były jeszcze w 1592 r., o czym świadczył wówczas jej syn Andrzej Wołłowicz, chorąży generalny WKL.[685]

2 VI 1599 r. Anna Chodkiewiczówna Pacowa sprzedała należącą do niej część ojcowizny z Zabłudowem na czele za 30 tys. kop gr lit. Krzysztofowi Radziwiłłowi zwanemu Piorun. Ostatecznie w 1614 r. doszło do zaspokojenia pozostałych dziedziców.[686]

Jeszcze 30 X 1603 Jan Piotr Sapieha syn Pawła Sapiehy kasztelana kijowskiego, dziedzica majętności Dojlidy, dobra po Annie Chodkiewiczównie, drogą naturalnej sukcesji na niego spadłe: Dojlidy dworzec z folwarkiem i wsiami do Dojlid należącymi: Dojlidy, Olmonty, Paczeliski, Ignatki (Hihnatki), Horodniany, Niewodnica alias Solniki, Krywlany, Widziki (puste), Ogrodniki Dojlidzkie, folwark Zagórki alias Spiewakowszczyzna, młyn na rzece Białystok, bór Zaścianek z drzewami bartnymi pod wsią Krywlany i łąkami, wydzierżawił za sumę 20 tys. zł pol., (od 24 VI 1604 r.) na 3 lata Wojciechowi Wilkanowskiemu podkomorzemu wyszogrodzkiemu[687].

W 1628 r. do klucza dojlidzkiego należało 6 wsi osadzonych na czynszu: Dojlidy (później Dojlidy Górne) – włók 28, Niewodnica (Niewodnica Solniki)– włók 15, Widziki – włók 11, Wolmonty (Olmonty) –.włók 30, Ihnatki – włók 5, Paceliczki (później Izabelin k. Olmont) – włók 30, Krywlany – włók 12. Chłopi za użytkowanie włók opłacali czynsz po zł 1 gr 14. Dostarczali po 2 beczki solanki żyta, 2 solanki owsa, 1 gęś, 2 kury, jaj 20, lnu garści 10. Z włóki byli obowiązani do robót pańszczyźnianych, latem od św. Wojciecha do św. Marcina po 6 dni z włóki, a zimą po 4 dni. Obowiązywała ich stróża. Winni dawać kolędę. Dwa razy w roku obowiązani byli do podwód do Królewca i Wilna, a ponadto do bliższych miejsc. Za użytkowanie włók, które nie miały właścicieli tzw. „pustych" płacili 5 zł. Majętność dojlidzka, zarówno dwór, jak i poddani, miała wolny wrąb w Puszczy Gródkowej, dostęp do łąk nad rzeką Płoską.[688]

Od 1614 r. Dojlidy wraz z kluczem stanowiły własność radziwiłłowską. Kolejno dobrami władali: Krzysztof Radziwiłł zwany Piorun, jego syn Krzysztof (1585-19 IX 1640), hetman polny litewski, dalej jego syn Janusz Radziwiłł

[684] *Sapiehowie. Materiały..., t. 1, s. 52; Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych*, t. 2 Boćki, Białystok 1999, s. 19.
[685] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 10, k. 861v.
[686] J. Maroszek, *Prawa i przywileje...*, nr 14, s. 83-100.
[687] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 12, s. 478-490.
[688] AA Białystok, Archiwum Radziwiłłów z Zabłudowa, Zb. dok. pap.. dóbr Zabłudów, sygn. dawna 807. *Inwentarz imienia Dojlid JO księcia Krzysztofa Radziwiłła... spisany.. podany w dzierżenie arendownym sposobem... Samuelowi Przypkowskiemu w roku 1628 dnia 17 novembris."*

(1612-1655), hetman wielki litewski i wojewoda wileński, bratanek tegoż Bogusław Radziwiłł (1620-1669), koniuszy litewski i jego córka Radziwiłłówna Ludwika Karolina, księżna neuburska. [c. Bogusława]

W 1698 r. Stefan Mikołaj Branicki zawarł umowę z Janem i Marianną Mierzeńskimi o przejęcie z ich rąk sumy zastawu na dobrach Dojlidy, obejmujących miejscowości: Dojlidy, Ogrodniczki Dojlidzkie, Paceliszki[689], Solniki, Olmonty, Widziki, Krywlany, Bagnówkę, Pieczurki, Pietrasze i Skorupy[690]

Majętność Dojlidy, stanowiąca tylko nominalnie własność Radziwiłłów, w rzeczywistości w latach 1698-1808 była w posesji zastawnej Branickich, najpierw Stefana Mikołaja Branickiego, a po tego śmierci 6 VII 1709 r., Jana Klemensa Branickiego, a po jego zgonie w 1771 r. – wdowy po nim Izabeli z Poniatowskich Branickiej aż do jej śmierci 14 II 1808 r.[691]

W latach 1808-1813 właścicielem Dojlid był Dominik Radziwiłł (1786-1813)[692]. Ożenił się z Izabelą z hrabiów Mniszchów II˚ Demblińską, której 3 I 1807 r. uczynił zapis posagowy na kluczu zabłudowskim, ale po roku pożycia rozwiódł się. Izabela powtórnie wyszła za mąż za Demblińskiego. (Długoletnie spory sądowe o zapis małżeński trwały jeszcze w 1836, ale nie dotyczyły klucza dojlidzko-sobolewskiego, odzyskanego po Branickich w 1808 r.)[693]

Manifest cara z 12 XII 1812 r., wyznaczający dwumiesięczny termin powrotu do kraju żołnierzy napoleońskich,[694] wymieniał własności Dominika Radziwiłła położone w obwodzie białostockim. Dominik nie wrócił, zginął 11 XI 1813. „Wspaniałość MONARCHY zwróciła dobra skonfiskowane familii książąt Radziwiłłów, a mianowicie nieletniej wówczas księżniczce Stefanii Radziwiłłównie i ukazem Chaumont 14 februara 1814 naznaczona została udzielna komisja na rozpatrzenie interesów domu radziwiłłowskiego"[695]. Córka Dominika, Stefania Radziwiłłówna (1809-1832) wyszła za mąż w 1828 r. za księcia Leona Witgensteina (1799-1866).

W 1856 r. Radziwiłłowie sprzedali Dojlidy senatorowi Aleksandrowi Kruzenszternowi, który przeznaczył je w 1886 r. na posąg córki Zofii Rüdiger.[696]

OLMONTY wieś

W 1629 r. w chłopskiej wsi Olmonty liczącej 30 włók było: 14 ¾ włók czynszowych, 9 ¼ ciągłych czyli pańszczyźnianych i 2 włóki „do paszni", czyli „kopne" oracza Michała Lasczenie. Poza tym były dwa „zaścianki" wiejskie, czyli obszary poza bocznymi ścianami rez włócznych trójpolówki – Rakielewski, Pod Granicą Królewską (13 morgów). Na siedliska chłopskie i ogrody przydomowe przeznaczonych było 13 morgów.

Inwentarz 1629 r. wyszczególniał chłopów uprawiających grunty

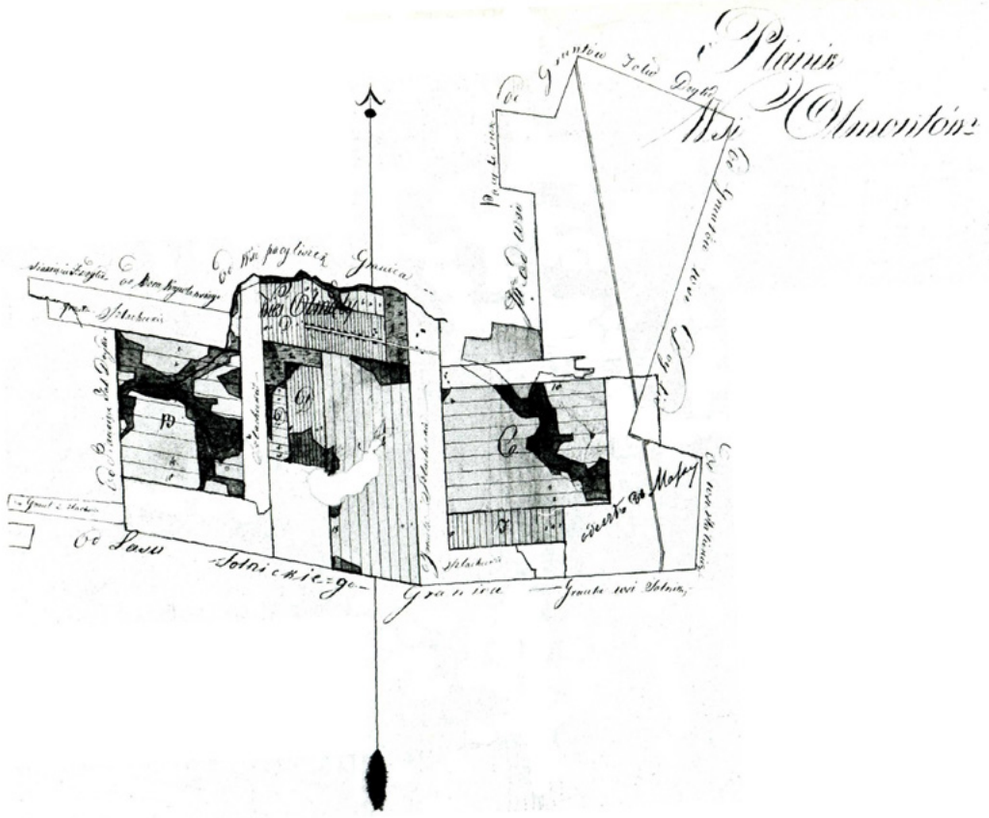

Il. 49. Olmonty 1810 r. „Planik wsi".
„Inwentarz jeometryczno-ekonomiczny drugiej części Hrabstwa Zabłudowskiego Sobolewszczyzny". Wykonał Stanisław Kwiatkowski, konduktor.
AGAD Warszawa, Zb. kart, nr R. 453-3.

689 Paceliszki położone były w sąsiedztwie Olmont. Urządzono tam folwark Izabelin.

690 A. Sztachelska-Kokoczka, *Magnackie dobra, s. 34. Stefan Mikołaj Branicki majątek podlaski traktował w sposób instrumentalny, często zastawiając, sprzedając lub skupując ziemię od okolicznej szlachty*. A. Laszuk, Duża i średnia własność, s. 42–43.

691 *Sprawa WJP. Mikołaja Malinowskiego Genaralnego Massy po-Radziwiłłowskiej Prokuratora z JW. Izabellą z Hrabiów Wandalinów Mniszchów, wprzód Xsiężną Dominikową Radziwiłłową, w powtórnem zamężciu Hrabiną Demblińską Margrabiną de Ville w assystencyi męża pozwaną*, Wilno 1836, [druk] s. 2.

692 Dobra 14 V 1792 r. przeszły na własność Dominika Radziwiłła, podkomorzego litewskiego, przez sukcesje: po ojcu Hieronimie Radziwille, podkomorzym litewskim i po stryju Karolu Radziwille wojewodzie wileńskim - APar. Zabłudów, Notatki ks. Nawrockiego.

693 *Sprawa WJP. Mikołaja Malinowskiego...*, s. 2.

694 BU Warszawa, sygn. 144807 – *Imienny rejestr obywatelów obwodu białostockiego wybyłych za granicę i na naznaczony dwuchmiesięczny termin nie zwróciwszy się do Państwa Rosyjskiej Imperii, których majątki znajdujące się w tutejszym obwodzie, wskutek Najwyższego Manifestu 12 Decembra 1812 r. podpadają konfiskacji na konto skarbu, a niektóre po różnym okolicznościam powinny być pod zaprzeczeniem*" (druk)

695 *Sprawa WJP. Mikołaja Malinowskiego...*, s. 26.

696 AP Białystok, Akta notariusza Martynowa, nr 388 i 390.

w „Wolmontach"byli to: Michał Puplewicz, Paweł Puplewicz, Bartosz Borowski, Marcin Adamik, Daniło Sidirzik, Paweł arendarz, Chwieś Kurnik, Matys Mikłusz, Charyło Koszkalik, Michał Puplewicz, Jasko Jadamik, Sidor Klimienia, Jaczko Strugi, Sidor Klimierzenie, Jasko Jadamik, Stasiuk Rakiel, Sidor Klimienie, Wojciech Borowski, Janko Kolęda, Cimochwiey Klimienie, Michał Łaksczenie, Jakub Strukiel, Staś Repnik, Iwaszko Klimowicz, Paweł Szymanieyko, Iwan Karpienie, Marcin Szymanieyko, Iwan Karpienie, Hrehor Adamik, Marcin Sienkiewicz, Sidor Danillo, Szyman Adamik, Jakub Adamik, Paweł Szymanieyko, Philip Szymanieyczyk, Marcin Adamik, Michał Łaksczenie, Walaskowa wdowa, Stefan Prusik, Janko Stocczyk, Marcin Łaksczenia, Michał Łaksczenie.[697]

Wieś Olmonty należała do folwarku dojlidzkiego i liczyła 18 zagród chłopów pańszczyźnianych[698]. W 1809 r. liczyła 18 zagród. W 1810 r. w radziwiłłowskiej chłopskiej wsi Olmonty, liczącej 17 włók gruntu (306 ha), każdy z gospodarzy uprawiał po 1 włóce gruntu. Byli to: Joachim Trościanko, Wawrzyniec Hołub, Jan Dzienis, Marcin Łuszcz, Jan Gil, Jan Kurniszuk, Paweł Sidorowicz, Franciszek Hołub, Mikołaj Puchalski, Wojciech Hołub, Kazimierz Dzienis, Wojciech Rupniewski, Marcin Hołub i Stanisław Kaliszewicz (strzelec). Poza tym 6 włók stanowiły grunta szlacheckie, nie należące do własności Radziwiłłów, pozostające jednak w dawnym wspólnym trójpolowym układzie (wprowadzonym jeszcze w XVI w.) z gruntami chłopskimi[699]. Później tę własność określano nazwą Trojanowszczyzna.

W 1818 r. w Olmontach było 20 dymów (17 ciągłych, czyli pańszczyźniane, 1 czynszowy i 2 chałupnicze). We wsi funkcjonował karczma[700].

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Olmontach:

Bielawski Stanisław, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Brański Kazimierz, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Dąbrowska Rozalia, córka Andrzeja, mieszczanka, Olmonty wieś, nr 103 k. 312-317
Dąbrowska Stefania, córka Andrzeja, mieszczanka, Olmonty wieś, nr 103 k. 312-317
Dąbrowski Andrzej, Jan, mieszczanin, Olmonty wieś, nr 95 k. 15-20, 103 k. 312-317, 104 k. 103-106
Denis Franciszek, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Drozd Jan, Antoni chłop, Olmonty wieś, nr 103 k. 312-317, 104 k. 103-106
Drozdowski Andrzej, syn Jana, mieszczanin, Olmonty, nr 103 k. 312-317
Filipczuk Michał, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Gil Jan, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Gil Piotr, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Hołub Jan, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386

[697] AA Białystok, Inwentarz włości Doilid, 1629, k. 10-11.
[698] BU Wilno, f . 4, nr 36349 (A 850), Ludność Hrabstwa Zabłudów 1809, k. 68v-69.
[699] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr R 453-3, k. 73-78.
[700] *Sprawa WJP. Mikołaja Malinowskiego...,* s. 55 i 58.

Hołub Kazimierz, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Hołub Piotr, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Gotlib Julius, mieszczanin, Olmonty wieś, nr 74 k. 255-258, 86 k. 176-182
Kaliszewski Władysław, chłop Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Klimczuk Józef, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Konecki Franciszek, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Konecki Ignacy, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Kurylczuk Antoni, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Kurylczuk Jan, chłop, Olmonty, nr 69 k. 385-386
Kurylczuk Wincenty, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Kurylczuk Wincenty chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Łuszcz Jan, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Markowski Antoni, chłop, Olmonty wieś, nr 78 k. 118-119
Matuk Józef, syn Mikołaja, chłop, Olmonty wieś, nr 103 k. 312-317, 104 k. 103-106
Sobolewski Kazimierz, mieszczanin, Olmonty wieś, nr 78 k. 285-286
Trościański Paweł, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386
Trościański Wincenty, chłop, Olmonty wieś, nr 69 k. 385-386

PACELISZKI wieś

Nieistniejąca dziś wieś chłopska Paceliszki ulokowana była w sąsiedztwie Olmont, na północ od nich, pomiędzy tą wsią a lasem krywlańskim. Należała do dóbr ziemskich Dojlidy. W 1609 r. liczyła 30 włók ziemi, „gruntu podłego", która uprawiali: Wasko Dubowski, Iwan Karpienie, Chwiedor Wychowanko, Sczepan Mikołaiewicz, Iwan Starczyk, Jodzik Bołtryka, Sczepan Mikołaiczyk, Skrypieleń kowal, Laszczenie Michał, Micko Iwasczyk, Iwan Starczik z siabrem (szwagrem), Iwan Karpienie, Wasko Karpienie, Klim Trosczanko (Troscianka), Narko Dubowski, Stas Rakiet z siabrem, Charyło Raszkielik z siabrem, Siemion Staryjk, Olexiej cieśla, Ściepien Partaryk, Partark Bursuk, Onisko Hyrenie, Owchym Wienko, Prokop Fiedzczenie, Wienko Wiencław, Charyło Kaszkalik, Onisko Startorykien, Wienko z bratem, Hudkowa s Krzywlan, Dziemid Wawrzynik, Lewko Halicki, z Krzywlan, Hrycowczyk Wasil, Roszko z Krzywlan. Obowiązani byli płacić czynsz pieniężny po zł 3 gr 10, „a robotę po dni 3 w każdym tygodniu odprawować powinni"[701].

W 1809 r. we wsi Paceliszki naliczono 9 gospodarzy[702].

SOLNIKI (SOLNICZKI) wieś

Solniczki pierwotnie nosiły nazwę Niewodnica Solniki. Termin „solennik" nie odnosił się jednak w tym wypadku do jakiejś grupy osób związanych handlem solą, ale „solennikami" nazywano poddanych-służebników, zobowiązanych do innych powinności dworskich. Trudno ustalić wszystkie fakty historyczne dotyczące tej miejscowości, bo w źródłach spotykamy pojedyncze formy nazwy – bądź Niewodnica (w dobrach dojlidzkich), bądź też Solniki. Trwałe

[701] AA Białystok, Inwentarz imienia Doilid 1629, k. 12-12v.
[702] BU Wilno, f . 4, nr 36349 (A 850), Ludność Hrabstwa Zabłudów 1809, k. 68-68v.

złączenie dóbr dojlidzkich z zabłudowskimi (1541-1820) dodatkowo komplikowało ten stan, bo w dobrach zabłudowskich istniały jeszcze inne Solniki.

W 1629 r. sioło Niewodnica (czyli dzisiejsze Solniczki) liczyła 15 włók chłopskich. Inwentarz wyraźnie określa które włóki i poddani byli „służebnikami", czyli „solennikami": Jasko Krawczyk, Ostap Hwrylik, Radzik Dziemid, Walenty Dmitruczyk, Łackuć Stasiuć, Simon Gieguć, Sczepan Michalczyk, Dziemid Radziuk, Matys Janusczyk, Janko Michalczyk, Matys Czasta, Mis Rymkowicz, Janko Golik, Janko Zyluć, Grzes Nasucik, Nosuta ławnik. Byli obowiązani do pańszczyzny, dawania podwód i trzymania straży w dworze dojlidzkim. Poza nimi na czynszu pieniężnym trzymali włóki w tejże Niewodnicy: Walenty Mitniczek, Ostapko Hawryłko, Michał Zduniel, Jan Chalecki, Łakuć Stasiuć, Andrzej Mazur, Panasik Hrehor, Jan Halecki, Incip Holicki, Dziemid Radziuk, Marcin Gojlik, „pan" Wojciech Brzoska, Janko Żyluć, Nosuta ławnik. Były ponadto 1 ½ włóki wolne od opłat i powinności – 1 włóka arendaroska i ½ włóki wójtowskiej. We wsi funkcjonowała karczma stojąca w środku wsi, przy gościńcu zabłudowskim i suraskim[703].

W 1775 r. Jan Kruszewski dzierżawił 4 dymy w Solnikach w kluczu dojlidzkim, a w 1789 r. Ludwik Kruszewski miał w zastawie Niewodnicę Nargilewską[704]. Jeszcze w 1830 były w dzierżawie Kruszewskiego właściciela pobliskiej Niewodnicy Nargilewskiej. Zachowały się z tego roku „pretensje chłopów ze wsi Solniki i Wólka do arendatora Kruszewskiego"[705].

W 1809 r. w Solnikach (Solniczkach) znajdowało się 10 zagród chłopskich należących do: Macieja Stockiego, Stefana Halickiego, Piotra Struczewskiego, Mateusza Stockiego, Piotra Struczewskiego, Mateusza Stockiego i Macieja Rogowskiego.[706]

IGNATKI wieś.

W przeszłości nazwa Ignatki odnosiła się do kilku sąsiadujących ze sobą osad – okolicy szlacheckiej, mająteczku ziemskiego i wsi chłopskiej dóbr dojlidzkich. Jedna z osad była w 1629 r. wsią chłopską dóbr dojlidzkich Radziwiłłów. Liczyła 6 włók chłopskich „podłego gruntu". Opłacali z nich czynsz pieniężny po zł 4 od każdej, a wolni byli od dziakła, czyli danin w naturze. Trzymali je: Iwano Jeronik, Ihnatowa wdowa, Iwan Eliaszyk, Chwiedor (Fiedor) Turczyn, Iwan Halicki, Jan Gimusz, Hrehor Klepacz. Iwan Jeronik i Hawryło Halicki zalegali z oddaniem dziakła za 1928 r. – po 3 szanki miary zabłudowskiej[707].

[703] AA Białystok, Inwentarz włości Dolid, 1629, k. 84-9, 13v.
[704] LPAH, sygn. SA 18584, k. 22; SA, 11622, k. 36v.
[705] CAH Mińsk, f. 694, op. 1, nr 378.
[706] BU Wilno, f . 4, nr 36349 (A 850), Ludność Hrabstwa Zabłudów 1809, k. 53-54.
[707] AA Białystok, Inwentarz imienia Dojlid 1629, k. 11v i 14.

WIDZIKI wieś

W 1562 r. opisano granice lasu należącego do starostwa suraskiego, graniczącego z włókami starościńskiej wsi Hryniewicze, gruntami należącymi do wsi Wolimontow (Olmont) i Widziekow (Widziki), własności Grzegorza Chodkiewicza[708]. Na mapie starostwa suraskiego z 1761 r., sporządzonej przez Walentego Szymborskiego zaznaczono „Borek Starościński Suraski". Mierniczy przy jej sporządzeniu posłużył się rejestrem pomiary włócznej sporządzonym w 1560 r. przez Stanisława Skoczka Dziewałtowskiego[709].

30 X 1603 Jan Piotr Sapieha, syn Pawła Sapiehy kasztelana kijowskiego, dziedzica majętności Dojlidy, dobra po Annie Chodkiewiczównie, drogą naturalnej sukcesji na niego spadłe m. in. opustoszałą wieś Widziki, wydzierżawił na 3 lata Wojciechowi Wilkanowskiemu podkomorzemu wyszogrodzkiemu[710].

W 1628 r. w Widzikach wsi dóbr dojlidzkich, było rozmierzonych 11 włók chłopskich, ale stwierdzono: „nikt tam nie mieszka, tylko na zasiew najmują". Wymieniono najmujących: Janko Gojlik, Michał Duniel, wójt, Sczepan Michał, Marcin Golik, Walenty Mieruczenie (Dmitruczenie), Daniłło Nosucik, Żykierowa Szczepanowa, Grzes Nasucik, pan Wojciech Brzoska (z Niewodnicy Brzosczyńskiej?), Szaciło Grzes, Matys Januszko, Matys Szusta, Stanisław Łajguc, Janko Kulesz, Walenty Dmitruczenie, Iwasko Michałczyk, Mitruczyk Janko, Radziuk Dziemit, Ostap Haurylik, Janko Żyluć, Janko Nosuta, Grzegorz Sienkiewicz. „Powinność włók widzickich: Z każdej włóki jako pustej, płacić powinni po zł 3 gr 6. To sioło trzyma do tych włók pustych morgów 11, których powinni płacić po gr 11 pieniędzy 2. Czyni zł 4, gr 3, pieniędzy 6".[711]

Widziki pozostały aż do 1821 r. w dobrach dojlidzkich Radziwiłłów. Świadczy o tym „Plan rewersalny folwarku i wsi Janowicz oraz lasu w udzielnym obrębie Uroczyko Widziki zowiący się w obwodzie i powiecie białostockim sytuowanych stosownie do prawa wieczyście przedażnego przez Generalną Prokuratorię Dóbr Massy Radziwiłłowskiey WWMM Traczewskim po ograniczeniu i okopcowaniu przeze mnie podpisanego w roku 1820 sporządzony". Jednak nie Traczewscy stali się właścicielami Janowicz i Widzik, bo na tej samej mapie znajduje się informacja i podpis Aleksandra Daneyki, że to on nabył własność 3 VII 1821 r.[712]

W 1886 r. majątek Janowicze, folwarki Zatopolany i Widziki należały do Michała Karpowicza[713].

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego (z lat 1883-1915) rejestrujące

[708] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 456.
[709] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr R 134-2, s. 121.
[710] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 12, s. 478-490.
[711] AA Białystok, Inwentarz imienia Dojlid 1629 r., k. 9-10.
[712] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr r. 422-26.
[713] P. Dikov

akty obrotu ziemią w Widzikach podają, że właścicielem był Wacław Apolinary Dziubiński mieszkaniec Warszawy[714]

W latach 1932-1934 r. została dokonana parcelacja majątku Stefanpol--Widziki[715]. Ale jeszcze w 1934 r. Widziki własność Wacława Apolinarego Dziubińskiego była wystawiona na licytację, ze względu na ciążące na majątku długi[716].

31 VII 1935 r. Wacław Dziubiński i Stefan Talarowski (VII 1898-20 X 1963) podpisali umowę przedwstępną kupna-sprzedaży majątku Widziki.

W 1940 r. sowieci aresztowali Stefana Talarowskiego i osadzili w więzieniu przy ul. Kopernika. Później więziony był w Grodnie i w syberyjskim łagrze. Wraz z Armią Andresa udał się na Zachód.

Widziki stanowiące własność Talarowskiego, obejmujące 102 ha 2 X 1944 zostały objęte reformą rolną[717].

ZABŁUDOWSKA 1512 – 1944

Przypuszczalnie Puszczę Błudów otrzymał Chodko Juriewicz około 1466 r. z nadania Kazimierza Jagiellończyka jako nagrodę za udział w wojnie trzynastoletniej z Krzyżakami. Brak jednak źródeł dokumentujących darowiznę królewską. Pewne za to jest, że obszar ten należał do syna Chodki – Iwana Chodkiewicza, wojewody kijowskiego, bowiem z kolei jego syn Aleksander Chodkiewicz, nazywał puszczę swą *ojcowizną*.[718] W płonącym Kijowie spaliło się najwidoczniej archiwum rodowe Chodkiewiczów i dlatego nie dysponowali później jakimikolwiek dokumentami nadawczymi (również na puszczę nad Supraślą). Data wzięcia do niewoli Iwana Chodkiewicza była więc terminem, przed którym ród Chodkiewiczów uzyskał nadanie puszczy Błudów nad Supraślą.

Iwan Chodkiewicz od 1470 r. sprawował urząd marszałka hospodarskiego, od 1480 wojewody kijowskiego. 1 X 1482 r. Kijów został zdobyty, złupiony i spalony. Iwan Chodkiewicz, wraz z żoną Agnieszką z książąt Bielskich i dziećmi - synem Aleksandrem i córką Agrafeną po zdobyciu Kijowa przez Tatarów zostali wzięci w jasyr. Iwan zmarł w niewoli w 1484 r., a wdowa wraz z dziećmi przy pomocy króla Kazimierza Jagiellończyka wydostała się z więzienia w Ordzie, z niewoli cara perekopskiego Mengli-Gireja.[719] W jednym z dokumentów czytamy: *v tot čas, kak otec jego p. Ivan byl voevodoju w Kijove, z božogo dopuščenija prišolši Mindi Girey car perekopskij, zamku Kievskogo dobyl, i otca ego*

[714] AP Białystok, SNG, nr 110 k. 267-272.

[715] AAN, f. 160, op. 1, nr 748.

[716] AAN Wilno, f. 1207, op. 1, nr 144.

[717] AP Białystok,

[718] Dokumenty nadawcze na puszczę Błudów zapewne przepadły, gdy Iwan Chodkiewicz dostał się do niewoli tatarskiej. Zob.: J. Wiśniewski, Początki Białegostoku, s. 21.

[719] J. Jasnowski, *Chodkiewicz Iwan, Polski Słownik Biograficzny* (dalej PSB), t. 3, Kraków 1937, s. 361; *Prawa i przywileje...,* nr 3, s. 47; J. Maroszek, *Kalendarium klasztoru Ojców Bazylianów w Supraślu – czasy Aleksandra Chodkiewicza*, "Białostocczyzna" 1994, nr 34, s. 3.

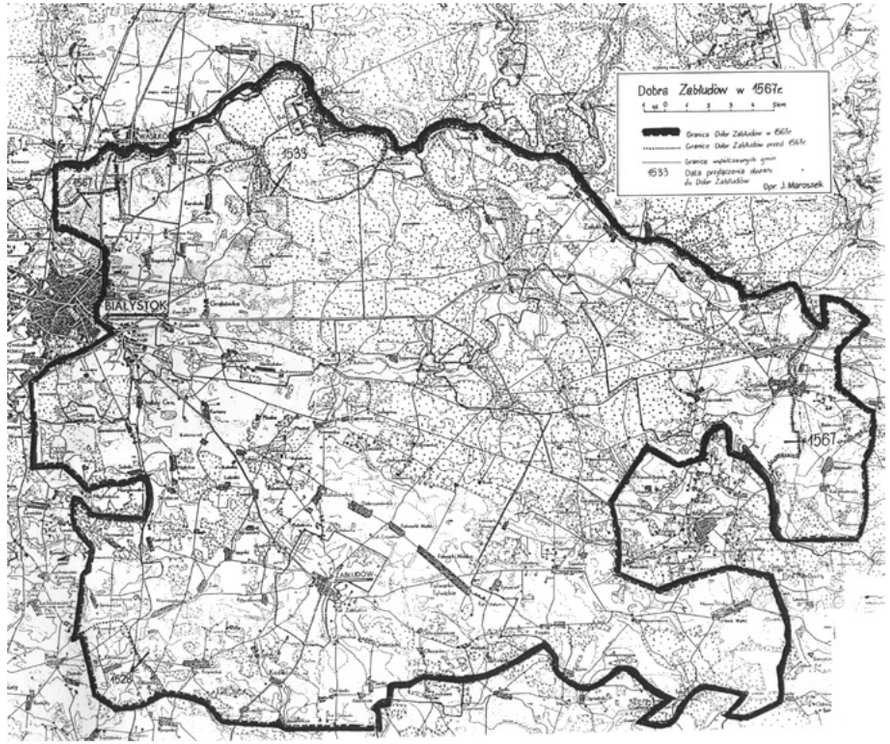

Il. 50. Nr 46. Dobra Zabłudów w 1567 r. Skala oryginału 1:10 tys. Oprac. Józef Maroszek.

i matku pospol i z nimi det´mi ich, polonom do Ordu zavel, tak že otec ego v Order vmer, a on dej i z matkoju svoeju kolko let tam v poganstve posle otca svoego byvši, na velkom okupe z Ordy vyšol.[720]

Powracającemu z niewoli tatarskiej Aleksandrowi Chodkiewiczowi towarzyszyli bojarzy. Taką tradycją pochodzenia z Kijowszczyzny legitymowali się później bojarzy włości zabłudowskiej Sobolewscy, którzy w falsyfikacie swego nadania, rzekomo z 1 I 1480 r., w rzeczywistości sfabrykowanym około 1664 r., zapisali: *s predkov svoich lineju uroženja svoego veduči z zemli voievodstva kievskoho, a dlja ustavičnych nepokoev v zešneie pan´stvo Velikoe Knjazstvo Litovskoe uneslisja na meškane, a v zdešnom povete horodenskom imenja sobe nabyvšy dobre.*[721] Tradycja wywodzenia się z Kijowszczyzny znana jest i z innych wsi bojarskich tych dóbr: Krynickich[722] i Bobrowej.[723] Przybyła też niewątpliwie

[720] *Prawa i przywileje...*, nr 3, s. 45.

[721] AGAD Warszawa, Zb. dok. perg., nr 7360.

[722] Tradycję kijowską ze wsi Krynickich utrwalił Stanisław Dakowicz, Dworzanie kryniccy i ich potomkowie, t. 1, s. 7 (maszyniopis w kolekcji Józefy Godlewskiej Zabłudów).

[723] Tę tradycję przekazywał Tomasz Pankiewicz z Gdańska. Zob.: Prawa i przywileje..., nr 1, s. 36.

grupa mnichów, która osiadła wpierw w Gródku przy zamku Supraśl, a później w 1500 r. w Supraślu.[724]

Wśród panów litewskich, oskarżonych o oligarchiczne zamiary zmonopolizowania władzy w WKL, a nawet o zamach stanu stanu, w tym Aleksandra Chodkiewicza, król Zygmunt I uwięził w 1509 r.[725] Chodkiewiczowski zamek Supraśl w Gródku, puszczę Błudów, rozciągającą się aż po rzekę Supraśl, podporządkowano zamkom Bielsk i Suraż pozostającym w rękach królowej Heleny.[726] W obszarze tym znajdowały się późniejsze Janowicze i Hermanówka.

Aleksander Chodkiewicz usiłował wrócić do swej własności. Na jego prośbę 16 III 1512 r. król Zygmunt I zwrócił mu 22 służby w powiatach bielskim i suraskim (choć żyła jeszcze wdowa po Aleksandrze Jagiellończyku Helena). Byli to:

Iwanec Miłoszewicz, z braćmi, nad rzeką Hoźną (Hoźna),
Sak, z bratem, nad rzeką Małynką (Małynka),
Hrymoch, młynarz małyński (Małynka),
Onac, młynarz, nad rzeką Nosaczówką (?) (Łowszanką?),
Iwaniec, mielnik nad rzeką Czarną (Miniewicze),
Ihnat i Konon Pustochwałowie, młynarze, nad rzeką Milatyną (później Zabłudów),
Zan Kozłowicz, z braćmi (Koźliki),
Bartko (późniejsze Pasynki),
Truchon i Roc,
Mikłasz z bratem,
Narsko z bratem,
Zańko,
Żuk z braćmi Wierzch Turośni (Żuki),
Wierzch Niewodnicy (Skrybicze),
Narsko Solanik (Solniki koło Miniewicz),
Iwan Chwenec (Janowicze),
Protas (Protasy),
Tiutko,
Martyn Repnikowicz (Rzepniki),
Jurko,
Mikołaj na Turośni (Nowosady),
Michno Kudriawyi (Kudrycze),

Zwraca uwagę fakt, że funkcjonowało w tym czasie aż 5 młynów, nie tylko zbożowych, ale pewnie garbuzów – mielących korę dębową, do garbowania

[724] Modest (Strelbickij), *Suprasl´skij blagoveščenskij monastyr´*, [w:] "Vestnik Zapadnoj Rossii" 1865/1866, ks. 7 i 8; N. Dalmatov, op. cit., s. 6.
[725] J. Jasnowski, *Chodkiewicz Aleksander, PSB*, t. 3, s. 354.
[726] CAH Mińsk, f. 1716, op. 1, nr 1, k. 251-253.

skór, pozyskiwaną w trakcie trzebieży dąbrowy puszczańskiej[727]. Istnienie młynów zachęcało do osadnictwa i było miarą jego zaawansowania.

Kiedy 3 IV 1525 r. król ponowił i potwierdził Aleksandrowi Chodkiewiczowi zwrot ziem, wyliczał 22 służby wymienił w powiecie bielskim: Żuki, Kudrawyi, Borowicze, Truchonowicze, Spasynkow Bartosz (Pasynki), Narko Dojlid z bratem (późniejsze Solniki koło Miniewicz), Esimutowicza, Netuppleniki, Paszkowskii, Koźliki, Zaniewicze, Pustochwały (późniejszy Zabłudów), Ilkowszczyzna, Minko mielnik z Minom, Wasil (którego osadził gajewnik na Hwozdnicy, czyli późniejsza Hoźna), a w powiecie suraskim: Hołyi (Halickie), Hormany (Hermanówka), Michnowicze (Kudrycze), Janowicze, Mateyiki (później część Krynickich), Wikowidy (?), Hanewicze (?), Podkrynickie (Krynickie)[728]

Aleksander Chodkiewicz usiłował prowadzić gospodarkę w puszczy Błudów i jej trzebież. Przed 1522 r. zlecił on Iwanowi Sieheniewiczowi, wójtowi bielskiemu produkcję smoły przez 2 lata. Ale już w pierwszym roku realizacji umowy starosta bielski Mikołaj Radziwiłł przysłał swego namiestnika, Iwachnę Kurzenieckiego, a ten nakazał poczynienie szkód w piecach smolnych. Sieheniewicz poniósł starty na 200 kop gr litewskich. Chodkiewicz odwołał się do króla za pośrednictwem biskupa wileńskiego Jana z Książąt Litewskich, Jana Janowicza Zabrzezińskiego, marszałka ziemskiego, wojewody nowogrodzkiego i Olbrachta Gasztołda, wojewody wileńskiego. Władca zebrał informacje, że piece smolne były usytuowane za granicą wielkoksiążęcej włości bielskiej, nie

Il. 51. Janowicze Kolonia. Aleja dojazdowa do dworu.
Fot. Piotr Mastalerz, 1988.Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

[727] AGAD Warszawa, Metryka Litewska, nr 193, s. 653, nr 195, s. 796-797;
[728] AGAD Wartszawa, Metryka Litewska, nr 197, s. 395-399; *Prawa i przywileje miasta i dóbr Zabłudów*, nr 5, s. 53.

blisko niej, ale we własnej puszczy Aleksandra Chodkiewicza. W 1522 r. Mikołaj Radziwiłł zmarł. Zygmunt I pisał 19 VII i 3 IX 1524 r. do Olbrachta Gasztołda, posesora zastawnego starostw bielskiego i suraskiego, aby pozostawił w spokoju Aleksandra Chodkiewicza i szukał winnych, z czyjego rozkazania były poczynione te krzywdy producentowi smoły[729]. 21 XI-14 XII 1524 r. król słał listy Mikołaja, biskupa żmudzkiego i Stanisława Radziwiłłów, braci „niedzielnych", spadkobierców Mikołaja, wojewody wileńskiego i nakazał, aby wynagrodzili Sieheniewicza za poniesione szkody. Niech postawią na sejm w Brześciu przed sąd władcy Iwachnę (Kurzenieckiego), a jeśli by ten nie zechciał stanąć, mają powiadomić wielkiego księcia.[730]

Przed 1562 r. zwracała uwagę osada ziemianina chodkiewiczowskiego Chwiedora, położona nad strumieniem Gniła, w miejscu dzisiejszej wsi Klewinowo Nowe. Ów Chwiedor był bojarem Grzegorza Chodkiewicza, kasztelana trockiego. W związku z prowadzoną pomiarą włóczną kwestionowano granice trzymanego gruntu przez Chwiedora gruntu[731]. Później o bojarzynie i jego osadzie nie słyszymy..

Il. 19. Nr 48. Pieczęć hrabstwa zabłudowskiego
APar. Juchnowiec, Korespondencja metryczna.

W latach 1808-1813 właścicielem Hrabstwa Zabłudowskiego był Dominik Radziwiłł (1786-1813). Ożenił się z Izabelą z hrabiów II˚ Demblińska, której 3 I 1807 r. uczynił zapis posagowy na kluczu zabłudowskim, ale po roku pożycia rozwiódł się. Izabela powtórnie wyszła za mąż za Demblińskiego. Sprawa sądowa o zapis małżeński z 1807 r. zapisu ciągnęła się jeszcze w 1836 r.[732].

Manifest cara z 12 XII 1812 r., wyznaczający dwumiesięczny termin powrotu do kraju żołnierzy napoleońskich, wymieniał własności Dominika Radziwiłła położone w obwodzie białostockim – miasto Zabłudów, z folwarkami Zabłudów, Hieronimowo, Tylwica Topolany, Małynka, Ostrówki, Dobrzyniówka, Rafałówka, Kamionka, Borowiki, Kucharówka, Skrybicze, Romanówka, Janowicze, Dojlidy, Sobolewo, Waliły, Mieleszki „i różne uroczyska do Zabłudowia należące"[733]. Dominik Radziwiłł nie wrócił do kraju i zginął 11 XI 1813.

Konsekwentnie w latach 20. XIX w. rozprzedawano włość: Janowicze i Widziki, wpierw Traczewskim, a w 1823 r. gen. Aleksandrowi Daneyko.

JANOWICZE

Folwark w Janowiczach założono w oddali od innych siedzib, na wzgórzu sąsiadującym od południa z bagienną doliną rzeczki Turośń.

16 III 1512 r. król Zygmunt I polecił zwrócić Aleksandrowi Chodkiewiczowi jego ojcowiznę, m. in. osadę Iwana Chweneca. W opisie przeprowadzonego rozgraniczenia, które król zatwierdził 3 IV 1525 r. wspomniano Janowicze, które zaliczono do włości chodkiewiczowskiej[734]. Odtąd Janowicze aż do 1832 r. wchodziły w skład dóbr zabłudowskich do 1599 r. należących do Chodkiewiczów, a w latach 1599-1823 do Radziwiłłów, stanowiąc jeden z folwarków. W XVII w. wchodził on w skład klucza karakulsko-sobolewskiego i pełnił funkcje użytkowe. Nadano mu jednak klarowny barokowy układ przestrzenny, składający się z obszernego, otoczonego budynkami dziedzińca, opadającego do rzeki ogrodu, stawów wykopanych nad rzeką i alei dojazdowej, biegnącej do zabudowań od połódniowego-wschodu (z Sobolewa) po grobli między stawami i po granicy ogrodu. Rozpoznanie w rozplanowaniu i zabudowie folwarku umożliwia *„Opisanie budynków folwarku janowickiego z 30 VII 1696 r."*[735]

W 2 poł. XVII i XVIII w. folwark był stale zastawiany, w 1674 trzymał go w zastawie Aleksander Rayski[736]. W 1696 r. folwark Janowicze „za wolą i podpisem JW JM pana wojewody wileńskiego", czyli jeszcze Janusza Radziwiłła trzymał kalwin Tobiasz na Małuszu Pękalski (ok. 1638-1700), łowczy wileński. Powodem jego posesji był dług w wysokości 3288 zł, jaki właściciele włości zabłudowskiej zalegali Pękalskiemu[737]. Zamieszkiwał wraz żoną Anną Teofilą nie w Janowiczach, a w Rafałówce.

W 1784 r. Janowicze znajdowały się w *„posesji zastawnej JM pana Paszkowskiego"*, zapewne Kazimierza[738]. 10 VI 1787 r. Karol Stanisław Radziwiłł właściciel Hrabstwa, Zabłudowskiego zezwolił Hieronimowi Borzęckiemu szambelanowi JKM na wykup zastawu z rąk Andrzeja Souveplana folwarków

[729] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr.6 (1494-1506). Užrašymų Knyga 6*, parengė A. Baliulis, Vilnius 2007, nr 454, s. 192-193.

[730] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr.6 (1494-1506). Užrašymų Knyga 6*, parengė A. Baliulis, Vilnius 2007, nr 665, s. 276.

[731] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 469-470.

[732] *Sprawa WJP. Mikołaja Malinowskiego...*

[733] BU Warszawa, sygn. 144807 – *Imienny rejestr obywatelów obwodu białostockiego wybyłych za granicę i na naznaczony dwuchmiesięczny termin nie zwróciwszy się do Państwa Rosyjskiej Imperii, których majątki znajdujące się w tutejszym obwodzie, wskutek Najwyższego Manifestu 12 Decembra 1812 r. podpadają konfiskacji na konto skarbu, a niektóre po różnym okolicznościam powinny być pod zaprzeczeniem" (druk); J. Maroszek, Konfiskaty mienia mieszkańców Białostocczyzny po wojnie z Rosją 1812 r.*, [w:] „Rubieże. Pismo Poświęcone Historii, Tradycji i Kulturze Polskiej", Białystok, nr 1, 1992.

[734] *Prawa i przywileje...*, nr 3-5, s. 45-58; J. Maroszek, *Rewelacyjne odkrycie...*, s. 5-30.

[735] CAH Mińsk, f. 694, op. 2, nr 2639, k. 6.

[736] AGAD Warszawa, Arch. Radziwiłłów, dz. XXV, nr 2104, s. 60; T. Wasilewski, *Białystok w XVI-XVII w.*, s. 115.

[737] APar. Juchnowiec, Wizyta 1828, k. 7v.

[738] *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego...*, [w:] „Studia Podlaskie", t. 1, s. 194, 204.,

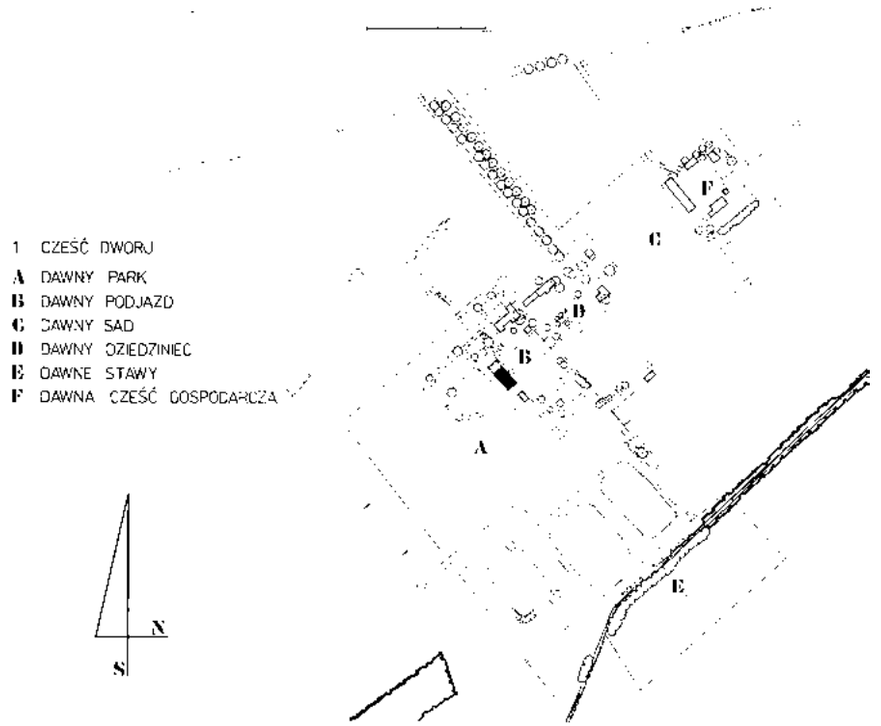

Il. 52. Nr 47. Janowicze Kolonia. Plan założenia dworsko-ogrodowego, stan z 1988 r.
Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, Iwona Wildner, 1988.
Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

Janowicze i Dobrzyniówka[739].W 1794 r. jako właścicieli odnotowano ponownie Radziwiłłów[740].

W 1820 r. Prokuratoria Dóbr Masy Radziwiłłowskiej sprzedała Janowicze Traczewskim,[741] po których przejął ten folwark gen. Aleksander Daneyko (*1786, wzm. 1828-1846 r.) pochodzący z parafii szereszewskiej i jego zaślubiona 6 VII 1819 r. żona Aniela ze Smoleńskich, pochodząca z dworu w Mieleszkach.[742]

Kolejno Janowicze przeszły na własność Wincentego Łowickiego (*1802, wzm. 1853-1856)[743], a później Bolesława Rusieckiego.

W latach 1876-1886 r. majątek Janowicze wraz z folwarkami Wi-

[739] CAH Mińsk, f. 1755, op. 1, nr 81, k. 72.

[740] AP Białystok, Kamera, nr 2410; *Tabela dymów rolniczych w powiecie grodzieńskim... 1794...*, opr. J. Urwanowicz, A. Woltanowski, [w:] „Studia Podlaskie", t. 1, Białystok 1990, s. 246.

[741] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr r. 422-26: *Plan rewersalny Folwarku i wsi Janowicz oraz lasu w udzielnym obrębie Widziki zowiący się w obwodzie białostockim sytuowanych... w roku 1820 sporządzony...*

[742] APar. Zabłudów, Śluby 1785-1824, k. 122.

[743] APar Juchnowiec Kościelny, Spisy parafian i księgi metrykalne.

Il. 53. Janowicze Kolonia. Część dawnego dworu z XIX w. (dziś nie istnieje) należącego do Michała Karpowicza (1828-1893).
Fot. Piotr Mastalerz, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

dziki i Zatopolany liczył ok. 385 ha i był własnością Michała Karpowicza (1828-1893).[744].Córka Michała i Bronisławy Karpowiczów – Stefania Karpowiczówna, urodzona w Wilnie, wychowana została w Janowiczach

Po usamodzielnieniu się dóbr siedzibę przekomponowano, dając jej bardziej reprezentacyjny i ozdobny charakter. Wzniesiono murowany dwór w południowo zachodniej części dziedzińca, równolegle do starej alei dojazdowej. Na dziedzińcu urządzono kolisty podjazd, otoczony ozdobnymi nasadzeniami. Na zachód od dworu, alei i starego ogrodu założono park krajobrazowy z kolistym lub eliptycznym gazonem. W sąsiedztwie dworu, z grupami drzew i krzewów otaczającymi wnętrze zamknięte od północy szpalerami. Niewielką powierzchnię parku rekompensowały widoki, z dworu przez park na pola i dolinę rzeki. Od południa kompozycję parku zamykał jeden z 2 starych stawów oraz staw nowy, wykopany w jednej linii ze starymi. Za stawami płynęła rzeka, otoczona kępami olsz i wierzb.[745]

Wytknięto nową drogę dojazdową, wiodącą z dziedzińca z północnego wschodu, do drogi pocztowej z Białegostoku do Bielska Podlaskiego. Później jednak zamknięto ten dojazd nową (ulokowaną ok. 100 m od starego dziedzińca) częścią gospodarczą. Pomiędzy nią a dziedzińcem założono sad. Funkcje reprezentacyjnej alei dojazdowej przejęła teraz droga prowadząca od północne-

[744] A. Dikov, *Spisok zemlevladenii...;* Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych ziem zamieszkałych przez Polaków (dalej SG), t. 15, cz. 1, s. 637; S. Dworakowski, *Dziedziczka*, „Kurier Poranny" 11-14 XI 1993, s. 8.

[745] *Topografičeskaja karta Grodnenskoj gubernii,* b. m. 1856. Ispravl. po rekognoscirovke 1865 i 1866 gg. Skala 1:126 000.

go zachodu i obsadzona lipami, a odchodząca od drogi łączącej trakt pocztowy z wsią Janowicze i Juchnowcem. Lipami obsadzono też drogę do Juchnowca, ale tylko od strony północnej, by nie zasłaniał widoku na dwór i park. Zabudowania, skupione wokół dziedzińca i nowej części gospodarczej, ogrodzono parkanem o murowanych fundamentach i słupach. Na przełomie XIX i XX w., dodano do układu wykopany za rzeką duży staw rybny, dobrze widoczny z dworu i parku.

Po śmierci Michała Karpowicza majątek dziedziczyły jego 2 córki – Jadwiga-Felicja i Stefania (11 I 1878-7 I 1974). 2 IX 1900 r. podzieliły ojcowiznę. Jadwiga-Felicja, w 1901 r. po wyjściu za mąż za Władysława Romualda Czarkowskiego (1873-po 1901) osiadła w Janowiczach na stałe. Czarkowscy dosadzili tu tylko drzew i krzewów, nie zmieniając zasadniczo ukształtowanej już kompozycji.

W 1910 r. wdowa po Michale Karpowiczu – Bronisława z Jasiewiczów († I 1912) i jej córka Stefania Karpowiczówna sprzedały swoją część Janowicz (ponad połowę majątku), nabywając inny, ok. 400 ha majątek Krzyżewo koło Sokół, gdzie założyły słynną Szkołę Rolniczą. Część Jadwigi Felicji z Karpowiczów Czarkowskiej (ok. 200 ha) nabył 8 XI 1911 r. Andrzej Szyszkowski (po nim przejął tę część Bogdan Szyszkowski, wzm w 1928 r.). W 1928 r. jego własność obejmowała 184 ha ziemi[746] .

Po I wojnie światowej Janowicze odziedziczyła córka Czarkowskich - Michałowska, a po niej majętność tę przejął dr Dobrowolski. Nikt z nich tu nie mieszkał, a zarządem dóbr zajmował się Maurycy Kucewicz, który z rozporządzenia właścicieli przygotował Janowicze do parcelacji usuwając drzewa parkowe i rozbierając większość budynków.

Parcelacji dokonano w l. 1937-1938. Rozprzedano wtedy grunty i siedlisko dworskie chłopom. Dwór, wraz z terenem o pow. o 1 ha, zatrzymał Maurycy Kucewicz do 1946 r., kiedy to odsprzedał je Franciszkowi Żyłce. Budynek dworu, zrujnowany podczas działań wojennych, został do tego czasu częściowo rozebrany.[747]

Po parcelacji uległy też zniszczeniu resztki kompozycji parku i ogrodów użytkowych. Dziś teren ten zajmują liczne budynki 2 zagród chłopskich, pole, łąki i pastwiska. O minionej świetności świadczyły do niedawna tylko: przebudowana część dworu[748], pozostałości alei lipowej, pojedyncze stare drzewa w otoczeniu zabudowań, resztki krzewów w północnej części dawnego parku, fragmenty skarp i przekopane na nowo stawy. Po 2000 r. zachowana połowa zabytkowego dworu została rozebrana, a w jego miejsce wstawiono nowe budynki mieszkalny i gospodarcze.

Starodrzew, pochodzący z nasadzeń dokonanych w 2. poł. XIX w. i na pocz. XX w. składał się w 1988 r. z lip, klonów, kasztanowców, wierzb, brzóz

[746] AP Białystok, SNG, nr 5422, 8862; Księga adresowa... 1930, s. 128.

[747] Relacje ustne Czesławy Korytkowskiej i Franciszka Żyłko z Janowicz, gm Juchnowiec.

[748] SOZ Białystok, Fototeka, nr M/60?5313?1-2.

i grochodrzewów. Spośród krzewów przetrwała część lilaków, śnieguliczek, jaśminowców i leszczyn. Występowały tu 23 gatunki drzew i krzewów, lecz większość roślinności to młode nasadzenia lub samosiewy.

Skupiona na szczycie wzgórza stara i młoda roślinność oraz wiodąca na wzgórze aleja powodują, że wyróżnia się ono w krajobrazie, jednak dewastacja siedliska i drzewostanu oraz nowe zabudowania sprawiają, że funkcje estetyczne obiektu są niewielkie[749].

HERMANÓWKA

Ogród powstał w 2. poł. XVII w. na miejscu wcześniejszej siedziby dworskiej, a w 1. poł. XVIII w. został przebudowany w duchu barokowym. Regularna, barokowa kompozycja z szachownicowym, tarasowym ogrodem (w tym sześciokwaterowym ogrodem włoskim). Kompozycję usytuowano w krajobrazowo ciekawym terenie. Zajęła stok wzgórza, dość silnie opadającego do doliny Turośnianki, położony w sąsiedztwie lasu „Paszewa". Strumień oddzielał siedzibę dworską od wsi Hermanówka.

16 III 1512 r. król Zygmunt I polecił zwrócić Aleksandrowi Chodkiewiczowi jego ojcowiznę. W opisie przeprowadzonego rozgraniczenia, które król zatwierdził 3 IV 1525 r. wspomniano w powiecie suraskim *Hermanowiczów ludzi pana Aleksandrowych - Hermanów*, których zaliczono do włości chodkiewiczowskiej[750]. Odtąd stale Hermanówka, aż do 1832 r. wchodziła w skład dóbr zabłudowskich (do 1599 r. należących do Chodkiewiczów, a w l. 1599-1832 Radziwiłłów), stanowiąc jeden z folwarków.[751] W końcu XV i w XVI w. ziemie te więc stanowiły własność bojarów Hermanowskich, sług Chodkiewiczów z Zabłudowa.[752] Śladem tego jest usytuowanie wsi w bezpośrednim sąsiedztwie siedziby dworskiej, gdzie ulicówka wiejska przecinała układ założenia dworskiego. Na płd. od gościńca Juchnowiec-Zabłudów zorganizowano ogród kwaterowy o przeznaczeniu użytkowym. .

Folwark drogą zastawu znalazł się w rękach Aleksandra Rajskiego (wzm. 1674), wreszcie Teodora Tokarzewskiego, podczaszego słonimskiego i Antoniego z Tokar Tokarzewskiego (wzm. 1696 i 1707). Zastawnicy doprowadzili Hermanówkę do ruiny. W 1707 r. pisano: „*które budynki, że są przez kilkanaście lat wielce zrujnowane, zgniłe*". Po 1707 r. dokonano generalnego remontu budynków i przebudowy układu ogrodu.[753]

W l. 1784-1794 Hermanówka znajdowała się w rękach Dionizego Lewi-

[749] E. Bończak-Kucharczyk, Z. Piłaszewicz, *Janowicze Górka. Dokumentacja ewidencyjna parku*, Białystok 1978.

[750] *Prawa i przywileje...,* nr 3-5, s. 45-58; J. Maroszek, *Rewelacyjne odkrycie...*, s. 5-30.

[751] AGAD Warszawa, Arch. Radz., dz. XXV, nr 1143, 1144, 2104, 2716.

[752] J. Wiśniewski, *Zarys dziejów osadnictwa wiejskiego we wschodniej części województwa* białostockiego do poł. XVIII w., [w:] „Navukovy zbornik", Białystok 1964, s. 11.

[753] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr r. 420-23: *Plan folwarków Hermanówki i Skrybicz z przynależnościami oraz folwarku Białegostoczku (1820 r. ?)*. Por. też AGAD Warszawa, Zb. kart., nr r. 422-26.

ckiego (1749-1821) chorążyca bracławskiego, właściciela sąsiedniej Juchnowszczyzny[754]. 7 II 1794 r. ponowiono akt zastawu folwarku Hermanówka[755].

Zachował się opis kompozycji z 1818 r. Od wsi oddzielała założenie „rzeczka mała, czyli struga, z błot w obrębie folwarku Hermanówka formująca się... Sadzawki dwie przy folwarku - z strony w wsi Hermanówka - po obu stronach drogi, niewielkiej obszerności, zarosłe krzakami młodej olszyny. Jedna z tych, mniej zarosła, zarybiona karasiem". Droga wkraczała „bramą na dziedzińcu gontami pokrytą", gdzie na podwórzu „studnia z sochą żurawiem i kluczem". Przy południowej pierzei dziedzińca stał dwór - „budynek mieszkalny z drzewa kostkowego stawiony w roku 1750... Z frontu budynku przed oknami ogródków małych 2 sztachetkami ogrodzono". W sąsiedztwie dworu znajdowały się: ogród „mały włoski", „ogród fruktowy za budynkiem mieszkalnym obszerności do dwóch morgów [ponad 1 ha- J.M.] podzielony na 6 kwater małych, nasadzonych w części agrestem, porzeczkami i malinami, w których zasiano warzywa. W nim znajdują się drzewa jako to: gruszek starych rodzajnych sztuk numero 3, ditto szczepów rozsadzonych 25, jabłoni szczepów rozsadzonych 6, trześnia 1, wisien 12. W końcu ogrodu altana mała wirginią osadzona... w ogrodzie warzywnym., przy sadzawce, za budynkiem mieszkalnym (chmielnik) długi łokci 25, szeroki łokci 5, zasadzony chmielem... Około całego zabudowania i ogrodów ekonomicznych płoty z żerdzi należycie powygradzane". Autor opisu zwrócił przy tym uwagę na wartości krajobrazowe „Folwark Hermanówka w pozycji pięknej, małym włoskim ozdobiony ogrodem". Poza nasadzeniami użytkowymi istnieć musiała roślinność ozdobna, sadzona po granicach kompozycji i przy drogach dojazdowych.

Po 1832 r., a przed 1861 r. Hermanówka odpadła od dóbr dojlidzko-zabłudowskich. W 1861 r. była we władaniu płk. Juliana Rummla i jego żony Zofii z Łyszczyńskich (z Markowszczyzny). W 1873 r. Zofia Rummelów Łyszczyńska z Markowszczyzny wraz z rodzeństwem Melanią, Gustawem, Władysławem, Franciszkiem i Wiktorem Rummlami sprzedała majętność radcy stanu Aleksemu Dornowi. Usamodzielnienie się dóbr Hermanówka spowodowało, że założenie zyskało bardziej ozdobny charakter. Nie zmieniono zasadniczego układu ogrodu i zabudowań, lecz w miejsce krzewiastych nasadzeń na granicach kwater wprowadzono szpalery drzew, a w kwaterze sąsiadującej z wnętrzem, w którym usytuowany był stary dwór, wykopano niewielką sadzawkę. Zachował się inwentarz majątku Hermanówka z 19 X 1853.[756]

Aleksy Dorn w testamencie zapisał Hermanówkę żonie Oldze, która objęła dobra po jego śmierci w 1898 r. W 1899 r. sprzedała je kapitanowi Bazylemu Szczegliacielowi. Szczegliaciel († w 1901 r.) wprowadził tu nowe inwestycje (m. in. w 1900 r. wzniósł murowaną oborę). Po nim właścicielką została wdowa Barbara Szczegliaciel, a ponownego zamążpójścia Sztaselberg. W 1908 r. sprzedała ona Hermanówkę Jerzemu Tymofiejewiczowi Warun Sekret. Ten natychmiast (w 1908 r.) zostawił majętność wdowie po generał majorze Natalii Drużynin. Nieustabilizowana sytuacja własnościowa sprawiła, że nie następował rozwój kompozycji. Stale trwała rozprzedaż gruntów.[757]

W trakcie I wojny światowej właściciele wyjechali w głąb Rosji, skąd już nie wrócili. W toku działań wojennych zniszczeniu uległa zabudowa folwarku i stary dwór. Ponowna odbudowa gospodarstwa dworskiego w okresie międzywojennym następowała powoli. Hermanówka należała wówczas do niejakiego Sznajdera.

W 1944 r. majątek rozparcelowano, chłopi rozebrali zabudowania, a w obrębie założenia zlokalizowano kilka zagród.[758] Po II wojnie doszło do gwałtownego wyniszczenia nie tylko zabudowy, ale również kwaterowego ogrodu. Pozostały po nim ślady podziałów części terenów na kwatery, wyznaczone przez drogi, skarpy tarasów i nasadzenia lub samosiewy z przełomu XIX/XX stulecia. Zachowała się sadzawka ogrodowa i jeden ze stawów przy drodze wiejskiej. Obecny starodrzew składa się z kilku gatunków drzew, przy czym najliczniej występują dęby, brzozy i świerki. Jest on mało widoczny, gdyż zasłaniają go z trzech stron lasy i wieś. Z terenu założenia roztacza się rozległy widok na łąki i pola oraz na położoną na południowy-zachód od Hermanówki siedzibę dworską w Juchnowszczyźnie.[759]

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Hermanówce:

Andrzejewski Wincenty, s. Adama, chłop, Hermanówka wieś, nr 90 k. 202-212
Arcisz Antoni s. Jana, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207, nr 90 k. 202-212
Arcisz Józef s. Michała, chłop, Hermanówka wieś, nr 118 k. 281-287, nr 123 k. 215-221
Arcisz Kazimierz, s. Michała, chłop Hermanówka wieś, nr 118 k. 281-287, nr 123 k. 215-221
Arcisz Michał, s. Michała, chłop Hermanówka wieś, nr 118 k. 281-287, nr 123 k. 215-221
Bućko Antoni, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Bućko Józef, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Bućko Michał, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Bućko Paweł, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Bućko Piotr, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Ciereszko Jan, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Ciereszko Józef, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Dakowicz Andrzej, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Gaiński Mikołaj, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Girej Józef Michał, chłop, Hermanówka wieś, nr 126 k. 467-476
Gryniewski Marcin, s. Pawła, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207, nr 126 k. 467-476

754 AN Kijów, nr 6007, k. 69-79;*Opisy parafii.... 1784*, [w:] „Studia Podlaskie", t. 1, s. 194-204; APar. Juchnowiec, Wizyta 1828, k. 7 i 31 i księgi metrykalne.

755 CAH Mińsk, f. 1755, op. 1, nr 79, k. 234.

756 CAH Mińsk, f. 1, op. 27, nr 1520.

757 AP Białystok, SNG, nr 4095, 5273, 6816, 6817, 6488.

758 AP Białystok, WUZ Białystok, nr 35, k. 6.

759 E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, *Hermanówka. Dokumentacja ewidencyjna założenia dworsko-ogrodowego*, Białystok 1985, (maszynopis SOZ Białystok).

Gryniewski Wiktor Michał, chłop Hermanówka wieś, nr 118 k. 281-287
Kajewski Jan, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Kajewski Józef, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Krasowski Wincenty, s. Karola, mieszczanin, Hermanówka wieś, nr 107 k. 97-107
Ładny Józef, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Ostaszewski Wawrzyniec, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Rogowski Michał chłop Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Rogowski Piotr chłop Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Waluk Paweł chłop Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Wesołowski Józef chłop Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Wesołowski Michał chłop Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Dorn Aleksy, radca stanu Hermanówka, majątek, nr 67 k. 67-70, nr 76 k. 63-74, 193-207, nr 82 k. 152-155
Dorn Olga, wdowa po radcy stanu, Hermanówka majątek, nr 82 k. 152-155, nr 84 k. 88-89, nr 88 k. 241-248
Drużynin Natalia, c. Mikołaja, wdowa po gen. mjr, Hermanówka majątek, nr 103 k. 362-368
Łyszczyńska Zofia ż. Stanisława, Hermanówka majątek, nr 67 k. 67-70, nr 76 k. 70-71
Łyszczyński Stanisław, gen. mjr, Markowszczyzna majątek, nr 79 k. 172-173
Łyszczyński Witold, s. Stanisława, gen. mjr, Markowszczyzna majątek, nr 79 k. 170-175
Łyszczyński Witold, s. Witolda, szlachcic Markowszczyzna majątek, nr 103 k. 369-383, nr 108 k. 326-378, nr 116 k. 212-221
Rummel Franciszek, s. Juliana, Hermanówka majątek, nr 67 k. 67-70, nr 76 k. 70-71
Rummel Gustaw, s. Juliana, Hermanówka majątek, nr 67 k. 67-70, nr 76 k. 70-71
Rummel Julian, inż. kpt., Hermanówka majątek, nr 67 k. 67-70, nr 76 k. 70-71
Rummel Melania, c. Juliana, Hermanówka majątek, nr 67 k. 67-70, nr 76 k. 70-71
Rummel Wiktoria, c. Juliana, Hermanówka majątek, nr 67 k. 67-70, nr 76 k. 70-71
Rummel Władysław, s. Juliana, Hermanówka majątek, nr 67 k. 67-70, nr 76 k. 70-71
Sankowska Zofia wdowa po Julianie Rummlu, Hermanówka majątek, nr 67 k. 67-70
Szczegliaciel Bazyli, s. Michała, kpt dymisjonowany, Hermanówka majątek, nr 84 k. 88-89
Sztapelberg Barbara c. Tymoteusza, ż. rotm., Hermanówka majątek, nr 88 k. 241-248, nr 100 k. 430-447, nr 103 k. 355-360
Warun Sekret Jerzy s. Tymoteusza, starszyna wojskowy dymisjonowany, Hermanówka majątek, nr 103 k. 355-360, 362-368, nr 104, k. 493-499, 503.

WÓLKA ZABŁUDOWSKA

W 1809 r. w Wólce Zabłudowskiej, należącej do folwarku Hermanówka znajdowało się 6 zagród: Jana Wesołowskiego, Antoniego Bartoszewicza, Jana Siwickiego, Marcina Bartoszewicza, Wojciecha Baranowskiego, Pawła Bartoszewicza. We wsi trzymał szyn Dan Abramowicz.[760]

[760] BU Wilno, f . 4, nr 36349 (A 850), *Ludność Hrabstwa Zabłudów 1809*,

LEWICKA 1542 – 1944

NIEWODNICA LEWICKICH

Maciej Lewicki (1540-przed 1562)

Siedziba dworska w Lewickich, zwana dawniej jako Niewodnica Lewickich, powstała na zakończeniu ulicówki wiejskiej, w terenie płaskim, na płd. brzegu rzeki Niewodnicy. Od wsi oddzielał ją gościniec z Juchnowca do Białegostoku, a przedłużenie drogi wiejskiej stanowiło główną oś komunikacyjną.

W 1540 i 1544 r. Maciej Lewicki, późniejszy podsędek i sędzia bielski, tytułował się *dziedzicem na Niewodnicy*.[761] Nazwisko rodowe Macieja na trwałe związało się z tą miejscowością. Maciej, który przez wiele lat prócz funkcji sędziego ziemi bielskiej, był namiestnikiem zamku w Bielsku wszedł w posiadanie dawnego nadania dla Jundziłłowiczów – Kożan, położonych niedaleko nad Narwią. Pewnie był bliskim krewnym Jana Lewickiego, opata czerwińskiego (1536-1547), dyplomaty i sekretarza królowej Bony.[762] Maciej Lewicki sędzia ziemi bielskiej zmarł po 2 V 1558[763], a przed 1563 r.

Inny dokument dotyczący Niewodnicy Lewickich wystawił król Zygmunt I w Krakowie 1 XII 1542 r. Zawierał on rozgraniczenie dóbr królewskich Pomygacze, Monki (Mionki), Kowale, z dobrami Niewodnica pana Lewickiego, Bronczany Andrzeja Falkowicza, starosty drohickiego, trybuna bielskiego z Mikołajem Koryckim, sędzią bielskim, a także Andrzejem Burzynskim, locum tenestem.[764] W 1558 r. król oddał obrub Mionki Stanisławowi Włoszkowi z Juchnowca.[765]

W 1569 r. przysięgę na wierność Koronie Polskiej złożył niejaki Andrzej Lewicki, pewnie ojciec lub brat zmarłego sędziego oraz Rafael i Piotr synowie zmarłego Macieja, pewnie z pierwszego małżeństwa.[766]

O karierze Macieja Lewickiego zadecydował też w dużym stopniu ożenek z Anną Porycką ze Zbaraża. Zapisał jej oprawę na połowie wszystkich swoich dóbr – Kożan, Złotnik, Niewodnicy (Lewickich) i Dolistowa. Pisała: „sławnej pamięci nieboszczyk zeszły ur. Maciej Lewicki sędzia ziemski bielski, małżonek mój, umiłowawszy mię w stanie małżeńskim, baczeniem, a miłością prawdziwą, z sądzenia i woli bożej i przejrzenia jego świętego względem też wzięcia i wniesienia posagu ze strony mojej na imieniu jego i służb prawdziwych moich ku niemu jako małżonkowi czynionych, której szczerości, a miłości doświadczywszy małżeńskiej, rozumiejąc to o mnie, iżem ja też takiż wzgląd mieć miała naprzeciwko spólnem dziatkom swem, z tem małżonkiem swem zrodzonemi".

[761] I. Kapica Milewski, *Herbarz,* Kraków 1870, s. 238-239.
[762] BN Warszawa, BOZ nr 96, s. 92-93.
[763] AWAK, t. 14.
[764] AP Kraków, ZZG, nr 53.
[765] AWAK, t. 14, s. 46 i 58.
[766] *Akta unji Polski z Litwą*, s. 259.

Ta niezwykle energiczna kobieta po owdowieniu jeszcze do końca XVI w. zarządzała podlaską schedą Lewickich. W wawelskim archiwum Chodkiewiczów przechowywany jest list Anny z Porycka, datowany właśnie *ex Niewodnicza* 24 VI 1561 r.

Maciej Lewicki, sędzia bielski i Anna ze Zbaraża Porycka mieli wspólne dzieci: Macieja, Jana, Zofię, Helenę Pęską i Katarzynę Wężową. Połowę dóbr, na których był zapis posagowy Poryckiej, księżniczka w 1582 r. obdarowała jednego ze swych synów – Macieja Maciejewicza. Zastrzegła *„wszakże używanie dożywotnie sobie zostawuję na imionach Niewodnickiem, Złotnickiem i Dolistowskim [[...]. A jeśliby żeby z dopuszczenia bożego Pan Bóg śmierć na mnie dopuścił [...], po śmierci mojej ci synowie moi Mathiasz i Jan Lewiczczy spólnie, równie, tak i imieniem leżącym jako ruchomym dzielić się mają"*. Dobra Niewodnica Lewickich w 1581 r.: Niewodnica Lewickie, Kożany, Złotniki i Dolistowo obejmowały aż 66 włók osiadłych, uprawianych przez chłopów poddanych, 2 młyny, pola folwarczne uprawiało 22 „ogrodników".[767]

Jan (I) Maciejewicz Lewicki, (†1629)

Maciej, cześnik, i Jan, podstoli podlaski, Lewiccy 18 VII 1604 r. dokonali dział dóbr ojczystych. Starszy Maciej wziął Kożany, Zajączki i Ogrodniki Kożańskie, a młodszy Jan Niewodnicę Lewickich z przyległościami – Ogrodniki [Kojrany], Wólkę, Boguszki, Bronczany, Bojary Lubieńskie [Lubiejki?][768].

Jana Lewickiego, syna sędziego, odnajdujemy na liście świadków aktu uposażającego plebana w Niewodnicy Kościelnej z 1596 r., a wystawcy dokumentu, Andrzej i Elżbieta z Karpiów Koryccy (właściciele Markowszczyzny i Niewodnicy Koryckiej), nazywali braci, synów sędziego, Jana i Macieja Lewickich swymi przyjaciółmi i krewnymi[769]. Jana wspominają też inne źródła z 1573 r., 1608 i 6 XI 1617 r.[770]

Jan był dobroczyńcą Kościoła katolickiego. 28 VI 1625 r. zapisał ks. Jakubowi Grudowskiemu nowemu proboszczowi w Białymstoku dla rozwoju nabożeństwa 1 tys. zł pol. na wszystkich swych dobrach[771]. 28 VI 1625 r. Jan Lewicki, podstoli bielski, dziedzic na Niewodnicy Bronczanach (†1629), mąż Elżbiety

[767] A. Jabłonowski, *Podlasie,* t. 1, s. 114.

[768] Akt oblatowano w Aktach Ziemskich Suraskich 18 I 1605 r. – APar. Juchnowiec, *Wypis wywodu familii urodzonych Lewickich,* 10 IX 1817; CAH Petersburg, f. 1343, op. 24, nr 1160, k. 7-7v.

[769] *Kościół Katolicki na Podlasiu.... Niewodnica*, z. 1.

[770] APar. Juchnowiec, Wizyta 27 XII 1828.

[771] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 32, s. 536-542; Ofiarowana kwota napływała do białostockiej świątyni bardzo długo. 15 VI 1823 r. *„z eksdywizji koplańskiej suma funduszowa po Lewickich została przeniesiona do Magistratury Powszechnej Opieki"* i wynosiła wówczas 225 rubli srebrem.

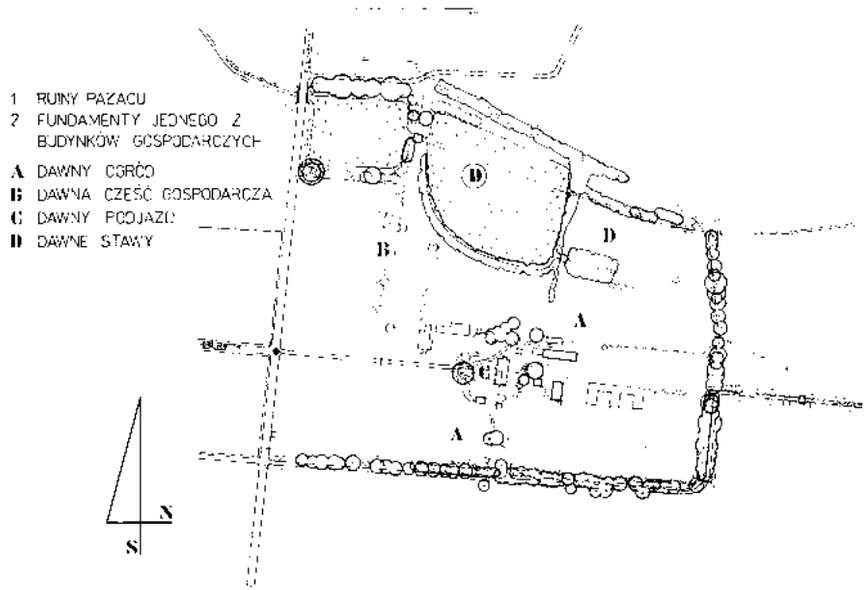

Il. 54. Lewickie. Plan założenia dworsko-ogrodowego Niewodnia Lewickich, stan z 1988r. Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

Włoszkówny (†przed 1633), dał na budowę kościoła białostockiego 1 tys. zł pol. do rąk ks. Jakuba Grudowskiego, proboszcza białostockiego[772].

Jan Lewicki, podstoli podlaski, 7 VI 1629 sporządził testament[773]. Wkrótce zmarł. Już 15 VIII 1629 r. w Malborku król Zygmunt III mianował podstolim podlaskim na miejsce po Janie Lewickim, Jana Karpa, syna Józefa i Elżbiety z Kurzenieckich, dzierżawcę dóbr Juchnowiec Dolny.

Jan (II) Lewicki, s. Jana Maciejewicza (†po 1641)

Synem Jana Maciejewicza był Jan, wzmianowany w 1641 r., na którego dwór znajdujący się w Niewodnicy dokonał zajazdu Sławogórski z Juchnowca.

Lewicki Stanisław (I), podkomorzy podlaski, s. Macieja Maciejewicza (†1669)

Drugim synem Macieja Maciejewicza Lewickiego był Stanisław, któremu 9 I 1631 r. Zygmunt III nadał urząd podczaszego podlaskiego, wakujący po śmierci Jakuba Iwanowskiego[774]. Był też dworzaninem królewskim, elektorem

[772] 15 VIII 1629 r. Zygmunt III król polski mianował Jana Karpa podstolim podlaskim po śmierci Jana Lewickiego.

[773] AGAD Warszawa, Księgi ziemskie suraskie, nr 3, k. 257; *Urzędnicy podlascy XIV-XVIII wieku. Spisy*, opr. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, nr 1280, s. 144.

[774] CAH Sztokholm, RA Enskilda, nr 8636, k. 88-88 v; *Urzędnicy podlascy, nr 1260,* s. 142.

królów Władysława IV (27 IX-13 XI 1632) i w 1648 r. Jana Kazimierza. Ożenił się pewnie w 1631 r., bo 4 IV tego roku uczynił zapis dóbr Niewodnica Lewickich swej żonie Zofii z Karniewa[775]. 21 X 1648 r. awansował na urząd podkomorzego bielskiego[776].

Stanisław Lewicki (I), podczaszy podlaski nabył w 1641 r. od swego brata jezuity Jana Ignacego dobra Kożany, scalając je ponownie z Niewodnicą Lewickich.[777] 20 XI 1641 r. uczynił zapis funduszowy dla plebanów juchnowieckich dziesięciny zbożowej z czterech folwarków: Niewodnicy Lewickich, Kożan, Minkowszczyzny (Złotnik) i Romejk oraz z wsi kmiecych z włóki uprawianej przez poddanych po 10 gr. pol., zobowiązał plebanów do jednej mszy św. czytanej w każdym tygodniu. W ten sposób dobra jego oderwane zostały od rzymskokatolickiej parafii suraskiej, a przyłączone do juchnowieckiej. Stanisław (I) Lewicki w 1652 r. tytułował się dziedzicem na Niewodnicy i Kożanach[778]. Zmarł 20 IV 1669 r.[779]

Stanisław (I) Lewicki miał synów: Stefana, od 1648 r. podczaszego podlaskiego (†przed 28 I 1656), Krzysztofa, od 15 III 1654 podstolego podlaskiego (†9 II 1658), Stanisława (II), od 19 VII 1655 podstolego podlaskiego (†przed 29 I 1677), Samuela Aleksandra, od 1682 stolnika bielskiego (†15 I 1657) oraz córkę zamężną za Brzozowskim.

Właścicielką Niewodnicy Lewickich w 1673 była wdowa po Stanisławie (I) Lewickim, Zofia z Karniewa, podkomorzyna ziemi bielskiej, I° voto Lewicka, II° voto Młodzianowska. W Niewodnicy Lewickich Zofia mieszkała wraz ze swym synem Janem Lewickim (właścicielem Rumejk i Boguszków Bojarów)[780]. Zmarła 3 III 1673 r.[781]

W 1676 r. dobra Niewodnica Lewickich obejmowały: wsie: Lewickie („Niewodnicę") – 47, Bronczany („Braycany") – 18, Rumejki („Romieyki"), Boguszki („Bohuski") – 15, Kojrany – („Koierany") – 15 osób.

Lewicki Samuel Aleksander, s. Stanisława (I), stolnik bielski (†1687)

Kolejnym właścicielem majętności Niewodnica Lewickich stał się Samuel Aleksander Lewicki, stolnik bielski. 20 III 1671 r. wnosił skargę w konsystorzu wileńskim przeciw plebanowi juchnowieckiemu. Spośród różnych krzywd, których doświadczał wymienił i tę, że ks. Orzeszko obowiązany był mocą zapisu dokonanego przez ojca Samuela - Stanisława Lewickiego (I) do cotygodniowej mszy świętej za jego duszę, czego jednak nie czynił. Wojna, która rozgorzała między Lewickimi a ks. Orzeszko, dotyczyła problemów gospodarczych, ale

[775] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 16, s. 238.
[776] *Urzędnicy podlascy, nr 1260*, s. 142-143.
[777] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 1, k. 213v
[778] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 38, k.
[779] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 19, s. 153.
[780] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV.1099, s. 789; APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap. – „Spisanie pogłównego" 3 III 1673 r.
[781] MN Kraków, Bib. Czart., nr 1099, s. 789.

również prestiżowych. Skarżył się dziedzic w Konsystorzu, że „poddanych moich własnych sine scitu mea sobie przywłaszcza [...] publice przy ludziach w kościele, ledwie od mszy odszedszy słowami nieprzystojnymi skonfundował. Toż spotkało matkę moją, panią podkomorzynę ziemi bielskiej, że mnie samemu powiedział, grożąc się czeladzi mojej, kijami pozabijać i mówiąc: „Ciebie samego każę zabić". Zaczym ja nie mogę być bezpieczen zdrowia mojego, gdyż zawsze z krócicami gotowemi na zabicie moje chodzi. Do kościoła nas nie puszcza i spowiedzi nie każe słuchać i wyklina prawem niepokonanych."

Samuel Aleksander Lewicki (†1687) miał za żonę Joannę Zwierzównę, podczaszankę ziemi bielskiej, która przeżyła męża, a ostatnią o niej wzmiankę w archiwum kościoła juchnowieckiego odnajdujemy pod datą 16 III 1689 r., gdy występowała w asyście jednego z orszaków chrzestnych[782]. Dziećmi Samuela Lewickiego i Joanny byli: Stanisław (*w 1681 r., pewnie zmarł jako dziecko), Antonina Paszkowska († po 1737) i Anna Sarnacka († po 1714).

Później w dworze w Lewickich zamieszkiwała Antonina Zofia Lewicka żona Szymona Stanisława Gąsowskiego, regenta kancelarii grodzkiej brańskiej. Tam w 1696 r. urodziła się ich córka, Zuzanna Kunegunda Gąsowska.

Jednocześnie Niewodnica Lewickie przechodzi w ręce stryjecznego rodzeństwa Antoniny po Stanisławie Lewickim.

W tymże samym dworze w Niewodnicy Lewickich rodzą się dzieci Anny z Lewickich (córki Samuela Aleksandra, podstolego ziemi bielskiej i Joanny Zwierzówny) oraz Łukasza Sarnackiego, podczaszego mielnickiego († 21 VII 1710). Początkowo zamieszkiwali oni we dworze w pobliskich Romejkach, ale w 1696 i 1697 r. właśnie w Lewickich rodzą się Joanna Konstancja Sarnacka i Michał Sarnacki.

Później Lewickimi władał rodzony brat Anny Aleksandry z Lewickich Sarnackiej, Stefan podstoli ziemi bielskiej. W l. 1731-1742 Lewickie były własnością Stefana Lewickiego, podstolego ziemi bielskiej, który był synem Stanisława (II) Lewickiego i Konstancji z domu Wilczewskiej.

19 VIII 1731 r. i 18 XII 1740 r. dziedzicem dóbr Niewodnica Lewickie nazywany był Stefan Lewicki. Ten ożeniony był z Katarzyną[783].

Przed 1732 r. Niewodnica Lewickie zmieniła właścicieli, przeszła w ręce Anieli z Gąsowskich, żony Piotra Orsettego, w latach 1722-1732 łowczego ziemi bielskiej.

Orsettowie, znakomitą szlachecką rodziną podlaską, w której rękach pozostawały dobra: Śliwno, Kowalewszczyzna, Waniewo, Bokiny oraz Kruszewo. Włosi z pochodzenia, przybyli na Podlasie w 2 poł. XVII w. Biorąc w zastaw bogate starostwo knyszyńskie, skoligacili się z miejscowymi posesjonatami ziemskimi. Szczególnie wiele uczynili dla ozdobienia swych siedzib dworskich. Przy każdej z nich urządzali stawy, sadzawki i kanały. Piękne kompozycje wodne

[782] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV.1099, s. 789
[783] APar. Juchnowiec, Chrzty 1687-1769, k. 258v.

dotrwały do naszych czasów i jeszcze dziś podziwiać możemy ich relikty. Może wówczas w Lewickich przebudowano na rzeczce Niewodnicy stary system stawów, czyniąc z nich obszerne partery wodne. Orsettowie jako właściciele dworu w Lewickich wzmiankowani byli w 1784 r.[784]

Później, w wyniku działu dóbr pomiędzy spadkobiercami Anieli z Gąsowskich, żony Piotra Orsettego (ich dziećmi byli: Maciej, Wilhelm, Piotr, Władysław i Szymon), Lewickimi zaczął władać wnuk Piotra i Anieli ożeniony z Joanną Markowską – Franciszek Orsetty, szambelan JKM (†1821).

Niejasne są przemiany własnościowe rodziny Orsettych. 12 V 1748 r. w kościele juchnowieckim ochrzczono Monikę, córkę Władysława Orsettego, łowczego ziemi bielskiej, i Salomei Głębockiej[785].

12 V 1762 r. w kościele juchnowieckim wdowiec Władysław Orsetty, łowczy ziemi łomżyńskiej, ożenił się ponownie, tym razem z Anną z Sarnackich I° voto Wyszyńską. Tytułowano go wówczas porucznikiem gwardii księcia kurlandzkiego Karola Krystiana[786].

9 IV 1781 r. Anna z Sarnackich, wdowa po Władysławie Orsettym, poruczniku wojsk koronnych, matka synów Jana, Józefa, Wilhelma, Dominika i Franciszka Ignacego oraz córek Marianny i Marcjanny z Orsettych Żółtowskiej, uczyniła zapis na rzecz kościoła w Niewodnicy. 10 V 1786 r. spadkobiercy dokonali podziału majątku. Franciszek Ignacy Orsetty, szambelan JKM otrzymał Juchnowiec i Wólkę Juchnowiecką, jednak jeszcze 13 V 1800 r. w dworze Lewickie zmarła jego córka Ludwika, choć on sam mieszkał w Kruszewie, w parafii Sokoły[787]

W 1812 r. we dworze w Lewickich zamieszkiwała już Zuzanna z Drewnowskich Grądzka (od 1815 r. wdowa po Wiktorze, później konsekwentnie określana jako właścicielka Lewickich)[788].

Wiktor Grądzki pochodził ze szlachty osiadłej na Podlasiu. W lipcu 1812 r. wskazany był przez cesarza Napoleona na członka białostockiej Izby Administracyjnej, ale został przez cofające się wojska rosyjskie zmuszony wraz z prezydentem trybunału białostockiego, Michałem Daszkiewiczem udać się do Rosji, skąd powrócił do Białegostoku 20 I 1813 r.[789] Zmarł śmiercią samobójczą (z nieznanych powodów) w Klukowie w 1815 r.

W 1836 r. córka Grądzkich Zofia (1813-po 1836) poślubiła Tadeusza Nowickiego z dworu Starzynki w parafii Mosty nad Niemnem (1804-1852) i wniosła mu w posagu Lewickie.[790] Tadeusz Nowicki († 1 VI 1880 r.) był jedynym

[784] *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784*, opr. W. Wernerowa, [w:] „Studia Podlaskie", t. 1, Białystok 1990, s. 148-150.
[785] APar. Juchnowiec, Chrzty 1747-1786, s. 8.
[786] APar. Juchnowiec, Śluby 1714-1769, s. 82.
[787] APar. Juchnowiec, Zgony 1797-1809.
[788] AA Białystok, A-99, s. 3,6; APar. Juchnowiec, Wizyta 1828, k. 7-16.
[789] PSB, 1959-1960, t. 8, s. 562.
[790] AP Białystok, KAL OB., nr 1, k. 746.

synem Michała i Antoniny Nowickich[791]. Odnajdujemy metrykę zgonu 28 XII 1876 r. w Lewickich Katarzyny Nowickiej (1801-1876), zapewne siostry Tadeusza.[792]

Po śmierci Tadeusza Nowickiego (jego okazały grobowiec do dziś stoi na cmentarzu juchnowieckim) w Lewickich zamieszkał jego brat – Michał Nowicki (ok. 1816-1882), tajny radca i kawaler orderów, z żoną Adolfiną, córką Romualda Andrzejkowicza (ok. 1819-1896).

Ślub 6 I 1844 r. Józefa Sakowicza z Kożan z Wiktorią Grądzką z dworu Niewodnica Lewickich, zapoczątkował koligacje „pomiędzy Kożanami a Niewodnicą Lewickich".

Zamieszkiwał w Niewodnicy Lewickich brat Tadeusza, Michał (ok. 1816-1882), tajny radca i kawaler orderów z żoną Adolfiną, córką Romualda Andrzejkowicza (1819-1896)[793].

20 II 1882 r. zmarł „na serce" tajny radca i kawaler orderów, Michał Nowicki, syn Stanisława, liczący 76 lat i pozostawił po sobie wdowę Adolfinę córkę Romualda Andrzejkowicza. Pogrzeb odprawił ks. Wilhelm Szwarc, dziekan białostocki[794]. Jeszcze wcześniej 1 VI 1880 r. zmarł na gruźlicę w Warszawie, zamieszkały w tutejszej parafii św. Antoniego (pochowany 6 VI na cmentarzu juchnowieckim) jego syn Tadeusz, liczący lat 28. Michał i jego syn Tadeusz pochowali zostali w grobowcu rodzinnym istniejącym do dziś.

To właśnie Michał Nowicki wzniósł na osi ulicówki wiejskiej, pośrodku założenia dworskiego, na sztucznie usypanym tarasie nowy, klasycystyczny pałac, ustawiony frontem w kierunku wsi. Przebudowano wówczas ogrody, likwidując podziały kwaterowe i podkreślając główną oś kompozycji. Z dwóch stron ogrody otoczono wąskimi kanałami, z trzeciej strony zamykał je system wcześniej wykopanych przez Orsettych stawów. Przed elewacją główną pałacu urządzono na tarasie kolisty podjazd. Wzdłuż granic ogrodu, podkreślonych szpalerami i alejami oraz stawów przeprowadzono drogi spacerowe. Zabudowania gospodarcze zgrupowano w sąsiedztwie stawów, na północny zachód od pałacu i podjazdu.

Majętność Lewickie, jak i inne okoliczne dobra wskutek antypolskiej polityki władz carskich zostały sprzedane. Prawo nabywania własności ziemskiej mieli jedynie prawosławni. W ten sposób dwór, który od kilkuset lat był centrum kultury polskiej, przeszedł w ręce rosyjskie. Właścicielem Lewickich stał się zdymisjonowany mjr Antoni Jakimowicz (wzm. w 1897 r.).[795] W 1903 r. majątek zakupiła Aleksandra Szwajko-Szwajkowska, która w l. 1907-1908 roz-

[791] Dla niego zbudowano grobowiec na cmentarzu w Juchnowcu, z napisem: „GRÓB Rodziny NOWICKICH".
[792] AA Białystok, Dekanat Białystok 1876, s. 936.
[793] AA Białystok, Dekanat Białystok 1896. – Zgony w Lewickich 11 VII 1896
[794] APar. Juchnowiec, Zgony 1896, k. 77.
[795] CAH Wilno, f. 542, op. 1, nr 1015; A. Dikov, *Spisok zemlevladenii...*, s. 77.

przedała część gruntów łącznie z założeniem dworsko-ogrodowym. Nabywcą było towarzystwo włościańskie.[796]

W 1911 r. zdewastowaną siedzibę zakupił Paweł Brysz. Z budynków pozostał w niej tylko pałac, murowana oficyna, obora i chlewik. Nowy właściciel przystosował zabudowania do potrzeb urządzonego tu pensjonatu dla letników. Ogrody i tereny po folwarku uporządkowano i zamieniono na pole orne i warzywniki. Roślinność ozdobną utrzymano tylko w sąsiedztwie pałacu, wokół stawów i wzdłuż granic dawnej kompozycji.[797]

W czasie II wojny światowej pałac został zdewastowany i znacznie uszkodzony pociskami artyleryjskimi. Po wojnie, dopóki nie zawaliły się dachy i stropy, użytkowała go Gromadzka Rada Narodowa. W 1961 r. siostra Pawła Brysza Stefania Ławranim sprzedała ruiny pałacu i teren ogrodu Józefowi Leluszowi, który do śmierci (w l. 80-tych) użytkował ocalałe skrzydło pałacowe. W l. 70-tych część dawnego ogrodu zakupiła rodzina Puchalskich, która ulokowała tam gospodarstwo ogrodnicze z kompleksem szklarni i dom mieszkalny. Usunięto pozostałość sadów dworskich i zachowane wewnątrz ogrodu ślady kompozycji ozdobnej. Do dziś z dawnego stylowego ogrodu przetrwały tylko: taras z ruinami pałacu i śladami podjazdu, droga do podjazdu, 2 stawy, rowy w miejscu kanałów otaczających ogród, grupy krzewów i kilku drzew w sąsiedztwie ruin pałacu oraz mocno przerzedzone szpalery starych drzew przy granicach założenia. Ruiny pałacu w Lewickich przyciągają wzrok każdego podróżującego z Białegostoku szosą juchnowiecką. Monumentalny portyk prześwituje wraz z resztą murów tej niegdyś pięknej, klasycystycznej budowli.[798]

Dwór objęto ochroną już w 1956 r. (nr rej.: 56(62) z 27.07. 1956), a park w 1977 r. (nr rej.: 393 z 25.02. 1977).

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Lewickich:

Baszun Filip, s. Jana, chłop, Niewodnica Lewickie majątek, nr 104 k. 328-354
Brysz Paweł, s. Wasyla, chłop, Niewodnica Lewickie majątek, nr 113 k. 156-160
Chwiedoruk Sawa, s. Grzegorza, chłop, Niewodnica Lewickie majątek, nr 104 k. 328-354, 113, k. 156-160
Gierasimczuk Fiodor, s. Stefana, chłop, Niewodnica Lewickie wieś, nr 113 k. 156-160
Gierasimiuk Fiodor, s. Stefana, chłop, Niewodnica Lewickie majątek, nr 104 k. 328-354.

MAŃKOWIZNA

Odrębny dział własnościowy majętności Niewodnica Lewickie zwany Mańkowizna powstał na w końcu XVII w. (gdy doszło do oddzielenia Rumejk

[796] AP Białystok, SNG, nr 7785 i 15975.
[797] NID Warszawa, Teki Glinki, nr 96, s. 45, nr 291, s. 35-36.
[798] E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, *Lewickie. Dokumentacja ewidencyjna założenia dworsko-ogrodowego*, Białystok 1985, (maszynopis SOZ Białystok); J. Maroszek, Lewickie, „Rubieże", 1992, nr 2-3, s. 107-111.

i wsi Kojrany). Mańkowizna pozostała we władaniu dziedziców z Niewodnicy Lewickich.

Na gruntach Mańkowizny posadowiono w 1873 r. stację „Lewickie", której nazwa przywołuje ówczesną sytuację własnościową, nie nadano stacji – jak należałoby się spodziewać z bliskości – nazwy „Juchnowiec", lub gdyby stacja mieściła się na gruntach Kojran – „Rumejki". W 1886 r. nazwana została „zaściankiem" majątku ziemskiego Niewodnica Lewickie, należącego wówczas do spadkobierców zmarłego w 1882 r. Michała Nowickiego.

W 1984 r. miejscowości Mańkowizna i Kojrany połączono w jedną jednostkę osadniczą i nazwano ją Stacja PKP Lewickie.

RUMEJKI

„Ziemia Romejka" wzmiankowana była 10 V 1525 r.[799]

Od 1547 r. Romejki należały do dóbr juchnowieckich Włoszków. 12 października 1547 r. Stanisław Zachariaszewicz Włoszek, właściciel dóbr Dworzec Juchnowski, dając dokument uposażeniowy kościoła juchnowieckiego nadał 1 włókę gruntu (wraz z poddanymi) we wsi Romejki, oraz tamże inny półwłóczek, na którym mieszkali z kolei ogrodnicy dworscy. Ponadto kmiecie ze wsi Romejki, należący do Dworca Juchnowskiego, tak jak inni – ze Starej Wsi (Juchnowiec Dolny), Wólki (Juchnowiecka), Ogrodnik (Ogrodniczki) i Mazur obowiązani byli dawać z każdej włóki tytułem dziesięciny 12 gr lit.[800]

Wobec faktu, że źródła od 1641 r. konsekwentnie informują, że Rumejki należały nie do dóbr juchnowieckich, a nie do majątku Niewodnica Nargilewska, wnosić możemy, że dokument Włoszka z 1547 r. odnosił się do Juchnowszczyzny, której zresztą nazwa nawiązuje do dawnej sytuacji własnościowej. Były więc dwie osady o nazwie Rumejki.

W 1673 r. i 1676 r. jeden dział dóbr Niewodnica Lewickich trzymał Samuel Aleksander Lewicki (†1687).[801] W 1676 r. w jego skład wchodziły Romejki, Bohuszki, Kojrany i Bronczany (Brączany), choć sam mieszkał ze swą rodziną we dworze matki w Niewodnicy Lewickich.

Żoną Samuela Aleksandra Lewickiego była podczaszanka bielska Joanna Zwierzówna, którą poślubił przed 1673 r. (†po 16 III 1689 r.). Miał z nią potomstwo: Stanisława, ochrzczonego 6 VII 1681 r., i Antoninę Zofię Oborską. Ta ostatnia poślubiła wpierw Szymona Stanisława Gąsowskiego, regenta kancelarii brańskiej (przed 1696 r. do 1706 r.), a później Kazimierza Paszkowskiego (1686-27 III 1747 r.) dziedzica w Szczytach Dzięciołowie. Jedyna córka Paszkowskich,

[799] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522-1529). Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis Vilnius 2001, nr 470, s. 375-376.
[800] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap.; Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych. Juchnowiec, oprac. J. Maroszek, W. F. Wilczewski, Białystok 1996, (maszynopis w posiadaniu autora). Tekst w tłumaczeniu Moniki Misiewicz-Gilewskiej.
[801] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap. – „Spisanie pogłównego" 3 V 1673 r.

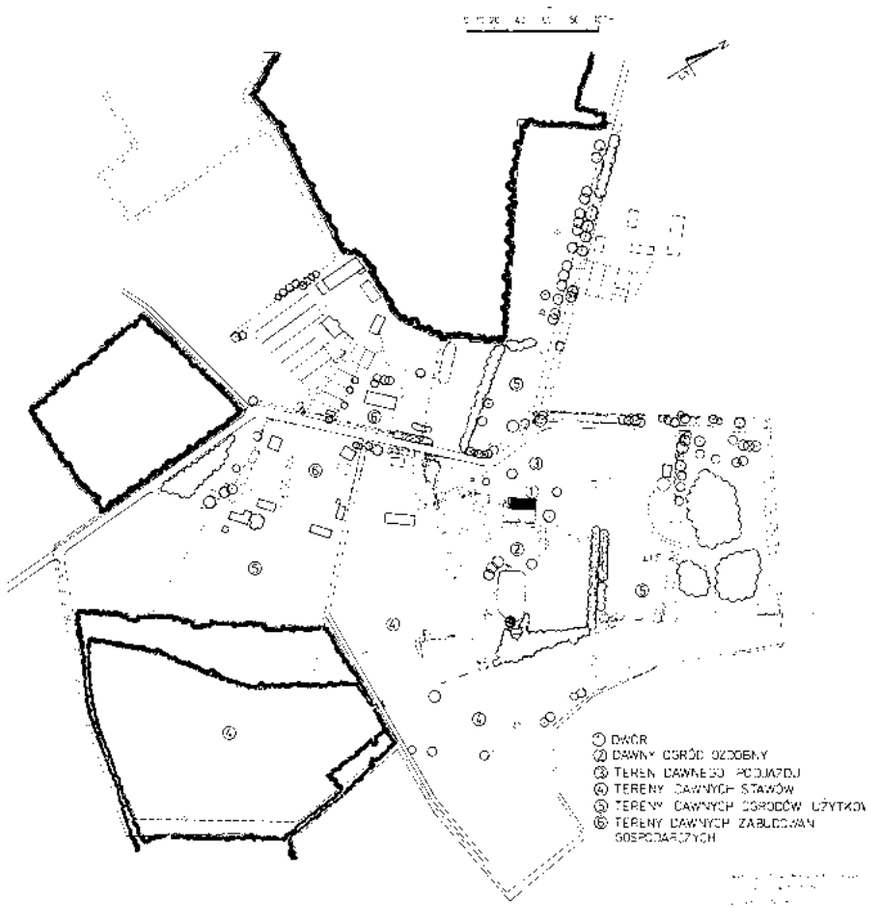

Il. 55. Rumejki. Plan założenia dworsko-ogrodowego Juchnowszczyzna, stan z 1982 r. Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, 1982. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku

Zuzanna Kunegunda, urodziła się w dworze Niewodnica Lewickich, ochrzczona 4 III 1696 r.

1 XI 1746 r. w metrykach kościoła w Choroszczy odnotowano zgon Stanisława Gąsowskiego, liczącego lat 80, którego pochowano w kościele juchnowieckim[802].

Ciekawy dokument związany z Samuelem Aleksandrem Lewickim, zachował się w archiwum parafialnym w Juchnowcu. Dotyczył niesnasek, jakie zaistniały pomiędzy nim a ówczesnym plebanem juchnowieckim ks. Wojciechem Orzeszko: W akta Konsystorza Wileńskiego wpisano protest Samuela Aleksandra: „Ja, Samuel Aleksander Lewicki, protestuję się z wielkim żalem moim przeciwko JM księdzu Wojciechowi Ludwikowi Orzeszce, plebanowi

[802] APar Choroszcz, Zgony.

juchnowieckiemu, o to iż on legacjom antecesorów moich, tj. godnej pamięci pana Jana Lewickiego, podstolego podlaskiego [† 1629], a stryja mego, za którego dusze dwie mają być odprawowane msze święte na każdy tydzień i drugiej legacji rodzica mego pana Stanisława Lewickiego [† 1669], podkomorzego ziemie bielskiej, za którego także duszę, co tydzień przez rok powinna się ex obligatione odprawować jedna msza święta – nie dosyć czyni. Lubo go, z tych fundacji dochodzi roczna kwota, co się z kwitów JM pokazać zawsze może. Od administracji sakramentów świętych, pogrzebów i szlubów wielkie depaktacje przez JM dzieją się, bo od pogrzebu od poddanych moich, gdy ciało pogrzebie 5 zł bierze, od szlubów kilka zł. Nie respektując na to, że przodkowie moi tym umysłem dziesięcinę fundowali, aby księża plebani mając w sprawie swojej do sustentacjej kapłańskiej od poddanych nie wyciągali przy szlubach i pogrzebach nad słuszność. Grunty tenże ksiądz pleban od kilkuset lat mnie należyte, jak same pokazują granice, gwałtem poodbierał, szkody tam mnie samemu jako im, poddanym moim w włókach, borach, lasach od objęcia plebanii juchnowieckiej nieznośne, co rok czyni, a sprawiedliwości nie mogę się doprosić, przez co już połowa chłopów porozchodziła się dla wielkiego uciemiężenia poddanych moich. Każe im contemptum mnie samego znieważać, bić i w kunę niesprawiedliwie osadzać. Owo zgoła cokolwiek może, tak mnie samemu, jako poddanym moim wyrządzać. To wszystko czyni na contempt i obelgę moją. Poddanych moich własnych, sine scitu meo, sobie przywłaszcza, jako temi czasami niedawno uczynił, upraszając mnie o sprawiedliwość. Publice przy ludziach w kościele, ledwie mszy św. odszedszy słowami nieprzystojnymi skonfudował. Toż potkało matkę moją, panią podkomorzynę ziemie bielskiej, że mnie samemu powiedział grożąc się czeladzi mojej kijmi pozabijać i mówiąc: <<Ciebie samego każę zabić!>> Zaczym ja nie mogę być bezpieczen zdrowia mojego, gdyż zawsze krócicami gotowemi na zabicie moje chodzi. Do kościoła nas nie puszcza i spowiedzi (nie) każe słuchać i wyklina, prawem nie przekonanych. Przy tymże kościele nie rezyduje, w pół roka raz przybywa. Tę moją protestację do ksiąg konsystorskich wileńskich na JM księdza Orzeszko plebana juchnowieckiego z żalem moim zanoszę, chcąc się z nim in foro competenti czasu swego rozprawić".

27 XII 1739r., w Juchnowcu w chrzcie uczestniczył Stanisław Gąsowski (właściciel majątku Rumejki i Bohuszki)[803].

Kolejnym posesorem Rumejk był Antoni Gąsowski, wpierw pisarz ziemski bielski, a od 2 III 1792 r. deputowany przez sejmik ziemski w Brańsku do Trybunału Koronnego Lubelskiego[804]. 27 III 1799 r. w dworze Romejki urodził się i został ochrzczony z wody Piotr Antoni Robert Gąsowski, syn Antoniego Gąsowskiego, pisarza ziemi bielskiej i Bogumiły z Boufałów. W uroczystym chrzcie uczestniczyli: Ignacy Borzęcki, stolnik bracławski, Brygida Lewicka, chorążyna bracławska, Adam Humnicki, cześnik ziemi różańskiej i Katarzy-

[803] APar. Juchnowiec, Chrzty 1715-1747.

[804] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 31, s. 140-158.

na Gąsowska[805]. 30 VI 1800 r. urodziła się tymże rodzicom córka, Seweryna Petronela Paulina Gąsowska.[806] Po śmierci Antoniego Gąsowskiego, 14 VII 1806 r. 32–letnia wdowa Bogumiła z Boufałów z Romejk († po 1806) w kościele juchnowieckim poślubiła Sylwestra Obrębskiego, „porucznika bywszych wojsk polskich"[807]

Prawa do Rumejk (od 1688 r.) posiadali Sarnaccy.

Ślub Łukasza Sarnackiego z panną Anną Lewicką, córką Stanisława Lewickiego (II), podstolego ziemi bielskiej i Konstancji z Wilczewskch, odbył się w kościele juchnowieckim 24 I 1688 r.[808] Metryki kościelne rejestrują chrzty ich dzieci: 29 VII Jana Konstantego (urodzonego w Niewodnicy), 20 II 1689 urodzonego w dworze Rumejki, Łukasza.

Łukasz Sarnacki zmarł 21 VII 1710 r.[809] Dopiero 31 V 1728 r. dokonano sądowego podziału pozostałych po śmierci Łukasza Sarnackiego dóbr Romejki „do dóbr głównych Niewodnica [Lewickich] należących". Uczestnikami podziału byli synowie – Jakub i Adam Józef oraz wdowa Anna z Lewickich Sarnacka[810].

Syn Anny z Lewickich i Łukasza Sarnackiego, Szymon Antoni Sarnacki, urodził się w dworze Rumejki, ochrzczony został 20 II 1689 r. Pełnił funkcję kapitana wojsk koronnych. Zmarł 6 XI 1781 r. w folwarku dóbr zabłudowskich Ostrówki[811]. 12 VIII 1813 r. w Ostrówkach zmarła 80-letnia wdowa po Szymonie Sarnackim Katarzyna z Czapskich. Pochowano ją w kościele w Juchnowcu pod ołtarzem Matki Boskiej Różańcowej[812]. W Zabłudowie 8 VI 1791 ich córka Konstancja poślubiła Władysława Markowskiego, sędziego ziemskiego brańskiego, komisarza ziemi bielskiej[813].

Jakub Sarnacki, stolnik zakroczymski, kapitan wojsk koronnych, był prawdopodobnie drugim synem Anny z Lewickich i Łukasza Lewickiego. Często wspominany był w latach 1719-1736 r. 5 VII 1720 r. nosił tytuł podczaszego mielnickiego[814]. 18 XII 1740 został nazwany dziedzicem Rumejek[815]. Później w latach 1744-1772 wzmiankowana była żona Jakuba – Eleonora z Rzeczyńskich Sarnacka. Ich dzieci urodzone w „Auli Rumejki" chrzczono w kościele juchnowieckim: Anna Zuzanna (*20 I 1725), Antoni (*24 V 1726), Aniela (*16 VI 1737, później od 7 VIII 1763 r. żona Ignacego Moniuszki, skarbnikowicza grodzieńskiego)[816], Magdalena (*28 VI 1739), Michał Wawrzyniec (*28 IX 1740). 8 X 1726 r. dopełniono obowiązki chrztu wobec Pawła, syna Jakuba

[805] APar. Juchnowiec, Chrzty 1786-1808, s. 42.
[806] APar. Juchnowiec, Chrzty 1798-1808, s. 15.; Boniecki, VI, s. 8.
[807] APar. Juchnowiec, Śluby 1797-1827.
[808] APar. Juchnowiec, Śluby 1651-1692, s. 254.
[809] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 15, s. 343.
[810] AN Wrocław, Ossolineum, nr 14190/III.
[811] APar. Juchnowiec, Zgony 1770-1785, s. 57.
[812] APar. Juchnowiec, Zgony.
[813] APar. Zabłudów, Śluby 1785-1824, k. 17v
[814] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 26, nr 121.
[815] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap..
[816] Juchnowiec, Śluby, s. 589

Sarnackiego (nazwanego stolnikiem wyszogrodzkim) i Heleny Bandeżanki, urodzonego jeszcze 10 I 1720 r. w Sarnach na Wołyniu. 24 I 1739 r. spotykamy w asyście chrztu dziecka z Janowicz Annę Sarnacką. 6 VII 1749 r. Anna Zuzanna z Sarnackich, córka Jakuba, i jej mąż Jan Wyszyńscy z Rumejk ochrzcili w kościele juchnowieckim swą córkę Eleonorę.[817]

W 1784 r. pleban juchnowiecki opisując swoją parafię stwierdził: „Rumeyki folwark WM JM pana Sarnackiego, chorążego powiatu mozyrskiego, na wschód letni od kościoła o staj kilka".[818] Jerzy Sarnacki, ppłk wojsk koronnych, zmarł w Rumejkach 15 III 1784 r.

13 VI 1793 r. właścicielem dóbr Rumejki był Antoni Sarnacki, syn Jakuba[819].

W 1828 r. właścicielem Rumejek, Zalesian i Ignatek był Józef Łazowski[820] (30 VI 1795 r. trzej synowie Felicjana: Antoni, Józef i Piotr Łazowscy, zostali sądownie intromitowani w spadłe na ich drogą naturalnej sukcesji po ojcu dobra: Niewodnica, Zalesiany i Ihnatki.) Józef Łazowski, syn Felicjana „wprzód [od 1788 r.] komornik powiatu kowieńskiego[821], później [od 1792 r.] patentowany od króla przysięgły geometra[822], a teraz [w 1817 r.] deputat powiatu białostockiego z wyborów szlacheckich". Żoną jego była Julianna[823].

W 1853 r. w dworzez Rumejkach zamieszkiwa Tomasz Chodorowski z rodziną.

W dworze Rumejki zamieszkiwali także Władysław Czarkowski z matką Emilią (*1813), żoną Aleksandrą (*1857), dziećmi: Romanem (*1868), Marcinem (*1879), Władysławem (*1873)[824].Po Czarkowskich Rumejki przeszły w ręce Rosjan[825].

Osobliwością kompozycji ogrodowej Rumejek był kanał wodny na planie litery „L". Dwór był drewniany

W okresie międzywojennym majątek Rumejki liczył 175 ha, a jego grunty należały do Aleksandra, Feliksa i Franciszka Żelazowskich. W 1923 r. przeprowadzono komasacje gruntów[826]

[817] APar Juchnowiec, Chrzty 1747-1786.
[818] BN Kijów, f. 1, nr 6001, k. 32; Wernerowa, SP, t. 1, s. 149.
[819] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap.
[820] APar. Juchnowiec, Wizyta 1828, k. 7.
[821] Instrument na urząd komornika powiatu kowieńskiego 28 XI 1788 r. dał Józefowi Łazowskiemu Tomasz Wawrzecki, podkomorzy powiatu kowieńskiego.
[822] Patent na uprzywilejowanego geometrę w całej Rzeczpospolitej 12 IV 1792 r. dał Józefowi Łazowskiemu król Stanisław August.
[823] Wypis z Ksiąg Szlacheckich Obwodu Białostockiego wywodu familii Łazowskich herbu Krzywda. 16 IX 1817 – w rodzinnej kolekcji rodziny Łazowskich.
[824] APar. Juchnowiec, Spis 1878.
[825] Relacja Wacława Klimiuka z Rumejek (* 1906)
[826] AAN Wilno, f. 160, op. 1, nr 867.

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Rumejkach

Czarkowski Marcin, szlachcic, Rumejki majątek, nr 75 k. 83-84
Czarkowski Władysław, szlachcic, Rumejki majątek, nr 75 k. 80-89, nr 81 k. 111
Dykałowicz Wasyl, s. Wasyla, chłop, Rumejki majątek, nr 75 k. 80-89, nr 89 k. 190-191, nr 116 k. 183-184

KOJRANY

Miejscowość w przeszłości posiadała różne nazwy: Koyrany, Koierany, Ogrodniki Lewickich, a od 1984 r. określana jest jako Lewickie Stacja.

Kojrany w języku litewskim określają mańkuta[827]. Może stąd wzięła się nazwa „Mańkowizna". Pierwotnie Kojrany były miejscowością należąca do dóbr Niewodnica Lewickich. W końcu XVII w. przy usamodzielnieniu się dóbr Rumejki, gdy Mańkowizna nadal pozostały we własności majątku Niewodnica Lewickich, Kojrany znalazły się w majątku Rumejki[828].

Gdy 18 VII 1604 r. synowie Macieja Lewickiego sędziego bielskiego i Anny z Poryckich – Maciej, cześnik i Jan, podstoli podlaski, Lewiccy dzielili dobra ojczyste, Jan otrzymał Niewodnicę Lewickich z przyległościami – Ogrodniki, Wólkę, Boguszki, Bronczany, Bojary Lubieńskie [Lubiejki?]. Najpewniej pod nazwą Ogrodniki kryły się Kojrany[829].

W 1673-1676 r. w „Koieranach" należących do Samuela Aleksandra Lewickich (†1687) mieszkało 15 osób, jego poddanych[830].

W 1776 r. karczmę w Kojranach, własności pana Sarnackiego z Rumejk trzymał Moszko, gdy inną karczmę tego samego pana, zlokalizowaną koło kościoła dzierżawił Żyd Meier[831].

W 1886 r. Kojrany były „zaściankiem" dóbr Rumejki, należącym do Władysława Czarkowskiego, a Mańkowizna „zaściankiem" dóbr Niewodnica Lewickie, należącym do sspadkobierców zmarłego w 1882 r. Michała Nowickiego[832].

Aleksander Dykałowicz, s. Ignacego z majątku Kojrany) był delegatem na powiatowe wybory posłów do dumy, parlamentu Imperium Rosyjskiego[833].

827 M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostocczyzny*, Wrocław 1974, s. 136, 146.
828 Na ów podział zwracał mi uwagę Jerzy Jamiołkowski, w internetowej dyskusji. Zob. http://www.jamiolkowski.pl/korzenie/pkdpj.html. [Dostęp 23 IX 2013].
829 Akt oblatowano w Aktach Ziemskich Suraskich 18 I 1605 r. – APar. Juchnowiec, *Wypis wywodu familii urodzonych Lewickich*, 10 IX 1817; CAH Petersburg, f. 1343, op. 24, nr 1160, k. 7-7v.
830 MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV.1099.
831 AGAD Warszawa, Księgi miasta Białystok, nr 3, s. 113.
832 P. Dikov, *Spisok zemlevladenii.*
833 Kolekcja Edmunda Chodorowskiego z Knyszyna. Druk.

NIEWODNICA SIESTRZEWITOWSKICH

Pierwotnie miejscowość nosiła nazwę Niewodnica Siestrzewitowskich. Dwór i ogród koplański założono na prostokątnym terenie, graniczącym z rzeczką Niewodnicą i gościńcem Zabłudów-Choroszcz. Dwór koplański umieszczono na wzgórzu, a ogrody na zboczach łagodnie opadających ku rzeczce Niewodnicy i grobli, po której biegł gościniec.

Krzysztof Siestrzewitowski otrzymał Niewodnicę Koplany pewnie za czasu zarządu włością bielską przez Olbrachta Marcinowicza Gasztołda (1513-1530), bowiem w 1541 r. namiestnikiem dóbr tykocińskich Stanisława Gasztołda, syna Olbrachta był właśnie Krzysztof Siestrzewitowski[834].

8 VIII 1565 r. do popisu wojennego stawił się Urban Siestrzewitowski z Niewodnicy [Koplan] z 1 koniem, podobnie na kolejny popis wojsk w 1567 r. do Radoszkowicz koło Mińska stawili się: Urban Siestrzewitowski 1 koń.[835]

W 1569 r. przysięgę na wierność królowi polskiemu i Koronie Polskiej złożył Michał, syn niegdyś Krzysztofa Siestrzewitowskiego z Niewodnicy

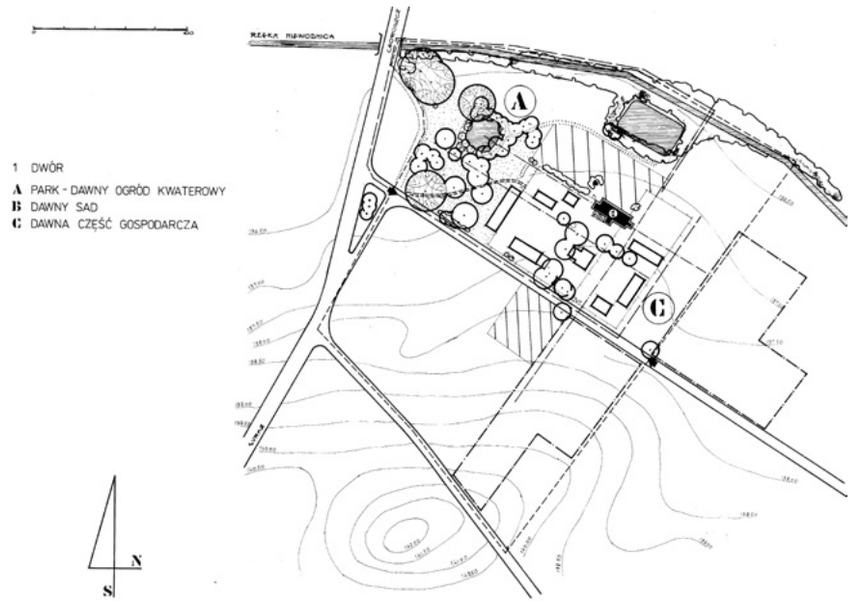

Il. 56. Koplany. Plan założenia dworsko-ogrodowego, stan z 1988 r. Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

834 A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, s. 113, cz. 3, s. 247.
835 RIB, t. 33, s. 367-370, 1093-1098

(Koplan)[836]. W 1577 r. Michał Siestrzewitowski opłacił należny podatek poborowy z 1 karczmy i „z części swej z imienia Niewodnica, zapłacił poboru z włók osiadłych 3 ½"[837]. W 1580 r. istniały działy własnościowe Siestrzewitowskich – Michała (4 włóki osiadłe przez poddanych) i jego siostry Katarzyny Mikołajowej Jana Dobrzyjałowskiego (3 włóki osiadłe przez poddanych).[838]

25 X 1622 r. po raz pierwszy siedziba Siestrzewitowskich nazwana została Koplanami.[839] Wówczas Katarzyna Siestrzewitowska, córka zmarłego Urbana Siestrzewitowskiego, dziedziczka na Niewodnicy Koplanach, w obecności swego męża zapisała 5 zł z gruntu Czeladkowizna, z dóbr Niewodnica i Koplany na św. Marcina plebanowi niewodnickiemu parafii ufundowanej przez Elżbietę z Karpiów i Andrzeja Koryckiego[840].

W 1638 r. Koplany posiadał ją Jan Brzosko, a w 1676 r. Stanisław Jan Mokrzecki, miecznik ziemi bielskiej, ożeniony z Aleksandrą.[841]

Po potopie zintensyfikowano kolonizację dóbr koplańskich. Rozbudowano kompozycję dworską. Nad rzeczką Niewodnicą założono włoski ogród kwaterowy z dwiema sadzawkami, na które wyprowadzono osie dróg ogrodowych, a przy granicach układu posadzono szpalery i aleje. Całość stanowiła ozdobną i gustownie urządzoną kompozycję. Najpełniejszy rozwój przeżyła ona w XVIII w., w czasie posesji rodziny Orsettych (wzm. 1784 i 1786).

W 1784 r. Koplany należały do parafii niewodnickiej i były własnością rodziny Orsettych. Prócz dworu znajdowała się tam również „karczemka"[842].

W 1702 r. wzmiankowano w Koplanach dwór Łukasza Sarnackiego, podczaszego mielnickiego[843]. W 1714 r. Koplany były w posesji Anny z Lewickich Sarnackiej, wdowy po Łukaszu Sarnackim, podczaszym mielnickim[844].

W wyniku działu dóbr pomiędzy spadkobiercami Anieli z Gąsowskich, żony Piotra (ich dziećmi byli: Maciej, Wilhelm, Piotr, Władysław i Szymon), majątkiem zaczął władać Koplanami ich wnuk, syn Władysława – Franciszek Ignacy Orsetty, szambelan JKM (1766-1821). Ochrzczony z wody został 29 II 1766 r., ale uroczysty pełny chrzest odbył się w kościele juchnowieckim 15 XI 1770 r. W dworze w Koplanach gościli wówczas: Wilhelm Orsetty, miecznik ziemi bielskiej, Elżbieta Ebschelewiczówna, pułkownikoa wojsk JKM, Teodor Sarnacki, kpt wojsk JKM, Marcjanna Orsetta, łowczanka ziemi bielskiej, Katarzyna i Anastazja Wyszyńskie, córki Antoniego, podstolanki ziemi bielskiej, Wojciech Godlewski, kaznodzieja białostocki[845].

Franciszek Ignacy Orsetty ożeniony był z Joanną Markowską. 18 V 1823 r. miał miejsce sąd eksdywizorski po śmierci Józefa Orsettyego (dotyczący Koplan). W 1829 r. majątek był w rękach Tomasza Orsettyego.

W 1877 r. funkcjonowały jednocześnie 4 działy własnościowe majątku Koplany: Brzozowskiego, Badeckiego, Kuźmińskiego, Wandełowskiego[846].

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią majątku Koplany (Niewodnica Koplany, Koplańska, Siestrzewitowskich):

Koplany majątek, nr nr: 67 k. 13-16, nr 77, k. 146-148, nr 90 k. 272-278, 377-382, nr 91 k. 211-215, 283-284, nr 92 k. 65-81, 174-185, nr 93 k. 56-59, nr 122 k. 479-489
Babecki Ludwik, ziemianin, Koplany majątek, nr 67 k. 15-16
Babecki Michał, ziemianin, Koplany majątek, nr 67 k. 15-16
Babecki Michał, ziemianin, Ignatki majątek, nr 70 k. 2-3
Babecki Władysław, ziemianin, Koplany, nr 67 k. 15-16
Brzozowski Aleksander, s. Macieja, szlachcic, Koplany majątek, nr 77 k. 143-145, nr 119 k. 37, nr 122 k. 483
Brzozowski Stanisław, s. Aleksandra, szlachcic Koplany majątek, nr 119 k. 37, nr 122 k. 479-489
Jaworowski Michał, radca tytularny, Koplany majątek, nr 67 k. 13-14
Juszczuk Piotr, s. Andrzej, chłop, Koplany majątek, nr 93 k. 56-59
Mieszczańska Antonina, szlachcianka, Koplany majątek, nr 67 k. 13-14
Mieszczańska Franciszka, szlachcianka, Koplany majątek, nr 67 k. 13-14
Stupiszyn Jan, s. Jana, szlachcic, Koplany majątek, nr 90 k. 377-382, nr 91 k. 211-215, nr 92 k. 174-185
Szamotuło Wincenty, s. Wincentego, szlachcic Koplany majątek, nr 67 k. 13-16, nr 77 k. 146-148, nr 90 k. 272-278, 377-382, nr 91 k. 211-215, 283-284, nr 92 k. 65-81
Zabłocki Onufry, ziemianin, Koplany majątek, nr 67 k. 13-14
Koplany wieś, nr 77 k. 143-145, 149-151, nr 78 k. 23-26, nr 80 k. 150-152, 159-162, 106 k. 238-239, nr 119 k. 37
Litwiejko Michał, s. Macieja, chłop, Koplany wieś, nr 90 k. 272-278
Litwiejko Stanisław, s. Macieja, chłop, Koplany wieś, nr 90 k. 272-278

Dwa działy majątku Koplany skupili Wincenty Szamotuła (posesor tych włości aż do 1903 r.) i jego żona, Julia z Kopciów (1832-1899). Podniósł on rentowność dóbr poprzez założenie w odległości ok. 1 km od dworu cegielni. Wzniósł nowy, drewniany dwór, który ustawiono w centrum ogrodu, na

[836] *Akty unji Polski z Litwą (1385-1791),* wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 258-259.
[837] AGAD Warszawa, ASK, dz. I, nr 47, k. 235v.
[838] A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, s. 113, t. 3, s. 247.
[839] M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe...,* s. 93.
[840] MN Kraków, Bibl. Czart., nr 1777, k. 394v-395.
[841] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV.1099, s. 786.
[842] BN Kijów, f. 1, nr 6008, s. 176-181.
[843] APar. Juchnowiec, Śluby 1693-1711, s. 334.
[844] AP Juchnowiec, Śluby 1714-1769.
[845] APar Juchnowiec, Chrzty 1747-1786, s. 361.
[846] Muzeum Historyczno-Archeologiczne Grodno, Zbiór kartograficzny, nr 14703 – *Vykopirovka s plana Grodnenskoj gubernii Belostokskago uezda Juchnoveckoj volosti, Koplankago sel'skago obščestva vydelennych iz imenija Koplany pomeščika Badeckogo, sostavlennago v 1877 godu zemlemerom Mirovago Sjezda Pressom v sledstve poručenija Gospodina Mrovoga Posrednika 2-go učastka, učastkov značaščichsja po tomu planu* N°N°30, 31, 32, 33 i 34-im.

skrzyżowaniu osi ogrodowych oraz dokonał przebudowy układu przestrzennego siedziby. Zachowano część elementów regularnych, ale też podjęto próby wprowadzenia kompozycji krajobrazowej. Założono niewielki park wyposażony w kręte drogi spacerowe. Wprowadzono różnogatunkowe, swobodne nasadzenia drzew (m. in. lip, świerków, grabów, modrzewi, klonów i jesionów) i krzewów oraz lipową aleję obiegającą kolistą sadzawkę parkową. W trawiastych wnętrzach posadzono kępy kwiatów. Z dworu rozciągał się widok na obie sadzawki oraz dolinę rzeki. Z parkiem sąsiadowały zabudowania gospodarcze oraz sad położony po przeciwnej stronie drogi do Bronczan.

W początkach XX w. nastąpił upadek majątku Koplany. W 1902 r. prowadzono trzebież lasu dworskiego. Zachował się „Geometričeskij specjalnyj plan Grodnenskoj gubernii Belostokskogo ujezda učastka zemli iz imenija , <<Kopljany>> s pokazaniem časti ego, iz pod vyrublennogo listvennogo lesa na vykorčevanie kotoroj isprošivajetsja razriešienie. Izmerenie proizvedeno i plan siej sostawlen po naturalnomu pokazanju magnitnoj strelki w 1902 godu ziemlemerom.... I. Šapiroju”[847].

W 1903 r. Wincenty Szamotuła sprzedał Koplany Janowi Stupiszynowi[848]. Jeszcze przed 1915 r. zlikwidowano gospodarstwo dworskie. Kolejnym właścicielem majątku został Bazyli Andrejew. Jeszcze w 1928 r. w Koplanach znajdowała się własność Mirona Babulewicza.[849]

W miejscu dawnych zabudowań gospodarczych folwarku koplańskiego wzniesiono kilka zagród chłopskich. Dawny park ogołocono ze starodrzewia, a na jego części urządzono sad. Sadzawka w parku wyschła, a staw na osi dworu zarósł. Stara roślinność przetrwała tylko w północno-zachodniej części założenia. Rosną tam najstarsze drzewa: wiąz szypułkowy (średnica pnia ok. 120 cm) - zasadzone na przełomie XVIII/XIX w. Inne drzewa parkowe – lipy, graby, modrzewie i świerki o średnicy pni 50-70 cm posadzone zostały w II poł. XIX w.

Zachowany północno-zachodni fragment dawnej kompozycji, dobrze widoczny jedynie z szosy, świadczy o dawnej świetności Koplan, dziś już nie odgrywających w krajobrazie istotniejszej roli.[850]

[847] CAH Grodno, f. 11, op. 6, nr 10.

[848] CAH Mińsk, f. 542, op. 1, nr 561; AP Białystok, SNG nr 5719, 5582, 5684, 7588; SG, t. 15, cz. 2, s. 120; A. Dikov, *Spisok zemlevladenii...*

[849] *Księga adresowa Polski wraz z Wolnym Miastem Gdańskiem dla handlu, rzemiosła i rolnictwa,* Bydgoszcz 1930, s. 128.

[850] E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, *Koplany. Dokumentacja założenia dworsko-ogrodowego, Białystok 1985*, (maszynopis SOZ Białystok).

JUCHNOWIECKA 1523 – 1944

JUCHNOWIEC GÓRA

Juchno Michnowicz do 1523

Juchnowiec swą nazwę zawdzięcza imieniu Juchno (Jurij)[851]. Związana jest z Juchną Michnowiczem, [852] o którym wiemy, że wraz z synem Stanisławem w 1523 r., sprzedał Migowszczyznę Olbrachtowi Gasztołdowi[853]. Może jednak Migowszczyzna odnosi się do późniejszej Minkowszczyzny, czyli dworu w Złotnikach.

Olbracht Gasztołd 1523-1539

19 X 1536 r. Olbracht Gasztołd wraz z synem Stanisławem, wojewodą nowogrodzkim, zapisał dobra swe Zofii Wasilównie do jej żywota (†1549 r.). Wśród wielu dóbr litewskich spotykamy Dwór Juchnowski.[854] W grudniu 1539 r. zmarł Olbracht Gasztołd.

Stanisław Gasztołd 1539-1542

18 XII 1542 r. zmarł ostatni z Gasztołdów Stanisław, pozostawiając wdowę Barbarę Radziwiłłównę.

Zygmunt August, król 1543-1547

Dobra pozostałe po bezpotomnej śmierci Stanisława Gasztołda prawem kaduka wraz z innymi majętnościami gasztołdowskimi spadły na króla Zygmunta I.

15 VI 1543 r. majętności po Gasztołdach stary król ofiarował swemu synowi Zygmuntowi Augustowi.[855] Ten później potajemnie ożenił się z Barbarą Radziwiłłówną I° voto Gasztołdową.

Włoszek Stanisław, s. Zachariasza, 1547-1568

W 1547 r. król Zygmunt August nadał Włoszkowi (†1568 r.) dożywotnio

[851] M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe...,* s. 79.

[852] CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 2..

[853] A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV - XVI wiek*, Warszawa 1887, s. 180.

[854] CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 1, s. 19; L*ietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380-1584)*, nr 94, s. 40.

[855] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380-1584), nr 642*, s. 129; A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 2, s. 99-144.

we włości suraskiej dobra Juchnowiec, oddalone od Knyszyna o ok. 40 km.[856] Włoszek Stanisław był dworzaninem i łożniczym królewskim[857].

Stanisław Włoszek, „leśniczy królewski" przedstawił przed królem Zygmuntem Augustem ugodę, jaką zawarł z „ziemianinem bielskim Jaczkiem Srzonessem i z bracią jego, za ich żądaniem o granice imienia ich Seronossow, a jego Juchnowskiego Dwora". Mikołaj Korycki, sędzia ziemski bielski, dawniej już te granice określał, ale teraz muszą one ulec zmianie. Władca 7 III 1548 r. polecił Aleksandrowi Chodkiewiczowi, namiestnikowi knyszyńskiemu, Ichnatowi Kriczewsiemu, namiestnikowi tykociskiemu, Janowi Radziwiłłowi, krajczemu, staroście tykocińskiemu, Stanisławowi Jurkowskiemu i ziemianinowi bielskiemu Stanisławowi Brzosce (z Niewodnicy Nargilewskiej), aby dokonali rozgraniczenia.[858]

12 XI 1547 r. Stanisław ufundował w Juchnowcu kościół pw. św. Trójcy, Matki Boskiej i Wszystkich Św., a dokument stwierdzał, że odbyło się to za zgodą króla Zygmunta Augusta, bo Juchnowiec był wówczas jedynie Włoszka własnością dożywotnią.[859] Dopiero 11 I 1549 r. Zygmunt August w Piotrkowie nadał na własność dziedziczną Stanisławowi Włoszkowi łożniczemu swemu dobra, zwane jako Dworzec Juchnowski.[860] Zapobiegliwy podskarbi szybko powiększał niewielką włość juchnowiecką.

Już w 27 III 1554 r. król wydał dekret w sprawie sporu Stanisława Włoszka z sąsiadem Maciejem Lewickim, sędzią bielskim z Niewodnicy Lewickich.[861] W 1558 r. król nadał mu we włości suraskiej „obrub Mionki, z którego płacywano kop 3. Za listem KJM podano panu Stanisławowi Zachariaszewiczowi Włoszkowi ze wszystkim dochodem w roku [15]58. Również w tejże włości wieś Ciekuny, w niej było włók 9, zaścianek 1, za listem KJM tę wieś oddano w roku [15]58 panu Stanisławowi Zachariaszewiczowi Włoszkowi, podskarbiemu KJM dwornemu ze wszystkim dochodem".[862]

29 XII 1559 r. dziedzicznie uzyskał nadanie Zygmunta Augusta na 7 włók w obrubie Lubejki koło Turośni Kościelnej.[863] Włoszek jak się okazuje z inwentarza starostw brańskiego i suraskiego odbierał do skarbu dwornego całość

[856] CAAD, f. 389, op. 1, nr 1, s. 19; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380-1584),* nr 94, s. 40

[857] CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 48

[858] CAH Mińsk, f. 1744, op. 1, nr 1, k. 207-209.

[859] Dokument nadawczy dla kościoła: AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 27, s. 502-504. Miesiąc później 12 XII 1547 r. fundację zatwierdził bp wileński Paweł Holszański; MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV.1777, k. 208v-209v (z błędną dartą roczną 12 XI 1540 r.).

[860] CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 31/62, k. 234, dok. 193; AGAD Warszawa, ML, 217, s. 858-861; T. Wasilewski, , *Białystok w XVI-XVII wieku,* s. 115-116.

[861] AGAD Warszawa, Ziemskie bielskie

[862] AWAK, t. 14, s. 46 i 58; CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 76, k. 137; AGAD Warszawa, APP, nr 18, s. 579.

[863] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552-1561). Užrašymų knyga 37,* parengė D. Baronas, Vilnius 2011, nr 324, s. 333; AGAD Warszawa, *Ziemskie suraskie*, nr 2, k. 15-16v; CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 76, k. 250; AGAD Warszawa, APP, nr 18, s. 589.

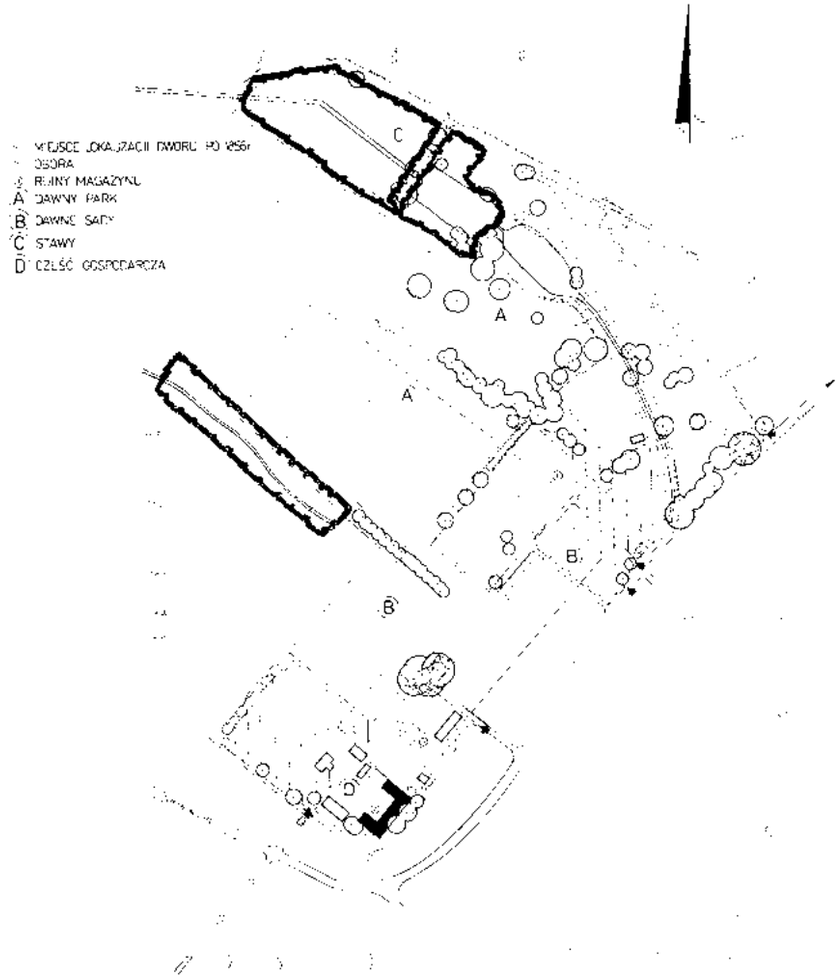

Il. 57. Juchnowiec Dolny. Plan założenia dworsko-ogrodowego, stan z 1988 r.
Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, 1988.
Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

dochodów,[864] a przy tym miał wgląd w dzierżawione dożywotnio nieduże kawałki starostwa suraskiego, które skrzętnie gromadził w swym ręku.

28 III 1560 r. otrzymał od króla młyn na rzece Turośni (2 mile od zamku suraskiego) wraz z 1 włóką ziemi.[865]

Istnieje skarga Stanisława Włoszka z Juchnowca, o przyłączenie jego gruntów do starościńskiej wsi Pomigacze w trakcie pomiary włócznej.[866].

Stanisław Włoszek starostą knyszyńskim został w 1565 r. - 29 XI 1565 r.

[864] AWAK, t. 14, s. 33 i 61.

[865] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552-1561). Užrašymų knyga 37,* parengė D. Baronas, Vilnius 2011, nr 347, s. 344; CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 76, k. 209.

[866] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 413, 453, 520-521.

Il. 58. Juchnowiec Dolny. Dawne założenie dworsko-ogrodowe.
Fot. Piotr Mastalerz, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

spisany został *Inwentarz dochodów starostwa knyszyńskiego... po śmierci p. Jarosza Koryckiego koniuszego JKM i podając to starostwo panu Stanisławowi Zachariaszewiczowi Włoszkowi, podskarbiemu JKM dwornemu.*[867] 21 X 1566 r. prowadził prace budowlane w Knyszynie, na które potrzebował drzewo.[868] Dzierżawił Knyszyn do śmierci w 1568 r., a po nim objął ten urząd Andrzej Dybowski. Jeszcze po śmierci następcy na stanowisku starosty knyszyńskiego, Dybowskiego, okazało się, że król wypłacał Włoszkowi należności zbożem. Mówi o tym inwentarz dzierżawy knyszyńskiej z 1569 r. Z folwarku knyszyńskiego należało się pani Włoszkowej kop 500 żyta, na którego żyta wydanie pani Włoszkowa otrzymała list KJM, z podpisem ręki JKM do nieboszczyka pana Dibowskiego, to jest kop 500, na którą lidzbę wydał beł pan Dibowski kom 200, mniej, albo więcej, co się z kwitów okazać ma; na ostatek tego żyta pan starosta teraźniejszy pan Włoskowej i jej dzieciom oddać ma.[869]

Stanisław Zachariaszewicz Włoszek posiadał w mieście Knyszynie dom, który był nie jego własnością, ale mieszczańską, wynajętą przez króla dla potrzeb dworu. 22 IX 1570 r. król polecał bowiem Stanisławowi Wierzbickiemu, jurgieltnikowi: jeśliby tam, kto do was rozkazał, albo pisał o gospodę, gdzie

[867] Dawniej do 1944 r. w rękopis Biblioteki Ordynacji Krasińskich nr 135, k. 204-261. Por. *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasińskich*, oprac. F. Pułaski, Warszawa 1915, s. 103, nr 119; *Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce XVI i XVII w.*, s. 299.
[868] AN Kórnik, nr 250, k. 46v
[869] AGAD Warszawa, ASK, dz. LVI, nr K - 11, k. 6.

Włoszek stał, albo o Jopowe mieszkanie, tedy zapiszcie, jako się mówiło złotnikowi.[870]

Żona Stanisława Włoszka, podskarbiego królewskiego, Katarzyna Morska. Żyła jeszcze 8 VI 1570 r.[871] W 1574 r. spadkobiercy Stanisława Zachariaszewicza Włoszka dokonali podziału pozostałych po nim dóbr ziemskich.[872]

Włoszek Mikołaj 1574-1592

22 maja 1569 r. Mikołaj Włoszek złożył przysięgę na wierność królowi i Koronie Polskiej[873]. Mikołaj Włoszek syn Stanisława Zachariaszewicza był podczaszym podlaskim w latach 1580 1592, kiedy to zmarł. Jego żoną była Anna z Jundziłłów.

Sławogórski Walenty 1592-po 1641

Po śmierci Mikołaja Włoszka wdowa po nim, Anna z Jundziłłów wyszła za mąż za Walentego Sławogórskiego († po 1641). W 1603 r. tytuł prawny do majętności juchnowieckiej posiadał syn Mikołaja – Stanisław, jednak Górę Juchnowiecką trzymali Walenty i Anna Sławogórscy tytułem dzierżawy. Własność ich została utrwalona, bo w 1635 r. Walenty Sławogórski opłacił podatek od 35 swoich poddanych z Juchnowca, gdy Stanisław Włoszek jedynie od poddanych 7[874]. Inny, niedatowany, może wcześniejszy rejestr podatkowy (jednak sprzed 1640 r.) stwierdzał, że do Walentego Sławogórskiego należało 20 poddanych w Woli Juchnowskiej i 7 poddanych „z kupna od pana Wyssockiego". I w tym rejestrze wymieniany jest Stanisław Włoszek z 7 poddanym.[875]

15 VIII 1641 r. jego syn Leon najechał dwór Lewickich - Jana i Elżbiety Włoszkówny[876].

Sławogórscy Stanisław i Jakub (przed 1699)

Góra należała w 1663 r. do Stanisława Sławogórskiego, w 1673 i 1676 r. do Marianny ze Szczawina Sławogórskiej podstoliny podlaskiej i jej syna Jakuba Kazimierza Sławogórskiego, skarbnika podlaskiego, który zmarł przed 1699 r.[877] W 1673 r. prócz dworu należała do Góry wieś Ogrodniczki (10 rodzin poddanych). Ponadto na mocy przywileju króla Michała z 1670 r. Jakub Stawogórski, skarbnik podlaski, był posesorem majątku Kudrawka w pow. grodzieńskim.

[870] AN Kórnik, nr 250, k. 99v.
[871] CAAD Moskwa, Metryka Litewska, nr 52, s. 123, nr 163.
[872] BU Wilno, f. 4, nr 36275 (A-2945), Kronika kościoła juchnowieckiego 1849.
[873] O. Halecki, Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszyzny, Kraków 1915, s. 165.
[874] AP Białystok, Księga grodzka brańska 1640-1641, k. 36.
[875] AP Białystok, Księga grodzka brańska 1640-1641, k. 18.
[876] AP Białystok, Księga grodzka brańska 1640-1641, k. 227.
[877] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV,1099, s. 788.

JUCHNOWIEC DOLNY dwór

Kompozycja dworska w Juchnowcu Dolnym została założona w latach 1547-1565, przez Stanisława Włoszka. Był on jednym z najbardziej zaufanych dworzan królewskich, podskarbim nadworny litewskim, łożniczym królewskim, dzierżawcą rozległych dóbr królewskich, od 1565 r. starostą knyszyńskim, człowiekiem światłym i obeznanym z nowymi prądami w filozofii i sztuce.

Urządzając swoją rezydencję posłużył się renesansowymi wzorami komponowania przestrzeni.[878] Trzy odrębne pod względem funkcji części założenia zlokalizowane były w odległości 1-2 km od siebie i powiązane widokowo. Dwie z nich: - część mieszkalno-reprezentacyjna i osada kościelna (z kościołem ufundowanym przez Włoszka w 1547 r.) zajmowały dwa pobliskie wzgórza. W zasięgu wzroku pozostawała również wieś Stare Sioło - dziś Juchnowiec Dolny. Tego typu „krajobrazowe" kompozycje, wzorujące się na ogół na królewskim Knyszynie, powstawały w tym czasie również w innych rezydencjach dworzan Zygmunta Augusta - Białymstoku, Strabli, Buzunach oraz w Niewodnicy Koryckiej, Kożanach, Sidrze, Gródku i innych.

Na płaskim, otoczonym lasem i polami terenie, przeciętym przez niewielki strumień, zaplanowano folwarczno-ogrodową część renesansowej rezydencji. Folwark oddalony był ok. 1 km od części reprezentacyjnej, usytuowanej w Górze i zwanej Juchnowskim Dworem (Juchnowiec Góra).[879]

Po śmierci Stanisława Włoszka dobrami zarządzała jego żona Katarzyna z Morskich. W 1574 r. został dokonany podział majętności. Juchnowiec otrzymał Mikołaj, syn Stanisława († 1592), podczaszy podlaski. W 1581 r. rekognicję poborową z Juchnowca złożył Abraham Skrocki, „sprawca" Mikołaja Włoszka[880]. Dobra były dobrze skolonizowane i efektywne gospodarczo. Mikołaj Włoszek „de Juchnowiec" notowany był w 1575 r. w rejestrach wodnego cła włocławskiego, gdy spławiał zboże do Gdańska, a w 1576 r. jego matka wdowa Katarzyna z Morskich Włoszkowa, w 1568 r. brat Stanisław[881].

Mikołaj Włoszek ożenił się z Anną Jundziłłówną, która miała zabezpieczony posag na połowie dóbr męża. Dlatego Góra Juchnowiecka pozostała trwale w rękach Sławogórskich.

Jan Włoszek od 1592 r. był superintendentem królewskiego zamku wileńskiego, a w latach 1599-1611 horodniczym wileńskim[882]. To on złożył kopię

[878] AGAD Warszawa, Metryka Litewska, nr 31/62, k. 234; AWAK, t. 14, s. 46-58; A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w.*, Warszawa 1883, s. s. 180 i 378; T. Wasilewski, *Białystok w XVI-XVIII w.*, s. 115-116; J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony...*, s. 508.

[879] *Plan części gruntów folwarku Góra w gminie Juchnowiec powiatu Województwa Białostockiego, położonych, własność Józefa, Polikarpa, Zofii Czesława Kożuchowskich*, 1932. Kserokopia w kolekcji Mirosława i Beaty Kożuchowskich z Białegostoku.

[880] F. Piekosiński, *Rekognicjarz poborowy...,* s. 21.

[881] *Regesta thelonei aquatici Vladislavienskis saeculi XVI*, wyd. S. Kutrzeba i F. Duda, Kraków 1915, s. 362, 521, 558.

[882] E. Łopaciński, *Horodnictwo wileńskie w latach 1470-1794,* [w:] „Wilno. Kwartalnik

dokumentu fundacyjnego kościoła juchnowieckiego w wileńskim archiwum biskupim, dokument, który spłonął w czasie pożaru Wilna 1611 r.[883] Jan Włoszek z Juchnowca był wzmiankowany jeszcze 20 II 1619 r.[884]

Wiemy, że poza tym żyli jeszcze dwaj inni jego bracia: Stanisław i Piotr[885].

Kurzenieccy

Kurzeniecki Jan, s. Jerzego (1592-1611)

Juchnowiec Dolny otrzymał od Włoszków najpewniej jeszcze Jerzy Kurzeniecki, syn Łukasza Iwachnowicza, starościca pińskiego, dworzanin królewski, który był też właścicielem Kalinówki i Sokołdki (od jego imienia zwanej Jurowcami). Zmarł po 1589 r. Może to on był z Marcinem Kurzenieckim współautorem epitafium ku czci Stefana Bielawskiego, zmarłego w 1596 r., z którym był spokrewniony, a wówczas jego datę śmierci należałoby ustanowić po tym roku.[886]

Dziećmi Jerzego Łukaszewicza Kurzenieckiego byli: Jan, Marcin, Olbracht i Hanna Woynina. Bracia zapewne wspólnie zarządzali tymi dobrami.

Marcin Kurzeniecki zmarł pozostawiwszy pod opieką Olbrachta (†1660) dwóch synów: Marcina i Stefana oraz trzy córki: Izabelę, Halszkę oraz Annę [887].

Testament Jana Kurzenieckiego, syna Jerzego, nosił datę 28 XII 1611 roku.[888] Jan został pochowany według swej ostatniej woli w kościele bernardynów w Tykocinie, którym zapisał 100 zł pol. Żonie Helenie z Dolska przykazał, by wszystkie nadania na mocy testamentu, kościołom i wszelkiej wyznaczonej przez niego czeladzi w przeciągu pół roku od jego zgonu miała *oddać i zapłacić*, o co ją prosił i sumiennie do tego zobowiązywał[889]. Majątek dziedziczyli synowie Jana - Stefan (†1655) i Marcin (†przed 1625), córka Izabela oraz wdowa.[890]

Kolejnym z Kurzenieckich, mieniącym się dziedzicem Juchnowca był inny

Poświęcony Sprawom Miasta Wilna", r. 1, nr 2, czerwiec 1939, s. 85.

[883] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap..

[884] AD Włocławek – M. Herburt, *Materiału historycznego do dziejów rocznych czyli kroniki litewsko-ruskiego kościoła, a szczególnie wileńskiej diecezji, z akt kapituły wileńskiej oraz konsystorza wileńskiego i rozmaitych dokumentów oryginalnych, przez... zebranego*, t. 2, k. 141.

[885] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 10, k. 811v, 897; A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, s. 153 i 175, t. 2, s. 219, t. 3, s. 255; F. Piekosiński, *Rekognicjarz poborowy...,* s. 21.

[886] K. Lepszy, *Bielawski Stefan,* PSB, t. 2, s. 39, pisał, że dawny starosta knyszyński Stefan Bielawski zm. w r. 1596, a pogrzeb jego w Wilnie upamiętnili wierszem krewniacy Marcin i Jerzy Kurzenieccy, uczniowie Akademii Wileńskiej. Nie znamy ze źródeł historycznych żadnego innego Jerzego Kurzenieckiego, poza tym dawnym dworzaninem króla Zygmunta Augusta.

[887] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 27, s. 502-504, Grodzkie brańskie, nr 27, k. 180; A. Boniecki, *Herbarz...,* t. 13, s. 267.

[888] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV, 1777, k. 329v-331.

[889] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV, 1777, k. 330 – 331; Zob. W. Przyjałgowski, *Żywoty biskupów...*, s. 158 – 159.

[890] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 27, s. 502-504; AGAD Warszawa, Księgi ziemskie suraskie,

syn Jerzego, Olbracht, stolnik bielski. Heraldycy twierdzą, że wziął on *na schedę koronne dobra Juchnowiec i Kalinówkę w Podlaskiem* [891]. Zmarł przed 20 III 1658 r.[892] Do dziś zachowała się kolekcja 21 listów Olbrachta Kurzenieckiego[893]. Wraz z nimi Zbiór Glogera zawiera też wiele cennych materiałów majątkowych Kurzenieckich[894], dokumentów wzmiankujących o koligacjach z możnymi rodami [895], aktów zastawnych i transakcji pieniężnych[896] oraz adnotacji o pełnionych urzędach przez poszczególnych przedstawicieli rodu[897]. Pozycję Olbrachta Kurzenieckiego znacznie podbudowało małżeństwo z Barbarą Szczawińską, córką Pawła Ferdynanda, wojewody podlaskiego.

W latach 30. XVII w. Olbracht Kurzeniecki miał 77 poddanych, a Stefan Kurzeniecki 122[898]. W styczniu 1636 r. odbyły się uroczystości pogrzebowe Stefana Kurzenieckiego. Na pogrzeb zjechał Jan Karp, podstoli podlaski (1604-1644) z dziewięcioosobowym orszakiem. Stypę wyprawili Eustachy i Anna Stefanowiczówna z Kurzenieckich Chreptowiczowie[899] a Karpia wymieniono wtedy z mianem *podstolego bielskiego*[900]. Przed 1638 r. Jan Karp, *dziedzic na Brzozowej* (Karpowiczach), wydzierżawił od stryja Albrychta (Olbrychta) Kurzenieckiego z Jasionówki dobra: Juchnowiec, Kalinówka[901] i Sokołdka (Jurowce). Jednak zarówno w 1638 r. jak i w 1640 r. z powodu *gwałtowności mrozu, z dopuszczenia Bożego* uprawy rolne, a zwłaszcza zboża jare uległy tam zniszczeniu.[902] Bratanek ze stryjem procesowali się więc o wysokość arendy.[903]

W 1673 i w 1676 r. do dworu Juchnowiec Dolny należały wsie: Juchnowiec Dolny – 92, Ciekuny – 42, Lubejki – 48 poddanych[904].

Po podziale dóbr juchnowieckich na Juchnowiec Dolny i Górę również pierwszy z nich zyskał funkcje rezydencjonalne. Na osi drogi ze wsi i jednocześnie na jednej z osi ogrodu wzniesiono wówczas nowy dwór, uporządkowano część gospodarczą, którą otoczono alejami i szpalerami, a ogród otrzymał bardziej ozdobny wystrój.

Dwór Juchnowiec Dolny ze Starą Wsią (28 rodzin poddanych), tamże karczma arendarza Kopela Żyda z Zabłudowa, wieś Ciekuny (4 zagrody), wieś Lubejki, oraz Jurowce, Mojsice (?), Pszczółczyn należały w 1673 r. do Gabriela Kurzenieckiego (wzm. też 1663 i 1676, testament 1696 r.) [905]. Gabriel, podstoli podlaski (1671 r.), chorąży parnawski (1674 r.)[906]. Gabriel Stefanowicz Kurzeniecki poszerzył dobra rodowe o włości strabelskie biorąc za żonę córkę Adama i Marianny Turowskich, Zofię[907]. Małżeństwo zostało zawarte przed 1666, gdyż tego roku 17 X odbył się chrzest pierwszego syna Gabriela i Zofii, Kazimierza. Chrzestnym był brat Zofii, Kazimierz Turowski [908]. W Juchnowcu chrzczone były wszystkie dzieci Gabriela i Zofii,[909] tu też znajdował się dwór, w którym małżonkowie zamieszkiwali. Spis pogłównego z 3 III 1673 roku odnotował, iż właścicielem dworu juchnowieckiego był *JM pan Gabriel Kurzeniecki, chorąży parnaski* i *JM pani Zofia Turowska Kurzeniecka, chorążyna parnawska* [910]. Małżonkowie często figurowali w księgach metrykalnych parafii juchnowieckiej. Zofia zapisana została kumą 5 XI 1679 roku [911] oraz 14 XII 1681 roku [912]. Natomiast Gabriel był chrzestnym 19 XII 1677 [913], 5 XI 1679 roku [914], 14 XII 1680 roku [915] i 28 X 1683 roku [916].

Gabriel, *będąc schodowym w dobrach koronnych, tamże w Podlaskiem osobną linią Kurzenieckich utrzymuje* – zapisał heraldyk Kasper Niesiecki [917]. W roku 1690 małżonkowie Zofia i Gabriel Kurzenieccy wydzierżawili część

t. 2, k. 15-16v; AGAD Warszawa, Księgi ziemskie bielskie, t. 1, s. 53v-54; CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 34, k. 295.

891 K. Niesiecki, *Herbarz...*,s. t. 5, 469; A. Boniecki, *Herbarz...*, t. 13, s. 267; S. Uruski, *Rodzina...*, t. 8, s. 237.

892 Urzędnicy podlascy, nr 269, s. 59.

893 AP Kraków, ZZG, nr 203.

894 AP Kraków, ZZG, nr 459.

895 AP Kraków, ZZG, nr 14, k. 159, nr 17, k. 797, nr 55, k. 1101.

896 AP Kraków, ZZG, nr 17, k. 73.

897 AP Kraków, ZZG, nr 14, nr 15, nr 17, nr 27. Por. też AGAD, Materiały genealogiczne Wojciecha Wielądka.

898 AP Białystok, Księga grodzka brańska 1640 – 1641, k. 21.

899 Syn Adama Chreptowicza, podkomorzego nowogrodzkiego. Sam też pełnił ten urząd. Zmarł w 1650 r. w rodzinnym majątku Krasnybór pow. grodzieński. Patrz: S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 3, Warszawa 1900, s. 91-92. Rejestr wydatków poniesionych przez Chreptowiczów na pogrzeb łącznie ze spisem
- sporządzonym 13 lutego 1636 r. - przedmiotów zmarłego przez nich zabranych, do oblaty w grodzie brańskim podał 7 lipca 1636 r. Wojciech Stefanowicz Kurzeniecki.

900 AGAD Warszawa, Brańskie grodzkie 27, k. 204-205v.

901 Leżą w pobliżu Białegostoku.

902 CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 131, k. 116-v.

903 CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 131, k. 77v-80.

904 MN Kraków, nr 1099, s. 788.

905 APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap. – „Spisanie pogłównego. 1673"; AGAD Warszawa, ASK, dz. I, nr 70, s. 574 i 591, dz. LVI, k. 11, k. 6; MN Kraków, Bibl. Czart., nr 1099, s. 788; Śmierć jakoby w 1717 r. – według A. Bonieckiego.

906 APar. Juchnowiec, *Spisanie pogłównego 3 III 1673*, s. 2; A. Laszuk, *Zaścianki i królewszczyzny...*, tabela : *Posesjonaci w województwie podlaskim w 1673 roku*.

907 S. Uruski, *Rodzina...*, t. 8, s. 136; J. Hościłowicz, *Z przeszłości kościoła...*, s. 32.

908 APar. Juchnowiec, Chrzty 1651-1669, s. 157.

909 Po Kazimierzu na świat przyszedł Zygmunt Albert chrzczony 18 XI 1668 roku, APar. Juchnowiec, Chrzty 1651-1669, s. 249; 27 VIII 1673 roku ochrzczony został trzeci syn Gabriela i Zofii, Michał Hiacynt, którego kumami byli Aleksander Zamoyski, kanonik łucki i Zaleska, kuchmistrzowa koronna, tamże, s. 30; Następnym dzieckiem była Teresa ochrzczona 15 XI 1676 roku, chrzestnymi zapisany został Stanisław Lewicki, *vicepollatonarius bielscensum* i Tekla Mierzeńska, tamże, s. 65.

910 AGAD Warszawa, ASK, dz. I 70, nr 73, k. 591; APar. Juchnowiec, *Spisanie pogłównego* 3 III 1673, s. 2.

911 APar. Juchnowiec, Chrzty 1671-1691, s. 107.

912 APar. Juchnowiec, Chrzty 1671-1691, s. 124.

913 APar. Juchnowiec, Chrzty 1671-1691, s. 80.

914 APar. Juchnowiec, Chrzty 1671-1691, s. 107.

915 APar. Juchnowiec, Chrzty 1671-1691, s. 124.

916 APar. Juchnowiec, Chrzty 1671-1691, s. 171.

917 K. Niesiecki, Herbarz..., t. 5, s. 469.

swoich gruntów[918]. W 1696 roku Gabriel sporządził testament[919] i prawdopodobnie w tym roku zmarł. Z zapisu wynika, iż Zofia wówczas już nie żyła.[920]

Kurzeniecki Zygmunt Wojciech 1717-1742

Juchnowiec Dolny dziedziczył syna Gabriela i Zofii z Turowskich Kurzenieckich, Zygmunt Wojciech (1668-1742), miecznik bielski w latach 1703-1733, pisarz ziemski bielski 1713-1742 roku [921]. Notowany był jako właściciel dworu: 30 XI 1698, 12 II 1708 r.[922], w 1717 roku.[923] 3 V 1699 r. Zygmunt Kurzeniecki, podkomorzyc, był marszałkiem Koła Rycerskiego Ziemi Bielskiej, obradującego w kościele w Brańsku[924]. Zmarł w 1742 r.

Aż do końca XVIII w. kompozycja Juchnowca Dolnego, mimo pewnej barokizacji, zachowała układ z I poł. XVI w. Przekształcenia barokowe dotyczyły głównie sąsiedztwa dworu, lokalizacji reprezentacyjnego dziedzińca, podkreślenia osi głównej i wystroju wnętrz ogrodowych.

Bartochowscy

W 1784 r. dobra były jeszcze podzielone i jako właściciele Góry Juchnowieckiej oraz Ogrodnik i wsi Wólka odnotowani zostali Bartochowscy[925], przy czym aktualnym posesorem był najpierw Stanisław Bartochowski - podstoli bielski (od 1770 r.), późniejszy (od 1788 r.) stolnik bielski, a później Wojciech Bartochowski (wzm. 1802), asesor białostockiego Sądu Głównego, członek loży masońskiej „Złotego Pierścienia" w Białymstoku[926]. Ten w 1802 r. wziął w swoją własność karczmę plebańską, wynagradzając kościół gruntami folwarku Góra.[927] Położona w pobliżu siedziba dworska w Juchnowcu Dolnym należała w 1784 r. do Orsettych.[928]

Doszło do ponownego połączenia Juchnowca Dolnego z Górą. Całość dóbr, tak Juchnowiec Dolny, jak i Juchnowiec Górę oraz Lewickie wziął Franciszek Ignacy Orsetty (1766-1821).[929] Nastąpiło wtedy odwrócenie ról poszczególnych części kompozycji. Pierwotna rezydencja Włoszka stała się folwarkiem, a dawny folwark przejął funkcję głównej siedziby zarządu majątkiem. Franciszek Ignacy Orsetty, oficer Księstwa Warszawskiego, został naczelnikiem utworzonej wtedy Gwardii Narodowej w Białymstoku, co okupił konfiskatą majątku (folwarków: Góry, Juchnowca i Wólki), gdy po klęsce Napoleona wróciła tu administracja Rosji. Pewnie do tego nie doszło, bo do końca lat 20. XIX w. właścicielami dóbr juchnowieckich pozostawała rodzina Orsettych. Ostatnim posesorem z tej rodziny był Tomasz Orsetty (wzm. 1828).[930] 30 XII 1826 r. zapadł wyrok sądowy dotyczący Marianny z Kruszewskich Uziębłowej w sprawie podziału dóbr Juchnowiec[931].

Michałowscy

Później majętność ta przeszła w ręce Michałowskich. Wpierw posiadał Juchnowiec Dolny Kazimierz Michałowski (†14 VII 1865), ożeniony z Anielą z Daszkiewiczów.

W latach 30. XIX w. właścicielem Juchnowca był Seweryn Michałowski (wzm. 1831, 1832, 1838[932]). Żył on w latach 1816-1866. Od 1833 był studentem Uniwersytetu w Dorpacie, członkiem Konwentu Polonia. Stworzył i posiadał także osadę fabryczną Michałowo k. Zabłudowa. Za udział w powstaniu styczniowym został zesłany na Sybir, a jego własności skonfiskowano[933]. Tak on, jak i jego spadkobiercy stale zamieszkiwali w Juchnowcu Dolnym, toteż dążyli do nadania mu bardziej ozdobnego charakteru. Wyrazem tych dążeń było przeniesienie po 1856 r. zabudowań gospodarczych kilkaset metrów na południowy-zachód od dworu, poza sady, które zajęły teraz południowo-wschodnią część założenia. Nową część gospodarczą, składającą się z budynków kamiennych i drewnianych, ulokowano na osi drogi ze wsi Ciekuny biegnącej przed dworem w alei kasztanowców po granicy starego ogrodu (dawniej drogi dojazdowej). Nową drogę dojazdową poprowadzono na wschód od starej - biegła ona granicą sadów łącząc Juchnowiec Górę, wieś Juchnowiec i wieś Hołówki. Wzniesiony przez Michałowskich dwór stanął na granicy starego ogrodu oraz na zamknięciu jednej z jego osi, przy starej drodze z Ciekun, frontem do niej. Stary ogród przekomponowano w duchu krajobrazowym, likwidując część geometrycznych podziałów i wprowadzając swobodne różnogatunkowe nasadzenia otaczające trawiaste wnętrza. Jednocześnie powiększono kompozycję ozdobną włączając do niej teren po dawnych budynkach gospodarczych położony na płn.-wsch. od stawów, które – przebudowane - stały się stawami parkowymi. Przekopano także dawny rów nawadniający tworząc kanał we wschodniej części parku. Przed dworem urządzono podjazd wśród sadów. Teren pomiędzy parkiem

[918] Arch. sb., t. 9, s. 271- 272.
[919] AA Białystok, *Strabla, Actum In Curia Regia Branscensi Feria Secunda Cente Festum Natiui Latis Beatissime Virginise Mariae, proximei, Anno Domini, Millesimo Septinigentesimo, Vigesimo Nona*, k. 1.
[920] A. Boniecki, *Herbarz...,* t. 13, s. 268 - podał, że śmierć Gabriela nastąpiła dopiero w 1712 r.
[921] S. Uruski, *Rodzina...*, t. 8, s. 136.
[922] APar. Juchnowiec, 1692-1714, s. 93, 227.
[923] *Juchnowiec Dolny...,* s. 119.
[924] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap..
[925] BN Kijów, f. 1, nr 6008, k. 31-34.
[926] H. Mościcki, *Białystok,* s. 261.
[927] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap..
[928] AN Kijów, nr 6008, k. 31-34; *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z r. 1784*, s. 148-150.
[929] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr AK 70; J. *Maroszek, Konfiskaty mienia...*, s. 104.
[930] APar. Juchnowiec Kościelny, *Wizyta... 1828*, k. 7-14.
[931] CAH Grodno, f. 31, op. 1, nr 289, k. 22-23.
[932] AP Białystok, KAL OB., nr 1, k. 746.
[933] http://www.konwentpolonia.pl/album-polonorum/seweryn-michalowski, [dostęp 18 VI 2013 r.]

a nową częścią gospodarczą zasadzono sadem, a wokół części gospodarczej posadzono szpalery drzew ozdobnych.

Franciszek Michałoski (wzm. 1877 r.[934]) z dworu Juchnowiec ożeniony był w 1862 r. z Franciszką Rogland.[935]

Żywotowscy i Lachniccy

W 1881 r. nowym właścicielem dóbr został Aleksander Żywotowski, s. Józefa, który w tym samym roku sprzedał je Ignacemu Lachnickiemu (†1889).[936] W 1890 r. Juchnowiec przeszedł na własność córki Lachnickiego - Leopoldyny Chrapowickiej, od 1879 r. żony Edwarda, zamieszkałej w Lachnowie koło Grodna.

Blumerowie i Markgrafowie

Chrapowicka w wyniku wielkiego zadłużenia majątku zmuszona była w 1901 r. sprzedać go Kasprowi Blumerowi, który z kolei podarował majątek żonie Zofii. W r. 1906 Blumerowie wyzbyli się posiadłości juchnowieckiej na rzecz rodziny Markgrafów, przy czym dobra ponownie podzielono na dwie części. Juchnowiec Górę otrzymał Hugo Markgraf, a Juchnowiec Dolny jego brat Eugeniusz Reinhold Markgraf.[937]

Obryccy

W 1929 r. właścicielem majątku ziemskiego Juchnowiec Dolny był Antoni Obrycki.[938]

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Juchnowcu:

Juchnowiec majątek, nr 67 k. 116-117, nr 70 k. 33-40, nr 78 k. 236-242, nr 80 k. 223-224, nr nr 83 k. 9-10, k. 166-168, nr 87, k. 408-409, nr 88 k. 105-116, nr 301-307, nr 89 k. 13-14, nr 90 k. 16-39, nr 96 k. 85-97, nr 97 k. 220-231, nr 120 k. 170-173, nr 194-209, nr 125 k. 315-316
Lachnicki Ignacy, gen. lejtnant, Juchnowiec majątek, nr 67 k. 116-117, nr 70 k. 33-40
Chrapowicka Leopoldyna, c. Ignacego, hrabina, Juchnowiec majątek, nr 78 k. 236-242, nr 80 k. 223-224, nr 83 k. 9-10, 166-168
Nekanda Trepka Rodryg, s. Bolesława[939], szlachcic, Juchnowiec majątek, nr 120 k. 194-209, nr 125 k. 315-316

[934] AP Białystok, BSZPP, nr 62 (plan części wsi Juchnowiec).
[935] APar. Juchnowiec, Zapowiedzi prześlubne 1862.
[936] *Spisok zemlevladenii*...oprac. A. Dikow, s. 77.
[937] AP Białystok, SNG, nr 2933, 4869, 5501, 5288, 6968, 8466; AP Białystok, Białostocko-Sokólski Pośrednik Polubowny, nr 62 i 63.
[938] Księga adresowa Polski 1929 r., s. 128.
[939] Bolesław Nekanda Trepka żył w latach 1840-1926. Powstaniec 1863 r. Po powstaniu

Paszkiewicz Antoni, s. Józefa, sekretarz gubernialny, Juchnowiec majątek, nr 125 k. 315-316
Blumer Kaspar s. Mikołaja, płk, Juchnowiec majątek, nr 87 k. 408-409, nr 88 k. 105-116, 301-307
Blumer Zofia, c. Pawła, ż. płk, Juchnowiec majątek, nr 88 k. 301-307, nr 89 k. 13-14
Margraf Eugeniusz s. Michała, szlachcic, Juchnowiec majątek, nr 113 k. 231, nr 120 k. 170-173, 194-209
Margraf Hugon, s. Michała, obywatel rewelski, Juchnowiec majątek, nr 89 k. 13-14, nr 96 k. 85-97, nr 97 k. 220-231, nr 120 k. 194-205
Żywotowski Aleksander, radca stanu, Juchnowiec majątek, nr 67 k. 116-117, nr 70 k. 39-40

Z dawnego układu parku w Juchnowcu Dolnym przetrwało do dziś jedno tylko wnętrze, otoczone resztkami dziewiętnastowiecznych nasadzeń, przylegające do dwóch zachowanych stawów oraz ślady trzeciego stawu i kanału parkowego. Poza parkiem przetrwała część dróg dojazdowych, fragment alei kasztanowców przy drodze do części gospodarczej, sad położony na północny-zachód od budynków gospodarczych oraz murowana obora, murowana piwnica, ruiny kamiennego magazynu, ruiny części obory i wielka studnia dworska kilkumetrowej średnicy. Przebieg granic poszczególnych części funkcjonalnych dawnego układu sygnalizują częściowo drogi oraz pasy zarośli i szpalery młodych drzew wyrosłe na miejscu starych.

Wydatnie zniszczona roślinność założenia składa się dziś z 24 gatunków drzew i krzewów. Większość zachowanych drzew starych to olsze, lipy, jesiony, wierzby, klony i wiązy pochodzące z 2. poł. XIX w. i 1. poł. w. XX. Starsze są tylko kasztanowce (4 pozostałe z alei przy drodze do części gospodarczej i 1 we wschodnim narożniku założenia), sadzone na początku XIX w. lub w końcu w. XVIII. Przetrwała też wśród zarośli niewielka ilość krzewów parkowych - karagan, leszczyn, tawlin, śnieguliczek i lilaków. Starej roślinności towarzyszą olsy nad stawami i kanałem oraz młode nasadzenia przy zagrodach i wokół sadu.

Parcelacja i zniszczenie większej części kompozycji sprawiły, że teren dawnej siedziby dworskiej utracił wcześniejsze walory krajobrazowe. Upodobnił się do typowych zagród chłopskich i dziś trudno go nawet wyodrębnić wśród okolicznych wsi, lasów i zagajników. Budowa biegnącej po nasypie linii kolejowej w sąsiedztwie obiektu spowodowała zatarcie związków widokowych z całkowicie przekształconą przez PGR Górą.[940]

Wieś CIEKUNY

Położoną w wielkoksiążęcej włości suraskiej „*wieś Ciekuny, w niej było włók 9, zaścianek 1, za listem KJM tę wieś oddano w roku* [15]*58 panu Sta-*

przymusowo wcielony na 20 lat do armii rosyjskiej. Był bratem Kazimierza Nekanda Trepka (1842-1919) szefa sztabu w powstaniu 1863 r., zesłańca. Bolesław Pochowany został na cmentarzu ewangelicko-reformowanym w Wilnie.
[940] E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, *Juchnowiec Dolny. Dokumentacja ewidencyjna założenia dworsko-ogrodowego*, Białystok 1984.

nisławowi Zachariaszewiczowi Włoszkowi, podskarbiemu KJM dwornemu ze wszystkim dochodem".[941]

Ciekuny były wsią należącą do majątku Góra Juchnowiecka. W 1673 r. wieś należała do dóbr Góra Juchnowiecka. Mieszkało tam 17 poddanych Gabriela Kurzenieckiego, chorążego parnawskiego[942].

BRONCZANY

Andrzej Falkowicz (Falk), dworzanin króla Zygmunta I, otrzymał w 28 VII 1521 r. prawo wieczyste na dobra Andrianki i Zołoćki w powiecie drohickim,[943] starosta drohicki (wzm. 5 XII 1542-17 XII 1556), wojski bielski (1531-1554)[944] zmarł po 17 XII, a przed 1 II 1557 r.[945]

21 VII 1528 r. w Wilnie król Zygmunt I na prośbę dworzanina Myczya Oltuchowycz (Nyczya Ołtuchowicza), stwierdzał, że Olbracht Gasztołd jego ziemię, którą miał w powiecie suraskim Zenczewczynu (Zenczamczynu) i Kotowczynu (Kothkowczynu) kazał pomierzyć we włóki, wraz z ziemiami ludzi hospodarskich i za to dano mu odmianę ziemi Bronczany z ojczycami, co mu dał sam Gasztołd. Król zatwierdził mu tę własność.[946]

8 I 1550 r. z Wilna król Zygmunt August skierował do namiestnika suraskiego list, w którym donosił, że posyłano do Macieja Lewickiego o nie oddanie dani miodowej (za rok 1550 i wcześniejsze lata, łącznie 22 kop gr lit.) za jego dzierżawy królewskich dóbr Zabiela i Dolistowa. Dług ten sprawił, że pozywano do prac do dworu suraskiego ludzi Lewickiego z jego dziedzicznych dóbr Niewodnica Bronczany. Zygmunt August nakazał uwolnić tych poddanych Macieja Lewickiego od powinności.[947]

Jan Lewicki przed 1625 r. ożenił się on z Elżbietą Włoszkówną. Posag zabezpieczył na majętności zwanej Niewodnica Brączany[948]. W 1641 r. nadal właścicielem Niewodnicy był Jan Lewicki, ożeniony z Elżbietą Włoszkówną.

W aktach Urzędu Grodzkiego w Brańsku została wpisana skarga Jana Lewickiego, dziedzica na Niewodnicy na Leona Sławogórskiego (syna Walentego) o najście 15 VIII 1641 r. na jego dwór: „Jan Lewiczky, w Niewodniczy że dziedzic, obciążliwie i z wielkim żalem uskarżał i protestował się szlachetnego Leona Sławogórskiego, syna urodzonego Walentego Sławogórskiego z Juchnowcza, o to iż on opuściwszy bojaźń Bożą i miłość bliźniego swego, nie dbając na srogość prawa pospolitego, staremi Statutami i Konstytucjami, a potem z wieszemi [s], mianowicie w roku 1611 swowolców obostrzonego. Przyjechawszy w roku teraźniejszym, w dom pomienionego ojca swego Walentego Sławogórskiego, od swawolnego wojska kozackiego i tam czas pewny w domu jego zmieszkawszy, dokąd się zdobył i sposobił do niżej opisanej zbrodni, na takowejż towarzystwo swowolne, sobie podobne, z któremi, a mianowicie Michałem Stawczewicz, z powiatu upiczkiego, Michałem Piadziewicz, Kasprem Nodberch z Rygi, Pawłem Hryniewiczkiem i wielą innych, których on imiona i przezwiska lepiej wie, ut colicaur, za wiadomością pomienionego zwyż ojca swego Walentego Sławogórskiego, w nocy blisko przyszłej, manu armata, na dom własny pomienionego uskarżającego się urodzonego Jana Lewiczkiego, już natenczas śpiącego i pokojem pospolitym ubezpieczonego, gwałtownie najachał. I najachawszy w nocy, ze czwartku na piątek, w dzień Wniebowzięcia NMP *[15 VIII 1641]*, w roku teraźniejszem, nocnego czasu, jako się wzwyż pomieniło, wiedząc o dobrym depozycie, ornamentach i sprzęcie domowym szlacheckim i stąd chcąc się wzbogacić z pomocnikami swemi, którzy z niem pospołu sumienie, cnotę i przystojność, odważywszy na takowy obłów i prawdgę *[?]* zawsze wyglądali u nich wodzem [...] Naprzód dom obstąpiwszy, okna i drzwi powysiekał i powystrzelał. Zatem włomiwszy się w dom, wprzód pomienionego uskarżającego się małżonkę i czeladź jego, których natenczas mało przy sobie miał [...] z domu wystrzelawszy. Zaczem ledwo rąk jego, z małżonką swą urodzoną Helżbietą Włoskówną uchodząc, zdrowiem swem i gwałtowi jego oprzeć nie mogąc i uchodzą, gdzie kto mógł, a sam z małżonką aż na staw musiał uchodzić, od wszytkiego, z wielkiem swym żalem [...] Mając już czas dobry do złupienia i zebrania majętności domowej, rozsiekawszy skrzynie, w których pieniądz i depositha insze byli [...] wziął gwałtownie w pieniądzach gotowych 400 czerwonych, a monety polskiej 600 zł pol., rusznic 3, szablę oprawną, delię półgranatową, adamaszkiem podbitą i niemało inszech rzeczy kosztownych, do tego [z] stajni koni 6, dobrych. Co wszystko gwałtem pobrał, dom i majętność złupiwszy, z tem wszytkiem zarazem tedyż i nocą uchodzić, gdzie nalepiej rozumiał z pomienionemi pomocnikami jego."[949]

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Koplanach:

Antonikowski Eugeniusz, s. Grzegorza, szlachcic, Koplany Bronczany majątek, nr 93 k. 240-252
Duzy Konstancja, c. Jana, szlachcianka, Koplany Bronczany majątek, nr 92 k. 198-199, nr 93 k. 248
Duzy Paweł, c. Konstantego, szlachcic, Koplany Bronczany majątek, nr 92 k. 198-199, nr 93 k. 90-93, 192
Hermanowski Julian, s. Michała, chłop, Koplany Bronczany majątek, nr 107 k. 353-358

[941] AWAK, t. 14, s. 46 i 58; CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 76, k. 137; AGAD Warszawa, APP, nr 18, s. 579.
[942] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap. – „Spisanie pogłównego" 3 V 1673 r.
[943] I. Kapica Milewski, *Herbarz,* Kraków 1870, s. 103.
[944] *Urzędnicy podlascy XIV-XVIII wieku. Spisy*, opr. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, nr 287 i 644, s. 61 i 91.
[945] AP Kraków, Zbiór Zygmunta Glogera (dalej ZZG), nr 25.
[946] CAH Miński, f. 1744, op. 1, nr 1, k. 103 - oblata 1545 w księgi ziemskie suraskie, zatytułowana: „Niewodnicza Bronczany. Privilegium"; AP Kraków, ZZG, nr 53.
[947] CAH Petersburg, f. 1343, op. 24, nr 1160, k. 6.
[948] AGAD Warszawa, Grodzkie brańskie, nr 25, k. 820; AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 16, nr 65
[949] AP Białystok, Księga grodzka brańska 1640-1641, k. 227.

Jarucki Aleksander s. Pawła, szlachcic, Koplany Bronczany majątek, nr 69 k. 420-429, nr 70 k. 41-44, nr 92 k. 198-199, nr 93 k. 90-93,192-193, 240-252
Juszczuk Piotr, s. Andrzeja, chłop, Koplany Bronczany majątek, nr 93 k. 90-93, nr 96 k. 98-111, nr 99 k. 271-286, nr 104 k. 147-148,nr 107 k. 353-358, nr 108 k. 66-81
Sopoćko Feliks, radca dworu, Koplany Bronczany majątek, nr 69 k. 424-425, 429, nr 71 k. 277-294
Sopoćko Julia, szlachcianka, Koplany Bronczany majątek, nr 69 k. 424-425
Sopoćko Stanisława, szlachcianka, Koplany Bronczany majątek, nr 69 k. 424-425, 429
Trochimowski Mikołaj, s. Michała, rzeczywisty radca stanu (z Jurowiec)
Bronczany majątek, nr 69 k. 420-429, nr 93 k. 245-246
Wawreszuk Jan Miron chłop Koplany Bronczany majątek, nr 99 k. 277-284, nr 112 k. 16-28
Jakiel Andrzej, s. Franciszka, chłop, Bronczany wieś, nr 71 k. 67-69, nr 92 k. 198-199, nr 93 k. 192-193
Kowal Antoni, s. Michała, chłop, Bronczany wieś, nr 92 k. 198-199, 93 k. 192-193
Kowal Władysław, s. Józefa, chłop, Bronczany wieś, nr 93 k. 192-193
Kowalczuk Michał, chłop, Bronczany wieś, nr 70 k. 41-42
Litwiejko Jan s. Piotra, chłop, Bronczany wieś, nr 92 k. 198-199, 93 k. 192-193
Lubecki Andrzej, s. Antoniego, chłop, Bronczany wieś, nr 92 k. 198-199, nr 93 k. 192-193
Popiel Józef, s. Jakuba, chłop, Bronczany wieś, nr 92 k. 198-199, nr 93 k. 192-193
Siliwon Antoni, s. Józefa, chłop, Bronczany wieś, nr 92 k. 198-199, nr 93 k. 192-193
Skorulska Marianna, c. Jana, chłopka, Bronczany wieś, nr 92 k. 198-199, nr 93 k. 192-193
Skorulski Marcin, s. Wojciecha, chłop, Bronczany wieś, nr 92 k. 198-199, nr 93 k. 192-193
Skorulski Michał, s. Antoniego, chłop, Koplany wieś, nr 80 k. 159, nr 92 k. 65-81
Skorulski Wojciech, s. Wojciecha, chłop Bronczany wieś, nr 92 k. 198-199, nr 92 93 k.192-193

JUCHNOWSZCZYZNA

DWÓR (dziś Rumejki 13)

Siedzibę dworską w Juchnowszczyźnie zlokalizowano na niewysokim wzniesieniu, nad rzeczką Niewodnicą w otoczeniu pól i lasów, przy trakcie z Juchnowca do Hermanówki. Powstała po wyodrębnieniu się tego działu własnościowego z dóbr juchnowieckich. Posiadała pierwotnie regularny, kwaterowy układ. Jedną z kwater zajmował sąsiadujący z dworem ogród ozdobny, w którym na osi dworu umieszczono dwie sadzawki. Pozostałe kwatery zajęte były przez ogrody użytkowe lub zabudowania.

Po raz pierwszy Juchnowszczyznę jako samodzielną jednostkę osadniczą wymieniał spis miejscowości parafii juchnowieckiej z 1744 r.[950] W I poł. XVIII w. właścicielem Juchnowszczyzny był Felicjan Lewicki (*11 VI 1671-†po 1741), s. Stanisława i Konstancji Wilczewskiej. Dobra przejął jego syn Michał Lewicki (wzm. 1756). Ten zmarł (w dworze Złotniki) 19 VII 1772 r. W 1784 r. ziemie należały do „panów Lewickich cześnikowiczów ziemi bielskiej", synów Michała Lewickiego, cześnika ziemi bielskiej i Zofii z Niewiadomskich (ok. 1709-5 II 1797).[951] Do 24 VII 1821 r. (kiedy zmarł) właścicielem był Dionizy Lewicki,

[950] *Synodus Dioecesana Vilnensis ab [...] Michaele Joanne Zienkowicz [...] episcopo Vilnensi [...] Anno [...] 1744 diebus 10. 11. 12. [...] Febr: celebrata [...]*., Wilno 1744.
[951] AN Kijów, nr 6008, k. 31; *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z r. 1784*, s. 148 i 152.

marszałek powiatu białostockiego ożeniony z Brygidą z Zółtowskich.[952] Juchnowszczyzna przeszła na własność adwokata sądu głównego obwodu białostockiego Ludwika Sawickiego oraz Wincentego, Leona (*1802) i Jana (*1794) Lewickich (wzm. 1824-1829), synów Dionizego. Następnie całość włości objął Jan (wzm. 1831 i 1832).[953].

W końcu XVIII w. wzniesiono istniejący do dziś drewniany dwór, rozpoczęto też przebudowę siedziby przebiegającą etapami, podczas których włączano w skład kompozycji coraz to nowe tereny i stopniowo przekształcano regularny układ w duchu krajobrazowym. Ostatnim etapem było założenie kompleksu stawów krajobrazowych o pow. ok. 9 ha i urządzenie podjazdu przed dworem, co nastąpiło w II poł. XIX w.

Il. 20. Rumejki. Dwór Juchnowszczyzna z 2 poł. XIX w.
Fot. Piotr Mastalerz, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

Przed 1848 r. Juchnowszczyzna stała się własnością Pawła i Teresy z Zapolskich Kasperewiczów. W dworze mieszkała Teresa Kasperewiczowa, wyznania rzymskokatolickiego, parafianka kościoła juchnowieckiego. W 1862 r. Paweł Kasperewicz, Rosjanin, stale zamieszkiwał w Białymstoku, należał do białostockiej parafii prawosławnej. Majątkiem Juchnowszczyną, folwarkiem Wólka, wsiami Wólka (11 zagród pańszczyźninych) i Złotniki (14 zagród pańszczyźnianych) zarządzał syn – Mikołaj Kasperewicz. We wsi Wólka mieszkali wyłącznie rzymscy katolicy, parafianie kościoła juchnowieckiego, a we wsi

[952] AGAD Warszawa, Zb. kart., nr r. 422-26.
[953] APar. Juchnowiec Kościelny, Wizyta... 1828.

Il. 59. Rumejki. Aleja dojazdowa do dworu Juchnowszczyzna.
Fot. Piotr Mastalerz, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

Złotniki 11 zagród należało do suraskiej cerkwi prawosławnej, a 3 zagrody do juchnowieckiego kościoła[954].

W 1865 r. za udział w Powstaniu Styczniowym dobra Juchnowszczyzna Pawła Kasperewicza znalazły się na liście majątków podlegających przymusowej sprzedaży. Nowym właścicielami zostali Lebiediewowie. We dworze stale zamieszkała Maria Lebiediew, licząca w 1873 r. 24 lata. Majętność obejmowała wówczas ok. 350 ha gruntów.[955]

W końcu XIX w., za rządów kolejnego właściciela dóbr, Wiktora Lebiediewa, który dzierżył Juchnowszczyznę do 1944 r., kompozycja była już ostatecznie ukształtowana i składała się - oprócz dworu, podjazdu i stawów rybnych - z prostokątnego ogrodu ozdobnego, sadów, warzywnika, łąki oraz rozczłonkowanej części gospodarczej. Ogród ozdobny, zachowując regularne drogi i starą sadzawkę, posiadał swobodną kompozycję roślinności i wzgórek widokowy z altaną usypany przy sadzawce. Nad sadzawką posadzono m.in. sosny wejmutki, przy dworze lilaki, jaśminowce i róże, a na podjeździe topole włoskie. Do założenia wiodły trzy drogi: z Wólki, Rumejk oraz z Hermanówki i Lewickich. Tę ostatnią obsadzono aleją z kasztanowców w 1 poł. XIX w. Dwór i ogrody powiązane były widokowo z otoczeniem, a daleka oś widokowa łączyła je z kościołem w Juchnowcu. Przy drogach i rowach oddzielających poszczególne części funkcjonalne terenu rosły aleje lub szpalery drzew (lip, jesionów, wierzb, topól i klonów). Była to typowa kompozycja dworsko-ogrodowa dóbr średniozamożnej szlachty. Stały proces rozwoju przejawiający się w zwiększaniu powierzchni zajętej pod kompozycję jest wyrazem dążeń tej grupy właścicieli

[954] CAH Wilno, f. 1266, op. 1, nr 8.
[955] SG, t. 15, cz. 1, s. 28.

ziemskich do „doścignięcia" poprzez oprawę dworu założeń magnackich. Jednak ani możliwości planistyczno-koncepcyjne, ani inwestycyjne nie pozwoliły na to i tak w okresach wcześniejszych, jak i w XIX w. układ siedziby zostawał podporządkowany funkcjom utylitarnym.

Parcelacja Juchnowszczyzny, rozpoczęta przez Lebiediewów w 1913 r. zapoczątkowała regres majątku i stopniową likwidację starej kompozycji trwającą do chwili obecnej. Mamy dziś do czynienia z układem znacznie uboższym, bez większości stawów, części drzew i sadów, których miejsce zajęły łąki i pola uprawne.[956] Układ części gospodarczych zniekształciły nowe zabudowania chłopskie.[957]

Przed dworem widoczne są ślady podjazdu, a na terenie ogrodu ozdobnego zachowała się część starych drzew i krzewów ozdobnych, podobnie jak w innych częściach założenia, przy czym do najcenniejszych należą kasztanowce w wieku ok. 130 lat rosnące w alei prowadzącej do podjazdu oraz jesiony i lipy w wieku ok. 100-130 lat, a także dziewiętnastowieczna sosna wejmutka nad sadzawką parkową. Skład gatunkowy roślinności opiera się głównie na gatunkach krajowych i obejmuje 26 gatunków i odmian drzew i krzewów. Rośnie też spora ilość drzew młodych i występują grupy leśne, z których jedna, otaczająca teren dawnych stawów, przesłania widok na barokowy kościół w Juchnowcu. Lasy i zarośla rosnące w sąsiedztwie założenia zasłaniają z trzech stron teren ogrodu, toteż funkcje obiektu w krajobrazie są dziś nieznaczne.[958,]

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Juchnowszczyźnie:

Juchnowszczyzna majątek, nr 72 k. 109-119
Kamrewicz Paweł, radca kolegialny, Juchnowszczyzna majątek, nr 72 k. 111-112
Lebiediew Wiktor, syn Wasyla, rzeczywisty radca stanu, Juchnowszczyzna majątek, nr 72 k. 109-119

WÓLKA JUCHNOWIECKA

Andrzej Włoszek zastawił Wolę Juchnowiecką, liczącą 5 ¾ włók uprawnych Justynowi Brzozowskiemu. Ten przekazał swemu ją ojcu – Pawłowi Brzozowskiemu, zapisem w aktach grodzkich brańskich. 10 IV 1600 r. Paweł Brzozowski oddał majątek w ręce Bernarda Brzozowskiego. Z tej okazji sporządzono „Inwentarz dóbr Wola Juchnowiecka... potomków nieboszczyka Pawła Brzozowskiego... którą to zastawę na dobra Wola Juchnowiecka zawiódł nie-

[956] AP Białystok, WUZ II, nr 35, s. 5 i 6.
[957] Relacje ustne Leonarda Janowicza i Marianny Herman z Juchnowszczyzny gm. Juchnowiec
[958] E. Bończak-Kucharczyk, Z. Piłaszewicz, *Juchnowszczyzna. Dokumentacja ewidencyjna parku,* Białystok 1979. E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, K. Kucharczyk, *Katalog parków i ogrodów województwa białostockiego*, t. 6, Białystok 1988, (maszynopis SOZ Białystok).

boszczyk pan Andrzej Włoszek na inwentarzu i zapisach to dopiero obyczajem zastawnym [...]". W 1600 r. spis poddanych Wólki, dotyczący części Andrzeja Włoszka wymieniał chłopów z półwłóczkami: Grzegorz Troćko, Misienia Stanisław, Wojciech Worciotko, Niwiński, Urbanik, Ryszko, Owdziej, z ćwierćwłókami: Piechnik, Gręda Grzegorz, Trus, Borisowicz, a jedna ćwiertka była pusta, „z zasiewkiem ozimem, podle ściany i do tego morgi pode wsią Bielami", a „półwłoczek Kwietkowski, który pan Justyn trzyma"[959].

Zastaw Andrzeja Włoszka przechodził z rąk do rąk, co obrazuje dokument z 1611 r., gdy woźny sądowy wprowadził małżeństwo Konstantego Rabego-Gnojnickiego i Anastazję Wolską w dobra Wola Juchnowiec, do których prawa nabyli za 1010 zł pol. od rotmistrza Jakuba Talipskiego, co zapisano w Urzędzie Ziemskim w Tykocinie). Dobra najpierw zastawił Andrzej Włoszek Pawłowi Brzozowskiemu, który przekazał je Bernardowi Brzozowskiemu, ten - Andrzejowi Sieskiewiczowi, ów swojej córce, Marynie, żonie Jana Puciaty, ta z kolei Mateuszowi Starunowi (?). Od tego znów nabył je Jan Puciata, a od niego dopiero Talipski.[960] W trakcie tych zmian doszło do nierównego podziału własności i poddanych, a w efekcie powstania dwóch pańskich gospodarstw folwarcznych – jednego w samej Wólce Juchnowieckiej, a drugiego w Wólce.

Andrzej Włoszek to prawdopodobnie syn Stanisława Zachariaszewicza, a brat Mikołaja.

Stanisław Zachariaszewicz Włoszek miał chyba jeszcze jednego syna - Jerzego. O jego istnieniu dowiedzieć się można pośrednio z dokumentów sądowych brańskich, które dotyczą syna Jerzego - Jana. W księdze brańskiej z 1603 roku zamieszczono akt: „Jan Włoszek syn niegdy urodzonego Jerzego Włoszka, dworzanina KJM przed Sądem Grodzkim obciążliwie i żałośliwie oświatczał się naprzeciw szl. Walentemu Sławogórskiemu, mężowi wtóremu szlachetnej Anny Jundziłłowej Sławogórskiej w Juchnowcu mieszkającemu [...] Który to sługa jego Maciej Zaleski, świadomo czy z nakazania, tego roku niniejszego, dnia niedawno przeszłego tj. w czwartek przed Zapusty [6 II 1603], po południu, wiedząc, iż ten szl. Jan Włoszek miał [..] do plebanii kościoła juchnowieckiego (która natenczas za śmiercią plebana tamecznego wakowała). Której to plebanii pilnował ten pomieniony Jan Włoszek, dworzanin urodzonego Jana Włoszka, horodniczego wileńskiego, jako podawcy tego kościoła, w niebytności natenczas innych podawców, z [...] i szablą, w domu stojącym podle drodze, niedaleko kościoła i plebanii, na gruncie natenczas dzierżawy pomienionych Walentego Sławogórskiego i małżonki jego, a dziedzictwie szlachetnego Stanisława Włoszka, syna męża pierwszego tej pomienionej Sławogórskiej, urodzonego Mikołaja Włoszka podczaszego podlaskiego, niegdy będącego [† 1592]. W którem to domku służebnica tej Sławogórskiej niewiasta stara i z córką Ewą mieszka. Tamże w tem domku zasiadszy sługa ten ich Zaleski, gdy ten Jan Włoszek jechał drogą, mimo ten domek, na sankach, a będąc ubezpieczony prawa pospolitego pokojem, nie miał ani broni przy sobie ani noża nawt, ten Zaleski wypadł z broniami. Którego gdy ten Jan Włoszek pozdrowił mówiąc <Pomagaj Bóg>. On rzekszy: <Będzie to nie wnet czego pomagać Bóg>, skoczył do nic nie wiedzącego, bezbronnego [z] szablą i jął machać szablą. A gdy on Jan Włoszek [chiał] wstąpić do plebanii, w dół padł zamieciony śniegami, tam go dopiero leżącego siekł, jako mu się podobało, chcąc go zabić. I zadawszy mu szkód wielkich a na pół umarłego odszedł [...] Na potwierdzenie tejże swej skargi okazał rany, mianowicie: dwa cięcia krwawiące na ramieniu lewym, trzecie krwawe pod lewym kolanem, czwarta blizna po ranie ciętej na ramieniu lewym, piąte jakby skaleczenie na prawej stopie. Których zadanie szlachetnego Walentego Sławogórskiego obwiniał, iż on słudze swemu onego grabić rozkazał [...] A mało na to mając, tejże nocy tenże Zaleski i z drugimi – Staśkiem, krawcem tego Sławowórskiego, na koniach białych, własnych panów swoich, podjeżdżali pod plebanią, chcąc znowu gwałt uczynić, zmawiali się na tego Włoszka"[961].

Ślub Anny Jundziłłówny wdowy po Mikołaju Włoszku z Walentym Sławogórskim (przed 1603 r.)stał się prawdopodobnie początkiem podziałów fortuny po Stanisławie Zachariaszewiczu.

Jan Włoszek większość czasu musiał spędzać w Wilnie. Zapisy w Księgach brańskich. Urban Złotowski w imieniu Jana Włoszka horodniczego wileńskiego z Woli Juchnowskiej oskarżał Jana Czyżewskiego z Zimnochów o kradzież.[962].

Akt z 1608 r. dotyczy sprawy pomiędzy Stefanem Borowskim a Stanisławowem Włoszkiem z Woli Juchnowieckiej. Występują także Marcin Brzozowski i Jan Włoszek963

Jan jest postacią dosyć tajemniczą. Być może to on występuje jeszcze w 1648 r., w protestacji szlachty z podkomorzym (chyba w sprawie rozdwojenia sejmiku). Występuje tam dwóch Włoszków - Stanisław i Jan. Zatem jeśli nie ten Jan to jaki inny?

Kolejnymi Włoszkami związanymi z Wólką byli Stanisław i Krzysztof. Obaj występują w 1640 roku[964] jako kolatorzy (wymieniony jest także wspominany wcześniej Walenty Sławogórski). Natomiast nie ma Jana.

W 1662 Stanisław Włoszek już nie żył, a z „Woli" w parafii juchnowieckiej opłaciła należny podatek „pani Stanisławowa Włoskowa wdowa"[965]

Nie wiadomo, czyim synem był Krzysztof, mógł być bratem Stanisława, albo synem Jana. Na to wskazywałyby związki z dworem królewskim Jana

[959] CAH Minsk, f. 1708, op. 1, nr 101 skany 1314 do 1316.

[960] CAH Mińsk, f. Księga ziemska suraska PL op. 1 nr 93, k. 5, skan 555 – „Juchnowska Wola Rabi. Intromissio".

[961] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 93 skany 564 i 565 – „Włoszek. Protestatio".

[962] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 88, skany 1500 do 1502 z roku 1602 – „Wloszek protestatio".

[963] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 25, skany 870 i 871 – „Inter Borowski i Włoszek apellatio"

[964] S. Niewiński, Juchnowiec. Dzieje parafii, Białystok 2006.

[965] AGAD Warszawa, ASK, dz. I, nr 70.

i Krzysztofa. Krzysztof był sekretarzem królewskim, zmarł w 1663 roku, a jego żoną była Zofia z Czajewskich[966].

Włoszek Stanisław, † przed 1663

W 1638 r. urzędnicy grodzcy w imieniu Stanisława Włoszka udali się do Marcina i Jakuba Wilamowskich, bo ci „podkupili" poddanego Włoszka z Wólki niejakiego Andrzeja Stachowicza. Ten przeniósł się tam z żoną, dziećmi, bydłem z całym sprzętem domowym i dobytkiem oraz z powinnościami i czynszem. Wilamowscy jednak nie oddali chłopa, odmówili i zatrzymali[967].

Stanisław Włoszek cieszył się uznaniem okolicznej szlachty; w 1648 r., w czasie bezkrólewia po śmierci Władysława IV wybrany został sędzią kapturowym ziemi bielskiej. Zmarł przed 1663 r., bo w rejestrze pogłównego z tego roku zapisana jest Stanisławowa Włoszkowa, wdowa.

W 1652 roku chrzestnymi (Marcina Królika z Wólki) byli Franciszek i Zofia Włoszkowie. Kim był Franciszek?. Występował w roli chrzestnego także w latach 1654 i 1655. Jaroslaus Włoszka, ten jednak występuje jako chrzestny raz - na chrzcie w Ihnatkach w roku 1654 r. Franciszka Łubieńskiego z Ihnatek.

Włoszek Hieronim, s. Stanisława, właściciel Wólki 1663-1686 (2 poddanych)

Dziedzicem po Stanisławie Włoszku został Hieronim. Ubóstwo finansowe Hieronima potwierdza dokument z 1675 r. „Masiel obligatio", w którym Hieronim Włoszek zastawił za 250 zł, na 3 lata, swoje dobra na Woli Juchnowskiej uczciwemu Grzegorzowi Masielowi, poddanemu Kurzenieckiego z Juchnowca; 25 zagonów we włóce Wierciołkowskiej[968]. Z 1686 roku pochodzi dokument o dożywociu –„Włoszkownej Advitalitas". Nowy małżonek Maciej *olim* Franciszek Brzozowski zabezpieczył ją na 1000 zł[969].

Wólka w 1675 r. należała do wdowy po Hieronimie Włoszku – Zofii z Jezierskich II° Brzozowskiej i Jana Hieronima Brzozowskiego - podczaszego podlaskiego.

Włoszek Władysław, s. Krzysztofa, właściciel Wólki, do 1673

W odróżnieniu od Hieronima Włoszka znaczniejsza była pozycja stryjecznego brata – generała Władysława Włoszku po Krzysztofie, zmarłym w 1663 r. Ożenił się w 1664 r. z Anną ze Szczawińskich, córką Pawła Ferdynanda. Dokument zmieniający wcześniejszą umowę małżeńską podpisano w 1670 r. Władysław Włoszek swojej żonie Annie Szczawińskiej zabezpieczył sumę 6 tys. zł posagu oraz 2 tys. tzw. wiana dodatkowego na dobrach Wola Juchnowiec i innych, a na wypadek śmierci Anny - dla ich wspólnych dzieci, bądź w przypadku jej bezpotomnej śmierci, dla jej krewnych[970]. W 1665 r. Władysław Włoszek spierał się z Pawłem Stołpowieckim o niespłacony dług jeszcze z 1639 r. zaciągnięty u Łukasza Stołpowieckiego, rotmistrza powiatu grodzieńskiego przez jego rodziców – Krzysztofa, dworzanina i sekretarza JKM i Zofię z Czajewskich. Spłaty długu dokonała Zofia w 1664 roku już po śmierci Krzysztofa.[971].

W 1670 r. Władysław Włoszek, dziedzic na Juchnowcu (!?) oznajmiał, że w poprzednich latach wyprawiał na pospolite ruszenie jednego jeźdźca na wyprawę wojenną ze swych dóbr razem ze Sławogórskimi z Juchnowca i z Lewickimi z Romejek. Jednak w tym roku Sławogórscy składają się z Mokrzeckim z Niewodnicy i z Samuelem Lewickim z Romejek, więc on dołącza się do ur. Stoińskiego ze Złotnik[972].

Wymienienie Juchnowca Góry, a nie Wólki świadczy o tym, ze Władysław osiadł już na dworze w Juchnowcu Górze, pewnie tuż po ślubie z Anną Szczawińską. W roku 1665 r., Anna Szczawińska, córka Pawła Ferdynanda, żona Władysława Włoszka „in Juchnowiec Góra" prowadzi rodzinny spór majątkowy ze Szczawińskimi[973].

Włoszkowa ze Szczawińskich Anna, wdowa po Władysławie od 1673

W roku 1673 po śmierci Władysława, właścicielką części wsi Wólka i jednego z dwu tam znajdujących się folwarków o nazwie Wólka była wdowa po Władysławie, Anna ze Szczawińska Włoszkowa. W tym roku jej poddanymi było 28 osób. Równocześnie inny dwór i folwark w Wólce miał wówczas Hieronim Włoszek (2 poddanych).

Synami Władysława Włoszka i Szczawińskiej byli Paweł i Wojciech Włoszkowie, wzmiankowani w 1700 r. W odręcznej notatce sporządzonej przez jednego z proboszczów w XVIII w., której daty sporządzenia nie da się określić, jest lista dotychczasowych kolatorów; wśród Włoszków figuruje Wojciech Włoszek. Zapisano go jako ostatniego. Był to syn Władysława Włoszka, zmarły po 1700 r.

Córką Władysława Włoszka (jeszcze z pierwszego małżeństwa) była Zofia Brzozowska, wydana za mąż 5 III 1685 r. za Mateusza Tomasza Brzozowskiego. Pomiędzy nimi (w 1700 r.?) został rozdysponowany spadek po Władysławie Włoszku[974].

Z końcem XVII wieku w Juchnowcu Górze, Juchnowcu Starym czyli

[966] *„G. Wloszek quietationis oblata"* -
[967] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, k. 36.
[968] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 171, k. 148.
[969] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 186, skan 610.

[970] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 168, skan 275.
[971] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 159, skany 181 i 182 – „Generoso Włoszek. Quietationis oblata".
[972] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 167, skan 763 – „Manifestatio".
[973] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 57, skany 949 i 950 – „Włoszkowa lucrum"
[974] J. Maroszek, W. F. Wilczewski, *Dzieje obszaru gminy Turośń Kościelna*, s. 21; CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 163, skan 458. Inne dokumenty w których występuje Władysław to:„Włoszek. „Donatio" z 1668 r. CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 161, skan 1156.., „G. Włoszek. Plenipotentio" z 1668 roku, , f. 1708, op. 1, nr 163, skan 180 Włoszek. Manifestatio - f. 1708, op. 1, nr 163, skan 458

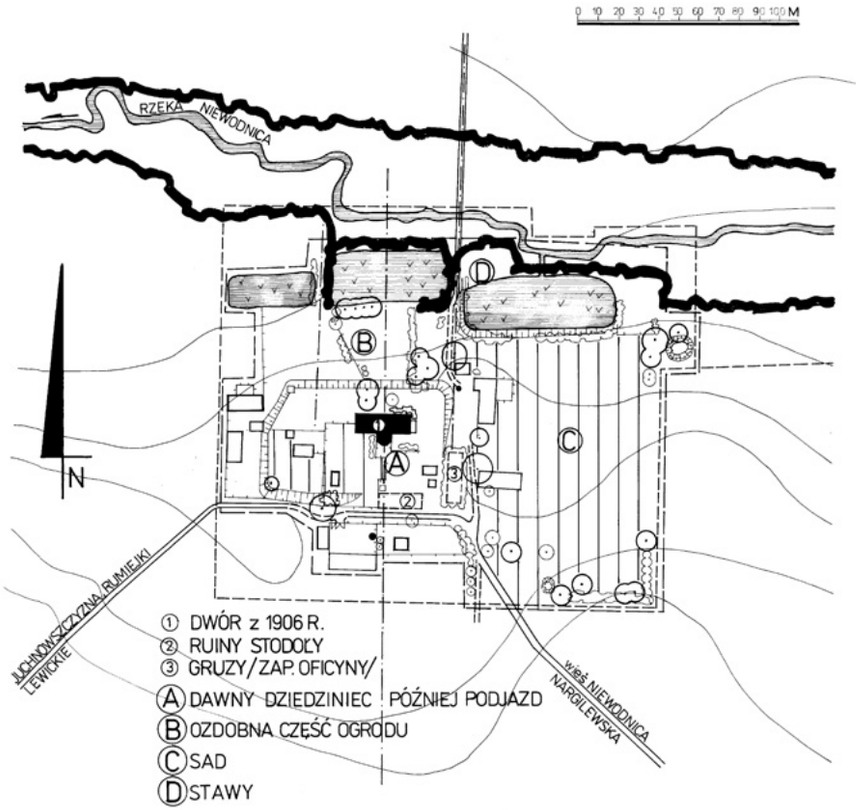

Il. 60. Niewodnica Nargilewska. Plan założenia dworsko-ogrodowego, stan z 1988 r. Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

Dolnym i Wólce Juchnowieckiej zakończyło się panowanie Włoszków. Juchnowiecka własność Włoszków (drogą związków matrymonialnych) przeszła w posiadanie Sławogórskich, Szczawińskich, Kurzenieckich.

Kurzeniecki Gabriel, właściciel Wólki, 1688-1696

Helena Włoszkówna, zamężna za Teofilem Brzezińskim[975] (już wdowa) w **1688** r. dokonała donacji swoich dóbr na Woli Juchnowskiej albo Włoszkowskiej dla Gabriela Kurzenieckiego, chorążego ziemi bielskiej i jego żony Zofii z Turowskich.

Orsetty Franciszek Ignacy, właściciel Wólki, 1766-1821

Wólka w połowie XVIII przeszła we władanie rodziny Orsettych. Wraz

[975] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 188, skany 56 i 57.

z waniewskimi kupili oni dobra juchnowieckie: Juchnowiec i Wólkę (tę zaczęto zapisywać Wólka Orsettych).

Bardzo znamienitym dla dziejów Podlasia był Franciszek Ignacy Orsetty, właściciel Juchnowca Dolnego i Góry oraz Wólki, który wraz z Józefem Łazowskim, dziedzicem Rumejk, wszedł w skład Tymczasowej Rady Konfederacji Białostockiej, zawiązanej 3 VII 1812 r. w kilka dni po podpisaniu Konfederacji Generalnej w Warszawie. Konfederacje miały stanowić zaczątek przyszłej państwowości Polski na ziemiach wyzwalanych przez Napoleona. Franciszek Ignacy Orsetty, oficer Księstwa Warszawskiego, został naczelnikiem utworzonej wtedy Gwardii Narodowej w Białymstoku. Wedle legendy okupił to konfiskatą majątku (folwarków: Góry, Juchnowca i Wólki), gdy po klęsce Napoleona wróciła tu administracja carskiej Rosji. Franciszek Orsetty dziedzic dóbr Góra, Juchnwiec i Wólka, kolator kościoła juchnowieckiego zmarł w dworze Juchnowiec 5 VIII 11821 r.[976]
z orzeczenia sądowego ogłoszonego w „Gazecie Warszawskiej":

„Roku 1825 miesiąca XII 3 dnia.

Sąd taksatorsko-eksdywizorski, reemisją Sądu Spraw Cywilnych Białostockiego i Sokolskiego Powiatów, w dniu 30 X teraźniejszego 1826 r. do uspokojenia wszystkich wierzycieli i pretensorów z majątku ziemnego Juchnowca, Góry, Wólki, Koplan, i wszelkiego nieruchomego i ruchomego po Franciszku [Ignacym] Orsettym pułkowniku wojsk polskich pozostałego [†1821], przeznaczonym, po ustanowieniu swojej jurysdykcji na gruncie w głównym folwarku Juchnowiec zwanym, obwodzie i powiecie białostockim położenie mającym, i załatwieniu wszelkich przedstawionych sporów.

Stosując się do reemisji i rezolucji swojej, na dniu dzisiejszym ogłoszonej, JWW Marcina Zawadzkiego, sukcesorów jakichkolwiek bądź imion nieżyjącego Michała Daszkiewicza[977], Teodora Radykie, Wicbertowny, Woynower, [Eleonorą] Wyszyńską, Nowicką, Liszewskiego, Ładzinę, sukcesorów Jana Orsetty, Woyne, Malinowską, sukcesorów starosty *[wasilkowskiego Ludwika]* Kruszewskiego[978], Borowską, Łętowską, sukcesorów, Kutrzewskiego (?), Kiersnowskiego, XX. Dominikanów choroszczeńskich, cerkwi berezowskiej i kościoła liszkowskiego[979] przełożonych, księdza Mareckiego [Walentego Markiewicza] i proboszcza kościoła juchnowieckiego, wierzycieli zeszłego Franciszka Ignacego Orsetty i dalszych innych, z jakiego bądź kolwiek źródła pretensją do majątku pod rozdział idącego stosować mogących...,

Aby tak sukcesorowie zeszłego Jana Orsetty [† 1807], jako i drudzy z kredytorów i pretensorów nieżyjącego Franciszka Orsetty [†1821], z jego sukcesorką

[976] APar. Juchnowiec, Zgony 1809-1827.

[977] Michał Daszkiewicz był prezesem Trybunału w czasach napoleońskich w 1812 r. Zob. D. Nawrot, *Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008 s. 304-305.

[978] Ludwik Kruszewski, starosta wasilkowski zmarł 29 VII 1823 r.

[979] Liszkowo nad Niemnem. Tamtejszy kościół parafialny podominikański posiadał fundusze dane m.in. przez ks. Antoniego Kruszewskiego, syna Jana z Niewodnicy Nargilewskiej.

WM Izabellą Orsetty, odtąd procesów gdzie indziej, jak tylko w ustanowionym na to tym Sądzie Exdywizorskim nie przewodzili, pod karami sprzeciwieństwa zapowiada.

Melchior Ołdakowski, marszałek powiatu białostockiego, prezydujący eksdywizor
Wincenty Łapiński były sędzia Sądu Cywilnego, eksdywizor.
Wincenty Lewicki, były asesor Sądu Cywilnego, eksdywizor.
Ignacy Szemiattim, regent Sądu Exdywizorskiego"

W jakich okolicznościach i w czyje ręce trafił folwark Wólka – nie wiadomo. Najprawdopodobniej (na co wskazuje zapis z regestru mieszkańców z 1825 roku) stał się własnością Czarkowskich.

W wieku XVIII nie pobierano już pogłównego, a podymne. W rejestrze 1775 roku niestety zapis jest dosyć złożony: wsie Góra, Ogrodniki, Wólka, Juchnowiec - 11 dymów, Juchnowszczyzna części 9, Wólka Orsettych – 8, sugerujący, iż Wólka jest zapisana częściami. W 1790 r. Wólka liczyła 11 dymów.

Imienny wykaz własności ziemskiej z 1862 r. stwierdzał, że folwark i wieś Wólka (razem ze wsią Złotniki) należały do majątku Juchnowszczyzna Pawła Kasprewicza, prawosławnego Rosjanina, stale mieszkającego w mieście Białymstoku, a dobrami zarządzał jego syn Mikołaj. We wsi Wólka należącej do Kasprewiczów było 11 zagród pańszczyźnianych (25 mężczyzn i 43 kobiety – pańszczyźniane), poza tym 21 i 12 kobiet samotnych i bezrolnych. Trzej mężczyźni stanowili czeladź folwarczną. Wszyscy byli wyznania rzymskokatolickiego, parafianami kościoła juchnowieckiego[980].

Inne dokumenty związane z Wólką, w postaci plików na sronie www[981]

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Wólce Juchnowieckiej:

Lebiediew Wiktor, syn Wasyla, rzeczywisty radca stanu, Mroczki[982] *majątek, nr 88, k. 426-454, nr 91 k. 178-188, nr 93 k. 286-289, nr 99 k. 43-44*

Wólka wieś i folwark, pow. białostocki, w 2 okręgu pokoju, gm. Juchnowiec, o 13 i 14 w. od Białegostoku; wieś ma 128 dziesięcin ziemi włościańskiej, folwark należy do dóbr Juchnowszczyzna, Lebiediewych.[983]

[980] CAH Wilno, f. 1266, op. 1, nr 8.
[981] http://www.jamiolkowski.pl/korzenie/prgwol.html. [Dostęp 17 VI 2013 r..]
[982] W 1872 roku ów majątek został sprzedany, jego nowym właścicielem został Wiktor Wasilewicz Lebiediew (radca stanu i członek Warszawskiego Sądu Okręgowego).
[983] SG

NARGILEWSKA

Niewodnica Nargilewska (Nargielewska, Nargielowszczyzna) swą nazwę zawdzięcza litewskiemu imieniu osobowemu „Nargi", co odnosi się do pierwszego kolonizatora tej miejscowości. Dwór w Niewodnicy Nargilewskiej, zlokalizowano na południowym brzegu rzeki Niewodnicy, na zachód od wsi, u zbiegu dwóch lokalnych dróg łączących pobliskie majątki: Niewodnicę Lewickich, Niewodnicę Skrybicką, Juchnowszczyznę i Juchnowiec.

Dwór był siedzibą właścicieli średniozamożnych dóbr szlacheckich kupionych przez Macieja Chołujewskiego. Zakup potwierdziła królowa Helena (†1513) i król Zygmunt I[984]. W opisie przeprowadzonego rozgraniczenia dóbr zabłudowskich, które król zatwierdził 3 IV 1525 r.[985] wspomniano właściciela Niewodnicy – Chołujewskiego, który zmarł przed 1526 r.[986].

Po Macieju Chołujewskim, właścicielu Niewodnicy Nargilewskiej, pozostały majętność ziemska i dzieci. Zygmunt I w styczniu 1526 r. zezwolił bratu Macieja – Jakubowi Chołujewskiemu na objęcie opieką dzieci brata i ich gruntów[987]. Jakub Chołujewski odstąpił część tych dóbr mężowi bratanicy, najstarszej córce Macieja – Małgorzacie, żonie Stanisława Brzoski. 18 V 1528 r. król zatwierdził podział Niewodnicy przeprowadzony przez Olbrachta Gasztołda. Przysądził on Małgorzacie Brzosczynie trzecią część majętności ziemskiej Nargilewszczyzny i kazał ją wydzielić i odstąpić „z ludźmi, gruntami, lasami i dąbrowami i ze wszystkim". Gdy dwie inne córki dorosną i pójdą za mąż, wówczas całą majętność swojego ojca (wraz z częścią Małgorzaty, ich starszej siostry) należało ponownie podzielić, na trzy części. Wdowa po Macieju miała swoje wiano – 100 kop gr, zabezpieczone przez pierwszego męża również na Niewodnicy Nargilewskiej. Wyszła ona powtórnie za mąż za Mikołaja Koryckiego. O tę część Niewodnicy, która była własnością żony Koryckiego, mieli się sądzić Chołujewscy[988].

W 1528 r. doszło do rodzinnych działów własnościowych. Powstały dwa dwory w Niewodnicy Nargilewskiej, który jeden nazywano Niewodnicą Zalesiem, a drugi Niewodnicą Brzosczyńską. Nowy podział (zgodnie z wyrokiem Zygmunta I z 1528 r.) nastąpił zapewne w 1568 r.

[984] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494-1506). Užrašymų Knyga 6,* parengė A. Baliulis, Vilnius 2007, nr 811, s. 336
[985] *Opisanie dokumentov i bumag, kn. 21*, nr 194, s. 273, Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522-1529). Užrašymų knyga 12, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 2001, nr 456, s. 364-367.
[986] Prawa i przywileje..., nr 3-5, s. 45-58.
[987] W 1525 r. Jakub Chołujewski był wójtem łuckim. Zob. *LM, knyga 6 (1494-1506), nr 726,* s. 299, nr 730, s. 301, nr 591, s. 240.
[988] LM, knyga 224 [4] (1522-1530), nr 268, s. 228-229.

Niewodnica Zalesie

W 1568 r. odnotowany został Franciszek, s. Piotra z Sokół, dziedzic majątku Niewodnica Zalesie.

Malcher, syn Jana Wysockiego z Niewodnicy (wspólnie z Janem synem Pawła Wysockiego, Markiem Kobilenskim, podstarościm wasilkowskim) najechali 4 IV 1594 r. „na majętność pana Krzysztofa Młozewskiego w Niewodnicy, na dwór w Zalesiu będący, tam zboże pomłóciwszy, kilka dni tam mieszkając, zboże z sobą pobrał, konie, krowy, owce, gęsi, kury, cynę, kotły, sprzęt domowy, masła, sery, słoniny, sadła i rynsztunek pana zabrał"[989].

14 I 1662 r. właścicielem części majątku (po babce?) był Hieronim Korycki.[990]

W 1676 r. we dworze nargilewskim mieszkał pan Misiewicz_(właściciel Niewodnicy Brzosczyńskiej i Zalesia) z małżonką Barbarą z Orzeszków i córką.[991] W latach 1697-1707 r. wzmiankowana była „Aula Niewodnicza Wojciecha Misiewicza", nazywana też Zalesiem. Wojciech ten ożeniony był z Joanną.[992] 4 II 1698 r. w dworze tym urodził się ich syn Franciszek, a 19 III 1700 r. córka Krystyna[993].

W 1697 r. jako właściciele Niewodnicy Zalesia wzmiankowani byli: Jan, s. Bartłomieja Kobylińskiego i Marianna Baykowska, c. Andrzeja Baykowskiego.[994]

Niewodnica Brzosczyńska

Stanisław Brzoska (zm. po 1562) i Chołujewszczanka, córka Macieja, mieli syna Tomasza (ożenionego z Jadwigą z Pienickich[995]) oraz córki Małgorzatę Sokołowską, Barbarę Brzozowską i Zofię Makowską. Małgorzata Sokołowska, córka „niegdyś będącego" Stanisława Brzoski, w 1595 r. w Urzędzie Grodzkim

989 CAH Mińsk, f. 1715, op. 1, nr 101, k. 50-51.

990 CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 42, k. 319v.

991 MN Kraków, Bibl. Czart, nr 1099, k. 789; 26 VI 1675 r. w Niewodnicy Nargilewskiej Jan Misiewicz odstąpił swą własność w mieście Zabłudowie Dawidowi Nesmetowi i jego żonie Helenie Kamelównie (grunty miejskie i place). Dobra te otrzymali 31 X 1626 r. od Krzysztofa Radziwiłła rodzice Jana Misiewicza – Stanisław i Zofia z Białowieskich, w zamian za sumę 1.500 zł. Własność tę potwierdzała wpierw wdowa po Krzysztofie Radziwille, Anna 8 V 1642 r., a później 24 VII 1655 r. Janusz Radziwiłł, który dodał 3 pańszczyźnianych poddanych w Dobrzyniówce. Dopóki Misiewicz nie otrzyma zwrotu kwoty, dotąd mają dobra te pozostawać w jego ręku. Nesmetowie spłacili Misiewiczowi owe 1.500 zł.

992 APar. Juchnowiec, Chrzty 1692-1714.

993 APar. Juchnowiec, Chrzty 1692-1714, s. 79, 111.

994 APar. Juchnowiec, *Wizyty generalne kościoła juchnowieckiego 1828, 1829, 1831-1832, 1860, 1861*; Polska Encyklopedia Szlachecka, t. 7, Warszawa 1938, s. 174.

995 AGAD Warszawa, ML, 198, s. 265-266; RIB, t. 33, s. 1098; *Piscowaja kniga*, t. 2, s. 491 i 503; I. Kapica Milewski, *Herbarz*, Kraków 1870, s. 39 i 319.

w Brańsku, po śmierci swego męża Franciszka Sokołowskiego, przekazywała swoje dobra posiadane po przodkach w Niewodnicy[996].

Rozgorzały spory pomiędzy spadkobiercami po Stanisławie Brzosce w związku z kolejnym podziałem własności nad Niewodnicą – zięciem Pawłem Brzozowskim i jego szwagierką, wdową po Tomaszu – Jadwigą z Pienickich. Szczególnie dotyczyły kwestii własności młyna wodnego. W skardze sądowej czytamy: „Przyszedszy oblicznie do Urzędu Zamkowego, w roki skargowe grodzkie w dworze w Branskim slachetny Paweł Brzozowski, komornik ziemski bielski, dziedzic z Brzozowa i z Niewodnicze obciążliwie skargę uczynił i przełożył przed Sądem Groczkiem na sliachatną Jadwigę Pierniczką została na stolcu wdowim, po nieboszczyku Thomaszu Brzoscze, na dobrze Niewodnicy, na wienie swem, według oprawy swej mieszkającą, a teraz żonę Wawrzyńca mienionego Pierlenskiego. O to iż ona w tem czasie [...] nie mając do mnie przyczyny żadnej, ani do człowieka mojego, na imię do Wojciecha cieśli, ani własności jakiej do niego [...] chociażby się co według oprawy jej wiannej przychodziło i to nie w mojej części dziedzistwa, na dobrze Niewodniczy będącej, ale telko w męża części dziedzictwa niebosczikowskiej oprawnej przychodziło, tedy jednak nie swowolniej, alie prawnie miała by się upominać, jeżeliby się co prawem przyszło albo nie przyszło i to w części mążninej, albo w płosie swej połowiny, w zastawie u zastawnika szukać, po mężu swoim, któremu jej mąż zastawił, ale nie w moim własnem. Alie ona [...] przyszedszy w niebytności mojej natenczas na akcie pozycjej Ksiąg Ziemskich będącego, do domu mojego własnego, zbudowanego ode mnie samego, na własnym gruncie ziemię wedlia stawu, który mnie dostał z rozdziału przyjacielskiego między innemi częśnikami, od czasu dawnego [1568], a 30 (circa vel ultra annis), com i zatrzymał przez wszytkie preskrypcje ziemskie i płotem ogrodził, czegom i gotów dowieźć i podeprzeć [...] Bo ten okrąk ziemie mielnikowskiej paszni pusto lieżał i młyn pospolity spustoszen był po niejakiem Wojtku młynarzu, które dlia wielkich krzywd, które miał od jej męża nieboszczika i od onej samej, tak w grabieżu, jako i w sądzeniu do Heliasza uciekł do Juchnowizny, do pana [Stanisława] Włoszka, podskarbiego litewskiego a starosty knyszinskiego [†1568]. A potem, on okrąg ziemie Mielnikowskiej rodzielichmy między się, na sześć części, według rodzaju, co na kogo przychodziło Thomek, nieboszczyk mąż jej wziął pierwszą połowę od ostatniej włóki Krystophowey, przy jego miedzy i używał jej przez kilkanaście lat i potem ją zastawił Janowi Wyssockiemu i z inszemi włókami dwiema aż do tego czasu w zastawie są. A ona przyszedszy upornie do tego cieśli mojego, na imię Wojciecha, któregom osadził tam na swem własnem gruncie, tej mielnikowczyzny, z Brzozowa, z ojczyzny swej onego przyprowadziwszy i z majętnością ruchomą jego, którego tu i siewbami założył – oziminą i jarzyną, sobie samemu a nie komu innemu. Żonę jego zbiła żerdzią, z płota wziąwszy, okiennice powybijała i onę samą, żonę jego sliachatną Dorotę Brzozowiankę, tąż żerdzią wybiwszy okna, starą, żonę w piersi uderzyła i słowa

996 I. Kapica Milewski, *Herbarz*, s. 384.

jej nieucciwe, które nie należą cnotliwem małżonkom zadała i z domu mego własnego wygnała, z mężem jej i z dziećmi i majętność zabrała, a tąż żerdzią ogrodne rzeczy pobiła, popsowała. Za którem wygnaniem tego poddanego, jeśli mojego płoty od postronnech liudzi popsowane i pokradzione i młyn, który był przedtym przez niemały czas opustoszały na wszytkiem, dlia męża jej i dlia onej samej, którym ja zasie sam dlia swego pożytku, po niemałem czasie, za niedbałością ich, z wielką trudnością z pracą i nakładem wielkim naprawił i tegom poddanego cieślę dlia straży tego młyna, sam z strony mojej, na swem gruncie osadził, którego ona wygnała i szkodę mi wielką w młynie i w mliwie zdziałała, szacując sobie tego wszystkiego na 100 grzywien. A tego dowodząc przerzeczony Paweł Brzozowski, komornik ziemski, postawił przy tejże swej skardze woźnego ziemskiego Sczesznego Dzierzka i z pewną szlachtą Zachariaszem Dzierzkiem, Wojciechem Brzozowskiem, z któremi ten to wszytko widział na miejscu w Niewodniczy, okna świeżo wybite i tego poddanego wygnanego z żoną i z dziećmi jego i pustkami domek stojący i ogrodne rzeczy pobite, popsowane temu poddanemu i młyn okrom straży opustoszały. Co wszystko jest spólnie oświadczono nami i onę w tem we wszytkiem według skargi swej obwinił i na nie przystojnie oświadczył jest"[997].

W 1625 r. jako właściciel Nargilewszczyzny występował Tomasz Makowski z Makowa (właściciel dóbr Sokoły), a w 1635 r. wzmiankowanych było kilku posesorów: Jan Brzoska, Wojciech s. Piotra, Balcer Łazowski, Wojciech Brzoska, Felicjan Brzozowski i Anna Kisielnicka.[998] W 1644 r. odnotowano Achillesa Mokrzyckiego, s. Piotra, dziedzica Niewodnicy Zalesie, a także Barbarę, c. Mariana Kobylińskiego, dziedziczkę m.in. Niewodnicy Nargielowszczyzny i Niewodnicy Zalesie i Jana Baykowskiego z synem Andrzejem – posesorów Niewodnicy Zalesie.[999]

25 X 1666 pod nazwą „Brzoski" wzmiankowano o chrzcie Wojciecha, syna Wawrzyńca Brzoski i Katarzyny, a chrzestnymi byli: Stanisław Mokrzecki i panna Marianna Mokrzecka, później Brzostowska.[1000] 5 XI 1671 r. z Niewodnicy Brzosczyńskiej ochrzczono Barbarę, córkę Wawrzyńca i Katarzyny Brzosków.[1001]

W „Spisaniu pogłównego" parafii juchnowieckiej z 3 III 1673 r. w „Niewodnicy Narkiełowczyznie" wskazano dwóch właścicieli – Brzosków (Wawrzyniec z żoną Katarzyną) i Misiewiczów (Jana z żoną Barbarą). Wieś chłopska Niewodnica należała do Jana Misiewicza[1002].

W 1694 r. Wawrzyniec Brzoska już nie żył, a wspominano „dwór JM paniej Brzosczyney".[1003] W latach 1700-1711 pod nazwą „Dwór Brzosków" notowano

[997] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 8, k. 621-622.

[998] AGAD Warszawa, Księga ziemska suraska, nr 1, k. 58; AP Białystok, Księga grodzka brańska 1640-1641, k. 18.

[999] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 18, k. 204.

[1000] APar. Juchnowiec, Chrzty 1651-1669, s. 258.

[1001] APar. Juchnowiec, Chrzty 1651-1669, k. 3.

[1002] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap. – „Spisanie pogłównego 1673 r."

[1003] APar. Juchnowiec, Chrzty 1692-1714, s. 24.

chrzty dzieci dzierżawców – Jana i Teresy Sobolewskich, a także Wojciecha i Barbary Sobolewskich.[1004]

W XVIII w. Niewodnica Nargilewska (chyba i Niewodnica Brzosczyńska) przeszły na własność rodziny Kruszewskich. Pod koniec XVIII w. należała do Ludwika Kruszewskiego (1744-29 VII 1823 r.), starosty wasilkowskiego, chorążego ziemi bielskiej (w 1784 i 1811) i jego żony Anieli z Ossolińskich (1755-1813).[1005] Za Kruszewskich skromna dotąd siedziba dworska została przebudowana. Powstał klarowny barokowy układ składający się z kilku kwater, sąsiadujących od północy z trzema stawami wykopanymi nad rzeką. Centralną część układu zajmował sztucznie uformowany taras. Stały na nim zabudowania otaczające prostokątny dziedziniec. Pomiędzy drewnianym dworem, ustawionym na kamiennym fundamencie przy północnej pierzei dziedzińca a środkowym stawem mieściła się prawdopodobnie ozdobna część ogrodu. Pozostałe kwatery ogrodowe, oddzielone od siebie alejami i drogami wybiegającymi na groble między stawami, przeznaczone były pod uprawy użytkowe. Z dworu rozciągał się daleki widok przez rzekę. Dwór był też dobrze widoczny z gościńca Bielsk Podlaski-Białystok. Z traktem biegnącym ze wsi do Juchnowca łączyła tę siedzibę aleja wiązowa, poprowadzona na osi dworu. Obok ogrodów funkcjonował młyn na rzece.

Z powodu udziału Ignacego Kruszewskiego, s. Ludwika, w kampanii napoleońskiej, majątek miał ulec konfiskacie, do czego nie doszło.[1006] Od 1823 Niewodnica Nargilewska stanowiła własność Piotra Dominika Uziębły i jego żony Marianny z Kruszewskich, córki Ludwika[1007], którzy w 1852 r. sprzedali tę posiadłość Wiktorowi Wacławowi hr. Starzeńskiemu (1826-1882), marszałkowi szlachty guberni grodzieńskiej, ożenionemu z Aurorą Pauliną de Bezzi (†1875). Niewodnica spadła wtedy do rangi jednego z folwarków dóbr strabelskich Starzeńskich. Jak inne dobra Wiktora Wacława Starzeńskiego, Niewodnica Nargilewska została po Powstaniu Styczniowym skonfiskowana i w 1872 r. nadana księżnej Aleksandrze Oboleńskiej, c. Dymitra.[1008] (Oboleńska z przymusowego

[1004] APar. Juchnowiec, Chrzty 1692-1714, s. 110, 195, 215, 239.

[1005] *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784*, opr. W. Wernerowa, [w:] „Studia Podlaskie", t. 1, Białystok 1990, s. 116, 118, 148, 150, 152, 195, 204; AGAD Warszawa, AR, dz. XXV, nr 1144.

[1006] *Imienny rejestr obywatelów obwodu białostockiego wybyłych za granice i naznaczamu dwóch miesięczny terminie nie zwróciwszych się do Państwa Rossyiskiey Imperyi, których majątki znajdujące się w tuteyszym Obwodzie, wskutek Naywyższego Decembra 1812 roku, podpadają konfiskacji na konto skarbu, a niektóre po różnym okolicznościam powinny bydź pod zaprzeczeniem*, b.m. 1812, poz. 52; J. Maroszek, *Konfiskaty mienia mieszkańców Białostocczyzny po wojnie z Rosją 1812 r.* „Rubieże", 1992, nr 1, s. 101-107; AGAD Warszawa, Zb. kart., nr r. 422-26 i nr r. 23/420-23.

[1007] AP Białystok, Komisja Aprowizacji Ludowej Obwodu Białostockiego, nr 1, k. 746.

[1008] AGAD Warszawa, Archiwum Starzeńskich h. Bzura, nr 12, k. 1-2; J. Czarnecka, I*nwentarz zespołu akt Archiwum Starzeńskich h. Bzura* (maszynopis AGAD Warszawa); J. Iwaszkiewicz, *Wykaz dóbr ziemskich skonfiskowanych przez rządy zaborcze w latach 1775-1867*, [w:] *Ziemiaństwo i większa własność rolna. Stan posiadania, praca społeczna i gospodarcza, produkcja i obciążenia*, Warszawa 1929; J. Kaczkowski, *Konfiskaty na ziemiach*

wykupu uzyskała też majątek Hryniewicze Wielkie[1009].Po niej otrzymał te dobra Dymitr Wojejkow, s. Mikołaja, od którego w 1890 r. zakupiła je Barbara Puchalska, c. Tichona (wzm. 1903, 1906)[1010].

W końcu XIX i na początku XX w. kompozycja siedziby została przebudowana w duchu krajobrazowym, jednak przebudowa ta nie zmieniła regularnych barokowych podziałów przestrzennych. Pozostały stawy, proste drogi prowadzące na groble, taras, dziedziniec i aleja dojazdowa na głównej osi dworu. Przekomponowano ozdobne wnętrze ogrodowe opadające do środkowego stawu i dokonano nowych nasadzeń w otoczeniu kolistego podjazdu, który zajął większość dziedzińca. W 1906 r. wzniesiono na miejscu starego nowy murowany neogotycki dwór. Połączono go drogami spacerowymi ze stawami i rzeką, a jednocześnie dokonano swobodnych nasadzeń wokół zachodniego stawu, poszerzając od tej strony krajobrazową część ogrodu. Część wschodnią kompozycji zajmował sad.[1011]

W 1912 r. Barbara Puchalska rozprzedała majątek dwunastu rolnikom spod Bielska Podlaskiego, którzy postanowili umieścić we dworze szkołę. Zamiar ten nie został zrealizowany i już w okresie międzywojennym siedziba dworska uległa znacznej dewastacji. Proces ten trwa do dziś.[1012]

Dwór został zrujnowany, inne budynki dworskie rozebrano, wzniesiono natomiast wiele nowych.[1013] Stawy zarosły szuwarami a otoczenie rzeki olsami. Likwidacji uległa aleja dojazdowa. Z ogrodów usunięto prawie wszystkie drzewa ozdobne.

W 1987 r. wpisano do rejestru zabytków woj. białostockiego dwór (nr rej.: 641 z 13.04. 1987), a park w 1988 r. (nr rej.: 684 z 29.03.1988).

Oprócz ruin dworu z dawnej kompozycji przetrwały do dziś gruzy dwóch budynków dworskich, fragmenty dróg dojazdowych, sztucznie uformowany taras, sad uzupełniony nowymi nasadzeniami i zarośnięte stawy.

Drzewostan ozdobny to wiąz, klon, dwie lipy, jesion i wierzba pozostałe z nasadzeń dokonywanych na przełomie XIX i XX w. oraz kilka drzew pochodzących sprzed 1939 r. W centralnej części założenia rośnie też kilka grup starych lilaków.[1014]

Położny z dala od uczęszczanych dróg, zniszczony i osłonięty od północy lasami obiekt nie odgrywa dziś większej roli w krajobrazie.

***

W 1660 r. trzymał ją [Niewodnicę-przyp. red.] Samuel Kmicic[1015]. J. Mierzeński po 1660 roku dzierżawił od Bogusława Radziwiłła niedaleką Niewodnicę Nargilewską[1016].W 1682 ziemianka Domosławska sprzedała ekonomowi Radziwiłłów majątek Niewodnica.[1017]

2 II 1754 r. i w 1782 r. wzmiankowana była kaplica dworska w Niewodnicy Nargilewskiej.

W 1739 r. księgi metrykalne notują Jana Kruszewskiego. 17 VIII 1747 r. ochrzczono z Niewodnicy Nargilewskiej Helenę Annę Katarzynę córkę Jana Kruszewskiego, cześnika ziemi bielskiej, starosty wasilkowskiego i Małgorzaty z Komornickich. Inną ich córkę, Annę Zuzannę, ochrzczono 8 IX 1748 r. 21 XI 1747 r. ochrzczono (urodzoną dużo wcześniej) Annę KatarzynęJoannę, także córkę Jana i Małgorzaty Kruszewskich. Kolejna córka Teresa Klara została ochrzczona 28 VI 1747 r. Syn Paweł Kruszewski ochrzczony został 16 IV 1748 r., a Ignacy-Franciszek-Antoni ochrzczony został 24 XI 1750 r. W asyście chrztu uczestniczyli Jan Klemens Branicki, hetman wielki koronny i jego żona Izabela Branicka (siostra późniejszego króla Stanisława Augusta). Antoni Ignacy Kruszewski został ochrzczony 27 I 1752 r. Paweł Kruszewski ochrzczony został 24 VI 1754 r.[1018]

Michał Starzeński w swych pamiętnikach wspominał:„*Wielka księżna* [żona przyszłego cara Pawła I w czasie pobyty w 1783 r. w Białymstoku] *zauważyła w pośród mężczyzn niejakiego* [Jana] *Kruszewskiego, 70-letniego już, ale bardzo dzielnie wyglądającego w polskim mundurze obywatela i powiedziała mu, że chce z nim tańczyć. Bardzo się dobrze wywiązał z zadania, bo doskonale tańczył. Po tańcu zapytała go się, wiele też sobie lat liczy? Na to on odpowiedział, <że w tej chwili zapomniał swojego wieku, ale że zacznie znów liczyć od dnia, w którym miał zaszczyt tańczyć z wielką księżną.> Księżna pobiegła zaraz do swojego małżonka i z wielkim ożywieniem opowiadała mu, jaki zręczny i piękny komplement usłyszała. Mówiła, że tutejsza grzeczność i galanteria daleko jej się lepiej podobały niż wiedeńska, bo na balu w Wiedniu coś jej z klejnotów skradziono*"[1019].

W księdze „wypominków" dusz zmarłych klasztoru supraskiego zapisano:

polskich pod zaborem rosyjskim po powstaniach roku 1831 i 1863, Warszawa 1918; S*pisok imenjam severo-zapadnago kraja podležaščich prodaže v 2-ch godičnyj srok na osnovanii vysočajšago povelenja 10 dekabrja 1865 goda. I. po Grodnenskoj gubernii*, Vilna 1866, s. 12-13; A. Dikov, *Spisok zemlevladenii...*, s. 77.

[1009] AP Białystok, SNG, nr 9733 (SYGN. STARA); cah Grodno, f. 11, op. 2, nr 347.

[1010] AP Białystok, SNG, nr 1230, 5551, 8295.

[1011] SG, t. 15, cz. 1, s. 382.

[1012] T. Grygiel, *Niewodnica Nargilewska. Dwór. Studium historyczno-architektoniczne,* Białystok 1981, (maszynopis SOZ Białystok); Informacje J. Paciejuka, zam. Niewodnica Nargilewska.

[1013] SOZ Białystok, Fototeka, nr D/D9/1130/1-4, N/58/5205/1-6, N/59/5206/1-6, N /58/5207/2-5.

[1014] N. Szamreto, *Niewodnica Nargilewska. Dokumentacja ewidencyjna parku*, Białystok 1977, (maszynopis SOZ Białystok).

[1015] PSB, t. 13.

[1016] T. Wasilewski, *Mierzeński (Mierzyński) Jan…,* s. 19.

[1017] CAH Grodno, f. 1663, op. 1, nr 4104.

[1018] Niemal wszystkie powyższe informacje pochodzą z Archiwum Parafialnego w Juchnowcu Kościelnym.

[1019] Pobyt w Białymstoku księcia Pawła, późniejszego cesarza Pawła I, opisuje ks. Stanisław

„23 IV 1791 r. zmarł sługa boży szlachetnie urodzony Jan Kruszewski, chorąży ziemi bielskiej, starosta wasilkowski, w Wielką Sobotę. W poniedziałek drugiego dnia Świąt Wielkanocnych przywieziony do Supraśla i pogrzebany w krypcie klasztoru Bazylianów". Małgorzatę (Mariannę) z Komornickich Kruszewską, starościnę wasilkowską, zmarłą 23 III 1796 r. pogrzebano w cerkwi w Supraślu, między ołtarzami św. Bazylego i św. Jozefata.

Na terenie parafii Juchnowiec Kościelny znajduje się osada dworska zwana Niewodnica Nargilewska. W XVIII i 1 poł. XIX w. była ona własnością rodziny Kruszewskich. Najwybitniejszy przedstawiciel tej rodziny Ludwik Kruszewski († 29 VII 1823 r. w wieku lat 79) starosta wasilkowski, chorąży ziemi bielskiej, szambelan króla Stanisława Augusta, był dobroczyńcą kościoła w Juchnowcu Kościelnym. 30 X 1811 r. dokonał on zapisu dla szpitala dla ubogich przy kościele juchnowieckim na folwarku Niewodnica Nargilewska (rocznie: 4 korce żyta, 2 korce jęczmienia, 1 korzec grochu, 12 fur drew). W 1819 r. Ludwik Kruszewski zapisał 2 tys. rubli na zakładane wówczas w Białymstoku seminarium duchowne prowadzone przez księży Misjonarzy[1020].

Małżonką jego była Aniela z Ossolińskich († 23 V 1813 w wieku lat 58). W latach 1803-1807 Dominik Radziwiłł, właściciel dóbr zabłudowskich, sądził się z Ludwikiem Kruszewskim, który trzymał sąsiednie folwarki radziwiłłowskie: Białostoczek, Małynka, Skrybicze i Niewodnica Zabłudowska[1021].

Na ołtarzu głównym (po lewej stronie) kościoła w Juchnowcu umieszczony jest napis:

POKOY CIENIOM J.W. LUDWIK KRUSZEWSKI STAROSTA WASILKOWSKI ŻYĆ PRZESTAŁ DNIA 29 JULY 1823 ROKU. WZÓR CNOTY POBOŻNOŚCI PROSZĘ ZA DUSZĘ JEGO O 3 ZDROWAŚ MARYA - PAMIĘTNA CÓRKA M[aria] U[ziębłowa].

Niewątpliwie Ludwik Kruszewski był fundatorem ołtarza wielkiego z cudownym obrazem. Zgodnie z aniwersarzem 22 III 1818 r. metropolity mohylewskiego corocznie w dniu 2 VIII modlono się w kościele juchnowieckim za duszę benefaktora Ludwika Kruszewskiego.

20 VI 1782 r. (chrzest 11 IX 1783) urodził się Wincenty Bernard Wiktor, syn Ludwika i Anieli z Ossolińskich. 3 VIII 1783 r. (chrzest 16 I 1785) urodził się drugi z synów Antoni Stefan Józef Kruszewski. Ojcem chrzestnym tego był Antoni Kruszewski kanonik wileński[1022]. 1 VII 1785 r. w Juchnowcu odbył się

Poniatowski w swym pamiętniku, wydanym przez dr Józefa Korzeniowskiego w „Revue d'histoire diplomatique" z 1895 r.

[1020] J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia…*, Wilno 1912, s. 340

[1021] CAH Wilno, f. 459, op. 1, nr 1462-1466.

[1022] Antoni Kruszewski, kanonik wileński, eksjezuita, zmarł w 1820 r. Zob. J. Kurczewski, *Kościół zamkowy...*, cz. 3, s. 440). Był bratem Ludwika Kruszewskiego, starosty wasilkowskiego. Swemu chrześniakowi, bratankowi, Antoniemu-Stefanowi-Józefowi Kruszewskiemu (1783-1873) zapisał swe własne dobra Lejpuny koło Sejn. Ten później był marszałkiem powiatu sejneńskiego. Zob. A. Boniecki, *Herbarz polski,* t. 12, Warszawa 1908, s. 361. Ksiądz Antoni Kruszewski w 1805 r. rozpoczął wznoszenie w Lejpunach kościoła parafialnego, ale kiedy zmarł w 1820 r. świątynia nie miała wykończonego wnętrza. Spadkobiercy nie

też chrzest Marianny, córki Ludwika Kruszewskiego i Anieli z Ossolińskich. W 1789 r. urodził się najmłodszy z synów, Ignacy Kruszewski.

20 II 1802 r. w Juchnowcu, Marianna z Kruszewskich poślubiła Piotra Dominika Uziębło z parafii siedleckiej, pułkownika Wojsk Polskich (przedrozbiorowych). Świadkowali m.in. Wincenty i Antoni Kruszewscy, bracia panny młodej. Ona dziedziczyła po ojcu Niewodnicę Nargilewską. 24 III 1803 r. urodziła się córka Uziębłów Marianna Antonina Ludwika. Ojcem chrzestnym był również stryj, ksiądz Antoni Kruszewski, kanonik katedralny wileński.

W 1852 r. Marianna Uziębło odsprzedała Wiktorowi Wacławowi hr. Starzeńskiemu (1826-1882), marszałkowi szlachty guberni grodzieńskiej majątek Niewodnica Nargilewska. Za udział w Powstaniu Styczniowym majątek Starzeńskiego został skonfiskowany (480 dziesięcin=500 ha). Po raz ostatni w aktach kościoła w Juchnowcu pojawiła się rodzina Kruszewskich w 1871 r. Wówczas to Andrzej Kruszewski otrzymał metryki chrztów: Antoniego z 1785, Wincentego z 1783 i Ignacego Kruszewskiego z 1789 r.[1023]

W czasie Powstania Styczniowego gospodarzyli w Niewodnicy Nargilewskiej rodzice Pawła Powierzy (Antoniego i Antoniny Powierzów), jednego z powstańców styczniowych. Pozostawił on po sobie pamiętnik[1024].

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Niewodnicy Nargilewskiej:

Oboleńska Aleksandra, c. Dymitra, księżna Niewodnica Nargilewska majątek, nr 72 k. 212-213[1025]
Pogodin Jefim, s. Jana, mieszczanin, Niewodnica Nargilewska majątek, nr 119 k. 124 144.[1026]
Puchalska Barbara, c. Tichona, żona radcy stanu Niewodnica Nargilewska majątek, nr 72 k. 210-216, 90 k. 232-235, 119 k. 124-144
Wojejkow Dymitr, sekretarz gubernialny, Niewodnica Nargilewska majątek, nr 72 k. 211-216

dopełnili tej powinności. Zob. SG, t. 5, s. 126.

[1023] APar. Juchnowiec, Dziennik korespondencyjny Parafii Juchnowiec za 1871 r.

[1024] P. Powierza, *Wspomnienie z Powstania Styczniowego....* Rec. J. Maroszka [w:] „Białostocczyzna", nr 2(42)1996).

[1025] Do Aleksandry Obolenskiej należały też Hryniewicze Duże, nr 268 k. 128-129.

[1026] Do Jefima Pogodina należały poza Niewodnicą Nargilewską majątek Bajki Starowieś w pow. białostockim – AP Białystok, SNG, nr 106 k. 1-12, 223-225, 382-395, nr 107 k. 170-174, nr 116 k. 504-505, a także w powiecie bielskim Starowieś majątek w pow. bielskim, nr 271 k. 296-304, nr 273 k. 74-75, nr 274 k. 276-284, nr 278 k. 76-87, nr 279 k. 109-118, nr 297 k. 196-202, nr 298 k. 67-88, nr 302 k. 159-163,

HOŁÓWKOWSKA

HOŁÓWKI

Pierwotnie dobra te nazywano Turośń Hołówki. Położone były w parafii suraskiej. Niepewna wzmianka o Hołówkach pochodzi z 1501 r.[1027] Dotyczy ona Jadwigi Piotrówny księżnej Semenowej Hileńskiej[1028]

Na popis wojska w 1528 r. stawił się Semen Peszkowicz z miejscowości „Hołówki[1029]. Na innym popisie wojennym, w Radoszkowiczach, w 1567 r., zapisani zostali trzej synowie Wojciecha Hołówki – Szymon, Jerzy i Stanisław, dziedzice Hołówek i Wyszonek, każdy z 1 koniem, stawili się w Radoszkowiczach pod Mińskiem Litewskim do popisu wojennego[1030].

W latach 1566-1589 r. Szymon Hołówka, syn Wojciecha z Turośni i Wyszonek, pełnił urząd komornika sądu ziemskiego bielskiego.[1031] Ożeniony był z Katarzyną, córką Macieja z Jakaci z ziemi łomżyńskiej. Siostra Szymona Hołówki, Dorota, zamężna była za Mikołajem Kościuszko z powiatu wołkowyskiego. Anna, córka Szymona Hołówki, w 1574 r. poślubiła Jana Brzoskę, syna nieżyjącego już Wojciecha, dziedzica na Niewodnicy i Brzoskach[1032].

Rejestr pogłównego 1676 r. wymieniał „domy panów": Aleksandra Chrząstowskiego, zamieszkałego w Łubinie (poddanych 4), Marcina Hołówki (poddanych 6), Kazimierza Chrząstowskiego, „w wojsku zostającego" (poddanych 6), Linowskiego (poddanych 5)[1033]. W 1700 r. właścicielem Hołówek był Jan Chrząstowski[1034]. W latach 1739-1741 r. pan [Wojciech] Chrząstowski opłacił z Hołówek plebanowi suraskiemu należną dziesięcinę[1035]

Marcin Hołówka, dziedzic na Hołówkach, pełnił urząd komornika sądu ziemskiego bielskiego. Jego syn Paweł w 1703 r., już po śmierci ojca, żeniąc się z Katarzyną Kotuńską, córką Kazimierza i Petroneli Żelskich, uczynił intercyzę z zapisem kwoty pieniędzy.

Syn Marcina Hołówki, Tomasz, w 1712 r. uczynił zapis dla swej żony Franciszki Pikiełowny, córki nieżyjącego już Marcina Pikiela z Księstwa Żmudzkiego. Jednak urząd komornika granicznego ziemi bielskiej w 1712 r. pełnił nie on, a jego brat Michał Hołówka[1036].

W metrykach kościoła turosieńskiego 14 VI 1722 r. zapisano chrzest dziecka, Magdaleny, córki Tomasza Ołówki „de villa Ołowki" i jego żony Aleksandry Szczawińskiej[1037]

Kazimierz Kamieniecki i Krystyna „z Hołówek" ochrzcili w kościele juchnowieckim syna Aleksandra. Kumami byli Marcin i Zofia Kurzenieccy z Juchnowca (Dolnego)[1038].

27 VI 1717 r. w źródłach spotykamy „wielmożnego pana" Michała Hołówkę astystującego na ślubie[1039]

W latach 1739-1760 właścicielami Hołówek byli niewątpliwie Wolscy[1040]. a w XVIII w. – Humniccy. W 1784 r. właścicielami byli Joanna z Humnickich i Stanisław Woynicz, komornik lidzki[1041]. Z akt metrykalnych dowiadujemy się o zgonach ich dzieci: Jana (28 XII 1797), Andrzeja (15 I 1798) i bezimiennego noworodka (6 I 1800 r.), chowanych w juchnowieckim kościele pod ołtarzem św. Antoniego. [1042] 24 XI 1800 r. w asyście ślubu Franciszka i Weroniki z Łęskich Michałowskich z Kożan wymieniona Jakuba Woynicza[1043]

W 1790 r. w Hołówkach było 13 dymów.[1044]

Józef Łuckiewicz (1772-1822), „dziedzic dworu Ołówki", zmarł w „Auli Ołowki" 4 XI 1822. Córka Józefa i Pauliny Łuckiewiczów – Konstancja, wdowa po Migotinie, zmarła w dworze Hołówki 31 XII 1829 r.[1045]

27 III 1914 r. Maciej Szczerbakow sprzedał majątek Hołówki Szymonowi Szeremeto z Nietupy koło Krynek[1046]. W 1915 r. Szeremeto z rodziną ewakuował się w głąb Rosji. 22 IV 1928 r. Szymon Szeremeta sporządził testament dzieląc grunty majątku Hołówki (170 ha) pomiędzy 4 synów: Andrzeja (50 ha), Jana (45 ha), Michała (33 ha) i Konstantego (37,4 ha). Córki zamężne: Anna, Anastazja, Olga i Alimpia otrzymały spłaty pieniężne. W dworze zamieszkali Andrzej i Jan. Po smierci Szymona Szeremeto, spadkobiercy podzielili grunty. W 1936 r. dokonano scalenia gruntów i przydzielono każdemu z braci odrębną kolonię.

14 VII 1939 r. majątek Hołówki, należący do spadkobierców Szymona Szeremety, liczący 171,51 ha został wystawiony na licytację.[1047]

W 1941 r. mieszkańcy opuścili dwór, uchodząc przed planowaną przez Sowietów wywózką. W czasie wycofywania się wojsk sowieci wysadzili w powietrze murowane budynki gospodarcze. Wrócili w czasie okupacji niemieckiej do 1948 r.

20 X 1948 r. gospodarstwo Jana Szeremety zostało protokolarnie przejęte

[1027] AD Siedlce, nr D 149, k. 251 – „Acta visitatonis" diecezji łuckiej z lat 1662-1664.
[1028] J. L. Wolff.
[1029] A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, s. 196.
[1030] RIB, t. 33, s. 367-370, 1093-1098.
[1031] A. Jabłonowski, *Podlasie,* t. 3, s. 250.
[1032] I. Kapica Milewski, *Herbarz*, s. 134.
[1033] MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV.1099, s. 784.
[1034] AD Siedlce, nr D 155, k. 27-27v.
[1035] BU Kraków, nr IV.6004, k. 190v.
[1036] I. Kapica Milewski, *Herbarz*, s. 134.

[1037] APar. Turośń, Chrzty 1687-1769.
[1038] APar. Juchnowiec, Chrzty 1651-1669, s. 124.
[1039] APar. Juchnowiec, Śluby 1717.
[1040] APar. Turośń, Chrzty 1687-1769, k. 321, APar. Juchnowiec, Chrzty 1715-1747, s. 378.
[1041] BN Kijów, f. 1, nr 6008, s. 62.
[1042] APar. Juchnowiec, Zgony 1797-1809, k. 35-35v
[1043] APar. Juchnowiec, Śluby 1797-1826, k. 5v-6.
[1044] CAH Wilno, f. S.A., nr 11630.
[1045] APar. Juchnowiec, Zgony 1813-1834.
[1046] AP Białystok, SNG nr 119 k. 225-240, 127 k. 76-79.
[1047] „Monitor Polski", nr 93, 22 II. 1939.

na cele reformy rolnej. Ministerstwo Rolnictwa nie uznało wyników scalenia gruntów, potraktowano jako współwłasność 4 braci, toteż pozostałe 109 ha, również zostało przejęte na Skarb Państwa w ramach refomy rolnej. Grunty przejęło powstałe Państwowe Gospodarstwo Rolne w Ignatkach. 10 XI 1992 r. uległ likwidacji PGR Ignatki, a grunty przekazano Agencji Rolnej Skarbu Państwa w Suwałkach.

Akta Starszego Notariusza Grodzieńskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku (z lat 1883-1915) rejestrują akty obrotu ziemią w Hołówkach:

Hołówki majątek (dziś Hołówki Małe), nr 67 k. 116-117, nr 80 k. 223-224, nr 83 k. 166-168, nr 90 k. 16-27, nr 94 k. 124-125, nr 150-160, nr 103 k. 384-400, nr 110 k. 291-297, nr 119 k. 225-240, nr 127 k. 76-79

Nekanda Trepka Rodryg, s. Bolesława, szlachcic, Juchnowiec majątek, nr 120 k. 194-209, nr 125 k. 315-316
Nekanda Trepka Rodryg, s. Bolesława, szlachcic Szerenosy uroczysko, nr 119 k. 241-252
Nekanda Trepka Rodryg, s. Bolesława, szlachcic Hołówki majątek, nr 103 k. 384-402, 110 k. 291-297, nr 119 k. 225-240, nr 120 k.170-173, nr 127 k. 76-79
Szczerbakow Maciej, s. Tadeusza, mieszczanin, Hołówki majątek, nr 119 k. 225-240, nr 127 k. 76-79
Witte Olga, c. Wilhelma, żona ppłk, Hołówki majątek, nr 94 k. 124-125, nr 103 k. 384-402

H*ołówki Duże wieś, nr 80 k. 125-128, nr 122 k. 461-466*

Borowski Aleksander, s. Jakuba, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136
Gaiński Adam, s. Marcina, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Gaiński Marcin, s. Marcina, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Gaiński Michał, s. Marcina, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Gaiński Mikołaj, chłop, Hermanówka wieś, nr 76 k. 193-207
Gaiński Stanisław, s. Marcina, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Ignatiuk Adam, s. Andrzeja, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 114 k. 368-377
Ignatiuk Andrzej, s. Andrzeja, chłop Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Ignatiuk Jan, s. Tomasza, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Kotyński Maciej, s. Macieja, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 122 k. 461-466
Kowalczuk Jan, s. Tomasza, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Kowalczuk Józef, s. Tomasza, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Litwińczuk Feliks, s. Józefa, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Mańkowski Jan, s. Andrzeja, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 112 k. 368-377
Mazur Adam, s. Jana, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Mazur Ignacy, s. Wojciecha, chłop Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Mazur Jan s. Jana, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Mazur Klemens, s. Wojciecha, chłop, Hołówki Duże wieś, nr nr 112 k. 368-377
Mazur Tomasz, s. Jana, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Moniuszko Jan, s. Adama, chłop Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, 112 k. 368-377
Moniuszko Michał, s. Adama, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136

Moniuszko Szymon, s. Szymona, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Moniuszko Władysław, s. Tomasza, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Prymak Michał, s. Jana, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Redliński Jan, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 78 k. 236-242
Redliński Jan, s. Jana, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Redliński Stanisław, s. Jana, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Szandomirski Franciszek, s. Michała, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Szandomirski Józef, s. Tomasza, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Szandomirski Maciej, s. Michała, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Szandomirski Paweł, s. Michała, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136
Worona Adam, s. Andrzeja, chłop Hołówki Duże wieś, nr 112 k. 368-377, nr 122 k. 461-466
Worona Jan, s. Andrzeja, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377
Woszczyło Jakub, s. Jakuba, chłop, Hołówki Duże wieś, nr 112 k. 368-377
Woszczyło Jakub, s. Jana, chłop Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136
Woszczyło Jan, s. Jakuba, chłop Hołówki Duże wieś, nr 113 k. 146-155
Woszczyło Stefan, s. Jana, chłop Hołówki Duże wieś, nr 105 k. 135-136, nr 112 k. 368-377

Hołówki Nowe wieś, nr 121 k. 11
Jakiel Jan, s. Andrzeja, chłop Hołówki Nowe wieś, nr 121 k. 11

FRAMPOL

W 1893 r. udzielono pożyczki chłopom, którzy rozkupili grunty folwarku Frampol. W okresie międzywojennym ten dług Wileńskiego Banku Ziemskiego ciążył na Marianie, Stanisławie, Michale i Adamie Gaińskich oraz Janie Redlińskim.[1048]

WŁASNOŚĆ DUCHOWNA

KLEWINOWO

Król Zygmunt I nadał 21 II 1513 r. Grzegorzowi Sofonowiczowi Denisowiczowi, zwanemu Żaba, bojarzynowi smoleńskiemu, słudze Krzysztofa Szydłowieckiego, na wieczystą własność cztery żerebie - „pustowszczyzny", położone w powiecie bielskim, we włości suraskiej[1049]. Później, 28 X 1518 r., król Zygmunt I zatwierdził Żabie nadanie owych czterech żerebi, zwanych: Klewinowszczyzna, Mielkowszczyzna (Milkowszczyzna, Minkowszczyzna)[1050], Korejwiszczyzna i Biejunowszczyzna.

W Tykocinie 5 VII 1524 r. Olbracht Marcinowicz Gasztołd, wojewoda wi-

[1048] SG, t. 15, cz. 1, s. 479; AAN Wilno, f. 160, op. 1, nr 253.
[1049] AP Kraków, AMCh, nr 860, t. 1, k. 11.
[1050] Mieńkowszczyna.

leński, starosta bielski wydał wyrok w sprawie między surażanami Wysowichowiczami a Grzegorzem Żabą o zabranie ziemie, gdzie i granica opisuje się"[1051]..

Grzegorz Zofoniewicz Denisowicz twierdził, że Biejunowszczyzna jest odległa od jego dworu klewinowskiego. Żaba osadził na tej ziemi: Nietka i Romejka oraz Janka z synem Jakubem. Tymczasem obok dworu jego zamieszkuje poddany suraski Jan ze swoim bratem Pietrem Kgeleckowiczem (stanowiący jedną służbę i dający jedną daninę zbożową, tzw. dziakło). Prosił więc Olbrachta Gasztołda, starostę bielskiego, aby mógł zwrócić do dóbr wielkoksiążęcych ziemię Biejunowską (ze wspomnianymi trzema swymi poddanymi), a zamiast tego by mu dał Janka z jego bratem. Gasztołd widząc w tym korzyść skarbu monarszego, nakazał przyłączyć Janka z bratem i ich ziemię do dworu suraskiego. Starosta bielski wystawił w tej sprawie odpowiedni dokument. Ponadto Żaba powiedział, że surażanie – Bućko z synem Stefanem, Bogdan i Mikołaj Raczkowicze, a także Narko z bratem swoim Hriniem i ze swymi synami Sidorem, Fedem i Małaszem posiadali swoje pola i sianożęci pomiędzy gruntami klewinowskimi i kgelejkowskimi. Także Żaba pomiędzy nimi miał swoje pola. Gasztołd dokonał więc stosownej zamiany pól. Na jego polecenie namiestnik suraski Ławyn Uniczkowicz obejrzał i porównał te grunty, wypytując poddanych suraskich czy zamiana była równa i nieszkodliwa, na co oni zgodzili się na proponowane zamiany, dał im więc listy podawcze. 10 V 1525 r. król Zygmunt I na życzenie Grzegorza Sofonowicza Denisowicza zatwierdził dokonane przez Olbrachta Gasztołda zmiany[1052].

Żaba jednak 20 XII 1528 r. za 180 kop gr lit. sprzedał żreb *Klewinie* położony nad rzeką Mionką Aleksandrowi Chodkiewiczowi, właścicielowi sąsiadującej z Klewinowem Puszczy Błudów.[1053] Akt kupna-sprzedaży zawierał wieczyste „prawo przedażne od JM Hrehorego Sofoniewicza, sługi JM Krzysztofa Szydłowieckiego[1054], JM panu Aleksandrowi Chodkiewiczowi, staroście brzeskiemu, na grunta w powiecie bielskim, we włości sarażskiej, nad rzeką Mionką, Klewiniewski żerebej, za sumę 180 kop gr pol." Tekst ograniczenia aktu w kopii z 1614 r. brzmiał: „Począwszy od rzeki Mionki, od młyna mojeho, prosto dorohoju czerez pola. Kotoraja doroha dielit moju zemlu z ludmi Sarazkimi[1055], z Raczkowiczy[1056]. A toju dorohoju, w lesok, czerez bołoto. A potom przejechawszy toje bołoto, na lewo podle lasa, około Raczkowicz pola, prosto w les hranicy położeny, aż do kopców i do hranic pana Alexandrowych Aleksandra [Aleksandra Chodkiewicza – przyp. JM]. Kotorye hranicy delat moju ziemią

[1051] MN Kraków, nr 860, t. 2, k. 79.

[1052] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522-1529)*. Užrašymų knyga 12, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis Vilnius 2001, nr 470, s. 375-376.

[1053] *Prawa i przywileje*, nr 4, s. 47-50.

[1054] Krzysztof Szydłowiecki (1467-1532), kanclerz wielki koronny od 1515, wojewoda krakowski od 1516, kasztelan krakowski od 1527, był protegowanym i doradcą króla Zygmunta I Starego, ale przeciwnikiem królowej Bony.

[1055] Suraskimi.

[1056] Rakowicze, Raczkowicze, późniejsza wieś Tryczówka.

ot Repnikow[1057], ludey Bielskich. A tymi kopcami i hranicami pana Alexandrowymi, czerez les i pole dorohoju, aż do Hniłoy reczki, a reczkoju Hniłoju w les do hranicy pana Pawła Jundyłowicza. I tojeju hraniceju Jundyłowicza prosto czerez les do hranicy Narkowicz i bratiey ich. A Narkowicz hraniceju do pola mojeho, a czerez toje pole meżeju i hranicami, aż do dorohi Kożanskoy. Kotoraja doroha dielit moju zemlu z panom Pawłom Jundyłowiczom. A tojeju Kożańskoju dorohoju, do druhoj małoj dorożki, kotoraja idet ku sarazkim ludem Raczkowiczem. A nemnoho toju dorozkoju projechawszy na projechawszy, na lewo, podle chworostu, meżeju, prosto do soson. Kotoryie sosny dielat moju zemlu znowu z tymiż ludmi korola JM, Raczkowiczy. Czerez dorohu prosto do tojeż Mionki reczki i do tojeż hrobli mojeho młyna." [1058]

Nowy właściciel, Aleksander Chodkiewicz, ofiarował majętność ziemską Klewinowo klasztorowi supraskiemu jako częściowy ekwiwalent za odebraną mnichom włość Choroszcz.[1059] Potwierdził darowiznę król Zygmunt I 23 X 1529 r.[1060]

Jednak nie całość gruntów klewinowskich przeszła na własność klasztoru suraskiego, bowiem król Zygmunt August 30 IX 1560 r. zakazał Hannie Lewickiej, sędzinie ziemi bielskiej, pobierania czynszu z ziemi-pustowszczyzny zwanej Klewinowszczyzna (1 włóka 2 ½), która położona była w środku jej majętności, a którą ziemię zmarły jej mąż trzymał na uroczystym płacie, wynoszącym pół kopy groszy[1061].

Bogusław Radziwiłł, właściciel dóbr Zabłudów, 12 X 1666 r. skarżył zakonników z Supraśla, o to, że ludzie z Klewinowa rąbią jego las i naruszają granice jego własności[1062].

Zakonnicy suprascy skarżyli 10 XI 1666 r. w sądach zamkowych zabłudowskich o akty bezprawia: „w gruntach klewinowskich od Krynickich poczynione i o przywłaszczenie na 6 włók, począwszy od granicy w uroczyszczu nazwanym Demidowszczyzna, o pokoszenie łąk (na wozów 200) i wycięcie lasów (na opał zdatnych na wozów 300), w którym manifeście namienia *[się]* kopce, gdzie które usypane i graniczą grunta klewinowskie z sąsiedzkiemi gruntami".

W Tykocinie 26 X 1706 r. Piotr I zapewnił „archimandrycie supraskiemu i grodzieńskiemu Florianowi Łaniewskiemu, jak i wszystkim zakonnikom i kapłanom należącym do Kościoła rzymskiego i pozostającym pod papieskim błogosławieństwem, przebywającym w rzeczonych miejscach, pozwalamy so-

[1057] Rzepniki.

[1058] MN Kraków, Bibl. Czart., nr MN 542/8 – oryginalny dokument pergaminowy; AP Białystok, Kamera, nr 1068, k. 2. Por. też: AP Kraków, AMCH, nr 37, s. 23-24.

[1059] MN Kraków, Zb. dok. perg., nr MNK 98; Zob.: *Katalog dokumentów pergaminowych Muzeum Narodowego w Krakowie*, nr 212, s. 41. Zob.: *Prawa i przywileje,* nr 4, s. 47, nr 14, s. 86.

[1060] Arch. sb., t. 9, s. 40-41; AWAK, t. 1, Wilno 1865, s. 46-49.

[1061] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552-1561). Užrašymų knyga 37,* parengė D. Baronas, Vilnius 2011, nr 474, s. 406-406.

[1062] CAH Wilno, *Senuju aktu geografine rodyklė,* Vilnius [b.d.], (maszynopis), s. 1293; Do 1915 r. w CAH Wilno, nr 6835, k. 706-724.

bie tym naszym uniwersałem okazać protekcję i miłość naszej cesarskiej mości, nie tylko samym osobistościom, poczynając od prześwietnego archimandryty Łaniewskiego, aż po ostatniego kapłana, ale także dobrom, cerkwiom, majętnościom, monasterom, folwarkom, poddanym i wszystkim ich dochodom obiecujemy całkowite bezpieczeństwo i spokojne miejsce pobytu, a zwłaszcza pilnie przekazujemy, aby majętności, folwarki i poddani – oprócz pospólstwa – zgodnie z naszym nakazem, nie byli obarczani przez komisarzy i nasze wojska żadnymi prowiantami i ciężarami żołnierskimi, z owych majętności i dóbr szlacheckich oraz duchownych, ponadto, aby kapłani i wszyscy zakonnicy i wyżej wymieniony archimandryta, w całej swojej eparchii żyli bezpiecznie i mogli sprawować służbę bożą, zgodnie ze swoją wolą, według dawnego zwyczaj ui porządku, bez jakiejkolwiek przeszkody ze strony wojska i naszych ludzi, co nakazujemy i potwierdzamy, tym naszym uniwersałem".[1063]

Wewnętrzna sytuacja kraju była niestabilna, a szczególne spustoszenia czyniły wojska własne stacjonujące w dobrach klasztornych. Fryderyk, książę saski, 11 VII 1692 r. uwolnił bazylianów z Supraśla od kwaterunku wojsk w swych wioskach.

W 1789 r. włość klewinowska liczyła 43 dymy[1064].

Po III rozbiorze Rzeczypospolitej rząd pruski 8 VII 1796 r. skonfiskował ziemskie majątki klasztorne. Opactwo supraskie broniło się przed tą decyzją, twierdząc 27 XII 1796 r., że beneficjum było nadane przez kolatorów, co potwierdzili polscy królowie. Król pruski okazał się nieustępliwy, o zwrocie beneficjum nie chciał słyszeć[1065]. Klewinowo przeszło na własność skarbu Królestwa Prus.

W XIX w. folwark pobazyliański nosił nazwę Klewinowo Ferma. Na przełomie XIX i XX w. nastąpiła rozprzedaż dawnych gruntów folwarcznych. Podziałowi uległy też pola chłopskie, m. in. pomiędzy dziećmi wysłużonego żołnierza Andrzeja Kamieńskiego – Janem, Rozalią i Teofilą oraz dziećmi Józefa – Michałem i Mateuszem. Wspominano też znajdujące się tam własności Kowalczuka syna Michała, Tiasza Pietruczuka i Józefa Tomaszewskiego[1066].

17 VI 1906 r. w Klewinowie urodził się syn Michała i Anieli z Mattelów – Jan Kamieński, w okresie II wojny mjr dyplomowany piechoty, ppłk, „Cichociemny", zrzucony 8/9 IV 1944 z Anglii do Polski, od X 1944 r. szef Oddziału III (Operacyjno-Szkoleniowego) Komendy Głównej Armii Krajowej (ps. „Konar"), od V 1945 r. komendant Okręgu Krakowskiego Delegatury Sił Zbrojnych (ps. Litwin) aż do jej rowiązania w VIII 1946 r. Zmarł 1987 r. w USA na Florydzie.

[1063] Arch. sb., t. 9, nr 96, s. 313-314. Cyt. według tłumaczenia S. Stawickiego, *Uniwersał Piotra I skierowany do ławry supraskiej i jego wydźwięk polityczny*, „Nazukos" 1995, nr 119, s. 1-7.
[1064] CAH Wilno, f. S.A. 4956.
[1065] Arch. sb., t. 9, nr 123, s. 403-406.
[1066] AP Białystok, SNG, nr 86 k. 183-187, 117 k. 184-191, 307-316

Urna z prochami Jana Kamieńskiego spoczywa w grobie jego matki na cmentarzu w Tryczówce.

W czasie wzmożonego tyfusu i pomoru bydła w 1907 r. we wsi Klewinowo zbudowano z cegły kaplicę pod wezwaniem św. Anny, początkowo należącą do parafii Juchnowiec, a od 1929 r. parafii Tryczówka.[1067]

KSIĘŻYNO

Nazwę „Xięzyno" po raz pierwszy spotykamy na mapie Iwaszkiewicza[1068]. Początkowo Księżyno nosiło nazwy: Odźwierniki i Woroszyłowszczyzna. Już w 1536 r. było w rękach Jaskiewiczów vel Juszkiewiczów, odźwiernych królowej Bony.

20 II 1536 r. Paweł Szymkowicz Giedrojć, zarządca dworu suraskiego, dworzanin królowej Bony, Jan Skwarek Gąsowski z Ossowa[1069], podkomorzy bielski i urzędnik Aleksandra Chodkiewicza objechali i opisali, zgodnie brzmieniem przywileju królewskiego, który posiadał Chodkiewicz, granice pomiędzy jego dobrami ziemskimi – włością dojlidzką, a poddanymi suraskimi „ludźmi hospodarskimi" – Juszkiewiczami Woroszyłami i Hryniewiczami. Granicę wyznaczał bieg rzeczki Choroszczy (dziś zwanej Horodnianką). Pisali: „Najpierwej pryjechali k pieczyszczu[1070] Waniutynki[1071] [Iwana Sieheniewicza], to jest k reczce u Chworoszczy i k tym to Hryniewiczom. Hdież pan Aleksander [Chodkiewicz], sam na on czas oczewisto tam buduczy, pered nami mowił, iż taja rieczka Chworoszcza delit jemu toje imienie z ludmi naszymi Juszkiewiczy otdiernemi, a z Woroszyłymi i z tymiż Hryniewiczy. Hdież onyi suhraniczniki i tyi Hryniewiczy soznawali, iż taja rieczka Chworoszcza im hrań s wieczystaja, a za rieku pana Aleksandra imienie, i tam oni niczoho nie majut. Jakoż tyi hranicy i tot dworianin nasz z podkomorym [bielskim Janem Skwarko Gąsowskim] prosili pana Aleksandra, aby seliszcza i ohorodów im postupił podłuh berehow. I poczali kopcy sypati i hrani kłasty ot reki Chworoszczy jednoj, z połnoczka na połdzień, derżaczu zemliu pana Aleksandra po lewu i tych Hryniewiczow dwory i ohorody po prawu. Pierwyj kopiec usypali nad rieczkoj Chworoszczoju, a ottol urubili hran u bud[1072] Pechowskich, a ot toho duba czeres ohorody szto naprotiv dorohi chworoszczkoje i do haiku chwojewoho. Na tom ohorodie do dorohi 2 kopcy usypali. A toju dorohoju pryjechali k peczyszczu smolenomu. Kotorajaż doroha i pieczyszcze u prywileji pana Aleksandrom opisano. A ot toju dorohi chworoszczskoje powiernuli u liewo, po tym miestcam hdie pierwej po hraniem jezdyli i hran pokazony wideli. Prijechali k reczonoj ich hranicam ich ziemlam i hranicam mityncjech. Tut uhonnuju hran położyli, kopiec zasy-

[1067] Schematyzm archidiecezji wileńskiej, 1938.
[1068] CAH Berlin, Q 17030, sekcje 92 i 103.
[1069] Ossów – Gąsówka Osse koło Łap.
[1070] Pieczyszcze – miejsce gdzie wyrabiano smołę i dziegieć.
[1071] Waniutynko – przezwisko smolarza.
[1072] Budy – tymczasowe osady smolarzy i potażników..

pali. A potom tyi Hryniewiczy nie wiedeli swojej ziemli. W tom dalej powiedił pan Aleksander, iż on majet hrań, niźli wie, nie z tymi ludmi [kotoryje] pryszli. Jemu hran z Mateyk[1073] i Brezkoju[1074], aż do Niewodnicy reki". Rozgraniczenie zatwierdził król Zygmunt I w Wilnie 7 X 1536 r.[1075]

W *Zbiorze dokumentów w sprawie dóbr Woroszyłowszczyzna,* czyli Księżyno, przechowywanym w archiwum parafialnym w Juchnowcu, odnotowano akt z roku *„1558* – „Inwentarz ziemi Woroszyłowskiej przez [Stanisława Skoczka] Dziewałtowskiego dworzanina królewskiego sporządzony, któren to dworzanin był lustratorem dóbr królewskich, miał moc dobra królewskie przemieniać, listy na daniny rewidować i zmiany ze szlacheckiemi królewskich czynić. Zjechał w roku wyżej wyrażonym na grunt czyli ziemię Woroszyłowszczyznę i znalazł oną być gruntem raczej dobrem królewskim, posiadanym przez dwu braci Jana i Józefa Jaskiewiczów odźwiernych królowej JM [Bony], którzy z rozkazania królewskiego mieli dane włók 4 na służbę odźwiernicką, a 2 włóki na czynszu. I zostawił ich w posesji za wyrażonemi temiż obowiązkami."[1076] W 1558 r. Stanisław Skoczek Dziewałtowski sporządzał inwentarze starostw suraskiego i brańskiego.[1077] Była to część prac wykonana przez niego w ramach dokonywania pomiary włócznej. W 1558 r. opisał on granice ziemi Woroszyłowskiej: *„w* województwie podlaskim, in corpore starostwa suraskiego ziemia Woroszyłowska. Leży końcem jednym do ziemian [Niewodnica] Wysockich, drugim końcem do rzeczki Chworostowski [Choroszczy], która dzieli z JM [Grzegorzem] panem Chodkiewiczem, bokiem jednym do ściany Chryniewiczkiey, drugim bokiem do ściany Horodniańskiey. Włók 6 gruntu średniego. Te ziemie za rozkazaniem JKM oddano Janowi a Jozwowi Juszkiewiczom, odzwiernym od pokoju królewny JM, tj. na służbę odzwierną włók 4, a na czynszu włók 2. Mają płacić do skarbu JKM kop 3 gr lit."[1078]

15 IV 1590 r. na sejmie warszawskim król Zygmunt III nadał w dożywocie wieś Odźwierniki Aleksemu Prusinowskiemu, odźwiernemu królewskiemu, który służył już za panowania Stefana Batorego. Odźwierniki – 6 włók położone były w województwie podlaskim, w starostwie suraskim. Poprzednio posiadali wieś odźwierni Józef i Jan[1079].

Zygmunt III król polski 20 XII 1613 r. w Warszawie potwierdził prawo

[1073] Matejki, włość należącą do dzieci Macieja (Mateja) Chołoniewskiego (później zwana Niewodnicą Nargilewską), który zmarł w 1528 r.

[1074] Stanisław Brzosko ożeniony był z Matejkówną, nieznaną z imienia córką Macieja Chołoniewskiego.

[1075] AGAD Warszawa Metryka Litewska, nr 202, k. 916-922; Prawa i przywileje..., nr 6, s. 58-61.

[1076] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap. – *Zbiór dokumentów w sprawie dóbr Woroszyłowszczyzna*; W sumariuszu ML, Księga zapisów, nr 93, k. 34 *zapisano pod rokiem 1560: List odvernym Janu a Jozefu Juškowičom na 5 volok obrubu Worošyłowičyny w powete belskom, v volosty saraskoy* Por. AGAD Warszawa, APP, nr 19, k. 592.

[1077] BU Wilno, f. 4, nr 4904; AWAK, t. 14, s. 27-61.

[1078] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap.

[1079] AGAD Warszawa, Metryka Koronna, nr 135, k. 745-745v.

dożywotnie Krzysztofa Worosiły do ustąpionego mu przez Mikołaja Kochnowskiego odźwiernego królewskiego wójtostwa suraskiego[1080].

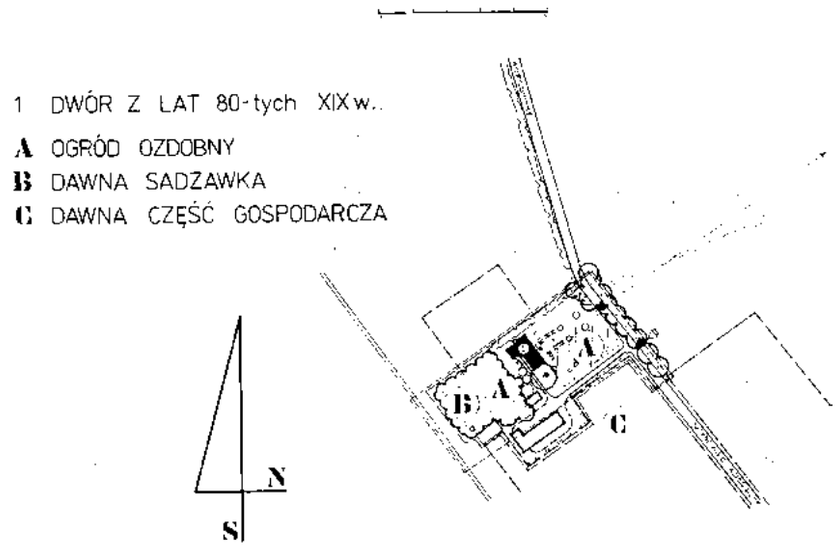

Il. 61. Księżyno. Plan siedziby rodziny Zaczeniuków w 1988 r. Rys. Ewa Bończak-Kucharczyk, 1988. Kolekcja Józefa Maroszka z Białegostoku.

Stanisław Woroszyło 17 VII 1671 r. zapisał kościołowi juchnowieckiemu folwark Woroszyłowszczyznę liczący 6 włók gruntu, graniczący przez dróżkę ze wsią szlachecką Horodniany, przez rzeczkę (Choroszcz) ze wsią Ignateczki dróżką od wsi Hryniewicze i dróżką od wsi Ignatki[1081]

Odtąd aż do 1843 r. stanowił on własność plebanów juchnowieckich, miał charakter wyłącznie użytkowy i nie posiadał elementów ozdobnych. Nie od razu kościół juchnowiecki przejął darowiznę. Dowiadujemy się ze źródeł pisanych, że po 1671 r., a przed 1702, folwark pozostawał we władaniu Kownackiego, również odźwiernego królewskiego. W Urzędzie Grodzkim Brańskim 28 I 1702 r. wpisano w księgi przywilej króla Augusta II, nadający po śmierci Kownackkiego, odźwiernego królewskiego, opuszczony i pozostający w dyspozycji królewskiej majątek Woroszyłowszczynę. Treść aktu brzmiała: „Donoszą pewni doradcy będący przy naszym boku, że kościół juchnowiecki, w diecezji wileńskiej, niedostatecznie obdarzony odpowiednimi dochodami. W celu szerzenia i powiększania kultu Bogarodzicy Dziewicy i Jej cudownego obrazu, kierując się gorliwą pobożnością, pragniemy wspomóc wspomniany

[1080] AGAD Warszawa, Brańskie grodzkie, nr 18, k. 1058v.

[1081] AGAD Warszawa, ASK, dz. XLVI, nr 144, k. 109v; CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 49, k. 179; *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784*, opr. W. Wernerowa, [w:] „Studia Podlaska", t. 1, Białystok 1990, s. 177, 181.

kościół znacznymi darowiznami. Ponieważ samotnie, w otoczeniu kacerstwa krzewiący Bożą wiarę, kościół od ognia ucierpiał, dlatego majątek zwany Woroszyłowszczyzna, około wsi Klepacze i Hryniewicze, w starostwie saraskim, w województwie podlaskim, ziemi bielskiej leżący, po zgonie śp. WM pana Kownackiego, odźwiernego królewskiego, ostatniego i bezpośredniego tegoż majątku posiadacza, opuszczony i dla nas, dyspozycji naszej królewskiej, pozostały. Temuż kościołowi i tegoż prawnym zarządcom, na wieczną fundację zarządzamy oddać"[1082].

W folwarczku Woroszyłowszczyźnie był „kawałek lasu i pastwiska i łąki, ale bez żadnego poddanego, tam moje bydło – pisał proboszcz juchnowiecki 20 XII 1796 r. – na pastwisku zatrzymuje się, stamtąd tylko mam opał, leśnika do strzeżenia tegoż lasu trzymam moim kosztem". W czasie Insurekcji Kościuszkowskiej juchnowiecki proboszcz zmuszony został, jak stwierdził, „na podatki" wypuścić w dzierżawę „sam grunt bez lasu" swego folwarku zwanego Woroszyłowszczyna[1083].

Na niewielkim wzgórzu opadającym do doliny rzeczki Horodnianki, nad którą rozciągał się widok na wzgórze dworskie w Ignatkach, około 1886 r., na miejscu wcześniejszego folwarku plebańskiego powstała siedziba Bernarda Zaczeniuka. W 1577 r. liczył on 6 włók

Nowo urządzona niewielka siedziba posiadała bardzo skromną kompozycję, nawiązującą do geometrycznych wzorców barokowych. Centralnym punktem układu przestrzennego był tam murowany dwór, zwrócony frontem w stronę wzgórza cmentarnego w Ignatkach. Dwór otoczony został eklektycznym ogrodem graniczącym z drogą biegnącą od pobliskiego dworu w Horodnianach do kościoła w Juchnowcu. Prostokątne wnętrze ogrodowe, położone między drogą z Horodnian a dworem, przecinała prosta droga spacerowa. We wnętrzu posadzono symetrycznie rozmieszczone żywotniki, lilaki i róże, a przy granicach brzozy, jesiony, klony i lilaki. Na północ od dworu pozostawiono grupę drzew z dawnego lasu, którą wzbogacono nowymi nasadzeniami. Grupa ta sąsiadowała z niewielką sadzawką zamykającą ogród od północy. Obok ogrodu umieszczono zabudowania gospodarcze.

Po Bernardzie Zaczeniuku majętność przejęli jego synowie, którzy w latach 1897-1898 uregulowali niejasną dotąd sytuację prawno-własnościową Księżyna, nazywanego w tym czasie również „Księżyńską Daczą".[1084] Założenie stanowiło odtąd wspólną własność Seweryna, Jakuba, Wojciecha i Józefa Antoniego Zaczeniuków, zarządzaną przez najstarszego z braci – Seweryna, architekta współautora m.in. projektu Domu Ludowego im. J. Piłsudskiego w Białymstoku, wzniesionego przed II wojną światową, dziś mieszczącego Państwowy Teatr Dramatyczny, członka Komitetu Budowy Kościoła Pomnika na Cmentarzu Św. Rocha w Białymstoku.

[1082] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap..

[1083] AP Białystok, Kamera, nr 526, k. 1-2.

[1084] AP Białystok, SNG, nr (stare) 3686, 3832, 5719; A. Dikov, *Spisok zemlevladenii...*, s. 73-74.

Po Sewerynie Księżyno dziedziczył jego syn, a następnie wnukowie – obecni właściciele obiektu.

Kompozycja, która nie uległa zniszczeniom w żadnej z wojen nie była też do lat 70-tych XX w. przebudowywana. Uzupełniano w niej tylko nasadzenie. Po 1944 r. uległa zniszczeniu. W latach 70-tych i 80-tych przekształcono część gospodarczą, gdzie wzniesiono kilka nowych zabudowań, przystosowanych do hodowli owiec. Teren wokół domu na nowo ogrodzono, osuszono sadzawkę. Dziś ogród ma charakter typowego ogrodu przydomowego, którego uboga w gatunki roślinność tworzy dość regularną kompozycję. Stare drzewa pochodzą z końca XIX lub z pocz. XX w. Wyróżnia się nieco starszy orzech rosnący przy studni w sąsiedztwie dworu.[1085] Funkcje tego obiektu w krajobrazie są dziś, tak jak dawniej, niewielkie. Zachowany został jedynie, świadomie zakomponowany widok z założenia na dolinę rzeki i wzgórze cmentarne w Ignatkach położone po przeciwnej stronie doliny.

[1085] E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, *Księżyno. Dokumentacja ewidencyjna założenia dworsko-ogrodowego*, Białystok 1985, (maszynopis SOZ Białystok).

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY W JUCHNOWCU KOŚCIELNYM

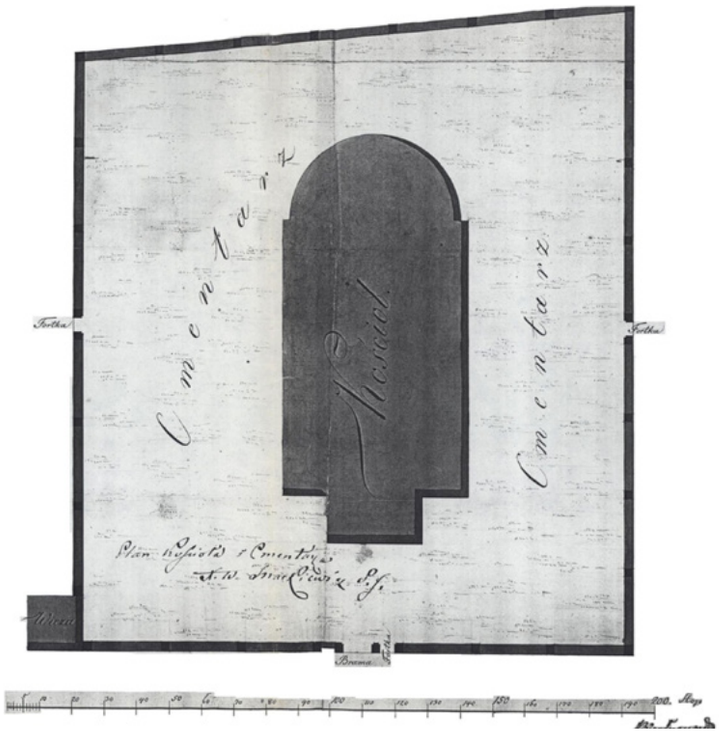

Il. 62. Juchnowiec Kościelny. Plan cmentarza przykościelnego.
Rys. ks. W. Markiewicz, proboszcz juchnowiecki, ok. 1800. APar. Juchnowiec Kościelny, Zb. dok. pap.

Dokument erekcyjny:

„Na wieczną rzeczy pamiątkę.

Jednorodzony Syn Boży Pan nasz Jezus Chrystus dla miłości Ojca zstąpił na ziemię, ażeby odkupić grzech Adama i w ten sposób zbłąkane owce mocą swą wprowadził do wiecznej owczarni. Spełniwszy obowiązek nałozony przez Przedwiecznego Ojca krwią swoją cudownie nas odkupił i opuścił ziemię, aby do tej pory po prawicy Ojca zasiadać. Z tego powodu uwielbiać Go pragniemy, że daną nam obietnicę odnowił, wszystko swoje nam pozostawił, abyśmy ufni w Jego moc mogli ze spokojem oczekiwać zbawienia, które On nam zapewnił, rozciągając na krzyżu Ręce swe.

Dlatego ja Stanisław Zachariaszewicz Włoszek, na Juchnowskim Dworze dziedzic, najdostojniejszego władcy i pana Zygmunta Augusta, króla polskiego młodszego, wielkiego księcia litewskiego, skarbca i komory zarządca, przekonany jestem, że człowiek na chwałę Boga jest stworzony i wszystko co zostało mu dane powinien wykorzystać z pożytkiem dla swojej natury. Pan wyznaczył człowieka nie na włądcę wszystkich rzeczy, lecz na wiernego zarządcę, który przeznaczony został do spełnienia swojego zadania jedynie przejściowo. Przeto dla najwyższej chwały i boskiej sławy Stwórcy wszechrzeczy, czuję się w obowiązku jak najrychlej gdy tylko wymaga tego potrzeba ku pożytkowi Ojca służyć majątkiem, w którego jestem posiadaniu. Teraz więc pilną potrzebę dostrzegłem i zamiarem moim jest, niczego nie spodziewając się w zamian, odwzajemnić się tym, dzięki ktrych pracy na roli wieść możemy życie wolne od trudów. Skoro dbać nam trzeba o włąsne ciało, o ileż więcej o tych, ktrórzy przywiązani do uprawianej ziemi osobiście pracują, abyśmy obfitowali w dobra doczesne. W podzięce za to ofiarowujemy im to dzieło, aby krocząc progą Pańską osiągnąć mogli radość wieczną. Litując się nad niewiedzą tych, którzy odczuwali brak Słowa Bożego, dotąd danego nielicznym uniżonym sługom, a byli w mocy różnych ułomności, postanowiłem prowadzić to nieświadome milczące stado ku nauce Kościoła. Wypełniam swoje zobowiązanie przepełniony lękiem o ich dusze; chcąc ratować ich życie własnymi rękami, a także dla siebie i spadkobierców, zapragnęłem skierować słabych ludzi ku nawróceniu. Dotąd o Słowo Boże żebrać musieli i tylko nieliczni rzotropniejsi nie ulegli niebezpieczeństwu oddalenia od Boga i szli mając przed oczami pożyteczną drogę zbawienia.

Dla najwyższej sławy i chwały Najświętszej Niepodzielnej Trójcy, na pamięć i cześć błogosławionej Marii Panny Bożej Rodzicielki i przez wspomnienie Wszystkich Świętych, na chwałę Najwyższego i ku umocnieniu świętości wiernych chrześcijan kaplicę czyli kościół parafialny we wspomnianych dobrach moich Juchnowskim Dworze, za specjalnym zezwoleniem świętego królewskiego majestatu, ufundować i wybudować postanowiłem. Według tego więc funduję i buduję obecnie.

Przede wszystkim plebanowi wspomnianego kościoła natenczas wyznaczonemu oraz jego następcom, ja albo moi spadkobiercy dzierżawimy dziesięcinę z Dworu, a także w tych dobrach włókę całkowitą pola, wraz z ludźmi i wieś moją Romieyki, do użytkowania i wyżywienia swojego poprzez staranne jej uprawianie. Połowę włóki tam będącej, na której różni ogrodnicy mieszkają darowuję, nadaję i wieczyście zapisuję również.

Natomiast z pięciu wsi, a mianowicie Starego Sioła, Woli, Romiejek, Mazur i wsi Ogrodników, z każdej włóki osiadłej, tak wójta, jak ludzi putnych i wieśniaków dziesięcinę, w wysokości 12 gr lit., ustanawiam.

Z tego zaś, na świętego Marcina, pleban obecny i jego następcy, co roku nieprzerwanie, na wieczne czasy będą odbierać 10 gr, pozostałe zaś 2 gr od tychże wieśniaków, co roku nieprzerwanie, na wieczne czasy, należeć się będą słudze kościelnemu, lub jak nazywają rektorowi szkoły.

Natomiast z trzech karczem oraz tych, które jeszcze przybędą, co roku na

świętego Marcina tenże nauczyciel nieprzerwanie otrzymywać po 6 gr lit. Nauczyciel nie będąc postanowionym, ani poręczonym przez dziedzica, powinien pozostawać pod pełną władzą plebana i być mu posłuszny.

Również plac pod budowę kościoła oraz pod wspólny dom plebana i nauczyciela, będzie wymierzony i nadany przez dziedzica.

Tak też ustanawiam, bez możliwości naruszania, prawo patronatu, zarówno od siebie, jak i moich następców prawnych. W taki sposób nikt inny, nikt inny tylko ja i następcy moi, dziedzice wymienionych wcześniej dóbr, nowego lebana przedstawią i ustanowią, ilekroć po śmierci któregokolwiek z plebanów, parafia nie będzie zajęta. Pleban natenczas wyznaczony, jak również jego dziedzice wymienionych wcześniej dóbr, nowego plebana przedstawią i ustanowią, ilekroć po smiercin któregokolwiek z plebanów parafia nie będzie zajęta.

Pleban natenczas wyznaczony, jak równiez jego następcy, przez dziedziców ustanowieni, będą mieli władzę nad tym nadaniem, bedą podlegli mieszkańcom, będą musieli modlić się i rezydować w tej parafii, nie będą mogli żadnej innej prebendy trzymać, będą musieli służyć kościołowi, kierować ludem, Chwałę Boga świątobliwie głosić, nad powierzonymi duszami sprawować opiekę, jak nakazano w nadaniu, lud chrześcijański pouczać słowem i życia przykładem, udzielać sakramentów, nie wymuszać ani grosza ponad to co zostało wymienione w dokumencie, chyba że coś zostanie im dobrowolnie ofiarowane, a ponadto wszystkie inne prace wypełniać.

Wierność tego świadectwa pieczęci mojej wyciśnieniem potwierdzona.

Wilno 12 października 1547 r.

Stanisław Zachariaszewicz Włoszek, podskarbi nadworny litewski, zarządca i dzierżawca Zośleński, ręką własną”[1086].

Świątynia Świętej Trójcy

Jan Lewicki, podczaszy podlaski, 16 XII 1608 r. zapisał (w księgach ziemskich suraskich) kwotę 600 zł pol. na swoim majątku dziedzicznym Złotniki na reperację 10-głosowych organów, w starym już kościele juchnowieckim[1087] W czasie święta Zesłania Ducha Świętego w 1661 r. organistą juchnowieckim był Szymon Górski[1088].

W 1633 r. w kościele ponad połączeniem części ołtarzowej z nawą znajdowała się belka tęczowa, na której usytuowana była Pasja Chrystusa z rzeźbami NMP i św. Jana Ewangelisty („Krucyfiks rzezany, na belce, ze dwiema stojącemi obrazami, także rzezanymi, tj. Najświętszej Panny i św. Jana”). Przy prezbiterium, na ścianie, znajdowały się cztery nagrobki rodzinne Włoszków. Zwracał uwagę stary obraz św. Michała. Były też: krucyfiks „rzezany, którego do procesji

[1086] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap.; *Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych. Juchnowiec*, oprac. J. Maroszek, W. F. Wilczewski, Białystok 1996, (maszynopis w posiadaniu autora). Tekst w tłumaczeniu Moniki Misiewicz-Gilewskiej.

[1087] APar. Juchnowiec, Wizyta 1818, k. 14v.

[1088] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 42, k. 165v.

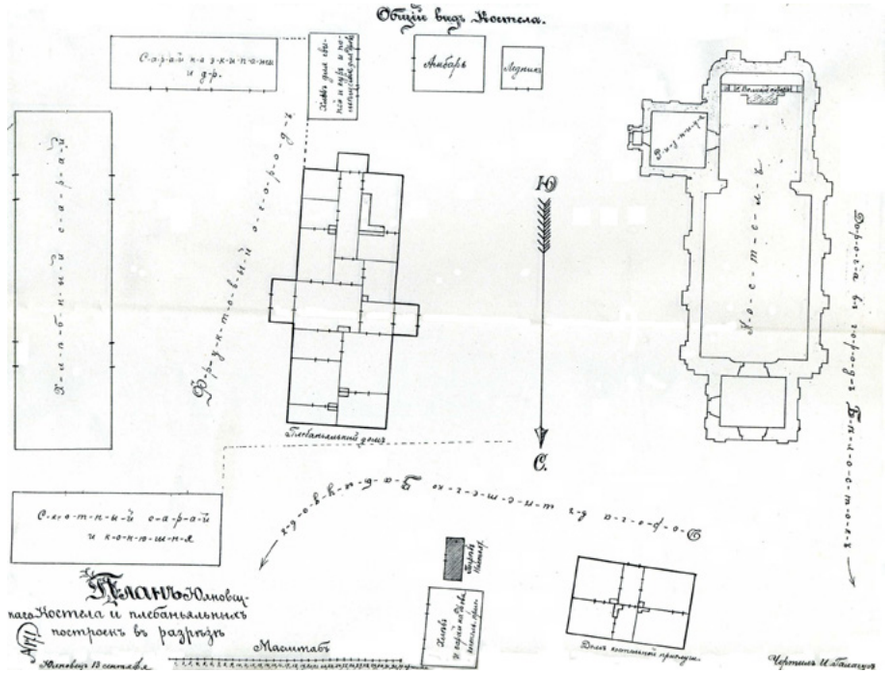

Il. 63. Plan zabudowań plebańskich przy kościele juchnowieckim, 1906 r. Rysował J. Gałagus, 13 VIII 1906 r.

używają..., obraz Zbawiciela, malowany z grecka... obraz moskiewski, w srebro oprawny”, niewątpliwie do dziś otaczany kultem, jako słynący łaskami przedstawienie Matki Boskiej z Dzieciątkiem.[1089]

W 1663 r. znajdowały się w kosciele trzy ołtarze. Na ścianach świątyni zawieszonych było 17 obrazów i „kobierzec dywański wielki”, a inny „kobierzec perski w kwiaty” umieszczono na ambonie[1090].

Budowniczym istniejącego do dziś kościoła był od 1764 r. proboszcz ks. Jan Nepomucen Jozafat Wołłosewicz, a dokończył go ks. Jan Józef Daniszewski.[1091]

26 V 1780 r. Antoni z żoną Sarnaccy, skarbnikowie ziemi bielskiej, ofiarowali do kościoła juchnowieckiego obraz Ukrzyżowanego Chrystusa, jak uważano, słynący łaskami, z zaznaczeniem, że na każde życzenie miał być im zwrócony[1092]. Nie znajdujemy tej Pasji później w wyposażeniu świątyni. Inwen-

[1089] BU Wilno, f. 57, B 54-40, k. 189-213; W. F. Wilczewski, *„Rzeczy „ruskie-moskiewskie” w kościołach rzymskokatolickich diecezji wileńskiej w świetle akt wizytacyjnych i inwentarzy z XVII w.,* „Series Byzantina” V, red. W. Deluga, Warszawa 2007, s. 106-121.

[1090] APar. Juchnowiec, Inwentarz 1663, k. 3v.

[1091] BU Wilno, f. 4, nr 36275 (A-2945), Kronika kościoła juchnowieckiego 1849, k. 1v.

[1092] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap..

tarz kościelny z 28 II 1788 wzmiankuje, że Sarnacka, chorążyna mozyrska ufundowała „nowo malowane" 2 obrazy św. Jana Nepomucena i św. Antoniego[1093].

„W roku 1819 kosztem JWM Ludwika Kruszewskiego starosty wasilkowskiego, chorążego ziemi bielskiej, dziedzica folwarku Niewodnicy Nargilewskiej, wieża przymurowana, na której krzyż drewniany, z gałką, blachą okuty, pomalowany".

Il. 21. Kościół parafialny św. Trójcy w Juchnowcu Kościelnym. Projekt budowy wieży, Według projektu architekta Józefa Samotyi-Lenczewskiego, 1906 r. Rysunek J. Gałagus, 13 VIII 1906 r.

1 V 1844 r. wszystkie fundusze kościoła przejął skarb państwa.[1094]

10 IV 1904 r. dziekan białostocki rozpoczął starania o pozwolenie na remont kapitalny kościoła juchnowieckiego[1095]. Edykt tolerancyjny wymuszony na carze w 1905 r. znakomicie pomógł w inwestycji. Możnaby owiedzieć, że pomnikiem zapowiadanej tolerancji jest wzniesiona wówczas wieża kościelna projektu znakomitego architekta Józefa Samotyi Lenczewskiego z Leńc koło Dobrzyniewa.

W 1940 r. sowieci zażądali wydania wszystkich ksiąg parafialnych i dokumentów przechowywanych w juchnowieckim archiwum kościelnym Wydano im księgi urodzeń od roku 1809, pogrzebów...[1096]

19 XI 1705 r. zmarła panna Eufrozyna Korycka, którą pochowano w krypcie Koryckich.

Obraz Matki Boskiej słynący łaskami

Początek kultu obrazu Marki Boskiej w Juchnowcu datuje się na 1639 r., gdy duszpasterzem był „ksiądz Czerwiński, za którego cuda być poczęli"[1097]. Ksiądz Czerwiński był notowany w źródłach pisanych w latach 1637-1639[1098].

Testament Stanisława Kazimierza Wilczewskiego, właściciela Tokowiska, spisany 11 VIII 1660 r. zawierał polecenie:„do Juchnowcza gdzie obraz NPM

[1093] APar. Juchnowiec, Inwentarz 1788, k. 45.
[1094] BU Wilno, f. 4, nr 36275 (A-2945), Kronika kościoła juchnowieckiego 1849.
[1095] CAH Mińsk, f. 1, op. 18, nr 1014.
[1096] APar. Juchnowiec, Inwentarz 1949.
[1097] APar. Juchnowiec, Inwentarz 1663; J. Maroszek, *Sanktuaria, miejsca cudowne i ośrodki odpustowe zachodniej połaci Archidiecezji Wileńskiej,* [w:] „Wiadomości Kościelne Diecezji Białostockiej", r. 1991, nr 4, s. 118-139.
[1098] S. Niewiński, Juchnowiec. *Dzieje parafii*, s. 256.

claret miraculis zł leguję 500, ten kładąc na JM księdza plebana u jego sukcesorów oblig, aby na każdy rok przed obrazem Panny Przenajświętszej za moją duszę mszy 25 odprawili, a po długim życiu małżonki mojej i za jej duszę teraz przyłączywszy odprawowali".[1099]

Anna Franciszka Rukiewiczowa, wdowa po Stanisławie Rukiewiczu 5 IX 1662 r. dała kościołowi juchnowieckiemu 400 zł pol., „względem której sumy obliguję tenże kościół, aby przed Majestatem Boskim i Opiekunki mojej, dusza moja i miłego małżonka mego dobrodzieja, którego ciało tam odpoczywa, to jest JM pana Stanisława Rukiewicza, nie była zapomniana, w mszach świętych i modlitwach świątobliwych, względem której sumy wzwyż mianowanej, aby na każdy rok mszy świętych regularnych 12, za dusze nasze odprawowane były upraszam aby"[1100].

Napływały liczne dary, które ofisrowali : ornat – Paweł Sapieha (1609-1665), wojewoda wileński, hetman WKL, ornat – Wojciech Emeryk Mleczko (1625-1672), wojewoda podlaski, ornat – pani Steczkowiczowa, kapa – Zofia z Turowskich Kurzeniecka, żona Gabriela, chorążego parnawskiego, zasłonka – Anna z Druckich Ciechanowiecka; lampa – [Mikołaj Stefan Pac?] kasztelan wileński, lampa – Konstanty Władysław Pac, chorąży nadworny WKL, lampa – Jan Sławogórski (†1654), podstoli podlaski, lampa – Jan Hladowicki, skarbnik grodzieński, lampa – pani Niewiarowska, pieniądze na restaurację kościoła lub dzwon – pani Niedźwiedzka stara.

W nabożeństwach w Juchnowcu uczestniczył pamiętnikarz Jan Antoni Chrapowicki (niedziela 24 VI 1657, niedziela 6 X 1658, czwartek 21 VIII 1659)[1101].

Plebanię juchnowiecką 16 XI 1663 r. objął ksiądz Wojciech Ludwik Orzeszko[1102] W momencie tym przy obrazie całe srebro, tabliczki różne i wota ważyły 87 grzywien i 10 łutów (ok. 35,3 kg).

W 1669 r. król Michał Wiśniowiecki dzięki staraniom ks. Orzeszki, dał przywilej na odbywanie w Juchnowcu targów i jarmarków, a dochód z nich przeznaczył na utrzymanie kościoła i cudownego obrazu.[1103]

Przy obrazie w 1674 r. było wówczas srebrnych tabliczek, serduszek, rąk, krzyżyków sztuk 931, ważące 360 ½ grzywny, tabliczka szczerozłota, serce szczerozłote, kubków złotych 3, korona z 12 gwiazdkami diamentowymi i druga korona diamentowa, trzecia haftowana perłami, czwarta perłami i rubinami, łańcuszków złotych 3, czwarty koronnego złota, łańcuszków złotych 4, łańcuszek złoty, złotych pierścieni 173, z kamieniami diamentowymi i rubinami 47, obrączek 107, agnusek kryształowy, we złoto oprawny, róża rubinowa, pióro

[1099] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 42, k. 55v.
[1100] APar. Niewodnica, Księga sznurowa, k. 39v.
[1101] J. A. Chrapowicki, Diariusz, t. 1, 120, 173,-174, 203.
[1102] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap.
[1103] AGAD Warszawa, MK Sigillata, nr 10, k. 28; Metryka Koronna, nr 206, k. 242; AP Białystok, Kamera, nr 155A, k. 224; J. Maroszek, *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, Białystok 1990

rubinowe, wstęga rubinowa, kanaczek – na sznurku perłowym, tercików 8, sztuczek rubinowych 5, rubinowych zausznic 2, diamentowych 2, tercików rubinowych 4, krzyż złoty, maneli koralowych, we złoto oprawnych para, manela rogowa łosia, w złoto oprawna, relikwiarz kryształowy we złoto oprawny, korali z perłami sznurów 79 itd.[1104]

W instrukcji sejmiku brańskiego w 1672 r. polecono posłom sejmowym, aby na sejmie podjęli starania o postanowienie, aby „Srebro kościoła juchnowieckiego, na zmurowanie kościoła tamecznego, by JM panowie kolatorowie mogli imi dysponować".[1105] Ubiegł jednak kolatorów biskup wileński Mikołaj Stefan Pac, właściciel Choroszczy[1106], który 22 IV 1674 r. wziął srebro i złoto ofiarowane do juchnowieckiego cudownego obrazu Matki Boskiej. Motywował to i wyjaśniał następująco: „postrzegając tedy, aby ściany kościelne, jakąkolwiek mogły mieć poprawę i aby jak najgorętsza w tym kościele juchnowieckim, przy cudownym obrazie Panny Przenajświętszej, [chwała Boża] pomnażać mogła... Ponieważ ten kościół juchnowiecki... miał w depozycie srebro na ozdobę cudownego obrazu Panny Przenajświętszej dane, które żadnego pożytku ani pomnożenia chwały Bożej nie czyni..., chcąc jak najlepszy pomienionemu kościołowi juchnowieckiemu, z tego srebra uczynić pożytek, jako, by JM ksiądz pleban teraz będący [Wojciech Ludwik Orzeszko – dop. JM] i po nim następujący sukcesorowie jego, z pomienionego srebra pożytek mając, ścianom kościelnym upadać nie dali i do pomnożenia chwały Bożej sposobniejszymi być mogli, wziąłem tedy do rąk moich biskupich... srebra próby półdziesiątej [9 ½]... co uczyni sumę dobrą monetą srebrną 2968, złota przetopionego 160 czerwonych zł, próby siedemnastej karatowej... co uczyni 680 zł pol. 4 , które pomienione srebro i złoto, ponieważ za konsensem moim sprzedane, przez sług moich sprzedane... 6080 zł pol. do rąk moich oddana jest. Przeto ja Mikołaj Stefan Pac, biskup wileński, w pomienionej sumie przeze mnie po sprzedaniu srebra i złota wziętej i pożyczonej, folwark mój do majętności mej Choroszczy, w powiecie grodzieńskim, leżącej... nazwany Żółtki z pasznią dworną [dworskimi gruntami ornymi – dop. JM]... księdzu Orzeszkowi... prawem zastawnym na lat po sobie idących 3... aż do oddania i zupełna zapłacenia wyżej pomienionej sumy 6080 zł pol."[1107]. Srebro i złoto stopiono w Gdańsku. Po przeważeniu było 212 grzywien 8-tej próby. Kapituła wileńska skarżyła w tym względzie biskupa aż do Rzymu[1108].

Uzyskaną w Gdańsku od jubilera Daniela Fonderyna sumę 6080 zł lokowaną na Żółtkach wziął od biskupa Mikołaja Paca dziedzic z Góry Juchnowieckiej Jakub Kazimierz Sławogórski i ulokował ją na dobrach Kudrawka w pow. grodzieńskim[1109].

Ośrodek odpustowy posiadał drukowaną własną „Pieśń o Najświętszej Pannie w obrazie Juchnowieckim łaskami słynącej". Zamieszczono ją w druku supraskim z 1746 r., opatrzonym tytułem: „Roza pełna rozlicznych wonności z Zasług Zbawiciela naszego y przenaydostoynieyszey Matki Jego Kwitnąca przez Zakonnika Laury Supraskiey do Druku podana".[1110]

W 1805 r. w trakcie przemarszu wojsk rosyjskich traktem z Białegostoku do Wojszek, nocą z 26 na 27 XI 1805, „złodzieje odbiwszy drzwi u zakrystii, przez wykręcenie probojów, kłódki i zamku i którzy pierwej dziury naokoło zamku pokręciwszy i dać rady nie mogli, aż zaczęli drzwi wybijać i tak probój wyleciał, zabrali rzeczy w tem schowaniu będące przed Moskalami... kościelnych rzeczy nie wzięli, oprócz buławy miedzianej, pozłacanej"[1111]. Najpewniej była to buława hetmańska Jana Klemensa Branickiego, właściciela pobliskich dóbr Białystok, ofiarowana jako wotum do Obrazu Matki Boskiej Juchnowieckiej. Może była pamiątką Jana Klemensa po jego dziadku hetmanie polnym koronnym Stefanie Czarnieckim? Nasuwa się pewne podejrzenie z faktami opisywanymi przez Franciszka Biłgorajskiego (urodzonego w Strabli): „Ostatni potomek po Czarnieckim Jan Klemens Branicki hetman wielki koronny, po córce Czarnieckiego, wystawił piękny pomnik z ciosowego kamienia temuż bohaterowi. Czarniecki w ręku miał buławę złoconą. Ile razy wojska rosyjskie przechodziły przez Tykocin nachodząc Rzeczpospolitą, buława tego posągu ginęła, a naczelnicy dowodzący odsyłali ją jako trofeum zdobyte na Czarnieckim. Znalazł się taki, co znał ówczesną historię i ostrzegł, że Czarniecki wojując z Rosją na kilkanaście lat przed śmiercią nie był hetmanem, a zatem buławy zdobyć na nim nie było można, bo nigdy przez Moskali nie był zwyciężonym. Usunięto więc te buławy z wystawy publicznej, a kazano chować sekretnie i znajduje się takich dwie w Petersburgu, zdobytych na kamiennym posągu..." Może jedną z buław Czarnieckiego, które powędrowały do Petersburga, była skradziona w 1805 r. z kościoła juchnowieckiego. Poznając nasze dziedzictwo utracone w czasie zaborów należałoby podążyć dalszymi losami zabytku, odnaleźć w petersburskich zbiorach muzealnych lub sprawdzić, czy buławy zwrócono Polsce na mocy traktatu ryskiego 1921[1112].

W 1828 r. pisano: „Sukienka w wielkim ołtarzu cudami słynącej Matki Bożej, na drewnie lipowym malowanej, srebrno pozłacana, ramy szyrokie, blachą srebrną obite, pozłacane. Przy tych ramach jest ramka cienka, srebrna, pozłacana, do muru przybita. Na której ramie gwiazd ośm, srebrnych, pozłacanych. Drzwi, czyli szklanne. Na dokoło nich blacha srebrna z zawiaskami i haczykami, która dla wielkiej trudności w odjęciu zostaje bez wagi i próby. Jednak dorozu-

[1104] APar. Juchnowiec, Księga wizyt generalnych..., k. 43-43x.
[1105] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 49, k. 179; ; J. Maroszek, *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, Białystok 1990.
[1106] Król 22 V 1671 zamianował biskupem wileńskim M. S. Paca, kasztelana wileńskiego, który wstąpił do klasztoru i przyjął święcenia kapłańskie. Wobec sporu z kapitułą dopiero 25 V 1682 r. papież wystawił mu dokument prowizyjny. Zmarł 8 V 1684 r. – PSB, t. 26, s. 738-740.
[1107] APar Juchnowiec, Zb. dok. pap..
[1108] APar Juchnowiec, Zb. dok. pap..
[1109] APar. Juchnowiec, *List wyderkafowy Jakuba Kazimierza Sławogórskiego 28 IV 1678*
[1110] BN Warszawa, Starodruki XVIII, I.7096-97.
[1111] APar. Juchnowiec, Chrzty 1797-1808.
[1112] BU Kraków, nr 2811 – F. Biłgorajski, *Pamiętnik szlachcica podlaskiego.*

mieć się można, na rzut oka, że waży do kilku grzywien jedna." Poza tym przy obrazie było zawieszonych wot obrączek złotych 4, korona srebrna 1, tabliczka „w kwadrat", klucz szambelański pozłacany 1, głowa z łańcuszkiem srebrna 1, serce srebrne 1, dwa serca razem spojone 2, serce srebrne pozłacane 1, noga „aż do kolana", kubek wyzłacany 1.[1113] Klucz szambelański najpewniej był ofiarą Franciszka Ignacego Orsettyego, szambelana królewskiego (1766-1821), właściciela Góry Juchnowieckiej.

Zachowana do dziś część wot cudownego obrazu jest cennym zabytkiem przeszłości gminy juchnowieckiej[1114].

Cmentarz grzebalny

Od 1547 do około 1790 r. do grzebania zmarłych służył cmentarz przykościelny. Dopiero wskutek zarządzeń władz porządkowych Rzeczypospolitej, gdy nakazano przenieść cmentarze poza osady mieszkalne, urządzono istniejący cmentarz grzebalny.

Dionizy Lewicki przed 1818 r. wybudował kaplicę cmentarną[1115] W 1828 r. pisano: „Cmentarz za wsią, od kościoła ku zachodowi letniemu, na pół wiorsty odległy, długi łokci 97, szerokości łokci 62, na którym kapliczka drewniana, z sionkami, okien znajduje w sobie 4, sufit drewniany, pokrycie gontami, na wierzchu dachu krzyż drewniany, mahoniowo malowany. Drzwi dwoje, na zawiasach, z zamkami, kamieniami obmurowany, lecz jeszcze z jednej strony niedokończony[1116].

Altaria Świętego Antoniego

5 II 1696 r. Łukasz Sarnacki dał altarii juchnowieckiej sumę 2.000 zł, zabezpieczoną na majątku Niewodnica Lewickich. 17 VII 1696 r. Achiles po Franciszku Mokrzecki i jego żona Aleksandra z Olszewskich, w asystencji Michała Olszewskiego, łowczego mielnickiego, rodzonego brata Aleksandry dali altarii juchnowieckiej 2 tys. zł, sumę zapisaną na dobrach sukcesorów po Stanisławie (II) Lewickim, mianowicie Felicjana, Aleksandra i Stanisława[1117].

23 VI 1740 Stefan Lewicki 2 tys. zł na Niewodnicy, zł pol. 7 tys. na Koplanach[1118]: „Roku 1740 VI 23 dnia Stefan Lewicki i Łukasz Sarnacki erygując altarię przy kościele juchnowieckim zapisali na nią w sądzie brańskim zł pol. 7.000, z procentem siódmym od sta, na dobrach dziedzicznych Nargielowszczyźnie

[1113] APar. Juchnowiec, Wizyta 1828.
[1114] J. Kotyńska, *Juchnowiec, wota – karty inwentarzowe* (plakietki, serca, twarze, nogi), Białystok 2004, (maszynopis SOZ Białystok)); J. Kotyńska, *Juchnowiec Kościelny woj. białostockie. Wystrój kościoła parafialnego pw. św. Trójcy*, Białystok 1984, t. 1-2, (maszynopis SOZ Białystok).
[1115] AD Białystok, Archiwum Archidiakonatu Białostockiego, Inwentarze kościołów 1820, s. 3.
[1116] APar. Juchnowiec, Wizyta... 1828.
[1117] APar. Juchnowiec
[1118] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap. – S*umariusz akt altarii kościoła juchnowieckiego*

i Koplanach... Zostały przeniesione na dobra obywatelskie Niewierowo zwane JW. Antoniego Szumowskiego.[1119] Łukasz Sarnacki był szwagrem Stefana Lewickiego.

16 III 1769 r. wzmiankowany był ks. Adam Pstrągowski, altarzysta św. Antoniego z Padwy, komendariusz kościoła juchnowieckiego[1120]

Około 1800 r. na dobrach Tykocin ciążyła kwota 10 tys. zł dla altarii juchnowieckiej.[1121]

Bractwo Różańcowe w Juchnowcu rozpoczęło działalność 31 V 1744 r.[1122]

Góra

W 1784 r. Góra Juchnowiecka stanowiła „folwark dziedziny WM JM państwa Bartochowskich, podstolich ziemi bielskiej". Wówczas do podstolego należały też: wieś Ogrodniki i część wsi Wólka. (Tymczasem wsie Juchnowiec i druga część Wólki były własnością rodziny Orsettych)[1123]. Stanisław Bartochowski z Żelisławia, od 1761 r. rotmistrz chorągwi węgierskiej[1124], marszałek dworu Jana Klemensa Branickiego w Białymstoku, nominowany został na urząd podstolego bielskiego 2 II 1770 r.[1125], a 30 VIII 1788 r. awansował na urząd stolnika bielskiego[1126]. Zmarł przed 1792 r.

Folwark Górę Juchnowiecką dziedziczył w 1802-1803 r. Wojciech Bartochowski, stolnikiewicz ziemi bielskiej, a więc syn Stanisława.

Jednak w momencie śmierci Franciszka Ignacego Orsettyego, który urodził się 29 II 1766, ochrzczony został dopiero 15 XI 1770 r. zmarł 5 VIII 1821, w metrykach kościoła juchnowieckiego wyraźnie stwierdzono, że zmarły był: „dziedzicem dóbr Góra Juchnowiec i Wólka, kolator kościoła juchnowieckiego"[1127], a więc w czasach jego posesji oba sąsiadujące ze sobą majątki miały jednego właściciela. Na *„Planie Grontow Probostwa Juchnowieckiego i wsi kościelney Juchnowca"*, przekopiowanym w 1827 r., jako właściciela gruntów ziemskich należących do folwarku Góra wskazano Tomasza Orsettyego.[1128] Również inne źródła – *Wizyta* 1828 r. i *Sumariusz dokumentów kościoła juchnowieckiego*, wskazują że 20 VIII 1829 r. Juchnowiec był własnością Tomasza Orsettyego.

W 1886 r. majątek Juchnowiec Dolny razem z majątkami: Góra Juchnowiecka, Hołówki i Franpol należały do Ignacego Lachnickiego. Całość liczyła

[1119] APar. Juchnowiec, Zb. dok. pap. – *Sumariusz akt altarii kościoła juchnowieckiego.*
[1120] APar. Juchnowiec, Chrzty 1747-1786, s. 329.
[1121] AGAD Warszawa, ARoskie, nr 377, s. 1.
[1122] APar. Juchnowiec, Księga wizyt generalnych i dekanalnych..., k. 44.
[1123] BN Kijów, f. 1, nr 6008, s. 31.
[1124] http://pl.wikipedia.org/wiki/Chor%C4%85giew_w%C4%99gierska_Bu%C5%82awy_Wielkiej_Koronnej. [Dostęp 18 VI 2013 r.]
[1125] AGAD Warszawa, MK Sigillata, nr 32, k. 80-80v.
[1126] AGAD Warszawa, MK Sigillata, nr 38, k. 45v-46.
[1127] APar. Juchnowiec, Zgony 1797-1809.
[1128] APar. Juchnowiec, *Plan Gruntów Probostwa Juchnowieckiego i wsi kościelnej Juchnowca*", przekopiowanym w 1827 r.

845 dziesięcin (930 ha) ziemi. Ignacy Lachnicki miał jeszcze inne dobra ziemskie, w pobliżu Indury - Grajno – 553 ¾ dziesięcin, Lichnowo – 277 dziesięcin, a koło Brześcia Litewskiego folwark Neple -39 ½ dziesięcin[1129].

Antoni Paszkiewicz, sekretarz gubernialny, nabył majątek ziemski Góra 8 VIII 1913 r.[1130] 16 IX 1913 r. zastawił on tę własność Rodrygowi Nekanda-Trepka, mieszkającemu w majątku Hołówki, za pożyczkę w wysokości 20 tys.[1131] Do Antoniego Paszkiewicza należał również majątek Juchnowiec.

W kwietniu 1920 r. geometra J. Pogorzelski sporządził plan (odrys z wykonanego przez geometrę taksatora Bożko). Folwark Góra zawierał ogólnej powierzchni przestrzeni i nieużytków około 220 ha (199 dziesięcin 2090 sążni²). Grunty dzieliła kolej brzesko-grajewska. Graniczyły one z gruntami wsi Lubiejki, przez bezimienną rzeczkę, wsią Pomigacze, folwarkiem Mańkowizna, gruntami wsi Juchnowiec Kościelny, ziemią Parafii Rzymskokatolickiej Juchnowiec, gruntami Jana Krysiuka, gościńcem wiodącym e Strabli do Białegostoku, gruntami wsi Juchnowiec, gruntami majątku Juchnowiec. W skład sprzedaży wchodziły również budynki (stodoła, obora, dom mieszkalny, piwnica i inne przynależności).

25 IV 1920 r. Antoni Paszkiewicz sprzedał majątek ziemski Góra braciom Czesławowi (1892-1922)i Franciszkowi Kożuchowskim (po 500 rubli za każdą dziesięcinę, łącznie 40 tys. rubli). Oprócz Czesława i Franciszka Kożuchowskich akt kupna-sprzedarzy wymieniał innych wraz z nimi współwłaścicieli. Byli nimi:

- Polikarp Kożuchowski(1883-1941)[1132]
- Józef Kożuchowski (1897-1921)
- Czesław Kożuchowski (1892-1922)
- Franciszek i Seweryna (1885-1941) małżonkowie Kożuchowscy
- Stanisław s. Jana Radziszewski
- Józef s. Józefa Szekalski
- Stanisław s. Jana Wiensław
- Michał s. Andrzeja Szekalski
- Kazimiera c. Jana Szekalskiej
- Józef s. Pawła Szekalski
- Antoni s. Michała Redliński
- Władysław s. Stanisława Wiensław
- Aleksander s. Jana Wiensław
- Bolesław s. Franciszka Wiensław
- Andrzej s. Michała Wiensław
- Tomasz s. Pawła Wiensław

[1129] *Spisok zemlevladenii...*, oprac. A. Dikov, s. 16, 77, 130.
[1130] Akt kupna-sprzedaży sporządzono w Białymstoku przed notariuszem Matwiejewym. Zob. Kolekcja Czesławy Kożuchowskiej z Białegostoku; AP Białystok, nr 125 k. 315-316.
[1131] AP Białystok, SNG, nr 120 k. 194-209, 125 k. 315-316.
[1132] Żył w latach 1883-1940. Zamordowany przez władze sowieckie – nagrobek symboliczne wspomnienie na nagrobku żony Sewertny na cmentarzu i epitafium w kościele w Juchnowcu.

- Marcin s. Wojciecha Skorulski
- Antoni s. Józefa Klim
- wdowa Mariannie c. Jana Dawidowicza
- Marcin, s. Jana Dawidowicz
- Antoni s. Michała Hanasiuk
- Józef s. Ludwika Gierejko
- Teodor s. Jana Beszterda
- Józef s. Michała Ogrodnik
- Józef s. Jana Wiensław.

W 1926 r. Józef Kożuchowski, dysponujący trzecią częścią Góry i Zofia Sienkiewicz (ta zamieszkiwała w majątku Karczak koło Trzciannego, dysponująca 1/24 części, zmarła 26 XII 1988 r.) darowali całość Polikarpowi Kożuchowskiemu[1133].

W siedzibie dworskiej nastąpiła szybka kompozycji ogrodowej. Usunięto większość starych drzew ozdobnych i drzewa owocowe. Pozbawione konserwacji stawy zarosły olsami i szuwarami, a wnętrza parkowe zamieniono na pola uprawne lub pastwiska.

PRZYTUŁKI (SZPITALE)

W 1723 stwierdzono, „Szpitale tak w Surażu, jako i w Poswiątnyym porujnowane, tak że w nich ludzie niemmieszkali, póki także nie restaurował[1134]"

J. K. Branicki uposażył szpital dla ubogich przy kościele księży Komunistów w Białymstoku, przeznaczony na 6 dziadów i 6 bab[1135].

W 1811 r. na dobrach Niewodnica Nargilewska oparta została fundacja szpitala dla 4 ubogich w Juchnowcu.

SZKOŁY

W Turośni Kościelnej 13 VII 1666 i 30 XI 1668 r. wzmiankowany był Stanisław Kamieński, rektor szkoły, zwany też bakałarzem turośnieńskim. Rodzicami chrzestnymi jego syna Wojciecha byli miejscowi notable – Katarzyna Korycka i Jan Olbracht Kraków, miecznik ziemi bielskiej, dziedzic dóbr ziemskich Turośń Kościelna[1136].

Stanisław Zachariaszewicz Włoszek w dokumencie uposażeniowym z 12 XII 1547 r. zaznaczył, że na Poświętnym ma znaleźć się również dom dla „magistra scholae"[1137]. Jego obowiązkiem było „nauczanie chrześcijan katolików artykułów wiary świętej"[1138].

Nie umiemy określić pokrewieństwa łączącego Stanisława Zachariasze-

[1133] AP Białystok, Akta notariusza Urbanowicze, rok 1926, nr 1-1804 J.
[1134] AD Siedlce, D. 152, k. 232.
[1135] BN Kijów, nr I.5889, s. 244=248.
[1136] APar. Turośń, Chrzty 1660-1687, k. 15.
[1137] AGAD Warszawa, Kapicjana, p. 27, s. 502-514.
[1138] APar. Juchnowiec, Wizyta 1828, k. 16.

wicza Włoszka z Juchnowca z jezuitą ojcem Stanisławem Włoszkiem z kolegium i szkół humaniorów w Połocku otwartego w 1585 r. Był on pierwszym rektorem: „Ojciec Jan Alandus, Lwowianin, mówił ruskie kazania i wykładał katechizm, zwołując nań dzwonkiem ludność po ulicach i placach Połocka, na rynku miasteczka Ekimania i po wsiach należących do kolegium. Wracała też powoli, wygnana okupacją moskiewską szlachta połocka, kolonizując puste swe wioski ludem z Litwy a nawet Mazowsza; więc i młodzieży przybywało do szkół; r. 1587 otwarto retorykę". 14 I 1598 r. superiorem połockiego kolegium był Stanisław Włoszek[1139].

11 XI 1569 r. wzmiankowany był Mikołaj Szczepkowski bakałarz szkoły suraskiej.[1140]

Grzegorz Chodkiewicz 6 VI 1567 r. nakazał plebanowi zabłudowskiemu, aby trzymał mistrza przy kościele rzymskim, do nauki w szkole, który ma „na nauce dzieci dzierżyć". Podobnie pewnie miała funkcjonować tam szkółka przycerkiewna, bo w tym dokumencie zapisano, aby „przy cerkwi był postanowiony człowiek, żeby umiał czytać" [1141].

Bakałarz niewodnicki Stanisław Olszewski wzmiankowany był 29 I 1651 r.[1142]

Janusz Radziwiłł polecił urzędnikom i rewizorom włości zabłudowskiej 25 IV 1654 r., aby dla kalwinów „na seminarium tutejsze ordynowany ode mnie 1.000 zł, abyście, do rąk kaznodzieje tutejszego, co rok oddawali, bez odwłok wszelakich, mieć chcę i rozkazuję"[1143]. W maju 1655 r. Janusz Radziwiłł zwrócił się o pomoc w znalezieniu kadry nauczycieli. Synod małopolski posłał do Zabłudowa Krzysztofa Pandlowskiego, Jana Krzysztofa Kraińskiego[1144] i kilku kandydatów teologii. W 1655 r., już w czasie wojny, ks. Pandlewski wydatkował kwotę 1.500 zł na seminarium zabłudowskie[1145]. Litewski synod prowincjonalny 1655 r. pochwalił pomysł założenia seminarium i wyraził uznanie dla Krzysztofa Pandlowskiego. Prócz domu rynkowego w Zabłudowie, gdzie mieściło się zabłudowskie seminarium, było uposażenie ziemskie - we wsi Rafałówka (12-włókowy folwark). Potop szwedzki, najście moskiewskie i śmierć Janusza Radziwiłła nie pozwoliły seminarium zabłudowskiemu się rozwinąć. Placówka upadła.

Pomysł utworzenia kolegium w Zabłudowie przejęli dyzunici. W testamencie-falsyfikacie wdowy po Januszu Radziwille Marii „Wołoszki", czytamy: „świętobliwe przedsięwzięcie… Janusza Radziwiłła…, pana małżonka mego monaster w mieście Zabłudowiu, przy cerkwi świętej pod tytułem Zaśnięcia

[1139] Załęski, *Jezuici w Polsce w skróceniu*, Kraków 1908, s. 18, 182.
[1140] CAH Mińsk, f. 1706, op. 1, nr 2, k. 313v. Zob. tamże - k. 31v, 765v-766.
[1141] Prawa i przywileje miasta i dóbr Zabłudów..., nr 9, s. 70.
[1142] APar. Niewodnica, Chrzty 1651.
[1143] AGAD Warszawa, AR, VIII, 655, s. 3-6.
[1144] Jan Krzysztof Kraiński, superintendent zborów kalwińskich, zm. 1685 r. Zob. S. Konarski, *Szlachta kalwińska...*, s. 152.
[1145] Zaświadczała o tym w 1685 r. wdowa po nim. Zob. BN Wilno, f. 93, nr 20, s. 161.

Panny Przenajświętszej (który monaster jeszcze za żywota swego książę JM pan małżonek i dobrodziej mój, poddawszy ony pod władzę bratstwa monasteru św. Ducha prawosławne, nie-uniej w Wilnie będącego, w pomienionym mieście Zabłudowiu założył), zakonników reguły św. Bazylego Wielkiego, osób 12. A przy tym monasteru dla większej rozmnożenia Chwały Bożej, a w ućwiczeniu i zaprawowania do nauk chrześcijańskich dziatek ludzkich wiary prawosławnej greckiej szkoły ruskie i łacińskie, tj. kolegium, z mojej własnej sumy, mnie od pomienionego księcia JM pana małżonka i dobrodzieja mego zapisem prawnie sprawionym, na urzędzie przyznanym, 600 tys. zł pol…"[1146] 31 V 1681 r. nie było przy tej szkole żadnego profesora, a jego miejsce zajmował kaznodzieja zboru zabłudowskiego. Również budynek dawnego seminarium kalwińskiego, w narożu Rynku i ul. Dwornej, już w 1688 r., nie służył celom oświatowym.

Synod kalwiński 1678 r. zatwierdził istnienie w Zabłudowie zamiast kolegium - szkoły trivialis (typ szeroko rozpowszechniony w szkolnictwie kalwińskim). Uczono w niej sztuk wyzwolonych: gramatyki, retoryki i dialektyki. Synod zalecił konseniorowi podlaskiemu, aby upominał się w dystrykcie nowogródzkim u ks. Wysockiego o księgi, które ten zabrał po śmierci ks. Latowskiego. Najwidoczniej były one potrzebne studentom zabłudowskim.[1147] 4 VIII 1682 r., podczas bytności księżnej margrabiny Radziwiłłówny w Zabłudowiu, podano ordynację dla zboru i szkoły. W liście bez daty czytamy: „Na seminarium list księcia JM śp. Janusza, wojewody wileńskiego, które hoc statu rerum być nie może. Na miejscu seminarium schola trivialis , którą jak informował po te czasy brat diakon dominus Adamus Widyss kontentacja onego zł 150, przy ordynarjej cząstki zboża. Tymeśmy się po te czasy kontentowali prosząc Boga za szczęśliwe panowanie Najjaśniejszego księcia JM pana ad supplementum w robociźnie przydano oneraria do plebaniej zborowej, za listem z Królewca z woli księżny JM, do dalszej łaski, tedy i to z gratissimo akceptując animo, na łasce i szczdrobliwości księstwa JMciów przestawać powinni jesteśmy, spolegając na pobożności i szczodrobliwości pańskiej, która unice concernit promotionem Chwały Bożej."

W 1715 r. uczyło w tej szkole dwóch nauczycieli: kaznodzieja i lektor miejscowego zboru. Większość kadry szkoły kalwińskiej w Zabłudowie odbyła zagraniczne studia w uniwersytetach we Frankfurcie, Berlinie i Królewcu. W 1770 r., po zniszczeniach zboru i budynków kalwińskich w Zabłudowiu, dokonanych przez konfederatów barskich, podążających do Olmont i Białegostoku, szkołę przeniesiono do Słucka[1148].

Na terenie prawosławnej parafii suraskiej, w obszarze której znajdowała się znaczna część współczesnej nam gminy suraskiej w 1899 r. działało 9 cerkiew-

[1146] AGAD WARSZAWA, AR, dz. VIII, nr 654, s. 5-8 i 9-12.
[1147] B Wilno, f. 93, nr 20, s. 44.
[1148] J. Maroszek, *Dzieje zboru kalwińskiego w Zabłudowie w latach 1608-1868* [w:] „Mój kościół w historię wpisany", red. T. Kasabuła i A. Szot< Białystok 2007, s. 274-311.

nych szkół w: Zawykach, Złotnikach, Kożanach, Nowosadach, Turośni Dolnej, Turośni Kościelnej, Pomygaczach, Czerewkach i Szerenosach (113 chłopców i 37 dziewcząt), 3 szkoły ludowe w Bogdankach, Surażu, Juchnowcu[1149].

DROGI

„Droga Kożańska" była notowana już w 1514 r. Łączyła Kożany z Dojlidami i wiodła dalej, pewnie do dworu w Sokołdce (Jurowcach). Pisał bowiem o niej Mikołaj Michnowicz Bakałarz, właściciel Białegostoku, że wzdłuż drogi tej biegła granica jego własności: „od Bielohostoku, toju hranicoju Dorohi Kożanskoju do Suprasli reki, a Suprasłoiu na niz, aż u Biełystok, hde sia zniała Suprasl reka z Biełymstokom rekoiu". O „Dorogie Kożańskiej... kotoraja idet od Kożanów do Doylidow", a koło Hermanówki łączyła się z drogą idącą z Suraża do Dojlid, wspominano w dokumencie 3 IV 1525 r. dla Aleksandra Chodkiewicza[1150].

Zachowały się opisy dróg biegnących przez interesujący nas teren z 1784 r. Niemal zupełnie pomijały one pocztowy gościniec z Warszawy prze Bielsk i Wojszki do Białegostoku. Tylko raz pleban zabłudowski, ks. Wojciech Kułakowski zapisał, że droga z Zabłudowa do kościoła juchnowieckiego wiodła przez wieś Pasynki, dzierżawiony przez „pana" (Dionizego) Lewickiego folwark Tryhuby (dziś nie istnieje), przez groblę, pagórek, karczmę i wieś Kudrycze, także dzierżawy „pana [Dionizego] Lewickiego", „traktem z Białegostoku do Warszawy idącego, przez który przejechawszy, polem otwartym, prostą drogą i dobrą, pół ćwierci mili. do wioski Hermanówki i dwór tegoż nazwiska i posesora ut supra [pana Dionizego Lewickiego]. I tu się kończy parafia zabłudowska, a widać o pół ćwierci mili karczmę nazwiskiem Przemyśl[1151], do parafii juchnowieckiej należącą".

Pleban juchnowiecki, ks. Daniszewski w 1784 r. pisał: „Droga do Bielska, razem do Warszawy, na Biele, Złotniki, jazdy ad minimum godzin 4... Droga do Brańska przez Hołówki, Strablę, jazdy najmniej godzin 3... Droga na Lewickie, na Hryniewicze, zajechać można w godzin 2. Wszystkie drogi od kościoła z Juchnowca, początkiem rozumieć, są w otwartych polach, łąkach, mało gdzie lasu albo gaiku znajduje się, do miejsc zamierzonych".

Również pleban turosiński ks. Paweł Wyszyński stwierdził, że gościniec warszawski biegł przez Suraż, a nie Wojszki, bo w Turośni Dolnej wymienił „karczmę przy dworze, na gościńcu warszawskim, nad rzeką Turosienką, przez którą przejazd bywa trudny dla zlewów wody. Gościnie prosty z Białegostoku do Suraża", a przy wsi Dołki napisał „Karczma przy drodze warszawskiej, która idzie do Suraża miasta".

Pleban niewodnicki ks. Ignacy Jurski, w 1784 r. opisując swoją parafię stwierdził, że „gościniec warszawski partykularny, od Suraża miasta i od przewozu przez rzekę Narew (tamże w Surażu), w parafii niewodnickiej dzieli się na dwoje (od kościoła na sznurów geometrycznych 4) – prowadzi przez Choroszcz, miasteczko wyż wyrażone, do mostu Dobrzyniewskiego, dalej ku granicy pruskiej, rozdziela się wyżej [od kościoła niewodnickiego] na pół ćwieci mili, w prawo przez Horodniany, ku wschodowi letniemu, do Białegostoku, stamtąd do Grodna. Z Niewodnicy do Białegostoku jazdy półtorej godziny letnią porą, zimową godzina jedna... Droga do Białegostoku, na wschód letni od kościoła polem otwartym, przecina gościniec z Suraża do Choroszczy (jako wyżej), plus minus na sznurów geometycznych 10. Tu się kończy parafia [niewodnicka], przechodzi przez grunta i wieś Klepacze, do diecezji łuckiej, starostwa suraskiego, należącej, przez mostek przy młynie, stamtąd ciągnie się przez wieś Starosielce zwaną, znowu do diecezji wileńskiej i włości do Białegostoku należącej."

Przez badany teren przebiegał (przez Solniczki) ważny trakt pocztowy z Warszawy do Białegostoku i dalej do Grodna. Z dokumentu królewskiego dla kościoła białostockiego z 15 I 1661 r. dowiadujemy się, że w Białymstoku od *„drogi wielkiej"* wiodącej z Wasilkowa do Suraża odbiegała jedynie *„drożyna do wsi Krywlany i innych prowadząca"* [1152]. Nie był to więc trakt o znaczeniu państwowym. Trakt pocztowy przez Solniczki musiał powstać znacznie później, pewnie za czasów Jana Klemensa Branickiego.

W 1784 r. opisywano trakt z Białegostoku do Bielska i dalej do Warszawy: „Droga z Białegostoku do Bielska, nie tak lasem, jak otwartym polem, miejscami nieco piaszczysta, a niezbyt błotnista i kręta... przez dwa mosty [na Białej w Białymstoku i Przy karczmie Nowe], otwartym polem do Solnickiego lasu, przez most murowany [na rzece Niewodnicy], od pola około kroków 400, potym przez las Solnicki, koło karczmy [Stanisławowskiej – dop. JM] *JO pani Krakowskiej* [Izabeli Branickiej – dop. JM], a stamtąd widać dwór JM pana starosty wasilkowskiego [Ludwika Kruszewskiego nazwany Niewodnica Nargilewska – dop. JM], po prawej ręce. I tu się kończy parafia białostocka, a zaczyna się niewodnicka [błąd, winno być juchnowiecka – dop. JM]"[1153].

W tymże 1784 roku traktem przez Wojszki z Warszawy do Grodna podróżował król Stanisław August Poniatowski[1154].

W 1785 r. gdy dokonano „lustracji mostów i grobel w Klewinowie, na trakcie pocztowym warszawskim, JMM księży Bazylianów klasztoru supraskiego przez JM pana Kozierowskiego, dworzanina skarbowego roku 1785 ekspediowana" trakt warszawski tak opisywano[1155]:

„Grobla Klewinowska. Jadąc z Korony do Białego Stoku, począwszy niedaleko wsi Rzepnik i karczmy do starostwa suraskiego należącej, od samej

[1149] Iosif (Sokolov), ep.,*Grodnenskoj pravoslavno-cerkovnyj kalendar...*, cz. 2, s. 150.
[1150] *Prawa i przywileje...*, opr. J. Maroszek, nr 4, s. 47.
[1151] Karczmę „Przemyśl", notowano w księdze chrztów juchnowieckich 10 XII 1776 r.

[1152] J. Moszyński, *Podróż do Prus, Saksonii i Czech w roku 1838-1839*, t. I, s. 256-262
[1153] BN Kijów, f. 1, nr 6008, s. 9.
[1154] A. Naruszewicz, D*iariusz podróży najjaśniejszego Stanisława Augusta króla polskiego na sejm grodzieński zacząwszy od wyjazdu z Warszawy, to jest 26 miesiąca sierpnia roku 1784 aż do przybycia do Grodna*, Warszawa 1784; AGAD Warszawa, Zb. kart., nr 71-3.*Opisanie Traktu podróży Jego Królewskiey Mości z Warszawy do Grodna de Anno 1784.*
[1155] CAH Wilno, SA 3839, k. 629-632.

granicy podlaskiej, grobli sypanej, faszynami słanej, wyżyni łokci litewskich 2, z obu stron rowy bite, szyrokie, łokci 3 ¾, kamieniami, żwirem i piaskiem nasypowanej, aż do mostu [na rzecze Mienka]. Dłużyn grobli łokci litewskich 613, a szerzyny łokci 15. Mostu dłużyni łokci 8 ½, szyrzyni łokci 7. Most [na rzece Mienka] na palach bitych, na balach i belkach 3, wiązanych, futrowany, dylami piłowanemi naścielany, z paręczami, o wiązaniu krzyżowym, na słupach ciesielskiej roboty. Tuż za mostem tejże grobli, równiej szerokości i wysokości z rowami, obu stron, bitemi, aż pod górę samą, łokci 154. Od tego miejsca, przez górę i z góry, kilka staj przeszedłszy w równości. Tej grobli, z obu stron drogi, rowy bite, aż do powtórnej grobli.

Drugiej grobli, aż do mostu [na strumieniu Gniła] dłużyni łokci 167, szyrzyni łokci 15. Na tej grobli most, którego dłużyni łokci 11, szyrzyni łokci 6 ¾. Most z paręczami, na balach i belkach 4, futrowany, dylami piłowanemi, słany jako most powyższy. Za mostem tejże grobli, a znowu do mostu drugiego dłużyni łokci 626, uczyni łokci 2½, szyrzyni łokci 15. Za tą groblą most, którego wyżyni łokci 3, a szyrzyni łokci 6 ¾, na palach i dwu belkach, z dylów, piłowanych, na balach dużych, nasłany, futrowany z paręczami, na słupach i krzyżowym wiązaniu, ciesielskiej roboty. Ciągle idąc, wraz za mostem znowu grobli sypanej łokci 24, szyrzyni łokci 15. Od tej grobli staj do dziesiątku idąc drogą, z obu stron pod jedną linię rowy bite, przy grobli toż samo ciągną się rowy przez pole, do grobli pod karczmą.

Trzeciej grobli, do mostu [na] dłużyni łokci 29, szyrzyni łokci 15, z obu stron rowy bite. Mostu szyrzyni łokci 6 ¾, dłużyni łokci 3, na balach podłużnych i dwóch belkach poprzecznych, wyżyni łokci 2 od wody natenczas będące.

Za tym mostem znowu grobla, której dłużyni łokci 220, szyrzyni i wyżyni – jak powyższe. Za karczmą, o kilka staj, jadąc do Białego Stoku, naprzeciwko grobli do mostu, dłużyni łokci 38, szerzyni łokci 14, a mostu dłużyni łokci 7 ¼ szerzyni łokci 8½ wyżyni mostu i grobli wszystkiej łokci 1 ½. Na dwu belkach mostek, z paręczami, dylami piłowanemi naścielany, jak powyższy, rowy z obu stron bite, tych rowów szerzyny łokci 3¾, za mostkiem grobli łokci 82½ .

Demonstracja.

Dokoła Klewinowa puszczy JM XX Bazylianie nie mają, aż za Supraślem, mil 4 z górą. Puszcza Białostocka o 3 mile, ale ta bronna. Chrust na szerzyny kupowany w Puszczy Radziwiłłowskiej Zabłudowskiej. Mosty i groble koniecznie potrzebne, bo wiosną jesienną porą, gdy jesień, zaprzęgać i wyciągać muszą, a że corocznie groblę naprawować i usypywać muszą, z tego powodu, iż grobla przez rok ugnie się, niby zapadnie, mówią, że być musi być powodem niejaka trzęsawina, więc corocznie, dla wygody powozów, muszą błota wielkie dokoła opuszczać, gdzieniegdzie kawałkami woda dokoła stoi, zarośle barzo drobne, za polem wielkie i że grobla sypana... dla powszechnej wygody przejeżdżających. Użytku stąd nie widzieć żadnego, bo ani osuszenie, ani pola, prócz wypustu na paszę dla bydła.

Trakt podsztowy *[s]*, z Wołynia, Ukrainy, Brześcia Litewskiego, Warszawy, Wysokiego, etc. Psują najwięcej groble i mosty, pędząc woły na jarmarki, targi za granicę Podlasia, na targi do Białego Stoku, Tykocina i dalszych miast, razem obywatele pędzą bydło i konie prowadzą do zbycia. Od karczmy, do starostwa suraskiego należącej [w Rzepnikach], będzie ze dwie staj, na gruncie już podlaskim, grobli, która niemierzona została, jako w cudzej prowincji i do posesora innego należąca, a że reparacji potrzebuje, posesorowi [staroście Piotrowi Ożarowskiemu] zaleciłem reperację i JM XX Bazylianie do Komisji Skarbu Koronnego w tym udać się mieli.

Które to mosty i groble ku powszechnej i przejeżdżających kupców wygodzie erygowane, w dobrach WW JMM XX Bazylianów konwentu supraslskiego Klewinowo zwanych, w powiecie grodzieńskim leżących, przez szczegóły opisanych znajdujące się, wedle determinacji przedstawiłem od Najjaśniejszej Komisji Powiatu Grodzieńskiego Skarbu WKL w roku teraźniejszym 1784 miesiąca marca 20 dnia zaszłej, co do wysokości najdokładniej i wedle obowiązku dworzańskiego, najwierniej wymierzywszy i one zlustrowawszy niniejszą lustracją, przy wyciśnięciu herbownej pieczęci na czerwonym laku oddając do kancelarii Ekonomicznego Departamentu Komisji Powiatu Grodzieńskiego WKL, własną ręką podpisuję się. Pisan w Klewinowie roku 1784 miesiąca Julii 13 dnia.

Józef Dołęga Kozierowski, miecznik województwa smoleńskiego, dworzanin Skarbu Rzeczpospolitej WKL”[1156].

KARCZMY

Zachował się opis karczmy w Solniczkach (waściwie w Niewodnicy Solnikach) z 1629 r.: „Karczma w pół wsi Niewodnica na gościńcu zabłudowskim i suraskim. Do której wrota wjezdne, wielkie dwoje. Izba biała z komorą, drzwi do nich na biegunach, stół dębowy, ławy wkoło przy ścianach, okien szklanych w drzewo robionych 3. Ta karczma dranicami pobita. Przy tej karczmie łaźnia i sień przy niej, nie nakryte. Świronek na kryty. Piekarnia stara [z] słodownią i browar. Którą to karczmę i wszystkie insze karczmy po wsiach dojlidzkich i młyn, arendowana jest Pawłowi Puplenięciu, poddanemu księcia JM na lat 3 za zł 400, której się dwie lecie skończą dnia 29 oktobra w roku 1628. I od tego czasu zacznie się na trzeci rok 1629 ta arenda. Której ma oddać na raty zł pol. 133 gr 10 do skarbu księcia JM. Pierwszą ratę na Zmartwychwstanie Pańskie zł 66 gr 10, drugą ratę na św. Marcin zł 66 gr 20. I tak nie pochybnie ma wypłacać”[1157].

Arendarzem rumejkowskiej karczmy dworskiej, stojącej przy kościele w Juchnowcu, należącej do Stanisława Szymona Gąsowskiego, skarbnika ziemi bielskiej, był Żyd Żarech. 27 II 1727 r. Żyd twierdził, że jego ojciec Mowsza był na arendzie karczmy plebana juchnowieckiego i zmarł z powodu pobicia przez

[1156] CAH Wilno, f. S.A. 3939, k. 629.
[1157] AA Białystok, Inwentarz włości Doilid, 1629, k. 13v.

ks. Michała Płońskiego,[1158] plebana juchnowieckiego. „A to z takowej okazjej: Już temu lat dwie, jak przechodzili myślistwo królewskie [Augusta II], sub ponitur, że JM [Jerzego Karola von Weissenbach] pana łowczego nadwornego litewskiego ku Białowieży. Że tedy postanowione były psy w browarze plebańskim pustym. Za to gniewał się. Druga przyczyna, że pana [Jana] Kruszewskiemu, słudze JM, nie dano piwa po tej cenie, jak chciał. Wprzód sam pan Kruszewski przybiegszy bił, a potym księdzu plebanowi dał wiedzieć – Udał. I dlatego przybiegszy sam ksiądz pleban ojca mego bił, a potym do plebaniej wziął i uwięził. I z tej przyczyny, chorując we cztery niedziele umarł. Z kolei jeden ze świadków powiedziała: „Po tym hałasie żydowskim Żyd chodził i po targach jeździł i nie prętko potym, nagle umarł".

W czasie zajść i bójki z plebanem wzięło udział dwóch Żydów - Zerach i Dawid, „ale Dawid tylko patrzył na to". Szymon Gąsowski wyjechał ze swego dworu [w Rumejkach] i miał jechać do folwarku [Kojrany], a stamtąd do Wilna. Żyd był w sukmanie, a więc w przebraniu chłopskim.

Wydarzenia roku 1727 poprzedziła pomowa o włamanie i kradzież do kościoła juchnowieckiego w listopadzie 1725 r., a pleban ks. Płoński zapisał, że podejrzanymi są trzej nieznani nikomu Żydzi, zdążający do Zabłudowa, których widziano w Janowiczach „o pianiu kogutów"[1159].

W 1776 r. obszar nas interesujący należał do żydowskiego kahału białostockiego. Karczmy prowadzili arendarze: w Hryniewiczach – Abram, w Kojranach (własności pana Sarnackiego) – Moszko, w Juchnowcu (własności pana Sarnackiego) – Meier, w Ciekunach (własności pułkownika Franciszka Orsettego) – Josel, w Kożanach (własności pani Barbary Niewiadomskiej) – Szabsay, w Kożanach (własności pana Łęskiego) – Icko, w Pańkach (własności pana Orsettego) – Herszko[1160].

W Hrabstwie Zabłudowskim w 1809 r. funkcjonowały karczmy w Janowiczach (arendarz Kopel Danielewicz), w Hermanówce (arendarz Mordechel Josielewicz), w Wólce Zabłudowskiej (arendarz Snieszko Leybowicz), w Solnikach czyli Solniczkach (szynkarz Dan Abramowicz).[1161]

W 1827 r. zbudowano karczmę w Horodnianach ze sprzedanego drewna, ofiarowanego przez Łyszczyńskiego z Markowszczyzny na budowę plebanii niewodnickiej[1162].

W 1862 r. wzmiankowano karczmę zwaną „Pospieszanka", usytuowaną w pobliżu Kożan[1163].

W księdze chrztów parafii juchnowieckiej zachowały się niezwykłe przepisy przyrządzania tabaki, pewnie zapisane przez miejscowego proboszcza księdza Ignacego Rakowskiego.

Sposób zaprawiania tabaki:

Na Olęderkę: Wziąć wody krynicznej kwartę, wina francuskiego niewiele przymieszać, śliwek więdłych 4 z pestkami utłuczonymi, gruszek suszonych 10, miodu przaśnego, pół orzecha włoskiego, 3 kropel Spirytum Armoniaci, Salis jak grochowe ziarno, pół ćwierci saletry szarej. Utłuc to wszystko i w polerowanym garnuszku zaszpuntowawszy, a ostudziwszy, zakrapiać tabakę i tak zakrapianą nie ruchać do miesiąca...

Na Antomer: Wziąć różowego kwiatu więdłego garści dwie, kwiatu goździkowego garść, lilii kwiat, liści kilka , Laumen kwiatu szczyptę jedną, herbaty pruskiej – we trzy palce, raz kopanokę ¼ funtu, śliwkę jedną, jabłko świeże pieczone i saletry szarej ¼ funta. Wsypać to wszystko do wody i zaszpuntowawszy gotować.

Na Maroko: Wziąć kawowe dwa ziarna i czekolady kawałek, do funta tabaki tartej dodać Terram Anglicam i roztarć, pospołu przesiać, potym wziąć dwie śliwki i gruszkę jedną więdłą, włożyć do wody: cukru, saletry, gotować jak wyżej. I wziąć mielone kakaowe 2 ziarna i spirytum uniosae.

Na Hiszpankę: Wziąć bobku sztuk 5, do funta tabaki, utłuc go miałko i wsypać do tabaki, zakropić wodą kryniczną i przetrzeć w ręku. Potym dać Engeter szczyptę, saletry szarej, dobrze utłuczonej ¼ funta. Soli tyleż. Spirytum uniosae kilka kropel. Niech tak stoi na boczku...[1164]

MŁYNY

W 1558 r. w Tryczówce funkcjonował młyn wodny.

28 III 1560 r. Stanisław Włoszek, właściciel Juchnowca otrzymał od króla młyn na rzece Turośni (2 mile od zamku suraskiego) wraz z 1 włóką ziemi. Młyn usytuowany był na lewym brzegu rzeczki, już na gruncie królewskim[1165], dlatego w 1560 r. miernicy Stanisława Dziewiałtowskiego Skoczka 1 włókę młynarską rozmierzyli w szachownicy gruntów wsi Bielewicze[1166]. Jednak w rejestrze kolejnej pomiary, przeprowadzonej przez Andrzeja Dybowskiego w Bielewiczach nie wykazano włóki młynarskiej, ani nie wzmiankowano o młynie[1167].

Przy wsi Dorożki funkcjonował w 1562 r. młyn o 2 kołach. Młynarzem był Saintko Iwaniuczucz. To niewątpliwie dało początek wsi Pańki.

W Rostołtach w 1558 r. młynarz Paweł Toleczkiewicz „na młyn" miał

[1158] Objął plebanię juchnowiecką 24 II 1724 r.,
[1159] APar. Juchnowiec, Chrzty 1715-1747, s. 156.
[1160] AGAD Warszawa, Księgi miasta Białystok, nr 3, s. 113.
[1161] BU Wilno, f . 4, nr 36349 (A-850) Ludność Hrabstwa Zabłudów 1809.
[1162] APar. Niewodnica, Księga sznurowa.
[1163] APar. Juchnowiec, Ludność 1862.

[1164] APar. Juchnowiec, Chrzty 1786-1808; J. Maroszek, J. Leończuk, *Wielka Księga Tradycji Kulinarnych Puszczy Knyszyńskiej,* Supraśl 2011.
[1165] *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 37 (1552-1561). Užrašymų knyga 37*, parengė D. Baronas, Vilnius 2011, nr 347, s. 344; CAAD Moskwa, f. 389, op. 1, nr 76, k. 209.
[1166] AP Białystok, Kamera, nr 2097, k. 264.
[1167] *Piscovaja kniga*, t. 2, s. 469-472.

włókę wolną od czynszu i opłat[1168]. Rejestr 1562 r. jednak nie wspominał ani o młynie ani młynarzu[1169].

Pleban turośniański opisując w 1784 r. swoją parafię napisał: „Hołówki, staw, młyn, z mostami i groblą WM JM pana Woynicza, komendanta granicznego". Młyn funkcjonował na rzece Turośni[1170].

W 1562 r. wzmiankowano o młynie „Hihnatowskim" na rzece Niewodnicy i ziemi zostawionej do tego młyna. Młyn zlokalizowano pod dworem pani Lewickiej. Trzymał go młynarz Ichnat.[1171] Pozostawiono przy nim 4-morgowy plac na zalewek stawowy i 1 włókę gruntu „nader podłego", 3 morgi łąk i las olszowy 12-morgowy.

Również w 1562 r. wspominany był młyn niedaleko od Ichnatowego, również na rzece Niewodnicy, należący do starostwa suraskiego, który trzymał szlachetny Stanisław Brzoska. Nie miał gruntów królewskich, a położony był na granicy własności starostwa suraskiego i ziemi dziedzicznej Stanisława Brzoski[1172]. Młynarzem u Brzoski był niejaki Wojtko[1173].

W dobrach Niewodnica Lewickie i Kożany (w 1580 r. własności Anny z Porycka Lewickiej) funkcjonowały 2 młyny[1174].

Lustratorzy 1576 r. opisując wsie należące do folwarku Stołowacz, stwierdzili: „Wójtostwo antonowickie[1175]... Sioło Woysnie... Młynowego płacą z każdej włóki po gr 6, uczyni lit. kop 4 gr 36. Dwa młyny na Narwi, każdy po 1 kole były w dzierżeniu młynarzy: Chwiedki Momotowicza i Radkowiczów[1176]. Do dziś mieszkańcy wsi nazywają to miejsce Mlinisko.

Pleban turośniański opisując w 1784 r. swoją parafię napisał: „Hołówki, staw, młyn, z mostami i groblą WM JM pana Woynicza, komendanta granicznego". Młyn w Hołówkach korzystał z wody rzeki Turośni[1177].

W Kojranach „wietrzny młyn" wzmiankowano w 1784 r. Ustawiony był przy drodze z Niewodnicy Kościelnej do Juchnowca Kościelnego[1178].

[1168] AWAK, t. 14, s. 55-57.
[1169] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 467-469
[1170] BN Kijów, f. 1, nr 6008, k. 61-62.
[1171] *Piscovaja kniga,* t. 2, s. 489, 503..
[1172] *Piscovaja kniga*, t. 2, s.
[1173] CAH Mińsk, f. 1708, op. 1, nr 8, k. 621-622.
[1174] A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 1, s. 114.
[1175] Antonowicze – dziś Ryboły.
[1176] *Lustracje województwa podlaskiego*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław 1959, s. 50-51.
[1177] BN Kijów, f. 1, nr 6008, k. 61-62.
[1178] J. Maroszek, *Niewodnica dzieje kościoła i parafii 1596-1996*, Białystok 1996, s. 59.

Wykaz skrótów nazw instytucji, archiwów bibliotek i wydawnictw:

AA – Archiwum Archidiecezjalne
AAN – Archiwum Akt Nowych
AD – Archiwum Diecezjalne
AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych
AMCh – Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów
AN – Akademia Nauk
AP – Archiwum Państwowe
APar. – Archiwum Parafialne
ASK – Archiwum Skarbu Koronnego
AWAK - Akty izdavaemyje Vilenskoj Archeografičeskoj komissjej dla razbora drevnich aktov
BN – Biblioteka Narodowa
BU – Biblioteka Uniwersytecka
Bibl. Czart. – Biblioteka Czartoryskich
CAAD – Centralne Archiwum Akt Dawnych
CAH – Centralne Archiwum Historyczne
MN – Muzeum Narodowe
NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa
NMP – Najświętsza Maryja Panna
PSB – Polski Słownik Biograficzny
RIB – Russkaja istoričeskaja biblioteka
SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych ziem zamieszkałych przez Polaków
SOZ - Służba Ochrony Zabytków
WKL – Wielkie Księstwo Litewskie
WUZ – Wojewódzki Urząd Ziemski
Zb. dok. pap. – Zbiór dokumentów papierowych
Zb. dok. perg. – Zbiór dokumentów pergaminowych
Zb. kart. – Zbiór kartograficzny
ZZG – Zbiór Zygmunta Glogera

c. – córka
gr lit. – grosze litewskie
gr pol. – grodze polskie
m. – mąż
s. - syn
ps. – pseudonim

star. - starosta
ur. – urodzony
zł – złote
zm. –zmarły
ż. – żona

Wykaz tabel

Wykaz tabel

Tabela 1. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków w gminie Juchnowiec Kościelny. *18*

Tabela 2. Przynależność miejscowości współczesnej nam gminy Juchnowiec do kościołów parafialnych dekanatu knyszyńskiego diecezji wileńskiej w 1744 r. *30*

Tabela 3. Zachowane rękopiśmienne inwentarze dóbr ziemskich z terenu współczesnej nam gminy Juchnowiec Kościelny *109*

Tabela 4. Struktura własności gruntów ornych w 1890 r. na terytorium współczesnej nam gminy Juchnowiec Kościelny *110*

Tabela 5. Prace geodezyjne prowadzone w latach 70-90. XIX wieku *113*

Tabela 6. Plany parcelacyjne majątków ziemskich z lat 1893-1914. ..... *114*

Indeks

Symbole

£ński Maciej Kazimierz, s. Józefa Stefana, regent grodzki goniądzki, (1740-1806) *45*
Lewicka Wiktoria, panna, chorążanka bracławska, (†1806) *178*
Wittgensteinowa z Radziwiłłów Stefania, c. Dominika, (1809-1832) *203*

A

Abrahamowicz Konstantyn, właściciel Nowego Dworu Białego *130*
Abramowicz Dan, Żyd, arendarz karczmy w Solniczkach, (†po 1809) *304*
Abran, arendarz karczmy w Hryniewiczach *304*
Alandus Jan, jezuita, (po 1585) *298*
Aleksander I, car rosyjski *39*
Aleksander Jagiellończyk, król polski *38*, *54*, *55*, *199*
Anders Władysław, gen. *123*, *187*
Andrejew Bazyli *238*
Andrzejkowicz Romuald *227*
Anglia *123*
Antonikowski Grzegorz, ks. *159*
Antoniuk Miron *24*
Antoniuk Wiktor ze Złotnik *36*, *47*, *48*, *195*
Archangielsk
  miasto *123*
Arcichowski Mikołaj, właściciel Strabli *27*
August III, król polski *63*, *88*, *95*, *137*
August II, król polski *89*, *90*, *283*, *304*

B

Babecki Władysław, ziemianin *159*, *237*
Babulewicz Miron, (po 1928) *238*
Badecki z Koplan, (†po 1877) *237*
Bagnówka
  wieś *202*
Baranki (Uziabły, Uziębły)
  sołectwo *17*
  wieś *16*, *18*, *40*, *110*, *122*, *135*, *139*
Baranki (Uziabły, Uziźbły)
  wie *47*
Baranowska Emilia, szlachcianka z Olmont *153*
Baranowski Mustafa, dowódca tatarski *96*
Bari
  księstwo *58*
Bartochowska z Wilczewskich Franciszka, ż. Stanisława, (†po 1769) *177*
Bartochowski Józef Jan, s. Stanisława, (*1769) *177*
Bartochowski Maciej Józef, s. Stanisława, (*1766) *177*
Bartochowski Stanisław (Antoni), płk, stolnik bielski, (†1792) *175*, *176*, *177*, *248*, *295*
Bartochowski Wojciech, s. Stanisława, (†po 1802) *177*, *248*, *295*
Bartosz Jakubowicz z Zimnochów, (†po 1565) *28*
Baykowski Andrzej, s. Jana, (†po 1644) *154*, *268*
Baykowski Jan, (†po 1644) *154*, *268*
Baykowski Łukasz, s. Jana, (†po 1644) *154*
Benedykt XIII, papież *49*
Berezowo
  kolonia *110*
Berezowski, starosta zabłudowski *89*
Berk Jan, płk wojsk szwedzkich *78*
Berlin
  uniwersytet *299*
Biała Podlaska
  parafia rzymskokatolicka *123*
Białostocczyzna *104*, *269*
Białostoczek
  folwark *35*, *199*
  gmina *111*
  towarzystwo włościańskie *111*
Białowieża
  puszcza *304*
Białystok
  cerkiew św. Mikołaja *41*, *43*
  cmentarz parafii Dojlidy *190*
  cmentarz parafii Farnej *123*
  cmentarz parafii św. Rocha *187*
  cmentarz wojskowy *127*
  dekanat unicki *40*, *45*
  dobra *59*, *66*, *73*, *90*, *300*, *301*
  Dom Ludowy im. J. Piłsudskiego *284*
  droga kożańska *300*
  gimnazjum *181*
  gmina Białystok *18*
  kamera pruska *101*
  kaplica św. Rocha *51*
  karczma Nowe *301*
  koszary 10 pułku Ułanów Litewskich *149*
  koszary 12 Pułku Dragonów *149*
  koszary wojskowe *183*
  kościół parafialny Farny *29*, *51*, *148*, *223*
  kościół parafialny św. Rocha *285*
  lasy *17*
  miasto *85*, *89*, *91*, *92*, *107*, *120*, *127*, *174*, *175*, *186*, *190*, *221*, *271*, *293*, *295*, *299*, *301*, *303*
  obwód *39*, *192*, *194*
  pałac Branickich *177*
  parafia prawosławna *193*, *255*
  parafia rzymskokatolicka Farna *15*, *29*, *153*, *155*, *222*
  powiat *154*
  przykahałek tykocki *88*
  puszcza *61*, *302*
  rejon sowiecki *122*
  rzeka *43*, *201*, *300*
  sąd powiatowy *106*
  Starosielce *145*
  targowisko wiejskie *12*
  trakt pocztowy grodzieński *301*
  trakt pocztowy warszawski *300*, *301*
  ulica Gen. Maczka (Szosa Północnoobwodowa) *121*
  Urząd Bezpieczeństwa *189*
  więzienie *122*, *123*
  województwo *17*
Biebrza (Bobra)
  rzeka *66*
Biejunowszczyzna
  żereb *278*
Bielawski Sebastian, ławnik zabłudowski, †po 1661) *86*
Bielawski Stefan, star. knyszyński *245*
Biele (Bielewicze)
  kamień przy drodze Suraż-Zabłudów *23*
  młyn *136*
  obrub *136*
  sołectwo *17*
  wieś *16*, *17*, *18*, *20*, *29*, *40*, *62*, *110*, *122*, *125*, *136*, *137*, *139*, *144*, *258*, *300*
Bielewicz Jan, (†po 1558) *136*
Bielewicz Jocz, (†po 1558) *136*
Bielewicz Urban, (†po 1558) *136*
Bielewszczyzna (Biejunowszczyzna)
  żereb *277*, *278*
Bielicki, sługa starosty suraskiego *148*
Bielsk Podlaski
  cerkiew *38*
  gmina *18*
  gród średniowieczny *24*
  karmelici *49*
  komora celna *58*
  kościół parafialny *29*
  miasto *66*, *77*, *78*, *92*, *129*, *130*, *300*, *301*
  powiat *24*, *61*, *64*, *282*
  powiat (później ziemia) *56*, *199*
  starostwo *18*, *54*, *58*, *88*, *129*, *130*
  włość *24*, *55*
  zamek *25*, *28*, *54*, *55*, *56*, *59*, *130*
  ziemia *58*, *66*, *80*, *90*, *95*, *130*, *147*, *162*, *231*, *236*, *240*, *284*
Bierzyński Józef, marszałek konfederatów barskich *92*
Biłgorajski Franciszek, pamiętnikarz *94*, *95*, *293*
Blumer Kaspar s. Mikołaja, płk *251*
Blumer Kasper *250*
Blumer Zofia, c. Pawła, ż. Kaspra *250*, *251*
Błaszczuk, leśniczy *126*
Błudów
  puszcza *55*, *59*, *60*, *66*, *199*, *200*, *208*, *278*, *302*
Bobrowa
  okolica szlachecka *35*, *209*

Bochdan (Bogdan), sługa Anny z Porycka Lewickiej, (†1584) *70*
Boćki
cerkiew *185*
Bogdanki (Bohdanki)
kurhany *22*
sołectwo *17*
szkoła *300*
towarzystwo włościańskie *110*
wiatraki *18*, *22*
wie *47*
wieś *16*, *17*, *18*, *20*, *22*, *23*, *62*, *110*, *122*, *133*, *139*
Boguszewo
cerkiew *41*
Boguszki (Bohuszki, Bojary Lubieńskie)
wieś *90*, *222*, *224*, *229*, *231*, *234*
Bona, królowa polska *39*, *55*, *58*, *59*, *60*, *62*, *63*, *130*, *143*, *281*
Bończak-Kucharczyk Ewa, architekt krajobrazu *12*
Borek Starościński
las *18*
Borodzienicze
kościół parafialny *37*
Borowiki
folwark *35*, *212*
Borowscy *38*
Borowski Alfons, proboszcz tryczowski *37*
Borowski Andrzej z Szerenos, szlachcic, (†po 1676) *144*
Borowskie (Borowo)
Kościany *26*, *130*, *133*
Makary *26*, *130*
Nowa Wieś *29*
okolica szlachecka *145*
Wypychy *29*
Zaki *29*
Borowski Jan, (†po 1886) *111*
Borowski Jan zwany Dzwonek, miernik JKM, (†po 1562) *139*
Borowski Jan, zwany Dzwonek, miernik JKM, (po 1562) *62*, *139*
Borowski Paweł, miernik JKM (†po 1562) *62*
Borowski Stanisław z Szerenos, szlachcic. (†po 1676) *144*
Borowski Stefan, s. Klima *64*
Boryszewska-Zieleniewska Halina, historyk *12*
Borzęcki Hieronim, szambelan JKM *213*
Borzęcki Ignacy, stolnik bracławski, (†po 1799) *231*
Bożko, geometra *296*
Braniccy, rodzina *95*, *177*, *202*
Branicka z Poniatowskich Izabela, ż. Jana Klemensa, (1730-1808) *95*, *173*, *202*, *271*, *301*
Branicki Jan Klemens, s. Stefana Mikołaja, hetman, (1689-1771) *88*, *89*, *92*, *134*, *177*, *202*, *271*, *293*, *295*, *301*
Branicki Stefan Mikołaj, wojewoda podlaski, (†1709) *90*, *202*
Brańsk
miasto *77*, *130*, *292*, *300*
powiat *155*
starostwo *54*, *58*, *130*, *131*, *240*
urząd grodzki *29*, *67*, *72*, *88*, *137*, *168*, *283*
urząd ziemski bielski *146*, *267*
zamek *26*, *59*, *130*
Brasław
zamek *55*
Bronczany (Niewodnica Brończany, Brączany)
dobra *56*, *61*, *252*
sołectwo *17*
wieś *18*, *20*, *30*, *90*, *111*, *222*, *224*, *229*, *234*, *238*, *252*
Bruśniki *132*
Brysz Piotr *228*
Brzeę Litewski
miasto *38*
Brzesko-Grajewska kolej żelazna *115*, *296*
Brześć Litewski
miasto *80*, *174*, *212*, *296*, *302*
twierdza *174*
zamek *25*
Brzezińska z Włoszków Helena, ż. Teofila, (†po 1688) *262*
Brzeziński Teofil (†przed 1688) *262*

Brzosczyna Katarzyna, ż. Wawrzyńca *268*
Brzosczyna z Chołujewskich Małgorzata, c. Macieja *265*
Brzosczyna z Hołówków Anna, c. Szymona *274*
Brzosczyna z Pienickich Jadwiga, ż. I° Tomasza Brzoski, II° Wawrzyńca Pierleńskiego *266*, *267*
Brzoska Jan, (†po 1638) *236*, *268*
Brzoska Jan, s. Wojciecha, z Niewodnicy *274*
Brzoska Jerzy, chorąży bielski, (†przed 1579) *66*
Brzoska Stanisław, s. Mikołaja, m. Małgorzaty, (†po 1565) *27*, *240*, *265*, *266*
Brzoska Tomasz, s. Stanisława, m. Jadwigi, (†po 1568) *28*, *266*, *267*
Brzoska Wawrzyniec, m. Katarzyny *268*
Brzoska Wawrzyniec, (†po 1635) *268*
Brzoska Wawrzyniec, (†przed 1694) *268*
Brzoska Wojciech, (†przed 1574) *274*
Brzoska Wojciech s. Piotra, (†po 1635) *206*, *207*, *268*
Brzoska Wojciech, s. Wawrzyńca (*1666-† przed 1694) *268*
Brzoski (Brzózki)
dobra *274*
okolica szlachecka *28*
Brzoskówna Barbara, c. Stanisława *28*
Brzoskówna Barbara, c. Wawrzyńca *268*
Brzostowska z Mokrzeckich Marianna, (†po 1668) *268*
Brzozowo
okolica szlachecka *267*
Brzozowo Chrzczonki
wieś *175*
Brzozowska z Brzosków Barbara, c. Stanisława, ż. Pawła *266*
Brzozowska z Brzozowskich Dorota, ż. Pawła komornika bielskiego *267*
Brzozowska z Lewickich Marianna, c. Stanisława I *170*
Brzozowska z Włoszków Zofia, c. Władysława, (†po 1685) *261*
Brzozowski Aleksander *112*, *237*
Brzozowski Felicjan, (†po 1635) *268*
Brzozowski Jan Hieronim, podczaszy podlaski, (†przed 1684) *260*
Brzozowski Jan Tobiasz, cześnik czernihowski, podstoli podlaski, (†po 1673) *191*
Brzozowski Jerzy, s. Tomasza, (1768-1795) *150*
Brzozowski Jerzy, urzędnik Anny Lewickiej, (†po 1584) *70*
Brzozowski Maciej, s. Franciszka, (†po 1686) *260*
Brzozowski Marek, starosta brański *73*
Brzozowski Mateusz Tomasz, m. Zofii, (†po 1685) *261*
Brzozowski Paweł, komornik bielski, (†po 1586) *257*, *267*
Brzozowski Tomasz, chorąży bielski, delegat brański, (†po 1768) *150*
Brzozowski Wojciech *268*
Brzozowski z Koplan, (†po 1877) *237*
Brzózka, herszt bandy swawolnej *73*
Bu³harynowicz Józef, metropolita ruski *38*
Bućko, poddany suraski *278*
Bułharyn Kalikst, sędzia pow. wołkowyskiego *183*
Bułharynowa z Janiewiczów Felicja, c. Teodozego, (1819-1870) *182*, *183*, *184*, *197*
Burzynski Andrzej *221*
Buzuny
dobra *59*
Byczek Jan, chłop z Rostołt *142*
Byrunski Stanisław, kanonik łucki, (†po 1547) *34*

C

Chlebowicz Chwiecko, (†po1558) *153*
Chlebowicz Ihnat, (†po 1558) *153*
Chlebowicz Wasko, (†po 1558) *153*
Chmielewszczyzna
wieś *195*
Chodkiewicz Aleksander, s. Grzegorza, star. grodzieński (†1578) *162*, *200*
Chodkiewicz Aleksander, s. Iwana,

(1457-1549) *55*, *56*, *59*, *60*, *89*, *140*, *199*, *208*, *209*, *210*, *211*, *212*, *213*, *217*, *278*, *281*, *300*
Chodkiewicz Grzegorz, s. Aleksandra, hetman, (†1572) *41*, *43*, *60*, *63*, *66*, *153*, *199*, *212*, *298*
Chodkiewicz Hieronim, s. Aleksandra, (1500-1561) *199*
Chodkiewicz Iwan Juriewicz, woj. kijowski, (†1484) *208*
Chodkiewicz Jerzy, s. Aleksandra, (1524- 1569) *199*
Chodkiewiczowa z Bielskich Agnieszka *208*, *209*
Chodkiewiczowa z Tyszkiewiczów Aleksandra, c. Wasyla, Chodkiewiczowa (I°) ż. Aleksandra, Ostrogska (II°),ż. Konstantego, Jazłowiecka (III°), ż. Mikołaja *72*, *200*
Chodkiewiczowie, rodzina *67*, *208*, *213*, *217*
Chodkiewiczówna Agrafena Aleksandrówna *208*
Chodko Juriewicz *208*
Chodorowski Jakub, faktor Stanisława Lewickiego *167*
Chodorowski Tomasz, (1823-po1853) *233*
Chodory
  okolica szlachecka *26*, *130*
Chodyko Aleksander, ks. dziekan białostocki *37*
Chołujewska I żona Macieja, II Korycka, żona Mikłaja *58*
Chołujewski Jakub *57*
Chołujewski Maciej, (†1525) *57*, *58*, *265*
Chorodziński Hryń (czyli Grzegorz), senior *145*
Chorodziński Mieleszko (czyli Emilian) *146*
Choroszcz
  cerkiew *41*
  dobra *66*, *69*, *199*, *200*, *279*, *292*
  dominikanie *49*, *50*, *171*, *263*
  dwór *69*, *71*
  gmina *18*
  grobla *72*
  kościół parafialny *50*, *148*, *230*
  miasto *69*, *78*, *79*, *85*, *86*, *89*, *148*
  przykahałek *88*
  rzeka *17*, *145*, *149*, *281*
Chorużyc Mikołaj, urzędnik dojlidzki *43*
Chowański Iwan, kniaź, (†1680) *42*, *80*, *81*
Chrapowicka z Lachnickich Leopoldyna, c. Ignacego, ż .Edwarda, (†po 1901) *115*, *250*
Chrapowicki Jan Antoni, pamiętnikarz *80*, *291*
Chreptowiczaowa z Kurzenieckich Anna, (†po 1836) *246*
Chreptowicz Eustachy *246*
Chreptowicz Joachim, podkanclerzy *16*
Chreptowiczowie, rodzina *79*
Chroszcza
  puszcza *145*
Chrząstowski Aleksander, (†po 1676) *274*
Chrząstowski Jan, (†po 1700) *274*
Chrząstowski Kazimierz, (†po 1676) *274*
Chrząstowski Wojciech, (†po 1745) *29*, *274*
Chwieczko, pop *40*
Chwiedor, bojar chodkiewiczowski, (†po 1562) *212*
Cichorski Władysław, ps. Zameczek, (1822-1876) *105*
Ciechanowiec
  miasto *104*
Ciechanowiecka z Druckich Anna *291*
Ciecierówka
  cerkiew *41*
Ciecierski, marszałek dworu Branickich *177*
Ciekuny
  karczma *304*
  wieś *16*, *30*, *143*, *145*, *240*, *246*, *247*, *249*, *251*
Ciełuszki
  wieś *126*
Cieśluk Teodora, nauczycielka *126*
Cyprianowicz Symeon, kandydat na opata supraskiego, (†po 1697) *138*
Czaczki
  okolica szlachecka *27*, *145*
Czaczkowscy, rodzina *38*
Czaczkowski Aleksander *115*
Czaje
  dobra *106*
Czaplic Jośko *146*
Czaplin
  dobra *146*
  dwór *93*, *179*
  wieś *71*, *75*
Czarkowska Aleksandra, ż. Władysława, (1857-po 1878) *233*
Czarkowska Emilia, (1813-po 1878) *233*
Czarkowska z Karpowiczów Jadwiga Felicja, c. Michała, (†po 1901) *216*
Czarkowski Marcin, s. Władysława, (*1879) *233*, *234*
Czarkowski Roman, s. Władysława, (1868-po 1878) *233*
Czarkowski Władysław, (†po 1886) *233*, *234*
Czarkowski Władysław Romuald, s. Władysława, (1873-po 1906) *117*, *216*, *233*
Czarna Wieś Kościelna
  kościół parafialny *37*
Czarniecki Stefan, hetman *293*
Czeczersk
  miasteczko *186*
Czeladkowizna
  grunt w Niewodnicy Koplanach *236*
Czereje *65*
Czerewki
  sołectwo *17*
  szkoła *300*
  wie *45*, *47*
  wieś *17*, *20*, *30*, *44*, *110*, *122*, *166*, *167*
Czerniczki z Kościuków, chłop *70*
Czerniewski Hrehory, prezbiter dojlidzki, (†po 1628) *43*
Czerwiński, peban juchnowiecki *290*
Czkałow
  miasto rejonowe w Kazachstanie *186*

D

Dakowicz Stanisław, historyk *209*
Dałmatow Mikołaj, archimandryta supraski, historyk *210*
Daneyko Aleksander, (*1786, †po 1846 r.) *207*, *213*, *214*
Daneykowa ze Smoleńskich Aniela, (†po 1819) *214*
Dania *26*
Danielewicz Kopel, Żyd, arendarz karczmy w Janowiczach, (po 1809) *304*
Daniszewski Jan Józef, pleban juchnowiecki, (†1788) *289*, *300*
Dańko Antoni *120*
Daszkiewicz Michał, (1770-1853) *103*, *226*, *263*
Dawid, Żyd, (†po 11727) *304*
Dąbrowska Amelia, ż. Jana *180*
Dąbrowski Jan, kpt wojsk rosyjskich *180*
Demblińska z Radziwiłłów Izabela *212*
Dembliński, m. Izabeli, (*202*, *212*
Demidowszczyzna
  uroczysko *279*
Dobrowoda
  wieś *53*
Dobrowola
  cerkiew *41*
Dobrowolski, doktor *216*
Dobrzyjałowski Jan *236*
Dobrzyniewo
  most *301*
Dobrzyniówka
  folwark *212*, *214*
  wieś *35*
Dobrzyński Franciszek, podproboszcz białostocki *155*
Dojlidy
  browar *115*
  cerkiew *12*, *37*, *38*, *41*, *43*, *51*
  dobra *66*, *67*, *72*, *73*, *104*, *127*, *153*, *199*, *200*, *201*, *206*, *207*, *281*, *303*
  dwór *30*, *201*
  folwark *43*, *201*, *213*
  klucz dojlidzko-sobolewski *202*
  młyn *201*, *303*
  nadleśnictwo *126*
  parafia prawos³awna *48*

parafia unicka *43*
rzeka *43*
towarzystwo włościańskie *110*
wieś *201*, *202*
włóka Łyskowa *43*
Dolina Górnej Narwi *17*
Dolistowo
dobra *61*, *162*, *163*, *221*, *222*
kościół parafialny *61*, *162*
królewszczyzna *252*
włość *61*
Dołki
wieś *300*
Domanoszewszczyzna
majątek *193*
Dominowski Feliks, kapelan *126*
Dorn Aleksy, radca stanu, (†przed 1898) *218*, *220*
Dorn Olga, ż. Aleksego, (†po 1899) *218*, *220*
Doroæki (Doroszki)
wie *45*, *46*, *47*
Dorożki (Doroszki)
kolonia *122*
półwłóczek popa jurgowskiego *43*
sielsowiet *122*
sołectwo *17*
wieś *17*, *18*, *20*, *40*, *44*, *62*, *122*, *133*, *166*
wójtostwo *84*, *138*
Douglas Robert, dowódca wojsk szwedzkich *79*
Dowspuda
rzeka *65*
Drągowska z Łęskich Katarzyna, c. Józefa Stefana, (†po 1789) *175*, *178*
Drągowski Michał, delegat brański, (†po 1781) *175*
Drohiczyn
kościół parafialny *33*
miasto *91*, *95*, *106*
starostwo *221*
urząd grodzki *67*
zamek *25*, *26*
ziemia *162*
Drozdowski Antoni, s. Franciszka *197*
Druskieniki
kurort *193*
Drużynin Natalia, c. Mikołaja *219*, *220*
Dulska z Bruśnik Barbara, ż. Jana *132*
Dulska z Lisów Barbara, ż. Jana, (†po 1570) *132*
Dulski Jan, podskarbi wielki koronny, star. suraski, (†1590) *66*, *131*, *132*
Duniel Michał, wójt dojlidzki, (†po 1629) *207*
Duzy Konstancja *112*
Dybowski Andrzej, star. knyszyński, (†1569) *15*, *62*, *131*, *139*, *146*, *147*, *242*
Dykałowicz Aleksander, s. Ignacego, (†po 1906) *117*, *234*
Dykałowicz Wasyl, s. Wasyla *234*
Dzierzek Szczęsny, woźny sądowy *268*
Dzierzek Zachariasz *268*
Dzierżyński Feliks, s. Edmunda *121*
Dziewałtowski Stanisław, zwany Skoczek, s. Bartłomieja, superintendent mierników JKM *64*, *131*, *135*, *136*, *139*, *146*, *282*
Dzisna
kościół parafialny *37*
Dziubiński Wacław Apolinary, (†po 1934) *122*, *208*

E

Ebschelewiczowa Elżbieta, pułkownikowa wojsk JKM, (†po 1787) *236*
Ekimania
miasteczko *298*
Erkstein, płk *79*

F

Falkowicz (Falk) Andrzej, starosta drohicki, wojski bielski, (†1556) *221*, *252*
Falkowski Mieczysław, właściciel Reńszczyzny, (†1920) *121*
Fasty
cerkiew *41*
dobra *200*
Fedko Daszkowicz, (†po 1528) *27*
Filipowicz z Antoniuków Elżbieta ze Złotnik *52*
Firlej Jan, woj. krakowski *132*
Fizyk Piotr, pleban suraski, medyk JKM, (†1578) *33*
Folwarki Małe
wieś *35*, *42*
Folwarki Wielkie (Miejskie)
wieś *35*, *42*
Fonderyn Daniel, jubiler gdański *292*
Frampol (Franpol, Franopol) *30*
dobra *118*
folwark *112*, *115*, *277*
Francja *131*
Frankfurt
uniwersytet *299*
Fryc Mieczysław, nauczyciel *126*
Fryderyk, książę saski *280*
Fryderyk Wilhelm III, król pruski *180*

G

Gasztołd Olbracht, s. Marcina, wojewoda wileński, kanclerz WKL, star. bielski, (†1539) *56*, *58*, *88*, *130*, *140*, *146*, *211*, *212*, *235*, *239*, *252*, *265*, *277*, *278*
Gasztołdowa z Wierejskich Zofia, ż. Olbrachta *239*
Gasztołdowie, rodzina *239*
Gasztołd Stanisław, s. Olbrachta, (†1542) *235*, *239*
Gąsowska Katarzyna, (†po 1799) *232*
Gąsowska Małgorzata, c. Szymona Stanisława, skarbnikówna ziemi bielskiej, (†po 1739) *90*
Gąsowska Seweryna Petronela Paulina, c.. Antoniego, (†po 1800) *232*
Gąsowska z Boufałów Bogumiła, II° Obrębska, ż. Antoniego Gąsowskiego, (†po 1806) *232*
Gąsowska z Lewickich Antonina Zofia, c. Samuela Aleksandra, ż. Szymona Stanisława, (†po 1737) *225*, *229*
Gąsowska z Smulskich Marianna, ż. Benedykta, († po 1753) *172*
Gąsowska Zuzanna Kunegunda, c. Szymona Stanisława, (†po 1696) *225*
Gąsowski Antoni, pisarz bielski, (†po 1800-przed 1806) *231*, *232*
Gąsowski Benedykt, († po 1753) *172*
Gąsowski Piotr Antoni Robert, s. Antoniego, (*1799) *231*
Gąsowski Skwarek Jan, z Ossowa, podkomorzy bielski, (†po 1536) *281*
Gąsowski Stanisław Szymon, s. Samuela Aleksandra, skarbnik bielski, regent grodzki brański, (1681-1746) *87*, *88*, *90*, *225*, *229*, *230*, *231*, *303*, *304*
Gdańsk
miasto *162*, *177*, *209*, *292*
Giedrojciowa z Janiewiczów Julia, ż. Karola (1829-1901) *184*, *193*, *197*
Giedrojciówna Eustachia, c. Karola, (1853-1878) *184*
Giedrojć Feliks Teodozy, s. Karola, (1856-1857) *184*
Giedrojć Karol, m. Julii, (1816-1874) *184*, *193*
Giedrojć Paweł, s. Szymona, namiestnik suraski *281*
Giedrojć Witold Michał, s. Karola, (1851-1878) *184*
Gierszon, Żyd choroski, (†po 1584) *69*, *72*
Glakowski Stanisław, proboszcz tryczowski *37*
Glińska I° Tyszkiewiczowa II° Petronela *143*
Gliński Michał, s. Lwa *143*
Gliński Semen, s. Jerzego, (†1556) *143*
Głęboki Stok (później Pęskie)
dobra *162*
Gniła (Hniła)
most na trakcie pocztowym warszawsko-białostockim *302*
strumień *17*, *137*, *138*, *190*, *212*, *279*
Godlewska Józefa *209*
Godlewski Wojciech, kaznodzieja białostocki *237*
Gogolewski Stanisław, urzędnik dojlidzki *72*
Golicyn Aleksander, gen. wojsk rosyjskich *92*, *93*
Gosiewski Wincenty, hetman, (†1662)

79
Góra Juchnowiecka
PGR 251
Górnicki Łukasz, bibliotekarz JKM, star. tykociński, (1527-1603) 64, 131
Górski Szymon, organista juchnowiecki, (†po 1661) 288
Grabowiecka Maria 195
Grabowski Aleksander, ps. Ignacy (1917-) proboszcz tryczowski 37
Grabowski Michał, komisarz star. suraskiego 142
Grajno
dobra 296
Grądzka z Drewnowskich Zuzanna, ż. Wiktora, (†po 1827) 103, 107, 226
Grądzki Wiktor, marszałek pow. białostockiego, (†1815) 103, 104, 107, 226
Grodno
bazylianie 279
brygidki 132
cmentarz Farny 193
miasto 85, 87, 96, 120, 129, 301
powiat 25, 66, 67, 147, 200, 209, 292, 293
więzienie 107
zamek 60, 80, 91, 95
Grodzki, powstaniec 107
Gródek nad Supraślą
cerkiew 43
puszcza 201
zamek Supraśl 66, 210
Grudowski Jakub, proboszcz białostocki 223
Gutowski, komendant zamku grodzieńskiego 80
Guttorski Bazyli, dziekan unicki podlaski 46

H

Haćki
grodzisko 25
Halickie
wieś 35
Hanau
miasto 104
Hanewicze (?)
osada 211
Haryton, chłop 125
Helena, c. Iwana III, ż. Aleksandra Jagiellończyka, królowa polska 54, 55, 56, 130, 210, 265
Henryk Siemionowic, książę mazowiecki 25, 26
Henryk Walezy, król polski, król polski 131
Herman (Hermach, Hezmak) Wasilewicz Fiedor, pop z cerkwi Spaskiej w Surażu 39
Hermanówka
dobra 122
dwór 12, 20, 300
folwark 93, 218
karczma 304
lasy 107
ludzie Hermanowicze 217
osada Hormana 211
sołectwo 17
wieś 18, 20, 30, 35, 42, 56, 57, 67, 98, 112, 122, 217, 218, 254, 256, 300
Herszko, Żyd, arendarz karczmy w Pańkach 304
Hieronimowo
dwór 35
folwark 212
Hladowicki Jan, skarbnik grodzieński 291
Hlebowicz Jerzy Hieronim, star. żmudzki, (†1668) 168, 169
Hnieciuki
wieś 35
Holszański Paweł, bp wileński, (†1555) 34
Hołówczanka (Ołowczanka) Magdalena, c. Tomasza, (*1722) 275
Hołówczyna z Jakackich Katarzyna, ż. Szymona 274
Hołówczyna z Kotuńskich Katarzyna, (†po 1703 274
Hołówczyna z Pikielów Franciszka, ż. Tomasza, (†po 1712) 274
Hołówka Jerzy, s. Wojciecha, szlachcic 28, 274
Hołówka Marcin, komornik bielski, (†po 1676) 274
Hołówka Michał, (†po 1717) 275
Hołówka (Ołówka) Tomasz, (†po 1722) 275
Hołówka Paweł, s. Marcina, (†po 1703) 274
Hołówka Stanisław, s. Wojciecha, szlachcic 28, 274
Hołówka Szymon, s. Wojciecha, komornik bielski 28, 274
Hołówka Tomasz, s. Marcina, (†po 1722) 274
Hołówka Wojciech, szlachcic 28
Hołówki Duże
dobra 18
gościniec brański 300
gościniec juchnowiecki 300
sołectwo 17
wieś 17, 30, 126
Hołówki Małe
dobra 18, 28, 112, 130, 274, 275
dwór 20, 90, 144, 306
młyn 144, 306
sołectwo 18
wieś 30
ziemianie 274
Hołówkowicze, ziemianie 140
Horodeńscy, szlachta 38, 149
Horodeńska z Zajączków Konstancja, ż. Karola, (†po 1820) 150
Horodeński Karol, płk, szambelan JKM 150
Horodniany (Horodzinskie)
dobra 115, 147, 149, 201
dwór 12, 18, 284
karczma 304
okolica szlachecka 18, 20, 26, 30, 106, 130, 145, 146, 148, 149, 283
osada 111
park dworski 18
sołectwo 18
teren koszar 12 pułki dragonów 149
wieś 16, 37, 301
Horodyńska (Horodeńska) z Misiewiczów Antonina, ż. Michała, potem ż. Józefa 147
Horodyńska (Horodzińska) z Świackich Katarzyna, ż. Samuela 147
Horodyńska z Siekierskich Katarzyna, ż. Michała 147
Horodyński (Horodeński) Michał, s. Samuela, komornik ziemi bielskiej 147
Horodyński (Horodziński) Iwoch 147
Horodyński (Horodziński) Marek, s. Iwocha 147
Horodyński (Horodziński) Samuel, s. Marka, komornik ziemski bielski 147
Horodziej Stanisław z Szerenos, szlachcic, (†po 1676) 144
Horodzienski Jan, s. Lewona 148
Horodzinska Andrzejowa wdowa 148
Horodzinska Grzegorzowa wdowa 148
Horodzinska Stefanowa wdowa 148
Horodzinski Aleksander Józef 148
Horodzinski Hieronim, s. Lewona 148
Horodzinski Jakub 148
Horodzinski Jakub, s. Macieja 148
Horodzinski Jan, s. Lewona 148
Horodzinski Jan, s. Trochima 148
Horodzinski Jozwa, s. Jana 148
Horodzinski Lewon 148
Horodzinski Marek, s. Iwocha 148
Horodzinski Paweł, s. Timosza 148
Horodzinski Samuel 148
Horodzinski Szymon 148
Horodzinski Teraszek, s. Lewona 148
Horodzinski Trochim, s. Lewona 148
Horodzinski Wawrzyniec 148
Horodzińscy vel Horodeńscy vel Horodyńscy, rodzina 145
Horodziński Mordas 146
Horodziński Szczepan (czyli Stefan) 146
Horodziński Trofiej, s. Pawła 28
Hoźna (Zabłudowska)
osada gajewnika bielskiego 211
wieś 35
Hricz, wójt dorożkowski 138
Hriniewiczki Chwiedor, miernik powiatu bielskiego, (†po 1562) 62, 137, 139, 140

Hryniewicze
karczma *304*
obrub *153*
sołectwo *18*
wieś *16*, *18*, *20*, *29*, *40*, *43*, *61*, *62*, *133*, *143*, *281*, *282*, *283*, *284*
Hryniewiczki Paweł, (†po 1641) *253*
Hryszka *170*
Hülseyowa ze Szrodeckich Maria, c. Stefana, (1893-1970) *125*, *185*, *186*
Hülsey Stefan Wilhelm, s. Marii, (†1942) *125*
Humniccy, rodzina *275*
Humnicki Adam, cześnik różański, (†po 1799) *144*, *231*
Hwozdnica
rzeka *211*

I

Ichnat, młynarz, (†po 1562) *306*
Icko, arendarz karczmy w Kożanach *304*
Ignatki (Ichnatki) Pawłowszczyzna
dobra *154*
Ignatki (Ihnatki, Hihnatki)
cmentarz dworski *156*
dobra *201*
dwór *12*, *284*
majątek *57*, *91*, *121*, *127*, *147*, *149*, *155*
okolica szlachecka *18*, *30*, *37*, *67*, *98*, *111*, *112*, *122*, *149*, *153*, *154*, *155*
PGO *157*
PGR *127*, *276*
PGR *276*
sołectwo *18*
wie *48*
wieś *201*, *283*
wieś Ignateczki *283*
Ignatowscy, rodzina *153*
Indura
miasto *296*
Innocenty XIII, papież *49*
Innocenty XII, papież *48*
Iran *123*, *187*
Iwan Chwenec, osadnik z Janowicz, (†po 1512) *210*
Iwaniuczucz Saintko, młynarz *138*, *306*
Iwanowicz Iliasz, (po 1558) *153*
Iwanowski Jakub, podczaszy podlaski *223*
Izabelin
folwark *122*, *127*

J

Jabłoński Dominik Juda Tadeusz, wikariusz suraski, (1748)- *77*
Jakacki Maciej *274*
Jakać
dobra *274*
Jakimowicz Antoni, major *227*
Jakuczicz Janko, koleśnik zamkowy *137*
Jałbrzykowski Romuald, abp wileński *37*
Jałówka
cerkiew *41*
Jamiołkowski Jerzy, genealog *13*
Janek, chłop *278*
Janiewicz Artemon, s. Teodozego, kpt. inż., (†1854) *182*, *183*, *184*, *194*, *196*
Janiewicz Cezary *196*
Janiewicz-Janiewski Teodozy, s. Szymona, m. Zofii, wicegubernator grodzieński, (†1849) *181*, *182*, *193*
Janiewiczowa z Wysockich Zofia *196*
Janiewiczowa z Wysockich Zofia, c. Antoniego, (1790-1878) *182*, *183*, *193*
Janiewiczowie, rodzina *181*, *194*
Jan III Sobieski, król polski *88*, *133*, *171*
Jan II Kazimierz, król polski *78*, *87*, *89*, *224*
Janowicze
dobra *117*, *213*, *214*
dwór *12*, *20*, *174*
folwark *122*, *213*, *214*
karczma *304*
kolonia *18*
majątek *112*
osada Iwana Chwenca *210*, *211*
sołectwo *18*
sołectwo Kolonia *18*
wieś *17*, *18*, *20*, *30*, *35*, *42*, *56*, *57*, *67*, *104*, *111*, *113*, *122*, *124*
Janowski Wasyl, (†po 1906) *118*
Jan Stefan, Żyd, konwetyta, (†po 1739) *90*
Janusz I, książę mazowiecki *25*
Jan z Książąt Litewskich, biskup wileński *211*
Jarmolik Włodzimierz, historyk *12*
Jasieński Józef, pleban suraski, sekretarz JKM, (†przed 1554) *32*, *33*, *34*, *59*
Jasionówka
dobra *103*
Jaskanis Jan, archeolog *22*
Jasnowski Józef, historyk *55*, *208*, *210*
Jazłowiecki Mikołaj, s. Jerzego, (†1595 *200*
Jażdżewski Konrad, archeolog *22*
Jelenia Góra
folwark *93*
Jeziorosy
kościół parafialny *32*
Jeżewo koło Tykocina
dwór *177*
Josel, arendarz karczmy w Ciekunach *304*
Josielewicz Mordeche, Żyd, arendarz karczmy w Hermanówce, (†po 1809) *304*
Juchnowiec Dolny
park *251*
Stare Sioło *287*
Juchnowiec Dolny (Juchnowiec Stary, Stara Wieś)
dobra *90*, *145*, *223*
dwór *12*, *247*, *248*, *249*
gmina *17*
karczmy *247*
sołectwo *18*
wieś *17*, *20*, *34*, *111*, *122*, *145*, *246*, *247*
Juchnowiec Góra
dobra *127*
Juchnowiec Góra (Juchnowski Dworzec, Juchnowski Dwór)
dobra *13*, *34*, *56*, *61*, *64*, *65*, *87*, *136*, *240*, *292*, *294*
dwór *12*, *90*, *139*, *239*, *240*, *244*
folwark *122*, *177*
Juchnowiec Kocielny (Juchnowiec Poduchowny)
gmina *48*
Juchnowiec Kościelny (Juchnowiec Poduchowny)
altaria św. Antoniego *53*, *294*
cmentarz grzebalny *18*, *180*, *182*, *184*, *186*, *196*, *227*, *294*
gmina *11*, *12*, *17*, *29*, *50*, *67*, *111*, *120*, *122*
gościniec białostocki *87*
gościniec bielski i warszawski *300*
gościniec brański *300*
gościniec zabłudowski *87*
karczma Lewickich z Niewodnicy i Rumejk *90*, *234*, *303*
karczma plebańska *90*
karczma Szczawińskich z Góry *90*
karczmy *34*, *287*, *304*
kościół parafialny *18*, *29*, *34*, *50*, *64*, *86*, *93*, *118*, *148*, *168*, *171*, *177*, *183*, *191*, *224*, *232*, *240*, *247*, *256*, *275*, *282*, *283*, *284*, *288*, *292*, *293*
parafia rzymskokatolicka *15*, *29*, *30*, *37*, *93*, *107*, *174*, *255*, *281*, *296*, *300*
poświętne *85*, *86*, *90*, *112*
sielsowiet *122*
sołectwo *18*
szkoła *34*, *288*, *300*
szpital-przytułek *297*
targowisko *12*, *20*, *85*
wieś *27*, *30*, *112*, *221*, *296*
Juchnowiec Wielki
wieś *30*
Juchnowski Dwór *287*
Juchnowszczyzna
dobra *30*, *108*, *112*, *117*, *127*, *192*, *193*, *218*, *254*, *264*
dwór *18*, *173*, *192*, *219*, *254*
folwark *122*
towarzystwo włościańskie *111*
Jundziłłowicz Jan, s. Mikołaja, star. oszmiański, (†1521) *190*, *198*, *199*
Jundziłłowicz Józef, s. Jana, (†po 1541) *199*
Jundziłłowicz Maciej, s. Jana, (†po 1528) *199*
Jundziłłowicz Mikołaj, kuchmistrz JKM *54*, *199*
Jundziłłowicz Mikołaj, s. Jana *199*

Jundziłłowiczowa, wdowa po Janie, (†po 1541) *199*
Jundziłłowiczowie, rodzina *162*
Jundziłłowicz Paweł, s. Mikołaja, (Jundyłowicz), (†po 1528) *190*, *198*, *279*
Jurowce
dwór Sokołdka *300*
Jurski Ignacy, pleban niewodnicki, (†po 1784) *300*

K

Kaczorowski, oberszterlejtnant *84*
Kacz, wójt zawykowski, (†po 1558) *135*
Kamieniecki Aleksander, s. Kazimierza *275*
Kamieniecki Bieniasz, podstarości grodzieński *73*
Kamieniecki Kazimierz, m. Krystyny *275*
Kamieniec Litewski
zamek *25*
Kamieńska Rozalia, c. Andrzeja *280*
Kamieńska Teofila, c. Andrzeja *280*
Kamieńska z Mattelów Aniela, ż. Michała *280*
Kamieński Andrzej, wysłużony żołnierz *280*
Kamieński Jan, s. Andrzeja *280*
Kamieński Jan, s. Michała, ppłk, „Cichociemny", ps. Konar, Litwin, Rzepecki, (1906-1987) *280*
Kamieński Józef, s. Andrzeja *280*
Kamieński Mateusz, s. Józefa *280*
Kamieński Michał, s. Józefa *280*
Kamieński Michał, s. Józefa, (po 1906) *280*
Kamieński Stanisław, bakałarz turośnieński *297*
Kamińska Janina, archeolog *24*
Kamiński Aleksander, archeolog *24*
Kamionka
folwark *212*
wieś *35*
Kamrewicz Paweł, radca kolegialny *257*
Kaniuki
wieś *126*
Karakule
dobra *43*, *213*
Karczak majątek *297*
Karczewski Tomasz, star. janowski *84*
Karniewski Ignacy, gen. wojsk koronnych *53*
Karniewski Tomasz, podstarości suraski, (†po 1645) *133*, *148*
Karol Krystian, książę kurlandzki *226*
Karol X Gustaw, król szwedzki *78*, *79*
Karol XII, król szwedzki *91*
Karpowa z Kurzenieckich Elżbieta, c. Jerzego *223*
Karpowicz Korab Karol, sędzia *108*
Karpowicz Michał, (1828-1893) *207*, *215*
Karpowiczowa z Jasiewiczów Bronisława, ż. Michała, († I 1912) *215*
Karpowiczowa z Jasiewiczów, ż. Michała, († I 1912) *216*
Karpowiczówna Stefania, c. Michała, (1876-1974) *215*
Karwowski Kazimierz, cześnik wiski *91*
Kasperowicz Mikołaj, s. Pawła, (†po 1863) *193*, *255*, *264*
Kasperowiczowa z Zapolskich Teresa, ż. Pawła, (†po 1848) *255*
Kasperowicz Paweł, (†po 1865) *193*
Kasperowicz Paweł, z Juchnowszczyzny, powstaniec metricconverterProductID1863"1863 *108*, *255*
Kazachstan *124*, *186*, *189*
Kazimierz Jagiellończyk, król polski *208*
Kgeleckowicz Jan *278*
Kgeleckowicz Piotr *278*
Kiejstut Gedyminowicz, książę litewskiindeks_osobowy *31*
Kiercel Stanisław, (†po 1908) *119*
Kierznowski Krzysztof, komornik bielski, (†po 1761) *15*
Kijów
Biblioteka Narodowa *16*
miasto *208*
województwo *208*, *209*
zamek *208*
Kisiel Edward, abp białostocki *37*
Kisielnicka Anna, (†po 1635) *268*
Kiszarzewski, młodszy, por. *169*

Kiszarzewski, por. *168*, *169*
Kiszka Leon, metropolita ruski, opat supraski *38*, *49*
Klemens XI, papież *48*
Klemens XIV, papież *49*
Klementynowo
uroczysko *111*
Kleosin
sołectwo *18*
Klepacze
wieś *29*, *62*, *133*, *146*, *148*, *284*
Kleszczele
miasto *130*, *192*
Klewinowo
dobra *18*, *30*, *56*, *57*, *63*, *67*, *277*, *279*, *280*, *301*
dwór *278*
folwark *303*
folwark Ferma *280*
grobla *301*
kaplica św. Anny *119*, *281*
kolonia *122*
sołectwo *18*
wieś *16*, *17*, *30*, *42*, *110*, *280*
żereb *56*, *278*
żereb Klewinowszczyzna *277*
Klewinowo Nowe
wieś *122*, *212*
Klewinowszczyzna
pustowszczyzna *279*
Klukowo
dwór *104*
Kmicic Samuel, (†przed 1692) *271*
Kmitowa z Chodkiewiczów Zofia *200*
Knyszyn
cerkiew *41*
dworzec *240*, *242*
dzierżawa *60*
folwark *60*, *242*
miasto *60*, *162*, *242*
pola miejskie *60*
starostwo *60*, *61*, *241*, *242*, *245*
włość *60*
wójtostwo *60*
Koæany
cerkiew *37*, *38*, *45*, *47*
parafia prawos³awna *48*
parafia unicka *41*
wie *45*, *47*
Kobielewicz Jan, służka putny *136*, *137*
Kobilenski Marek, podstarości wasilkowski *266*
Kobryń
miasto *168*
Kobylińscy z Zalesian, rodzina *106*
Kobylińska z Mokrzeckich Celestyna, ż. Łukasza *153*
Kobyliński Adolf *107*
Kobyliński Adolf drugi, powstaniec *107*
Kobyliński Adolf, powstaniec 1863, (†po 1863) *155*
Kobyliński Adolf, s. Kazimierza Macieja, powstaniec 1863 *106*
Kobyliński Adolf, s. Kazimierza Macieja, powstaniec metricconverterProductID1863"1863 *106*
Kobyliński Adolf, s. Wiktora, właściciel Horodnian, powstaniec 1863 r. *106*
Kobyliński Aleksander, brat Adolfa (1825-1907), powstaniec 1863 *106*
Kobyliński Antoni *104*
Kobyliński Jan *154*
Kobyliński Kazimierz Maciej, s. Wiktora, właściciel Zalesian, powstaniec 1863, (1816-1863) *105*, *106*
Kobyliński Konstanty, s. Kazimierza Macieja, powstaniec 1863 *106*
Kobyliński Łukasz, s. Marka, (zm. po 1619) *153*
Kobyliński Marek, s. Wojciecha, (zm. po 1618) *153*
Kobyliński Piotr, s Kazimierza, (†po 1778) *154*
Kobyliński Stefan, s. Jana *154*
Kobyliński Tomasz *106*
Kochnowski Mikołaj, odźwiernik JKM, wójt suraski *283*
Kochowski Wespazjan, pamiętnikarz *79*
Kojrany (Koyrany, Koierany, Ogrodniki Lewickich)
folwark *117*, *229*, *234*, *304*
karczma *304*

wieś *16*, *30*, *90*, *222*, *224*, *229*, *234*
zaścianek dóbr Rumejki *112*
Kolankowski Ludwik, historyk *60*
Koleszański, ekonom star. suraskiego *142*
Kołpaki
wieś *35*
Kondraciuk Jan, s. Pawła, pracownik UB, (1918-po 1993) *189*
Kondraciuk Paweł, pastuch *189*
Kondratiuk Jan, UB (1918-po 1993) *125*
Końcowizna (Konczewizna)
folwark *77*
Kopel, Żyd z Załudowa, arendarz karczmy juchnowieckiej *247*
Koplany (Niewodnica Koplany, Koplańska, Siestrzewitowskich)
cegielnia *37*, *115*
dobra *16*, *18*, *27*, *56*, *58*, *65*, *115*, *235*, *236*, *237*
dwór *12*
gościniec choroski *235*
gościniec zabłudowski *235*
karczma *236*
sołectwo Koplany *18*
sołectwo Koplany Kolonia *18*
wieś *16*, *20*, *111*
Korczew
dobra *91*
dwór *91*
Korejwoszczyzna
żereb *277*
Korona Polska *28*, *57*, *66*, *67*, *68*, *72*, *147*, *153*, *199*, *301*
Koryccy, rodzina *58*
Korycka Eufrozyna, (†1705) *290*
Korycka Katarzyna, (†po 1668) *297*
Korycka z Karpiów Elżbieta, ż. Andrzeja *36*, *222*, *236*
Korycki Andrzej, s. Mikołaja, (†po 1596-przed 1603) *36*, *71*, *75*, *222*, *236*
Korycki Hieronim, koniuszy JKM, star. knyszyński, (†1565) *59*, *61*, *242*
Korycki Jan, s. Andrzeja, (†po 1603) *75*
Korycki mikołaj *27*
Korycki Mikołaj, sędzia ziemski bielski, (†przed 1556) *27*, *56*, *58*, *143*, *146*, *221*, *265*
Korycki Piotr, s. Andrzeja, (†po 1603) *75*
Korycki Rafał, powstaniec 1863 *106*
Korycki Stanisław, s. Andrzeja, (†po 1603) *75*
Korzeniewski Mieczysław z Lubejek *108*
Korzeniowski Józef *178*
Kosma Dmitryewicz, bogomolec dojlidzki, (†po 1571) *43*
Kossakowski Stanisław Kazimierz, historyk *199*
Kostroma
gubernia *106*
Koszalin
Urząd Bezpieczeństwa *190*
Kościuki
wieś *70*
Kościuszko Mikołaj, ziemianin pow. wołkowyskiego *274*
Kościuszkowa z Hołówków Dorota, c. Wojciecha *274*
Kotowczyna (Kothkowczyna, Zenczamczyna)
ziemia *57*, *252*
Kotowski, por. wojsk WKL *78*
Kotuńska z Żelskich Petronela *274*
Kotuński Kazimierz *274*
Kowalewski Antoni, paroch koæański *45*
Kowalewski Antoni, paroch kożański *51*
Kowalowce
wieś *35*
Kownacki, odźwierny JKM, (†przed 1702) *283*, *284*
Kozak I., chłop z Bogdanek *23*
Kozielsk
obóz internowanych *187*
Kozierowski (Dołęga Kozierowski) Józef, miecznik smoleński, (†po 1784) *303*
Kozierowski, dworzanin skarbowy, (†po 1785) *301*
Kozłowicz Zan, (po 1512) *210*
Kozłowski, wójt z Klepacz *148*
Koźliki

osada Zana Kozłowicza *210*, *211*
wieś *35*
Kożany
cerkiew *12*, *41*, *43*, *47*, *51*, *86*, *88*, *110*, *166*, *172*, *175*, *176*, *179*
dobra *18*, *27*, *30*, *39*, *59*, *60*, *61*, *65*, *75*, *86*, *118*, *162*, *163*, *166*, *167*, *168*, *172*, *175*, *177*, *178*, *183*, *188*, *190*, *198*, *221*
dwór *12*, *20*, *24*, *119*, *125*, *162*, *190*, *193*
folwark *31*, *34*, *168*, *224*
grodzisko (Zamczysko, Ołtarz Plitnia) *23*, *24*
karczma *304*
kolonia *122*
łąki Hrodziska *24*
majątek *122*
miasteczko *88*
Niewiadomszczyzna (Krzyżanowszczyzna) *172*, *186*
obóz wojsk WKL *79*
parafia unicka *166*
sołectwo *18*
szkoła *300*
targowisko *12*, *20*, *85*
wieś *16*, *17*, *44*, *110*, *122*, *166*, *190*
Kożańska Droga *279*
Kożuchowska Beata *124*, *128*, *244*
Kożuchowska Czesława, c. Polikarpa *296*
Kożuchowska Czesława, c. Polikarpa, (1928-2003) *13*, *124*
Kożuchowska Wanda, c. Polikarpa *124*
Kożuchowska z Nasiłowskich Seweryna *296*
Kożuchowska z Targowskich (Tarkowskich) Kamila, ż. Antoniego, (1854-1926) *123*
Kożuchowski Antoni, (†po 1883) *123*
Kożuchowski Czesław *296*
Kożuchowski Czesław, (1892-1922) *296*
Kożuchowski Franciszek, (1875-1950) *296*
Kożuchowski Franciszek, (†po 1920) *296*
Kożuchowski Józef, (*297*
Kożuchowski Józef, (1897-1921) *296*
Kożuchowski Mirosław *124*, *128*, *244*
Kożuchowski Polikarp, s. Antoniego, (1883-1941) *123*, *127*, *244*, *296*
Kożuchowski Szczepan, s. Polikarpa *124*, *127*
Krajna *132*
Krakow Jan Albrycht, miecznik bielski, (†przed 1669) *80*
Krakowowa z Tyszkiewiczów Eleonora *80*
Kraków
akademia *33*
katedra *33*
województwo *132*
zamek Wawel *55*, *58*, *222*
Kraków Jan Abraham, miecznik ziemi bielskiej, (†przed 1668) *297*
Krasińscy, hrabiowie *196*
Krasińska z Pietkowa hrabianka *196*
Krasnodębski Dariusz, archeolog *24*
Krasnowieś koło Bociek
majątek Szrodeckich *184*
Krasnowodsk
miasto *187*
Krassowski Wojciech, wójt tryczowski, (†po 1562) *136*, *137*, *139*
Krasucki Michał, ekonomi suraski *90*
Kraszewski Kajetan, powieściopisarz *177*
Krewo
zamek *29*, *31*
Kroczowski, Wojciech, urzędnik kożański *168*
Królestwo Polskie *106*
Królewiec
miasto *201*
uniwersytet *299*
Kruszewscy, rodzina *95*
Kruszewska Anna Zuzanna, c. Jana, (*1748) *271*
Kruszewska Helena Anna Katarzyna, c. Jana, (*1747) *271*
Kruszewska Katarzyna, ż. Pawła, (†po 1739) *90*
Kruszewska Teresa Klara, c. Jana, (*1747) *271*

Kruszewska z Komornickich Małgorzata, ż. Jana, (†1796) *271*, *272*
Kruszewska z Ossolińskich Aniela (1755-1813) *269*, *272*, *273*
Kruszewski Andrzej *273*
Kruszewski Antoni Ignacy, s. Jana, kanonik wileński, (1752-† po 1803) *271*, *272*, *273*
Kruszewski Antoni Stefan Józef, s.Ludwika, (*1785) *272*, *273*
Kruszewski Ignacy Franciszek Antoni, s. Jana, (*1750) *271*
Kruszewski Ignacy, s. Ludwika, (*1789) *104*, *269*, *273*
Kruszewski Jan, cześnik bielski, star. wasilkowski, (1713-1791) *95*, *271*, *304*
Kruszewski Ludwik *263*
Kruszewski Ludwik, s. Jana, star. wasilkowski, (1744-1823) *290*
Kruszewski Ludwik, s. Jana, star. wasilkowski, (1744-1823),s.Jana,star. wasilkowski,(1744-1823) *95*, *272*, *301*
Kruszewski Paweł, podczaszy bielski, (†po 1739) *90*
Kruszewski Paweł, s. Jana, (*1754) *271*
Kruszewski Wincenty Bernard Wiktor, s. Ludwika, (*1782) *272*, *273*
Kruzensztern Aleksander *203*
Krynickie
  okolica szlachecka *35*
  osada Podkrynickie *211*
  wieś bojarska *17*, *209*, *279*
Krynki
  miasto *275*
Krysiuk Jan, (†po 1920) *296*
Krywlany (Krzywlany)
  wieś *201*, *202*
  włóka cerkiewna *43*
Krzywczyk koło Narwi
  dobra *184*
Krzyżacy *145*
Krzyżanowscy, rodzina *172*
Krzyżanowska z Danieyków Emilia, ż. Ottona, (po 1845) *174*
Krzyżanowska z Niewiadomskich Józefa, c. Jana, (1793-† po 1847) *174*, *180*
Krzyżanowski Kazimierz, s. Tomasza, rotmistrz, (1783-†po 1828, przed 1845) *174*
Krzyżanowski Otton Włodzimierz Ferdynand, s. Kazimierza, (1818-† po 1845) *174*
Księżyno (Woroszyłowszczyzna, Odźwierniki)
  folwark plebana juchnowieckiego *30*, *283*, *284*
  kościół parafialny *29*
  obrub odźwierników JKM *59*, *64*, *281*, *282*, *283*, *284*
  sołectwo *18*
  sołectwo Kolonia *18*
  uroczysko *111*
  wieś *37*
Kucewicz Maurycy, (†po 1946) *216*
Kucharówka
  folwark *35*, *212*
Kuczyński Leon Michał, (1716-1777) *91*
Kuczyński Władysław *106*
Kudrawka
  dobra *243*, *293*
Kudriawyi Michno, osadnik, (po 1512) *210*
Kudrycze
  folwark *93*
  osada Michny Kudriawego *210*
  wieś *35*, *300*
Kumorowska z Niewiadomskich Katarzyna, ż. Macieja, (†po 1736) *173*
Kumorowski Maciej, (†po 1774) *173*
Kuriany (Kuryany)
  wieś *155*
Kurlandia
  księstwo *226*
Kurzenieccy, rodzina *246*, *262*
Kurzeniecka z Dolskich Helena, ż. Jana, (†po 1611) *245*
Kurzeniecka ze Szczawińskich Barbara, c. Pawła Ferdynanda, ż. Olbrachta *246*
Kurzeniecka z Kanigowskich Dorota, ż. Krzysztofa Lewickiego, II voto ż. Marcina Kurzenieckiego, (†po 1663) *191*
Kurzeniecka z Turowskich Zofia, ż. Gabriela *247*, *262*, *275*, *291*
Kurzeniecki Gabriel Konstanty, chorąży parnawski, (†1696) *86*, *247*, *248*, *262*
Kurzeniecki Hieronim, s. Stanisława, (†1674) *260*
Kurzeniecki Iwachno, star. piński *211*, *212*
Kurzeniecki Jan, s. Jerzego, (†1611) *245*
Kurzeniecki Jerzy, dworzanin JKM *245*
Kurzeniecki Jerzy, s. starosty pińskiego, *72*
Kurzeniecki Kazimierz, s. Gabriela, (*1666) *247*
Kurzeniecki Marcin *245*
Kurzeniecki Marcin, s. Jerzego, (†po 1663) *169*, *275*
Kurzeniecki Olbracht *246*
Kurzeniecki Olbrycht, s. Jana, stolnik bielski, (†1660) *246*
Kurzeniecki Stefan *246*
Kurzeniecki Stefan, wojewoda mazowiecki, (†1655) *245*
Kurzeniecki Zygmunt Wojciech, s. Gabriela, (1668-1742) *90*, *248*
Kuźmiński z Koplan, (†po 1877) *237*
Kwiatkowska ze Szrodeckich Melania Janina, c. Jerzego *125*

L

Lachnicki Ignacy *250*, *295*
Landsberg *151*
Laszki
  wieś *35*
Lebiediew Maria *108*
Lebiediewowie, rodzina *256*
Lebiediew Wiktor, s. Wasyla, rzeczywisty radca stanu, (†po 1906) *117*, *256*, *257*, *264*
Lelusz Józef *228*
Leonard z Topczewa, pleban dolistowski *162*
Lesczyński Stanisław, (†po 1584) *71*
Leszczyński Wacław, krajczy koronny *84*
Lesznia
  okolica szlachecka *28*, *130*
Lewiccy, rodzina *46*, *162*, *190*
Lewicka Antonina Zofia, c. Samuela Aleksandra *225*
Lewicka Elżbieta (Justyna?), c. Krzysztofa, (*1658) *169*
Lewicka Franciszka, ż. Idziego Michała Lewickiego, (†po 1732) *191*
Lewicka Izabela, ż. Marcina *245*
Lewicka Katarzyna, podstolina podlaska, (†po 1739) *90*
Lewicka ze Zwierzów Joanna, ż. Samuela Aleksandra, (†po 1689) *225*, *229*
Lewicka z Kanigowskich Dorota, II° Marcinowa Kurzeniecka, ¿. Krzysztofa, (†po 1663) *169*
Lewicka z Karniewskich Zofia, ż. Stanisława (I), II° M³odzianowska, (†1673) *90*, *168*, *224*
Lewicka z Markowskich Anna, ż. Leona Józefa *93*, *192*
Lewicka z Niewiadomskich Zofia, (ok. 1709-1797 *254*
Lewicka Zofia, ż. Leona cześnika bielskiego, (†po 1789) *177*, *178*
Lewicka Zofia, ż. Michała, (†1797) *191*
Lewicka z Orsettych Marianna, c. Władysława, ż. Dionizego *226*
Lewicka z Poryckich Anna, ż. Macieja *27*, *28*, *61*, *72*, *136*, *139*, *162*, *163*, *190*, *221*, *234*
Lewicka z Save Plane Małgorzata, ż. Jana *93*
Lewicka z Wilczewskich Konstancja, ż. Stefana, (†po 1688) *225*, *232*
Lewicka z Włoszków Elżbieta, ż. Jana, (†przed 1633) *223*, *243*, *252*, *253*
Lewicka z Żółkiewskich Barbara *192*
Lewicka z Żółtowskich Brygida, ż. Dionizego, (†po 1802) *231*, *255*
Lewicka, ż. Macieja sędziego *279*
Lewicki Aleksander, s. Stanisława (II), (po 1741) *53*
Lewicki Andrzej, (†po 1586) *68*, *221*
Lewicki Dionizy, s. Leona Józefa chorążego bracławskiego, marszałek

pow. białostockiego, (1749-1821) *192*, *218*, *255*, *294*, *300*
Lewickie
sołectwo Kolonia *18*
wieś *18*, *20*, *224*
Lewickie (Niewodnica Lewickich)
dobra *18*, *28*, *50*, *57*, *59*, *60*, *65*, *107*, *139*, *162*, *163*, *168*, *221*, *224*, *234*, *240*
dwór *12*, *18*, *162*, *168*, *190*, *221*, *227*, *229*
folwark *31*, *34*, *168*, *224*
kolonia sołectwo *18*
park dworski *18*
sołectwo *18*
stacja PKP *124*
wieś *16*, *30*, *112*, *256*
Lewicki Felicjan, s. Stanisława (II), cześnik bielski, (1673-1741) *53*, *294*
Lewicki Idzi Michał, s. Felicjana, cześnik bielski, (ok.1703-1772) *191*, *192*
Lewicki Ignacy, podkomorzy królewski, (†po 1789) *178*
Lewicki Jan Ignacy, s. Macieja Maciejewicza, jezuita, (†1646) *44*, *166*, *167*
Lewicki Jan (II), s. Jana (I) Maciejewicza, (†po 1641) *223*, *252*
Lewicki Jan (I), s. Macieja, m. Elżbiety Włoszkówny, podstoli podlaski, (†1629) *162*, *163*, *222*, *223*, *231*, *234*, *288*
Lewicki Jan, opat czerwiński, (†1547) *221*
Lewicki Jan, s. Dionizego, (1794-† po 1831) *193*, *255*
Lewicki Jan, s. Idziego Michała *192*
Lewicki Jan, s. Leona Józefa?, (1738-1802), płk, konfederat barski *93*
Lewicki Jan, s. Macieja, m. Elżbiety Włoszkówny, (†1629) *243*, *252*
Lewicki Jan, s. Stanisława, podkomorzego bielskiego, (†po 1676) *224*
Lewicki Józef, s. Michała, (po†1698) *254*
Lewicki Krzysztof, s. Stanisława (I), podstoli podlaski, (†1658) *168*, *169*, *170*
Lewicki Leon, cześnik bielski, (†po 1789) *178*
Lewicki Leon Ignacy, s. Idziego Michała, (†1799) *192*
Lewicki Leon Józef, chorąży bracławski, (1704-1762) *93*, *179*, *192*, *218*
Lewicki Leon, s. Dionizego, (1802-† po 1828) *192*, *193*, *255*
Lewicki Maciej, sędzia ziemski bielski, dworzanin JKM, (†po 1558-przed 1562) *60*, *61*, *64*, *69*, *146*, *163*, *190*, *221*, *234*, *240*
Lewicki Maciej, sędzia ziemski bielski, dworzanin JKM, (†po 1558-przed 1562) *162*, *252*
Lewicki Maciej, s. Macieja, cześnik podlaski, dworzanin JKM, (†1628) *44*, *69*, *75*, *162*, *165*, *166*, *234*
Lewicki Marcin, (†przed 1625) *245*
Lewicki Michał, s. Felicjana, cześnik bielski, (†1772) *254*
Lewicki Paweł, s. Macieja Maciejewicza, scholastyk wileński, (†1661) *166*
Lewicki Piotr, s. Macieja, (†po 1569) *68*, *221*
Lewicki Rafał, s. Macieja, (†po 1569) *67*, *221*
Lewicki Samuel Aleksander, s. Stanisława (I), stolnik bielski, (†1687) *168*, *170*, *224*, *229*, *230*, *234*, *261*
Lewicki Stanisław (III), (1677-po 1696) *53*, *294*
Lewicki Stanisław (II), s. Stanisława (I), podkomorzy bielski, podstoli podlaski, (†1671) *44*, *53*, *168*, *169*, *232*, *294*
Lewicki Stanisław (I), s. Macieja Maciejewicza, podkomorzy bielski, dworzanin JKM, (†1669) *166*, *167*, *168*, *191*, *223*, *224*, *231*
Lewicki Stanisław (IV), s. Samuela Aleksandra, (*1681) *225*, *229*
Lewicki Stefan, s. Stanisława (II), podstoli bielski, (†po 1742) *225*, *294*
Lewicki Stefan, s. Stanisława I, podczaszy bielski, (†przed 1656) *168*
Lewicki Wincenty, s. Dionizego, (*1795) *192*, *193*, *255*, *264*
Leybowicz Snieszko, Żyd, arendarz karczmy w Wólce Zabłudowskiej, (po 1809) *304*
Lichnowo
dobra *296*
Lida
starostwo *31*
Linowski z Hołówek, (†po 1676) *274*
Lipsk
miasto *104*
Lis Maciej z Krajny, medyk JKM *59*, *132*
Liszkowo nad Niemnem
parafia rzymskokatolicka *263*
Londyn
cmentarz Straetham Park *188*
Lubejki
obrub *64*
wieś *30*, *64*, *139*, *143*, *240*, *246*, *247*
Lubienski Józef, woźny sądowy, (†po 1584) *71*
Lublin
miasto *66*
trybunał *72*
zamek *28*, *66*
Lubomirski Rafał Jerzy, s. Andrzeja, (1887-1978) *127*
Lubowicka Franciszka *111*
Lubowicki Franciszek *153*
Lule
osada młyńska *35*, *93*

Ł

Łaniewski Florian, archimandryta supraski i grodzieński *279*, *280*
Łapa Michał, miernik JKM, (†po 1562) *62*
Łapy
miasto *120*
Ławranim z Bryszów Stefania *228*
Łazowska Julianna, ż. Józefa, (†po 1845) *154*, *233*
Łazowski Antoni, (†po 1795) *154*
Łazowski Balcer, (†po 1635) *268*
Łazowski Felicjan *154*
Łazowski Józef, s. Felicjana, właściciel Rumejek, (†1845) *103*, *154*, *233*, *263*
Łazowski Piotr, s. Felicjana, (†po 1795) *154*
Łazowski Stanisław, powstaniec 1863 *108*
Łęscy, rodzina *46*
Łęska Aniela, c. Kazimierza, (†po 1807) *178*
Łęska Eleonora, (†po 1780) *175*
Łęska Franciszka, c. Józefa Stefana, (†po 1778) *175*
Łęska Judyta, c. Józefa Stefana, (†po 1778) *175*
Łęska Weronika, c. Kazimierza, (†po 1807) *178*
Łęska z Bilewiczów Weronika, ż. Ignacego, (1766-† po 1816) *179*
Łęska z Dramińskich Dorota, ż. Józefa Stefana, (†po 1696) *174*
Łęska z Kramkowskich Marianna, ż. Kazimierza, (1767-1797) *179*
Łęska z Lewickich Katarzyna, c. Leona Józefa, (1750-1811) *179*, *192*
Łęska z Łopotów Bogumiła, ż. Józefa Stefana *174*
Łęska z Zaranków Elżbieta, ż. Józefa Stefana *176*
Łęski Aleksander, s. Pawła Antoniego, (1799-1881) *176*
Łęski Antoni, s. Pawła Antoniego, (1797-1873) *176*
Łęski Ignacy, s. Józefa Stefana, rotmistrz połocki, szambelan JKM, (1746-†po 1816) *46*, *174*, *175*, *177*, *179*
Łęski Jan, (†po 1694) *174*
Łęski Józef, s. Józefa Stefana, (†po 1789) *178*
Łęski Józef, skarbnik wołyński, (†po 1753) *172*
Łęski Józef Stefan, s. Jana, skarbnik latyczowski, (*1694) *172*, *174*, *176*, *179*
Łęski Łukasz Michał, s. Józefa Stefana, sędzia grodzki brański, (*1738-†po 1784) *46*, *174*, *175*, *176*, *177*
Łęski Maciej Kazimierz, s. Józefa Stefana, regent grodzki goniądzki, (1740-

1806) *46*, *173*, *175*, *176*, *177*, *178*, *179*, *192*
Łęski Paweł Antoni, s. Józefa Stefana, (1735-1799) *46*, *173*, *174*, *175*, *176*, *177*
Łęski Stanisław, (1786-1827) *192*
Łomża
ziemia *274*
Łowicki Konstanty, s. Michała, (†po 1906) *118*
Łowicki Wincenty (*1802-1856) *214*
Łubin
wieś *274*
Łubniki
wieś *35*
Łuck
diecezja rzymskokatolicka *16*, *29*, *34*, *148*, *301*
Łuckiewicz Józef, (1772-1822) *275*
Łuckiewiczowa Paulina, ż. Józefa *275*
Łunna
dobra *66*
Łyszczyńska Zofia ż. Stanisława *220*
Łyszczyński Stanisław, gen. mjr *220*
Łyszczyński Stefan, (*1798-† po 1838) *104*
Łyszczyński Witold, s. Stanisława, gen. mjr *220*
Łyszczyński Witold, s. Witolda *220*
Łyszczyński Władysław, (†po 1873) *218*
Łyszczyński z Markowszczyzny *304*

M

Maciejewscy, rodzina *151*
Maciej z Gumowa, wójt tykocki *145*
Makaciewicz Augustyn *104*
Makowska z Brzosków Zofia *266*
Makowski Tomasz, (†po 1625) *268*
Małgorzata, królowa duńska *26*
Małynka
folwark *212*
młyn *210*
rzeka *210*
wieś *35*
Mańkowizna
folwark *112*, *116*, *122*, *229*, *234*, *296*
Mańkowska Felicja, ż. Kazimierza z Juchnowca Dolnego *124*
Mańkowski Kazimierz, policjant *124*
Margraf Eugeniusz s. Michała *251*
Markgraf Hugon, obywatel rewelski, (†po 1906) *117*, *250*, *251*
Markiewicz (Marecki) Walenty, proboszcz juchnowiecki *263*
Markowicze (Narkowicze), ludzi *279*
Markowska z Sarnackich Konstancja, c. Szymona Antoniego *91*, *232*
Markowski Władysław, sędzia bielski, (†po 1791) *92*
Markowszczyzna
dobra *104*
dwór *86*, *218*, *304*
folwark *75*
Marszczówka (Marszczonka)
strumień *17*, *139*
Maruszka, niańka, (†po 1658) *169*
Masłow, marszałek szlachty *117*
Massalski Fedor, s. Iwana, marszałek nadworny litewski, (†1617) *72*, *200*
Massalski Ignacy Jakub, biskup wileński, (1727-1794) *15*
Massalski Kazimierz, wojewodzic brzeski, rotmistrz JKM *168*
Mateusz Michajłowicz z Leszni, (†po 1565) *28*
Mateusz z Suraża, bronowłók, († 1780) *51*
Mateyiki
osada *211*
Mathfieiowicz Trochim, miernik JKM, (†po 1562) *138*, *141*
Matys Szczepanowicz z Chodorów, (†po 1565) *27*
Mazowsze
księstwo *25*, *26*
województwo *66*, *298*
Mazur Tadeusz, kierownik szkoły w Bogdankach *123*
Mazury
wieś *287*
Meier, Żyd, arendarz karczmy juchnowieckiej, (†po 1776) *234*, *304*
Mejer, kpt. wojsk polskich *95*
Mengli Girej, chan Tatarów krymskich *208*
Michalkiewicz Jerzy, por. wojsk WKL *168*, *169*
Michałowo (Niezbudka)
miasto *178*
osada fabryczna *249*
Michałowska z Czarkowskich *216*
Michałowska z Daszkiewiczów Aniela (†po 1865) *249*
Michałowska z Łęskich Weronika Ewa, c. Macieja Kazimierza, (*1784-po 1821) *178*, *275*
Michałowska z Roglandów Franciszka, ż. Franciszka *250*
Michałowski Franciszek, regent wiski, adwokat rejencji białostockiej, (1770-po 1806) *178*, *275*
Michałowski Franciszek, s. Kazimierza, (po 1877) *250*
Michałowski Kazimierz, (1802-1865) *178*, *249*
Michałowski, powstaniec 1863 *107*
Michałowski Seweryn, (1816-1866) *249*
Michałówka
dobra *187*
Michał Wiśniowiecki, król polski *87*, *291*
Michał Zygmuntowicz, książę litewski *145*
Michnowicz Juchno, bojar, (†po 1523) *239*
Michnowicz Stanisław, s. Juchny, bojar, (†po 1523) *239*
Mieciołowscy, rodzina *11*, *155*, *157*
Mieciołowski Borys, (†po 1939) *121*, *127*
Mieciołowski Borys, (†po 1939)Jeszczew1936r.nacmentarzudworskim pochowanoOlgęMieciołowską,matkęBorysa *157*
Mieleszki
dwór *214*
folwark *213*
Mielkowszczyzna
żereb *277*
Mielnik
urząd grodzki *67*
zamek *25*, *26*
ziemia *91*
Mienka (Mieńka, Mionka)
młyn chodkiewiczowski *278*
most na trakcie pocztowym białostocko-warszawskim *302*
obrub *221*, *240*
rzeka *17*, *21*, *138*, *190*, *278*, *279*
Międzyrzec Podlaski
miasto *123*
Migotin z Łuckiewiczów Konstancja, (†1829) *275*
Migowszczyzna
dobra *239*
Mikicin
dobra *162*
Mikołaj I, car rosyjski *41*
Mikołaj Michnowicz Bakałarz *300*
Milatyna
młyn Pustochwałów *210*
rzeka *210*
Miniewicze
wieś *35*
Minko, mielnik, z Solnik koło Miniewicz *211*
Mińsk Litewski
miasto *27*, *235*, *274*
więzienie *122*
Misiewicz-Gilewska Monika, tłumacz *13*, *229*, *288*
Misiewicz Jan, s. Stanisława, (†po 1676) *266*, *268*
Misiewicz, m. Barbary z Orzeszków, (†po 1676) *266*
Misiewiczowa Joanna, (†po 1707) *147*, *266*
Misiewiczowa z Białowieskich Zofia, ż. Jana, († po 1626) *266*
Misiewiczowa z Orzeszków Barbara, ż. Jana, (†po 1676) *266*, *268*
Misiewicz Stanisław, († po 1626) *266*
Misiewicz Wojciech, (†po 1707) *147*, *266*
Miskowicz Thyss, (†po 1558) *153*
Mleczko Wojciech Emeryk (1625-1672), wojewoda podlaski *291*
Młozewski Krzysztof *266*

Moczarski Jan, sędzia ziemski wiski *154*
Modest (Strelbickij), archimandryta, historyk *210*
Modzolewski Antoni, wikariusz metropolity ruskiego *46*
Mohylew
miasto *186*
Mojsice
wieś *247*
Mokre koło Bielska
dobra *184*
Mokrzecka z Olszewskich Aleksandra, (†po 1696) *53*, *294*
Mokrzecki Apollon *154*
Mokrzecki Archiles, s. Franciszka, (†1699) *53*, *268*, *294*
Mokrzecki Archiles, s. Piotra, (†po 1647) *154*
Mokrzecki Stanisław Jan, miecznik bielski, (†po 1676- przed 1691) *236*, *268*
Mokrzecki, właściciel Niewodnicy (wzm.1670) *261*
Momotowicz Chwiedko, młynarz *129*, *306*
Moniuszko Antoni, m. Marianny, (1905-1976) *123*
Moniuszko Ignacy, skarbnikowicz grodzieński, (†po 1763) *232*
Moniuszkowa Marianna, ż. Antoniego, (1901-1979) *123*, *124*
Moniuszkowa z Sarnackich Aniela (1737-po 1763) *232*
Monte Cassino
benedyktyni *123*
Morze Czarne *21*, *22*
Moskwa
miasto *104*
Mosty nad Niemnem
parafia rzymskokatolicka *226*
włość wielkoksiążęca *66*
Moszko, arendarz karczmy w Kojranach *234*, *304*
Mowsza, Żyd, arendarz karczmy plebana juchnowieckiego *303*
Mroczki
dobra *264*
Mruk Dominik, szwagier Melanii (†1933) *186*
Mrukowa ze Szrodeckich Melania, c. Stefana, (1899-1957) *172*, *184*, *185*, *186*
Mścibów
zamek *25*
Murawjow Michał, zwany Wieszatiel, generał-gubernator wileński, (1796-1866) *108*
Muszyński Bolesław *120*
Muszyński Wacław *120*

N

Nachima Fachszewicz *86*
Nachim Faliszewicz, Żyd, kramarz, (†po 1661) *86*
Nalewajko Antoni *195*
Nalewajkowa Walentyna, ż. Władysława *195*
Nalewajko Władysław, (†1991) *195*
Napoleon Bonaparte, cesarz francuski *103*, *104*, *249*, *263*
Narew
miasto *79*, *80*
parafia rzymskokatolicka *63*
rzeka *17*, *24*, *66*, *77*, *92*, *96*, *162*
Narsko, solanik z Solnik koło Miniewicz, (†po 1512) *210*
Nekanda Trepka Rodryg, s. Bolesława *276*, *296*
Neple
folwark *296*
Niedźwiedzka, pani *291*
Niemen
rzeka *66*
Niesiecki Kasper, heraldyk *247*
Nietko, chłop *278*
Nietupa
wieś *275*
Niewiadomscy, rodzina *172*
Niewiadomska Anna, c. Stefana, (†1773) *173*
Niewiadomska Wiktoria (†1760) *173*
Niewiadomska z Rukiewiczów Barbara, æ. Stefana, (†1786) *45*
Niewiadomska z Rukiewiczów Barbara, ż. Stefana, (†1786) *51*, *171*, *172*, *173*, *304*
Niewiadomska z Ziętarskich Katarzyna, ż. Jana, (1775-1798) *173*
Niewiadomska z Żochowskich Teofila, ż. Jana, (ok. 1694-1767) *174*
Niewiadomski Ignacy, s. Jana, (1795-1796 *173*
Niewiadomski Jan Stanisław, s. Stefana, por., († zap. po 1809) *173*, *175*
Niewiadomski Jan, stolnik żytomierski, (ok.1692-1767) *173*, *174*
Niewiadomski Józef, komornik i komisarz zabłudowski *173*
Niewiadomski Kazimierz, s. Jana, (1797) *173*
Niewiadomski Stefan, stolnik brac³awski, (†1773) *45*
Niewiadomski Stefan, stolnik bracławski, (†1773) *172*, *173*, *175*
Niewiadomski Władysław Józef, (*1740) *172*
Niewiadomski Wojciech Jerzy, s. Stefana, chorąży JKM, (ok. 1748-1778) *173*
Niewiadomszczyzna (Krzyżanowszczyzna
dwór kożański *172*
Niewiarowo (Niewierowo)
dobra ziemskie *53*
Niewiarowska, pani *291*
Niewiarowski Marcin, pisarz zabłudowski *87*
Niewiński Stanisław,, historyk *13*
Niewodnica Brzosczyńska
dobra *57*
wieś *207*
Niewodnica (Czaplinianka)
młyn Hihnatowski *306*
młyn Stanisława Brzoski *306*
rzeka *17*, *57*, *143*, *221*, *235*, *254*, *301*
Niewodnica Dolna
folwark *104*
Niewodnica Korycka
wieś *75*
Niewodnica Kościelna
altaria św. Antoniego *53*
dobra Niewodnica Koryckich *16*
dwór Niewodnica Koryckich *59*, *69*, *72*, *75*
folwark Niewodnica Koryckich *27*, *28*, *57*, *104*, *146*
gościniec białostocki *301*
gościniec choroski *301*
gościniec suraski *301*
gościniec warszawski *300*
kościół parafialny *29*, *36*, *50*, *80*, *99*, *106*, *148*, *154*, *301*
parafia rzymskokatolicka *15*, *222*, *236*, *301*
wieś *57*, *86*
Niewodnica Nargilewska
dobra *18*, *56*, *57*, *58*, *65*, *104*, *112*, *118*, *271*, *273*
dwór *12*, *18*, *86*, *107*, *122*, *301*
folwark *290*
kaplica *271*
kolonia *122*
młyn *108*
park dworki *18*
sołectwo *18*
sołectwo Kolonia *18*
wieś *16*, *30*, *35*, *43*, *112*, *122*
zaścianek Cegielnia *112*
Niewodnica Nargilewska (Brzosczyńska) *265*
dobra *27*, *28*
dwór *268*
folwark *16*
majątek *274*
młyn *267*
Niewodnica Nargilewska (Zalesie) *265*
dobra *153*, *266*
dwór *261*
Niewodnica Wysockich
dobra *57*, *153*
dwór *171*
wieś *16*, *139*
Niewodnica Zalesie
dobra *57*
Niewodnicy Koryckich
dobra *75*
Nodberch Kasper z Rygi, rozbójnik, (†po 1641) *253*

Nosuta, ławnik dojlidzki, (†po 1629) *206*
Nowa Wola
cerkiew *41*
Nowicka Katarzyna (1801-1876) *227*
Nowicka-Kuczyńska Izabela *106*
Nowicka z Andrzejkowiczów Adolfina, ż. Michała (ok. 1819-1896) *227*
Nowicka z Borszów Marianna, ż. Mikołaja *180*
Nowicka ze Szrodeckich Eugenia, c. Stefana, (1897-1947) *121*, *177*, *185*, *186*, *189*
Nowicka z Grądzkich Zofia, c. Wiktora, (1813-po 1836) *226*
Nowicki Emilian Klemens, s. Mikołaja, zakonnik (1793-1863) *180*
Nowicki Joachim, chłop *137*
Nowicki Karol, s. Piotra, (1924-1997) *188*, *194*, *196*
Nowicki Michał, s. Stanisława, tajny radca, (1806-1882) *227*, *234*
Nowicki Mikołaj *180*
Nowicki Tadeusz (1804-1852) *226*
Nowicki Tadeusz, s. Michała (1852-1880) *227*
Nowińska (Nowieńska) Agnieszka, ż. Marcina *180*
Nowiński (Nowieński) Ludwik, s. Marcina *180*
Nowiński (Nowieński) Marcin *180*
Nowogródek
województwo *239*
Nowosady
osada Mikołaja *210*
szkoła *300*
wieś *93*
Nowosielski Adolf, powstaniec 1863 *106*
Nowowola
wieś *35*
Nowy Dwór Biały
dobra *130*

O

Obolenskij M. A., wydawca *60*
Oboleńska Aleksandra, c. Dymitra *269*
Obrębski Sylwester, porucznik WP, (†po1806) *232*
Obsulewicz Stanisław *120*
Ogrodniczki (Juchnowieckie)
wieś *34*
Ogrodniczki Lewickich
wieś *18*
Ogrodniczki (Ogrodniczki Podsupraskie)
wieś *36*
Ogrodniczki (Ogrodniki Dojlidzkie)
wieś *201*, *202*
Ogrodniczki (Ogrodniki Juchnowieckie) *243*
sołectwo *18*
wieś *18*, *30*, *111*, *113*, *248*, *264*, *287*, *295*
Ogrodniki Dojlidzkie (Zagrodniki)
ogrody cerkiewne *43*
Ogrodniki Koryckich
wieś *71*, *75*
Oksztule (Oxtule)
okolica szlachecka *16*, *26*, *130*, *136*, *140*, *144*
Olędzki Krzysztof, star. suraski *64*, *131*
Oliszki (Oleski)
wieś *29*, *62*, *133*
Olmonty Trojanowszczyzna
okolica szlachecka *18*, *36*, *67*, *98*, *111*, *152*, *153*, *154*
Olmonty (Wolmonty, Elmonty)
las *126*
mogiła pomordowanych *126*
sołectwo *18*
wie *48*
wieś *16*, *60*, *122*, *127*, *155*
wieś dóbr dojlidzkich *18*, *20*, *30*, *36*, *43*, *68*, *69*, *92*, *98*, *110*, *113*, *143*, *201*, *202*, *203*, *204*, *299*
Olszański Aleksander, s. Tomasza *197*
Olszański Antoni, s. Tomasza *197*
Olszewska ze Szrodeckich Halina Wanda, c. Jerzego, (1929-2009) *189*, *190*
Olszewski Michał, łowczy mielnicki *53*, *294*
Olszewski Stanisław, bakałarz niewodnicki, (†po 1651) *298*
Ołtuchowicz Mycz, dworzanin JKM *57*

Ołtuchowicz Mycz (Oltuchowycz Nycz), ziemianin *252*
Oniśko-Nowickiej *13*
Opaliński Antoni, chłop, (po 1783) *137*
Orda Złota *208*, *209*
Orla
miasto *80*
Orlanka
rzeka *24*
Orsettowa z Gąsowskich Aniela, ż. Piotra, (†przed 1742) *225*, *226*, *236*
Orsettowa z Głębockich Salomea, c. Andrzeja, ż. Władysława, (†po 1748) *226*
Orsettowa z Markowskich Joanna, ż. Franciszka *226*, *237*
Orsettowa z Sarnackich Anna, ż. Władysława, (†1786) *226*
Orsettowie, rodzina *144*, *226*
Orsettówna Marcjanna, c. Wilhelma, (†po 1772) *236*
Orsettówna Monika, c. Władysława, (*1748) *226*
Orsetty Dominik, s. Władysława *226*
Orsetty Franciszek Ignacy, s. Władysława, płk, szambelan JKM, (1766-1821) *99*, *103*, *104*, *226*, *236*, *248*, *249*, *263*, *294*, *295*, *304*
Orsetty Franciszek Ignacy, s. Władysława, płk, szambelan JKM, (1766-1821) *226*
Orsetty Izabella, c. Franciszka Ignacego *264*
Orsetty Jan *263*
Orsetty Jan, s. Władysława, (†1807) *226*
Orsetty Józef, s. Władysława, (†przed 1823) *226*
Orsetty Maciej, s. Piotra *226*, *236*
Orsetty Piotr, s. Piotra *226*, *236*
Orsetty Piotr, s. Wilhelma, łowczy bielski, (†1732) *225*, *236*
Orsetty Szymon, s. Piotra (†po 1770) *226*, *236*
Orsetty Tomasz *237*, *249*, *295*
Orsetty Wilhelm, s. Piotra, miecznik bielski, (†1771) *226*, *236*
Orsetty Wilhelm, s. Władysława, (†1822) *226*
Orsetty Władysław, s. Piotra, łowczy łomżyński *226*, *236*
Orzechowska Elżbieta z Oleśnicy, starościna suraska *132*
Orzechowski Paweł, podkomorzy chełmski, starosta suraski *132*, *141*
Orzeszko Wojciech Ludwik, pleban juchnowiecki, (†1686) *87*, *191*, *224*, *230*, *291*, *292*
Orzeszko Wojciech Ludwik, pleban juchnowiecki, (†1686) *169*
Oskierka Samuel, płk, sędzia mozyrski, (†po 1659) *79*
Ostapko, sługa Anny Lewickiej, (†po 1584) *70*
Ostasze koło Bielska
wieś bojarów zamku bielskiego *28*
Ostasze koło Suraża
folwark *112*, *193*
okolica szlachecka *26*, *28*, *130*, *179*
Ostaszków
obóz internowanych *124*
Ostromęcka z Sakowiczów Józefina Maria Eugenia, c. Eugeniusza, (1848-1904) *183*, *193*, *194*, *197*
Ostromęcki Stanisław, m. Józefiny Marii Eugenii, (1842-1908) *193*, *194*
Ostrówki
folwark *35*, *68*, *69*, *212*, *232*
Ostrów (Mazowiecka)
dwór myśliwski *25*
Ożarowski, pan *170*
Ożarowski Piotr, starosta suraski, (ok. 1725-1794) *90*, *100*, *137*, *142*, *303*

P

Paceliszki, (Paczeliczki, Paczeliski, Pacyliszki, Izabelin)
kolonia *110*
wieś *43*, *67*, *98*, *155*, *201*, *202*
Pac Konstanty Władysław, chorąży nadworny WKL *291*
Pac Mikołaj Stefan, biskup wileński, (†1684) *49*, *291*, *292*
Pac Paweł, wojewoda mścisławski, (†1595) *201*

Padkowska z Lewickich Zofia, c. Macieja *162*
Padkowski Przecław, m. Zofii *162*
Ignatki (Ihnatki, Hihnatki)
cmentarz dworski *20*
majątek *19*
Juchnowiec Kościelny (Juchnowiec Poduchowny)
kościół parafialny *20*
Koplany (Niewodnica Koplany, Koplańska, Siestrzewitowskich)
dwór *19*
Ryczówka (Raczkowszczyzna, Trzyczowka)
cmentarz grzebalny *20*
kościół parafialny *20*
Złotniki (Minkowszczyzna)
dwór *19*
Palczewski Stanisław, komisarz JKM *66*
Pandlowski Krzysztof, kalwin *298*
Pankiewicz Tomasz *209*
Pańki (Panki)
karczma *304*
młyn *138*
sołectwo *18*
wie *45*, *46*, *47*
wieś *17*, *18*, *20*, *40*, *44*, *110*, *133*, *166*
Pasieka
wieś *35*
Pasynki
gościniec juchnowiecki *300*
osada Bartka *210*, *211*
sielsowiet *122*
Pasynki (Zabłudowskie)
wieś *35*
Paszewo
las *217*
Paszkiewicz Antoni, (†po1920) *296*
Paszkiewicz Antoni, sekretarz gubernialny *296*
Paszkowska Zuzanna Kunegunda, c. Kazimierza, (*1696) *230*
Paszkowski Kazimierz, (1686-1747) *229*
Paszkowski, posesor zastawny Janowicz, (†po 1784) *213*
Patrykozy
dobra *162*
Paweł I, car rosyjski *271*
Paweł (ps.), starszy lejtnant partyzantki sowieckiej, (po 1943) *125*
Pawły
wieś *126*
Pechowscy, budnicy *281*
Perekop
miasto *208*
Karp Jan, podstoli podlaski (1604-1644) Karp Jan, podstoli podlaski, (1604-1644) *223*, *246*
Karp Jan, podstoli podlaski, (†1652) *223*
Karp Józef, m. Elżbiety *223*
Korszun Elżbieta, (*1945) *13*
Kucharczyk Krzysztof, architekt krajobrazu *12*
Naruszewicz Adam, historyk *131*
Talarowska-Sołowiej Alicja, c. Stefana *13*
Zieleniewski Jerzy, historyk *12*
Pertées *16*
Perthées de, Karol, kartograf JKM, (1740-1815) *15*, *16*
Petersburg
miasto *293*
Pękalska Anna Teofila, ż. Tobiasza *213*
Pękalski Tobiasz, łowczy wileński, (ok. 1638-1700) *213*
Pęska z Lewickich Helena, c. Macieja, (†po 1582) *162*
Pęski Mikołaj, s. Mikołaja, m. Heleny, († *162*
Piadziewicz Michał, rozbójnik, (†po 1641) *253*
Pieczurki
wieś *202*
Pierlenski Wawrzyniec, m. Jadwigi *267*
Pietkowo
dobra *196*
Pietrasze
wieś *202*
Pietraszewski Józef, (1844-1933), powstaniec 1863 *108*
Pietrzycki, kwatermistrz *84*
Pikiel Marcin z Księstwa Żmudzkiego, (†przed 1712) *274*
Pilchowski Adam, scholastyk warszawski, referendarz podlaski, (†1585) *62*, *139*, *140*
Pińsk
miasto *80*
Piotr Fizyk z Poznania, pleban suraski, (†1578) *33*, *59*
Piotr I, car *280*
Piotr I, car rosyjski *279*
Piotrków (Trybunalski)
dworzec *240*
Pisz
zamek św. Jana *26*
Pius VI, papież *29*
Ploski
most *102*
Płock
biskupstwo *26*, *29*
Płonka Kościelna
parafia rzymskokatolicka *77*
Płoński Michał, pleban juchnowiecki, (†po 1727) *88*, *304*
Płoska
rzeka *201*
Płoskie
wieś *35*
Podlasie *64*
dekanat unicki *41*, *45*, *172*
województwo *22*, *25*, *28*, *37*, *59*, *60*, *66*, *67*, *68*, *79*, *91*, *130*, *131*, *155*, *199*, *282*, *302*, *303*
Podole
województwo *25*
Pogorzelski J., geometra *296*
Pokaniewo
dobra *178*
Pokrovskij F. V., archeolog *20*, *23*, *24*
Polesie *22*
Polska *29*
Połock
więzienie *122*
Połubiński Aleksander Hilary, płk wojsk WKL, (1626-1679) *78*
Pomigacze (Pomygacze, Pomiacze, Pomyhacze)
karczma *139*
kuźnie *139*
wieś *29*, *30*, *40*, *112*, *120*, *132*, *133*, *139*
Pomorze Nadwiślańskie *22*
Pomygacze
szkoła *300*
Popławska Karolina, postaniec 1863 *108*
Porozowo
stacja kolejowa *119*
Pospieszanka
karczma *304*
Postawy
kościół parafialny *37*
Postołowicz Leszek, historyk *12*
Poświętne
parafia rzymskokatolicka *175*
Potoka
cerkiew *41*
parafia unicka *42*
wieś *35*
Powierza Antonina, ż. Antoniego *107*
Powierza Antoni, rządca maj. Niewodnica Nargilewska *107*, *273*
Powierza Bolesław Andrzej, s. Pawła, (1883-1944) *106*
Powierza Konstancja, c. Antoniego *107*
Powierza Łucja, c. Antoniego *107*
Powierza Paweł, s. Antoniego, powstaniec 1863, (1844-1906) *106*, *107*, *273*
Powierzowa Antonina, ż. Antoniego *273*
Poznań
miasto *33*
Prokopczyk Aleksander *195*
Prokopczyk Jan *195*
Protas, osadnik z Protas, (†po 1512) *210*
Protasy
osada Protasa *210*
wieś *35*
Prusinowski Aleksy, odźwierny JKM *282*
Prusy Królestwo *29*, *280*, *301*
Prusy Książęce
państwo *65*
Przemyśl
karczma *300*
Przybórka
folwark *112*, *193*
Pstrągowski Adam, altarzysta juchnowiecki *53*, *295*

Pszczółczyn
wieś *247*
Puchalscy, rodzina *228*
Puchalska Barbara, c. Tichona *270*
Puchalski Kazimierz, pisarz WKL *50*
Puchły
cerkiewne bractwo różańcowe *50*
dobra *50*
Puget Franciszek, gen. wojsk koronnych, geometra *93*
Puplenięć Paweł, arendarz dojlidzki *303*
Putwinski Władysław, stolnik horackiński, (†po 1710) *91*

R

Rabecki Ludwik, (†po 1800) *155*
Rachim Failliszewicz, Żyd zabłudowski, kramarz, (†po 1661) *86*
Raczko Jerzy, sędzia ziemski bielski, (†po 1515) *33*, *143*
Raczko Mikołaj, s. Jerzego, (†po 1515) *33*
Raczko Paweł, s. Jerzego, (†po 1562) *33*
Raczko Rafał, s. Jerzego, (†po 1515) *33*
Raczko Tabutowiczowicz *145*
Raczkowa Jadwiga, ż. Jerzego, (†po 1515) *33*
Raczkowicz Bogdan *278*
Raczkowicze, ludzie surascy *278*
Raczkowicze, poddani surascy *279*
Raczkowicz Mikołaj *278*
Raczkowicz Stefan *278*
Radkowiczowie, młynarze *129*, *306*
Radoszkowicze
miasto *144*, *235*, *274*
Radykie Walenty *263*
Radziewicz Henryk, proboszcz tryczowski *37*, *126*
Radziwiłł Bogusław, s. Janusza, koniuszy WKL, (1620-1669) *42*, *77*, *78*, *79*, *133*, *202*, *279*
Radziwiłł Dominik *212*, *213*
Radziwiłł Dominik Hieronim, s. Hieronima Wincentego, (1786-1813) *104*, *202*, *212*
Radziwiłł Janusz, s. Krzysztofa, hetman, (1612-1655) *42*, *78*, *89*, *202*, *213*, *298*
Radziwiłł Karol Stanisław, zw. Panie Kochanku, (1734-1790) *213*
Radziwiłł Krzysztof, s. Krzysztofa Mikołaja zw. Piorun, hetman, (1585-1640) *153*, *201*
Radziwiłł Krzysztof zw. Piorun, s. Mikołaja zw. Rudy, hetman, (1547-1603) *201*
Radziwiłł Michał Kazimierz, podczaszy WKL *42*, *80*
Radziwiłł Mikołaj, s. Mikołaja, biskup żmudzki *212*
Radziwiłł Mikołaj, s. Mikołaja, woj. wileński, (1470-1522) *55*, *211*, *212*
Radziwiłłowa z Lupullów Maria Wołoszka *42*, *79*, *298*
Radziwiłłowa z Mniszchów Izabela, II° Demblińska *202*
Radziwiłłowie, rodzina *173*, *217*
Radziwiłłówna Barbara, c. Jerzego, I° voto Gasztołdowa II° voto żona Zygmunta Augusta, królowa polska, (1520-1551)królowa polska, (1520-1551) *33*, *239*
Radziwiłłówna Ludwika Karolina, c. Bogusława, księżna neuburska, (1667-1695) *202*
Radziwon Kazimierz, s. Jana *197*
Rafałówka
folwark *212*
folwark kalwiński *298*
wieś *35*
Rajewscy, rodzina *11*
Rajewska Nadzieja *114*, *149*, *150*, *151*
Rajski Aleksander, (†po 1674) *217*
Rakowski Ignacy, pleban juchnowiecki, (†1813) *99*, *178*
Raków
miasto *27*
Raszczuk Stefan, właściciel działu dóbr Horodniany *148*
Rawe Engelhard, Krzyżak *26*
Rayski Aleksander (†po 1674) *213*
Redliński Jan *277*
Reingardt Adolf *150*, *155*
Reingardtowie, rodzina *11*

Repnikowicz Martyna, osadnik z Rzepnik, (†po 1512) *210*
Reynier Jean, gen. wojsk francuskich *103*
Riazań
miasto *187*
Rogowo
dobra *200*
okolica szlachecka *145*
Rogowscy, rodzina *145*
Rogoziczka
wieś *123*
Rohozowa Maria *193*
Romanówka
folwark *212*
Romejko, chłop *229*, *278*
Rosja *275*
imperium *104*, *269*
Rostołty
kamień graniczny *22*
kurhany *22*
młyn *305*
sołectwo *18*
wieś *16*, *17*, *18*, *20*, *29*, *40*, *110*, *122*, *133*, *136*, *142*
Rüdigerowie, rodzina *11*
Rüdiger z Kruzenszternów Zofia, c. Aleksandra *110*, *203*
Rudnica
wieś *35*
Rukiewicz Aleksy, dominikanin *171*
Rukiewicz Andrzej *172*
Rukiewiczowa z Duchymina Anna Franciszka, ż. Stanisława, (†1662) *171*, *291*
Rukiewiczowa z Lewickich Justyna, c. Krzysztofa, (†po 1684, przed 1689) *169*, *171*
Rukiewicz Stanisław, instygator WKL, (†1710) *171*, *291*
Rukiewicz Stanisław, (†przed 1662 *171*
Rukowicz Stanisław *88*
Rumejki (Romejki, Romieyki)
dobra *88*, *103*, *108*, *154*, *261*
dwór *20*, *232*, *304*
folwark *31*, *34*, *86*, *95*, *168*, *224*
sołectwo *18*
wieś *16*, *18*, *30*, *34*, *122*, *224*, *229*, *256*
wieś kościelna *287*
Rumejki (Romejki, Romieyki)wieś *287*
Rummel Franciszek, s. Juliana *220*
Rummel Gustaw, s. Juliana *220*
Rummel Julian, płk *218*, *220*
Rummel Melania, c. Juliana *220*
Rummel Wiktoria, c. Juliana *220*
Rummel Wiktor, s. Juliana *218*
Rummel Władysław s. Juliana *220*
Rupniewski Stefan Bogusław, bp łucki *31*
Rusiecki Bolesław, (po 1854) *214*
Rutkowski Emilian *111*
Ryboły (Antonowo, Antonowicze)
cerkiew *38*, *39*, *51*
parafia prawosławna *41*
Ryboły (Antonowo, Antonowicze)
cerkiew *11*, *12*, *40*, *41*
dobra *88*
parafia prawosławna *110*, *185*
parafia unicka *41*, *47*
sielsowiet *122*
targowisko *12*, *85*, *86*
uroczysko Cerkwisko *40*
wieś *40*, *63*, *126*
wójtostwo *129*, *306*
Ryczówka (Raczkowszczyzna, Trzyczowka)
wieś *18*, *20*
Rydzewska z Niewiadomskich Łucja, c. Stefana, (†po 1779) *173*
Rydzewski Jan, syna łowczego bielskiego, (†po 1779) *173*
Ryga
miasto *293*
Ryngałła Kiejstutówna, księżna mazowiecka *25*
Rynki (dawniej Rymki, Dupki) *133*
Rynkowscy, rodzina *153*
Rytele
dobra *162*
Rzeczpospolita *66*, *93*, *200*
Rzepniki
karczma *301*, *303*
kolonia *122*
osada Martyna Repnikowicza *210*

wieś *29*, *62*, *101*, *122*, *133*, *137*, *142*, *279*, *301*
Rzym
Stolica Apostolska *48*, *49*, *50*, *292*

S

Sakowicz Bronisław, s. Eugeniusza, (†1940) *22*, *107*, *183*, *193*, *194*, *195*, *196*, *197*
Sakowicz Eugeniusz, powstaniec metricconverterProductID1863”1863 *107*
Sakowicz Józef, marszałek pow. białostockiego, (†po 1844) *183*, *227*
Sakowiczowa z Grądzkich Wiktoria, c. Teodozego, ż. Eugeniusza, (po 1844) *183*, *227*
Sakowiczowa z Janiewiczów Józefa, c. Teodozego, (1819-1848) *107*, *182*, *183*, *193*, *194*
Sakowiczowie (Korwin Sakowiczowie), rodzina *194*
Samułki
dziakło *59*
Sanguszko-Kowelski Andrzej, (†1584) *69*
Sanguszkowa z Chodkiewiczów Aleksandra *200*
Sanguszkowa z Chodkiewiczów Anna *69*
Sankowska Zofia wdowa po Julianie Rummlu *220*
Sapieha Jan Piotr, s. Pawła, kasztelanic kijowski, (1569-1611) *146*, *201*, *207*
Sapieha Paweł Jan, wojewoda wileński, hetman WKL, (1609-1665) *78*, *79*, *291*
Sapieha Paweł, kasztelan kijowski, (†1580) *146*, *200*, *201*, *207*
Sapieżyna z Chodkiewiczów Anna, c. Aleksandra, I° ż. Pawła, II°, ¿. Paw³a, (†1605) *72*, *200*, *201*, *207*
Sargiewicz Paweł, proboszcz tryczowski, (1907-1967) *37*, *122*
Sarnaccy, rodzina *232*
Sarnacka Anna Zuzanna (1725-po 1772) *232*
Sarnacka Joanna Konstancja, c. Łukasza (*1696) *225*
Sarnacka Magdalena, c. Jakuba, (*1739) *232*
Sarnacka z Czapskich Katarzyna, ż. Szymona Antoniego, (1733-1813) *232*
Sarnacka z Lewickich Anna Aleksandra, c. Stanisława II, ż. Łukasza, (†po 1714) *225*, *232*, *236*
Sarnacka z Rzeczyńskich Eleonora, ż. Jakuba, (†po 1772) *232*
Sarnacka, ż. Antoniego, ż. Jerzego *290*
Sarnacki Alojzy, s. Jana, chorążyc mozyrski, (†po 1789) *95*
Sarnacki Antoni, s. Jakuba, skarbnik bielski, (1726-1787) *91*, *232*, *233*, *289*
Sarnacki Jakub, stolnik zakroczymski, (†po 1740) *232*
Sarnacki Jan, chorąży mozyrski *95*
Sarnacki Jerzy, s. Jakuba, chorąży mozyrski, (1730-1784) *233*
Sarnacki Łukasz, podczaszy mielnicki, (†1710) *50*, *53*, *225*, *232*, *236*, *294*
Sarnacki Michał, s. Łukasza, (*1697) *225*
Sarnacki Szymon Antoni, s. Łukasza, kpt JKM, (1689-1781) *232*
Sarnacki, właściciel karczmy w Juchnowcu, (†po 1776) *304*
Sarnacki, właściciel Kojran *234*, *304*
Sawdzieswieriło Siemionowicz Wasil, pop cerkwi św. Piotra w Surażu *40*
Sawiccy, rodzina *194*
Sawicki Ludwik, s. Jana, adwokat, (†po 1829) *193*, *255*
Sawka Aleksander, chłop *142*
Semen Peszkowicz z Hołówek, (†po 1528) *27*, *274*
Sękowski Mikołaj, podstarości suraski, (po 1558) *131*
Siedlec
dobra *146*
Sieheniewicz Iwan, wójt bielski *211*, *212*, *281*
Siekierski Wojciech *147*

Siemiaszko Józef, metropolita wileński *39*
Sienkiewicz Zofia, (†1988) *297*
Siestrzencewicz Stanisław, abp mohylewski *30*
Siestrzewitowska Katarzyna, c. Urbana, (†po 1622) *236*
Siestrzewitowski Krzysztof, (†po 1541) *58*, *67*, *235*
Siestrzewitowski Michał, s. Krzysztofa, (†po 1586) *67*, *235*
Siestrzewitowski Urban, (†po 1565) *27*, *28*, *235*, *236*
Sieśki
wieś *35*
Sieśkowizna
góra *51*
Sikorski, powstaniec 1863 *107*
Simuny
wieś *18*, *20*
Simuny (Szymanowicze, Szymany)
sołectwo *18*
wieś *16*, *29*, *30*, *133*, *139*
Skalbmierz
kościół parafialny *33*
Skalimowski Stanisław *120*
Skandynawia *21*
Skiwski Antoni *104*
Skorupy
wieś *202*
Skrybicze
folwark *212*
osada Wierzch Niewodnicy *210*
wieś *35*, *57*
Sliwna
rzeka *66*
Sławogórscy, rodzina *261*, *262*
Sławogórska ze Szczawińskich Marianna Zofia, ż. Stanisława, podstolina podlaska, (†po 1676) *90*, *243*
Sławogórski Jakub Kazimierz, skarbnik podlaski, (†przed 1699) *243*, *293*
Sławogórski Jan (†1654) *291*
Sławogórski Leon, s. Walentego, (†po 1641) *243*, *252*
Sławogórski Stanisław, (†po 1663) *243*
Sławogórski Walenty, mąż Anny Włoszkówny, (†po 1641) *243*, *252*, *258*, *259*
Słuck
szkoły kalwińskie *299*
Słuszka Zygmunt Adam, chorąży WKL, (1628-1674) *80*, *168*
Smoleńsk
województwo *277*
Smolski (Smulski) Bart³omiej, kolator cerkwi koæańskiej *45*
Smolski (Smulski) Bartłomiej, kolator cerkwi kożańskiej *172*
Smolski (Smulski) Micha³, kolator cerkwi koæańskiej *45*
Smolski (Smulski) Michał, kolator cerkwi kożańskiej *172*
Smorgonie
kościół parafialny *37*
Sołtanowski Jonasz, bazylianin *38*
Sobecki Józef *126*
Sobecki Kazimierz, s. Józefa (1934-1996) *126*
Sobolewo
folwark *213*
klucz dojlidzko-sobolewski *202*
Sobolewscy, bojarzy *209*
Sobolewski, wójt zabłudowski, (†po 1661) *87*
Sokołdka
dobra *247*
Sokołowska z Brzosków Małgorzata, c. Stanisława, ż. Franciszka, (†po 1598) *28*, *266*
Sokołowski Franciszek, s. Piotra, (†przed 1595) *266*, *267*
Sokółka
parafia rzymskokatolicka *93*
Soleniewicz, prezbiter kożański *46*
Solniczki (Solniki, Niewodnica Solniki)
gościniec suraski *303*
gościniec zabłudowski *303*
karczma *303*, *304*
kolonia *110*
las *301*
sołectwo *18*
trakt pocztowy warszawsko-białostocki *301*

wieś *48*
wieś *16*, *18*, *20*, *30*, *35*, *36*, *57*, *60*, *67*, *110*, *122*, *155*, *201*, *202*, *205*
Solniki koło Miniewicz
osada *210*
Sopotko Maniszicz, (†po 1528) *27*
Sosna Grzegorz, proboszcz rybołowski, historyk *42*, *52*
Spakowski Andrzej, (†po 1584) *70*
Stanisław August Poniatowski, król polski *95*, *129*, *134*
Stanisławowo (Stanisławowo Solniki)
karczma *96*, *301*
sołectwo *18*
Stanisławów
miasto *120*
Starosielce
towarzystwo włościańskie *111*
wieś *301*
Starzeńscy, hrabiowie *196*
Starzeńska de Bezzi Aurora Paulina (1833-1875), ż. Wiktora Wacława *269*
Starzeński Maciej Maurycy, (1717-1780) *92*
Starzeński Michał Hieronim, s. Macieja, (1757-1823) *92*
Starzeński Michał Hieronim, s. Macieja, (1757-1823) *101*, *104*, *271*
Starzeński Wiktor Wacław, s. Macieja Ignacego, marszałek gub, grodzieńskiej, (1826-1882) *107*, *269*, *273*
Starzynki koło Mostów
dwór *226*
Stawczewicz Michał, z pow. upickiego *253*
Stawecki Stanisław, profesor *46*, *280*
Steczkowiczowa, pani *291*
Stefan Batory, król polski *63*, *73*, *88*, *132*, *200*, *282*
Stoczek
wieś *53*
Stoiński, dzierżawca Złotnik, (†po 1670) *261*
Stołowacz
folwark *129*, *306*
Strabla
dobra *94*, *248*
dwór *92*, *293*
gościniec brański *300*
gościniec juchnowiecki *300*
wieś *296*
Stryjkowski Maciej, kronikarz *25*
Stupiszyn Jan *238*
Sulzbach Filip, dowódca szwedzki *79*
Supraśl
bazylianie *18*, *37*, *48*, *60*, *79*, *272*, *279*, *280*, *293*, *301*, *302*, *303*
dobra *199*
rzeka *208*, *300*
Suraż (Saras, Sarasz)
cerkiew w. Piotra *37*, *38*, *39*
miasto *47*
Suraż (Saras, Sarasz)
cerkiew Spaska *39*, *40*
cerkiew św. Piotra *40*, *41*
droga dojlidzka *300*
dworzec JKM *252*
dwór *61*
gmina *18*
gród średniowieczny *24*
kościół parafialny *31*, *32*, *33*, *34*, *50*, *59*
miasto *40*, *77*, *84*, *85*, *88*, *90*, *121*, *130*, *190*, *300*
parafia prawosławna *256*
parafia rzymskokatolicka *29*, *37*, *77*, *133*, *148*
parafia unicka *47*
powiat *24*, *56*, *211*, *252*
przewóz narewski *301*
starostwo *18*, *54*, *56*, *64*, *101*, *130*, *131*, *132*, *133*, *139*, *141*, *143*, *144*, *190*, *240*, *252*, *278*, *282*, *283*, *284*, *301*, *306*
szkoła *300*
ulica Choroszczańska *22*
ulica Zabłudowska *40*
włość *61*, *64*, *240*, *251*, *282*
zamek *18*, *25*, *26*, *29*, *54*, *55*, *56*, *59*, *130*, *140*, *143*, *145*
Syberia *184*
Szabsay, arendarz karczmy w Kożanach *304*
Szaciłowski Marcin, genealog *13*

Szacińska z Łęskich Izabela, (1799-1854) *179*
Szaciński Euzebiusz-Feliks, (1815-przed 1854) *179*
Szamotułowa z Kopciów Julia, (1832-1899) *237*
Szamotuło Wincenty, (†po 1903) *115*, *237*, *238*
Szaranowicz I., historyk *60*
Szarfenberger, drukarz *33*
Szczawik Stanisław z Szerenos, szlachcic, (†po 1676) *144*
Szczawińscy, rodzina *262*
Szczawińska z Tarchońskich Konstancja, (†1704) *53*
Szczawiński Paweł Ferdynand, wojewoda podlaski, (†1634) *246*, *260*
Szczegliaciel Bazyli, s. Michała, kpt., (†1901) *220*
Szczegliaciel Bazyli, s. Michała, kpt., (†1901) *218*
Szczegliaciel I° Sztaselberowa II° Sztaselbergowa Barbara *219*, *220*
Szczerbakow Maciej, s. Tadeusza *276*
Szczerbakow Michał, (po 1914 *275*
Szczorsy
biblioteka *16*, *79*
Szeremeto Andrzej, s. Szymona *275*
Szeremeto Jan, s. Szymona *275*
Szeremeto Konstanty, s. Szymona *275*
Szeremeto Michał, s. Szymona *275*
Szeremeto Szymon, (†1928) *275*
Szerenos (Seronos) Jakub, szlachcic, (†po 1676) *144*
Szerenos (Seronos) Jan, szlachcic, (†po 1676) *144*
Szerenos (Seronos) Maciej, szlachcic, (†po 1676) *144*
Szerenos (Seronos) Stanisław drugi, szlachcic, (†po 1676) *144*
Szerenos (Seronos) Stanisław, szlachcic, (†po 1676) *144*
Szerenos (Srzoness) Jacko *143*
Szerenos (Szeronos) Piotr *144*
Szerenos (Szirinos) Rud, (†po 1528) *27*
Szerenos (Szironos), (po 1528) *27*
Szerenos (Szironos) Rud *143*
Szerenos Wojciech, s. Matysa *27*, *144*
Szerenosy (Seronosy)
okolica szlachecka *18*, *20*, *26*, *27*, *30*, *33*, *38*, *113*, *130*, *144*
sołectwo *18*
szkoła *300*
wieś *30*, *111*
Szereszewo
parafia rzymskokatolicka *214*
Sznajder *219*
Sznajder, właściciel Hermanówki *122*
Szorcowa z Szerenos, szlachcianka *144*
Szorcowie z Szerenos, rodzina *144*
Szostakowscy, rodzina *187*
Szrodeccy, rodzina *39*, *119*
Szrodecka z Giedrojciów Maria, c. Karola, ż. Stefana (1845-1925) *184*
Szrodecka z Mruków Janina, ż. Witolda Wiktora *186*
Szrodecka z Wyrzykowskich Irena, ż. Jerzego (1907-1940) *186*, *187*
Szrodecki Jerzy, s. Stefana, (1901-1966) *123*, *185*, *186*, *187*
Szrodecki Konstanty *184*
Szrodecki Stefan, s. Konstantego, (†1929) *118*, *120*, *184*, *185*, *186*
Szrodecki Witold Wiktor, s. Stefana, (1895-1933) *185*, *186*
Szuszkowski J., kpt wojsk polskich, (†po 1789) *96*
Szwajko-Szwajkowska Aleksandra *227*
Szwarc Wilhelm, dziekan białostocki *227*
Szwedek *170*
Szydłowiecki Krzysztof, s. Stanisława, kanclerz kronny, (1467-1532) *277*, *278*
Szymborski z Szymbor Walenty, mierniczy generalny Rzeczyspolitej, (†po 1761) *15*, *134*, *138*, *139*, *142*
Szymon Wojciechowicz z Turośni, (†po 1565) *27*
Szyszki
wieś *53*
Szyszko-Bohusz Zygmunt, gen., (1893-1982) *123*
Szyszkowski Andrzej *216*

Szyszkowski Bogdan *216*

Ś

Śliwińska Iwona, historyk *12*
Świacki Mikołaj *147*
Świderska z Łęskich Anna, c. Józefa Stefana, (†po 1775) *175*
Świderski Stefan, (†po 1775) *175*
Święta Krynica
  strumień dopływ Niewodnicy *17*
Święte Miejsce koło Kożan
  kaplica *23*, *46*

T

Tabor Wojciech, bp wileński *38*
Talarowski Stefan, (1898-1963) *127*, *208*
Tartu (Dorpat)
  uniwersytet *249*
Tatarowce
  okolica szlachecka *35*
Tiktin Mordechaj *115*
Tobolsk
  łagier sowiecki *123*
Toczyłowo
  okolica szlachecka *66*
Tokarzewski Teodor, podczaszy słonimski *217*
Tokarzewski z Tokar Antoni, (†po 1707) *217*
Tokowisko
  dobra *290*
Toleczkiewicz Paweł, młynarz, (†po 1558) *139*, *305*
Tołcze
  wieś *75*
Tonkin
  region Wietnamu *167*
Topiczewski Matys, (†po 1584) *70*
Topilec
  cerkiew *41*
  wieś *86*
Topolany
  cerkiew *41*
  folwark *212*
  wieś *35*
Traczewscy, rdzina *213*
Traczewscy, rodzina *214*
Trochim Mathfieiowicz, miernik powiatu bielskiego, (†po 1562) *62*
Trofiej Hryszkiewicz z Ostaszów *28*
Trojanowski Michał, (†po 1629) *152*
Troki
  województwo *25*, *66*, *200*
Tryczówka (Raczkowszczyzna, Trzyczowka)
  cmentarz grzebalny *125*, *281*
  dobra *56*
  folwark *141*, *142*, *148*, *190*
  kolonia *122*, *126*
  kościół parafialny *29*, *195*
  parafia rzymskokatolicka *36*, *281*
  sołectwo *18*
  strumień dopływ Mieńki *17*
  wieś *16*, *40*, *56*, *62*, *63*, *89*, *110*, *126*, *133*, *140*, *141*
  włóka miernika *62*
  wójtostwo *139*
  żereb Raczkowszczyzna *56*
Tryhuby
  folwark *300*
  wieś *93*
Trypucie
  wieś *75*
Tryzna Michał Gedeon, starosta suraski (†1652) *133*
Trzcianne
  wieś *297*
Trześcianka
  cerkiew *41*
Tuczkow, gen. wojsk rosyjskich *102*
Turczyn
  cegielnia *115*
Turoń Kocielna
  parafia rzymskokatolicka *33*
Turośń Dolna
  dobra *53*
  folwark *104*
  karczma *300*
  szkoła *300*
  wieś *144*
Turośń Kościelna *240*
  cmentarz grzebalny *179*
  dobra *33*, *133*, *139*
  dwór *80*
  gmina *18*
  gościniec suraski *300*
  gościniec warszawski *300*
  kościół parafialny *29*, *33*, *50*, *148*, *274*
  lasy *17*, *107*, *136*, *144*, *213*
  parafia rzymskokatolicka *15*, *29*, *37*, *144*
  szkoła *300*
  wieś *85*, *144*
Turośń (Turośnianka)
  młyn *136*, *241*, *305*
  rzeka *21*, *144*, *210*, *217*
Turowska Marianna, ż. Adama *247*
Turowski Kazimierz, stolnik wiski. (†po 1666) *247*
Tykocin
  bernardyni *245*
  cmentarz katolicki *179*
  dobra *90*
  kahał żydowski *88*
  miasto *66*, *77*, *78*, *88*, *277*
  pomnik Stefana Czarnieckiego *293*
  starostwo *148*
  zamek *78*, *79*, *90*, *279*
Tylwica
  folwark *35*, *212*
Tymofiejewicz Grzegorz, ziemianin *140*
Tyszkiewicz Michał, s. Iwaszki, (†po 1549) *143*
Tyszkiewicz Szczęsny, stolnik dorpacki *80*

U

Uchański Arnolf, wojewoda połocki, (†1575) *27*
Uchański Jakub, abp gnieźniński, prymas Polski, (1502-1581) *28*, *59*
Uhowo
  kościół filialny par. Suraż *50*
  kurhany *22*
  wieś *59*
Ukraina
  region Rzeczypospolitej *302*
Ulaczyk Józef, mierniczy *188*
Uniczkowicz Ławryn, namiestnik suraski *278*
Upita
  powiat *253*
USA
  Floryda *280*
Uziębło Marianna Antonina Ludwika, c. Ludwika, (*1785) *104*
Uziębło Marianna Antonina Ludwika, c. Piotra Dominika, (*1803) *269*, *273*
Uziębło Piotr Dominik, płk, (†po 1803) *269*, *273*
Uziębłowa z Kruszewskich Marianna Antonina Ludwika, c. Ludwika, (*1785) *249*, *273*

V

Vochs Apill de Franken *26*

W

Waldykowska z Janiewiczów Leontyna, c. Teodozego, (1825-przed 1867) *182*, *183*
Waldykowski Adolf Jan, m. Leontyny, por., (†po 1847) *183*
Walenty z Pilzna, kanonik łucki i wileński, (†po 1547) *34*
Waleskowszczyzna
  dwór *119*
Waliły
  dwór *107*
  folwark *213*
Wałdowski (Bieldewski) Mikołaj, opiekun Koryckich, (†po 1567) *28*
Wandełowski z Koplan, (†po 1877) *237*
Waniewo
  dobra *66*, *263*
Warszawa
  cmentarz Powązkowski *106*
  miasto *78*, *85*, *87*, *95*, *96*, *137*, *177*, *208*, *300*, *301*, *303*
  trakt pocztowy białostocki *300*
Warun Sekret Jerzy, s. Tymoteusza, (†po 1908) *219*, *220*
Wasilków
  cerkiew *41*
  miasto *301*

przykahałek tykocki *89*
Wąsosz
urząd grodzki *137*
Weissenbach, von, Karol, łowczy JKM litewski, (†po 1729] *304*
Wernerowa Wiesława, historyk kartografii *16*
Węcław Mikołajewicz, pisarz i namiestnik suraski *146*
Węgierska z Łęskich Amelia Karolina Bogumiła, (1789-po 1865) *178*, *179*
Węgierski Antoni (1748-1808) *178*
Węgrów
miasto *78*
Węsław Pietrowicz z Niewodnicy *28*
Widziki (Widziki-Stefanpol)
dobra *122*, *127*
dwór *20*
folwark *48*, *207*, *208*, *213*, *215*
uroczysko *207*
wieś *143*, *201*, *202*, *207*
Wielkie Księstwo Litewskie *25*, *55*, *62*, *66*, *67*, *72*, *73*, *131*, *147*, *153*, *199*, *200*, *209*, *210*, *239*
Wierzbicki Stanisław, jurgieltnik JKM *242*
Wiesiołowski Jan, dworzanin JKM, (†ok. 1570) *59*
Wiesiołowski Krzysztof, marszałek WKL, (†1637) *132*, *148*
Wiesiołowski Piotr, oboźny JKM, (†1556) *59*
Wiesiołowski Piotr, s. Piotra, marszałek WKL, (†1621) *36*, *59*
Wietnam *167*
Więcko Michał, s. Jana, (1894-) *120*
Wigry
dieczezja rzymskokatolicka *29*
Wikowidy (?)
osada *211*
Wilamowski Jakub *260*
Wilamowski Marcin *260*
Wilczewska z Gąsowskich Anna, ż. Antoniego, (†1765) *176*
Wilczewska z Koryckich Katarzyna Anna, (†1673) *133*
Wilczewski Antoni, s. Stanisława Antoniego, stolnik bielski, (1700-1757) *90*, *176*
Wilczewski Franciszek, proboszcz niewodnicki, (1919-2009) *106*
Wilczewski Jan, pisarz malborski, (†1701) *133*
Wilczewski Jan, (†po 1739) *90*
Wilczewski J., podkomorzy, (†po 1761) *15*
Wilczewski Stanisław Kazimierz, właściciel Tokowiska *290*
Wilczewski Waldemar Franciszek, historyk *12*, *36*, *41*, *126*, *143*, *166*, *229*, *288*, *289*
Wilejki
las koło Biel *125*
Wilkanowski Wojciech podkomorzy wyszogrodzki *201*, *207*
Wilno
Akademia *245*
archidiakonat *32*
archidiecezja *290*
bernardynki świętomichalskie *83*
biskupstwo *34*
diecezja *15*, *301*
katedra *32*
miasto *83*, *85*, *129*, *201*, *215*, *252*, *304*
monaster św. Ducha *42*
trybunał *73*
województwo *278*
zamek *60*, *199*
Wiśniewski Jerzy, historyk *208*
Witebsk
kościół par. *33*
miasto *104*
Witold Kiejstutowicz, wielki książę litewskiindeks_osobowy *31*
Witold, wielki książę litewski *25*, *26*, *145*
Witte Olga, c. Wilhelma, żona ppłk *276*
Wittgenstein Leon, książę, mąż Stefanii Radziwiłłówny, (1799-1866) *203*
Wizna
kasztelania *133*
wiźte Miejsce ko³o Paniek
kaplica *47*
Władysław II Jagiełło, król polski *25*

Władysław IV, król polski *63*, *167*, *224*, *260*
Władysław Jagiełło, król polskiindeks_osobowy *31*
Włochy *58*
Włoszek Andrzej, s. Stanisława *257*, *258*
Włoszek Hieronim, s. Stanisława, (†1674) *260*, *261*
Włoszek Jan, s. Jana, (†po 1648) *259*
Włoszek Jan, s. Jerzego, horodniczy wileński, (†po 1613) *258*, *259*
Włoszek Jan, s. Mikołaja *244*, *245*
Włoszek Jerzy, s. Stanisława Zachariaszewicza, dworzanin KJM, (†przed 1603) *258*
Włoszek Krzysztof, s. Jana, dworzanin, sekretarz JKM, (†1663) *259*, *260*
Włoszek Mikołaj, s. Stanisława, podczaszy podlaski, (†1592) *244*, *258*
Włoszek Paweł, s. Władysława, (†po 1700) *261*
Włoszek Piotr, s. Mikołaja *245*
Włoszek Stanisław, jezuita, rektor i superior połocki, (†po 1598) *298*
Włoszek Stanisław, s. Mikołaja, (†po 1648, przed 1663) *167*, *243*, *245*, *258*, *259*, *260*
Włoszek Stanisław, s. Zachariasza, łożniczy i podskarbi JKM, star. knyszyński, (†1568) *34*, *59*, *61*, *64*, *136*, *139*, *145*, *221*, *239*, *240*, *241*, *242*, *243*, *252*, *267*, *286*, *288*, *297*
Włoszek Władysław, s. Krzysztofa, m. Anny Szczawińskiej, gen., (†przed 1673) *260*, *261*
Włoszek Wojciech, s. Władysława (†po 1700) *261*
Włoszkowa z Czajewskich Zofia, ż. Krzysztofa, (†po 1663) *260*
Włoszkowa ze Szczawińskich Anna, c. Pawła Ferdynanda, ż. Władysława, (†po 1688) *260*, *261*
Włoszkowa z Jundziłów Anna, I° ż. Mikołaja Włoszka, II° Walentego Sławogórskiego *243*, *244*, *258*
Włoszkowa z Morskich Katarzyna, ż. Stanisława, (†po 1570) *242*, *243*
Włoszkowie, rodzina *288*
Wnoroski Wojciech, komornik graniczny ziemi bielskiej, (†po 1761) *15*
Wojciech, cieśla *267*
Wojdyło, starosta lidzkiindeks_osobowy *31*
Wojno Mirosław, proboszcz księżyński *37*
Wojszki (Woyśnie)
austeria *129*
cmentarz Francuskie Mogiłki *104*
kaplica wotywna *108*
kolonia *104*
sołectwo *18*
stacja pocztowa *95*, *102*
uroczysko Cerkwiszcze *124*
uroczysko Przystań *124*, *129*
wieś *18*, *20*, *29*, *40*, *63*, *96*, *108*, *122*, *129*, *293*
Wojtek, młynarz *267*
Wolscy, rodzina *275*
Wolska Anastazja, (†po 1611) *258*
Wolska Marianna, (†po 1739) *90*
Wołkowysk
miasto *187*
powiat *119*, *183*, *274*
zamek *25*
Wołłosewicz Jan Nepomucen Jozafat, pleban juchnowiecki, (†1766) *289*
Wołłowicz Andrzej, s. Iwana chorąży WKL, († ok. 1614) *201*
Wołłowicz Joachim Józef, (1783-1842) *103*
Wołłowiczowa z Kopciów Anna, ż. Iwana, (†po 1636) *72*, *166*, *201*
Wołpa
dobra *66*
Wołyniec, wójt tryczowski *139*
Wołyń
województwo *22*, *25*, *28*, *302*
Woronieccy, rodzina *187*
Woroszyło Jan, Jaskiewicz (Juszkiewicz), odźwierny JKM Bony *59*, *61*, *64*, *281*, *282*
Woroszyło Józef, Jaskiewicz (Juszkiewicz), odźwierny JKM Bony *59*,

61, *64*, *282*
Woroszyło Stanisław *283*
Woroszyłowie, odźwiernicy *281*
Woroszyło (Worosiła) Krzysztof, odźwierny JKM, wójt suraski *283*
Woroszyłowszczyna
dobra *61*, *64*, *282*
Woroszyłowszczyna, Worošyłowičyna
uroczysko *111*
Worowska *13*
Woynicz Andrzej, s. Stanisława, (1798) *275*
Woynicz Jakub, (†po 1800) *275*
Woynicz Jan, s. Stanisława, (†1797 *275*
Woynicz, komendant graniczny, (†po 1784) *144*, *306*
Woyniczowa z Humnickich Joanna, ż. Stanisława, (†po 1800) *275*
Woynicz Stanisław, komornik lidzki, (†po 1800) *275*
Wójcik, (†po 1560) *65*
Wólka Lewickich
wieś *222*, *234*
Wólka (Wola Włoszkowska, Wólka Juchnowiecka, Wola Juchnowiecka) *13*
dobra *257*, *260*
folwark *99*, *104*, *112*, *248*, *255*, *263*
sołectwo *18*
wieś *17*, *18*, *20*, *34*, *111*, *122*, *243*, *255*, *287*, *295*
włóka Wierciołkowska *260*
Wólka Zabłudowska
karczma *304*
wieś *17*, *30*, *35*, *42*, *57*, *67*, *256*, *264*
Wrangel Carl Gustaw, dowódca szwedzki *79*
Wrocław
miasto *126*
Wróbel Antoni *103*
Wuc Onchim *51*
Wyliny Ruś
dobra *27*
Wyrzykowscy, rodzina *187*
Wyrzykowska z Piotrowiczów Leokadia, c. Franciszka, (1885-1954) *186*
Wyrzykowski Eugeniusz, (†po 1907) *186*
Wysoccy, rodzina *119*, *193*, *194*
Wysocka (Wyssocka) z Niewodnicy, ż. Pawła, (†po 1581) *69*
Wysocka z Sawickich Tekla, (1770-1845) *193*
Wysocki Baltazar z Niewodnicy Wysockich, s. Jana, (†po 1565) *28*
Wysocki Jan, posesor zastawny części Niewodnicy Nargilewskiej *267*
Wysocki Jan, s. Pawła (†po 1594) *266*
Wysocki Jan z Niewodnicy Wysockiej *28*
Wysocki, kaznodzieja kalwiński *299*
Wysocki Ksawery, płk, brat Janiewiczowej Zofii *182*
Wysocki Malcher, s. Jana, (†po 1594) *266*
Wysocki Stanisław z Niewodnicy *28*
Wysocki (Wyssocki), pan *243*
Wysoczyzna Białostocka *17*
Wysokie Litewskie
miasto *303*
Wysokie Mazowieckie
miasto *78*
Wysowichowiczowie, bojarzy *56*, *278*
Wyssomierski Simon, sługa Anny Lewickiej, (†po 1584) *70*
Wyszeński Jałbrzyk, Andrzej, urzędnik brański *72*
Wyszki
gmina *18*
Wyszonki
dobra *27*, *28*, *274*
Wyszyńska Katarzyna, c. Antoniego, (†po 1770) *237*
Wyszyńska z Sarnackich Eleonora (1749-po 1825] *263*
Wyszyński Paweł, pleban turosiński, (po 1784) *300*

Z

Złotniki
kaplica wotywna *47*
wieś *47*
Zabłudów
cerkiew *37*
Zabiele
królewszczyzna *61*, *252*

Zabłudów
cerkiew *42*
dobra *42*, *63*, *66*, *133*, *200*, *201*, *206*, *213*, *217*, *279*
folwark *212*
gmina *18*
hrabstwo *42*, *212*, *213*
klucz dóbr *202*, *212*
kościół parafialny *29*, *50*, *178*
miasto *23*, *35*, *60*, *78*, *80*, *85*, *89*, *95*, *174*, *209*, *212*
misja bazyliańska *42*
monaster *42*
osada Pustochwałów *211*
parafia rzymskokatolicka *15*, *30*
przykahałek tykocki *88*, *89*
rejon sowiecki *122*
seminarium kalwińskie *298*
szkółka parafialna *298*
ulica Suraska *89*
urząd stanu cywilnego (ZAGS) *189*
urząd wójtowski *86*
urząd zamkowy *279*
Zabrzeziński Jan Janowicz, wojewoda nowogródzki *211*
Zaczeniuk Bernard *111*, *284*
Zaczeniuk Jakub, s. Bernarda *284*
Zaczeniuk Józef Antoni, s. Bernarda *284*
Zaczeniukj Wojciech, s. Bernarda *284*
Zaczeniuk Seweryn, s. Bernarda *284*
Zagórecki Eliasz, m. Janiny *186*
Zagórecki Jerzy Karol, s. Witolda Wiktora Szrodeckiego *186*
Zagórki alias Spiewakowszczyzna
folwark *201*
Zagruszany
wieś *35*
Zajączki
wieś *45*, *46*
Zajączki
kolonia *24*
sołectwo *18*
spółdzielnia produkcyjna *128*
wieś *16*, *20*, *30*, *44*, *75*, *110*, *125*, *166*, *167*, *174*, *188*
Zajkowski Wojciech *148*
Zajma
wieś *35*
Zakopane
miasto *187*
Zalesiany (Niewodnica Zalesiany)
dobra *57*, *103*, *104*, *105*, *154*
Zalesie Maćkowięta
dobra *153*
Zaleska z Kuczyńskich Marianna, c. Wiktoryna, (1708-po 1765) *133*
Zaleska z Wilczewskich Anna Teofila, c. Jana, (1673) *133*
Zaleskie
folwark *110*, *196*, *197*
sołectwo *18*
Zaleski Jan, kuchmistrz koronny, star. suraski, (†1679) *84*, *133*
Zaleski Jan Stanisław, s. Jana, kasztelan wiski, star. suraski *133*, *138*
Zaleski Maciej, sługa Walentego Sławogórskiego, (†po 1603) *258*, *259*
Zaleski Piotr, s. Jana Władysława, podkomorzy nurski, star. suraski, (†1771) *134*
Zamoyski Jan *132*
Zaścianek
bór *201*
Zatopolany
folwark *112*, *207*, *215*
majątek *112*
Zawadzki Józef, marszałek konfederacji białostockiej *103*
Zawyki
dwór *77*
gmina w 1890 r. *110*
kaplica *40*
szkoła *300*
wieś *47*
wieś *40*, *77*
włóka cerkwi suraskiej św. Piotra *40*
Zdzięcioł
kościół parafialny *37*
Zelwa
rzeka *66*
Zenczewczyna
ziemia *57*
Zeremlanka
strumień *17*

Zielony Gaj w Kazachstanie
cmentarz *187*
wieś *186*
Zieńkowicz Michał Jan, bp wileński *83*
Zimnoch Jan, sługa Anny Lewickiej, (†po 1584) *70*
Zimnoch Jerzy, (†po 1584) *71*
Zimnochowie, rodzina *38*, *135*, *153*
Zimnoch Piotr, s. Jakuba *197*
Zimnoch Stanisław, sługa Anny Lewickiej, (†po 1567) *28*
Zimnoch Stanisław, woźny ziemski, (†po 1584) *71*
Zimnochy
okolica szlachecka *26*, *28*, *130*, *135*, *145*
Złotniki
gościniec bielski i warszawski *300*
półwłóczek kościoła juchnowieckiego *75*
sołectwo *18*
szkoła *300*
wieś *16*, *20*, *89*, *190*, *255*
Złotniki (Minkowszczyzna)
dobra *136*, *162*, *163*, *164*, *174*, *175*, *191*, *193*, *194*, *196*, *221*, *222*, *288*
dwór *12*, *107*, *174*, *183*, *191*, *239*, *254*
folwark *31*, *34*, *168*, *169*, *177*, *178*, *190*, *196*, *224*
park *195*
żereb *277*
Złotnik Jan z Bielska *190*
Zygmunt II August, król polski *28*, *33*, *34*, *58*, *60*, *61*, *62*, *64*, *130*, *239*, *240*, *245*, *252*, *286*
Zygmunt III, król polski *39*, *63*, *141*, *223*, *282*
Zygmunt I, król polski *33*, *54*, *55*, *56*, *57*, *61*, *89*, *130*, *140*, *210*, *212*, *213*, *217*, *221*, *239*, *252*, *265*, *278*, *282*

Ż

Żaba Griszka Sofonowicz, bojar *56*, *277*, *278*
Żarech, s. Moszy, Żyd, arendarz karczmy Gąsowskich w Juchnowcu, (†po 1727) *303*
Żelazowski Aleksander *233*
Żelazowski Feliks *233*
Żelazowski Franciszek *233*
Żmudź
starostwo *169*
Żółtki
folwark *292*
Żółtowska z Orsettych Marcjanna, c. Władysława, (†po 1769) *226*
Żuki
osada Wierzch Turośni *210*
wieś *35*
Żuk, osadnik z Wierzch Turośni) *210*
Żyłko Franciszek *216*
Żywotowski Aleksander, radca stanu *250*, *251*

Dzieje Gminy Juchnowiec w latach 1947-1989 w świetle dokumentów archiwalnych

Powojenna historia Polski doczekała się licznych opracowań, natomiast historia mniejszych terenów, np. gmin, wciąż czeka na swoich odkrywców. Ziemią, której dzieje są mało znane i niedostatecznie opracowane w literaturze historycznej, jest również Gmina Juchnowiec w latach 1947-1989.

Niniejsza praca ma jedynie charakter wybiórczy – nie omawia dziejów tych terenów w sposób wyczerpujący. Wynika to z charakteru publikacji, która jest suplementem oraz z materiału badawczego ograniczonego wyłącznie do dokumentów wytworzonych przez organy władzy Gminy Juchnowiec (Dolny), czy też gromady Juchnowiec Dolny, które zostały zgromadzone w Archiwum Państwowym w Białymstoku.[1] Należy je uznać za niezwykle interesujące źródło historyczne, warte nieustannego poddawania dogłębnej analizie.

Występujące w opracowaniu pewne nieścisłości, czy też niedopowiedzenia wynikają głównie z rodzaju wykorzystanych źródeł – protokoły z sesji Gminnej Rady Narodowej (GRN) oraz Gromadzkiej Rady Narodowej były sporządzane przez ludzi nieprzygotowanych do tworzenia dokumentacji administracyjnej. Istotne jest również, iż prezentowane zagadnienia nie doczekały się – jak dotąd – kompleksowych opracowań mających charakter monografii, dlatego w niniejszej pracy brakuje odwołań do innych autorów. W literaturze występują jedynie drobne wzmianki na dany temat. Niniejszy suplement stanowi więc pierwszą, tak szczegółową, próbę omówienia dziejów ziemi juchnowieckiej w okresie PRL.

PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY

Po II wojnie światowej nowe władze w Polsce, wzorując się na ZSRR, postanowiły stworzyć nowe państwo oraz nowe społeczeństwo. Państwo miało być ludowe i socjalistyczne, a społeczeństwo – komunistyczne, czyli – zdaniem ówczesnych władz – nowoczesne i postępowe. W całym kraju przystąpiono do budowy Polski Ludowej. Prześledźmy, jak proces ów przebiegał w Gminie Juchnowiec.

15 marca 1948 r. radni GRN zgłosili projekt przyłączenia do Gminy Juchnowiec wsi Kudrycze, Nowosady, Solniki, wchodzących w skład gminy Zabłudów, oraz wsi Rostołty z gminy Zawyki. Jednocześnie wystąpili z propozycją wyłączenia z Gminy Juchnowiec dwóch wsi – Uhowo I i Uhowo II.[2]

2 czerwca 1949 r. został złożony wniosek o przeniesienie Zarządu Gminy

---

1 Zmiany administracyjne i związana z tym zmiana nazewnictwa organów władzy zostały omówione w dalszej części pracy.

2 Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), Protokół Nr 2 z posiedzenia Gminnej Rady Narodowej (dalej: GRN) w Juchnowcu z dnia 15 marca 1948 r., sygn. 3.

z Juchnowca do Turośni Kościelnej[3], nad którym debatowano niespełna dwa lata później (6 marca 1951 r.) podczas posiedzenia GRN. Obie lokalizacje – w Juchnowcu oraz w Turośni Kościelnej – miały swoich zwolenników i przeciwników. Za przeniesieniem Zarządu Gminy do Turośni Kościelnej przemawiały następujące argumenty: życie gospodarcze gminy w dużym stopniu było skoncentrowane w Turośni, gdzie została doprowadzona elektryczność oraz znajdował się budynek odpowiedni na siedzibę władz gminnych. Przeciwnicy tego rozwiązania dowodzili, że położenie Turośni Kościelnej, która znajduje się na krańcu gminy, jest niekorzystne. Ponadto wskazywali, iż obiekt wybrany na siedzibę władz w Turośni trzeba będzie wynajmować, natomiast w Juchnowcu odpowiedni budynek był własnością gminy. Na korzyść Juchnowca przemawiały również dobre połączenia drogowe – istniała droga łącząca Białystok z Bielskiem Podlaskim oraz powstawała droga łącząca Białystok z Surażem. Pomimo rzeczowej dyskusji, opinie radnych nadal były podzielone, o czym świadczą wyniki głosowania – 16 radnych opowiedziało się za przeniesieniem siedziby, natomiast 13 było przeciwnych temu rozwiązaniu.[4]

Pod koniec sierpnia 1951 r. Rada Ministrów podjęła decyzję o nowym podziale administracyjnym Polski, ponieważ uznała, że obecnie gminy są zbyt duże, a przez to trudne do administrowania. Specjalna Komisja Podziału przy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Białymstoku przedstawiła projekt podziału Gminy Juchnowiec. Po zapoznaniu się z jego treścią radni zgłaszali swoje propozycje i zastrzeżenia.

Ich sprzeciw wzbudziła propozycja włączenia gromady Pomigacze do nowo projektowanej Gminy Lewickie, ponieważ jej siedziba znajdowałaby się zbyt daleko od wsi Pomigacze. Mieszkańcy wsi wyrazili natomiast zgodę na włączenie ich gromady do mającej powstać Gminy Turośń Kościelna.

Z tego samego powodu ludność sprzeciwiała się przyłączeniu wsi Hołówki Duże do Gminy Rynki. Innym argumentem wysuwanym przez mieszkańców Hołówek był brak zaufania do ludności zamieszkującej okolice Rynek. Zaproponowano, aby wspomnianą wieś przyłączyć do Gminy Turośń Kościelna. Zgodnie z sugestią jednego z radnych, do niej, nie zaś do Gminy Juchnowiec, miały przynależeć również Hołówki Małe. Jako główny powód takiego rozwiązania podawano zbyt dużą odległość do Juchnowca oraz zły stan drogi na tym odcinku.

Po naniesieniu poprawek przyjęto projekt przygotowany przez wspomnianą Komisję Podziału. Zgodnie z nim do Gminy Juchnowiec przynależeć miały następujące gromady: Juchnowiec Kościelny, Juchnowiec Dolny, Biele, Janowicze, Szerenosy, Klewinowo, Rumejki, Wólka, Lubejki oraz gromada Nowosady, którą wyłączono z Gminy Zabłudów.

Z części dotychczasowego obszaru Gminy Juchnowiec wyodrębniono

[3] APB, Protokół Nr 5 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 2 czerwca 1949 r., sygn. 3.

[4] APB, Protokół Nr II/51 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 16 lutego 1951 r., sygn. 21, s. 11 (s. 188 ołówkiem (dalej: o.)).

Gminę Lewickie z gromadami: Lewickie wieś, Lewickie-Kolonia, Brończany, Koplany, Niewodnica Nargilewska, Niewodnica Nargilewska-Kolonia, Hermanówka. Ponadto do nowej gminy postanowiono włączyć gromady Kudrycze i Solniczki należące do Gminy Zabłudów.

Z obszaru Gminy Juchnowiec utworzono także Gminę Turośń Kościelna z gromadami: Turośń Kościelna, Turośń Dolna, Uhowo I i Uhowo II, Iwanówka, Juraszki oraz Bojary. Zgodnie z sugestiami mieszkańców, do Gminy Turośń Kościelna przyłączono także gromady: Hołówki Małe, Hołówki Duże i Pomigacze.

Wyłączoną z Gminy Juchnowiec gromadę Dobrawoda dołączono do nowo projektowanej Gminy Barszczewo, zaś gromadę Złotniki – do nowo tworzonej Gminy Zawyki.[5]

Po zapoznaniu się z sugestiami mieszkańców oraz radnych Specjalna Komisja Podziału przy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Białymstoku przekazała kolejną propozycję do ponownego zaopiniowania. Na jej podstawie radni opracowali nowy projekt podziału gminy. Ponadto zaproponowali, by z dotychczasowej Gminy Juchnowiec utworzyć Gminę Juchnowiec Dolny z siedzibą w tejże miejscowości. W jej skład miały wejść następujące gromady: Biele, Hołówki Nowe (Małe), Janowicze, Juchnowiec Dolny, Juchnowiec Kościelny, Lubejki, Rumejki, Szerenosy, Wólka oraz Hołówki Stare (Duże).

Z pozostałych terytoriów Gminy Juchnowiec postanowiono:

- utworzyć nową Gminę Lewickie z gromadami: Brończany, Hermanówka, Koplany, Lewickie wieś, Lewickie-Kolonia, Niewodnica Nargilewska, Niewodnica-Kolonia, Pomigacze;
- stworzyć nową Gminę Turośń Kościelna z gromadami: Bojary, Dobrowoda, Iwanówka, Juraszki, Turośń Dolna, Turośń Kościelna, Uhowo I i Uhowo II;
- wyłączyć gromadę Złotniki, by przyłączyć ją do nowo projektowanej Gminy Bogdanki;
- wyłączyć gromadę Klewinowo, którą chciano dołączyć do nowo tworzonej Gminy Krynickie.

Poza wymienionymi wyżej rozwiązaniami pojawiły się także propozycje zespolenia niektórych gromad. Gromadę Niewodnica Nargilewska oraz Niewodnica Nargilewska-Kolonia postanowiono włączyć do gromady Solniczki w Gminie Zabłudów, natomiast gromadę Lewickie-Kolonia – do gromady Lewickie wieś. Gromada Juraszki miała wejść w skład gromady Turośń Kościelna, zaś z gromad Uhowo I oraz Uhowo II planowano utworzyć gromadę Uhowo. Propozycję zniesienia gromady Brończany i włączenia jej do gromady Koplany GRN odrzuciła, ponieważ odległość tych gromad uznała za zbyt dużą, co spowodowałoby trudności w administrowaniu tymi terenami."[6]

25 września 1954 r. została uchwalona ustawa, na mocy której dokonano

[5] APB, Protokół Nr IX z IX nadzwyczajnej sesji GRN w Juchnowcu z dnia 29 sierpnia 1951 r., sygn. 21, s. 29-30 (s. 172-173 o.).

[6] APB, Protokół Nr X/52 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia (zapis nieczytelny) listopada 1952 r. wraz z zawartą tam Uchwałą Nr 23, sygn. 21, s. 82.

reorganizacji administracji wiejskiej. Miejsce gmin zajęły wówczas mniejsze jednostki administracyjne, czyli gromady obejmujące kilka wsi. Organami wykonawczymi gromad stały się Gromadzkie Rady Narodowe.[7] W wyniku reformy powstała gromada Juchnowiec Dolny z siedzibą w Juchnowcu Dolnym, która w 1957 r. składała się ze wsi: Hołówki Małe, Janowicze, Juchnowiec Dolny, Juchnowiec Kościelny, Rumejki, Szerenosy i Wólka.[8] Jednak już w 1961 r. zmieniła swoje granice. Od tego momentu w jej skład wchodziły następujące wsie: Biele, Brończany, Hermanówka, Hołówki Duże, Hołówki Małe, Janowicze Wieś, Janowicze-Kolonia, Juchnowiec Dolny, Juchnowiec Kościelny, Klewinowo, Koplany, Lewickie wieś, Lewickie-Kolonia, Niewodnica wieś, Niewodnica-Kolonia, Ogrodniczki, Rumejki, Simuny, Szerenosy oraz Wólka.[9] Z dokumentów wynika, że obszar gromady Juchnowiec stale się powiększał. Proces ten można prześledzić na podstawie wykazów miejscowości z lat 1957-1961.

Gromady wraz z Gromadzkimi Radami Narodowymi zniesiono 31 grudnia 1972 r. W wyniku reformy w miejsce gromad ponownie utworzono gminy wraz z Gminnymi Radami Narodowymi (GRN). 1 stycznia 1973 r. reaktywowano Gminę Juchnowiec Dolny z siedzibą w Juchnowcu Dolnym, która przetrwała do 1998 r., kiedy to siedzibę gminy przeniesiono do Juchnowca Kościelnego, a nazwę gminy zmieniono na Gmina Juchnowiec Kościelny.

BOHATEROWIE NOWYCH CZASÓW

Tuż po wojnie nowe władze postępowały ostrożnie. Przez pewien czas nie czczono zbyt głośno i oficjalnie przywódców komunistycznych. Wkrótce jednak władza komunistyczna potrzebowała nowych bohaterów, nowych pomników oraz widowiskowych sukcesów gospodarczych. Ze zgromadzonej dokumentacji wynika, że na terenie Gminy Juchnowiec kult jednostki zaczął się na przełomie 1948-1949 r., a zakończył po śmierci Józefa Stalina.

W Polsce powojennej nowi bohaterowie mieli zastąpić dotychczasowych oraz stać się idolami, wzorami do naśladowania, powszechnie podziwianymi oraz słuchanymi przez wszystkich Polaków.

Najważniejszym bohaterem tego okresu był Józef Stalin. Jemu to poświęcono uroczystą sesję GRN zwołaną na 20 listopada 1949 r., na której prelegent przedstawił biografię generalissimusa. Po przemówieniu radni zabrali głos, dostrzegając w nim obrońcę pokoju w ostatniej wojnie, wodza mas pracujących oraz przyjaciela Polski. GRN podjęła uchwałę o przesłaniu przywódcy ZSRR najserdeczniejszych życzeń w dniu jego urodzin.

Na uwagę zasługuje słaba frekwencja radnych na tak ważnej i uroczystej sesji, na którą przybyło jedynie 18 radnych spośród 34. Niemal połowa, bo 16 członków GRN, była nieobecna i nie usprawiedliwiła swej absencji. Biorąc pod

[7] Dz. U. z 1954 r. Nr 43, poz. 191.

[8] APB, Uchwała Nr 11/61 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 29 lipca 1962 r. w sprawie budżetu na rok 1962, sygn.45.

[9] Ibidem.

uwagę rangę spotkania, stanowiło to – jak sądzę – swego rodzaju akt odwagi. Zaskakuje również fakt, że nie podano nazwisk uczestników zebrania, co zdarzało się niezwykle rzadko.[10] Niedopatrzenie sekretarza-protokolanta, „skromność" radnych, czy może zbieg okoliczności? Tego – jak mniemam – nigdy się już nie dowiemy.

Sesja GRN w Juchnowcu z 20 stycznia 1950 r. ukazała coś, co mogło zaniepokoić władzę komunistyczną, zwłaszcza w kontekście wyjątkowo słabej frekwencji podczas uroczystej sesji rady z okazji urodzin Józefa Stalina. Wyniki głosowania nad wyborem Przewodniczącego Prezydium GRN dowodzą niskiego poparcia udzielonego dwóm kandydatom będącym działaczami PZPR. Pierwszy z nich otrzymał 3 głosy, drugi zaś – 11. Bezpartyjny radny uzyskał 10 głosów, natomiast 6 radnych było nieobecnych. Niezwykle interesująca jest zbieżność liczb. Na sesji z 20 listopada 1949 r. 16 radnych było nieobecnych, zaś na sesję z 20 stycznia 1950 r. nie przybyło 6, a 10 głosowało za kandydatem bezpartyjnym. Dane te mogą wskazywać na istnienie pewnej formy opozycji. Oczywiście nie możemy tego jednoznacznie stwierdzić, ponieważ w protokołach sporządzonych podczas obu wspomnianych zebrań brakuje informacji, jak głosowali poszczególni radni. Nie mamy więc pewności, czy były to te same osoby.[11]

Niska frekwencja na uroczystej sesji ku czci Stalina może dziwić, ponieważ kilka miesięcy wcześniej (1 lutego 1949 r.) podczas sesji GRN zrekonstruowano radę. Usunięto z niej aż 15 członków. Całą akcję zapoczątkował przedstawiciel PZPR, który w kilku słowach przedstawił walkę ludu pracującego z kapitalizmem wiejskim. Podczas dyskusji stwierdzono, że w organach władzy zasiadają kapitaliści wiejscy, czyli tzw. „kułacy", utrudniający odbudowę kraju. Zasugerowano ich usunięcie z życia publicznego. Ostatecznie 11 radnych odwołano, a 4 odeszło na własną prośbę. Oczywiście w wyniku tak dużej zmiany dokonanej w radzie wybrano także nowe Prezydium GRN. Aby zachować pozory sympatii dla odwoływanych członków, przypomniano zgromadzonym, że pracowali oni w trudnych warunkach od 1944 roku.[12] W 1949 r. kilkakrotnie uzupełniano skład GRN. Dokooptowano do niej m.in. dwie działaczki Koła Gospodyń Wiejskich. Zgodnie z rządową polityką równouprawnienia płci, po raz pierwszy kobiety uzyskały miejsca w GRN. Posunięcia te nie poprawiły jednak frekwencji na sesjach GRN.[13]

Kolejnym nowym bohaterem, nikomu przed wojną i w czasie wojny nieznanym, stał się Bolesław Bierut. W marcu 1952 r. „Przewodniczący Prezydium

[10] APB, Protokół z nadzwyczajnego posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 20 grudnia 1949 r., sygn. 3, s. 49 o.

[11] APB, Protokół Nr I–50 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 20 stycznia 1950 r., sygn. 3, s. 46 o.

[12] APB, Protokół Nr 2 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 1 lutego 1949 r., sygn. 3, s. 29 o.

[13] APB, Protokół Nr 3 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 16 lutego 1949 r., sygn. 3, s. 31 o.; APB, Protokół Nr 4 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 08 kwietnia 1949 r., sygn. 3, s. 32 o.

Gminnej Rady Narodowej wygłosił referat o roli i pracy i zasługach Prezydenta Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej Ob. Bolesława Bieruta oraz Święta mas pracujących Polski Ludowej i całego świata pracy. Dla uczczenia 60 tej rocznicy urodzin Ob. Bieruta Bolesława, zaproponował aby radni podjęli zobowiązania: zlikwidowania 35,50 ha odłogów i ugorów; zrealizowania planu zasiewów. Po ożywionej dyskusji zobowiązanie przyjęto."[14] Nie wiemy, co wzbudzało takie emocje, gdyż rzadko w protokołach pojawia się informacja, że dyskusja była ożywiona.

W omawianym okresie władze PRL upamiętniały nie tylko osoby, ale również miejsca poprzez stawianie pomników. Do tego rodzaju akcji starano się włączać całą lokalną społeczność. W 1948 r. władze gminy otrzymały od władz powiatowych polecenie zorganizowania zbiórki pieniędzy na ufundowanie Pomnika Wdzięczności dla Armii Radzieckiej. Sekretarz gminy – jak było w zwyczaju – wygłosił przemówienie, w którym podkreślił olbrzymi wkład Armii Radzieckiej w uwolnienie Polski od okupanta niemieckiego. GRN wyłoniła Gminny Komitet budowy pomnika. Miał on podjąć współpracę z Powiatowym Komitetem budowy pomnika.[15]

Władze państwowe stały na stanowisku, że w Polsce Ludowej trwa nieustanna walka z wrogami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Potwierdzenie tego stanowiska znajdziemy również w dokumentach gminnych. Przy każdej nadarzającej się okazji władze komunistyczne atakowały Kościół i tzw. „wrogów ludu". W 1949 r. na czerwcowej sesji GRN, przedstawiciel Stronnictwa Ludowego apelował o liczny udział w obchodach święta ludowego w Zabłudowie, a następnie potępił Kościół, co spotkało się z aprobatą radnych.[16] Do podanej informacji należy podchodzić sceptycznie ze względu na lakoniczny charakter zapisu oraz liczne skreślenia, które dowodzą, że tekst był wielokrotnie korygowany. Należy także podkreślić, że podczas wspomnianej sesji frekwencja była wysoka – tylko dwóch radnych było nieobecnych. Na kolejnej, mającej miejsce w sierpniu 1949 r., było obecnych już tylko 20 członków GRN, zaś 16 nie przybyło na posiedzenie.

W sierpniu 1949 r., podsumowując 5-lecie działalności GRN, szczycono się utworzeniem szkół ludowych, wybudowaniem dróg i mostów oraz wybrukowaniem wsi. Bez związku z przewodnim tematem sesji, przedstawiono referat polityczny pt. „Kościół a Państwo", w którym prelegent zwrócił uwagę na niewłaściwą postawę części kleru. Po odczycie jeden z radnych stwierdził, że papież błogosławił oddziały włoskie w czasie wojny z Abisynią, inny mówił o nadużyciach, jakie popełniają księża, kolejny – uważający się za dobrego komunistę i jednocześnie dobrego katolika – skrytykował papieża za niektóre

[14] APB, Protokół Nr III/52 z sesji GRN w Juchnowcu z dnia 27 marca 1952 r., sygn. 21, s. 47 o.

[15] APB, Protokół Nr 9 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 10 grudnia 1948 r., sygn. 3, s. 22 o.

[16] APB, Protokół Nr 5 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 2 czerwca 1949 r., sygn. 3, s. 35 o.

decyzje.[17] Protokolanci, chcąc okazać dezaprobatę duchownym używali – zgodnie z ówczesną propagandą – pojęcia „kler" (zamiast duchowni) oraz „Kościół" pisali małą literą, zaś państwo - z wielkiej.

Poza duchownymi, władza ludowa wskazywała jeszcze innych wrogów, nazywając ich „kapitalistami wiejskimi", „bogaczami wiejskimi" lub „wrogami ludu". Wobec zamożnych oczekiwano, że będą udzielać pomocy sąsiedzkiej biedniejszym – małorolnym i średniorolnym – rolnikom. Zdumiewający jest fakt, iż pod koniec 1951 r. omówiono tę pomoc podczas sesji GRN w Juchnowcu. Oceniono ją jako „prawidłową", ponieważ bogaci za jej udzielenie rzadko domagali się pieniędzy, częściej oczekując pracy odrobkowej. Omawiając Narodowy Spis Powszechny, radni podkreślili, że nie stwierdzono w gminie „wypadków (…) działalności propagandy wroga klasowego"[18], co było niezwykle istotne dla komunistycznych władz.

Jak wynika ze sprawozdania prezesa Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska" oraz z dyskusji radnych prowadzonej podczas sesji w lutym 1950 r., nie wszystkim mieszkańcom wystarczało w sklepie towaru. Winą obarczono bogatszych gospodarzy, którzy wykupywali towar (głównie cukier), nie bacząc na potrzeby biednych i średniozamożnych rolników. Chcąc przeciwdziałać takim sytuacjom, zaproponowano zapisywanie kupujących w księgach ewidencyjnych. Jednocześnie zasugerowano, że do spółdzielni przeniknęły elementy niemające nic wspólnego ze spółdzielczością i hamujące jej rozwój[19], którymi mieli być wrogowie klasowi. W ten oto sposób znaleziono winnych braku prawidłowych dostaw do sklepu. W 1951 r. podczas omawiania akcji skupu zboża sprawozdawca skonstatował, że w trójkach gromadzkich zasiadali kułacy, którzy krzywdzili rolników małorolnych. Dla chłopów małorolnych i średniorolnych skutki akcji okazały się tragiczne. Oskarżanie kułaków było zapewne podyktowane potrzebami ideologicznymi, nie zaś ich rzeczywistą winą. W zaleceniach nie ma wniosku o ukaranie „wrogów ludu" za złą pracę w trójkach gromadzkich, natomiast znalazły się sugestie dotyczące rozesłania wytycznych, od jakich gruntów i w jaki sposób należy naliczać ilość zboża z hektara[20], co miało zniwelować ilość błędów w planowaniu, które we wspomnianym wypadku doprowadziły do tragedii rolników, niebędących w stanie wypełnić narzuconych im kontraktów.

Podczas sesji GRN z 1950 r. radni zwrócili uwagę, że bogatsi rolnicy dostali premię za hodowlę, zaś biedniejsi, którzy nie mają możliwości hodowania zwierząt, jej nie otrzymali. Oceniono to jako złe rozwiązanie, ponieważ promo-

[17] APB, Protokół Nr 7 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 23 sierpnia 1949 r., sygn. 3, punkt 3, s. 39.

[18] APB, Protokół Nr II./51 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 27 listopada 1951 r., sygn. 21, s. 35 (343 o.).

[19] APB, Protokół Nr II. 50 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 20 lutego 1950 r., sygn.3, s. 48 o.

[20] APB, Protokół Nr VII z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 3 sierpnia 1951 r., sygn. 21, s. 25, 368.

wało ono bogatszych.[21] Te, niezrozumiałe dla nas, zastrzeżenia i pretensje, że bogatsi mają więcej pieniędzy, nie dziwią w kontekście lat 50. XX w. Wszechobecna propaganda komunistyczna potępiająca bogatych i promująca równość społeczną musiała również oddziaływać na niektórych członków rady.

Ważne aspekty życia społecznego w skali Polski docierały także do Gminy Juchnowiec – były prezentowane i dyskutowane przez radnych. Interesujący referat, dotyczący uchwalenia Konstytucji PRL, wygłosił pełnomocnik Powiatowej Rady Narodowej w Białymstoku i zarazem kierownik Wydziału Oświaty, który konstytucję marcową z 1921 r. uznał za demokratyczną tylko na papierze. Dodał również, że nie była ona przestrzegana – nie wyjaśnił natomiast, kto jej nie przestrzegał – rząd przedwojennej Polski czy rząd Polski Ludowej. Sugerował zapewne ten pierwszy.

Jak wynika z protokołu, odczyt spotkał się z gromkimi oklaskami. Sesja zakończyła się powszechnym wyrażeniem aprobaty dla projektu konstytucji: „Na zakończenie (…) [jeden z radnych] wzniósł okrzyk: *Niech żyje Rzeczpospolita Polska i jej Konstytucja z Prezydentem Bolesławem Bierutem na czele*. Za nim wszyscy radni wznieśli trzykrotny okrzyk: *Niech żyje*."[22]

Podczas uroczystej sesji GRN w Juchnowcu w 1968 r. wygłoszono referat z okazji Święta Odrodzenia Państwa Polskiego pt. „24 lat odrodzenia Polski". Oprócz politycznych, na zebraniu poruszono również zagadnienia dotyczące spraw społecznych, gospodarczych i międzynarodowych. Obrady rozpoczęto od omówienia spraw lokalnych: „Społeczeństwo naszego powiatu codzienną pracą i często ofiarnym wysiłkiem wniosło (…) również niemały wkład w rozkwit naszej ojczyzny. Najlepszym tego wyrazem jest obraz dzisiejszej Białostocczyzny – w szybkim tempie (…) rozwijający się przemysł, odbudowane wsie i miasteczka, otwarte dla wszystkich szkoły, świetlice i domy kultury."[23] Był to jedynie punkt wyjściowy do omówienia ważnych spraw państwowych, m.in. wydarzeń marcowych z 1968 r. Starano się, by spotkanie miało również walor edukacyjny i informacyjny, o czym świadczy następujący fragment: „(...) zbiorowy wysiłek jest (…) wyrazem socjalistycznego patriotyzmu. Patriotyzm socjalistyczny przejawia się przede wszystkim w stosunku do pracy i obowiązków wobec społeczeństwa i Państwa, w postawie obywatelskiej i przestrzeganiu praworządności socjalistycznej, czynnym przeciwdziałaniu faktom zakłócania porządku publicznego, w zdecydowanym zwalczaniu wszelkiej demagogicznej, wichrzycielskiej, antysocjalistycznej działalności. Na straży spokoju i twórczej naszej pracy, na straży socjalistycznej praworządności i bogatego dorobku osiągniętego w twardym, pełnym poświecenia trudzie, na straży socjalizmu – nieodłącznego od narodowego bytu Polski – muszą stać wszyscy. Ekscesy marcowe

[21] APB, Protokół Nr II. 50 posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 20 lutego 1950 r., sygn. 3, s. 48 o.

[22] APB, Protokół Nr 2 z sesji GRN w Juchnowcu z dnia 7 lutego 1952 r., sygn. 21, s. 45.

[23] APB, Protokół Nr XXIX/68 z uroczystej sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 21 lipca 1968 r., sygn. 6, s. 158, 163.

ujawniły w naszym kraju wrogich Polsce i socjalizmowi sił reakcyjnych. Reakcjoniści różnej maści przystroili się w togi ‚obrońców wolności". Bankruci polityczni odpowiedzialni za moralny terror i naruszaniu praworządności w tzw. „okresie minionym" przyjęli postawę zaciekłych wrogów Kierownictwa Partii i jej Sekretarza Tow. Gomółki, gdy praktyka kursu październikowego dowiodła, że do tamtego okresu nie ma i nie będzie powrotu. Zdecydowany opór klasy robotniczej, ludzi pracy i przeważającej części młodzieży okazany wichrzycielom spod znaku reakcji, rewizjonizmu i syjonizmu – świadczy dobitnie, że wskazania Partii trafiły głęboko do przekonania mas pracujących. Konsolidacja wewnętrzna jest nieodzownym warunkiem narodowego i państwowego bytu naszej Ludowej Ojczyzny, tym bardziej że na świecie jest niespokojnie, współzawodnictwo między socjalizmem a kapitalizmem trwa. Siły imperializmu nie złożyły broni wobec zwycięskiego pochodu idei socjalizmu, nasilają ciągle swe agresywne działanie doprowadzając stosunki międzynarodowe do napięcia."[24] Prelegent omówił następnie politykę zagraniczną, wskazując USA i jego sojuszników jako głównego wroga pokoju.[25] Na zakończenie powiedział: „Będziemy kontynuowali fundamentalne założenia polityki zagranicznej naszego państwa – sojuszu i braterstwa ze Związkiem Radzieckim i innymi państwami socjalistycznymi. Niech żyje i rozkwita nasza ukochana ojczyzna Polska Ludowa! Niech żyje wielki budowniczy komunizmu, nasz szczery przyjaciel – potężny Związek Radziecki! Niech zwycięży i zapanuje pokój między narodami! Niech coraz dostatniej i szczęśliwiej żyje pracowite i patriotyczne społeczeństwo naszej gromady!"[26] Po wygłoszonym referacie głos zabrał tylko jeden radnych, konstatując: „nie wymaga on dyskusji ponieważ wszyscy wiemy z praktyki i widzimy na co dzień że dużo jest osiągnięć na każdym odcinku jak budowa dróg, szkół, klubów itp. oraz wszyscy wiemy i widzimy że obecnie ludziom wszystkim żyje się lepiej aniżeli przed wojną i wszyscy mają lepsze warunki materialne, młodzież ma dostęp do szkół, a po ich ukończeniu do pracy w swoim zawodzie."[27]

Pod koniec lat 60. XX w. język propagandy uległ tylko niewielkim zmianom. Pochwała Polski Ludowej, wskazywanie pozytywnej roli ZSRR i potępienie różnie określanych wrogów systemu będą obecne do końca PRL.

ELEKTRYFIKACJA

W 1949 r. radni GRN podjęli uchwałę o elektryfikacji Gminy Juchnowiec, uważanej przez komunistów za miarę postępu. Wkrótce powołano komitet elektryfikacyjny złożony z 6 radnych oraz zwrócono się do władz wyższych o udzielenie premii w postaci elektryfikacji gromad Gminy Juchnowiec. Linię

[24] Ibidem, s. 170.

[25] Ibidem, s. 158.

[26] Ibidem, s. 159.

[27] Ibidem, s. 159.

elektryczną planowano wybudować w ramach premii, natomiast podłączenie prądu do domów miało odbyć się na koszt gospodarzy.[28]

Do 1964 r. zelektryfikowano 16 wsi.[29] W czerwcu 1965 r. liczba gospodarstw w gromadzie wynosiła 1129, w tym odsetek gospodarstw zelektryfikowanych sięgał 91,6% – dla porównania w powiecie białostockim liczba gospodarstw zelektryfikowanych wynosiła 66,55%.[30] Należy więc uznać, że – na tle powiatu – akcja elektryfikacji przebiegała dobrze.

W październiku 1966 r. liczba gospodarstw zelektryfikowanych wynosiła 1036 na 1201.[31] Rok później Gromadzka Rada Narodowa w Juchnowcu liczyła 21 wsi, w tym 16 wsi zelektryfikowanych z punktami świetlnymi według poniższej tabeli. [32]

Lp.	Nazwa wsi zelektryfikowanej	Punkty świetlne		Lp.	Nazwa wsi zelektryfikowanej	Punkty świetlne
1.	Biele	10		9.	Klewinowo	11
2.	Brończany	8		10.	Koplany	8
3.	Hołówki Duże	9		11.	Lewickie wieś	12
4.	Hołówki Małe	4		12.	Niewodnica wieś	6
5.	Hermanówka	15		13.	Rumejki	5
6.	Janowicze wieś	9		14.	Simuny	7
7.	Juchnowiec Kościelny	5		15.	Szerenosy	12
8.	Juchnowiec Dolny	11		16.	Wólka	7
Łącznie: 139 punktów świetlnych						

W 1968 r. na terenie gromady Juchnowiec Dolny zelektryfikowanych było już 18 wsi, jednak liczba punktów świetlnych nie uległa zmianie – nadal istniało ich 139.[33]

Wraz z elektryfikacją odbywała się telefonizacja i radiofonizacja. W 1947 r. Zarząd Gminy Juchnowiec wystąpił do GRN z prośbą o zgodę na budowę linii

[28] APB, Protokół Nr 4 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 08 kwietnia 1949 r., sygn.3, s. 32; APB, Uchwała Nr 13 z dnia 7 kwietnia 1949 r. [w:] Księga Uchwał Rady Narodowej w Juchnowcu za okres 20 kwietnia 1948 – 23 lutego 1952, sygn. 22.

[29] APB, Protokół Nr XXVIII/64 z sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 19 lipca 1964 r., sygn. 5.

[30] APB, Uchwała Nr 22/65 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 10 listopada 1965 r. w sprawie planu gospodarczego na 1966 rok, sygn. 42, s. 2; APB, Plan Gospodarczy Gromady Juchnowiec Dolny na rok 1966, sygn. 65.

[31] APB, Uchwała Nr XIV/40/66 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 28 października 1966 r. w sprawie planu gospodarczego na 1967 rok, sygn. 65; APB, Plan Gospodarczy Gromady Juchnowiec Dolny na rok 1967, sygn. 65.

[32] APB, Budżet Gromady i plan funduszu gromadzkiego na rok 1968, sygn. 51.

[33] APB, Sprawozdanie z planu budżetu gromady na rok 1969 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym, sygn.6, s. 217.

telefonicznej, co spotkało się z odmową radnych, którzy uznali, że wystarczy telefon znajdujący się na poczcie w Juchnowcu Kościelnym.[34]

W październiku 1952 r. przeprowadzono radiofonizację szkół na terenie gminy, czyli założono w nich głośniki.[35] Na początku 1961 r. jeden z radnych złożył wniosek o zradiofonizowanie Kolonii Janowicze. W uzasadnieniu dowodził, że mieszkańcy wywiązują się sumiennie ze swoich zobowiązań wobec Państwa, więc zasługują na założenie głośników radiowych.[36] Jak widać, w tym wypadku głośniki radiowe i możliwość słuchania radia miały stanowić formę nagrody.

W 1966 r. zainstalowano 4 telefony u naczelników Ochotniczej Straży Pożarnej (OSP). W tym czasie łączna liczba aparatów telefonicznych na terenie gromady Juchnowiec wynosiła już 25.[37] W 1968 r. mieszkańcy postulowali zamontowanie aparatu telefonicznego na słupie we wsi Rumejki oraz doprowadzenie telefonu do OSP w Janowiczach, ponieważ odległość od tej wsi do najbliższego telefonu wynosiła 4 km.[38] Gromadzka Rada Narodowa pozytywnie rozpatrzyła tylko drugi wniosek. [39]

Usługi telekomunikacyjne nie zawsze były zadowalające. Radny z rejonu Urzędu Pocztowo-Telefonicznego w Simunach narzekał, iż trzeba za nie płacić nawet wówczas, gdy głośniki są zepsute. Urzędowi Pocztowo-Telefonicznemu w Juchnowcu czyniono zarzut pobierania opłat za rozmowy, pomimo iż telefon był zepsuty. Podobna sytuacja miała miejsce w odniesieniu do szkoły, od której żądano uiszczenia opłat za telefon w okresie wakacyjnym, kiedy szkoła była nieczynna. Przedstawiciel Urzędu Pocztowego w Białymstoku zapowiedział poprawę sytuacji w tym zakresie. Oświadczył, że w tym momencie w Juchnowcu Kościelnym montowany jest licznik 50-numerowy i zakładany punkt monterski.[40]

W 1985 r. władze gminy uzyskały zgodę od zakładu telekomunikacyjnego na zainstalowanie 1000 numerów telefonów w Kleosinie. Okazało się to jednak niemożliwe ze względu na brak miejsca pod centralę telefoniczną.[41]

[34] APB, Protokół Nr 10 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 19 kwietnia 1947 r., sygn.3, s. 1-2 o.

[35] APB, Protokół Nr IX/52 z sesji GRN w Juchnowcu z dnia 13 października 1952 r., sygn. 21, s. 77, 79 o.

[36] APB, Plany gospodarcze gromady na lata 1961-1966, sygn. 5; APB, Uchwała Nr 1/62 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 29 stycznia 1962 r., sygn. 65.

[37] APB, Sprawozdanie z wykonania planu gromadzkiego na 1966 rok z terenu Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym [w:] Protokoły sesji GRN z 1967 r., sygn.5, s. 81.

[38] APB, Wniosek Nr XXVI/13/68 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 25 marca 1968 r., sygn. 6, s. 76.

[39] APB, Sprawozdanie z wykonania planu gromadzkiego na 1966 rok…, op.cit., s. 12, 48.

[40] Ibidem, s. 123.

[41] APB, Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białymstoku (dalej: AKW PZPR), Zespół Komitetów Gminnych PZPR (dalej: ZKG PZPR), sygn. 93/IV, t. 3, s. 177.

URZĘDY POCZTOWE

Pod koniec lat 50. XX w. Urząd Pocztowo-Telefoniczny w Juchnowcu Kościelnym był urzędem V klasy i zatrudniał jednego pracownika umysłowego oraz trzech doręczycieli, natomiast Urząd Pocztowo-Telekomunikacyjny w Simunach – 2 osoby: pracownika umysłowego i doręczyciela. Urząd w Simunach obsługiwał 5 okolicznych wsi i kolonii.

Do 1958 r. na terenie Urzędu Pocztowego w Juchnowcu zostało zarejestrowanych 138 telewizorów, 166 radioodbiorników lampowych i 396 głośników. Znajdowała się tam również centrala automatyczna, która pracowała dość sprawnie, umożliwiając połączenia przez całą dobę. W okresie tym mieszkańcy prenumerowali 650 dzienników i czasopism. Część z nich była przekazywana do szkoły.

Na terenie Urzędu Pocztowego w Simunach istniały tylko dwa numery telefoniczne – jeden miał sołtys wsi Simuny, zaś drugi – Ochotnicza Straż Pożarna Hołówki Duże. Ze względu na duże koszty nie było chętnych do zakładania nowych aparatów telefonicznych. W 1958 r. było zarejestrowanych 27 telewizorów, 28 radioodbiorników lampowych i 160 głośników. Mieszkańcy prenumerowali 292 gazety i czasopisma – ogromną popularnością cieszyła się „Gazeta Białostocka".[42]

W 1965 r. kierownicy Urzędu Pocztowo-Telekomunikacyjnego w Juchnowcu i Simunach postulowali zorganizowanie akcji propagandowej, którą mieli prowadzić sołtysi w celu zwiększenia prenumeraty prasy – zwłaszcza rolniczej – oraz dyscypliny przy dokonywaniu opłat abonamentowych. W tym samym roku Gromadzka Rada Narodowa wystąpiła z wnioskiem do wspomnianego o zainstalowanie głośników na terenie następujących wsi: Kolonia Lewickie, Kolonia Niewodnica, Kolonia Janowicze. Prawdopodobnie była to inicjatywa miejscowej ludności, która zobowiązała się dostarczyć materiał na słupy oraz wykonać roboty niefachowe. [43]

OŚWIATA I KULTURA

Przy każdej okazji działacze partyjni, zarazem przedstawiciele władz, często podkreślali dokonania w dziedzinie oświaty i kultury. W Gminie Juchnowiec również realizowano działania oświatowo-kulturalne zlecone przez władze powiatowe i wojewódzkie.

W latach 1947-1948 Członkowie Komisji Oświaty GRN zajmowali się rozpatrywaniem wielu spraw. Na uwagę zasługują wnioski i podania złożone przez:

- Kierownika szkoły w Turośni Dolnej w sprawie oczyszczenia ustępu szkolnego. Ustalono, że zostanie on oczyszczony w formie szarwarków. Oporni mieli zapłacić karę w wysokości 500 zł., która na tamte czasy była dotkliwa. Dla porównania, wójt zarabiał wówczas 1500 zł, zaś woźny szkolny – 1000 zł.[44]
- Radnego w sprawie budowy Szkoły w Pomigaczach. Wniosek został odrzucony z powodu braku środków.[45]
- Komitet budowy szkoły w Klewinowie w sprawie budowy szkoły. Podanie przyjęto.[46]
- Radnego sprawie budowy szkoły w Uhowie.[47]

W marcu 1947 r. radni postanowili przekazać połowę swych diet na budowę szkół.[48] Omawiali również kwestię rozpoczętej budowy szkoły we wsi Hermanówka.[49] Na przełomie 1948-1949 r. podczas zwoływanych sesji GRN wielokrotnie omawiano zagadnienie utworzenia szkoły rolniczej. W kwietniu 1949 r. zaproponowano, by założyć ją w Juchnowcu Kościelnym na bazie szkoły powszechnej.[50] Powrócono do tej kwestii w maju 1952 r. Jednak tym razem złożono wniosek z prośbą o utworzenie szkoły rolniczej w Turośni Kościelnej. GRN pozytywnie go zaopiniowała i przekazała do Wydziału Oświaty w Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Białymstoku.[51]

W styczniu 1949 r. Przewodniczący GRN poprosił radnych o promocję szkoły wśród ludności, ponieważ duży odsetek dzieci nie uczęszczał do szkoły. Absencję tłumaczono niechętną postawą rodziców.[52]

W kwietniu 1949 r. zatwierdzono następującą sieć szkolną: Juchnowiec Kościelny, Uhowo, Turośń Dolna, Hołówki Duże, Hermanówka, Lewickie, Pomigacze, Klewinowo.[53]

Niespełna rok później podjęto decyzję o zorganizowaniu dwóch przedszkoli – w Juchnowcu Kościelnym i Turośni Kościelnej.[54] Ponadto GRN w Juchnowcu zobowiązała Komisję Oświaty do kontroli szkół w zakresie stanu gospo-

[42] APB, Sprawozdanie z planu budżetu na rok 1969 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym, sygn.6, s. 239-241.

[43] APB, Uchwała Nr III/15/65 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 28 sierpnia 1965 r., sygn. 3, s. 126.

[44] APB, Protokół Nr 9 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 11 marca 1947 r., sygn. 3, s. 1 o.

[45] APB, Protokół Nr 18 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 18 lipca 1947 r., sygn. 3.

[46] APB, Protokół Nr 4 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 20 maja 1948 r., sygn. 3, s. 15 o.

[47] APB, Protokół Nr 8 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 15 października 1948 r., sygn. 3, s. 21-22 o.

[48] APB, Protokół Nr 9 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 11 marca 1947 r., sygn.3.

[49] APB, Protokół Nr 18 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 18 lipca 1947 r. 25, sygn. 3; APB, Protokół Nr 13 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 3 września 1947 r., sygn. 3, s. 5 o.

[50] ABB, Protokół Nr 8 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 15 października 1948 r., sygn. 3, s. 21 o.; Protokół Nr 1 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 15 stycznia 1949 r., sygn. 3, s. 26 o.

[51] APB, Protokół Nr V/ 52 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 27 maja 1952 r., sygn. 21, s. 15-16 o.

[52] APB, Protokół Nr 1 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 15 stycznia 1949 r., sygn. 3, s. 26 o.

[53] APB, Protokół Nr 4 z zebrania GRN w Juchnowcu z dnia 8 kwietnia 1949 r., sygn. 3, s. 32 o.

[54] APB, Protokół Nr I–50 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 20 stycznia 1950 r., sygn. 3, s. 46 o.

darczego oraz wykorzystania środków z budżetu zgodnie z przeznaczeniem. Dodatkowo sprawdzono również:

- frekwencję uczniów,
- postępy w walce z analfabetyzmem,
- działalność przedszkoli, bibliotek oraz organizacji młodzieżowych, np. ZHP,
- zaopatrzenie szkół w opał na zimę.[55]

Protokoły z lustracji przeprowadzonych w grudniu 1950 r. w szkołach położonych w Gminie Juchnowiec wskazują na złe warunki techniczne budynków szkolnych. Wymieniono w nich remonty, które podjęto, aby szkoły nadawały się do użytku. Udzielono również wskazówek dotyczących poprawy stanu szkół.

Nazwa szkoły	**Opis stanu i wyposażenia szkół, informacje o bibliotekach, świetlicach szkolnych oraz organizacjach młodzieżowych wraz z wnioskami do dalszych inwestycji**
SP w Lewickich	Sale lekcyjne są obielone, piece i podłogi – naprawione. Przedszkoli na terenie obwodu nie ma. Świetlicy nie ma z powodu braku lokalu, ale istnieje możliwość jej założenia w pokułackim budynku pod warunkiem przeprowadzenia remontu. Biblioteka szkolna jest zaopatrzona w 220 tomów. Organizacji młodzieżowych nie ma, głównie z powodu braku chętnej młodzieży. Wnioski: Potrzebne jest wykonanie następujących prac: - renowacja budynku szkolnego z zewnątrz ze względu na zły stan ścian, w których miejscami występują dziury; - kompleksowe przerobienie 3 pieców w klasach oraz naprawa tynku wewnątrz klas; - kitowanie okien; - wytapetowanie dwóch pokojów i opatrzenie okien w mieszkaniu kierownika szkoły; - remont budynku inwentarskiego i na opał, ponieważ podwaliny obu całkowicie zgniły; - wykonanie nowej ubikacji, bo obecna nie nadaje się do użytku; - ogrodzenie siatką budynku szkoły; - zaopatrzenie szkoły w szafę na pomoce szkolne, podręczniki itp.; - zaopatrzenie jednej z sal w tablicę.
SP w Bielach	Szkoła mieści się w wydzierżawionym budynku prywatnym. Jego stan jest dobry, brakuje tylko okien dubeltowych. Przedszkola brak, pomimo iż istnieje potrzeba jego utworzenia. Świetlicy nie ma z powodu opieszałości Zarządu Gminy. Organizacji młodzieżowych nie ma. Istnieje biblioteka gminna, w której jest 60 książek. Wnioski: Potrzebne jest wykonanie następujących prac: - zakup nowych tablic i ławek, ponieważ obecne nie nadają się do użytku; - zakup stołu i krzeseł dla nauczycieli oraz wieszaków na ubrania; - postawienie pieca, ponieważ jest tylko piecyk tymczasowy; - zbudowanie schodów na zewnątrz i nowej ubikacji.
SP w Klewinowie	Przedszkola brak (nie ma odpowiedniego lokalu), pomimo iż istnieje potrzeba jego utworzenia, bo jest dużo dzieci. Biblioteka szkolna jest zaopatrzona w 50 tomów. Wnioski: Potrzebne jest wykonanie następujących prac: - wyposażenie szkoły w nowe tablice, ponieważ obecne są uszkodzone; - zakup portretów dostojników państwowych; - wyposażenie szkoły w krzesła i stół; - przebudowa pieca; - zakup środków czystości; - doprowadzenie światła, ponieważ jego brak uniemożliwia prowadzenie zajęć wieczorem.
SP w Hołówkach Dużych	Szkoła posiada okna dubeltowe i piece w dobrym stanie. Działają organizacje młodzieżowe oraz SKO. Biblioteka szkolna wyposażona w 227 tomów. Wnioski: Potrzebne jest wykonanie następujących prac: - wybudowanie nowego ustępu, ponieważ obecny ma charakter prowizoryczny; - pogłębienie studni o dwa kręgi, bo obecna nie nadaje się do użytku; - naprawa dachu, ponieważ przecieka; - zakup ławek, ponieważ w kolejnym roku szkolnym powstanie klasa 7, wskutek czego liczba uczniów się zwiększy; - pobielenie klas podczas wakacji.
SP w Juchnowcu Kościelnym	Wnioski: Potrzebne jest wykonanie następujących prac: - wykonanie sklepienia w piwnicy oraz nowej podłogi w szkole; - przerobienie klatki schodowej; - wstawienie nowych drzwi frontowych i naprawa dachu nad przybudówką; - wybudowanie ustępu.

Jak wynika z protokołów, frekwencja uczniów na początku lat 50. była już zadowalająca i wynosiła średnio 96%. Nierealizowanie obowiązku szkolnego przez kilku uczniów zgłoszono władzom gminy.[56] Dostrzeżono zmianę postawy

[55] APB, Protokół z posiedzenia Komisji Oświatowej przy GRN w Juchnowcu z dnia 21 listopada 1950 r. [w:] Protokoły posiedzeń, protokoły lustracji szkół z lat 1950-1951, sygn. 25, s. 1 (13 o.).

[56] Ibidem; APB, Protokół z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 28 kwietnia 1951 r., sygn. 3.

rodziców w tym zakresie. Sytuacje pozostawiania dzieci w domu zdarzały się coraz rzadziej.[57]

W 1952 r. szkoły podstawowe otrzymały z gminy określoną pulę pieniędzy na zakup kredy, atramentu i środków czystości oraz na opłaty czynszu za pomieszczenia szkolne, światła i opału, a także na pensje dla pracowników szkoły. Należało wygospodarować dodatkowe fundusze na podręczniki dla uczniów z biednych rodzin oraz na remonty budynków szkolnych. Pewne kwoty przeznaczono również na działalność bibliotek – w wykazie znalazł się interesujący zapis, a mianowicie „przekazanie pieniędzy na inwentarz gospodarczy oraz na osoby wzywane (prawdopodobnie chodzi o gości)". Przedszkolom zapewniono środki finansowe na pensje dla pracowników, ubezpieczenia społeczne, drobne remonty oraz na dekoracje i leki. Przeznaczoną kwotę uznano za niewystarczającą, dlatego złożono wniosek do Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Białymstoku o zwiększenie środków na ten cel. Analiza budżetów z kolejnych lat dowodzi stałego braku środków na oświatę, zwłaszcza na remonty budynków.

Na początku lat 50. władze powiatowe nakazały zająć się werbunkiem młodzieży żeńskiej i męskiej do szkół zawodowych, co sugeruje występowanie problemów z edukacją ponadpodstawową – młodzi ludzie zapewne niechętnie kontynuowali kształcenie.[58]

W październiku 1951 r. na terenie gminy szkoły znajdowały się w następujących miejscowościach: Juchnowcu Kościelnym, Turośni Dolnej, Turośni Kościelnej, Uhowie, Hołówkach Dużych, Lewickich, Hermanówce, Bielach, Klewinowie i w Pomigaczach.[59] W 1962 r. nową szkołę wybudowano w Klewinowie[60], natomiast dwa lata później – w Bielach.[61] W 1984 r. zaproponowano utworzenie w dawnej szkole zakładu produkcji napojów chłodzących. Pomysł jednak odrzucono ze względu na nieopłacalność przedsięwzięcia.[62] Sale w zamkniętej szkole udostępniono mieszkańcom Biel na zebrania wiejskie.[63]

W 1966 r., przy okazji obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego, na terenie Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym zorganizowano zbiórki

[57] APB, Protokół Nr 13/66 z posiedzenia Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 4 marca 1966 r., sygn. 21.

[58] APB, Protokół z sesji GRN w Juchnowcu z dnia 24 sierpnia 1950 r., sygn. 21, s. 3.

[59] APB, Protokół Nr XI/51 z sesji GRN w Juchnowcu z dnia 27 października 1951 r., sygn. 21.

[60] APB, Uchwała Nr 1/62 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 29 stycznia 1962 r., sygn. 65 [w:] Plany gospodarcze gromady na lata 1961-1966.

[61] APB, Protokół Nr XXVIII/64 z uroczystej sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 19 lipca 1964 r., sygn. 3, s. 58.

[62] APB, AKW PZPR, Protokół ze wspólnego posiedzenia Egzekutywy KG PZPR i GK ZSL w Juchnowcu dnia 25 stycznia 1985 r., s. 175.

[63] Ibidem.

pieniędzy na Społeczny Fundusz Budowy Szkół i przeprowadzono akcję propagandową.[64]

W 1968 r. istniało 6 szkół ośmioklasowych, które znajdowały się w Juchnowcu Kościelnym, Lewickich, Hermanówce, Klewinowie, Hołówkach Dużych i Bielach, oraz jedna czteroklasowa, która znajdowała się w domu prywatnym we wsi Janowicze – zajmowała tylko jedną izbę. Szkoła w Juchnowcu Kościelnym mieściła się w budynku parafialnym, natomiast w Klewinowie, Bielach, Hermanówce, Lewickich i Hołówkach Dużych – w budynkach państwowych.

W 1966 r. odnotowano działalność Szkolnych Kas Oszczędnościowych w następujących szkołach: Juchnowiec, Janowicze, Hermanówka, Lewickie, Biele i Klewinowo.[65]

Pod koniec lat 60. przeprowadzono inwestycje w zakresie higieny i ochrony środowiska – wybudowano dwa śmietniki, a mianowicie przy szkole w Juchnowcu Kościelnym i Bielach. Pozostałe szkoły były wyposażone nie tylko w śmietniki, ale również w ubikacje.[66]

Warunki lokalowe szkół nie były zadowalające – tyko trzy nowo wybudowane miały odpowiedni standard – w Klewinowie, Hermanówce oraz w Bielach. Potrzebny był zakup sprzętu przeciwpożarowego. Uznano, że warunki mieszkaniowe nauczycieli sytuują się na średnim poziomie.

W 1966 r. na terenie gminy pracowało 30 nauczycieli, spośród których tylko 2 mieszkało we własnych domach, 12 – w budynkach szkolnych, 8 – w lokalach wynajętych przez GRN, natomiast kolejnych 8 dojeżdżało środkami komunikacyjnymi PKS i PKP. Najgorsze warunki lokalowe istniały w szkołach w Lewickich, Juchnowcu Kościelnym oraz Hołówkach Dużych, gdzie z powodu małych pomieszczeń nauka odbywała się zmianowo. Wkrótce sytuacja miała ulec dalszemu pogorszeniu, ponieważ od 1 września 1966 r. wprowadzono nauczanie ośmioklasowe.[67]

W 1966 r. mieszkańcy Koplan i Brończan wystąpili z inicjatywą budowy własnej szkoły w Brończanach, zobowiązując się do bezpłatnego dostarczenia cegieł, żwiru i piasku oraz pomocy przy budowie. Propozycją tą postanowiono się zająć dopiero po naciskach ze strony jednego z radnych.

W tym samym roku, po wysłuchaniu protokołu kontrolnego, postanowiono dofinansować szkoły w celu wyposażenia ich w sprzęt przeciwpożarowy – zakupiono 17 gaśnic śniegowych i bosaków oraz skrzyń na piasek itp.[68] Z braku

[64] APB, Sprawozdanie z wykonania planów gromadzkich i gospodarczych za rok 1965 [w:] Protokoły z sesji Gromadzkiej Rady Narodowej z 1966 r., sygn. 4, s. 5.

[65] Ibidem, s. 141.

[66] APB, Sprawozdanie z wykonania budżetu gromady na pierwsze półrocze 1968 roku, sygn. 6, s. 190; APB, Informacja z przygotowania szkół do rozpoczęcia nowego roku szkolnego, sygn. 51, s. 195.

[67] APB, Protokół Nr 13/66 z posiedzenia Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 4 marca 1966 r., sygn. 21.

[68] APB, Wniosek Nr 13/2/66 Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 4 marca 1966 r. [w:] Protokół Nr 13/66 z posiedzenia Prezydium

pieniędzy nie przeprowadzono wszystkich potrzebnych remontów w szkołach oraz nie wynajęto dodatkowych pomieszczeń na cele szkolne. Z tego powodu uczniowie niektórych szkół mieli wracać do domu w nocy. Niepokoiło to zwłaszcza rodziców z kolonii Lewickie i Niewodnicy, ponieważ dzieci wracały przez las.[69] Wszystkie szkoły – poza Janowiczami – były wyposażone w radia i telewizory.[70] W 1971 r. zlikwidowano pierwszą szkołę na terenie Gminy Juchnowiec – z wykazu znikła szkoła w Janowiczach.[71]

W 1984 r. na terenie gminy istniało jedno przedszkole przyzakładowe w PGR Ignatki, kilka oddziałów przedszkolnych w Zbiorczej Szkole Gminnej w Juchnowcu, a także oddziały przedszkolne w Lewickich, Hołowkach i Hermanówce. Problem kadrowy w zasadzie tu nie występował, jednak w Lewickich, Hermanówce oraz Hołówkach zatrudniono nauczycieli niewykwalifikowanych.[72]

W roku szkolnym 1984-1985 największą szkołą podstawową była Zbiorcza Szkoła Gminna w Juchnowcu. Szkoły podstawowe znajdowały się również w Bogdankach, Księżynie i Klewinowie, zaś punkty filialne – w Lewickich, Hermanówce, a także w Hołówkach Dużych. Szkoła w Księżynie była za mała, dlatego w 1990 r. zaplanowano jej rozbudowę, natomiast w Klewinowie była już po gruntownym remoncie.

W połowie lat 80. na terenie gminy zatrudniano łącznie 71 nauczycieli. W Zbiorczej Szkole Gminnej w Juchnowcu pracowało ich aż 30, w Księżynie i Bogdankach po 12, Klewinowie – 6, Lewickich – 4, Hermanówce – 3 i Hołówkach Dużych – 4.[73]

Dla władz gminnych problemem okazało się dowożenie dzieci do Zbiorczej Szkoły Gminnej w Juchnowcu i Szkoły Podstawowej Nr 14 w Białymstoku. Powody takiej sytuacji wskazywano różne, np.: brak paliwa, ogumienia, akumulatorów i części zamiennych. Z transportu szkolnego korzystało wówczas około 310 uczniów. Dowóz dzieci do Juchnowca odbywał się dwoma autokarami i przyczepą ciągnikową, natomiast z Olmont do Białegostoku – wypożyczonym ciągnikiem z przyczepą.

W ramach dożywiania we wszystkich szkołach w okresie zimowym dawano uczniom szklankę gorącego mleka, natomiast obiady otrzymywały dzieci jedynie ze Zbiorczej Szkoły Gminnej w Juchnowcu. Prawo do obiadu w pierwszej kolejności miały dzieci dojeżdżające. Zapewnienie głównego posiłku większej liczbie uczniów było niemożliwe ze względu na mały przydział artykułów spożywczych – zwłaszcza mięsa i jego przetworów.[74]

W lutym 1985 r. biuro Inspektora Oświaty i Wychowania zostało przeniesione do Zbiorczej Szkoły Gminnej w Juchnowcu. Postanowiono również, że świetlica szkolna w Juchnowcu będzie nieodpłatnie udostępniana wszystkim organizacjom społecznym.[75]

SZKOLENIA ROLNIKÓW

Władze powiatowe i wojewódzkie przywiązywały dużą wagę do szkoleń rolników, ponieważ Gmina Juchnowiec miała charakter wiejski. Oczekiwano, że w wyniku nowoczesnego gospodarowania ilość żywności dostarczanej na rynek krajowy znacząco wzrośnie. Organizowane szkolenia przebiegały różnie – czasami prelegent nie dojeżdżał i tym samym zniechęcał słuchaczy do uczestnictwa w tego typu spotkaniach.[76] Prowadzono również przeszkolenia młodzieży w Zespołach Przysposobienia Rolniczego,[77] nad którymi opiekę sprawowały Kółka Rolnicze. W latach 60. tego typu zespół znajdował się m.in. w Niewodnicy Nargilewskiej.[78] Wówczas to zorganizowano rolnikom m.in.:

- 19 pokazów racjonalnego tuczu trzody chlewnej i inwentarza żywego;[79]
- szkolenie w zakresie zoohigieny, weterynarii, inseminacji oraz rozrodu zwierząt;[80]
- pokaz udoju mechanicznego i ręcznego u 22 rolników;
- pokaz pielęgnacji skóry i racic u zwierząt w 15 wsiach.[81]

Działania oświatowe spotykały się z różnymi ocenami uczestników, czasami nawet humorystycznymi. Przytoczę opinię nt. szkolenia przeprowadzonego we wsi Szerenosy, dokonanej przez jednego z radnych: „wykładowca przyjedzie, radyjko postawi na stole ludzie posłuchają, podrzemią i wychodzą."[82] Koło

Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 4 marca 1966 r., sygn. 21, s. 26, 30.

69 APB, Protokół Nr 24/66 z posiedzenia Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 26 sierpnia 1966 r., sygn. 21, s. 116-117.

70 APB, Uchwała Nr 102/599/68 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Białymstoku z dnia 13 września 1968 r. w sprawie zatwierdzenia Uchwały Nr XXX/76/68 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 30 sierpnia 1968 r., sygn. 6, s. 218-219.

71 APB, Uchwała Nr XXIV/ 9/71 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 20 listopada 1971 r. w sprawie budżetu gromady i planu funduszu gromadzkiego na rok 1972 [w:] Budżet Gromady i plan funduszu gromadzkiego na rok 1972, sygn. 55.

72 APB, AKW PZPR, ZKG PZPR, sygn. 93/IV, t. 3, s. 15.

73 Ibidem, s. 16.

74 Ibidem, s. 18.

75 APB, AKW PZPR, Protokół ze wspólnego posiedzenia Egzekutywy KG PZPR i GK ZSL…, op.cit., s. 175.

76 APB, Sprawozdanie z wykonania planów gromadzkich i gospodarczych za rok 1965…, op.cit., s. 5.

77 APB, Uchwała Nr 102/599/68 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Białymstoku z dnia 13 września 1968 r. w sprawie zatwierdzenia Uchwały Nr XXX/76/68 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 30 sierpnia 1968 r., sygn. 6, s. 213.

78 APB, Plan pracy Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym na drugie półrocze 1968 roku, sygn. 21, s. 150.

79 APB, Sprawozdanie z wykonania planów gromadzkich i gospodarczych za rok 1965…, op.cit., s. 8.

80 APB, Protokół Nr XXIV/67 z sesji Gromadzkiej Rady Narodowej z 28 grudnia 1967 r., sygn. 4, s. 141.

81 APB, Uchwała Nr 102/599/68 Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Białymstoku z dnia 13 września 1968 r…, op.cit, s. 213.

82 APB, Protokół Nr XXV/68 z sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 10 stycznia 1968 r. [w:] Protokoły sesji GRN z 1968 r., sygn. 6, s. 6.

Gospodyń Wiejskich z Wólki zajmowało się nie tylko opieką nad dziećmi, ale również organizowało szkolenia w zakresie szycia, gotowania, przechowywania przetworów itd.[83]

BIBLIOTEKI I ŚWIETLICE

Biblioteka Gminna została założona w 1948 r.[84] Jej zorganizowanie i prowadzenie powierzono sekretarzowi gminy.[85] Siedziba tej instytucji znajdowała się w budynku Prezydium GRN w Juchnowcu Dolnym, w bardzo ciasnym pokoju o powierzchni 24 m^2, w którym mieściło się: 9 regałów na książki, 1 – na czasopisma, szafa, 2 stoliki, stół dla bibliotekarza, 7 krzeseł, 5 skrzynek katalogowych, radio i – z braku miejsca – szafa na korytarzu. Stan księgozbioru na dzień 30 września 1968 r. wynosił 5999 pozycji.

Zgodnie z wytycznymi władz organizowano w bibliotece wystawki, konkursy, imprezy literacko-muzyczne oraz wieczory czytelnicze. Nie mogło zabraknąć pogadanki o Leninie, znaczeniu ruchu robotniczego w kształtowaniu lepszej przyszłości, wyzyskiwanych krajach Trzeciego Świata, a także wystaw dotyczących rocznicy Ludowego Wojska Polskiego, Międzynarodowego Dnia Kobiet, czy też konkursu „Polski ruch robotniczy w walce o lepsze jutro".[86] Pracownicy biblioteki przygotowywali uczestników do konkursów powiatowych, m.in. „Książka w służbie socjalizmu i pokoju".[87]

Na początku lat 60. sieć biblioteczna składała się z biblioteki w Juchnowcu Dolnym i obsługiwanych przez nią punków bibliotecznych w Hołówkach Małych, Janowiczach, Rumejkach, Szerenosach, Bielach, Brończanach, Hermanówce, Hołówkach Dużych, Klewinowie, Koplanach, Lewickich i Niewodnicy Nargilewskiej. Kierownikami punktów bibliotecznych byli działacze Związku Młodzieży Wiejskiej.[88]

Działania podejmowane w latach 60. w dziedzinie kultury i rozrywki doskonale ilustruje przykład świetlicy w Hołówkach Dużych, gdzie: oglądano audycje telewizyjne, a następnie przeprowadzano dyskusję; urządzano próby chóru; organizowano choinkę noworoczną dla dzieci i dorosłych oraz różnego

[83] APB, Plan pracy Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym na drugie półrocze 1968 roku, sygn. 21, s. 13.

[84] APB, Protokół Nr 6 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 18 sierpnia 1948 r., sygn. 3; APB, Protokół Nr 7 z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 30 sierpnia 1948 r., sygn. 3.

[85] APB, Uchwała Nr 14 GRN w Juchnowcu z dnia 7 kwietnia 1949 r., sygn. 22.

[86] APB, Sprawozdanie z planu budżetu gromady na rok 1969 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym, sygn. 6, s. 243.

[87] APB, Sprawozdanie z wykonania planów gromadzkich i gospodarczych za rok 1965…, op.cit., sygn. 4 s. 116; APB, Protokół Nr XXIV/67 z sesji Gromadzkiej Rady Narodowej z 28 grudnia 1967 r., sygn. 4., s. 146.

[88] APB, Sprawozdanie z planu budżetu gromady na rok 1969 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym, sygn. 6, s. 243; Plan Gospodarczy Rozwoju Gromady Juchnowiec Dolny Powiat Białystok na rok 1961, sygn. 37.

rodzaju widowiska i akademie z okazji XX-lecia Polski Ludowej, 1 Maja, rocznicy Wielkiej Rewolucji Październikowej.[89]

KURSY DLA ANALFABETÓW

W 1949 r. Gminna Komisja Społeczna do Walki z Analfabetyzmem opracowała harmonogram kursów i przydzieliła kierowników, zwanych później instruktorami. Większość z nich za swoją pracę pobierała wynagrodzenie.[90] Niektórzy, z różnych względów, odmawiali prowadzenia tego rodzaju zajęć.

Kursy nauki początkowej dla dorosłych odbywały się w poniedziałki, środy i w piątki w wymiarze 9 godzin tygodniowo. Organizowano je w następujących miejscowościach: Turośń Dolna, Turośń Kościelna, Hołówki Duże, Simuny, Juchnowiec Kościelny, Janowicze, Klewinowo, Lewickie wieś, Lewickie, Niewodnica, Pomigacze, Złotniki.

Kursanci uczyli się z podręcznika pani Brzezińskiej pt. „Start". Organizacja zajęć nie była łatwa z powodu braku kadry. Deficyty kadrowe doprowadziły do odwołania części kursów, co miało miejsce w 1949 r. w Złotnikach, Juchnowcu, natomiast w Hołówkach Dużych zorganizowano tylko jeden z dwóch zaplanowanych.[91] Ponieważ kursanci często opuszczali zajęcia, prowadzący kursy zwrócili się do radnych o pomoc, chcąc zakończyć swoją pracę do 15 kwietnia 1951 r.[92]

DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA

Władze PRL prowadziły gospodarkę centralnie planowaną, stąd przez cały ten okres wszystkie instytucje, organizacje, urzędy – w tym Gmina Juchnowiec – otrzymywały wytyczne niezbędne do układania planów gospodarczych, zgodnie z którymi powstały m.in. spółdzielnie, przedsiębiorstwa produkcyjne i usługowe. Duża ich część zmieniała nazwy, modernizowała się oraz łączyła. Ze względu na charakter niniejszego opracowania zaprezentuję je dość pobieżnie.

Do najbardziej znaczących przedsiębiorstw działających na terenie gminy w omawianym okresie należy zaliczyć: Wielobranżowa Rzemieślnicza Spółdzielnia Pracy „Ogniwo" Juchnowiec Dolny[93]; Filia POM w Juchnowcu Dol-

[89] APB, Sprawozdanie z pracy świetlicowej w Hołówkach Dużych za rok 1963, sygn. 3, s. 24-29.

[90] APB, Protokół Nr III-51 z sesji z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 27 marca 1951 r., sygn. 21.

[91] APB, Zwalczanie analfabetyzmu [w:] GRN w Juchnowcu, Zarząd Gminy, Dział Administracji Społecznej, 1949 r., sygn. 19.

[92] APB, Protokół Nr III-51 z sesji z posiedzenia GRN w Juchnowcu z dnia 27 marca 1951 r., sygn. 21.

[93] APB, Budżet Gromady w Juchnowcu Dolnym na 1958 rok, sygn. 42; APB, Protokół Nr XXVIII/64 z uroczystej sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 19 lipca 1964 r., sygn. 3, s. 57.

nym[94]; Zakład Fryzjerski w Juchnowcu Kościelnym[95]; Punkt stolarski „Styl"[96]; Międzykółkowa Baza Maszynowa w Juchnowcu Dolnym powstała z połączenia kółek rolniczych z Juchnowca Dolnego, Biel, Janowicz, Simun, Hołówek Dużych, Szerenosów oraz Wólki[97]; Spółdzielnia Usług Rolniczych w Juchnowcu; Bank Spółdzielczy w Juchnowcu; Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne w Dorożkach oraz w Solniczkach[98]; PGR Ignatki i Juchnowiec[99] i Gminna Spółdzielnia Mieszkaniowa w Juchnowcu z siedzibą w Kleosinie.[100] W połowie lat 80., poza wyżej wymienionymi firmami, istniało 5 zakładów branży remontowo-budowlanej, zakład hydrauliczny, ślusarsko-kowalski oraz elektromechaniczny.[101]

Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska" Lewickie z siedzibą w Juchnowcu zaopatrywała ludność w potrzebne im produkty.[102] Można je było nabyć nie tylko w sklepach znajdujących się we wsiach: Juchnowiec Dolny, Hołówki Duże, Brończany, Juchnowiec Kościelny, ale także w Punktach Sprzedaży Pomocniczej rozlokowanych we wsiach: Lewickie, Hermanówka, Janowicze, Szerenosy, Biele, Hołówki Małe i Klewinowo, jak również w kioskach w Juchnowcu Kościelnym i Mońkowiźnie.[103]

Ostatnią większą inwestycją przeprowadzoną pod koniec okresu PRL była budowa Pawilonu Handlowego w Kleosinie, w skład którego weszły dwa sklepy – spożywczy i przemysłowo-gospodarczy. [104]

[94] APB, Uchwała Nr 16/63 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 3 listopada 1963 r. w sprawie planu gospodarczego na 1964 rok., sygn. 65.

[95] APB, Protokół Nr XX/67 z uroczystej sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 23 lipca 1967 r., sygn. 5, s. 81.

[96] APB, Protokół Nr XXIV/67 z sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 28 grudnia 1967 r., sygn. 5, s.121.

[97] APB, Protokół Nr XXIV/67 z sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 28 grudnia 1967 r., sygn. 5, s. 142, 235.

[98] APB, Protokół z Plenarnego Posiedzenia Zarządu Gminnego Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej w Juchnowcu z dnia 11 czerwca 1984 r., sygn. 4; Ewidencja Oddziałów Gminnych Stowarzyszeń Zarejestrowanych w Juchnowcu SA. 6015 Kat. A, sygn. 4.

[99] APB, Protokół sprawozdawczo-wyborczy z posiedzenia ZG LOK w Juchnowcu z dnia 4 maja 1983 r., sygn. 4, s. 37.

[100] APB, Ewidencja Oddziałów Gminnych Stowarzyszeń Zarejestrowanych w Juchnowcu SA. 6015 Kat. A, ZSMP w Juchnowcu 1977 – 1988, sygn. 4.

[101] APB, AKW PZPR, Informacja dotycząca funkcjonowania handlu i usług Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska" w Juchnowcu na rok 1985 [w:] Protokół Nr 1/86 z posiedzenia Egzekutywy KG PZPR w Juchnowcu z dnia 14 kwietnia 1986 r., s. 5.

[102] APB, Protokół Nr XXVIII/68 z sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym z dnia 28 czerwca 1968 r., sygn. 6.

[103] APB, Sprawozdanie z planu budżetu gromady na rok 1969 Gromadzkiej Rady Narodowej w Juchnowcu Dolnym, sygn. 6, s. 233.

[104] APB, AKW PZPR, Informacja dotycząca funkcjonowania handlu i usług Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska" w Juchnowcu na rok 1985…, op.cit.

OKRES TRANSFORMACJI

Zmiany polityczne przeprowadzone po 1989 r., wprowadziły Polskę w nową epokę. Objęły one również ziemię juchnowiecką. Zmieniła się wówczas sieć szkół gminnych. Większość z nich zlikwidowano, pozostała natomiast szkoła w Juchnowcu Górnym oraz Księżynie. Poza tym wybudowano szkołę w Kleosinie. Małe szkółki ustąpiły miejsca dużym, stwarzającym lepsze warunki do nauki i rozwoju zainteresowań uczniów. Prowadzeniem wielokierunkowej działalności zaspokajającej potrzeby kulturowe lokalnej społeczności zajął się Ośrodek Kultury w Gminie Juchnowiec Kościelny.

Gwałtownym zmianom podlegała nie tylko sfera polityczna, ale również gospodarcza – wiele przedsiębiorstw państwowych i spółdzielni znikło, a ich miejsce zastąpiły prywatne. Nastał okres transformacji, w którym osoby przedsiębiorcze mogły realizować się w różnych dziedzinach. Jedną z nich jest pan Jan Bruczko, dawniej właściciel warsztatu samochodowego, obecnie poważny producent zboża nasiennego.

W okresie PRL Gmina Juchnowiec posiadała własny ośrodek zdrowia, lecznicę weterynaryjną w Juchnowcu, a pod koniec XX w. wzbogaciła się o aptekę – Anna Miezio Twoja Apteka oraz o Przychodnię Zdrowia w Kleosinie prowadzoną przez panią Barbarę Sokołowską-Juźwiuk.

Punkty handlowe prowadzone przez Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska" zastąpiły prywatne. Sprzedażą artykułów przemysłowych i spożywczych zajęło się m.in. P.W. JAMDEX A. i J. KOWALCZUK sp.j.

Węgiel, wędliny oraz inne produkty deficytowe w okresie PRL stały się ogólnodostępne dzięki przedsiębiorstwom prywatnym, do których możemy zaliczyć: Firmę Bazarol z Białegostoku zajmującą się dystrybucją opału czy też cieszącą się dużą renomą firmę Lech – Garmażeria Staropolska produkującą wyroby wędliniarskie i garmażeryjne dla prawdziwych koneserów sztuki kulinarnej.

Prywatne firmy, wśród których możemy wskazać Zakład Naprawy samochodów Ciężarowych Mirosław Wasilewski oraz Grupę KAN z Białegostoku – producenta nowoczesnych rozwiązań i systemów instalacyjnych KAN-therm, zajęły miejsce przedsiębiorstw i spółdzielni działających w PRL.

Przedsiębiorstwem z tradycjami jest firma ChM założona przez pana Mikołaja Charkiewicza mieszcząca się we wsi Lewickie. Od wielu lat jest to znany i ceniony producent specjalistycznych implantów i narzędzi dla ortopedii oraz traumatologii.

Okres przemian, jakie zaszły po 1989 r., przetrwały tylko nieliczne przedsiębiorstwa, wśród których możemy wskazać przede wszystkim Bank Spółdzielczy w Juchnowcu Górnym i Gminną Spółkę Wodną Turośnianka. Miejsce starych firm nieustannie zajmują nowe, wypełniając próżnię, która powstała po upadku PRL.

ZAKOŃCZENIE

Charakter niniejszej pracy nie pozwala na wyczerpujące omówienie powojennych dziejów ziemi juchnowieckiej. Żywię jednak nadzieję, że stanowi ona dobry punkt wyjścia do dalszych badań, a także zainspiruje innych do podjęcia tej trudnej tematyki. Pomimo iż dokumenty wytworzone przez Gminną Radę Narodową Gminy Juchnowiec (Dolny) oraz Gromadzką Radę Narodową Gromady Juchnowiec Dolny są skarbnicą wiedzy, należałoby je uzupełnić o wspomnienia mieszkańców ziemi juchnowieckiej, których relacje mogą okazać się niezwykle cenne. Czas odgrywa tu decydującą rolę ze względu na to, iż wspomnienia odchodzą razem z ludźmi, którzy przeżyli wojnę, okres komunizmu i transformacji.